Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Johan Schioldann Nielsen

D. G. Monrad

En patografi

Odense Universitetsforlag

Johan Schioldann Nielsen

D. G. Monrad

Denne afhandling er den 7. juni 1983 af Odense universitets lægevidenskabelige fakultetsråd antaget til forsvar for den medicinske doktorgrad.

Torben Haghfelt, h.a. dec.

Forsvaret finder sted fredag den 2. december 1983 kl. 14.00 i U 1 (Det grønne auditorium), Campusvej 55, Odense M.

Johan Schioldann Nielsen

D. G. Monrad

En patografi

(With an English Summary)

Det er for at komme til Klarhed over mange historiske Fænomener af stor Vigtighed at fastholde, at Menneskesjælen næsten altid rummer mange uopløste Modsigelser.

(D. G. Monrad)

Støtte til manuskript og udgivelse

Psykiatrisk Forskningsfond
Overlæge, dr. med. Poul M. Færgemans Legat
Marta og Erik Scheibels Fond
Statens lægevidenskabelige Forskningsråd

© Johan Schioldann Nielsen, 1983
Trykt hos Special-Trykkeriet Viborg a-s
Omslagsillustration: D. G. Monrad tegnet af H. Olrik, 1860.
Billedet er modtaget af fru Emmy Louise Manniche.
ISBN 87 7492 453 2

INDHOLDSFORTEGNELSE

FORORD

1	INDLEDNING	1
2	SLÆGTEN	9
3	FORÆLDRE OG SØSKENDE	13
4	BARNDOM OG DRENGEÅR	25
5	UNGDOMSÅR	29
6	STUDIEÅR 1830-32	47
7	FØRSTE INDLÆGGELSE OG REKONVALESCENS 1832	59
8	STUDIEÅR 1832-34	79
9	ANDEN INDLÆGGELSE OG REKONVALESCENS 1834	93
10	SIDSTE STUDIEÅR 1835-36	101
11	KANDIDATÅR 1836-38	111
12	STUDIEOPHOLD I PARIS 1838-39	123
13	POLITISK-JOURNALISTISK VIRKSOMHED 1839-42	149
14	SKOLESTUDIEREJSE 1842-43	171
15	REDAKTØR 1843-46	177
16	LANDSBYPRÆST 1846-48	197
17	MINISTER 1848	207
18	FØRSTE BISPEPERIODE 1849-54	219
19	SKOLEDIREKTØR 1855-59	243
20	MINISTER 1859-63. MINISTERIET MONRADS DANNELSE 31. DECEMBER 1863	255
21	1864	293
22	UDVANDRINGEN TIL NY ZEALAND	381
23	NYBYGGER PÅ NY ZEALAND 1866-69	397
24	SOGNEPRÆST 1869-71	413
25	ANDEN BISPEPERIODE 1871-87	449
26	TRÆK AF DEN MANIO-DEPRESSIVE SYGDOMS FORMKREDS	523
27	AFSLUTNING	533

ENGLISH SUMMARY 563

KILDE- OG LITTERATURFORTEGNELSE 573

NAVNEFORTEGNELSE 581

FORORD

Nærværende afhandling er blevet til i årene 1975-1982. Arbejdet har særligt været begunstiget af min ansættelse som klinisk assistent ved Psykiatrisk Institut, Odense Universitet, 1978-1979. Det var min daværende chef, professor, dr. med. *N. Juel-Nielsen*, der i 1975 på baggrund af min interesse for patografi henledte min opmærksomhed på behovet for en patografisk undersøgelse af politikeren, biskop *D.G. Monrad*, der havde haft så stor indflydelse på dansk politik i en skæbnesvanger fase af vor historie i 1864, og som i det hele taget som politiker og åndsperson har spillet en betydningsfuld rolle i Danmarks historie. Det havde tidligere men uden fornøden videnskabelig dokumentation været gjort gældende, at han led af manio-depressive sygdomsanfald. For tilskyndelsen til at gå i gang med et så krævende - og længe af historikere efterlyst - projekt står jeg i særlig gæld til *Juel-Nielsen*. Endvidere skylder jeg tak til professor, dr. med. *E. Strömgren* og professor, dr. phil. *T. Kaarsted* for deres støtte til projektets igangsættelse. En særlig tak skal jeg bringe til dr. theol. *A. Nyholm* og overlæge, dr. med. *I. Ostenfeld* for deres bidrag til projektet.

For min indføring i den patografiske metode har *Viggo Christiansens*, *Hjalmar Helwegs* og *Ib Ostenfelds* klassiske patografier spillet en betydelig rolle. Ligeledes væsentlig har været *W. Lange-Eichbaums* store og klassiske opslagsværk: "Genie, Irrsinn und Ruhm" - et værk, der fortjener stor udbredelse også uden for psykiatriske fagkredse. I stor gæld står jeg til *Ostenfeld*, der gennem samtaler og korrespondance med mig særlig har øvet indflydelse på mit syn på den patografiske metode. Specielt har han fremhævet, at det i patografiske undersøgelser for at opnå et tilstrækkeligt dokumentationsgrundlag er meget vigtigt, at man ikke forfalder til at anvende for korte citeringer fra kildematerialet. Dette - citeringsprincippet - har også nydt anbefaling af *Helweg*, der i sin store og grundige Kierkegaardpatografi indleder med at nævne "den rigelige anvendelse af citater" som et nødvendigt led for at kunne frembringe et for den patografiske problemstilling til-

strækkeligt underbygget "bevismateriale". Citeringsprincippet må ligeledes betragtes som en grundregel, når man forsigtigt bevæger sig ind på fagområder, hvor patografen ikke er specialkyndig. Dernæst er det ideelt for resultaterne af den patografiske undersøgelse, at den foretages på kronologisk ordnede kilder.

Jeg er klar over, at der vil kunne rejses indvendinger mod afhandlingens form, men den ovenfor skitserede patografiske kombination af det citeringsmæssige og det kronologiske princip måtte især her, hvor det foreliggende kildemateriale har været omfangsrigt og problemstillingen særlig kompliceret, resultere i en ganske lang og meget detaljeret fremstillingsform. Denne velsagtens reelle ulempe, som jeg har søgt at afbøde ved at bringe mange af citeringerne med petit, er jeg overbevist om, vil kunne opvejes af det patografiske dokumentationsgrundlag, jeg på bekostning af formen har været i stand til at frembringe. Herved vil der endvidere i højere grad åbnes mulighed for at anskue Monrad ud fra andre synspunkter end forfatterens egne. Det skal også fremhæves, at jeg - for ikke tidligt i bogen at fiksere læseren i en bestemt patografisk anskuelse af Monrad - har valgt at anbringe kapitlet om den manio-depressive sygdoms formkreds næstbagest i bogen - i øvrigt i overensstemmelse med den måde, hvorpå det oprindelige udkast til afhandlingen er blevet til. Skulle læseren imidlertid ønske på et kortere grundlag at kunne orientere sig i afhandlingen, kan *kapitlerne 1*, *26* og *27* samlet tjene et sådant formål.

Foruden at have haft adgang til det kildemateriale, der også har ligget til grund for tidligere Monradarbejder, har det været mig muligt at fremskaffe en del nyt materiale - ikke mindst fra Monrads barnebarn *Emmy Louise Manniche* og oldebørn *I. Fenger Bache*, *P. Fenger Bache* og *P. Monrad*. For deres fordomsfrie gestus er jeg dem megen tak skyldig. Endvidere skal jeg rette min tak specielt til *Rigsarkivet* og *Det kongelige Bibliotek* samt til en lang række enkeltpersoner, hvoriblandt jeg skal nævne dr. theol. *K. Baagø*, professor, dr. phil. *P. Bagge*, *Annelise Garde*, dr. theol. *S. Hauge*

(†), lektor, cand. mag. *R. Hesse*, *Eva Kondrup*, bibliotekar *Elsebeth Ploug*, arkivar, cand. mag. *Edit Rasmussen*, overlæge, dr. med. *J. Ravn*, cand. mag. *H.P. Rohde*, lektor, cand. theol. *B. Salomonsen*, professor, dr. med. *H. Schmidt*, dr. phil. *V. Sjøqvist*, professor, dr. phil. *R. Skovmand* og professor, dr. med. et phil. *E. Snorrason*.

For sekretærassistance skal jeg rette min tak til *Inga Frederiksen*, *Lis Nielsen* og *Elisabeth Ryberg Poulsen*.

For endelig og enestående renskrift af manuskriptet skal jeg rette en særlig tak til *Jytte Hildebrandt*.

Min varmeste tak skal jeg rette til min hustru, *Ann-Marie*, der foruden stor støtte til arbejdets gennemførelse har foretaget den endelige udformning af det engelske resumé. Bogen tilegnes hende samt mine forældre, *Ela* og *K.R.R. Nielsen*, til minde.

Juni 1983 Johan Schioldann Nielsen

Kapitel 1

INDLEDNING

Ditlev Gothard Monrad (1811-87) fremtræder som en af de "ejendommeligste og mest sammensatte danske Personlighed[er] i det 19. Aarhundrede" og "havde Del i saa mangeartede indgribende og vanskeligt forstaaelige Forhold" og står som "den mærkeligste Personlighed i hele Danmarks nyere Historie, men tillige den, der er vanskeligst at skildre". Denne karakteristik af Monrad stammer fra Monradforskningens egentlige grundlægger, historikeren *Aa. Friis* (1), men allerede samtiden beskæftigede sig intenst med Monrad. Ikke mange beretninger eller skildringer fra den tid undlader at fremhæve hans gådefulde og hyppigt vekslende sind. - En fremtrædende repræsentant for den tid er *P. Vedel*, der havde et indgående førstehåndskendskab til ham. For Vedel stod han som "ulige det interessanteste Menneske", han havde truffet mellem "alle vore betydeligste Mænd", "den betydeligste Personlighed", han havde kendt, og han karakteriserer ham som "denne saa mærkelig sammensatte og ligesaa hemmelighedsfulde som gaadefulde Natur", der måtte påkalde sig opmærksomheden som en af den tids "eiendommeligste og originaleste" mænd, der "for en Psycholog ville . . . være en Guldgrube at studere" (2).

Selv skulle Vedel blive Monrads første egentlige biograf (3). Se-

nere er fulgt flere samlede Monradbiografier ved blandt andre *F. Nørgaard* (4), *P.Engelstoft* (5), der anvender betegnelsen "sjælesyg" om Monrad, *P. Stavnstrup* (6), *P. Lauritsen* (7) og *G.C. Petersen* (8).

Der foreligger tre disputatser om Monrad, en idéhistorisk ved *P. Bagge* (9), en teologisk ved *S. Hauge* (10) og en teologisk-politisk ved *A. Nyholm* (11).

Især historikere har efterlyst nøglen til en forståelse af sjælelivet hos den mand, der havde så stor indflydelse på dansk politik i en skæbnesvanger fase af vor historie (1863-64), og som i det hele taget, som politiker og åndsperson, har spillet en betydningsfuld rolle i Danmarkshistorien (12). - Friis ønskede, som det fremgår af en korrespondance, han har ført med flere læger (13), at *en læge* skulle vurdere Monrad ud fra sit synspunkt (14).

Det har tidligere fra *lægelig* side (*H.I. Schou* (15) og *I. Ostenfeld* (16)) været fremført, at det tilsyneladende gådefulde i Monrads personlighed kunne formodes at være betinget af, at han i perioder af sit liv frembød symptomer på en sindslidelse af den art, man i psykiatrien betegner som *manio-depressiv psykose*, men denne problemstilling har ikke været gjort til genstand for en systematisk og dybtgående undersøgelse.

Formålet med det arbejde, der ligger til grund for nærværende afhandling, har været at gennemgå det meget omfattende kildemateriale, der foreligger vedrørende Monrad og på grundlag heraf tilvejebringe og fremlægge et repræsentativt kildemateriale, der tillader en *patografisk* analyse og vurdering, med særligt henblik på at få belyst, om der er et veldokumenteret grundlag for at henføre Monrads personlighed og de psykopatologiske symptomer, han frembød, til den manio-depressive sygdoms formkreds.

Kilder til Monrad:

Kilderne udgøres af Monrads og hans families breve, hans artikler, selvstændige skrifter, prædikener og taler med videre samt af samtidens optegnelser om ham i breve, dagbogsoptegnelser, artikler og memoirelitteratur. Der er således tale om trykt og u-

trykt materiale, hvoraf sidstnævnte fortrinsvis beror i Rigsarkivet eller Det kongelige Bibliotek og for en mindre, men væsentlig, dels vedkommende i Monradfamiliens eje. Der er tale om et meget omfattende og alsidigt kildemateriale, der må underkastes en *kritisk kildeanalyse* for at bestemme dets anvendelighed i forhold til den givne problemstilling.

Om den kritiske analyse af historisk kildemateriale anfører historikeren *H.P. Clausen* (17): "Med de uendelige muligheder for problemstillinger og de rigt varierede kildetyper, vi må regne med i historieforskningen, er det naturligvis ugørligt at opstille et praktisk anvendeligt og almengyldigt skema for arbejdet med kilderne. Helt generelt kan man sige, at kildeanalysens hovedformål er at fastslå kildernes anvendelighed i forhold til et bestemt emne eller en bestemt problemstilling. Det gælder om at konstatere kildernes *udsagnsevne* i den givne sammenhæng og at bestemme vægten af udsagnene, dvs. kildernes *udsagnskraft*. - En kildes udsagnsevne er en funktion af dens *repræsentativitet*, dvs. af kildens mere eller mindre specifikke og direkte tilknytning til den virkelighed, undersøgelsen gælder. Grundlaget for al kritisk kildeanalyse må da være bestemmelsen af kildernes repræsentativitet. I praksis vil spørgsmålene om kildernes repræsentativitet tage forskellig retning i de forskellige forskningssituationer, men de bygger alle på ønsket om at afgøre, hvor direkte et udtryk kilden er for den historisk virkelighed. - Analysen af alle kildearter vil være dækket af denne formulering".

Som resultat af sine studier af Monradkilderne anfører *Nyholm* (18), at der er "en hemmelig nøgle til Monrads inderste, som man ikke kan få fat i". I Monrads religiøse og politiske skrifter, finder han (19), er det ikke så ganske sjældent, at han "lægger sin egen Personlighed . . . saa aabent, at man maa overraskes over det Indblik, han derved giver en i sit eget Indre . . . Men søger man paa Grundlag af saadanne Glimt at forstaa hans Væsen, føler man sig skuffet", og "søger man [herefter] til det utrykte Materiale i Haab om der at finde Nøglen til hans Væsen, gaar det paa samme Maade. Man møder Steder, som man med stor Interesse noterer sig som karakteristiske Afsløringer af Sider af hans Væsen. Men det er i alt væsentligt de samme Sider, som man kender fra

hans trykte Skrifter. Ingen Steder finder man noget, der ligesom lægger hans Væsen i et klart Dagslys". Endvidere finder Nyholm, at det er "lidt, man kommer Monrad nærmere ind paa Livet gennem hans Breve". - Nyholm fremdrager flere *fejlkildemuligheder* (20). Han finder, at en fejlkilde kan ligge i, at der ofte er "en god Portion Taktik i Monrads Udtalelser, en Taktik, som næsten tager Karakteren af Sofisme". En anden fejlkilde, fortsætter han, ligger i, at Monrad er "saa impulsiv og stemningsbevæget, at han ofte giver Udtryk for Forsætter og Planer, som han kort efter handler stik imod . . . [og at] man maa regne med, at Monrads Ord ofte har været Udslag af en Stemning, som hans Fantasi har faaet ham til at tillægge større Holdbarhed, end den faktisk havde. Derfor kan der komme noget overeksponeret over hans Ord. Han kan ræsonnere eller fantasere sig ind i Tankegange, som ikke synes at være fuldgyldige Udtryk for hans Personlighed". Endelig konkluderer Nyholm, at "det vil altsaa være vanskeligt at give en metodisk Regel, hvorefter Monrads Ord med Sikkerhed kan vurderes som historisk Kilde".- Om mulighederne for at skrive en biografi af Monrad forholder det sig således, konkluderer forfatteren *Harald Nielsen* (21), at "Psykologen, ja, Æstetikeren maa gaa i Spidsen, hvis Historikeren skal finde Vej. Der maa andre Metoder til end dem, han er vant til at anvende". - Med dette for øje har *Nyholm* følt sig foranlediget til at vende sig til "digterne for at se, om nogen blandt dem ad intuitiv vej er nået ind til sider af Monrads personlighed, som ikke lader sig udlede af de bevarede kilder" (22). Han når imidlertid efter en gennemgang af Monrad i litteraturen (23) til den konklusion (24), at "sandsynligvis vil det aldrig lykkes hverken digtere eller historikere at give et helt sandt portræt af Monrad". Det er således også af den grund givet, at man vender sig til den patografiske metode.

Den patografiske metode (25)

kan defineres som en historisk-biografisk metode, hvis formål det er at påvise og analysere et enkeltindivids arvebiologiske og miljømæssige baggrund, personlighedsudvikling, livsløb, eventuelle psykiske som fysiske sygdomme og deres indvirkning på det undersøgte individ, samt påvirkning af omgivelser og tidsånd, for her-

med at kunne bestemme disse forholds betydning for hans handlemåde, gerning og frembringelser.

Den patografiske fremstilling af Monrad:

Den patografiske metode bygger først og fremmest på biografisk kildemateriale ordnet efter *det kronologiske ordningsprincip*. - I nærværende arbejde, hvor kildeopsporingen i betydelig grad har været lettet af tidligere Monradarbejder, har det vist sig muligt at tilvejebringe et meget omfangsrigt og alsidigt, trykt som utrykt, kildemateriale vedrørende Monrad. Det er endvidere lykkedes at opspore tidligere ukendt sygejournalmateriale, og foruden de allerede i arkiverne henlagte Monradbreve er en ikke ringe del af hans privatbreve, hans stilebøger og besvarelser af religionsopgaver fra skoleårene samt hans digte og dramatiske værker fra studieårene blevet stillet til rådighed for undersøgelsen af Monrads barnebarn og oldebørn. Endvidere har Bagge, Hauge og Nyholm til undersøgelsen bidraget med diverse kildemateriale og kommentarer. - Det indsamlede kildemateriale har stort set for hele Monrads livsløb (med fotokopieringsteknik) kunnet sorteres i meget nøje, tæt kronologisk rækkefølge, hvorved man har kunnet frembringe et for problemstillingen *tilstrækkeligt* dokumentationsgrundlag. - For at reducere *fejlkildemulighederne* - uanset deres karakter - mest muligt er det udvalgte kildestof, tagende vidt hensyn til alle sider af Monrads person og virke, blevet fremlagt i form af mange og ofte længere citeringer (26). - En væsentlig fejlkildemulighed foruden af Monrads egne ord udgøres af den eventuelle *pålideligheds- og gyldighedsgrad* af samtidens karakteristikker og bedømmelser af Monrad, og for at reducere dette fejlkildemoment er alle disse medsamt Monrads egne ord blevet fremlagt således, at de i form af en slags *indre* kildekritik kan bekræfte, supplere eller korrigere hinanden. Andre fejlkildemuligheder udgøres af den patografiske metodes historiske, det vil sige retrospektive, karakter og af den psykiatriske metodiks begrænsninger. - *Kapitelinddelingen* vil skønsmæssigt falde sammen med hoveddelingslinierne i Monrads liv. Hvert kapitel vil foruden de selve kildematerialet ledsagende afslutningsvis sammen med andres kritiske bedømmelser af Monrad indeholde sammenfattende pa-

tografiske kommentarer og konklusioner, og endelig skal man i et afslutningskapitel samlet redegøre for undersøgelsens resultater.

Henvisninger og noter:

1) Aa. Friis til H.I. Schou, udateret brevkopi, venligst stillet til rådighed af professor, dr. phil. P. Bagge. - Aa. Friis til K. Monrad Jones 12.2. 1937, Friis' privatarkiv, RA. - Aa. Friis i Historisk Tidsskrift 10, IV, 1937-38, 141 f.

2) Breve til Viggo Monrad, marts 87, februar og november 93, udateret - omkring 1900, Monrads arkiv. - Udateret brev til sønnen Peter Vedel, gengivet efter V. Sjøqvist: Peter Vedel. Udenrigsministeriets direktør, b. 2, 1962, 289, 369 note 88.

3) P. Vedel: Dansk Biografisk Lexicon, XI, 1897, 446-457. - "Bidrag til Monrads Biografi" i "Tilskueren" 1904-05 under den halvanonyme forfatterbetegnelse P.V. - Det biografiske Bidrag beskæftiger sig ikke med Monrads virksomhed i årene 1848-65.

4) F. Nørgaard: D.G. Monrad. Et Levnedsløb, 1918.

5) P. Engelstoft: Dansk Biografisk Leksikon, 1939, XVI, 98-114.

6) P. Stavnstrup: D.G. Monrad, Politiker og Gejstlig, 1948.

7) P. Lauritsen: D.G. Monrad. Grundlovens Skaber og Folkefrihedens Bannerfører, 1950.

8) G.C. Petersen: D.G. Monrad, Scholar, Statesman, Prist and New Zealand Pioneer and His New Zealand Descendants, New Zealand 1965.

9) P. Bagge: Studier over D.G. Monrads Statstanker, 1936, disputats.

10) S. Hauge: Studier over D.G. Monrad som religiøs Personlighed, 1944, disputats.

11) A. Nyholm: Religion og Politik. En Monrad Studie, 1947, disputats.

12) Blandt andre Friis, A. Nyholm, personlig meddelelse 1975, T. Kaarsted, personlig meddelelse 1975, V. Sjøqvist, personlig meddelelse 1976. Endvidere efterlyste Hal Koch ved Nyholms disputatshandling en psykiatrisk og psykologisk vurdering af Monrad (H.I. Schou til A. Nyholm 20.10.1947, brev venligst stillet til rådighed af A. Nyholm).

13) Friis førte en korrespondance med diverse læger i årene 1915-17 og 1944 (cf. ibidem, kap. 7), venligst stillet til rådighed af P. Bagge.

14) Aa. Friis til H.I. Schou 3.4.1944.

15) Ved S. Hauges disputatshandling 23.3.1944, refereret af S.A. Gammeltoft i Ugeskrift for Læger, 1944, 322 ff., cf. Lauritsen 30-37, cf. Stavnstrup 395 f., cf. S. Thorsen: De Danske Ministerier, 1848-1901, 1967, 43, 154. - H.I. Schou til A. Nyholm 13.1.1951, brev venligst stillet til rådighed af A. Nyholm.

16) I. Ostenfeld: Psykiatrisk begrebslære, 1972, 169.

17) H.P. Clausen: Hvad er historie? 1963. - O. Dahl: Grunntrek i Historisforskningens Methodelære. Oslo, 1967.

18) A. Nyholm: D.G. Monrad i Litteraturen, trykt i "Danske Studier", 1958, 62.

19) A. Nyholm: Monradiana, trykt i "Festskrift til Jens Nørregaard", 1947, 214.

20) Nyholm 481 f.

21) H. Nielsen: Mænd Og Deres Gerning, 1929, 9.

22) D.G. Monrad i Litteraturen, 64.

23) Idem, Nyholm nævner eksempelvis "Varselsskriften" af Emil Aarestrup, "Kontubernalerne eller Livets Dialektik" af C. Ploug, "En Udvandrer" af svogeren Chr. Winther, "Tine" af Herman Bang, "Det forjættede Land" af Henrik Pontoppidan, "Af et Barns Verden" af Valdemar Rørdam, digt til Monrads begravelse af Chr. Richardt.

24) Idem 95.

25) En *kritisk* gennemgang af og en *fyldig* fortegnelse over den *patografi* omhandlende litteratur findes i W. Lange-Eichbaum og W. Kurth: Genie, Irrsinn und Ruhm, 6. Auflage, 1967, 306-315, 611-612. Desuden skal følgende referencer anføres:

K. Birnbaum: Methodologische Prinzipien der Pathographie. Zeitschrift für Neurologie und Psychiatrie, 1932, *143*, 69 ff.

K. Birnbaum: Die Psychoanalytische Methode für die Pathographie unentbehrlich. Psychoanalytische Bewegung, 1933, 5, *1*, 84-86.

G. Clauser: Lehrbuch der biographischen Analyse, 1963, 1-8.

H. Helweg: N.F.S. Grundtvigs Sindssygdom, 1918.

H. Helweg: H.C. Andersen. En Psykiatrisk Studie, 1927.

H. Helweg: Søren Kierkegaard. En Psykiatrisk-Psykologisk Studie, 1933.

H. Helweg: Den manio-depressive psykoses betydning for historiske personligheder. Hospitalstidende, 1934, *77*, 1-21.

K. Jaspers: Allgemeine Psychopathologie, 8. Auflage, 1965, 566, 569, 610.

A. Juda: Höchstbegabung. Ihre Erbverhältnisse sowie ihre Beziehungen zu psychischen Anomalien, 1953.

F. Jørgensen: Forordet i Mennesker og Typer af H. Helweg. Genudgivelse 1973.

A. Ley: Les méthodes de pathographie historique et biographique. Journal belge de neurologie et psychiatrie, 1934, *34*, 438-444.

V. Lunn: Psykiatri. Festskrift Københavns Universitet, 1479-1979, 1979, VII, 402 f.

I. Ostenfeld: J. Th. Lundbye. Et Stemningslivs Historie. Studier Over Lette Manio-Depressive Tilstande, 1937, disputats.

I. Ostenfeld: Poul Kierkegaard. En Skæbne, 1957.

I. Ostenfeld: Seks patografiske Miniaturer, 1966, 7, 68-70.

I. Ostenfeld: Søren Kierkegaards Psykologi, 1972.

I. Ostenfeld: J. Th. Lundbye. En kunstners kamp med sin skæbne. En epilog, 1977.

I. Ostenfeld: Undtagelsesmennesker. Berlingske Tidendes kronik 16.2.1979.

J. Ravn: Menneskekenderen Selma Lagerlöf, 1958.

N. Reisby: Den patografiske metode. Agrippa, 1978, *2*, 106-113.

P. Reiter: Martin Luther. En Psykiatrisk-Historisk Studie, I, 12.

E. Strömgren: Nekrolog over Hjalmar Helweg. Nordisk psykiatrisk Tidsskrift 1960, *14*, 99 f.

V. Wigert: Les principes methodologiques des études pathographiques. Hygiène Mentale, Paris, 1933, *28*, 173-184.

26) I. Ostenfeld, personlig meddelelse 1975. H. Helweg: Kierkegaard, 8.

Kapitel 2

SLÆGTEN

I D.G. Monrads slægt er der mange højt begavede præster og jurister, om hvem der findes karakteristiske anekdoter og værdifulde personalhistoriske oplysninger (1).

Ifølge overleveringen skal stamfaderen, en ungarsk møller, i den grad have udmærket sig i tyrkerkrigene i det 15. århundrede, at han blev adlet. Hans våben bærer en halvmåne og et hjul, der symboliserer hans bedrifter mod tyrkerne (Mond) og hans profession som møller (Rath). Deraf siges navnet *Monrad* at stamme.

Fra 1400-tallet kendes *Hans Monrad*, godsejer i Thüringen. Hans søn *Jacob Monrad*, provst ved Goslar, var ivrig tilhænger af Luther og reformationen. Sønnen, *David Monrad*, skal af den danske konge være blevet kaldt til Danmark for at udbrede reformationen. Det er således med ham, Monrad'erne kommer til Danmark og senere til Norge.

David Monrads søn, magister og provst i Kjettinge, *Johannes Monrad* (f. 1566), efterlod sig 11 børn, hvoraf fire blev præster, seks præstekoner og én biskop, nemlig dr. theol. *Erik Monrad* (f. 1607). Han var kendt for store åndsevner, "honningsød" veltalenhed og

stridbarhed (2). Det berettes således, at han engang skal være kommet i strid med fyrsten af Augustenborg, der talte fornærmende om kongehuset. I den anledning fik han en ørefigen af Erik Monrad, som blev arresteret og bragt til København. Her kunne han forklare sin sag så vel for Chr. IV, at denne forlangte at høre ham prædike. Dette gjorde han til kongens tilfredsstillelse med det resultat, at han udnævntes til sognepræst i København. Året derpå - i 1643 - udnævntes han til biskop i Ribe (3).

En søn, *Frederik Monrad* (f. 1648), var provst i Norge. Dennes broder, etatsråd *Johan Monrad*, landsdommer på Fyn, skrev en meget omtalt selvbiografi (4), "en højst mærkelig og meget tiltalende Fremtoning i vor ældre Prosa-Litteratur". Han beretter deri, at "Hand [Gud] gaf mig saa fuldkommen dejlig eett Legeme med saa fuldkomne Sandss, at alle, dett jeg siger Gud til Ære og Tach, fra mitt Barnssbeen ansaae mig som af een sær dejlig Skabning och saa fuldkommen dejlig een Siell . . . Gud hafde indlagt i min Siæll een sær Kierlighed til Gud . . . och saa fornøjet eett Sind . . . att jeg fant i min Siæll och Wæsen de ufeilbare wisse Tegn paa eett *predestineret* och udwalt Gudss Barn . . . Jeg iche kand sige att hafwe hafft nogen rætt Sygdom i ald min Tijd".

Fr. Monrads søn, "den lærde og kunstfærdige" magister *Erik Monrad* (f. 1672) var præst på Lolland (5). Hans søn, *Frederik Monrad* (f. 1702), "denne mærkværdige Lærde" præst i Aagerup (6), udgav en katekismeforklaring, der på grund af "en Del Ærbarhed stridende Spørgsmaal" blev beslaglagt (7). På hans gravsten står (8): "Vid da, at han, udrustet med alle de Gaver, der fuldkommengjør en Christi Tjener, har gjenhævdet sin Slægts ældgamle Ry, hvort stort har ikke altid Monradernes Navn været, i Kirken, Staten og Litteraturen. Eller rettere: han har øget dette Ry, Han var en Mand, en bedre Tidsalder værd".

Sønnen, *Hans Diderik Monrad* (f. 1737), var generalkrigskommissær samt dommer i Trondhjem (9) og gift med Bolette, datter af apoteker og hofagent Otto Sommer og Hanna Mencke (10). De havde to døtre (11) og en søn, *Otto Sommer Monrad* (1780-1863), D.G. Monrads fader.

Det ses således, at Monraderne i generationer har omfattet mange højtbegavede, udadvendte og aktive, nogle originale og ekscentriske personligheder. Det foreliggende kildemateriale giver imidlertid ingen sikre holdepunkter for at antage, at nogen af dem har frembudt sindslidelser. Først med Monrads fader foreligger der, som beskrevet i det følgende kapitel, sikker sindssygdom i slægten.

Henvisninger og noter:

1) C. Giessing: Nye Samling af Danske, Norske og Islandske Jubellærer med Slægts-Registre og Stamtavler, 1786, III, 179-233.
K. Monrad Jones: Slægtsoptegnelse, venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche.
Om Hans Monrad - Slægtsoptegnelser udarbejdet og venligst stillet til rådighed af A. Nyholm.
Jacob Monrad hævdes at have været gift med Luthers søster eller en søster til hans hustru, Katharina von Bora.

2) Dansk Biografisk Lexicon, 1897, XI, 461.

3) C. Giessing: III, 222.

4) Johan Monrad: Selvbiografi, 1888-udgaven ved S. Birket-Smith, 1 f., 4 ff.

5) Dansk Biografisk Lexicon, 1897, XI, 462.

6) C. Giessing: III, 231.

7) Historisk Tidsskrift 6, II, 1889-90. Personalhistorisk Tidsskrift 3, II, 75.

8) Kirkehistoriske Samlinger 5, V, 618-621 (oversat fra latin).

9) "Genealogiske Optegnelser" af Sophie Monrad, dateret 20.1.1868, Monrads arkiv: "Din Oldefader Monrads [H.D.] og Hustrus Portrait har jeg seet, han saae meget klog, men ogsaa meget fornem ud . . . Din Oldemoder saae sød ud, hun skal have været hjertensgod". Dansk Biografisk Lexicon, 1897, XI, 463.

10) Ifølge Sophie Monrads optegnelser var Otto Sommer meget velhavende. Hanna Mencke blev gift som 14-årig og døde 105 år gammel - "meget aandrig og levende i Aanden til sin Død".

11) Den ene af søstrene, Hanna, var gift med F.C.O. Hegermann, broder til den danske general J.H. Hegermann-Lindencrone. Af F.C.O.H. findes en levnedsbeskrivelse i Hegermann-Lindencrones arkiv i RA. Om Hanna giver den ingen oplysninger af patografisk interesse.

Kapitel 3

FORÆLDRE OG SØSKENDE

FADEREN

Otto Sommer Monrad fødtes 1. august 1780 i Trondhjem. I sit petitum til juridisk embedseksamen 1808 beretter han - oversat fra latin (1):

> "Min fader var generalkrigskommissær; han døde i Trondhjem i året 1793. Min bedrøvede moder sendte mig, endnu ganske uerfaren og berøvet min faders omhyggelige opdragelse og omsorg, til undervisning i skolen i Rønne i 1795 (2). Efter fire års forløb blev jeg i oktober 1799 dimitteret fra skolen og indstillede mig til studentereksamen, som jeg bestod med haud illaudabilis (3). Det gik mig lige så godt ved eksamen philologicum, som jeg underkastede mig efter et halvt år. Et år senere, da jeg bestod filosofikum-prøven, opnåede jeg laud. Da jeg havde overstået disse eksaminer, tog jeg til Trondhjem, hvor jeg især beskæftigede mig med landbrug. Men da der var gået et år, rejste jeg atter til Danmark for at studere jura. Næppe var jeg ankommet til København, før jeg på grund af en langvarig sygdom blev tvunget til at forlade byen og tage ophold på landet (4). Da jeg endelig efter to års forløb genvandt mit helbred, flyttede jeg atter til København og koncentrerede mig udelukkende om juraen".

Den 7. juli 1803 blev Otto Monrad viet til *Charlotte Frederikke* (5), datter af prokurator Niels J. Riis (6) og Lene Sophie Zwergius (7).

Charlotte Monrad fødte seks børn (8): *Bolette* (1803-15), *Lene Sophie* (1805-83), *Hans Diderik* (1807-19), *Hanna Ottilie* (1809-97) og *Ditlev Gothard* (1811-87) samt en dreng (f. 1813), der døde straks efter fødslen.

Sommeren 1808 blev Otto Monrad juridisk kandidat. Noget tyder på, at han ikke har været fuldt restitueret efter ovennævnte sygdom, idet han slutter sit petitum (1):

> "Da jeg således nu - i det omfang mine kræfter har tilladt det - har bestræbt mig på at nå så langt, at jeg kunne få lov at underkaste mig Eders høje bedømmelse, beder jeg . . . at I ville indstille mig til den kommende . . . eksamen".

Efter embedseksamen blev Otto Monrad ansat i Rentekammeret. I januar 1815 ansattes han derpå som foged i Salten i Norge (9), hvorimod hans hustru og børn endnu i ét år opholdt sig i Helsingør. Herpå rejste også de til Norge (10). Da de nåede frem til bestemmelsesstedet, var Otto Monrad imidlertid blevet sindssyg, af hvilken grund han blev afskediget i marts 1818 (11). *P. Vedel* beretter (12), at det drejede sig om en "uhelbredelig Sindssyge med vekslende Anfald af Raseri".

Familien fik ved Otto Monrads afskedigelse ophold hos mormoderen, der boede ved Trondhjem, indtil 1819, da den opløstes. Monrad var da 8 år gammel og anbragtes som senere omtalt i pleje hos moderens søster i Præstø (13).

Otto Monrad "blev sat i Kost" på Tusterø ved Trondhjem. I 1832 købte han sig en mindre gård i nærheden af byen. Ved sommertide 1839 kom han til København (14). Om hans tilstand før ankomsten hertil beretter D.G. Monrad i 1839 (15):

> "Det gjorde mig i mange Henseender ondt at læse Faders Brev, thi han føler sig saa ene og forladt, det kan jeg tydelig mærke. Han klager over, at Vandet ikke er godt, at Værelset, som han har, er saa luftig. Hertil kommer,

at han uden Tvivl troer, at jeg har nogen Deel i, at Sophie har forladt Norge, og at jeg paae Grund af deres gjensidige Forhold ikke længer er ham saa hengiven. Han yttrer vel Lyst til at komme til Danmark, men det lader ikke til, at han vil gjøre noget Skridt, som kunde hæve de Vanskeligheder, som gjør, at hans Beslutning ei kan udføres. Jeg har i Sinde med det første at skrive til ham, og paa det Høietideligste erklære ham, at jeg i intet Tilfælde billiger, at han er bleven forladt af sin Hustru eller Datter".

Hvilke forhold faderen opholdt sig under i foråret 1839 kendes ikke nærmere, ligesom brevet ikke tillader en nærmere bedømmelse af tilstanden.

Fra 1. juli til 3. oktober 1839 var faderen på grund af sindssygdom indlagt i *Frederiks Hospital*. Journalen, der findes bevaret i Rigsarkivet, beretter oversat fra latin (16):

"Foged i Norge *Otto Monrad*, 59 år gammel. 1. juli. *Årsag*: Vedholdende studier. Mens han som ung mand hengav sig med alt for glødende iver til studierne, kom han første gang ud for mental aberration. Siden er han ofte med større eller mindre mellemrum blevet ramt af den samme sygdom. I de seneste år er paroxysmen vendt tilbage hvert forår; den varer nogle måneder, forløber efter et ret regelmæssigt mønster og slutter uden eftervirkninger. Hans pårørende fortæller nemlig, at patienten ved forårstide lider af urofornemmelser tillige med vandrende smerter i benene, derpå i hypochondrierne med en trykken i brystet, bagefter med hoved- og tandpine, hvorefter der næsten altid indtræffer mania, der varer i flere uger, men som forsvinder, når der træder diarré til . . . Hans almenbefindende er nu godt, hans tale er meningsløs, men han går dog ganske fredeligt omkring. 6. juli: . . . Sindet endnu ikke helt rask, men dog roligt. 7. juli: Sindet . . . aberrerer kun svagt. 3. august: Synes i god bedring . . . 14. september: I de seneste uger er der . . . lette spor tilbage af monomania. 17. september: Sindet noget uroligere i de sidste dage. 3. oktober: Afrejst i dag".

Fra Frederiks Hospital overflyttedes faderen under Monrads medvirken til Sindssygehospitalet i Slesvig og kom dér under behandling af professor *P.W. Jessen*. Her opholdt faderen sig til 1845 og flyttedes da til Jessens psykiatriske klinik "Hornheim" ved Kiel. Om opholdet i Slesvig og "Hornheim" findes der ikke bevaret lægelige optegnelser (17).

Fra omkring 1850 til sin død i 1863 var Otto Monrad herefter i pleje hos lægen *J. Sparre* på Falster (18).

Ifølge *Vedel* (19) blev Otto Monrads tilstand efterhånden roligere - "men dyb Melankoli og Mistro til alle, især mod hans nærmeste forfulgte ham til hans Død".

Nogle optegnelser af Monrads familie oplyser (20), at faderen jævnligt besøgte Monrad og børnebørnene i bispegården i Nykøbing Falster, og han i sin lyse tid stod i livlig brevveksling med sit ældste barnebarn Ada. Ligeledes beretter optegnelserne, at faderen i sine syge perioder skrev lange breve på vers, og at "hans ulykkelige Sygdom gjorde, at han ofte ikke var sig selv". I andre optegnelser, beregnet på slægtninge i Amerika, berettes det, at Otto Monrad havde lange perioder med "perfect health".

MODEREN

Charlotte Frederikke Monrad fødtes 21. juli 1781. Før hun som knap 22-årig blev gift med Monrads fader, vides der ikke meget om hende. Da familien i 1819 på grund af hans sindssyge opløstes, rejste hun til en søster og svoger (Heltberg), som boede i Elmshorn ved Hamborg. Her levede hun til sin død i maj 1829.

Om hendes psykiske belastning under ægtefællens sindssygdom og familiens opløsning beretter Monrad som voksen (21):

> "Det staaer ret levende for mig i disse Øieblikke, hvorledes min arme Familie har været adsplittet og omtumlet til alle Kanter. Jeg erindrer ikke nogensinde at have seet et Ansigt, hvori Livets Smerter og Lidelser havde mere afpræget sig end hendes. - Jeg seer endnu disse kummerfulde Træk, og dette ømme moderlige Smiil om hendes Læber".

I efteråret 1828 skriver moderen til datteren Ottilie (22):

> "O Gud give mig dog den Lykke at ieg kunne være hos en af mine Børn, og ikke sandt min Ottilie I vilde nog være kierlig og blid i mod mig o vor lykkelig ieg da føle mig, ogsaa vilde jeg nog beholde min Helbred".

Få måneder før sin død, 57 år gammel, skriver hun til Ottilie i januar 1829 (23):

> "Men saa blev mine Smerter saa store at ieg ikke kunne lade det gaae længere hen uden at tale med Dogtoren. Han troede først at det var Sten Smerte men siden kom han i Erfaring at det var Betændelse . . . Han siger det er en Følge af megen Sorg . . . Dogtoren siger at min Sygdom ikke er dødelig . . . en meget smertelig og meget langvarig".

I Dansk Statstidende har hendes børn sat hende et minde (24), som nok må antages at være forfattet af Monrad:

> "At vor elskede Moder Charlotte Frederikke Monrad den 31te Mai hengik til det bedre bekjendgøres herved af hendes trende efterlevende dybtsørgende Børn for fraværende Slægt og Venner. Store vare hendes Lidelser og Sorger herneden, des sødere vil Hvilen vorde. Hun var os en god, øm og trofast Moder, hvis Minde aldrig vil udslettes af vor Erindring".

Oplysningerne om moderen er således noget sparsomme, men det fremgår dog klart, at hun har været præget af psykiske belastninger som følge af ægtefællens sindslidelse, hjemmets opløsning og de tre børns død. Der har været mange og svære sorgreaktioner, men hun frembyder ingen tegn på psykisk sygdom.

SØSKENDE

Som anført døde tre af Monrads fem søskende allerede som børn. Den yngste, en dreng, døde umiddelbart efter fødslen. Søsteren Bolette døde tolv år gammel og broderen Hans Diderik, "en Dreng med store Gaver, beundret for sit Vid og Forstand" tolv år gammel i Helsingør, hvor han gik i skole. Han var således ikke rejst til Norge sammen med den øvrige familie (8).

Lene Sophie:
Om hendes helbredstilstand i ungdommen beretter en række breve fra præsten *L. Westengaard*, hos hvem Monrad selv nogle år forinden havde været i pleje.

Således hedder det i oktober 1832 (25):

"Sophie . . . har efter 14 Dages Velbefindende atter været lidt upasselig og havt Krampe et Par Gange . . . hendes Helbredstilstand gjør en Forandring nødvendig til Foraaret. I disse Dage har hun atter lagt sig, og saaledes er der aldrig sikker Regning at gjøre paa hendes Bistand. Naar der er travlest i Huset, er hun gjerne daarligst. Gid hun snart maa gjenvinde sin Helbred og erholde Ligevægt i Sindet".

Men kort tid efter - i begyndelsen af november 1832 - berettes det (26), at hendes helbred atter var godt.

Fra 3. til 25. juni 1833 var Lene Sophie, 28 år gammel, indlagt i *Frederiks Hospital*. Indlæggelsesårsagen angives i journalen (27) at være sparsomme menstruationer, ligesom hun modtoges fra Odense, hvor Westengaard da var præst.

Sammenfattende skal det fra journalen - oversat fra latin - anføres:

Lene Sophie led habituelt af hysteri, og i et halvt år før den aktuelle sygdom af melankoli, ligesom hun i godt et år havde været plaget af asthmaanfald, ca. en gang om ugen, men i den seneste tid kun en gang om måneden, især lige før menstruationen. Anfaldene fremkaldes kun sjældent af "animi pathemata" efterladende hovedpine med opkastning og gylpning. Under indlæggelsen indtræder der asthmaanfald efterfulgt af menstruation. Endvidere optræder der trykken for brystet og hjertebanken. Henimod udskrivningen observeres der "insultus hystericus" samt "prodromæ insultus".

Nogen egentlig diagnose angiver journalen ikke.

I august 1837 skriver Westengaard til Monrad (28):

"Skulle [Lene Sophies] forrige Svaghed komme tilbage . . . Din Fremstilling af forholdene i Norge retfærdiggør jo vistnok Din Søsters Hidsighed".

Tre måneder senere skriver Westengaard igen til ham (29):

"At Sophie maae have gjennemgaaet uhyre meget paa sin besværlige Reise, kan man forestille sig og enten maae man frygte, at hun bliver ordentlig syg deraf, eller saa man kan haabe, at det maae overordentlig have styrket hendes Nerver, Gid det sidste maatte være Tilfældet og Du da maatte modtage

hende i en bedre Tilstand, end Du venter".

For en mere dybtgående ændring og forstemning hos hende taler Monrads brev til Emilie Lütthans januar 1839 (30):

"Sophies Brev er ankommen, hun har det ikke rigtig godt. Hun finder, at jeg er kold og fremmed mod hende, at Ottilie er lumsk, at Du og hun har en forskjellig Verdensanskuelse. Hertil kommer det spændte Forhold til Fader, Melancholie, Svagelighed, Frygt for Fremtiden. Jeg kan saa tydelig see, at hendes Sjæl er sønderrevet og opløst".

Endelig var Lene Sophie indlagt i Frederiks Hospital i 1878 efter et fald på hoften (31). Hun levede ugift og døde 78 år gammel. Hun efterlod sig ingen børn.

Hanna Ottilie:
Hun var 22 år gammel indlagt i *Frederiks Hospital* fra 30. august til 30. december 1831.

I journalen hedder det oversat fra latin (32):

Ottilie Monrad lider habituelt af nervøs hovedpine og i det sidste år før indlæggelsen tillige af hoste og blodspytning, ligesom der aktuelt er tale om hovedpine med svimmelhed. Der observeredes hysterisk paroxysme og senere i forløbet "debilitas" [sikkert ensbetydende med en svag tilstand] . Den 22. september er der "phantasias insomnes" [søvnløse fantasier]. Selv erklærer hun imidlertid at have det godt. Den 14. oktober beskrives der "tung fornemmelse i hovedet", ligesom "at sindets anstrengelse ikke bæres godt". En uge derpå er der tale om "paroxysmus hystericus spasmodicus" som følge af sindslidelse og vedvarende febertilstand ["ex animi pathemate et febribus"] , to dage senere efterfulgt af "paroxysmus" med "delirium". Endnu senere i forløbet beskrives der feber. Den 18. november er der atter paroxysme og smerter i brystet. Nogle dage senere er der let paroxysme og let febrilia efterfulgt af asthma og let febrilia. Den 6. december er der febrilia med megen sveden samt paroxysme.

Om hendes psykiske tilstand i 70-års alderen skriver Monrad i 1879 (33): "Ottilie er rask, men klager over at være noget tung i Sindet".

Ottilie var gift med en lods (Wehrlich) og efterlod sig en datter. Hun døde 88 år gammel.

Sammenfattende indeholder det tilvejebragte kildemateriale en række oplysninger, der kan tjene til at dokumentere en familiær forekomst af sindslidelser i Monrads nære biologiske slægt.

Vedrørende *faderens* sindslidelse fremgår det af journalen over hans tre måneder varende indlæggelse i 59-års alderen, at han allerede fra studietiden - bekræftet af hans eksamenspetitum - havde frembudt psykiske symptomer, der betegnes som "mental aberration" eller "paroxysmer", og at disse sidenhen, med kortere eller længere intervaller, havde været til stede hvert forår i nogle måneder. Det fremhæves, at der er et ret regelmæssigt forløb, som slutter "uden eftervirkninger", endvidere at de er ledsaget af "urofornemmelser tillige med vandrende smerter i benene, derpå i hypochondrierne med en trykken i brystet, bagefter med hoved- og tandpine, hvorefter der næsten altid indtræffer mania, som varer i flere uger, men som forsvinder, når der træder diarré til". Under indlæggelsen betegnes "hans tale som meningsløs". "Sindet er roligt", eller der er "lette spor af monomania".

Han overføres til sindssygeanstalt, hvorfra der ikke foreligger andre oplysninger, end at han opholdt sig dér i 6 år. Derefter er han 5 år på en anden psykiatrisk institution, indtil han i 70-års alderen kommer i pleje hos en læge. Her har han ophold til sin død 83 år gammel.

Beretninger fra familiemedlemmer og nære bekendte oplyser, at der var tale om "Melankoli", og at syge perioder vekslede med gode.

Det drejer sig således om en sindslidelse, der er karakteriseret ved *stemningssvingninger*, *periodicitet*, *årstidsvariationer* og *remissioner*. Der er uden tvivl tale om en *manio-depressiv* sindssygdom med hyppigt recidiverende faser, der har medført et kronisk og invaliderende sygdomsforløb.

Som tidligere anført forekommer der i Monrads fædrene slægt mange særprægede personligheder, men sikre oplysninger om sindslidelser foreligger ikke.

Kun to af Monrads fem søskende gennemlevede voksenalderen. Begge var indlagt med legemlige og psykiske symptomer. For *Lene Sophies* vedkommende anføres en del somatiske symptomer: menstruationsforstyrrelser, asthmaanfald, men også psykiske, der betegnes som "hysteri" eller "melancholia". Selvom bedømmelsesgrundlaget er spinkelt, er det dog nærliggende at overveje, om manio-depressive symptomer har været til stede. For *Hanna Ottilies* vedkommende må en lungetuberkulose eller en anden febril lidelse forekomme sandsynlig, men psykiske symptomer ("hysterisk paroxysme") er anført og endelig et muligvis habituelt tungsind.

Til støtte for den antagelse, at Monrads fader led af en manio-depressiv sindssygdom, og at muligt andre nære biologiske slægtninge havde lignende sygdomstilfælde, må der her tilføjes et materiale, som ikke fremlægges af diskretionsmæssige hensyn, men som dokumenterer, at der blandt Monrads efterkommere forekommer flere sikre tilfælde af manio-depressiv sygdom.

Betydningen af en familiær forekomst af sindslidelser skal imidlertid kun vurderes i relation til den patografiske udredning af Monrads personlighed og den diagnostiske rubricering af den sindslidelse, han frembød.

Afsluttende kan det *konkluderes*, at Monrad tilhører en slægt, der i arvepatologisk henseende må rubriceres som tilhørende *den manio-depressive formkreds*.

Samtidig skal det tillige fremhæves, at det fremlagte kildemateriale også belyser en række forhold i Monrads opvækstmiljø: faderens sindssygdom, hans søskendes død, hjemmets opløsning, hans anbringelse i pleje hos familien, moderens død og faderens senere skæbne, der må antages at have spillet en væsentlig rolle for hans

psykiske udvikling i barndom og ungdom, således som det vil fremgå af de følgende kapitler.

Henvisninger og noter:

1) 14.5.1808. Univ.ark. RA, oversat af lektor, cand. mag. R. Hesse.

2) Okt. 1795, eksamensbevis i Monrads arkiv.

3) 12.11.1799, studentermatriklen, 1740-1829, RA.

4) Han ses ikke indlagt i Frederiks Hospital, opholdsstedet på landet kendes ikke.

5) "Genealogiske Optegnelser" af Sophie Monrad, Monrads arkiv.

6) H. Hjort-Nielsen: Danske Prokuratorer med kongelig Bevilling. 1660-1869, 1935, 280.

7) Datter af Ditlev Gotthard Z. (f. 1699) - efter hvem Monrad er opkaldt - kendt personalhistoriker og præst (cf. A.P. Andersen: D.G. Zwergius, Frederiksborg Amts Aarbog, 1911, 30-38).

8) S. Monrads genealogiske optegnelser.

9) A. Falk-Jensen & H. Hjort-Nielsen: Candidati et Examinati Juris, 1736-1936, 1957, 174.

10) Vedel, 1904, 40.

11) Ifølge Candidati et Examinati fik Otto Monrad 6. marts 1818 sin afsked på grund af sindssygdom.

12) Vedel, 1904, 40 f.

13) Vedel, 41.

14) Vedel, 41. Monrad til E. Lütthans 5.6.39, Monrads arkiv.

15) Til Emilie Lütthans, april 1839, Monrads arkiv.

16) Sygejournal nr. 1800, oversat af R. Hesse.

17) Akter nr. 474, 1839 og 1845, Landeskrankenhaus Schleswig. Prof. dr. med. F. Eckmann, Slesvig, personlige meddelelser, 1976. Landesarchiv Schleswig-Holstein, personlig meddelelse, 1977. Der Magistrat, Stadt Kiel, Stadtarchiv, personlig meddelelse, 1977. Institut für Geschichte der Medizin und Pharmacie der Christian Albrechts Universität Kiel, personlig meddelelse, 1977. Dr. med. H. Brockmann (P.W. Jessens familie), Hamborg, personlig meddelelse, 1977.

18) Hauge, 10, Stavnstrup, 12. - Embedslægearkivet for Lolland-Falster er ikke gennemset.

19) Vedel, 41.

20) Monrads arkiv. P. Vedel: Bidrag til Monrads Biografi, 1904 (eksemplar venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche indeholdende påtegninger af Monrads familie).

21) Til Emilie Lütthans, 11.10.38, Monrads arkiv.

22) 28.10.1828, venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche.

23) Venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche.

24) "Dansk Statstidende", 10. juni 1829.

25) 23.10. og 30.10.1832, Monrads arkiv.

26) 7.11.1832.

27) Sygejournal nr. 1449, RA, oversat af R. Hesse.

28) 17.8. og 23.8.1837, Monrads arkiv.

29) 22.11.1837.

30) 25.1.39, Monrads arkiv.

31) Sygejournal Frederiks Hospital (27. dec. 1878 - 23. april 1879), RA.

32) Sygejournal nr. 2141 og 2759, RA, oversat af R. Hesse.

33) Til Viggo Monrad, 13.1.1879, Monrads arkiv.

Kapitel 4

BARNDOM OG DRENGEÅR

Monrad er født 24. november 1811 i København. Hans opvækst skulle ikke blive harmonisk. Således døde en yngre broder straks ved fødslen. Hans ældste søster Bolette døde i 1815 som 12-årig. Samme år var faderen blevet sindssyg. I 1819 opløstes familien, hans 4 år ældre broder døde, og Monrad selv blev anbragt hos mosteren og onklen i Præstø.

Om det indtryk, faderens sygdomsudbrud havde gjort på ham, beretter Monrad i 1865 (1):

> "Inden vi naaede vor Bestemmelsessted havde han [faderen] imidlertid maattet opgive sit Embede paa Grund af Sygdom og kom om Bord til os. Det var første Gang jeg mindes at have seet ham, og jeg undredes over, at se den fremmede Mand græde og kysse min Moder, der faldet ham om Halsen. - Dette Billede staar levende for mig, som om de i dette Øieblik stode for mine Øjne. Faa Aar efter opløste Familien sig paa Grund af min Faders tiltagende Sygdom og siden mit ottende Aar har jeg ikke haft noget Fædrenehiem".

Mange år senere skriver han i et digt (2):

> "Kun otte Aar! Da reves bort jeg arme fra Moderkærlighedens ømme Varme . . . Af Kærlighed jeg Spor fandt mange Steder. Først saa jeg den i Moders

milde Øje, da Sygelejets Kval jeg måtte døje".

Det foreliggende kildemateriale beretter intet nærmere om dette sygeleje.

Otte år gammel kom Monrad som nævnt i pleje hos en moster og onkel, købmand *Rasmus Kornerup* i Præstø. De havde selv fire børn (3) og tillige økonomisk modgang. Monrad blev sat i byens borgerskole og af onklen tilskyndet til at gå handelsvejen (4), men tilværelsen skulle komme til at forme sig meget anderledes for ham.

Tidligt hengav Monrad sig til religiøse spørgsmål. Således skriver han i 1839 (5):

> "Fra min tidligste Barndom af er min Sjæl draget hen til Religion, der var en tid, hvor jeg med megen Alvor tænkte paa at blive Missionær",

og i 1849 (6):

> "At da hans Familie ved en ulykkelig Skæbne blev splittet, lærte han allerede som Dreng, at Gud var ham en aldrig svigtende Tilflugt".

Troen på det enkelte menneskes skæbne optog ham tidligt. Således skriver han 12 år gammel til søsteren Lene Sophie (7):

> "Troer Du på Gud?
> Troer Du han er viis?
> Troer Du han er god?
> Troer Du han vil Dig Vel?
> Troer Du han veed at udvælge de bedste Midler?"

I samme alder læste han imidlertid "The Age of Reason" - et deistisk skrift af Paine (8):

> "Som 12-årig dreng faldt jeg i Thomas Paines fordum så berømte værk, som jeg i smug læste med begærlighed og således gik allerede i umoden alder troen og sindets ro til grunde, idet eftertanken dog var vakt til live" (9). - "Da kom Tiden Tvivl og bortjog Kjærligheden til Himlen" (5).

Fjorten år gammel kom Monrad til konfirmationsforberedelse hos digterpræsten *N. Søtoft* (f. 1790), som iagttog drengens usædvan-

lige evner og fandt, at han skulle sendes i latinskole. Han måtte derfor sendes til Vordingborg, og for at skaffe penge hertil udsendte Søtoft et opråb til Præstøs borgere (10):

> "Sagen . . . er den . . . at fremhjælpe til Studierne et ungt Menneske med, som jeg troer, saare fortrinlige Anlæg og, som jeg veed, utrættelig og umættelig Lyst, samt af rene Sæder. Det er da den lille Monrad, hvem jeg, under Confirmationsforberedelsen har lært nøiere at kjende som et lyst Hoved og elskværdig Karakter . . . At han selv haver alt lært sig saa meget af det tydske Tungemaal, at han temmelig correct oversætter endog vanskelige Skrifter . . . at han iligemaade selv modigen har begyndt at lære sig det engelske Sprog - dette vidner i det ringeste om en Willie og Stræben, der hos Barnet bør skattes høit og giver tillige en god Forjættelse for Fremtiden . . . og jeg skulde mere end nogensinde feile i min Dom over Ungdomsanlæg, om ikke hos dette Barn var nedlagt meget af det, der er fornødent for Videnskabsmanden. Sagtens veed jeg . . . at der ere fattige Børn nok ved Lampen og Bogen, men dette veed jeg ogsaa af Historien, ogsaa vort Fædrelands . . . at saare ofte fremgik Geniets Lys af Armods Nat . . . Det vilde være heel taabeligt at spaae, om Udfaldet paa en Sag, der endnu ei er begyndt og staar ene i Guds Haand, eller at forjætte Videnskaben Udbytte af en Dreng; men dette kan jeg dog trøstig sige, at, uanseet hvad stor Vinding Tiden derved kunde bringe og bringes, vil Drengens Flid, der er stadig, sikkert skaffe os - Glæde . . . Jeg ønskede at foranstalte ham sat i nærmeste Latinskole i Wordborg . . . Paa faa Aar forventer jeg, at han skal magelig have gjennemgaaet Skolen og være moden til Academiet, om Sygdom ei rammer".

Søtofts pengeindsamling gjorde det muligt at sende Monrad til Vordingborg, og da ophørte hans ophold hos Kornerupfamilien.

Sidenhen omtalte han både Kornerup og Søtoft som sine specielle velgørere (6). Afgøres kan det imidlertid ikke på det foreliggende kildemateriale, om onklen trådte i en faders sted for ham. Derimod havde han en varigere kontakt med præsten (11).

Sammenfattende er det foreliggende kildemateriale til belysning af Monrads tidlige opvækstmiljø og personlighedsudvikling relativt sparsomt og tillader næppe en dyberegående analyse, men det

efterlader dog ingen tvivl om, at "familieskæbnen" og hans oplevelse af familiens opløsning på grund af sygdomme og død har sat dybe og varige spor i hans sind. Han søgte tidligt tilflugt i religionen, men lærte også tidligt "Tvivlen" at kende. Det er dog bemærkelsesværdigt, at han i det vidnesbyrd, hans velynder giver ham ved konfirmationsforberedelsen, ikke fremtræder som havende et særlig religiøst sindelag. Det er i langt højere grad de intellektuelle evner og den store flid, der fremhæves. Tankevækkende - omend dunkel - er afslutningen "om Sygdom ei rammer".

Henvisninger og noter:

1) Ny-Zealandske Aphorismer af D.G. Monrad. Afskrift af P. Vedel, Monrads arkiv.

2) "Hvor fandt Du Lykken?", 1886, trykt i "Illustreret Skandinavisk Revue", 1887.

3) Der foreligger ikke umiddelbart spor af, at Monrad senere i livet har haft noget at gøre med sine tre plejebrødre, hvoraf en blev lotterikollektør, en anden købmand i Næstved, og den tredie, Hans Jacob, blev sognepræst (cf. Stavnstrup 13 f.). - Han aflagde mange år senere (som skoledirektør) besøg hos plejesøsteren, der var gift med en lærer i Sorø (cf. M. Attrup: En Landsbydegns Erindringer, 1938, 54 f.).

4) N.V. Nielsen: Præstø Købstads og Klosters Historie, 1899, 424 f. Stavnstrup, 12 ff.

5) Til Emilie Lütthans, februar 1839, Monrads arkiv.

6) I.P. Mynster: Om Hukommelsen, Bispevielsesprogram 1849, VII.

7) 23.8.24, Monrads arkiv.

8) Cf. Kirkehistoriske Samlinger 6, V, 36.

9) Monrads petitum til teologisk embedseksamen 1836, RA. Hauge, 278 f.

10) Subskriptionsliste 21.2.26, Monrads arkiv.

11) Søtoft til Monrad 24.8.32, Monrad til Søtoft eftersommeren 32, Søtoft til Monrad 5.10.32, Monrads arkiv.

Kapitel 5

UNGDOMSÅR

I april 1826 indtrådte Monrad, fjorten år gammel, i Vordingborg latinskole. En af skolens adjunkter, cand. theol. *L.C.D. Westengaard* (f. 1795) optog ham i sit hjem og skulle efterhånden blive som en fader for ham (1). Der foreligger flere vidnesbyrd om, at Monrad faldt til ro i det Westengaard'ske hjem. Således beretter Monrad selv nogle år senere (2): "Drengens tvivl forstummede let i hans færden hos den ortodokse og kærligste mand".

Monrad nævner ikke, om det er Søtoft eller Westengaard, han har haft i tankerne med ovennævnte udsagn, men flere Monradforskere har antaget, at Westengaard er den mest sandsynlige (3).

I skolen placerede Monrad sig vedvarende som klassens nummer ét. Bevaret er hans karakterbog (4). Senere giver skolens rektor *J.E. Suhr* følgende vidnesbyrd (5):

> "Jeg kan ikke forlade denne mere interessante Deel af Skolens Historie . . . uden at skjenke en venlig Erindring til fire høitbegavede Ynglinge . . . og ved deres sjeldne Aandsgaver, ved deres Opvakthed og Lærelyst og ved deres aabne Gemytsstemning gjorde deres Lærere megen Glæde . . . Den, som grundig og skarpsindig Lærd, og som frisindet politisk Skribent saa høit-

agtede Magister Monrad blev indsat i Skolen i Foraaret 1826, og forlod den allerede i Efteraaret 1827, da han med Pastor Westengaard, i hvis Hus han var, drog til Pedersborg. Kun i halvandet Aar var han Discipel i Skolens første og anden Classe, men røbede snart sine herlige Anlæg".

Fra Monrads skolegang findes endvidere bevaret hans *"Dansk Stilebog"* (6) - påbegyndt i oktober 1826 og afsluttet den følgende sommer. Stilene er skrevet over bundne og frie emner.

I en stil fra april 1827 skriver Monrad:

"Norge, d. 5de Juni 1 . . . Kjære Ven! Visselig forundres Du ved paa Underskriften at see det Sted, hvorfra jeg tilskriver Dig. Længere kunde jeg ikke forblive i Danmark. Naar jeg paa mine Vandringer der standsede, for at lytte efter Kildens Rislen, ak! da længtes jeg saa inderlig efter at høre Fossens Brusen; Og naar jeg fra en høi Banke skuede hen over Østersøens rolige Flade, da var ei den Glæde for mig som, fra et af Norges snebedækte Fjelde, at høre Havets underfulde Brusen ved Bølgernes Slag mod de fremragende Klipper. Ved Synet af Danmarks Bøgelunde savnede jeg mit Fædrenelands stedsegrønnende Granskove. Hjertet drog saa mægtigt herhen, det slog saa stærkt ved Tanken om Gjensynet af Fædrelandets Høie, og sprængte alle Baand, som holdt mig bunden ned til Danmark. Hvilken Vellyst nyder jeg nu ei, ved atter at vandre blandt Norges Fjelde! Paany smager jeg Barndommens Sødhed ved Synet af de Stedēr, der opvække saa mange kjære Erindringer fra de svundne Dage . . . Den 19 Juni . . . Ak! elskede Ven! hvor ulykkelig er jeg ei bleven! En frygtelig Skæbne har ramt mig og tilintetgjort alle glade Udsigter for Fremtiden. En skjøn Aften havde jeg sat mig i en, af Naturen i en Klippe udhulet Grotte. Solen sank just ned i [?]-søens Bølger og forgyldte Fjeldets Tinder med sine Straaler. Stormen havde lagt sig og stillet var Bølgernes Raseri, da hørte jeg et dæmpet Skrig, der kom fra Fjeldets Spidse, som fra en fortvivlet Qvinde. Medynk greb mit Hjerte, og jeg ilede op ad en uveibar Sti til det Øverste af Fjeldet. Her saae jeg, i nogen Frastand, en . . . Fruentimmerskikkelse, der sad paa et, over Søen fremragende Klippestykke. Jeg gik derhen og ankom til nogle Buske, hvorfra jeg, uden at sees af hende, kunde iagttage alle hendes Bevægelser. Dyb Sorg og Vanvid laae udtrykt i hendes skjønne Ansigt. Hendes heftige Skrig dæmpedes efterhaanden, og jeg hørte de følgende tydelig udtalte Ord "Kommer Du ei snart? Hvorlænge vil Du dog lade din Ane vente? . . . Christian! I 7 Aar har Ane ingen Elsker havt. Jeg studsede ved at høre mit Navn nævne, ved at høre mit

Ophold udenfor Fædrenelandet nøiagtig angiven, traadte noget nærmere, og o! hvilken Gysen overfaldt ei alle mine Lemmer, gjenkjendte i Fruentimmerets afsindige Ansigt Spoer af min Elskedes, min Anes saa muntre Aasyn. - Forældrenes Grumhed havde tvunget mig til at forlade hende, og for lang Tid siden havde man tilskrevet mig, at hun var død, - Jeg Letsindige troede det, blev borte og blev Aarsag til dens Jammer, hvis Hjerte hang med . . . saadan Troskab mod mig, hvem jeg elskede med stor Fyrighed, og som jeg dog saa snart forglemte. Jeg vilde have trængt frem, men holdtes tilbage ved en underlig Frygt. Et Uveir, der alt længe havde truet i det Fjerne, var imidlertid kommet nærmere. Frygtelige Tordenskrald fulgte ovenpaa hinanden, tusindfold gav Klipperne Gjenlyd, det var som Fjeldet skulde styrte sammen over vore Hoveder. En heftig Orkan havde reist sig, og skummende styrtede uhyre Bølger mod Klippernes Fod. Lyn paa Lyn adsplittede Horizonten og oplyste den skrækkelige Skueplads. Angest greb mit Hjerte, aldrig tilforn havde jeg, paa et saadant Sted, bivaanet et saadan Natur-Optrin. I al den Tid havde Ane siddet ubevægelig, nu hævede hun atter sin Stemme med forrige Vildhed: "Kom dog, o kom! hører Du ei Kanonernes Torden? Seer Du ei de utallige Lys, som ere antændte til vor Ære? Det er min Bryllupsdag idag; men hvor er Brudgommen?" Her begyndte hun bitterligt at græde. Jeg kunde ei holde mig længere tilbage, brød igjennem Buskene og styrtede ned for hendes Fødder. I Førstningen studsede hun, men gjenkjendte mig snart, og omfavnede mig under de hedeste Taarer. Med stor Fyrighed udbrød hun: "Kom! nu ville vi gaae hen til Alteret", og førte mig hen til Randen af Afgrunden. Nær var jeg styrtet ned, men jeg sled mig med Magt løs fra hende. - "Vil Du ei følge din Ane?" sagde hun med et smerteligt Suk, hun rakte Haanden ud efter mig, men snublede og styrtede ned i Afgrunden. Forfærdelse opfyldte min Sjæl. "Ocean, spar hende! optag hende ubeskadiget i din Favn! bevar hende! udbrød jeg med taarefulde Øine, ak! nei. Du raser lige grumt, ei Du hører mine ængstelige Bønner. - Dyb Fortvivlelse greb min Sjel, ja Sorgen over at være hendes Morder knuste den aldeles, da hviskede en hemmelig Stemme dybt i mit Hjerte: "Forsagte! hvi tviler Du? Seer Du ikke Stjernen hist, hvor den blinker i det Blaa? Den didhen Dig vinker. Skuer Du ei de salige Aander, hvor de svæve hist. Seer Du ikke din Ane blandt Engles Chor? Venlig smiler hun til Dig ned og byder, at Du ikke maa forsage, men at stræbe efter at komme didhen. Hun lover Dig at omsvæve alle dine Fjed og at værne Dig for Fare". - Stemmen taug, og jeg følte mig styrket. - Men længere kan jeg ikke forblive her. Naar jeg hører Fossens Brusen, da synes det mig at høre min Anes fortvivlede Skrig at blande sig derimellem; og naar jeg skuer

det store Hav, da synes det mig, at jeg seer min Anes blege Skikkelse at svære henad Bølgerne; naar jeg fra Fjeldets Tinde seer ned paa de underliggende Dale, synes det mig at skimte hendes hvide Klæder, flagrende for Vinden som i det hun styrtede ned. Lukt er mit Hjerte for alle Naturens Skjønheder, jeg seer dem, sukker og føler, kun min egen Qval. Derfor ønsker jeg nu saa inderlig at vende tilbage, for ved dit Venne-Hjerte at læge alle Saar".

I en anden stil fortsætter han:

"Kjere Ven! Jeg har udført min Beslutning at vende tilbage til Danmark. Med Veemod tog jeg Afskjed fra det kjære Land, som jeg maaske aldrig mere skulde see. Hvilke Tanker! hvilke Følelser opvækker ikke Forestillingen om for mig at sige en Ting, Farvel, for bestandig at skilles fra Personer, Gjenstande, der ere saa at sige indflettede i vort eget Væsen, ere blevne til Bestanddele af det og kun med Smerte lader sig løsrive fra det. - Saa melancholsk skuede Klipperne ned paa den rolige Vandflade, mørk var Horizonten, et høitideligt Stille herskede over hele Naturen, Alt opvakte saadanne Følelser, der ganske stemmede overens med min Sindsstemning. Langtfra kunde jeg see Fjeldenes Toppe, dog ogsaa disse kunde man snart blot skimte gjennem det tiltagende Mørke. Jeg gik til Hvile og indslumrede snart ved Stedets vuggende Bevægelse. Jeg drømmede blidt, det syntes mig, jeg havde min Ane igjen og var ret lyksalig. - Vi gjennemvandrede vore Yndlingssteder, men pludselig drev en usynlig Magt Ane bort og hun styrtede ned i en Afgrund. Jeg vaagnede, stærkt slog mit Hjerte, Taarer vædede mit Øie, og endnu stærkere slog mit Hjerte, endnu kraftigere græd jeg ved den sørgelige Virkelighed . . . I Helsingør, hvor vi skulde i Land, afleverer jeg dette Brev: Maaske modtager du det ikke, førend jeg selv er hos Dig; men jeg skriver heller ikke for din Skyld allene, men ogsaa for min egen, da jeg kun finder en Adspredelse ved i Tankerne at underholde mig med Dig. Ak! da opmuntres jeg ofte, min gamle Munterhed vender for et Øieblik tilbage, men snart hensynker jeg til de sørgelige Tanker, hvorfra jeg ei kan løsrive mig, og som true med at nedbryde baade mit Sjel og Legeme. Lev vel!"

I den sidste stil, der her skal fremdrages, oplyser han:

"Forfatteren til disse . . . Breve var en Yngling, født af en høi Stand. Han havde et Hjerte blødt og modtageligt for alt Stort, Ædelt, let bevægeligt ved Sorg eller Glæde! Hans Sjel var fyrig, og hans Indbildningskraft

levende, men overspændt. - Den første Deel af hans Ungdom svandt hen, ligesom en skjøn Sommerdag. Men ligsom den rene Himmel ofte snart fordunkles ved mørke uheldsvangre Skyer, der tildække Solen, og true hele Naturen med Undergang, saaledes formørkedes ogsaa snart hans Lykkes Sol, tunge Skjebner traf ham, skrækkelige Storme raste i hans Hjerte og truede med at tilintetgjøre ham. Han var fra Ungdommen opdragen med Ane, en fattig Pige, hans Forældre havde taget til sig. - Uformærkt var en brændende Kjærlighed opstaaet imellem dem, som Forældrene søgte forgjeves at dæmpe. De vilde ikke tillade, at deres Søn forbandt sig med en Pige under deres Stand og under Paaskud af, at han skulde see sig om i Verden, lode de ham gjøre en Reise til Danmark. Her kom han i Bekjendtskab med Ebertsen og bandt sig til ham med ungdommelig Fyrighed. - Kort efter tilskrev hans Forældre ham, overensstemmende med deres . . . Visdom, at Ane var død. Hans Fortvivlelse over hendes Død bedredes dog snart ved hans deltagende Vens kjærlige Bestræbelser og han forblev endnu nogle Aar i Danmark. Hans Forældre døde imidlertid paa en Reise til Sverrig, et nyt Stød for hans ei lægte Hjerte. - Disse Begivenheder havde givet hans Aand et melancholsk sværmerisk Sving, som hans Ven forgjeves søgte at rette. Dog lykkedes det ham at faae hans heftige Sorg forandret til en blid Veemod. Men da han nu, dreven af Fædrenelandskjærlighed, gjorde hiin Reise til Norge, og da der den frygtelige Hændelse indtraf, bukkede hans Sjel aldeles under af Sorg. Han ansaae sig for at være Aarsagen til sin Elskedes Død, en aldrig før følt Samvittighedsnag martrede hans Sjel, der ikke følte nogen Trøst ved Ebertsens Vennehjerte, medens han opholdt sig i Norge".

En sønlig hengivenhed over for Westengaard udtrykker Monrad i et hyldestdigt til dennes fødselsdag i juli 1827 (7):

"Elskte Fader!
Da Du fødtes os i Dag,
Da det er en Glædesdag,
Glæden ei mig lader hvile;
Jeg fra Søvnens søde Hvile,
Maa i Guds Natur udile.

Maa til ham mit Hjerte hæve,
Der af Glæde monne bæve,
Hæve op til ham min Bøn,
At han til Din kjære Søn,
Gjorde mig, den Faderløse,

At Du Blikket mit mon lede,
Der ei roligt blev hernede,
Op til Herlighedens Krone,
Op til Guds min Skabers Trone;
Du til ham mig lærte bede. -

Du, min Fader! i mit Hjerte
Tændte Hellighedens Kjerte. -
Du Guds Søn mig lærte kjende,
At til ham jeg maatte vende
Mig i al min Sorg og Kummer.

Du mit Hjertes Tvivl bortjog,
Du til Christus hen mig drog,
Derfor jeg Dig elsker Fader!
Næst den store Syndsforlader,
Dig min Fader; og min Moder.

I september 1827 ophørte Monrad i Vordingborg latinskole på grund af Westengaards udnævnelse til præst i Pedersborg ved Sorø. Efter den tid forberedte han selv Monrad til studentereksamen.

Om plejefaderens undervisning og intense påvirkning af ham i religiøs og moralsk retning vidner *"Religions-Opgaver"* (8) - påbegyndt i november 1827 og afsluttet i september 1829. Det er Monrads besvarelser af Westengaards opgaver i religion og etik. Selv nævner Monrad senere, inden sin immatrikulation ved universitetet at have "inddrukket ortodoksiens strenge system" (2).

Besvarelserne giver et godt indblik i Monrad som 16-17-årig, netop i den alder, hvor et individs karaktertræk begynder at antage sin endelige form.

På Westengaards opgave: "Hvori bestaar og hvorpaa begrunder sig den Skaansel og Billighed vi skylde Andre fra vore afvigende Religionsbegreber?", stillet i foråret 1828, lyder Monrads besvarelse:

> "Da Menneskene ei ere begavede med lige Sjeleevner, da Opdragelsen og de udvortes Omstændigheder bidrage saa saare meget til deres rigtige Uddannelse; saa følger deraf, at deres Begreber om enhver Gjenstand i Almindelighed, som og om Religionen ei altid kunne være overensstemmende med hinanden. - Hvor ofte forandre vi ei vor Anskuelse af een og samme Ting, og hver Gang indbildte vi os ikke desto mindre, at vi have den rigtige".

I maj 1828 stiller Westengaard opgaven: "Hvilke guddommelige Egenskaber er det især, som kunne give den Ulykkelige Mod og Trøst?" Monrads besvarelse lyder:

> "Foranderlig er Menneskets Skjebne. Lykke og Ulykke, Sorg og Glæde ledsage saavel den Høie som Lave fra Vuggen indtil Graven. Ingen vedvarende Lyksalighed findes derfor her i dette Liv, ei engang den Lyksalighed, der er en Følge af bestandig Stigen i Fuldkommenhed; deels fordi vi saa ofte synde, og fjerne os dermed mere fra den Høie Fuldkommenhed, der er Maalet for vort Liv; deels ogsaa fordi de udvortes Ting ofte fjendtligen berøre os, og tilintetgjøre vor Lyksalighed . . . Om end aldrig saa mange Uheld møder Dig, naar Du stedse stræber at blive dydig og fuldkommen . . . Vær derfor overbeviist om, at Alt, hvad der møder Dig i Livet, det være enten sørgeligt eller glædeligt, saa kommer det dog fra den alkjærlige Gud, der med faderlig Godhed leder sine Børn frem paa Dydens og Gudfrygtighedens Bane . . . Har Du denne Overbeviisning, denne Tro paa et guddommeligt Forsyn; da vil Du være rolig i mødende Gjenvordigheder, og med gudfrygtigt Sind overlade din Skjebne til den himmelske Faders Styrelse. - Trøst Dig, Du Sorrigfulde! Du, hvem Uheld og Kummer stedse ledsager paa din Vandring gjennem Livet. Med sit altseende Øie seer den alvidende Gud enhver din Lidelse, enhver stille Kamp, som Du maa stride. Er end dine Lidelser ubekjendte for Verden, lyder ingen Vens deeltagende Stemme for Dig og formilder din Jammer, o! saa forsag dog ikke, lad dig ei overvældes af Ulykken".

På plejefaderens opgave i juli 1828: "Betragtninger over den Sætning: Vanen er den anden Natur", svarer han:

> "Af Naturen er Sjelen [rettet til Sindsbeskaffenheden] for alle Mennesker ei een. Evnerne ere fra Fødselen meer eller mindre fuldkomne, og hos forskjellige Mennesker ere forskjellige Evner, forskjellige Lidenskaber de fremherskende, hvorved Charakteeren haver et ligesom originalt Præg, der adskiller den ene fra den anden. Dog ere Evnerne; omendskjøndt svage af Naturen, dog sjeldent saa ufuldkomne, at de jo kunne udvikles, og Lidenskaberne aldrig saa stærke, at de jo ved Fornuften kunne styres . . . Saaledes kan ogsaa det Menneske, i hvem Anlæg findes, til saare mange Laster, hvis Vandring herneden man skulde troe maatte blive gold og ufrugtbar paa gode Handlinger, saaledes kan han dog forvandles til et saare godt Menneske, hvis ædle Daad bringer velsignelsesrige Frugter for hans Medborgere. Undersøge vi, hvor-

ledes det blev ham muligt at forandre sit Sind, da ville vi finde, at det for en stor Deel var ved Vanens Magt. Ligesom et Haandarbeide ved oftere at gjøre, bestandig bliver os lettere; saaledes blive vore Bestræbelser, jo oftere vi gjentage dem, os mindre besværlige . . . Vanen kan saaledes forandre saavel Menneskets gode som onde Natur og med Rette siger derfor Ordsproget, at Vanen er Menneskets anden Natur".

På opgaven: "Naar kan et Menneske siges at være moralsk selvstændigt?" svarer han i august 1828:

"Ved moralsk Selvstændighed forstaa vi en saadan Uafhængighed af vor sandselige Natur, at vi kunne bestride enhver ond Tilbøielighed, og bestemme os til enhver Handling, som efter Guds Lov og Samvittighedens Bud affordres os. Den bestaaer altsaa i Aandens Herredømme over Kjødet, i aandelig Høihed. Istedet for at indrette vor Vandel efter Fornuftens Forskrifter, handle vi ligesom Dyrene, blot efter vor Sandselige Naturs Tilskyndelse, vorde Kjødets Slaver og ingenlunde moralsk selvstændige. Enhver ond Tilbøielighed, og Lidenskab bør vi derfor stræbe efter at beherske, om den endog er nok saa stærk koster os nok saa megen Anstrengelse at overvinde".

I september 1828 lyder en opgave: "Tillader Sprogbrugen at gjøre Forskjel mellem Løgn og Usandhed? Og hvori bestaaer da denne?" Monrads besvarelse lyder:

"Da vi ingenlunde have Lov til at berøve noget Menneske hans Frihed, eller at indskrænke hans selvstændige Virken bør vi ei heller meddele ham falske Forestillinger om hvilken nogen som helst Ting og derved vildlede hans Begreber, samt forhindre ham fra at handle, som fritvirkende Fornuftsvæsen. - Denne Meddelelse af urigtige Forestillinger kaldtes Løgn eller Usandhed; men uagtet disse tvende Begreber saaledes grændse sammen, saa tillader dog Sprogbrugen, at man gjør Forskjel imellem dem. - Foruden at Usandhed nemlig betegner enhver urigtig Yttring i Almindelighed, tilkjendegiver den ogsaa mere specielt, i Modsætning til Løgn:

1) a) *Enhver uforsætlig falsk Yttring*, som kommer af et falsk Begreb om Gjenstanden. - Naar vi F.E. meddele den Anden en Efterretning, der er urigtig, i den Formening at den er sand. -

b) *Et forsætlig falsk Udsagn, som vi sige til dem, der ingen Fordring haver paa Sandhedens Meddelelse, ikke forførte af en ond Hensigt, men dreven af overveiende høiere Hensigter.*

2) *Løgn derimod bestaaer i et forsætligt falsk Udsagn til dem, der kunne fordre Sandheden af os, i den Hensigt at forlede dem.* - Saaledes er det f. Ex. at sige Noget, der er falsk til en Rasende for at forhindre ham fra at udøve en Udaad; eller at meddele en Syg, der ei kan taale at høre Sandheden, en falsk Efterretning, for derved at redde hans Liv; eller at yttre Noget til Fjenden, der vel ei forholder sig saaledes; men hvorved man redder sit Fædreneland - en Usandhed. - I disse Tilfælde meddele vi vel ikke Sandheden; men vi gjøre det ei for at fremme nogen egennyttig Hensigt; men for at opfylde en høiere Pligt, med hvilken Sandhedspligten kommer i Collision. Naar Bedragerne derimod søger at erhverve sig utilladelige Fordele og, for at opnaae denne sin onde Hensigt, giver dem, som haver den fulde Brug af deres Fornuft, og hvem han skyldte Sandhedens Meddelelse, falske Forestillinger eller Efterretninger om en Ting, da gjør han sig derved skyldig i - Løgn. - Usandhed kan derfor undertiden være tilladelig og nødvendig, da Løgn derimod i ethvert Tilfælde er pligtstridig".

Opgaven: "Selvprøvelsens Vigtighed for vor Forbedring" besvarer, Monrad i december 1828:

"Med Selvprøvelse forstaae vi den Eftertanke, som vi anvende, for at undersøge vor moralske Tilstand. At en saadan Undersøgelse maa være vanskelig, er naturligt, da vi selv baade ere de, som undersøge og undersøges. Egenkjærligheden undlader ei at yttre sig, at besmykke og formindske alle vore Feil, og derimod at forstørre vore Dyder, den berøver os den store Nytte, vi ellers kunde høste af at sammenligne os med andre Mennesker, der ere mere fuldkomne end vi . . . Altsaa udfordres der vistnok en stor Sjelsanstrengelse, for upartisk at kunne undersøge vort eget Indre; men jo større Vanskeligheder, der ere forbunde med Selvprøvelse, desto større Indflydelse har den ogsaa paa vor moralske Tilstand. Naar vi nemlig alvorligen randsage vort eget Hjerte, naar vi med Strenghed overveie alle vore Handlinger og Tanker, og efterforske de hemmeligste, for os selv ofte skjulte Bevæggrunde, da lære vi derved at kjende os selv og komme i Besiddelse af *Selvkundskab*, uden hvilken al Forbedring er umulig . . . Vænne vi os ogsaa ved Selvprøvelse til *Aarvaagenhed*, hvorved vi forstaae den omhyggelige Opmærksomhed, vi henvende paa vore Tilbøieligheder, Svagheder og Feil. - Jo mere vi prøve os selv, vor egen Kraft til Gudsfrygt og Dyd, desto tydeligere vilde vi indse, hvor saare svag den er, hvor let vort Hjerte bortdrages fra Gud, hvor let sandselige Lyster, utilladelige Lidenskaber overrumple os, og

vi vilde da og indsee, at det eneste Middel til at modstaae disse, er bestandigen at være paa vor Post, bestandig at være opmærksomme paa vore Tanker, at ikke onde Begjerligheder skulle opstaae i vort Hjerte og paa vore Handlinger, om de og ere overensstemmende med Guds Villie, ideligen at undersøge, hvilke Fristelser vi især ere udsatte for og paa hvilken Maade vi bedst kunde undgaae og beseire dem . . . Komme vi ved Selvprøvelse i Besiddelse af *Ydmyghed*; thi naar vi prøve os selv, da maa vore Hjerter visseligen opfyldes med Skamfuldhed over vor store Utaknemmelighed mod den himmelske Fader, som skjenker os saa mangfoldige Velgjerninger, og hvis Bud vi ikke desto mindre ideligen overtræde; ja ved at erkjende dette maa visseligen ethvert Hjerte selv det sletteste sønderknuses og dybt ydmyges. Men denne Ydmyghed opvækker just det kjærlige overbærende Sindelag, som efter Christi Bud, bør være Kjendetegnet paa en sand Christen, den opvækker Taknemmelighed og inderlig Kjærlighed til den barmhjertige Gud og bidrager saaledes meget til at forbedre vort Sind".

I januar 1829 lyder en opgave: "At udvikle Beskaffenheden af det kristelige Sindelag der giver Gud alene Øren". Besvarelsen lyder:

"Daarligt er det derfor, at rose sig af sin Dyd, af sin Fuldkommenhed, at rose sig deraf, at man maaskee er mindre fuldkommen end Andre, da det er blot ved Guds Bistand vi blive bedre, da det er ham, der virker i os, ham, der har skjænket os alle vore Evner. Daarligt er det, at ville hovmode sig af sin Lykke; thi Enhver ved dog hvor hurtigt den kan forandre sig, og hvor ofte Modgang følger Medgang. Enhver som stræber efter Fuldkommenhed, giver derfor i alle Livets Forhold Gud alene Øren, og snart vil han og føle den velgjørende Indflydelse, som det har paa ham; thi han er og *mere lykkelig saavel i Medgang som i Modgang*. Den, der, selv naar Lykken venlig smiler til ham, selv naar alle hans Bestræbelser faae et heldigt Udfald, dog føler, at det er ham selv, der raader for Skjebnen; men at et almægtigt, alviist Forsyn styrer Begivenhedernes Gang, han foruroliges ei af Frygt for, at hans Skjebne skal forandres, men nyder med et taknemmeligt, gudhengivent Sind de Goder, som forundtes ham. Hans Glæde forhøies end mere ved den Taknemmelighed, som han føler at han skylder Guddommen. Og selv naar Modgang rammer ham, ængstes han ikke for sin Skjebne; thi da han, saalænge han var lykkelig, troede, at Alt tilskikkedes ham fra et alviist Forsyn, saa troer han ogsaa dette, naar han bliver ulykkelig, og bærer taalmodigen Modgangs Korset, idet han med Hjob tillidsfuld kan sige: "Herren gav, Herren tog,

Herrens Navn være lovet". Den, der dermed giver sig selv Øren, for hvad han udretter, for de Goder, han kommer i Besiddelse af, kan dog kun med Frygt nyde Livets Glæder, da han ei kan være uvidende om alle jordiske Tings Omvexling. Og naar Ulykken rammer ham, da maae han fortvivle, thi da han kun stoler paa sig selv og ei meer kan hjelpe sig selv, saa har han Ingen, hvorpaa han kan forlade sig. - Derfor giver Enhver, der ønsker at hæve sig over Skjebnens Tilskikkelser, saavel i Medgang, som i Modgang alene Gud Øren, og vil derved finde sin Lyksalighed saare mere betrygget . . . Den der altsaa bestandig giver Gud alene Øren, befordrer sin Tilfredshed her i Livet og skrider frem i Dyd og Menneskekjærlighed".

I marts 1829 stilles opgaven: "Hvilke Bevæggrunde til vore Handlinger ere de ædleste og kristeligste?" Monrads besvarelse lyder:

"Ved Bevæggrunde forstaae vi den Stemning eller den Følelse, som vor Villie følger i vore Beslutninger og Handlinger. Jo mere uoplyste Menneskene ere, desto mere lade de sig blænde af Handlingers udvortes Glands, uden at bekymre sig om deres indre Værd, desto mere stræbe de selv blot at handle tilsyneladende godt og ansee Bevæggrundens Beskaffenhed ikkun for en Bisag. Naar Menneskets Forstand derimod begynder at oplyses, naar han begynder at indsee det ei er Andres Agtelse, men ikkun egen Agtelse, der kan skjenke Lyksalighed og Tilfredshed her i Livet, saa begynder han ogsaa at ansee Bevæggrunden i enhver Handling for Hovedsagen, for det, som bestemmer Handlingens Værd. Han vil derfor og tragte efter at erhverve sig Reenhed i Sindelaget og det med en alvorlig stadig Stræben, thi det er ingenlunde Noget, som letteligen kan erholdes; men det udkræver tvertimod den største Anstrengelse. Altfor let lader det menneskelige Hjerte sig bedaare af sig selv, altfor let indsniger der sig i vort Sind en uædel Bevæggrund, som vi vel ansee for at være Bihensigten med vore Handlinger; men som dog ofte ville findes at være Hovedhensigten, naar vi rigtigen undersøge det. - Enhver der tragter efter moralsk Fuldkommenhed, maae derfor med Kraft bekæmpe disse Vanskeligheder, naar han stræber at gjøre sine Bevæggrunde rene, det er naar han stræber at handle af Agtelse for det Gode i sig selv eller at handle af Kjærlighed til Gud, al Godheds Kilde".

Opgaven: "Hvoraf indsees Selvmords Pligtstridighed?" besvarer Monrad i foråret 1829:

"Da Gud skabte levende Væsener, saa nedlagde(s) hos dem alle den stærkeste

Drift til at leve. - Ja selv hos de fornuftige Mennesker er denne Attraae efter at bevare Livet saa fremherskende, at den udgjør en af Hovedkræfterne i den menneskelige Natur. - Jo mere sandselige Menneskene ere, desto stærkere pleier ogsaa i Almindelighed denne Drift at være, desto mere ansee de Livet for et ubetinget Gode, for hvis Bevarelse alle Ting maae opofres. Stige de derimod i aandelig Uddannelse saa lære de rigtigen at vurdere Livets Værd, lære at indsee, at der er Pligter for hvis Skyld man ei maa tage i Betænkning at opofre selve Livet, om det gjordes fornødent. - Af denne Erkjendelse udspringer den Sjels-Storhed, den Foragt for Døden, der viser sig saavel hos den modige Kriger udi Slagets Tummel, som hos den lidende Martyr, der hellere under de skrækkeligste Lidelser vil opofre Livet, end bevare det, naar han derfor skulde fornægte Sandheden. Dem, der handle saa, maa vi beundre, maae vi efterligne, men ligesaa meget maae vi ynke eller afskye Selvmorderen, det er den, der (uden at høiere Pligter fordre det), lægger voldsom Haand paa sig selv. Denne Handling strider saa aldeles mod en menneskelig Natur, mod de Følelser, der efter Christendommens Bud bør besjele os, at intet sundtfølende Menneske, isærdeleshed ingen Christen, nogensinde kan beqvemme sig til at begaae den. Thi naar vi undersøge de Bevæggrunde, som fremkalde Selvmord, da ville vi finde, at de enten udspringe af urigtige Forestillinger, eller af et pligtstridigt Sindelag. Den Sindsbeskaffenhed, der finder Sted hos Selvmorderen er nemlig enten Sindssvaghed, Sværmeri, Forsagthed eller Fortvivlelse. Sindssvaghed er egentlig det eneste Tilfælde, hvori Selvmord fuldkomment kan undskyldes; men desværre er en af de andre Sindsstemninger langt oftere Aarsag til denne Forbrydelse. Undertiden forblindes Menneskets Sjel af falske Indbildninger, undertiden lade de sig lede af dunkle Følelser, uden at bestræbe sig for at komme til Klarhed i deres Anskuelser eller Ideer, de geraade derved i en, saa at sige, ubevidst Tilstand, hvor de aldeles lade sig henrive af det, Phantasien foregøgler dem. I en saadan Tilstand kunne letteligen selv de bedre Mennesker geraade, naar de ei i Tide med Kraft kæmpe derimod, og naar de ere i den, da kan letteligen det Tilfælde indtræffe, at de troe, det er tilladeligt, ja at det endogsaa er deres Pligt, selv at gjøre Ende paa deres Liv. Saadanne Mennesker maa vi beklage; men undskylde dem ganske, kunde vi ei, da de selv have fremvirket den Sindsstemning, hvoraf Selvmord fulgte. Langt mere tilregneligt er det dog, om Nogen forkorter sit Liv af Forsagthed, om Nogen lader de udvortes Ting gjøre et saadant Indtryk paa sig, om Nogen har saa liden Tillid til Gud, at han ei kan udholde at bære Livets Lidelser og Besværligheder; men beslutter at befrie sig fra dem ved at opofre selve Li-

vet. Denne Feighed er saare strafværdig, aldeles stridende mod Christendommens Aand; thi Christus giver sine Bekjendere et fast, urokkeligt Mod til at bære Livets Byrder, om de endog ere nok saa tunge. - Meest værdig til vor Afsky er dog det Selvmord, som fremvirkes af Fortvivlelse, thi denne kan kun findes hos de aldeles Fordærvede og Slette . . . Da Selvmord, hvis det ei har sin Oprindelse af Sindssvaghed altsaa enten fremvirkes af Sværmeri, eller Forsagthed, eller Fortvivlelse; og da disse Følelser ere aldeles pligtstridige, saa er det deraf indlysende at de Handlinger, der fremkomme af disse Følelser, følgeligen ogsaa Selvmord, maa være pligtstridige. - Selvmord er altsaa i sig selv utilladeligt".

Formentlig er det i slutningen af juni 1829, at Westengaard stiller opgaven: "At bevise af Skriften, at hos Jesus Christus var baade en guddommelig og menneskelig Natur, samt tilføje Bemærkninger om Vigtigheden og Uudgrundeligheden af denne Lærdom". Monrads besvarelse lyder:

"Den ypperste Gave, som den Algode skjenkede Menneskene, og som hæver dem høit over de andre Skabninger paa Jorden, er en fornuftig Sjel. Mange og store ere de Sandheder, som den kan fatte, mangfoldige ere de Ting, den kan udfinde; men dog ere de indskrænket inden visse Grændser, dog ere der mange Ting; der ere indhyllede for dem i Dunkelhed, som den forgjeves anstrenger sig for at gjennemtrænge. Denne vor Fornufts Ufuldkommenhed maae vi erkjende; thi hvis vi ei gjøre det, da kunde vi let blive tilbøielige til at forkaste Sandheden, der ere af den høieste Vigtighed for os, Sandheden, som udgjøre Grundvolden for vor Ro og Lyksalighed her og hisset. Blandt saadanne Sandheder, der ere ubegribelige for den menneskelige Fornuft er Foreningen af den guddommelige og menneskelige Natur hos Jesus Christus. Forgjeves have Jordens Vise og Skarpsindige anstrengt sig, for at udgrunde, hvorledes denne Forening kunde finde Sted, de ere dog ei komne videre end de Eenfoldige, som faste i Troen antage, hvad den hellige Skrift herom lærer".

I slutningen af maj 1829 døde Monrads moder. Han var da sytten år gammel. Hans øjeblikkelige reaktion kan på det foreliggende kildemateriale ikke klart vurderes. Som tidligere nævnt må han nok antages at have forfattet dødsannoncen.

Omkring Westengaards fødselsdag i begyndelsen af juli 1829 har Monrad været syg. Således skriver nemlig en ung pige, der da havde

ophold i Pedersborg præstegård, at da man fejrede Westengaards fødselsdag, måtte Monrad tilbringe denne "med at faa ind at brække paa, og han har nu i Dag igjen Feberen" (9).

Det skal endvidere anføres, at Westengaard i slutningen af september 1828 havde ansøgt universitetet om tilladelse til at dimittere Monrad (10). Tilladelse dertil var blevet givet, men at Monrad netop på grund af sygdom ikke havde kunnet indstille sig til studentereksamen fremgår af Westengaards beretning i Monrads eksamenspetitum fra juli 1830 (11):

> "Hermed har undertegnede den Ære at anmelde til Dimission til Kjøbenhavns Universitet *Ditlev Gotthardt Monrad*, som jeg for flere Aar siden har antaget i Søns Sted og som jeg allerede med Directionsskrivelse af 20de Decbr. 1828 fik Tilladelse at dimittere; men Sygdom og flere andre Omstændigheder hindrede dette den Gang, saa jeg først i Aar kan have den Glæde at overgive denne haabefulde Yngling til hans høiere Dannelse ved Universitetet. Han har fortrinlige Aandsevner, ualmindelig Lyst til Videnskaberne og ufortrøden Flid i deres Dyrkelse; men han begyndte først at studere efter sin Konfirmation og har i sit sidste Forberedelsesaar lidt flere Maaneder af en heftig Nervefeber, saa det alene kan tilskrives disse Omstændigheder, hvis Udfaldet af hans Eksamen bliver mindre heldigt".

På grund af den beskrevne sygdoms karakter ("heftig Nervefeber") og dens varighed kan man ikke udelukke, at lægetilkald har været nødvendigt, og at det netop er sandsynligt at antage, at det er en læges diagnose, Westengaard anfører.

Er det muligt på det foreliggende kildemateriale at udsige noget om det nærmere tidspunkt?

Med det formål for øje har man uden held søgt at opspore Westengaards andragende fra september 1828 og universitetets svarskrivelse. Men da universitetet har svaret i slutningen af december 1828, må det umiddelbart formodes, at Monrads studentereksamen oprindelig har været planlagt til 1829.

Det kan heller ikke éntydigt afgøres, hvorvidt Westengaard for Monrads vedkommende omtaler én eller to sygdomsperioder udtrykt ved henholdsvis "Sygdom" og "heftig Nervefeber", forudsat at

førstnævnte udsagn kan relateres til Monrad.

"Omstændigheder" kan vel ikke udelukkes at være udtryk for moderens død i slutningen af maj 1829, ej heller at "Sygdom", der nævnes i Monrads petitum samtidigt, også tidsmæssigt skal placeres dér, hvilket yderligere giver mening, når man medtager den unge piges brev.

Hvad har man dengang forstået ved "Nervefeber"? I et medicinsk kompendium fra den tid hedder det oversat fra latin (12):

> "Folk med svagt helbred, enten fra naturens hånd, eller fordi de er udmattede af sygdomme, de har gennemgået, af gentagne udtømninger, af overdrevne studeringer eller anstrengelse, eller ramte af en langvarig indeklemt sorg, er særlig udsatte for nervefeber . . . Sygdommen kommer snigende sammen med usædvanlig ladhed . . . pludselig varme, almen slaphed, nedtrykthed og åndelig langsomhed, tunghed, hovedpine, svimmelhed, kvalme og opkastningsforsøg og madlede . . . Pulsen er påskyndet . . . De første fem-seks dage har den syge det på den måde og mener ikke, han er syg, men dog heller ikke, at han er rigtig rask . . . På niende dagen optræder . . . et ikke særlig voldsomt delirium, snarere en sindsforvirring, de vågner i skræk og ligesom bestyrtede, derpå, når de kommer i tanker om, hvem de er, glider de straks tilbage i det forrige delirium".

"Nervefeber" er således alt for uspecifikt beskrevet til, at man på det grundlag kan applicere nogen moderne nosologi derpå. I Monrads tilfælde må man derfor indskrænke det til spørgsmålet, om der har været tale om en lidelse forårsagende - sekundært - psykiske symptomer eller en selvstændig psykisk lidelse.

Idet man ikke dengang herhjemme anvendte eller kendte klinisk termometri, kan spørgsmålet om en febertilstand hos Monrad ikke besvares. Feberens vigtigste diagnostiske tegn var en øget pulsfrekvens (13).

Det endelige spørgsmål om arten af Monrads "Nervefeber" er således på det foreliggende kildemateriale ubesvarligt.

Efter at have genvundet sit helbred bestod Monrad i oktober 1830 studentereksamen med udmærkelse (14).

Sammenfattende har man i Monrads "Dansk Stilebog" og "Religions-Opgaver" et kildemateriale, der tillader en mere dybtgående analyse af hans personlighedsudvikling i ungdomsårene. Det ses endvidere, at "Familieskæbnen" fortsat har hvilet tungt på ham. I "Dansk Stilebog", der er udpræget stemningsbetonet, flere gange patetisk og selvfølende, veksler indholdet mellem drøm, fantasi og virkelighed. Især "Religions-Opgaver" vidner om hans meget høje begavelse og tidlige modenhed. Endvidere har man i sidstnævnte klare vidnesbyrd om en betydelig religiøs og etisk udvikling hos ham siden konfirmationsalderen, og for hvilken Westengaard som plejefader og lærer har spillet en meget betydelig rolle. I det hele taget kan det dokumenteres, at plejefaderen har haft en afgørende indflydelse på Monrads personlighedsudvikling.

Ligesom der i Monrads tidlige udvikling er tegn på, at han har været svagelig, eventuelt sygelig, frembyder han også i ungdomsårene tegn på en noget svagelig konstitution og ét eller eventuelt flere tilfælde af *"Nervefeber"*, hvis nærmere art dog ikke isoleret kan analyseres.

Henvisninger og noter:

1) Petitum til studentereksamen 28.7.30, Univ.ark. RA.
Marie & L.C.D. Westengaards breve til Monrad i hans studieår, Monrads arkiv.
"Præsten Westengaards Minde", Odense 1853, 5.

2) Petitum til embedseksamen 1836, Univ.ark. RA, trykt Hauge, 278 f, oversættelsen fra latin venligst stillet til rådighed af A. Nyholm.

3) Hauge, 12 f. Nyholm, 5.

4) I Monrads arkiv.

5) J.E. Suhr: Smaaskrifter af Pædagogisk og Historisk Indhold, Anden Deel, 1843, 165.

6) "Dansk Stilebog under Hr. J.C. Westengaard for D.G. Monrad 1826 & 27", venligst stillet til rådighed af ekspeditionssekretær P. Fenger Bache (nu i RA). Transskription ved Eva Kondrup.

7) I Monrads arkiv.

8) "Religions-Opgaver udarbeidede af D.G. Monrad", venligst stillet til rådighed af P. Fenger Bache (nu i RA). Transskription ved Eva Kondrup.

9) Personen uidentificeret, l.c. Stavnstrup, 18. Personalhistorikeren S. Kühle overlod Stavnstrup nogle arkivstudier om Monrads barndom og ungdom (Stavnstrup, 403). Disse har man ikke kunnet spore hverken i Kühles eller Stavnstrups privatarkiver.

10) Indkomne Sager Universitetet 1828, Nr. 580, Univ.ark. RA.
Copibog for Universitetet 1828, 20. Dec. Nr. 1171, Univ.ark.

11) Petitum til studentereksamen 28.7.30.

12) S.T. de Meza: Compendium Medicum Practicum, "De Febribus", Hafniae 1780, 36-39, oversat af lektor R. Hesse.

13) E. Gotfredsen: Medicinens Historie, 1964, 277, 468 f.
O.L. Bang: Lægen ved Sygesengen, Kjøbenhavn 1831, 10 f.

14) Studentermatriklen 1829-1901, RA (D.G. Monrad e priv. Othi. 30. Okt. 1830 Laud: et publ. enc. ornatus).

Kapitel 6

STUDIEÅR 1830-32

Efter studentereksamen ("første Examen") blev Monrad i efteråret 1830 immatrikuleret ved det teologiske fakultet.

> "Da jeg i det første akademiske år hørte forelæsninger, lokkede først og fremmest de orientalske sprog mig, idet jeg også anede dette, at det nye testamente ikke godt kan forklares, medmindre det gamle testamentes økonomi er forstået" (1).

I april 1831 bestod han første del af "anden Examen" og et halvt år senere sidste del. Derpå fik han Kommunitetet og Regensen (2). Sit udkomme skaffede han sig blandt andet som manuduktør. Således udtaler *M. Hohlenberg* i november 1831 (3):

> "D.G. Monrad, som ifjor Efteraar tog Examen artium og nylig har taget Examen philosophicum, begge med offentlig Udmærkelse, udviste ogsaa, saavel ved den førstnævnte som ved den anden Examen, en sjelden Dygtighed og meget grundig Indsigt i det hebraiske Sprog; ligeledes har han med Flid og Held lagt sig efter adskillige af de med samme nærbeslægtede østerlandske Dialecter, og ved Examen philologicum afgav han fyldestgiørende Vidnesbyrd om sine Kundskaber i dem. Paa Grund heraf, og af hans udmærkede Duelighed i det hele, maa han efter min Overbeviisning ansees som fortrinlig anbefalet til Lærer i det nævnte Sprog".

På Regensen kom Monrad i nær kontakt med blandt andre *C.F. Allen*. Om deres samliv beretter *V. Birkedal* (4):

> "Der kunde ikke tænkes en større Modsætning imellem to Venner end den, der var imellem ham og hans Kontubernal Monrad: Denne ilter, altid ivrig i alle sin Sjæls Bevægelser og Allen med sin ligefremme, noget prosaiske, jævne og lidenskabsfri Natur; den Ene i sin Fantasi tidt overspringende alle Mellembestemmelser, den Anden gaaende stille frem, Skridt for Skridt".

I december 1831 blev Monrad optaget i studenterkredsen - *"Kredsen uden Navn"* (5) - hvor man dyrkede æstetiske interesser. I den anledning skrev han digtet *"Til en æstetisk Vennekreds"* (6):

Elskte Muse! Du som spreder
Himmelgnister i min Barm,
Du som vækker Længselsglæder,
Slynger mig i ømme Arm,
Og med lille Englevinge,
Vifter Kjøling til min Aand,
Naar al Kumren vil den tvinge
Udi Støvets snevre Baand.

Er det sandt, at Barnestemme,
Røre kan et fremmed Bryst,
Aabne Hjertets dybe Gjemme,
Trylle Harmoniens Lyst?
Er det sandt, at Du ei ene,
Flagre skal i mørke Nat,
At paa Verdens øde Scene,
Funkler Venskabs-Stjernen klart.

Flyv! o flyv, du elskte Spæde,
Hen til Trofasthedens Lund.
Der Du bygge lille Rede
Paa en tryg, en evig Grund.
Der du kvidre skal saa rolig,
Hvad der bruser i din Barm,
I en velomgjærdet Bolig,
I en trofast Vennearm.

Der er ingen haanlig Latter,
Der er intet bittert Smiil,
Der enhver mit Hjerte fatter,
Spotter ei en hellig Ild. -
Der en kjærlig Haand ledsager,
Paa en høi, men slibrig Stie,
Indtil Himmellyset dager
I en evig Harmonie.

I studenterkredsen har Monrad især knyttet kontakt til *Birkedal*, som i sine erindringer beretter indgående herom (7):

"En af hans [Monrads] og mine Venner, Dorph, bragte ham ind i den lille Kreds af jævnaldrende Studenter . . . og han var fra nu af min stadige Omgangsfælle i Ungdomsaarene . . . og naar jeg nu skal tale om Oplevelser og Erfaringer under mit Samfund med Monrad, da maa jeg først fremhæve, at han langt overgik alle os Andre i Aandsbegavelse, og at der hos ham var Tanke- og Livsrørelser af forskjellig Art, som gav hans Ungdom en mærkelig Fylde og Indhold trods al Uklarhed, der jo var naturlig for en Yngling paa 20 Aar . . . Og mens hans Aand kunde stige høit, svulmede hans Hjerte og krævede Dybde og Varme. Der var en mærkelig Gjæring hos ham, og han kunde ikke komme til Forligelse med den i mange Maader fattige og lavtkrybende Tid, som han forefandt i Hovedstaden . . . Først og fremmest pinte det ham, at han stadig stødte paa den sejge og vingeskudte Kristendomsopfattelse i Tiden . . . Saa gik der stundom stærke Dønninger gjennem hans Sjæl. Han kunde komme op til mig næsten aldeles opløst i Taarer og udbryde: "Jeg holder ikke dette Graat i Graat ud - Jeg gaar til Grunde; jeg vil drage bort, jeg vil gaa som Missionær til Grønland; der er dog noget at sætte sit Liv ind paa". Men ved Siden af disse aandelige Rørelser gik der stærke Elskovsstrømninger gjennem ham, og han var saare fængelig overfor kvindelig Skjønhed og Ynde, naar den var forbundet med Sjælsadel og Aand, og han førte i alle Maader et sædeligt og rent Liv. Jeg tror, at det var denne Blanding af kristelig Begejstring paa den ene Side og Kjærlighedslængsler paa den anden, der en Tid lang bragte ham til at forsøge sig som Digter i en idealsk Verden; han søgte et Udløb for de stærke Gjæringskræfter, og da han baade havde Fantasi og Hjerte, var der ofte en Kraft, en Varme og ikke Sjældent en Billedpragt i hans poetiske Skildringer, der i det mindste rev os, hans unge Venner med, ligesom der ogsaa var et dybt Blik for det Psykologiske og for Karakterudviklingen, som var usædvanligt for saa ungt et Menneske som han . . . Men medens disse Fantasiens Syner svævede for ham, kunde han stundom være saare nervøs og eksalteret. Hans dengang svage Legeme rystedes i sin Grundvold . . . Under hele vort stadige Samliv i Kjøbenhavn mener jeg at kunde sige, at han nærmest og inderligst sluttede sig til mig. Efter senere Erfaringer tror jeg at have set, at denne hans Tilslutning ganske vist vel var grundet i særlig personlig Kjærlighed til mig, men for en stor Del ogsaa deri, at han trængte til en Sjæl, for hvilken han kunde udgyde sine Stemninger og de stærke Rørelser under sin voldsomme Gjæring, og jeg var

den af Vennerne som maaske lignede ham mest i Mangel paa Ligevægt (8) og derfor bedst kunde forstaa og dele hans Følelser . . . Jeg levede da med denne min Ven i det ængeste Fortrolighedsforhold. Der var næppe Noget i vore indvortes eller udvortes Anliggender, som vi ikke delte med hinanden . . . Ved vore Sammenkomster med Vennerne var hans Forhold iblandt os meget forskjelligt: snart var han overstadig lystig og talende, skjøndt ofte saaledes, at Man følte gjennem hans Spøg og Lystighed en dunkel Baggrund af Smerte, - snart var han tavs og tilbagetrukken i sig selv, naar han sad i en Krog som drømmende, mens han saa stundom pludselig sprang op, svang sit Puncheglas og stødte imod en Andens, idet han med løftet Stemme raabte: "Kamp og Sejr, Du!" . . . Og det var . . . mærkeligt, hvorledes han, der fra først af . . . var saare ubehjælpsom og gjerne trak sig tilbage i en Krog, naar han var sammen med Fremmede, pludselig kastede sin Generthed bort, traadte frem som en aandrig Selskabsmand, og kunde indlade sig i livlig Samtale især med Damer, ja, kunde møde betydelige Mænd med Indvendinger, endog med Sarkasmer . . . Monrads usædvanlige Karaktertræk, som var: pludselig, ja næsten øjeblikkelig at bestemme sig til Dette eller Hint, som tidt forekom at ligge langt borte fra, hvad der hidtil fyldte ham".

I 1837 skriver Birkedal til Monrad (9), idet han mindedes deres studietid:

"Da gled mange elskelige Gestalter forbi mig, og iblandt dem saae jeg da ogsaa stedse Dig med Dit kjære Aasyn halvt spillende i Ironiens, halvt i Veemodens Smil, men altid med Kjærlighed i Dit Øie".

Monrad skriver da til ham (9):

"Men da jeg saa tidt midt i Jordens Nød og Elendighed har tyet til Dig".

I 1838 skriver Birkedal til ham (9):

"Hvad har Du ikke vundet ved din Kummer! Fremfor alt . . . Guds Kjærlighed . . . En Stilling som Docent vil kræve mere legemlig Anstrengelse af Dig, end Du kan og bør indlade Dig paa efter din legemlige Constitution . . . Livet rører sig for Dig i sine store Ideer, Følelser og Bevægelser".

Ganske overensstemmende med Birkedals udsagn om Monrad i studieårene er en karakteristik ved *C. Hegermann-Lindencrone* fra 1875 (10):

"Min Farbroder var gift med en Søster til Monrads Fader, hvilket bragte os sammen i mine Forældres Huus. Den unge Ditlev Monrad var allerede tidlig bekjendt for sin Begavelse og vedholdende Flid, hans Physiognomi bar allerede den Gang Præget af den lynsnare Hurtighed, hvormed han kan gaae over fra een Gemytsstemning til en anden, saaledes som vi ved saa mange Leiligheder have havt Anledning til at iagttage det. Fra den dybeste Alvor - nu forenet med Værdighed - til munter Spøg og dristig Satire i populair Stiil, og saa pludselig op i Høiden igjen, dette var og er noget meget Charakteristisk hos Monrad"!

I løbet af sine første studieår opgav Monrad midlertidigt teologien. Birkedal skriver herom (11):

"Der kom imidlertid et betydningsfuldt Vendepunkt i Monrads hele aandelige Tilstand. Jeg kom kjørende fra et landligt Besøg på Iselingen. Paa Vesterbro mødte Monrad Vognen; jeg stod af og fulgte ham til Frederiksberg. Under Vandringen sagde han pludselig: "Du skal vide, at jeg har opgivet Kristendommen". Vel havde jeg noget før hørt Ytringer af ham, som kunde tyde paa et forandret Livssyn; saaledes en Gang, da han sagde: "Det synes, som om der er ingen kjærlig Styrelse af Verden; det er, som om en Skjebnens Vogn gik hen over Jorden og knuste Alt under sine Hjul, ubekymret om alle Hjerters Kval og Pine". Men jeg havde antaget disse Ord for kun et øjeblikkeligt Udbrud af en saaret Sjæl, der ikke havde nogen alvorlig Betydning. Nu forfærdedes jeg over denne aldeles utvetydige Fornegtelse; jeg var vant til at se hen til ham som til en Trosfælle i Liv og Død. Paa mit Spørgsmaal om, hvorledes Dette var sket, svarede han, at han i den senere Tid var kommen stadig i H. Chr. Ørsteds Hus, og at han der ved at høre Dennes og flere andre udmærkede Mænds Udtalelser var kommen til ikke blot at tvivle om Kristendommens Sandhed, men til rentud at maatte sige sig løs fra den . . . Fra nu af hørte han op at studere Teologi og hengav sig til Fordybelsen i Hegel".

Efter ovennævnte beretning at dømme har der været tale om en eller flere nedtrykthedsperioder præget af tvivlen og pessimisme.

Selv beretter Monrad i 1836 i sit petitum til embedseksamen (1):

"Da anden eksamen var absolveret, hørte jeg forelæsninger hos de berømmelige og udmærkede mænd Müller, Claussen og Holtenberg; men idet to af disses

systemer afveg alt for meget fra mine meninger, førte det til, at jeg ikke var nogen stadig og opmærksom tilhører. Men lidt efter lidt, medens jeg læste det gamle testamente, ødelagdes min mening om de messianske profetier, og ved dette brud trængte sig alle drengens tvivl frem. Idet jeg opgav håbet, forlod jeg teologien. Jeg søgte at gøre mig til herre over sprogene sanskrit og arabisk, idet jeg atter og atter faldt i alvorlige sygdomme ["iterum iterumque in morbos graves incidens"]. Jeg var bragt tilbage på bar bund, fra bar bund måtte jeg begynde. Da strålede for mig hin tankens παιδαγωγοζ, idet hin ikke φιλοζοφοζ men ζοφοζ Hegel bragte den rystede sjæl en fredfyldt trøst og sikker overbevisning, tro, og idet jeg så, at der var sikret frihed for den danske kirke, blev jeg atter ført tilbage til teologien, idet jeg dog ikke forsømte de øvrige studier".

Hvad det var for "alvorlige sygdomme", omtaler Monrad ikke nærmere. Spørgsmålet skal i de følgende kapitler blive belyst yderligere.

Det lader sig ikke afgøre, hvornår Monrad opgav håbet og midlertidigt afbrød sit teologiske studium, hvilket også *Nyholm* konkluderer, hvorimod *Nørgaard* og *Hauge* begge anfører, at det kan have været i 1832 (12).

Monrad skrev i 1831 en større digtsamling, *"Lyriske Digte"* (6), som utvivlsomt bærer præg af hans eget stemningsliv.

I *"Til Stjernen"* hedder det:

Underlig funkler Du Stjerne
Gjennem dit Taagesløer;
Veemodig stirrer Du gjerne
Ned paa de vaklende Rør.

Mon er bedrøvet dit Hjerte?
Ach mon er ængstet din Hu?
Mon ogsaa Du kjender Smerte
Hisset bag Skyerne nu?

Bort med al Sværmen, al Kummer
Rask omdands i din Kraft,
Thi i din evige Slummer
Der er Du kraftesløs, mat.

Hurtig hensvinder jo Vaaren
Dagens Ende er nær,
Livet Dig kort blev tilskaaren
Derfor sørgmodig ei vær.

Ogsaa mit Hjerte tit ængstes,
Thi jeg af Støv er jo kun.
Ach jeg saa inderlig længtes,
Tit i den kjølige Stund.

Men om min Ungdom hensvinder
Ikkun i Kummer og Sorg
Derfor dog falme de Kinder,
Ikke i Himmelens Borg.

Hisset er Fryd kun og Glæde
Hisset er Hjerternes Fred
Taarer ei Øiet skal væde,
Sorger ei dybt trykke ned.

En *"Tvivler"* lyder:

Nu atter udbredt er dit Dække
O Nat over sørgende Jord
Dit Scepter kun Kummer kan knække
Hos Manden, hos diende Noer.

Mig ene husvaler Du ikke
Mig ene er ukjendt din Roe,
Naar Solen med flammende Blikke
Nedsynker i natlige Boe.

O Sandhed, o Sandhed Du skrækker
Al Fred af min ængstede Barm,
Du søges, Du søges og vækker
Kun Uro og Pinsler og Harm.

I Hjerternes lønlige Gjemme,
Jeg ledte, men fandt Dig der ei,
Da fulgte jeg Stjernernes Stemme,
Men skued Dig ei paa der' Vei.

Da dybt paa Naturen jeg grunded
Paa hvad i det Skjulte er sat.
Men ak, Du dog ikke blev fundet
Mit Blik sig kun skuede mat.

Mit Hjerte nu kjender kun Kummer,
Min Aand er saa sløvet og træt,
Jeg hades af natlige Slummer,
Af Alt, hvad der Hjertet gjør let.

Een er der, som hader mig ikke,
Een er der, som elskes igjen;
Dit Bæger jeg gjerne vil drikke,
Du Menskenes trofaste Ven.

Kom snart, o Du venlige Engel
Med salige qvægende Fred,
Kom snart med din Valmuestengel
Og føer mig i Graven ned.

I *"Taarerne"* hedder det:

Taarer I min Trøst og Glæde!
Taarer! o I Kinden væde,
Thi som Duggen Blomsterbæger
Saa I arme Hjerte qvæger.
I mig fulgte fra min Vugge,
Stilled mine dybe Sukke.
Ja naar Hjertet flammed Glæde,
Ach, saa maatte jeg dog græde
Smelted hen i Saligheden
Under søde Veemodsgræden.
Vil I nu ei mere rinde,
Svigte Eders troe Veninde.
Ach! det sorte Fremtidsdække,
Monne hver en Fryd bortskrække,
Haabets vamle Sovedrikke,
Du mig længer qvæge ikke;
Mørke staae min Fortids Minder,
Ingen venlig Stjerne skuer,
Kampen raser, Mørket ruger
[.....] vægt paa Hjertet knuger.
Mig forlod hver Ven, Veninde
Taarer vil I ogsaa svinde?
Vil I Kinden ikke væde,
I min sidste Trøst og Glæde.
Brist da! Brist da arme Hjerte!
Intet hindrer bittre Smerte
Brist! og synk i Gravens Gjemme!
Der Du Jordens Sorger glemme!
Der Du smerter ei fornemme!
Derfra lyder Fredens Stemme!

I *"Længsel"* hedder det:

Ach her er saa trangt hernede
Hjertet kjender ingen Roe,
Stunder henmod Evigheden,
Henmod Gravens stille Boe.

See! hvor Dødens Engel vinker,
Iført Haabets Farve blaae;
See, hvor Stjernen venligt blinker,
Blandt de tusind Brødre smaae.

Didhen! didhen lad os vanke
Til det Land bag dunkle Skye,
Der skal Hjertet roligt banke,
Der skal Tvivlens Sorger flye.

Der min Christus Dig jeg skuer
Hos den eviggode Gud
Der skal Kjærlighedens Luer
Aldrig! Aldrig slukkes ud.

Ach! her er saa trangt hernede
Hisset finder Hjertet Roe,
Hisset udi Evigheden,
Udi Gravens stille Boe.

Andre digteriske forsøg fra den tid er de to gammeltestamentlige dramaer *"Tvivlen"* og *"Kong Saul"*. Førstnævnte er formentlig skrevest senest i foråret 1832, hvorimod sidstnævnte ikke sikkert kan dateres (13).

I "Tvivlen" er det centrale spørgsmål for Monrad, hvorvidt det er Gud eller en blind skæbne, der styrer tilværelsen.

See! Skæbnen vil, at Jephtas Datter ofres,
Og vil Du Svage standse Skjæbnens Hjul?

Jehova ene styrer Slagets Gang,
Ei ligger det paa Skjæbnens dunkle Vægtskaal.

"Kong Saul" skal også - selv om denne tragedie eventuelt kan være skrevet eller afsluttet senere - omtales her. Det er atter skæbnen, der er temaet.

Lad Glæden dø, lad Sorgen fødes,
Spørg ei om Fryd i Livet.
Der kæmpes der og der maa blødes,
En Stormvind knuser Sivet.

Saul begår selvmord:

Thi selv jeg dannet har min Skiebnes Gang,
Min Aand ei bøiedes ved nogen anden,
Min Villie har skabt mit eget Liv,
Og selv jeg ender det med egen Haand.

Som *Nyholm* anfører (14), fornemmes i stykkets Michala Monrads egen skæbne - den virkelige og den han frygtede.

Henvendt til David siger hun:

Ulykkelige haaber Du endnu,
Og venter tillidsfuld at finde Fred?
Nei aldrig, aldrig skal du finde den!
Thi vel der lægges mange Spirer ned
Til Glædens Blomster i det unge Hjerte,
Og mange skyde frem mod Dagens Lys,
Og Knoppen aabner sig for Solens Straaler,
Og Duften svæver imod Himlens Blaae;

.....
Men seer Du! Roden hvorfra Kraften kommer,
Den skyder ned i Jordens dybe Skjød,
Hvor der er evigt Dunkelhed og Mørke.
Du studser, ach ja det er altsaa sandt,
Og Ormen gnave skal paa Livets Rod
Til Blomsten falmer, hvisner hen. -
Forsvunden er dens Duft, dens Farveskjær,
Saa svinder hver en Fryd i Menskehjærtet;
Thi Sorgen skyder frem af samme Spire,
Der skjænkte Glædens Blomst sit skjønne Liv.

Forstemt er stedse Sielen,
Hvis Strenge stemtes af det bittre Had,
Og hvorpaa Vanvid spiller sine Stykker.

Hvert Hierte fik sit Maal
Af Smertens bittre Drik, som det maa tømme,
Men overfyldes det, beruses Sielen;
Bort sværmer den til andre, fierne Lande,
Snart lettes den ved Raseriets Strøm,
Ved vilde Udbrud af den tunge Smerte.
Snart lulles den i Bluun af Veemodssange,
Og undertiden lever den i Fryd,
I stille, stille Fryd, som ingen kiender,
Der ei har smagt den første Vanvidsglæde.

Mig fattes Intet, ak, aldeles Intet,
Jeg har kun alt for meget paa mit Hierte,
Mig fattes Intet, men min Siel er fattet
Af Vanvids Syner, som forstyrre Sindet.

Til Mirjam siger Michala:

Veed du da ei at Haabet er et Barn,
der avles ved Erindrings dunkle Magt,
Er Mindet skiønt, af Glæde smilende,
Da svæver Haabet for vor Siel i Smerten,
og Glædens Glands oplyser Sorgens Mørke.
Er Mindet mørkt, da bliver Haabet mørkt,
For Fædres Brøde maa jo Barnet lide.

Sommeren 1832 blev Monrad syg og måtte indlægges i Frederiks Hospital. Hans sygejournal er bevaret og danner grundlag for det næste kapitel.

Sammenfattende har man især i Birkedals erindringer og breve til Monrad et meget dybtgående portræt af den unge Monrads personlighed, stemningsliv og svagelige konstitution. Man kan således konstatere et stadigt og hurtigt vekslende stemningsliv hos ham. Han

har været meget følelsesbetonet, lidenskabelig, sværmende, ofte uligevægtig, "stundom saare nervøs og exalteret", overstadig, kåd og meget udadvendt eller tilbagetrukken og tavs, men også sarkastisk og ironisk. Hvad det var for "alvorlige sygdomme", han nævner i sit eksamenspetitum, omtaler han ikke nærmere. Det foreliggende kildemateriale tyder dog på, at der foruden en svagelig konstitution allerede fra den første studietid har været tale om sygelige stemningsfaser, eventuelt forklarende hans tvivlen og "forandret Livssyn" samt baggrunden for hans studieafbrydelse(r). Digtsamlingen kan i sig selv ikke bære nogen patografisk vurdering. Heller ikke hans gammeltestamentlige dramaer kan isoleret bære en sådan. Men temaet har begge steder et tydeligt personligt præg.

Henvisninger og noter:

1) Petitum til embedseksamen 1836. Univ.ark. RA, trykt Hauge, 278 f, oversættelsen fra latin venligst stillet til rådighed af A. Nyholm.

2) Hauge, 15.

3) 11.11.31, Monrads arkiv.

4) V. Birkedal: Personlige Oplevelser i et langt Liv, 1890, I, 145. Hauge, 15.

5) L. Nyegaard: Vilhelm Birkedal. En Levnedstegning, 1895, I, 89-99. F. Barfod: Et Livs Erindringer, 1938, 125 ff.

6) Venligst stillet til rådighed af P. Fenger Bache (nu i RA). Hauge, 21-26. Nyholm 8-24. Transskription ved Eva Kondrup.

7) Birkedal, I, 108-130. Ifølge Nyegaard, I, 158, var Birkedal begyndt at nedskrive sit levned i 1835. Birkedals Monradportræt bekræftes af hans korrespondance nævnt i reference 9.

8) En psykiatrisk vurdering af Birkedal giver H.I. Schou i "Religiøsitet og sygelige Sindstilstande", 1928, 46 f.

9) Birkedals korrespondance til Monrad 27.5.37, 1.10.37, 3.12.37, 12.1.38, Monrads arkiv. Monrads korrespondance til Birkedal 8.6.37, 1.7.37, Personalhistorisk Tidsskrift, 12, III, 1948, 151 ff.

10) C. Hegermann-Lindencrone: Betragtninger i Anledning af D.G. Monrads politiske Breve, 1875, 7. - C.H.-L.'s onkel var F.C.O. Hegermann, gift med Monrads faster.

11) Nyegaard, I, 158.

12) Nyholm, 22 f, 26. Nørgaard, 17. Hauge, 30 ff.

13) Hauge, 26-29. Nyholm, 14-21. Endvidere eksemplarer heraf venligst stillet til rådighed af P. Fenger Bache (nu i RA) samt P. Monrad. - "Tvivlen" må an-

ses for at være færdigskrevet i 1832, hvorimod der hersker megen tvivl om, hvornår "Kong Saul" er færdiggjort. Birkedal beretter (p. 110), at Monrad under udarbejdelsen af "Kong Saul" blev så stærkt grebet af fantasisynet af den bloddryppende kong Saul, at Monrads forstand "forvildedes" og "faldt i en Nervefeber og laa i længere Tid paa Hospital". Hauge fremfører (Hauge, 29, note 46), at "Kong Saul" først synes fuldført i 1834, og at manuskriptet tydeligt nok ikke er nedskrevet på én gang, men falder i to dele, skrevet med to forskellige slags blæk og med en noget forskellig håndskrift. Han konkluderer, at "denne Forskel viser sig netop paa det Sted i Manuskriptet, hvor Saul ved at se Kappen, der synes ham bloddryppende, gribes af Vanvid". Forfatteren finder, at Hauges konklusion næppe kan opretholdes, blandt andet fordi man grafologisk (A. Garde, 1978) kan konstatere, at manuskriptet indtil den af Hauge omtalte skriftændring (manuskriptets p. 53) er skrevet af Monrad, hvorimod hele resten er skrevet af en anden. Det skal tilføjes, at ovennævnte manuskript imidlertid ikke er det eneste bevarede. I hvert fald endnu et findes i translatør P. Monrads eje og er skrevet med en håndskrift, der grafologisk (A. Garde, 1978) ikke er Monrads. - Ifølge Nyegaard (I, 130 f) var Monrad og hans venner 23. april 1834 taget til Frederiksdal for at holde afskedsfest for C.C. Hall og F.M. Knuth, der begge havde taget juridisk embedseksamen og da stod foran en udenlandsrejse. Ifølge Birkedal (p. 69) skulle der ved denne lejlighed gives "en aandelig Bespisning, som vi var meget spændte paa: Monrad, der nys havde fuldendt et storartet Drama: "Kong Saul" vilde skjenke os en Nydelse ved at oplæse det for os".- Birkedal skriver (p. 109): "Monrad oplæste i vor Kreds mange Digte, dels lyriske, navnlig erotiske, dels to store Tragedier: Jefta og hans Datter" [af Monrad benævnt "Tvivlen"] og "Kong Saul" [ikke navngivet i Monrads manuskript] . Monrad bad mig da en Gang om at gaae til Øhlenschlæger med det sidstnævnte Sørgespil, for at æske Dennes Mening om hans Digterkald. Det var det, der bragte mig i aarelang Forbindelse med Nordens Digterkonge . . . Øhlenschlæger dømte da saaledes: Forfatteren er en højtbegavet ung Mand med en poetisk Aare; men han er næppe Digter. Der er skjønne Ting i dette Værk, men som Helhed er det forfejlet". Birkedal skriver (I, 154 f), at han mener, at det var i 1832 eller 1833, han på grund af Monrads 'tragedie' kom i kontakt med Oehlenschläger. Denne havde ved den lejlighed over for Birkedal nævnt H.P. Holst-striden i "Kjøbenhavns-Posten". Striden udspandt sig fra 25. til 31. maj 1833 ("Kjøbenhavnsposten", Nr. 417). Mødet mellem Birkedal og Oehlenschläger har således måske fundet sted engang mellem maj 1833 og april 1834. - Over for Birkedal havde Oehlenschläger fremhævet scenen, hvor den ulykkelige konge med blodbesmittede hænder siger til et kildevæld: "Du maa dog vel i Fødselsøjeblikket være ren?" (Birkedal, I, 109). Som Nyholm har fremhævet det (Nyholm, p. 17, note 33), må det være "Tvivlen" og ikke "Kong Saul", Birkedal har forelagt for Oehlenschläger, idet den nævnte scene findes i "Tvivlen". - Nimrod vil rense sig for det blod, der klæber ved hans hænder, da han har myrdet Immanuel: "Ha! Blod! dit Blod det er Immanuel!/Det klæber fast ved mine blege Hænder./Ha hvor det lyser fælt i Nattens Mørke,/Det brænder mig, ach! er her ingen Kilde?/ Det klare Væld, der sprudler frem af Dybet,/Maa dog i Fødselsstunden være reent;/Heer er saa lidet reent paa denne Jord.-/Du stirrer stivt paa mig, Immanuel!/Hvi peger Du paa Brystet dybe Saar?/Du vilde det jo selv, hold op at stirre!/Du vilde ei tilgive denne Sjel" (p. 169). - "Tvivlen" kan være skrevet senest inden sommeren 1832. Søtoft havde haft det til bedømmelse og tilbagesender det med et brev 24.8.1832. Monrad svarer ham lidt senere (udateret brev). Monrad omtaler i oktober 1832 til plejemoderen sin "poetiske Resignation". - Cf. Vedel, 1904, 45.

14) Nyholm, 15.

Kapitel 7

FØRSTE INDLÆGGELSE OG REKONVALESCENS 1832

I studenterkredsen havde Monrad fået kontakt til Georg Aagaard, der var søn af assessor Holger Aagaard på Iselinge ved Vordingborg. Monrad blev introduceret i Aagaards hjem og traf der datteren *Anna Mathea* (f. 1820). De bevarede breve viser, at hun senere skulle blive Monrads store, ulykkelige kærlighed.

Den 16. juli 1832 skriver Monrad en sonet til den da tolvårige Anna Mathea (1):

Jeg elsker Havene, der vilde bruse
Og skumme hvide mod den høie Himmel,
Der splintrer grumt den kjekke Snekkevrimmel
Der Kobberkjøl og Sømands Hjerter knuse.

Jeg elsker Stormen der hvine, suse,
Og styrte tusindaarig Eeg i Støvet,
Der lege Dødens Dands med Foraarsstøvet
Og sjunge Gravens Sang i knuste Huse.

Men mere elsker jeg den stille Kilde,
Hvis Vover sagte, blye, melodisk trille
Og nynne Hjertens Fred i vore Sjele.

Der flyder blidt med glade Blomsterbæger,
Der ømme [.....] gjerne qvæger,
Og som i Fredens Skygger helst vil dvale.

Sonetten tillader ikke sikkert at vurdere Monrads da aktuelle grundstemning, men kun elleve dage senere, den 27. juni, blev han indlagt i *Frederiks Hospital*.

Umiddelbart før indlæggelsen skal *Allen* ifølge *Nørgaard* have afværget, at Monrad i sindsforstyrret tilstand begik selvmord (2). Det vides imidlertid ikke, hvor Nørgaards oplysning stammer fra. Fra Regenslægen (3) har man ikke fundet optegnelser herom. Regensprovstens diarium omtaler blot hospitalsopholdet.

Af Monrads *sygejournal* fremgår - oversat fra latin (4):

"27. juni 1832: Stud. theol. Ditlev Monrad, 20 år. - Patienten, som - efter hvad vi har fået oplyst - er ganske opslugt af vedholdende studier, blev igår aftes pludselig grebet af furibund delir af nærmest arvelig karakter (heri vespere delirio furibundo, fere hereditario, subito correptus est). Allerede tidligere skal (5) sindslidelser (animi pathemata) såvel som vedholdende studier have fremkaldt den samme tilstand. Efter hvad han fortæller os idag, har han i nogen tid været plaget af natlige pollutioner (pollutionibus affectus) og har uden held anvendt forskellige medikamenter. For seks dage siden begyndte hans venstre testikel (testiculus sinister) at svulme op. Selve testis (ipsa testis) (6) virker ret tung og øm (ponderosa, dolorifica), men fremviser ikke nogen manifest fluktuation. En nu forsvunden tandpine (odontalgi) har i flere nætter ødelagt søvnen. Pulsen næppe påskyndet (7), ikke særlig kraftig. Tungen belagt og fugtig.

Hjemme anvendt	kølende pulver.
På hospitalet	Antiflogistisk metode Sennepsomslag på fødder Sennepssalve på ..... 8 blodigler på det smertende sted.

Den 29. juni: Nat med søvn, undertiden aberrerer sindet (mens interdum aberrat), pulsen ikke særlig kraftig, påskyndet (*96*). Ingen afføring i to dage.

Blyomslag på det smertende sted.

30. juni: Igår Fire blodigler på tindingerne.
Nat med søvn, sindet næsten rask (mens fere sana), påskyndet puls, spontan afføring.

3. juli: Igår aftes og nat atter furibund delir (iterum delirium furibundum), hvorfor der om aftenen
Sennepsomslag på fødderne.
Nat med sparsom søvn, forstyrret af 'phantasiae' (phantasiis turbato). Smerter i abdomen, forøget af trykken. Tynd afføring i løbet af natten. Pulsen påskyndet (*116*), lidt kraftig. Idag er delirium forsvundet (delirium evanidum).
Åreladning: 8 unciae.

4. juli: Hævelsen i testis er vokset (tumor testis auctus).
10 blodigler i testis med god virkning (8).

5. juli: Igår mere uroligt sind (mens heri magis inquieta). Nat med søvn.
Infusum af Valeriane
Omslag.

9. juli: Han er i god bedring
Mixturbehandling ophører.

13. juli: Pulsen stadig påskyndet
Elixir acidum Halleri seks dråber.
På anmodning Balneum infusum.

15. juli: Lyskekirtlen hæver og smerter (glandula inguinalis tumet et dolet)
Linimentum volatile.

20. juli: Uforandret".

Den 20. juli udskreves han.

Med henblik på at lette oversigten over klagernes og symptomernes forekomst, deres indbyrdes relation og udvikling samt behandling er journalen nedenfor skematisk optegnet:

27. juni	29. juni	30. juni	2. juli	3. juli
Klager/symptomer				
"Disposition". Studier. Furiøst delir. Natlige pollutioner. Hævelse af testis (smerte, ej fluktuation). Puls næppe påskyndet. (Tandpine). "Ødelagt søvn".	+ Søvn. Undertiden sindsforstyrrelse (= mens aberrat). Puls ej særlig kraftigt påskyndet 96. + Afføring	+ Søvn. Sindet næsten rask. Påskyndet puls. + Afføring.	Delirium. Sparsom søvn. Phantasiae. Smerter i abdomen. Påskyndet puls 116.	Delirium forsvundet.
Behandling				
Hjemme: Kølende pulver. I hospital: Antiflogistisk metode. Sennepsomslag (fødder). Sennepssalve. 8 iger på det smertende sted.	Blyomslag på det smertende sted. 4 blodigler på tindingerne.		Sennepsomslag i plantae (fødder).	Åreladning 8 unzer.
4. juli	5. juli	9. juli	13. juli	15. juli
Klager/symptomer				
Testis vokser. Mere uroligt sind.	+ Nattesøvn.	God bedring.	Stadig påskyndet puls.	Lyskekirtlen hæver og smerter.
Behandling				
10 igler i testis.	Valeriane.	Mixturbehandling ophører.	Elixir acidum Halleri 6 dråber?	Linimentum volatile.

Kan man i dag på grundlag af Monrads sygejournal stille en diagnose eller danne sig et pålideligt skøn derover? - et spørgsmål som allerede historikeren *Aa. Friis* i 1915 søgte at besvare ved at fremlægge journalen for flere kyndige læger (9).

Ved et foreløbigt gennemsyn af journalen ses det, at Monrads sygdomsbillede har bestået af en psykisk lidelse, *delirium furibundum fere hereditarium*, og en *genitallidelse*.

I den hensigt at reetablere grundlaget for Monrads diagnose dengang skal herefter nogle ældre danske psykiatriske og medicinske tekster fremlægges.

Hvad det psykiatriske aspekt angår, fandtes der indtil midten af det 19. århundrede herhjemme kun ganske enkelte samlede fremstillinger af sindssygdommene (10).

I et medicinsk kompendium for danske læger dengang af *S.T. de Meza* hedder det - oversat fra latin (11) - at

> Der findes forskellige slags *delirier*. Nogle ledsages nemlig af feber, for eksempel ved phrenitis og andre kontinuerlige febertilstande. - Andre former er helt uden feber, i barske (ferocia) og milde (mitia). Af febertilstande er delirium barsk (ferox) ved phrenitis og ved andre inflammatoriske febertilstande. - Af de feberfrie er følgende barske (ferocia): mani, hydrofobi, nymfomani, tarantisme; melankoli derimod er noget mildere. Bortset fra delirium med feber, phrenitis og hydrofobi, er resten mere eller mindre kroniske, og livsåndernes rolige strøm er her enten forstyrret, eller også er mængden af dem formindsket eller deres karakter i det mindste forvansket. - *Delirier* kan også påføres ved stød og slag mod hovedet, ved voldsommere sindstilstande, når skarp væske (serum acre) kradser hjernen, ved visse større udtømninger, ved tunge studier og ved udmattende sygdom. - *Melankoli* er et konstant delirium omkring en enkelt ting, de syge forestiller sig forskellige ting på grund af deres fordrejede fantasi. - *Mani* er et kronisk, barsk delirium, uden feber, stammende fra en total sindsforstyrrelse (alienatio mentis) med dristighed og en forunderlig øgelse af kræfterne. - Værenked-af-det og frygt, der bliver ved i lang tid uden tydelig årsag udgør melankoli; undertiden optræder der umotiveret latter og malplaceret munterhed. Hvis der hertil kommer et hårdnakket delirium omkring en og samme genstand uden ledsagende feber, kalder lægerne det delirium melancholicum. - *Melankolikerne* bryder let ud i gråd, undertiden er de overdrevent muntre og veksler mellem sang, latter og gråd. Det sker, at de ikke sover i månedsvis. Melankolikernes hud er bleg, gullig, sort (nigra), pulsen langsom, langsomt åndedræt, ikke sjældent sukkende. - Tykt blod, sort galde, "jordsafter" opstår af forskellige ting, som er i stand til at ødelægge de tyndtflydende væsker, såsom vedholdende studier, dybe meditationer, samt bekymringer, forelskelse, og langvarig, koncentreret beskæftigelse med et og samme emne, overdreven holden-sig-vågen, religion eller overtro, voldsomme sindstilstan-

de især de bedrøvede, ofte også en pludselig, uventet glæde, umådeholden fysisk udfoldelse, overtræthed i tør og varm luft, sædudtømning ved umådeholdent samleje eller ved den modbydelige onani. - Blandt *fjernere årsager* regnes udeblivelsen af menses, medfødt disposition efter melankolske forældre, for sparsom indtagelse af drikkevarer. - *Melankoli* går ofte over i *mani*, epilepsi, apopleksi, vattersot, svindsot, som regel med dødelig udgang; ja, meget ofte påfører de sig selv den død, de er så bange for, folk gribes af livslede, hvorpå de skriver testamente og - når de har skåret pulsåren over - forfatter afskedsbreve til deres venner. Undertiden forsvinder sygdommen af sig selv.

Til supplering af ovenstående beskrivelse af melankoli finder man i *F.L. Bangs* lærebog (12):

En særlig uro i sjælen, en næsten vedvarende bevægen sig - uden egentlig hensigt - plagen sig til lægen og alle andre med en ustandselig fortællen om sine symptomer.

Som melankoliens fjernere årsager nævner F.L. Bang nedarv fra forældre, samt at melankolien lejlighedsvis kan skyldes det pågældende individs forsyndelse.

Om mani hedder det i de Mezas kompendium videre, at

Mani er med Willis' ord for så vidt beslægtet med *melankoli*, som disse lidelser ofte veksler med hinanden, og den ene går over i den anden. Trallian siger, at mani ikke er andet end melankoli forstærket op til en større vildhed. Mani er et barsk delirium uden feber, der stammer fra en uregelmæssig, voldsom bevægelse af livsånderne i hjernen. - *Mani* er enten kontinuerlig eller periodisk. - Den periodiske mani kommer gerne (igen) ved solhverv og er lettere at helbrede end den kontinuerlige, som for eksempel en arvelig, årelang mani, der er opstået i den tidlige ungdom - den er næsten uhelbredelig. Den ender ofte i en fladhed, der varer hele livet. - Følgende ting *disponerer* for mani: en arvelig skavank (labes hereditaria), ung alder, voksen alder; hankøn, plethora, et arrogant væsen, hovmod. En påfaldende snakkesalighed er undertiden en forløber for mani, eller en malplaceret ævlen-løs om alt mellem himmel og jord ligegyldigt om det sømmer sig eller ej, firkantet og rundt mellem hinanden uden nogen sammenhæng.

Før en nærmere omtale af den tids lære om genitallidelser skal

her gives en mere udførlig omtale af den vurdering af Monrads sygdomsbillede, der findes i den korrespondance, som *Aa. Friis* førte med flere læger (9).

Den første læge, der udtaler sig, er professor *Viggo Christiansen* (13):

"Monrads journal har jeg læst med megen interesse. Og selv om det materiale, der foreligger til bedømmelsen af hans sygdom er både sparsomt og lidet præcist, så mener jeg dog af forløbet og af den livsførelse, der senere var forbeholdt Monrad at kunne drage nogle slutninger, der sikkert må være betydningsfulde ved bedømmelsen af mandens hele personlighed. - Jeg vil da først gøre opmærksom på, at der i journalen står omtalt, at Monrad tidligere - ved sindsbevægelser og ved forcerede studier - har haft anfald af sindsforvirring af lignende art som det, der foranledigede hans indlæggelse på hospitalet. Dog må det vist være tilladt at formode, at disse tidligere anfald har været af en mindre alvorlig art end dette sidste. Og der findes i journalen en omstændighed nævnt, som meget vel kan motivere, at han netop denne gang er svinget så stærkt ud af sin ligevægt. Der kan nemlig efter den beskrivelse, der gives af hans venstre testis næppe være tvivl om, at han har haft en *gonoroisk orchitis*, det vil sige en venerisk affektion, hvad de i journalens slutning omtalte ømme lymfekirtler yderligere bekræfter. Det er bekendt nok, hvilken ravage en sådan begivenhed forvolder hos de fleste nok så robuste unge mennesker i 20 års alderen, og her drejer det sig jo dels om et menneske, hvis sindsligevægt tidligere har vist sig at være ustadig, dels om et menneske, der er stærkt religiøst bevæget. - Jeg mener denne omstændighed giver forklaringen på, at anfaldet ved denne lejlighed blev så svært. - Hvad selve formen af anfaldet angår, med andre ord: hvor i det nosologiske system, sygdommen bør anbringes, så er de givne oplysninger for sparsomme til at jeg kan stille en exakt diagnose. Der er jo i virkeligheden kun tale om rasende delirier; men hverken om disses indhold eller form får man nogen oplysning, intet om tilstedeværende vrangforestillinger eller hallucinationer. Imidlertid mener jeg af forløbet at være berettiget til at drage disse slutninger. Dette synes jo nemlig at have været ganske kort, da jeg går ud fra, at opholdet på hospitalet kun har strakt sig over 3-4 uger, og at han var rask, da han blev skrevet ud. Dette forudsat, mener jeg den mest utvungne opfattelse af Monrads sygdom, er, at han har haft *délire d'emblée*, dvs. en akut, kortvarig sindssygdom, der kun op-

står hos degenererede individer".

Herefter sender Friis materiale og korrespondance til intern medicineren, professor *H.C. Gram*, der udtaler (14):

Efter Sygehistorien at dømme - den er jo meget kortfattet - har stud.theol. Monrad havt en akut Infektionssygdom om hvis nærmere Natur ikke kan bestemmes nu. Der har sikkert været høi Feber - Svulst af *v* Testikel og en Kirtelsvulst i Lysken - og Delirierne skyldes rimeligvis Feberen ved Infektionen (ses hyppigt f. Eks. ved Typhus, men kan findes ved alle sværere Infektioner). - Den i Journalen nævnte Optræden af Svulst af Testiklen leder Tanken hen paa *Faaresyge*, der netop ofte giver Svulst og Ømhed af Testikel. - Denne Sygdom kan forløbe med meget høi Feber og tyføse Symptomer - men Udgangen er næsten altid god og den varer et Par Uger (*her* 12-14 Dage). Patienten synes jo at have været overanstrængt og nervøs forud".

Dernæst udtaler medicinalhistorikeren *J.W.S. Johnsson* (15):

"Til Journalen er at bemærke, at Sygdommen forløber afebrilt, thi der staar intet om Feber, calor eller lignende og Behandlingen er af Hensyn til Hjærnesymptomerne deriverende og ikke antifebril. - Han har været overanstrængt med Læsning, haft Delirier, Pollutioner, Testikelsvulst og har vel været nervøst disponeret. - Han har derfor antagelig lidt af et Symptomkompleks, som jeg meget ofte ser . . . [hos] unge Mennesker . . . De frembyder ofte forbigaaende Hjærnetilfælde (Hukommelsessvækkelse, Vrøvlen, en enkelt Gang Delirier). De føler sig svækkede og syge paa Grund af Pollutioner, de har næsten hver Nat, af og til ogsaa om Dagen . . . ofte . . . ledsaget af Testikelsvulst. Tilfældene taber sig altid i Løbet af nogle Dage for Valeriane og Sengeleje . . . De har alle hørt til Familier i hvilke Nervelidelser forekom. - Det eneste der ikke passer i min Theori er Ingvinalsvulsten, som vel - har været tilfældig. Nogen Grund til at antage at Testikelsvulsten skulde være gonorrhoisk og Ingvinalsvulsten, den under disse Forhold ikke særlig hyppige Kirtelsvulst, er der jo absolut ikke. - Hvad skal man kalde Tilstanden? Helst mental Overanstrængelse paa degenerativ Basis; hysterisk akut Sindsforstyrrelse (Sindssygdom er et for stærkt Ord) eller nervøst Attak".

Dernæst forelægges korrespondancen atter for Viggo Christiansen, der responderer (13):

"Der er ikke i de breve, De [Friis] har fået, fremkommet noget, der har rykket eller blot gjort mig usikker overfor rigtigheden af mit syn på sagen. - Hvad hypotesen om en fåresyge angår, vil jeg ikke udtale mig, da jeg intet specielt kendskab har dertil, kun skal jeg oplyse Dem om, at de meget indsigtsfulde læger, jeg har forelagt journalen, alle har ment at min forklaring er den sandsynligste".

Herefter udtaler Gram i anden omgang (14):

"De meget varierende Tydninger af Sygehistorien vise bedst hvorlidet oplysende den er, saa at man kan faa ud af den omtrent, hvad man har Lyst til. - Jeg har holdt paa en Infektionssygdom i Forbindelse med Nervøsitet og Overanstrengelse fordi Sygdommen af Samtiden kaldtes *Nervefeber*. Pulsen nævnes af og til som celer hvad den jævnlig er ved Feber. Pulsens Antal nævnes kun en Gang 96 og Testiklen er øm og svullen. Desuden har der været Smerter i Ansigtet (det kaldes Odontalgia (Tandpine)) men kunde skyldes Svulst af Parotis ved Faaresyge. - Men Materialet er for tyndt til at sige noget bestemt. Jeg tror ikke at denne Sygdom har havt Betydning for Monrads' aandelige Habitus".

Materialet og korrespondancen var herefter til udtalelse hos medicinalhistorikeren *Kr. Carøe*, der konkluderer (16):

"Om sygdommens art absolut intet, vis på umuligheden heraf med min viden - og vel også nok de andres. - Det kan have været fåresyge - men beviset mangler, da journalen intet nævner om primærsymptomet: svulst af spytkirtlen. - Det kan have været gonorré - men beviset mangler, da journalen intet nævner om primærsymptomet: udflod af urinrøret. - Dr. Johnssons sygdomsbillede er mig ganske ubekendt, men passer jo godt. - Kun et er jeg ganske sikker på; at jeg aldrig ville påtage mig ansvaret for på grundlag af så mangelfulde oplysninger apodiktisk at erklære sygdommen for gonorré".

Korrespondancen mellem Friis og ovennævnte læger sluttede i 1917. Den skulle imidlertid atter blive aktuel i tilslutning til Hauges disputats om Monrad i 1944.

Ved disputationen havde nemlig overlæge *H.I. Schou* opponeret ex auditorio og fremlagde uden kendskab til ovennævnte korrespondance en vurdering af Monrads psyke og sygdom (17). Derefter skriver Friis til Schou (18):

"Særlig interesserede det mig, at De udtalte Dem om Monrads Sygehistorie, thi jeg havde for længe siden, kort efter min Udgivelse af Monrads Redegørelse for 1864 søgt at danne mig en Mening om det Spørgsmaal. Jeg fik Adgang til Sygejournalen og lod forskellige Læger udtale sig derom, men Resultatet var meget usikkert. - Jeg tillader mig at sende Dem alle Skriftstykker vedrørende denne Sag, idet jeg kunde tænke mig, at det kunde have nogen Interesse for Dem, og jeg paa den anden Side er meget interesseret i at høre Deres Mening om Sygdomstilfældet . . . Monrad er en højst mærkelig Mand, som stedse har paakaldt min levende Interesse, og jeg har længe ønsket, at en Læge skulde behandle ham fra sit Synspunkt".

Efter at have haft *Friis-korrespondancen* til gennemsyn udtaler *Schou* (19):

"Der er jo en enorm Divergens mellem de lærde om Diagnoserne, og jeg skal ikke forøge Antallet af Hypotheser. Blot synes jeg *ikke*, man kan betragte Sygdommen som febril. Og man kan *ikke*, slet ikke med Rimelighed, byde paa en gonorrhoisk Lidelse. - Man maa frem for alt intet slutte uden at kende Monrads Mentalitet som Helhed og Hereditet, saavidt Oplysninger herom kan skaffes".

Det kan herefter fastslås, at der har været divergerende bedømmelser af Monrads genitallidelse - en gonoroisk infektion eller kompliceret fåresyge - præget af et afebrilt eller febrilt forløb.

I forsøget på en nærmere bedømmelse heraf skal man nu fremdrage, hvad man på Monrads tid forstod ved gonorré og, idet Friis-korrespondancen ikke udtrykkeligt giver nogen vurdering fra en venerolog, supplere med en sådan ved professor *Henning Schmidt*.

F.L. Bang som *H. Callisen* skelner i deres lærebøger (20) mellem den ved venerisk smitte pådragne gonorré og den benigne gonorré, hvor man netop ikke forudsatte kønslig omgang.

Ved *venerisk gonorrhoea*, angiver de, findes et noget smertefuldt udflod. Dette ledsages af dysuri og smertefulde erektioner. Udfloddet angives at vare sædvanligvis en måneds tid. Lyskekirtlerne og testes kan medinddrages ledsaget af feber. Som behandling nævnes blandt andet den antiflogistiske kurmetode.

Ved *benign gonorrhoea* beskrives et ufrivilligt udflod af sperma eller spermalignende materie - med eller uden vellystsfornemmelse og uden smerter lokaliseret til urinrøret. Udfloddet kommer snart sjældent snart oftere, undertiden både om dagen og om natten eller blot kun om natten med eller uden vellystsdrømme. Et sådant natligt spermaudflod benævner forfatterne "pollutio". Som årsag til den benigne form anføres masturbation, ideer og tanker præget af vellyst og blandt andet en for stor bevægelighed af nerverne.

I den nærværende analyse har *H. Schmidt* foretaget følgende bedømmelse af Monrads genitallidelse (21):

"Baseret på de uendelig summariske oplysninger i stud.theol. Ditlev Monrads sygejournal fra hans indlæggelse i Frederiks Hospital i juni 1832 har jeg gjort mig følgende overvejelser i et forsøg på at opstille en tentativ diagnose. Af væsentlig betydning for tolkningen er følgende oplysninger: 1) *"opsvulmning af venstre testikel"*, 2) *"natlige pollutioner"*, 3) *"lymfekirtelhævelse og smerte"*, 4) *"smerter i abdomen, forøget af trykken"*, 5) *"nat med sparsom søvn forstyrret af phantasiae"* og 6) *"påskyndet puls"*, nævnt i den rækkefølge, i hvilken jeg tillægger dem betydning. -
Det skal anføres, at man i 1832 meget vel kendte veneriske infektioner, men man skelnede ikke imellem forskellige typer af veneriske lidelser. Syfilis og gonorré blev først erkendt som selvstændige nosologiske enheder omkring slutningen af 1830'erne (Ricord), og ætiologien til gonorré blev først påvist 1879 (Neisser), til syfilis i 1905 (Schaudinn & Hoffmann). Følgelig var man også omkring 1830'erne uden kausale terapeutiske muligheder. -
Kommentarer til de af mig uddragne betydningsfulde oplysninger:
1) *"Opsvulmning af venstre testikel"*:
Oversætteren har skelnet mellem "testiculus" og "testis". Da testiculus er diminutiv, og begge benævnelser anføres i journalen, er det rimeligt at opfatte testiculus som synonymt med epididymis. Ved en gonoroisk infektion, der propagerer og inddrager epididymis, kan denne blive så hævet (epididymitis), at det kan være forbundet med betydelig vanskelighed, endog umulighed, at adskille de enkelte strukturer i skrotalindholdet. Det anføres i journalen, at der ikke forekommer fluktuation, dvs. at der foreligger ikke henfald, hvilket heller ikke er tilfældet ved den gonoroiske betændelse, hvorimod dette kan ses ved den tuberkuløse infektion (se senere). Da hævelsen tiltager, påsættes igler - et råd, som også nyder anbefaling i Engelsted's venerologi fra 1871 til aflastning af den øgede blodfylde ved gono-

roisk epididymit.

2) Det anføres, at *"patienten i nogen tid har været plaget af natlige pollutioner"*. Pollutioner er velkendt ved inflammatoriske tilstande i genitalia masculina, ligesom disse kan være ledsaget af smertefulde erektioner, priapismus.

2) *"Lymfekirtelhævelse og smerter"* anføres i ældre lærebøger i venerologi at forekomme hos ca. 40% af patienter med ukompliceret gonorré samt hos patienter med epididymitis af gonoroisk ætiologi. Dette var således et relativt hyppigt forekommende symptom tidligere. At det kun ekstremt sjældent ses idag, skyldes den effektive terapi, der - hurtigt indsat - hindrer komplikationer.

4) *"Smerter i abdomen, forøget af trykken"* findes ofte beskrevet som komplikation til epididymitis gonoroica, muligvis på grund af inflammationens medinddragen af vas deferens og dennes nære kontakt med abdominalorganerne igennem dens indmunding i prostata. At denne smerte forøges ved trykken - opfattet som defækationsforsøg - forklares tvangfrit ved rectums nære naboskab til organerne i det lille bækken.

5) *"Nat med sparsom søvn, forstyrret af phantasiae"*: Den ringe søvn kan tilskrives smerterne og vanskeligheden ved at finde ro i sengen på grund af det kraftigt forøgede skrotalvolumen, og smerter forbundet med bevægelser. Forstyrret af phantasiae må kunne tolkes som et eufemistisk udtryk for erotiske forestillinger ledsagende de tidligere anførte pollutioner.

6) *"Påskyndet puls" (116)* kan bero på febrilia, som ofte vil være til stede ved den gonoroiske epididymit (i modsætning til forholdet ved den tuberkuløse). Man har ikke på daværende tidspunkt været i stand til at måle legemstemperaturen, men for et ungt menneske under sengeleje vil årsagen til pulsforøgelse næppe kunne forklares på anden vis end på basis af temperaturforhøjelse. -

Differentialdiagnostiske overvejelser må selvfølgelig indgå; hos et yngre individ vil testistorsion kunne forekomme og give anledning til stærke smerter, men disse vil ikke være ledsaget af kirtelhævelse og vil være uden febrilia - i alt fald indledningsvis, og indtil nekrose måtte indtræde. Imidlertid vil en testistorsion, som ikke behandles operativt, give anledning til senfølger i form af testisatrofi. En tuberkuløs infektion vil kunne afficere epididymis, men må forventes at være ledsaget af tuberkulose i andre organer, af almen svækkelse, og dens forløb vil være mere langvarigt, eventuelt med suppuration til følge. Den traumatiske (erotiske) epididymit vil svinde spontant og hurtigt og vil ikke give anledning til hverken fe-

brilia eller kirtelhævelse.
Jeg mener derfor rimeligt at kunne tolke den hos Ditlev Monrad iagttagne genitallidelse, der er journalens dominerende problem, som værende af *gonoroisk genese*".

Hvad Grams fåresygehypotese angår, udtaler Schmidt:

"Jeg har selvfølgelig gennemlæst de foreliggende lægelige responsa, der forsøger at tolke årsagen til Monrads indlæggelseskrævende genitallidelse og må til fulde give mine kolleger ret i umuligheden af at stille en diagnose på de sparsomme oplysninger - det hele må blive en hypotese, som aldrig vil kunne konfirmeres. - Professor Gram er i sin udlægning netop inde på, at det rimeligvis må have drejet sig om en akut infektionssygdom; såvidt er jeg enig med Gram, men med hensyn til parotitis epidemica må det erindres, at det langt overvejende antal af tilfælde også i voksenalderen kun giver symptomer fra parotis og sjældnere fra gonader og centralnervesystemet. Såfremt Monrads sygdomsbillede skulle være et udslag af en parotitis epidemica, ville der sandsynligvis i anamnesen have foreligget oplysninger om umiddelbart forudgående eller samtidigt tilstedeværende hævelse af parotis".

Om Monrads genitallidelse skal man herefter på de foreliggende kilder og responsa *konkludere*, at der ikke findes et helt sikkert grundlag, der kan belyse, om tilfældet har været enten en gonoroisk infektion eller fåresyge. Forfatteren finder dog, at gonorré er den mest sandsynlige diagnose.

Herefter skal de differentialdiagnostiske muligheder vedrørende Monrads psykiske sygdomsbillede omtales.

I den henseende er det helt afgørende, hvorvidt han havde feber eller ej. Imidlertid var den kliniske termometri endnu ikke - i 1832 - indført på Frederiks Hospital (22). Som bedømmelsesgrundlag råder man alene over angivelserne af "påskyndet puls" og to gange pulsfrekvensen, henholdsvis *96* og *116*.

Sammenfattende må det herefter konkluderes, at spørgsmålet: feber eller ikke feber på det foreliggende kildemateriale er ubesvarligt. Vurderingen er ligeledes vanskelig af den grund, at et til-

fælde af furibund (rasende) delir uanset ætiologi vil kunne medføre en øget pulsfrekvens som følge af motorisk uro.

Har Monrads psykiske sygdom været et furibund delir forårsaget af feber eller et furibund delir uden feber som følge af en selvstændig psykisk lidelse af eventuel arvelig karakter?

Som nævnt kan det ikke afgøres, om Monrad har været febril. Under alle omstændigheder ses der i journalskitsen ingen sikker relation mellem den angivne pulsfrekvens - denne taget som en slags feberindikator - og hans psykiske tilstand. Det bør endvidere bemærkes, at feber - uanset graden - erfaringsmæssigt ikke nødvendigvis medfører "febervildelse".

Journaludsagnet om det arvelighedsmæssige moment skal understreges. Man finder, at udsagnet ikke kan bringes i tvivl trods adverbiet *fere*. Monrads faders sindslidelse var i 1832 en kendsgerning. Intet strider afgørende imod den antagelse, at Monrads beskrevne psykiske sygdomsbillede, *delirium furibundum fere hereditarium*, netop kan svare til det, læger dengang beskriver som *delirium (melankoli)* og *delirium (mani)*. Disse tilstandsbilleder vil ikke være uforenelige med det sygdomsbillede, man i moderne psykiatri betegner som *den manio-depressive psykose*.

Som det ovenfor er blevet fremhævet, er Monrads sygdomsbillede sparsomt og uspecifikt anført i journalen uden nogen egentlig psykopatologisk beskrivelse af tilstandens form og indhold. Heller ikke er forløbet under den fire uger lange indlæggelse mere præcist beskrevet.

Efter udskrivningen fra hospitalet omtaler Monrad selv sin tilstand som et tilfælde af *"Nervefeber"* (23).

En af de første dage i juli havde *F. Barfod* besøgt Monrad på hospitalet og beretter (24):

> "Vi kom straks i samtale om allehånde . . . og Monrad troede, at jeg stirrede på den tavle, der hang over fodenden af hans seng, og på hvilken hans sygdom stod angivet på latin. Altså udbrød han: "Du behøver slet ikke at stirre på den tavle, der står ikke andet, end at jeg er en smule gal" ("le-

niter (leviter) delirat" tror jeg, at der stod)".

Det kan således formodes, at Monrad under Barfods besøg har været bevidsthedsklar.

Hvad tilstandens art angår, kan det vel ikke helt udelukkes, at der kan have været tale om en *psykogen psykose*, og for fremkomsten af hvilken den veneriske smitte da kunne have været det udløsende psykiske traume. Et sådant synspunkt ville stort set svare til *Viggo Christiansens* angivelse af, at der kan have været tale om et *délire d'emblée*. Forfatteren finder dog ikke, at en sådan antagelse er særlig sandsynlig. Derimod skal man *konkluderende* udtale, at selv om Monrads psykiske sygdomsbillede ikke isoleret tillader nogen endelig diagnostisk rubricering, så *taler intet afgørende imod den antagelse, at det kan have drejet sig om et anfald af manio-depressiv psykose*, hvilket stemmer overens med *Schous* vurdering. - Man vil yderligere kunne anlægge det synspunkt, at der som følge af en hypomanisk, eventuelt manisk, stemning måske har været tale om en øget erotisk aktivitet hos ham, og at han derved kan have pådraget sig venerisk smitte.

Efter udskrivningen fra Frederiks Hospital 20. juli var Monrad i seks uger rekonvalescent hos plejeforældrene i Odense (25). Engang i august skriver han til Barfod (26):

> "Jeg blev meget behageligt overrasket ved min Ankomst til Odense at træffe et Brev fra Dig . . . At det glæder mig særdeles behøver jeg vel ikke at sige Dig - Hvor vi dog ere lykkelige i vor Alder ved let at finde, forstaae og knytte sig til Hinanden . . . Til Shakespeare har jeg endnu ei vovet mig; men længes efter den. - Jeg har det her særdeles behageligt hos mine kjære Pleieforældre; som i enhver Henseende ere sande Forældre for mig, hvilket jeg maa skjønne desto mere paa; som slige Forhold meget sjelden ere aldeles fuldendte. - ["Tvivlen"] har jeg endnu ei faaet fra Søtoft. Jeg længes efter den, skjøndt jeg endnu ei har Kraft til at begynde paa dens Omarbeidelse. - Lev vel i den kjøbenhavnske Verden".

Monrads sygdom havde vakt bekymring og deltagelse blandt hans venner og bekendte. Således skriver *J.A. Bornemann* (27):

"Jeg behøver vist ikke at fortælle Dem, hvormeget Efterretningen om Deres Sygdom har bedrøvet os alle . . . De giør vel ikke Andet, end recreere Dem, og deri giør De meget vel, naar De blot vogter Dem for Tilbagefald".

M. Frølund skriver (28):

"Det glædede mig, at Du nu atter befinder Dig vel, men lad ret snart høre fra Dig, at Du er fuldkommen ved Din gamle Kraft".

Monrad havde også skrevet til vennen *P. Dorph*, som svarer ham (29):

"Hvor Du gjorde mig glad med Dit Brev . . . Hvor gjerne jeg . . . saa Dig her igjen kan jeg dog ikke andet end bede Dig . . . blive i Ro og Mag i Fyen til Du er fuldstændig restitueret".

Monrad var tidligt i sine studier kommet i forbindelse med *H.C. Ørsted*. Han fulgte og blev stærkt inspireret af hans forelæsninger. Monrad havde følt sig grebet af Ørsteds tro på, at naturvidenskaben er vejen til erkendelse af det guddommelige. Han blev en hyppig gæst i det Ørsted'ske hjem.

Om det fortrolighedsforhold, Monrad havde fået til Ørsted, vidner hans iøvrigt utvivlsomt selvfølende og meget følelsesladede brev til ham 25. august (30):

"Jeg føler saadan en Trang og Lyst til at skrive til Dem, at jeg ikke længer kan modstaae, og uagtet De maaskee vil undre Dem, saa haaber jeg dog, stolende paa Deres Godhed, at De let vil tilgive mig, at jeg foruleiliger Dem med Læsningen af disse Linier. Jeg blev desværre nødt til at forlade Deres Sommerforelæsninger formedelst Embedsstudiernes Fordringer. Allerede i Vinter virkede disse saa forstyrrende, at Resultatet ikke blev det, jeg ønskede, det nemlig, at jeg saa at sige kunde trykke Naturlovene til mit Hjerte og føle deres Ild og Varme gjennemstrømme alle Sjelens Functioner, føle dem fremtræde i det aandelige Liv ikke som en død Erkjendelsens Skat, men som en levende Kilde, hvoraf religieuse Følelser Udsprang, at jeg for at være kort, kunde føle mig hjemme i Naturen og ret levende gjennemtrænges af den Overbeviisning, at Gud er den, hvori alle Ting leve, ere og røre sig. Da jeg snart indsaae, at Tiden var for knap, til at de naturvidenskabelige Kundskaber saaledes kunde assimilere sig med min Aand, besluttede jeg at afbryde, saa hurtigt som muligt tage theologisk Attestats og derpaa

under et fortsat theologisk Studium med Kraft sætte mig ind i Naturvidenskaben. For Øjeblikket er imidlertid denne Plan bleven kuldkastet ved en Nervefeber, der tog sig den Frihed saaledes at hjemsøge mig i Juli Maaned, at Sjelens fulde Kræfter vel ikke for det første vil faae i Sinde at revertere. Uagtet denne Standsning jo er slem nok, kan jeg dog ikke sige, at jeg tager mig den synderlig nær; thi et kraftigt aandeligt Liv grunder sig dog i Sandhed ei alene paa en Læren af Systemer, og det kan, hvad jeg veed af Erfaring, suge Næring saavel af Sygdom som Sundhed. - For nærværende Tid opholder jeg mig hos mine Pleieforældre, Pastor Westengaards, der i enhver Henseende ere sande Forældre imod mig. - Engang i Efteraaret, naar jeg har samlet Kræfter, vender jeg tilbage til Kjøbenhavn og haaber da at have den Glæde at see Dem og Deres . . . P.S. En pludselig Afreise berøvede mig den Fornøielse at hilse paa Dem, inden jeg tog fra Byen".

Et brev fra *Søtoft* til Monrad hen mod slutningen af august (31) indeholder dennes bedømmelse af dramaet "Tvivlen". Søtoft synes at have været noget bekymret over Monrads forsøg i det poetiske. Selv om brevet ikke sikkert kan belyse Monrads daværende psykiske tilstand, giver det dog indblik i, at han habituelt var af et uroligt og følelsesbetonet temperament:

"Den unge Werther synes mig slet Selskab for Dig; den falske Sentimentalitet, som unge Personer saalet kunde forfalde til hersker deri i høi Grad . . . Ja jeg hader den falske Sentimentalitet, der blot er en Sygdom, de unge Mennesker have at gjennemgaae . . . Legem og Sjæl lider derved uberegneligt . . . Jeg af den Unge fordrer mandlig Kraft og ikke qvindelig eller qvindagtig Blødhed og Svaghed. I Livet gjælder det hverken at lee eller græde, som Du sige Du vil, saalænge Du er til, men at vandre rolig og med faste Skridt mod Fuldkommenhedens Maal . . . Spørger Du mig . . . om min Dom over dette Dit første Arbeide . . . da troe mig, at om min Mening just ikke stemmer enten ganske med Din egen eller Dine venlige Venners, da er jeg dog mere Din Ven end Du - troer . . . At smigre for Dig, vilde være at lede Dig i Fristelse og siden forvolde Dig Krænkelser i Livet . . . Nu veed jeg, at Du forstaaer mig, at nemlig Dit Arbeide ikkuns er et - Forsøg . . . Du skriver "alt 21 Aar og saalidt samlet for Livet!" . . . Hvorledes kan Du sige det med Sandhed? Hvormange have da i 21de Aar samlet mere? . . . Hvad Du selv føler Dit Arbeide mangler, Karakteristik, dette er Dramaets vigtigste og væsentligste Særkjende . . . Man venter sig noget *Godt* af Dig, vogt

Dig derfor for at svække Forventningen ved at gjøre Noget publius juris som ikke stiger over det Middelmaadiges Høide, idet det ikke bærer enten Talentets eller Genialitetens Stempel . . . Tvivl ikke om engang at blive Noget, men troe for alting ikke at være det, festina lente! . . . Modtag endnu et Raad, at dersom Du *Selv* vil kunne dømme om Dit Arbeides Feil, saa *tænk slet ikke paa det* i flere Aar, men befat Dig med andre Ting, paa det det kan være fremmed for Dig og Du kan betragte det upartisk som en anden Mands Værk . . . Hertil bruger Man den nødvendige Egenskab, som Du desværre siger, Du ikke kan lide "Flegma" - ".

Noget selvfølende og følelsesladet samt eventuelt noget stødt svarer Monrad få dage senere Søtoft (32):

"Kjære Velgjører! Jeg modtog Deres Brev idag og blev ei lidet forundret over at see saa mange Yttringer aldeles misforstaaede. Det syntes som De frygter for at jeg ved at læse Werther skal blive en smægtende Sværmer - jeg har læst Werther, havt Nydelse af denne genialske Bog, men for nærværende Tid læser jeg Shakespeare og har ikke Werther til Selskab, saa jeg haaber at have undgaaet de farlige Skjær, hvorpaa dog vist ikke mange Studenter strande, da desværre kun faae læse Goethe. Hvor vidt jeg iøvrigt staaer i Fare for at forfalde til qvindelig eller qvindagtig Blødhed og Svaghed vil jeg lade være uafgjort, da Andre jo bedre kunne see vore Feil. - I Livet gjælder det, efter min Troe, saavel med Dybde at opfatte det Guddommelige, som med Livlighed at modtage alle udvortes Indtryk - Det var Meningen af mit Udsagn, at jeg vilde lee og græde, saalænge jeg var til - og omendskjøndt dette ikke staaer i Alles Theorie, saa staaer det dog i Alles Praxis . . . Den digteriske Flegma er dog forskellig fra Flegma i Livet, som jeg desværre har en Portion af, uagtet jeg ingenlunde kan lide den. - Jeg kan forsikkre Dem at jeg med Sandhed og med Smerte føler at der er kun lidet samlet, om ikke i Forhold til mange Andre, saa dog i Forhold til det Maal, jeg troer at burde have . . . men jeg haaber at blive lykkelig ved at uddanne min Natur og alvorligt stræbe efter det Skjønne og Gode - Der ere mange middelmaadige Ting, der fremgaae af Tiden, virke paa Tiden og gaae under i Tiden - Jeg venter ei at hæve mig over det Middelmaadige og føler mig aldeles ei ulykkelig ved denne Tanke. - Hvad endelig ["Tvivlen"] angaaer, da havde jeg haabet efter Deres Løfte at faae specificerende Bemærkninger . . . Min Mening om dette Arbeide er ikke stor, meget haaber jeg skal forandres ved Omarbeidelsen - noget havde jeg ventet af dets Ophold hos Dem

. . . Jeg forsikkrer Dem, at Deres Dom om ["Tvivlen"] aldeles ei har gjort mig ondt; jeg takker Dem for Deres Raad og skal efter bedste Skjøn benytte dem . . . Jeg er snart fuldkommen restitueret, har en sand Nydelse af Twestens Dogmatik".

Sammenfattende er Monrads breve fra rekonvalescensen flere gange noget patetiske og eventuelt forøget selvfølende tydende på, at han kan have været i en løftet grundstemning. Der er dog ingen sikre tegn på en manisk stemning, men snarere *hypomani*. Derimod er der ikke umiddelbart tegn på depressive momenter. Endvidere bekræfter det foreliggende kildemateriale, at han habituelt har været af et uroligt, følelsesbetonet og stemningspræget temperament.

Henvisninger og noter:

1) Aagaard-Hammerichs arkiv, RA.
2) Nørgaard, 19.
3) H.C. Crone, kollegie- og regenslæge 1831-45.
4) Sygejournal nr. 1853, Frederiks Hospital, RA, oversættelse ved lektor R. Hesse. - I farmaceutiske spørgsmål i sygejournalmaterialet har Hesse søgt sagkyndig bistand hos cand. pharm. Ulla Brønnum og dr. pharm. K. Bærentsen.
5) R. Hesse: "Usikker oversættelse. Jeg opfatter *pathemata* . . . *provocare* som en akkusativ med infinitiv, med et underforstået: han fortæller (men det burde have heddet: provocavisse). 'Såvel som' gengiver uti = ut (hvis der står det)".
6) R. Hesse: "Jeg har oversat 'testiculus' med testikel, '*testis*' med testis (som er gjort til femininum)".
7) R. Hesse: "Næppe påskyndet: *celer* efterfølges flere gange af et tal i parentes, betyder altså påskyndet; *vix* = næppe (hvad der præcist menes, er jeg ikke klar over)".
8) R. Hesse: "*Levamen*" betyder vistnok 'lettelse, lindring'; måske er det første bogstav ikke b, men c = cum, altså: med lindring, med god virkning".
9) Aa. Friis' korrespondance med forskellige læger om Monrads sygdom er venligst stillet til rådighed af professor, dr. phil. Povl Bagge.
10) H. Helweg: Sindssygevæsenets Udvikling i Danmark, København 1915, 35 ff., 132 ff.
11) "Debilitas et hallucinationes" i Compendium Medicum Practicum, Hafniae 1780, 38-48, i uddrag oversat af R. Hesse.
12) F.L. Bang: Medizinische Praxis, Kjøbenhavn 1796, 530 f.

13) 15.2.1915, 4.4.1915.

14) 18.2.1915, 27.4.1915.

15) 25.3.1915.

16) August 1917.

17) Referat i Ugeskrift for Læger 1944: 322.

18) 3.4.44.

19) 24.4.44.

20) F.L. Bang: Medizinische Praxis. Der venerische Tripper. Der gutartige Tripper, Kjøbenhavn 1796, 648-654. H. Callisen: Systema chirurgiae hodiernae, Kjøbenhavn 1798-1800, 285-293.

21) Personlige meddelelser 1977, 1978.

22) E. Gotfredsen: Medicinens Historie, København 1964, 277, 468 f.
O.L. Bang: Lægen ved Sygesengen, Kjøbenhavn 1831, 10 f.

23) Til H.C. Ørsted 25.8.32, M. Ørsted: Breve til og fra H.C. Ørsted, II, 1870, 106.

24) V. Birkedal, I, 110. F. Barfod: Et Livs Erindringer, 1938, 121, 124 f. Det var Barfods første møde med Monrad. B. var kommet til København 1. juli 1832.

25) Påskrift af Monrad: "Breve modtagne under mit Ophold i Odense fra 27. Juli - 15. September", Monrads arkiv.

26) August 1832, N.K.S. 4652, 4°, I.

27) 14.8.32, Monrads arkiv.

28) 15.8.32, Monrads arkiv.

29) 21.8.32, Monrads arkiv.

30) M. Ørsted, II, 106 f. Ørsted besvarer brevet 18.9.32.

31) 24.8.32, Monrads arkiv.

32) Dateringen mangler på grund af defekt i papiret. Det må ifølge indholdet dateres ultimo/primo august/september 1832, Monrads arkiv. Søtoft svarer Monrad 5.10.32. Han føler, Monrad er blevet stødt.

Kapitel 8

STUDIEÅR 1832-34

Efter sit rekreationsophold i Odense vendte Monrad omkring midten af september 1832 tilbage til København. At han endnu ikke da har været fuldt restitueret ses af plejemoderens brev til ham 20. september (1):

> "Nu have vi det lille kjære Brev . . . Jeg seer deraf, at Dit Befindende ikke er fuldkommen vel, det kunde vel heller ikke ventes, men nu ville vi ret ønske og haabe, at den gode Gud vil styrke Dig og skjænke Dig snart fuldkommen Bedring!!"

I oktober 1832 foretog Monrad sammen med Birkedal og Barfod en improviseret rejse til Møn (2). Turen inspirerede ham til hans naturlyriske drama *"Møens Klint"*, der et sted i manuskriptet er dateret den 13. januar 1833 (3). Det bærer et tydeligt personligt præg:

Kilden

Ja ogsaa jeg selv troede, at jeg døde,
Naar jeg ei længer kunde see det søde,
Og lyse, længselsfyldte Blomsterøie,
Der lokked mig til Jorden fra det Høie.
Dybt sank jeg i den mørke sorte Nat
Hver Glimt af Dagens Lys var mig berøvet,
.....

.....
Jeg trillede saa kummerfuld, bedrøvet,
Saa døsig, tung, saa kraftesløs og mat.
Men see! da vaagnede min unge Sjel,
Jeg følte i mit Indre Livets Væld,
Og Kraften steeg udi den mørke Jord,
Til Yngling voxde brat det spæde Noer
Jeg kæmpede og led i Nat og Død,
Og munter sprang jeg frem af Jordens Skjød.

Havet

Uden Fred,
Uden Hvile,
Op og ned
Maae vi ile,
Maae vi rulle
Bort! Bort!
Ach hvor skulle
Vi mon finde
Ro, I Vinde?
Storme suse,
Bølger bruse,
Skumme hvide;
Bort! Bort!
Maae de glide.
Ingen Hvile!
Stedse ile!
Stedse rulle!
Længselsfulde!
Bort! Bort!

Stormen

Lad dem ile,
Lad dem rulle
Længselsfulde!
Ingen Hvile
Skal de finde,
Thi din Bølge
Mig skal følge.

Havet

Ha, I Vinde
Vel I kruse
Kunne Fladen,
Lade bruse
Bølgeraden;
Dybets Elv
Mig tilhører
Intet rører
Ved mig selv;
Dog jeg bølger,
Fuld af Længsel
.....

.....
Ønskers Trængsel
Dybt jeg dølger;
Ere Vinde
Tause, stille,
Ro ei finde
Længsler vilde.
Intet lindre
Kan mit Indre,
Det maa larme,
Rase, gjære,
Haabløs være
Maa jeg arme.

Stormen

Intet lindre
Kan dit Indre,
Lad det larme
Rase, gjære!
Haabløs være
Skal du Arme!
Ingen Fred!
Ingen Hvile!

Dialog mellem en 20aars Yngling og en 14aars Pige

Ynglingen

En Grube med Guld og med Skatte jeg eier,
Og Intet paa Jorden mig denne opveier,
Thi Gruben er dette bedrøvede Hjerte,
Og Skatten jeg graver er Sorrig og Smerte,
Og kostbare Stene af Dybet jeg vinder,
Men ach det er Taaren, som glinsende rinder.

Pigen

O Theodor! sig mig, mon Du er bedrøvet,
Fordi Du er Hæder og Ære berøvet,
Thi Ingen forstaaer dine deilige Sange,
Skjøndt de dog ved Gud ere smukke og mange.

Ynglingen

Du fletter mig kjølende Krandse, o Pige!
Du elsker mit Qvad, lad Andre kun sige,
At det er elendigt og flaut Rimerie!
For mig og for Dig er det Poesi.

Hospitalet

Ved Indgangen staaer en Gran og en Bøg

Bøgen

Tonerne strømme,
Bævende, ømme;
Seer Du den Yngling udi min Skygge?
O! jeg tør væde
At han vil qvæde
Aldrig om Andet end Kjerligheds
Lykke.

Granen

Ha! den maa svinde i larmende Vrimmel,
Elskovens Drikke ei længe beruse,
Tærende Sorger skal gnave og knuse
Kjerligheds Bo og Uskyldigheds Himmel.

Bøgen

Deilige Morgen!
Hvor er nu Sorgen?
Hvor er nu Taarer og Sukke og Klage?

Granen

De, ja de blive ene tilbage,
Uskyld, Munterhed, Fryd maa forsvinde,
Livet maa segne i Døden hen,
Sukke maa lyde, og Taarer maae rinde,
Sorgen er ene en trofast Ven.

En forhenværende vanvittig Yngling, en Blind, og en fattig Reconvalescent staae under de grønne Træer i Gaarden foran Hospitalet

Ynglingen

Forsvunden! skjønne, underfulde Rige!
Hvor Tankerne i Fødselsstunden døe,
Men hvor vi høit og dybt kan synke, stige
I Vanvids mørke, tankerige Sø. -

Ha! føler Du den Spænden, Rasen, Skjelven?
Hids Seilet, vakkre Dreng! Nu seile vi;
Hei lystigt gjennem Himmels, Helvedeselven
Vi bruse Tiden skummende forbi.

Det lyner! - deiligt! - See nu Baaden brænder!
Det er saa lyst! - Du Lille er saa bleg!
Kom hid, lad mig dog trykke dine Hænder!
Er dette ikke ret en lystig Leg?

Du græder - ja - her er saa varmt i Baaden,
Men hisset er der koldt i Elvens Dyb,
Jeg seer, at Luen maa aftørre Graaden,
Kom med min vakkre Gut til Mørkets Kryb!

Men seer Du ei de vrimle der saa mange,
Og strække gridske deres Tænger ud?
Her er saa hedt, skal vi os lade fange?
Ach i det dybe er dog ei vor Gud

See Pigenlil gaaer under skyggende Bøge!
Jeg sidder og spiller og spiller og synger:
"Hvad har Du dog mistet? hvad monne Du søge?"
O seer I hun fletter af Blomsternes Klynger
De friske og duftende yndige Krandse,
Og hurtigt hun iler i svævende Dandse
Og om mine Lokker den ene hun slynger,
Den anden på Zitharen vugger og gynger.

Tys stille! Tys stille!
Lad Taarerne trille
Saa sagte, saa milde!
Tys stille! Tys stille!
Min Elskte! Ja her vil vi evigen bygge,
Thi her er saa roligt i Gravenes Skygge,
Her Taarerne trille,
Saa sagte, saa milde;
Tys stille! Tys stille!

Ach svunden! skjønne underfulde Rige!
Hvor Tankerne i Fødselsstunden døe,
Men hvor vi høit og dybt kan synke, stige
I Vanvids mørke, tankerige Sø!

Og Ingen lytter til min bange Klage,
Thi Ingen kjender Dig min Smertes Ven;
O skjønne Vanvid kom dog snart tilbage,
Giv mig min Krands, min Mø igjen!

Mellemspil

Ach skue I ikke det langsomme Følge?
O siig mig, hvad monne i Kisten sig dølge?

"En dyrebar Skat
I Dødens Nat,
I Dødens Nat er begravet".

Hvi stirrer saa vildt og forvirret den Unge?
Jeg hørte ham tit jo saa lystelig sjunge.

"Han stirrer mod Mørket, mod Mørket ud;
Thi didhen er vandret hans elskte Brud;
Men ikkun i Mørket han skuer en Grav,
Der skulle vi lægge, hvad Himlen gav,
Hvad Himlen gav".

Og stille det langsomme Følge henskrider.

"Møens Klint" tillader ikke i sig selv nogen konklusion, men det bærer utvivlsomt præg af Monrads eget stemningsliv, og *"Ynglingens"* vanvid kan vel lede tanken hen på hans eget sygdomsbillede i 1832. Pigen kunne være Anna Mathea, og "elendigt og flaut Rimerie" kan være andres dom over hans poetiske forsøg. *Nyholm* finder, at dødstanken synes at indtage en dominerende plads i dramaet (4).

At Monrad under Mønsrejsen umiddelbart har været ved godt helbred ses af plejemoderens brev til ham 8. oktober (5):

> "Tak . . . fordi Du meddelte os den vigtigste Efterretning at Du befandt dig vel".

Det samme indtryk får man af plejemoderens brev til ham otte dage senere (6):

> "Igaar var det ret en rar Søndag, thi den bragte os tredobbelt Efterretning fra vores egen lille Dreng, og Gud skee Lov alle gode Efterretninger! Først modtoge vi Dit Brev, saa kom Informator Smith fra Wordingborg han havde Brev til mig fra Fru Suhr, som fortæller sin Overraskelse ved at finde Dig i sit Hjem og sin Glæde over at see Dig saa rask og munter, selv havde Hr. Smith fulgt med Dig fra Wordingborg til Kjøbenhavn og gav Dig samme Vidnesbyrd og Du selv skriver efter at Du er ankommen til Hovedstaden at Du befinder Dig vel . . . og jeg er saa glad over den Maade, hvorpaa Du omtaler din poetiske Resignation".

Men efter tilbagekomsten til København skriver plejemoderen 23. oktober til ham efter at have modtaget et brev fra ham (7):

> "Det er saa rart, at Du hver Dag skriver lidt, derved sættes vi saa godt ind i Dit hele aandelige Liv, dog kan jeg ei nægte at jeg næsten blev lidt ængstelig ved den Hofmanske Maner i Begyndelsen af Dit Brev, men jeg var tilfulde beroliget da jeg havde læst Brevet tilende".

Hvad der her nærmere skal forstås ved "Hofmanske Maner", kan man kun gisne om (8). Monrads breve til plejeforældrene findes ikke bevarede (9). Men det kan dog konstateres, at Monrads tilstand ikke har været stabil. Således skriver plejemoderen til ham 7. november 1832 (10):

"Tak for Dit Brev, det gjør mig ondt at Du har været lidt upasselig men jeg haaber dog at Du nu igjen er rask".

At det kan have drejet sig om noget psykisk, får man indtryk af i plejemoderens fødselsdagshilsen til ham to uger senere (11):

"Gud skee Lov Du er rolig og føler Dig nær Din Gud . . . Gud give Dig i det kommende og mange følgende Aar Sundhed".

Et brev fra april 1833 (12) tyder på, at Monrad tilbragte julen 1832 i *Anna Matheas* hjem på Iselinge. Her havde man været bekymret over hans sygdomstilfælde i juli 1832 (13). Fra den 1. januar 1833 er bevaret et digt, Monrad har skrevet til Anna Mathea (14), og som tyder på, at hun næppe har gengældt hans følelser:

Men jeg har ingen Støvler, ingen Finner,
Og Vinger har jeg høist, men kun i Drømme,
Og derfor ingen Skat jeg Stakkel finder
Som kunde sig for Theabarnet sømme;
Du Lille altsaa tage maae til Takke,
Dermed, at jeg i Vers kan rime lidt og snakke,
Jeg tænker saa omtrent: hvo kunde vide,
Om ikke disse Vers dog ogsaa kan glide,
Skjøndt hun er vant til Winthers Mandelkage,
Lidt simpelt Smørrebrød kan ogsaa smage.

Sprudlende skriver Monrad i slutningen af april 1833 til vennen Barfod (12):

"Det er gandske besynderligt hvilken nedslaaende Virkning en elsket Gjenstands Nærværelse kan have. Jeg erfarede det selv i Julen, da et Par smaae blaae Øine aldeles berøvede mig Mod og Fatning. Denne Gang gaaer det langt bedre og jeg er saa inderlig lykkelig, saa uudsigelig glad over min egen kjære [Anna Mathea?]; uagtet jeg naturligviis kun kan have en beskuende Glæde af dette elskelige Væsen. Du kan være overbeviist om, at ogsaa Du hvis Natur jeg med Glæde erkjender for at være langt kraftigere end min, gjennem alle Storme og Sjelekampe, vil komme til den søde, saa forunderlig glade, dybe Sjelefred, der hæver Hjertet over alle Skebnens Omvexlinger, selv om disse endogsaa skulde strække deres Indflydelse ud over Kjærlighedens Øieblik, eller med andre Ord, om man ikke skulde naae sit kjæreste Ønske. - Jeg behøver, efter hvad jeg har skrevet, vel ikke at sige Dig, at jeg befinder mig særdeles vel paa det kjære Iselinge. Mine kjære to Veninder, hvem det er mig en sand glæde at kunne sige Alt, hvad der ligger mig paa Hjertet, gjøre og-

saa mit Ophold her saa behageligt, at det er mig umuligt for det første at reise til Kjøbenhavn. - Hils Georg, Dorph, Birkedal, Hall, og bed dem om at skrive til mig; selv vilde jeg gerne skrive, deels kan Du nok vide at jeg ei har Tid til at skrive. - Schleiermacher gaaer det meget godt. Lev nu vel og vær glad. - Gid mit Brev maatte kunne meddele Dig nogen af min Glæde . . . Bed Dorph undskylde, at jeg besværer ham med et Brev til Bornemann, som indeholde en Ansøgning".

Brevet kunne tyde på en løftet stemning hos Monrad, men i vurderingen skal det dog medtages, at han var forelsket! Det kan ikke afgøres, hvor længe han i den sidste omgang har været på Iselinge. Han lod som nævnt sine venner i København besørge en ansøgning (formentlig til det Hurtigkarl'ske legat), som man uden held har søgt at opspore. Det kunne dog tale for, at han i noget længere tid har været borte fra København. To anbefalingsskrivelser fra maj 1833 til brug ved hans ansøgning om det Hurtigkarl'ske legat omtaler hans svagelige helbred, som burde skånes (15):

"D.G. Monrad . . . er mig nøje bekjendt som en ved Kundskaber og Flid udmærket, og ved sit Forhold anbefalelsesværdig Studerende. Da han desuden er svagelig, og bør skaane sig for Anstrengelse, er det meget ønskeligt, at han kan være fri for at informere, hvorfor jeg efter Overbeviisning anbefaler ham til saadan akademisk Understøttelse" - (regensprovst *F.C. Petersen*)- - - "D.G. Monrad, som for Tiden ansøger om det Hurtigkarlske Legat, har, ligesom han allerede ved sin første Indkaldelse paa den akademiske Bane viste, at han hørte til de mest udmærkede Studerende, stedse siden vedligeholdt og forøget denne velbegrundede Roes. Hans Flid har været ualmindelig stor, med Hensyn til hans svagelige Helbred endogsaa for stor; hans Kundskaber i enkelte Dele af den theologiske Videnskab . . . overgaaer langt de fleste Studerendes, og ved videnskabelig Aand og Stræben udmærker han sig lige saa meget, som ved Kundskab og Flid. Uden Tvivl hører han derfor i enhver Henseende til de fortrinligst anbefalelsesværdige" - (*M.H. Hohlenberg*).

At Monrad havde en svagelig konstitution, er et gennemgående tema i kildematerialet fra disse år (16). Der tales om "den lille, spinkle, svagelige Fyr med den skrattende Stemme" og "det graablege Ansigt" (17) - "Den lille spinkle, magre, udtærede Student" (18).

Det skal overvejes, om Monrad i foråret 1833 har været på et rekreationsophold på Iselinge. Idet han ikke har været en stadig tilhører ved universitetets forelæsninger, tillader de iøvrigt sparsomme forelæsningslister (19) ikke at slutte noget sikkert om et eventuelt fravær.

Havde *Hegel* haft en afgørende påvirkning på Monrad i studieårene, så skulle *Schleiermacher* komme til at spille en betydelig rolle for hans videre religiøse udvikling. Således anfører *Hauge* (20), at Monrad i den Schleiermacher'ske religiøsitet fandt noget, der kunne tilfredsstille ham både på tanke og på følelse.

I september 1833 besøgte Schleiermacher København og fik stor hyldest af studenterne. Monrad havde til lejligheden skrevet ham en "poetisk Hilsen" (21), hvor han hylder ham som den, der hørte tonerne "af Himlens underfulde Harpeklang" i den kristne kirke og løste "den bundne Tonevinge" så "Tonen klang" og "vakte Aander til et Liv i Gud" (22).

Fra januar 1834 er bevaret endnu et digt fra Monrad til Anna Mathea. Det skildrer hans længsel efter hende, men har samtidig en noget dyster undertone (23):

Her kommer Jeg, en Vintergjæk!
Jeg lystige, jeg smukke,
Vel er jeg lille, men er kjæk,
Jeg lader Stormen pukke,

Og stikker dog mit Hoved frem,
Og seer til alle Sider,
Thi mørkt er Vintergjækkens Hjem,
Der ei den blive gider.

Men det er rigtnok meget koldt
Jeg kan det ikke nægte;
Det har mig megen Sorg forvoldt
Jeg ei har lært at fegte.

See! derfor lille Rosenknop,
Som fødtes i Skjærsommer,
Mens grøn var selv den tørre Stub.
See! derfor nu jeg kommer.

Og beder om lidt Læ og Ly
Hos Dig Du lille Kjære!
Skjøndt du er i den store By
Jeg dog hos Dig vil være.

Thi [?], jeg er iblandt de Smaae,
De Smaae det gaaer saa ilde,
Vi Livet snart udaande maae
Skjøndt vi saa nødigt ville.

Min kjære lille Pige! Du
Skal aldrig, aldrig hvisne,
Du skal ei smage Dødens Gru,
Saa Sjelen selv maa isne.

Thi naaer den kolde Dødens Luft
Dig nær til Graven bringer
Da dannes der af Rosens Duft
De skjønne, lette Vinger.

Saa flagrer Du fra denne Jord,
hvorhen det veed jeg ikke,
Thi jeg er jo et lille Noer
Ei langt gaaer mine Blikke. -

Vintergjækken

På den tid optrådte Monrad også som litteraturanmelder. Således skal nævnes hans recension af Paludan-Müllers *"Dandserinden"* fra januar 1834, hvor han utvivlsomt også skildrer selvoplevede sjælelige kriser og eget omskiftelige stemningsliv (24):

"Sædvanlig kalder man en Reflexion poetisk, naar den blot er rigtig og er fremsat paa en smuk Maade, naar den har Forstanden til Moder, men Poesien til Barnepige, der har pyntet den og iført den de smukke Klæder . . . Reflexionen kan . . . ikke blot være abstrakt og beskæftige sig med Undersøgelsen af en philosophisk Sandhed, men naar vi betragte den saaledes som den aabenbarer sig i Menneskesjelen, da finde vi den ligesaa hyppigt at være concret, at være et Product af hele Sindstilstanden, et Foster af Stemninger, Følelser, Lidenskaber . . . Jo mere reflecterende en Tidsalder bliver, jo mere vil ogsaa Følelser og Lidenskaber udtale sig gjennem Reflexioner . . . og da vor Tid har en stærk reflecterende Retning, saa maae de Digtere, der bevæge sig i Nutiden og beskæftige sig med de dybere Rystelser i Sindet . . . Forfatteren har . . . ved sine Reflexioner mesterlig skildret os den Stemning, som næsten indtræder hos alle unge, kraftfulde, poetiske Gemytter i en Gjennemgangsperiode, og som ofte er en umiddelbar Forløber for Mandens rolige, klare Besindighed; en Stemning, som opstaaer, naar den unge Sjel med al sin inderlige Kjerlighed har omklamret det Evige, Uendelige, Ideelle og har villet realisere det og saa at sige binde det til ethvert Forhold i Livet, til alt det Endelige og Forgængelige, som i det finder Sted; men see! Verden gaaer alligevel sin sædvanlige, rolige Gang . . . Da er det, at Ung-

domsdrømmene, de himmelske, de kjære, de tomme, forsvinde; da er det, at den uendelige, navnløse Smerte griber den bævende Sjel, og pludselig forandre alle Anskuelser af Livet sig. Hjertet med alle dets feilslagne Forhaabninger og Forventninger bliver os selv en besynderlig Gaade, vi kunne ei forstaae dets Kjerlighed, dets Længsel, som ikke i Verden kan finde nogen Tilfredsstillelse; og denne Verden, denne saakaldte kolde, upoetiske Verden, som saa dybt har skuffet vore Forventninger, som vi indbilde os er den sande Kilde til al vor Smerte, mod den vender nu Sjelens hele Bitterhed sig, den bliver Gjenstand for vor Haan og Foragt, eller den vækker Ironiens Smiil, og aftvinger Sjelen en Vittighed, under hvis Spøg og Latter den bittre Følelse, den inderlige Smerte ei skjuler sig for den skarpe Iagttager . . . Men uagtet Tvivl og Uro saaledes gribe Hjertet, uagtet Troen paa det Uendelige næsten ganske tilintetgjøres, fordi det endelige Forhold, hvorved man vil forbinde det, omskiftes; saa kan dog Mindet om denne Troe ikke forsvinde, og omendskjøndt dens Toner mere og mere hendøe og tilsidst ganske ophøre, saa blive de dog ved at lyde for Sjelen i stille Øieblikke, ligesom Efterklangen af en Musik, der rører og bevæger os, selv længe efterat Musiken selv er forstummet. Dette er den Stemning, som synes at ligge til Grund for Reflexionerne i Dandserinden, enten det nu har været Forfatterens Hensigt at skildre en saadan Stemning, eller dette maaske snarere er skeet ubevidst, derved at han vilde opfatte og fremstille det, som i en vis Periode bevægede sig i hans Indre".

Birkedal beretter om følgende episode, der kan have fundet sted i slutningen af 1833 eller i begyndelsen af 1834 (25):

"Men Monrad kunde ogsaa være kaad og da ikke tage det behørige Hensyn til den Alvor, som Gjenstanden krævede. Da jeg var oppe til Embedseksamen, ved hvilken baade han og Martensen var tilstede, henvendte han sig til Denne, der havde været min Manuduktør, paa denne Maade: "Det er Deres første Søn i Kristo, De idag staar Fadder til". "Hvad er det for en forbandet Vittighed!" svarede Martensen".

Monrads spøgefulde og ironiske væsen kom for eksempel også til udtryk i hans omgang med regensianerne. Således skriver han i regenslæseforeningens bemærkningsbog i marts 1834 (26):

"Da Hr. Kønigsfeldt selv erklærer, at hans Yttringer ere en Følge af Overilelse, saa er hans Hensigt opnaaet, og, hvad mig angaaer, er den Sorg der-

med endt. - At Hr. Halls Maade, at gjøre Nar af ham paa er ham mere behagelig end min, er Noget, som glæder mig paa Halls Vegne. Besynderligt forekommer det mig derimod, at Hr. Kønigsfeldt i samme Øieblik, han erklærer sig skyldig i Overilelse, atter lader sig overile. Thi Beskyldningerne imod mig angaaende et hemmeligt hadefuldt Sind, skylde vist Overilelse deres Tilstedeværelse. Jeg har altfor gode Tanker om Hr. Kønigsfeldts Hjerte, til at jeg skulde troe, at han bar paa et hemmeligt ugrundet Nag, som var Aarsag til disse Ord . . . Hr. Kønigsfeldt tilgive mig min Rolighed med hans Yttringer! Jeg føler, det var min Pligt at lægge min Vægt paa hans Ord, jeg føler jeg burde blive ærgerlig og hidsig, men det er mig umuligt, derfor tilgiv mig! - Hvad synes De nu om Hr. Kønigsfeldt, hvis vi stak Hovederne ud, hvert af sit Vindue, og under Chor . . . istemte Vi elske Dig Alle livsalige Fred!"

Til en nærmere belysning af Monrads levned i det næste halve års tid har der ikke foreligget særligt kildemateriale, men i august 1834 var han igen indlagt i Frederiks Hospital. Hans sygejournal er bevaret og danner grundlag for følgende kapitel.

Sammenfattende haves i det fremlagte kildemateriale en klar dokumentation for et omskifteligt stemningsliv og en svagelig konstitution hos Monrad. Det kan imidlertid ikke *sikkert* afgøres, om der i det omhandlede tidsrum har været tale om sygdomsperioder af egentlig psykisk art. Udelukkes kan det ikke, at han i foråret 1833 har været på rekreation på Iselinge. I hvert fald bemærkes det, at han da burde skåne sit "svagelige Helbred". - Et korrektiv i bedømmelsen som sådan udgøres af hans forelskelse i Anna Mathea. - "Møens Klint" tillader ikke i sig selv nogen patografisk konklusion bortset fra, at det bærer præg af Monrads eget stemningsliv, og *"Ynglingens" vanvid* kan vel lede tanken hen på hans eget sygdomsbillede i sommeren 1832. - Recensionen af "Dandserinden" er - foruden at afspejle selvoplevede sjælelige foreteelser - interessant derved, at den tidligt viser stor menneskekundskab hos ham.

Henvisninger og noter:

1) Monrads arkiv.

2) F. Barfod: Et Livs Erindringer, 1938, 127, 130. L. Nyegaard: Levnedstegning, V. Birkedal, 1896, I, 106 f.

3) N.k.S. 729 8°. N.k.S. 1770 2°. Under vers 867 er anført datoen den 13. januar 1833 samt et kryptogram på hebraisk. Dette har forfatteren forelagt forskellige kyndige. Lektor, cand. theol. Børge Salomonsen har udlagt det som "I mit eget og Messias' navn" - en umiddelbart ejendommelig påtegning. Såfremt Salomonsens tydning er rigtig, kan der være tale om en Messiasidentifikation. - Problemet har forfatteren herefter forelagt for A. Nyholm og andre, som finder tydningen usikker. Sidst har kryptogrammet været forelagt for L. Weller, Bar-Ilan universitetet, Israel. Han finder udlægningen "I Guds navn og Messias' navn" som mest sandsynlig, ligesom han meddeler, at sidstnævnte udlægning er almindeligt forekommende i kabbalistiske skrifter.

4) Personlig meddelelse, 1978.

5) Monrads arkiv.

6) Monrads arkiv.

7) Monrads arkiv.

8) Cf. Monrad til Emilie Lütthans, februar 1839, Monrads arkiv.

9) Aa. Friis til K. Monrad Jones 17.3.1937, Friis' arkiv, RA.

10) Monrads arkiv.

11) Monrads arkiv.

12) Monrad til F. Barfod 29.4.33, N.k.S. 4652 4°, I.

13) P. Dorph til Monrad 21.8.32, Monrads arkiv: "Du interesserer dem meget, og den Kiærlighed, hvormed de (navnlig Fru Aagaard) omtalte Dig . . . og deres Bedrøvelse over, at Du var syg, glædede mig inderlig".

14) Aagaard-Hammerichs arkiv, RA.

15) Monrads arkiv. Foruden Petersen og Hohlenberg har H.C. Ørsted anbefalet ham: "D.G. Monrad ikke blot er mig bekjendt fra mine Forelæsninger og fra den philosophiske Examen, hvor han viste sig paa det fordelagtigste, men han er mig desuden bekjendt fra Omgang og Samtaler som en ung Mand af ualmindelige Naturgaver og Indsigter, der langt overgaar hans Alder, hvorfor jeg paa det beredvilligste anbefaler ham til academiske Stipendier".

16) Birkedal til Monrad 12.1.38, Monrads arkiv.

17) F. Barfod: Lolland-Falsters Stifts-Tidende 7.5.64, Nr. 105.

18) C. Ibsen: Spredte Erindringer om vort Barndomshjem, 1903, 14.

19) Hauge 18, 33 f. Nyholm 6, note 20.

20) Hauge 38.

21) Stavnstrup 32.

22) Birkedal I, 196. N.M. Plum:Schleiermacher i Danmark, 1934, 6 ff. Hauge 34-38. Nyholm 27.

23) Dateret 18. januar 1834, Aagaard-Hammerichs arkiv.

24) Kjøbenhavns flyvende Post, Interimsblad Nr. 2, 19.1.34. "Dandserinden" var hovedværket i det tiårs danske byronisme. Monrads recension er påvirket af den hegelsk-heibergske skole (cf. Nyholm 27). Cf. Monrads recension af "Agnete og Havmanden" i Maanedsskrift for Litteratur, 1834, *12*, 109 ff.

25) Birkedal I, 127. Birkedal gik til teologisk embedseksamen fra november 1833 til medio januar 1834. Sidstnævnte tidspunkt er måske det mest sandsynlige, idet B. da var til mundtlig eksamen. Ni måneder senere lod han sig dog reeksaminere, det vil sige i efteråret 1834, men Monrad var da i Odense. - Cf. Birkedal I, 147, Nyegaard: V. Birkedal I, 128 ff.

26) Læseforeningens Bemærkningsbog, Univ. ark.RA. - K. Fabricius: Regensen gennem Hundrede Aar, 1923, 92 ff.

Kapitel 9

ANDEN INDLÆGGELSE OG REKONVALESCENS 1834

Fra 4. til 24. august 1834 var Monrad igen indlagt i *Frederiks Hospital*. Af sygejournalen fremgår - oversat fra latin (1):

"Den af alt for intense studier opslugte D.G. Monrad, 22 år gammel.

Den 4. august 1834: Patienten har to gange tidligere i lang tid været ude for betydelige kongestioner i hovedet med ret så alvorlige 'phantasiae' (congestionibus in caput cum phantasiis, sat gravibus), bortset herfra rask; men for fem dage siden - efter hans egen mening på grund af voldsom sommerhede - blev han ramt af remitterende hovedpine i vertex, navnlig om morgenen med en ubehagelig dunken i tindingeårerne og mathed over hele kroppen (correptus est cephalgia verticis imprimis mane remittente cum pulsatione molesta Art. temporalium et lassitudine totius corporis). Interkurrent er der feber, ligeså kildende fornemmelser i svælget; søvnen er ganske god, appetitten dårlig, kvalmende smag; afføringen i orden. Pulsen lidet påskyndet, fyldig.

Hjemme har han med god virkning indtaget et infusum (2)

(i hospitalet) 8 blodigler på (3)

..... (4)
Mixtura nitrosa.

5. august: Patienten har sovet godt inat.

6. august: God søvn i adskillige timer. Kraftig diarré ikke pinefuld. Rabarbertinktur ½ drachme 3 gange daglig.

7. august: Diarréen ophørt (sedata). Ubehagelig smag. Dråberne seponeres.

10. august: Tyngdefornemmelse i hovedet. Blæretrækkende plaster i nakken.

11. august: Elixir aromaticum anodynum MxL (5) 4 doser daglig.

24. august: uforandret".

Det må antages, at han blev udskrevet 24. august.

Sygejournalen giver ingen egentlig diagnose. Ej heller kan man på grundlag heraf afgøre, om tilfældet har været af lignende art som hans 'to tidligere' sygdomstilfælde.

Det første tilfælde er formentlig den sygdom - *heftig Nervefeber* - der forsinkede hans studentereksamen i et års tid. Det andet tilfælde er utvivlsomt sygdommen - *delirium furibundum fere hereditarium* - i 1832.

Som 1832-journalen giver 1834-journalen sparsomme og upræcise oplysninger. En opstilling af journalen i skemaform som nedenstående muliggør heller ikke i dette tilfælde et nærmere indblik i sygsommens natur og forløb.

4. august	5. august	6. august	7. august	10. august	24. august
Klager/ symptomer					
Remitterende hovedpine, navnlig om morgenen. Feberanfald, appetit dårlig, kvalme, puls lidet påskyndet, god søvn.	God nattesøvn	Diarré	Diarré ophørt. Ubehagelig smag.	Tyngdefornemmelse i hovedet.	Uforandret.
Behandling					
8 blodigler. ? Sennepsplaster. Mixtura nitrosa.		Rabarbertinktur	Tinktur seponeret.	Blæretrækkende plaster i nakken. Elixir aromaticum anodynum.	

Martin Hammerich, en af Monrads nære venner, besøgte ham på hospitalet og beretter (6), at han var "saa svag, at jeg blev bange for ham; men [ikke?] *forvirret*". Efter udskrivningen var han, beretter Hammerich, "mager" og "mat".

Arten af Monrads sygdom kan på det fremlagte kildemateriale ikke bestemmes. Ej heller kan det afgøres, om der har været psykiske symptomer.

Men et indblik i Monrads daværende psykiske tilstand giver hans breve skrevet under hans efterfølgende rekreationsophold (formentlig indledt i begyndelsen af oktober 1834 (7)) hos plejeforældrene i Odense. Det må være efter ankomsten hertil, han skriver til Martin Hammerich (8):

> "Endelig befinder jeg mig nu fuldkommen vel, og mine Kræfter ere næsten alle vendte tilbage. Mit Kammer er saa hyggeligt og net, som jeg kan ønske mig det, og jeg har al mulig Pleie, og al den venlige Ømhed, som er saa gavnlig for en Rekonvalescent, og som hverken findes paa Hospital eller Re-

gents. Vinterlivet er vel ikke begyndt endnu, da vi i Torsdags havde 21 Graders Varme; men jeg begynder dog at anstille Undersøgelser angaaende Byens qvindelige Besætning. - Alligevel maa jeg tilstaae, at jeg i visse Henseender vil komme til at savne Kjøbenhavn, og isærdeleshed Dig, min *bedste* Ven; thi mine Tanker ere nu blevne saa vante til fri Meddelelse, at de ei synes at blive ret friske og kraftfulde, naar jeg beholder dem hos mig selv. - Jeg kan nu, uden det generer mig, spadsere ½ Miils Vei, og har derfor ogsaa begyndt at studere. Hjob har interesseret mig overordentlig. Det mosaiske System, at eenhver Handling har sin Belønning eller Straf enten paa den Handlende selv eller hans Børn, og Loven om Ikke-Udødelighed seer man her sprænge sig selv i Hjobs Tvivl . . . Examensforberedelserne nøde mig imidlertid til ikke at gaae tilbunds i disse Undersøgelser. - Til Foraaret haaber jeg at blive "en Lykkeliggjennemexamengaaet"."

Brevet mangler datering, men giver sammenhæng med de følgende to af hans breve:

Det ene er påtegnet Odense den 24. oktober, men mangler årstal. Det vides ikke, hvem det har været stilet til (9):

"Min kjære Ven! Det er da en skrækkelig Tid siden, at jeg har hørt fra Dig; skriv mig snart til og fortæl hvorledes Du rigtig har det, hvad Du studerer, om Du ei er bleven forelsket etc. - Hvad mig angaaer da befinder jeg fremdeles, studerer Hebræisk, Hegel og Naundurs Pflanzung (10) . . . Gid Du nu kunde skaffe mig følgende Bøger, som Du maaskee vilde være saa god at sende . . . Præstens Johansens Doctordisputats om Hebræernes Udødelighed (11) . . . I Rosenmüller, som Du vil faae med Pakkeposten ligger min Ansøgning til Consistorium, som Du vil være saa god at besørge. Bliv nu ikke vred for al den Uleilighed som disse . . . Commissioner ville gjøre dig, men tænk paa, at Du derved hjælper en nødlidende Ven . . . Et ulykkeligt eller lykkeligt Tilfælde er mødt mig idag, da jeg af Vanvare har brændt en stor Del af mine lyriske Digte; dog vil næppe Verden lide store Tab derved. Da de ikke kunde komme *for Lyset*, saa syntes de formodentlig, at de skulde i *Ilden* . . . Det gamle Testamentes Ideer begynde, at forme sig ret godt, men der er meget ja uendelig meget tilbage at gjøre for mig, inden jeg bliver færdig med denne vor Pille af det Tempel, som Menneskeslægtens religieuse Følelser har reist sig. - Lad mig nu see, at Du gaaer op idetmindste til Sommer, saa skulle vi manuducere sammen . . . At Dorph og Aagaard ei er

gaaede op, har jeg med Bedrøvelse erfaret".

At brevet må være skrevet i 1834, kan man vel slutte af, at Dorph bestod eksamen i sommeren 1835 (12). Den pågældende ansøgning har man uden held søgt at opspore.

Det andet brev er stilet til Hammerich 2. december 1834 (13):

"Jeg har ikke skrevet før til Dig, fordi jeg ikke har havt Lyst til at skrive til Dig eller nogen Anden; Grundene hertil har tildeels været, at jeg gjerne vilde meddele Dig noget bestemt om, naar jeg kom til Byen, men noget Afgjørende i denne Henseende har det ifølge min Natur været vanskeligt at beslutte mig til. Det gik da, som jeg formodede, det G.T. har taget alle Kræfter i Beslag mod min faste Villie, og jeg er herved kommen reent bort fra Examen og kan ei tænke at komme op førend til Sommer. Da jeg nu nødig vilde lade Sanscrit, som jeg ret begynder at længes efter, hvile saa længe, saa har jeg besluttet at reise ind først i Januar . . . Vær nu saa god at leie mig et meubleret Værelse . . . Eller der falder mig Noget ind; maaskee der bliver en Plads ledig paa Borchs Collegium til Nytaar . . . Kunde Du henvende Dig til Sibbern og spørge ham derom, samt spørge, om der er noget Haab for mig, hvis jeg søgte det. Gjør ved samme Leilighed de tilbørlige Undskyldninger, fordi jeg ei tog Afsked med ham. Min totale Mangel paa Kraft var Aarsag i, at jeg maatte nægte mig den Fornøielse at høre hans Mening angaaende min Recension over Tordenskjold (14) . . . En tydsk Skuespiller, med hvem jeg gjorde Bekjendtskab paa Hospitalet og til hvem jeg sagde Farvel for evig paa Østergade, og som faldt mig om Halsen og kyssede mig, da vi atter mødtes her; Grevinde Ahlefeldt med et Par spillende brune Øine, der ingenlunde ere pietistiske . . . Et lille yndigt Væsen paa tretten Aar, der trode Cherubernes Sværds Flammer endnu vandrer i Paradiis . . . Min Annematheas [afglans] hvis Navn er Hulpe, og hvis Fader er Bisp - see her har Du mine interessante Personer i Odense. Det G.T. Studium interesserer mig særdeles meget, Ideernes Sammenhæng og deres historiske Udvikling gaaer mere og mere op for mig; Anvendelserne af de Oplysninger, som kan hentes fra *Veda* og Zendavesta, gjør mig ordentlig ganske spændt. Du kjender min Grundtanke med Hensyn til Udødelighedslæren . . . Hils Marie og siig hende, at hun er en velsignet lille en, og hun kan være forvisset om, at jeg hver Dag skal komme hen til hende og bede om den franske Bog. Glem heller ikke at hilse Vence og Sine, hvilken sidste jeg desværre vel ikke faaer at see for

det Første . . . Mine Forældre hilse Dig på det Venligste; de ere ordentlig bleven gandske forelskede i Dine elskelige Breve . . . Hils Din Fader . . . og alle andre Venner og Veninder, som Du skulde see, fra din trofaste D.G. Monrad".

Bedømt på brevene synes Monrad under det godt fire måneder lange rekreationsophold at have været psykisk velbefindende. Man finder dog ingen sikre tegn på opstemthed hos ham, men nok nogen selvfølelse. Ej heller kan der påvises noget melankolsk. Om selve sygdomstilfældet og hospitalsopholdet får man ingen særlige oplysninger bortset fra, at han før indlæggelsen havde lidt af den "totale Mangel paa Kraft", og at han efter udskrivningen uden besvær kunne "spadsere ½ Miils Vei".

Sammenfattende kan arten af Monrads sygdomstilfælde i august 1834 isoleret på det foreliggende kildemateriale ikke sikkert vurderes. Selv om sygejournalen, hvis oplysninger er sparsomme og upræcise, nævner, at der havde været interkurrent feber, er dette imidlertid ikke ensbetydende med egentlig temperaturstigning (klinisk termometri anvendtes som tidligere nævnt endnu ikke), men måske snarere en forøget pulsfrekvens. Lægerne har i journalen lagt vægt på, at han var "opslugt af alt for intense studier", og at han to gange tidligere i lang tid havde haft "betydelige kongestioner i hovedet med ret så alvorlige phantasiae". Det foreliggende journalmateriale tillader dog ikke sammenligning mellem de tre sygdomstilfælde. Har tilfældet i 1834 imidlertid været af psykisk art, kan der i så fald have været tale om en ukarakteristisk (atypisk) melankoli i form af noget fysisk prægede symptomer.

Henvisninger og noter:

1) Sygejournal nr. 1753, RA, oversættelse ved R. Hesse.
2) Ifølge Hesse usikker tydning.
3) Ifølge Hesse er applikationsstedet ikke tydet.
4) Sennepsomslag?
5) Ifølge Hesse usikker tydning.
6) Hammerichs "Autobiografiske Optegnelser", Aagaard-Hammerichs arkiv RA.

7) Der findes et notat af Monrad i Regenslæseforeningens bemærkningsbog fra 2. oktober 1834. Martin Hammerich angiver i sine "Autobiografiske Optegnelser" at have skrevet det "første Brev til Monrad" 3. oktober 1834. - K. Fabricius skriver i sin bog om Regensen (p. 94), at Monrad et par år efter 1832 af helbredshensyn havde søgt om i et par efterårsmåneder at måtte "ligge paa Volden", hvad han imidlertid ikke fik tilladelse til. Man har uden held søgt at finde Fabricius' kildested. Men man kan formode, at det har været i efteråret 1834. Man kan tolke oplysningen derhen, at Monrad da havde søgt om optagelse i "Kongens Livkorps", idet alle ved universitetet immatrikulerede akademiske borgere var pligtige til at indtræde i korpset, der skulle varetage Københavns forsvar.

8) Gengivet efter Personalhistorisk Tidsskrift 12R, 4 B, 1949, 54. f. Det har været omdiskuteret, hvornår og til hvem (enten Frederik Hammerich eller Martin Hammerich) brevet er skrevet. Nyholm (p. 21) henlægger brevet til 1832 og mener det skrevet til Frederik H. Udskriften lyder på cand. theol. Hammerich Nybrogade No. 5. Frederik H. blev i januar 1834 mag. art. - Andre breve til de to viser, at Monrad var Dus med Martin H. og i hvert fald så sent som 1852 De's med Frederik H. Brevets proveniens er Martin Hammerichs arkiv. - Af Martin Hammerichs "Autobiografiske Optegnelser" (cf. ref. 7) fremgår, at han skrev til Monrad 3. oktober 1834. - Indholdet i Monrads brev, som er forseglet med plejefaderens signet, beviser helt klart, at han befinder sig på et rekreationsophold. Når han netop nævner, at "Vinterlivet er vel ikke begyndt endnu", må man vel deraf kunne slutte, at det er skrevet om efteråret. - Rekreationsopholdet i 1832 varede til hen mod midten af september. Rekreationsopholdet i 1834 indledtes i begyndelsen af oktober (cf. ref. 7). - Frederik Hammerich var i 1834 på rejse i udlandet. - Brevet er næppe skrevet senere end 1834, idet han sammenligner sit hyggelige værelse med hospitalet og Regensen. I 1835 var han alumne på Borchs kollegium. - Til nærværende undersøgelse har E.L. Manniche stillet et brev til rådighed (cf. ref. 9), som sammen med Monrads brev til Hammerich 2. december 1834 og ovennævnte giver sammenhæng. - Monrads indlæggelse i 1834 har ikke tidligere været kendt.

9) Venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche.

10) A. Neander: Geschichte der Pflanzung und Leitung der christlichen Kirche durch die Apostel, 1832.

11) J.G. Johannsen: Veterum Hebraeorum notiones de rebus post mortem futuris, 1826.

12) S.V. Wiberg: Almindelig Præstehistorie, I, 1959, 301.

13) Gengivet efter Personalhistorisk Tidsskrift 12R, 4 B, 55 ff.
Cf. Nyholm 28 f. Brevet må være til Martin og ikke Frederik Hammerich (cf. ref. 8).

14) Forgæves eftersporet af flere Monradforskere. Recensionen er næppe blevet trykt.

Kapitel 10

SIDSTE STUDIEÅR 1835-36

I januar 1835 vendte Monrad tilbage til København fra sit rekreationsophold i Odense. Den 28. januar blev han medlem af disputerselskabet *"Lycæum"* (1), hvor studenterne kunne opøve deres talefærdighed i latin. Selskabets protokol viser, at Monrad ofte tog del i møderne, som foregik på Borchs kollegium, hvor han i april 1835 blev alumne (2).

I marts 1835 skriver Monrad i Birkedals stambog et besynderligt digt om døden og den totale udslettelse (3):

Læben ler, og Øiet smiler,
Hjertets Indre er fortæret,
Haabet er, til Døden iler,
Hvert Secund, som Hjertet banker.

Hurtigt Aar og Dage rulle,
Snart skal Aanden ikke tænke,
Hjertets Følelser de skulle,
Hvile kolde i min Grav.

Men naar Dagens Farver svinde,
Og Du sidder for Din Viv,
Tænk da paa mig, lad mit Minde,
Svære for din Vennesjæl!

Men er ogsaa det udslettet,
Dækket til af Aar og Dage,
Viid af ham, der elskte Dig,
Er der Intet mer tilbage.

Digtets stemning er dyster og melankolsk, men andet kildemateriale til en nærmere belysning af Monrads psykiske tilstand i marts foreligger ikke. Det vides, at han omkring slutningen af samme måned ved Birkedals afrejse fra København havde meddelt denne, at han igen havde "taget ved den kristne Tro" (4).

Såfremt melankolsk på det tidspunkt, kan det vel ikke udelukkes, at Monrad da havde fundet eller søgt trøst i kristendommen. *Nyholm* derimod vil ikke udelukke, at der kan være tale om en modsigelse, som kun synes at kunne forklares "ved et forvirrende Spilfægteri" fra Monrads side (5). Sagen kan måske nærmere belyses ved, at Monrad i november 1835 i disputerselskabet forsvarede følgende tese (6): *"In homine regenerato melancholia vigere non potest"*. Nyholm påpeger (7), at udtrykket 'regeneratio' har sin oprindelse fra Johannesevangeliet *3,3*, og at det må tages som udtryk for, at man bliver et nyt menneske ved at blive kristen. Monrad havde jo tidligere, fortsætter Nyholm, givet udtryk for, at sorg og kummer hørte med til livets vilkår, og at det således kan have været et problem for ham ved at komme ud af sin melankoli, om denne sorgens accept også lod sig forlige med kristen tro.

Monrad skriver dog senere i sit petitum, at han blev ført tilbage til teologien, da der var sikret frihed for den danske kirke (15). *Hauge* og *Nyholm* henlægger dette tidspunkt til november 1832, da der af Hof- og Stadsretten blev afsagt kendelse i den såkaldte Visby-Lindberg'ske kirkestrid (8). Dommen blev stadfæstet af Højesteret i juni 1834. Forfatteren finder det, alt andet lige, mere sandsynligt, at tidspunktet falder efter højesteretsdommen - altså mellem juni 1834 og senest marts 1835 (9).

Det vides, at Monrad i april 1835 fik lektioner hos P.C. Kierkegaard (10). Den 11. juli 1835 var han respondens ved Viktor Blochs disputation (11).

Et ganske godt indblik i Monrads psykiske tilstand får man i et besynderligt brev, han den 3. august 1835 skriver til Anna Mathea (12):

"Da jeg reiste bort, fik jeg slet ikke taget ordentlig Afsked fra Dig, og

idet mit Haab bringer Dig sit sidste Levvel, føler jeg Trang til at takke Dig for Alt, hvad Du har været for mig. Mange Mennesker føle sig dragne til det Høiere ved den stille stjerneklare Himmel, eller naar Gud taler gjennem Torden og Lynild; hvad mig angaaer, da er der Intet i Himlen eller paa Jorder, der saameget har udbredt den stille, himmelske Fred, den dybe ufattelige Ro over mig som Synet af Dig og Tanken paa Dig. Med denne Tanke, min kjæreste helligste Eiendom, har mit Øie aabnet sig om Morgenen og lukket sig om Aftenen; den har kastet sit forklarede Lys over min Glæde, og selv naar jeg var nedbøiet af Sygdom og Modgang, har den gjort mig uudsigelig lykkelig. - Tvivlen har heftigt bevæget mig, min Tro paa Gud og Udødelighed har været knust; mægtigt lokkede Verdens Forførelser mig, da stod Du for min Sjel med dette venlige Blik, Du vinkte mig hen til Dig fra den forvirrede Tummel, Du skjænkede mit Hjerte Uskyld, min Tanke Fred. Elskede Barn, stød mig ikke fra [dig]; thi hvis Du bortstødte mit Hjerte, der er fuldt af Kjerlighed til Dig, da blev det bittert og koldt, og min Tilværelse blev øde og tom. Bliv mig en lille trofast Veninde, lad mig trygt kunne nedlægge hos Dig enhver Sorg og Glæde . . . Jeg føler mig endnu saa umaadelig svag, en venlig Samtale med Dig gjorde mig saa lykkelig; men naar der hengik en Dag, at Du ei tiltalte mig, naar Du syntes mig kold og tilbageholdende, da var jeg forknyt, sønderreven. Ja jeg maa tilstaae det, min Stolthed følte sig krænket, jeg besluttede at resignere paa dit Venskab; dog, min lille egen Veninde, med Hensyn til Dig kan min Stolthed ei være af nogen Varighed, og om Du atter og atter stødte mig fra Dig, saa maatte jeg atter og atter bønfalde Dig om ei at forlade mig. - Vær fuldkommen vis paa, at Du aldrig ved nok saa stor Venlighed og Tillid skal opvække noget utidigt Haab hos mig, og tilgiv mig, hvis min Opførsel endnu i nogen Tid skulde røbe noget Mere end Venskab. - Jeg føler med Vished, at min Aand med Guds Hjælp skal blive stærk og glad; jeg har den Tillid, at jeg bestandig mere skal lære ei at leve for mit jordiske Livs Lykke. - Elskede Veninde, om du nægter mig enhver anden Bøn, saa lad det Løfte, som Du har givet mig, at bede til den Almægtige for mig, være helligt og ubrødeligt. Glem det ikke selv efter mange, mange Dages Forløb. Bed ei om nogen jordisk Lykke for mig, men bed om, at mit Liv maa tjene til Guds Forherligelse. Kjære Annemathea, jeg besværger Dig ved Alt, hvad der er Dig helligt og dyrebart ei at nægte mig denne Bøn. Selv efter mange Aars Forløb, om mange Miil ligge mellem os, saa er der dog eet Sted, hvor min Tanke kan være vis paa at træffe sin Ungdomsveninde, og dette Sted er hos Himlens og Jordens Herre. - Hils dine Forældre . . . og bring dem min oprigtig Tak for deres Deeltagelse og deres

kjærlige Overbærelse med min Svaghed . . . 16d Aug. er jeg i Kjøbenhavn".

Brevet kunne tyde på, at Monrad nogen tid forinden har været syg. En melankolsk tilstand må overvejes. Han taler om at have været "umaadelig svag", og brevet kunne umiddelbart lade formode, at han i nogen tid atter har opholdt sig på Iselinge. Anna Matheas forældre takker han for deres deltagelse og overbærenhed med sin "Svaghed", således at et eventuelt ophold dér netop kan være foregået kort tid forinden brevets afsendelse.

Der findes for 1835 ikke systematiske forelæsningslister. Monrad var den 29. april 1835 til stede ved Lycæums sidste møde det forår (1). Den 11. juli var han som nævnt respondens. Når han skriver at ville være tilbage i København 16. august, har han måske også været på besøg hos plejeforældrene i Odense.

Foruden at give oplysning om "Sygdom", "Modgang", "Tvivlen" og "Svaghed" får man i brevet, der synes præget af nogen patetisk selvfølelse, i høj grad indtryk af et meget følsomt og omskifteligt stemningsliv hos ham. I vurderingen skal det fortsat medtages, at han var forelsket. Man får ligeledes indtryk af, at Anna Mathea ikke rigtigt har gengældt hans følelser.

En fra ovennævnte brev helt forskellig stemning findes i Monrads dermed samtidige avisartikler i "Kjøbenhavnsposten". Det drejer sig især om et debatindlæg - 5. august - til forsvar for Chr. Winther mod en skarp kritik af *Chr. Wilster* (13):

"Da den ærede Hr. B-ρ i sin Bedømmelse af prof. Møllers Antikritik synes at tage Hensyn til, at denne er en "Nærpaarørende" af C. Winther, saa vil han vist med mig finde det passende, at en Tredie, der kan godtgøre, at han ei er i Slægtskab med Digteren, finder sig foranlediget til at fremsætte nogle Bemærkninger . . . Og dog siger . . . Hr. B-ρ i sin Recension, hvor han taler om C. Winthers Lykke: "at Lykken driver sit Spil ligesaa sælsomt i Videnskabens og Kunstens Rige som i det udvortes Liv". I Sandhed en sørgelig Bemærkning, hvis den var rigtig, og hvis man ikke let faldt paa, at den var nedskreven af en Mand, som maaskee selv var misfornøiet med den Lykke, han som Kunstner eller Videnskabsmand havde gjort! . . . Det er let paa en haanlig Maade at tale om "det Materielle" for den, der maaskee selv er for-

sørget . . . Naar man bruger en Ting som Maalestok for en anden, saa sammenblander man ikke Maalestokken med det, der skal maales. Mon den, der maaler et Stykke Klæde med en Alen, aldeles sammenblander Klæde og Alen? Hans Alen kan være urigtig, men derfor kan det vel ikke falde Nogen ind at paastaa, at han har anseet Alenen for at være Klædet. Hvor overrasket bliver man derfor ikke ved at see, at dette virkelig er faldet Hr. B-ρ ind . . . Naar Talen er om en subjectiv Smag, saa er det fuldkommen sandt, "at det er Altsammen Liebhaveri"; men naar Talen er om en objectiv Dom, saa er det fuldkommen usandt. En Critiker skal bedømme Digterens objective Værdi! . . . Naar man bedømmer, er det saa fornuftigt at sætte den udsprungne Rose under den brydende Knop, skjøndt man som Subject kan elske den Sidste mest? Knoppen maa jo springe ud ifølge den Livskraft, som er nedlagt i den. - Nogle holde mest af smaa Drenge, Andre af unge Knøse, og atter andre af modne Mænd. Det er Altsammen Liebhaveri! Men naar man nedsætter den unge Knøs under Drengen, fordi han ei vedbliver at være Dreng, og naar man nedsætter Manden under Knøsen, fordi han ei vedbliver at være Knøs, saa er ogsaa det Altsammen Liebhaveri, men det er ufornuftigt Liebhaveri.

"Jeg pomper ned, jeg pomper op" -

Det forekommer mig, at det vedkommer os, om og hvorvidt Hr. B-ρ har misforstaaet dette Sted, og jeg vil derfor ei forbigaae det. Havde en velvillig Læser i C. Winthers Digte truffet paa disse Ord, og havde de fremkaldt et saa modbydeligt Billede for hans Phantasie, som de havde fremtryllet for Hr. B-ρ , da vilde han ei have troet sine egne Øine. Han vilde have læst og atter læst denne utrolige Linie, og hvis han ei kunde falde paa en Fortolkning, der var mere overeensstemmende med Digterens Aand, da var han gaaet ud til en Post; thi for en svag Phantasie er det især godt at betragte de Ting i Naturen, hvoraf Digteren har laant sine Billeder. Havde nu den velvillige Læser, thi jeg vil ikke tale om den velvillige Critiker, samlet alle sine Tanker, da vilde han uden Tvivl have bemærket, hvorledes den Stang, som gaaer ned i Posttræet, *først bevæger sig ned og derpaa op*, naar der bliver postet. Havde han endnu ikke forstaaet de Ord: "Jeg pomper ned, jeg pomper op", da havde det ikke skadet, om han havde ladet pompe lidt Vand paa sig selv, for at faae Søvnen ud af Øinene og Ladheden ud af Tankerne. Men af alt dette har nu Hr. B-ρ slet ikke gjort Noget. Han har derimod tænkt paa en langt mere combineret Pompe, hvorved Vandet ei alene pompes op af Jorden, men tillige ned i Jorden"!

Wilster svarer på Monrads vittige og spydige indlæg:

"Hr. Monrad maa undskylde, at jeg ikke kan tage videre Bemærkning af hans Bemærkninger. Adskilligt deri er mig aldeles uforstaaeligt"!

Monrad tager derpå noget hvast til genmæle:

"Hr. Prof. Wilster tilstaaer, at han ikke har kunnet forstaae mine Bemærkninger, og den eneste Modbemærkning han gjør, viser paa en frappant Maade, at han ei har formaaet det".

Der er således stærk kontrast mellem Monrads brev til Anna Mathea og hans debatindlæg mod Wilster, hvori han optræder meget provokerende. En løftet grundstemning kan ikke udelukkes.

At Monrad kunne optræde arrogant og drillende, demonstrerer han for eksempel også ved P.C. Kierkegaards disputation 29. januar 1836. Afhandlingen var med stor betænkelighed blevet antaget af fakultetet. Efter forsvaret havde Monrad meldt sig som opponent ex auditorio og takket Kierkegaard for hans afhandling, "der vilde blive en ære for vort universitet", ligesom han havde gendrevet flere af professorernes indvendinger (14).

Den 16. december 1835 havde Monrad for den sidste gang inden sin embedseksamen været til stede i disputerselskabet. Han meddelte da fremover at måtte udeblive på grund af den forestående eksamensforberedelse (1).

Monrads petitum til embedseksamen giver værdifulde og interessante oplysninger om hans studiums forløb og de hyppige sygdomstilfælde herunder. Det fremgår - oversat fra latin (15):

"Som 12-årig dreng faldt jeg i Thomas Paines fordums så berømte værk, som jeg i smug læste med begærlighed, og således gik allerede i umoden alder troen og sindets ro til grunde, idet eftertanken dog var vakt til live. Men da to år var forløbet, forstummede let tvivlen hos drengen, der færdedes hos den sandt ortodokse og kærligste mand og opfyldt af ortodoksiens strenge system blev jeg akademisk borger 1830 . . . Da jeg i det første akademiske år hørte forelæsninger, lokkede først og fremmest de orientalske sprog mig, idet jeg også anede dette, at det nye testamente ikke godt kan forklares, medmindre det gamle testamentes økonomi er forstået. - Da anden eksamen var absolveret, hørte jeg forelæsninger hos de berømmelige og udmærkede mænd Müller,

Clausen og Holtenberg; men idet to af disses systemer afveg alt for meget fra mine meninger, førte det til, at jeg ikke var nogen stadig og opmærksom tilhører. Men lidt efter lidt, medens jeg læste det gamle testamente, ødelagdes min mening om de messianske profetier, og ved dette brud trængte sig alle drengens tvivl frem. Idet jeg opgav håbet, forlod jeg teologien. Jeg søgte at gøre mig til herre over sprogene sanscrit og arabisk, idet jeg atter og atter faldt i alvorlige sygdomme. Jeg var bragt tilbage på bar bund, fra bar bund måtte jeg begynde. Da strålede for mig hin Tankens læremester, idet hin ikke filosof, men vismand Hegel bragte den rystede sjæl en fredfyldt trøst og sikker overbevisning, tro, og idet jeg så, at der var sikret frihed for den danske kirke, blev jeg atter ført tilbage til teologien, idet jeg dog ikke forsømte de øvrige studier. - Men efter eet princip skulle nu teologiens discipliner gennemtænkes af mig. - Denne bekendelse har jeg skrevet, idet jeg har ment det at være min pligt [?] at aflægge regnskab for Dem for tidens brug, da der er blevet givet mig så mange offentlige understøttelser. - Idet jeg blev hængende midt i studierne, - end ikke eet spørgsmål er ført til ende - kun tvunget af mange for videnskaben fremmede Grunde, anmoder jeg Dem om, at det tillades mig at underkaste mig eksamen".

Den 13. juli 1836 bestod Monrad teologisk embedseksamen med udmærkelse, men det skulle ikke komme til at gå stille af. Et samtidigt brev af *I. Hansen* beretter herom (16):

"Monrad var iforgaars oppe til mundtlig Examen og *tilkæmpede* sig i egentlig Forstand sit egregie. Han disputerede formelig med Clausen og Engelstoft, der behandlede ham skammelig, og havde aabenbart lagt an paa at ødelægge ham . . . Ved det Mundtlige hørte Engelstoft ham som En, der skulde være Professor i Kirkehistorie og theologisk Litteraturhistorie . . . Det skulde da lade, som man vilde give ham god Anledning til at vise sin Dygtighed, men at han ikke kunde fyldestgjøre en saadan Prøve. Clausen examinerede ham om Forholdet mellem Kirken og Skriften og her gav saa Svar, som Clausen flere Gange skiftede Farve ved . . . Clausen havde Ondt ved at skjule sin Harme. Hans Hensigt var navnlig at faae Monrad til at gjendrive selv sit skriftlige Specimen, som handlede derom, og var af den Beskaffenhed, at det ikke kunde goutere Clausen".

Om Monrads selvfølelse og arrogance vidner ikke mindre *Barfods* beretning om eksaminationerne (17). *C. Th. Engelstoft* havde således afbrudt Monrad og sagt:

"Det er ikke det, jeg har spurgt om". - "Det ved jeg godt", havde Monrad svaret ham, "men saaledes tager jeg det nu for at bringe lidt Aand ind i Spørgsmaalet".

Sammenfattende tegner det foreliggende kildemateriale vedrørende Monrads studieår et nuanceret og dybtgående portræt af hans videre personlighedsudvikling samt vidner om en svagelig konstitution og sygelighed hos ham. Han frembyder et følsomt og omskifteligt stemningsliv. Han kunne således være "saare nervøs og eksalteret", selvfølende, overstadig, sprudlende, ekscentrisk og, især gennem de sidste studieår, provokerende, spydig og ironisk, undertiden uden tilstrækkelig situationsfornemmelse. Pludseligt kunne han skifte stemning og da være tavs og tilbagetrukken. Hans "Physiognomi" bar "Præget af den lynsnare Hurtighed", hvormed han kunne gå over fra "een Gemytsstemning til en anden". Der tegner sig således et klart billede af et *cyklotymt temperament*. Hans fysiske konstitutionstype derimod kan endnu ikke fastlægges, men han beskrives som ung som lille, spinkel og svagelig. Kildematerialet tyder ligeledes på, at der har været flere perioder med melankolsk tvivlen og herunder måske religiøs(e) krise(r), eventuelt medvirkende til eller forklarende hans midlertidige studieafbrydelse(r). - Hans studentereksamen blev forsinket et års tid på grund af *heftig Nervefeber*; i 1832 var han indlagt i Frederiks Hospital for *delirium furibundum fere hereditarium* samt igen i 1834 under et ubestemmeligt sygdomsbillede. I hvert fald hvad sygdomstilfældet i 1832 angår, taler intet afgørende imod den antagelse, at der kan have været tale om et anfald af *manio-depressiv psykose*. Såfremt sygdomstilfældet i 1834 har været af psykisk art, kan det i så fald have drejet sig om en ukarakteristisk (atypisk) *melankoli*. I efteråret 1832 samt i foråret 1833 har han måske været i løftet grundstemning (hypomani?). I foråret 1835 kan en melankoli ikke udelukkes. Omkring juli/august 1835 kan der eventuelt have været tale om en løftet grundstemning.- Hans dramaer og digte bærer utvivlsomt,selv om de ikke i sig selv tillader nogen konklusion, præg af hans egen skæbne og stemningsliv. I bedømmelsen af ham

som sådan skal medtages, at han var forelsket. Han røber tidligt stor menneskekundskab.

Med sin teologiske embedseksamen sommeren 1836 havde Monrad endnu ikke truffet beslutning, om han skulle gå ind i en præstegerning eller en videnskabelig karriere (som orientalist). I de næste to-tre år vakler han fremdeles uden at beslutte sig. Han færdiggør sin magisterafhandling og lever af at manuducere. Ligeledes planlægger han en længere studierejse for at uddybe sine kundskaber i orientalia. Han bryder forbindelsen med Anna Mathea og møder *Emilie Lütthans*. Disse vigtige år i hans levned, inden han i 1839 ganske uventet for enhver træder ind på en politisk løbebane, danner grundlag for de to næste kapitler.

Henvisninger og noter:

1) Acta Lycei Havniensis, N.k.S. 768.

2) Acta Consistorii 1834/35 (KU 12033), p. 364, Nr. 542. Circulatoria Consistorii (120709) Nr. 542 (indeholdende Sibberns påtegning om Monrad), RA.

3) Digtet bærer påtegningen: "Til Wilhelm Birchedal, Marts 1835, D.G. Monrad", venligst stillet til rådighed af mag. art. J. Birkedal Hartmann. Birkedal I, 114. Nyholm 26, note 57.

4) Birkedal I, 115. B. var for en tid blevet ansat som huslærer i Gjerslev.

5) Nyholm 26, note 57.

6) Acta Lycei 11.11.35.

7) Personlig meddelelse, 1978.

8) L. Helweg: Den danske Kirkes Historie efter Reformationen, 1855, B 2, 595 ff. Hauge 30 ff. Nyholm 22 f., 26.

9) Forfatteren har forelagt spørgsmålet for dr. theol. K. Baagø, der har skrevet disputats om magister J.C. Lindberg. Baagø responderer (personlig meddelelse 1978), at "dersom . . . Monrad havde en af de to domme i tankerne, da han forfattede sit petitum, er jeg tilbøjelig til at være enig . . . i, at det må være Højesteretsdommen af 12. juni 1834 og ikke Hof- og Stadsrettens kendelse. Min begrundelse herfor er bl.a. at sidstnævnte dom omgående blev appelleret af Lindberg, og at Monrad derfor ikke i 1832 kan have anset sagen om Visbys lære for afsluttet. Desuden er Hof- og Stadsrettens kendelse ikke en realitetsdom, nemlig i spørgsmålet om hvorvidt Visbys lære var tilladt i statskirken. Retten erklærede sig for inkompetent til at bedømme denne lære. Derimod fældede Højesteret en realitetsdom: Visby's lære var tilladt! (Cf. Baagø, p. 201 ff., specielt note 10). Hvis den frihed, Monrad henviser til i sit petitum, er lærefrihed for den teologi, Visby repræsenterede, var denne sikret med dommen af 12. juni 1834. Må jeg desuden . . .

henlede . . . opmærksomhed på, at den kgl. resolution af 22. april 1834 (Baagø, p. 230) . . . og som afgjorde en anden strid mellem de vakte og de rationalistiske præster, gav præsterne en vis ritualfrihed. Det er vel ikke usandsynligt, at Monrad kan have haft også dette i tankerne, da han formulerede sit petitum". - Nyholm er enig i, at det kan være højesteretsdommen, personlig meddelelse 1978.

10) Nyholm 30.

11) Stavnstrup 34.

12) Aagaard-Hammerichs arkiv RA, trykt i Personalhistorisk Tidsskrift 1949, 12 R, 4 B, 67 f.

13) Kjøbenhavnsposten - juli-august 1835 (Nr. 159, 160, 170, 171, 177, *184*, 189, *191*). N. Bøgh: Chr. Winther, 1893, B. II, 344. - Debatten indledtes 7. juli 1835 af professor P. Møller, derpå professor C. Wilster 20.-21. juli under mærket B-ρ. Atter Møller 28. juli, Monrad 5. august efterfulgt af et indlæg fra Wilster 11. august og endelig Monrad 13. august. Af indholdet af Monrads første indlæg må man umiddelbart skønne, at han har læst Møllers og Wilsters første indlæg, men ikke Møllers 28. juli. Såfremt denne antagelse er korrekt, betyder det, at Monrads første indlæg kan være skrevet mellem 21. og 28. juli, altså nogle dage før hans brev til Anna Mathea Aagaard af 3. august. Monrad skriver, at han ville være tilbage i København 16. august.

14) Fr. Barfod: Et Livs Erindringer, 1938, 167.

15) Hauge 278 f, oversættelsen venligst stillet til rådighed af A. Nyholm.

16) Til P.C. Kierkegaard 15.7.36, N.k.S. 3174 4°.

17) Barfod 167.

Kapitel 11

KANDIDATÅR 1836-38

I juni 1836 optoges Monrad på Pastoralseminariet, hvor en af ham personligt præget prædiken recenseredes i september 1836 (1):

> "Algode Gud, Du har givet Aandens Pant i de Troendes Hjerter, Du har fyldt os med Din sønlige Udkaarelsesaand; derfor drages vort Inderste til Din Himmel midt i vort eget Hjertes og midt i Verdens forvirrede Larm. Derfor sende vi til Dig vor Tanke, naar den er træt og svag, og Du forkaster den ei, men sender den tilbage fra Din Himmel fuld af Din Kraft og Din Styrke; derfor opløfte vi vort Hjerte til Dig, og ei forskyder Du det, om det end er sygt og kummerfuldt, men Du skjænker os det igjen, fuld af Himlens freidige Mod og af Himlens evige Fred".

Et "sygt og kummerfuldt" hjerte leder tanken hen på Monrad selv. Hans helbred var fortsat svageligt. Således skriver han i slutningen af september 1836 til vennen M. Hammerich (2):

> "Manuductioner er det kjedeligste i Verden, og hvis jeg ikke kan faae indrettet dem efter mit Hoved, da seer jeg mig nødsaget til at tage mod en Adjunct eller Informatorpost. - Min Helbred er svag, mine Familieforhold ruinerede; dog lad mig standse mine Jeremiader . . . Om det nationale, litterære, religieuse Liv skal jeg ikke kunne meddele Dig Noget, da det ikke interesserer mig for Øieblikket . . . Jeg har begyndt paa en Cyclus af

lyriske Digte, der have til Overskrift: Kurven eller den ulykkelige Elsker (3). Skade, at Pastoralseminariet kom drattende ind, og forstyrrede disse Rimerier, thi ellers skulde jeg ogsaa have besjunget en delicat trofast Ven. De indiske Studier staar i min Sjæls Baggrund som et underligt Feeland".

Anna Mathea har ikke gengældt Monrads følelser. I vennen Hammerich havde han fået en medbejler. Derimod kan det ikke sikkert afgøres, om der har været tale om sygdomstilfælde, men om hans svagelige helbred skriver *H.N. Clausen* i november 1836 (4):

"Det er . . . den philosophiske Behandling af Religionslæren, hvortil Tilbøieligheden isærdeleshed har ført [Monrad], og naar hans Studium i Fremtiden vil blive understøttet af et mere befæstet Helbred, er det baade af hans aandelige Evner og af hans religieuse Character at haabe, at Tiden vil bringe sunde og modne Frugter for Kirke og Videnskab".

I samme måned skriver Monrads ven, *Carl Emil Fenger*, til Hammerich, at han nyligt fra denne havde modtaget et brev, der vidnede om "en afgjort misanthropisk Anskuelse af Verden, som ellers var ham saa aldeles fremmed" (5).

Et nærmere indblik i Monrads psykiske tilstand giver to breve fra *Emil Boesen* til Martin Hammerich. Således skriver han i august 1836 (6):

"Efter Monrads Examen at dømme, har jeg vist hidtil bedømt ham feilt; jeg kjendte ham jo egentlig kun, forsaavidt Du har presenteret ham for mig; men jeg havde den Forestilling, at hans Verden var meget melancholsk og uklar, og at det var nærmest Poesie, der kunde helle Klarhed over den; men nu lader det jo til, han er kommet godt til Ro, og er nok saa besindig; saa det blot bliver i et forliebt Øieblik, han kan blive lidt melancholsk".

I det andet brev skriver han midt i december 1836 (7):

"*Monrad* er reist fra Byen, ned til Søtoft, Præsten . . . Han var ikke rask, og vilde ikke komme tilbage, før han var blevet det; de sidste Gange han var i Lycæum bragte han altid ulykkelig Kjærlighed paa Tale; og sidste Gang, Aftenen før han reiste, var det ganske mærkeligt . . . Monrad mente, at det bedste Middel til at fordrive ulykkelig Kjærlighed var, at lade den Elskedes Feil brede sig ud over hele hendes Sjæl, indtil man havde forstyr-

ret hele hendes Individualitet, og med det Samme lede efter en Anden, der havde hendes gode Sider, indtil man tilsidst havde plettet og fordærvet den Elskede, saa at man maatte hade hende . . . og Buntzen meente, det var psychologiskt rigtigt, naar man forstillede sig hende i de meest legemlige Forhold f. Ex. paa Vandhuset . . . og Monrad begyndte saa ordentlig at blive liderlig i Munden, men af denne Samtale sluttede jeg, at han maa arbeide stærkt paa at glemme hende".

I november 1836 var Monrad igen begyndt at deltage i disputerselskabets møder. I december nævnes hans navn ikke i mødeprotokollen. Han havde taget aktiv del i mødet den 30. november. Den 11. januar 1837 figurerer hans navn igen (8). Monrad kan således omkring den 1. december være rejst til Søtoft. Det kan imidlertid heller ikke sikkert afgøres, om der har været tale om egentligt tilfælde af sygdom. I hvert fald har der været tale om ulykkelig kærlighed. Således skriver Boesen til Hammerich i februar 1837 (9):

"Jeg har lagt Mærke til hos Monrad . . . han har skiftet Tanker, naar Dit Navn blev nævnt . . . i Lycæum, og er blevet bittert stemt derved, og at han halvt aabenlyst har talt om sin ulykkelige Kjærlighed".

I et noget resigneret brev til Hammerich fra 28. februar skriver Monrad at være blevet "karsk" (10):

"Efterat have gjennemlæst dit sidste Brev besluttede jeg snart at svare Dig, men da jeg senere fandt at denne Correspondance maaskee vilde være mislig for den aandelig Cuur, som jeg havde underkastet mig selv, saa blev Forsættet et Forsæt . . . Du skriver . . . at Du ei havde Formodning, men Vished om Udfaldet af min Kjerlighedshistorie . . . For mig er Teppet rullet ned for de svundne Tider, min Vane og min Vanes Drømme er forbi, og min Sjel er bleven alvorlig og streng, skjøndt Verden ei seer det. Med fornyet Kraft og med fast Villie gaaer jeg min Gang, og jeg føler dyb Ro i mit Hjerte, thi er min Aand end svag og ringe, saa er dog mit Grundvæsen i Eenhed med den store og mægtige Aand, der bliver, naar jeg ei er mere. Dog lad mig ei blive svulstig . . . Altsaa for mig er det Forbigangne glemt og om Du altsaa endikke kan give mig nogen tilfredsstillende Forklaring, saa vil der dog ikke efterlades nogen Hage i min Sjel . . . Iøvrigt Tak for dit Brev, som var mig meget kjærkomment; min Tanke har ofte dvælet ved det

og er ikke sjelden bleven rørt over det; thi jeg troede deraf at kunne see at der endnu var levnet Plads for mig i dit Hjerte, som vel ikke Russer, Tyve eller Barbarer har indtaget. - Jeg har overeensstemmende med min Cuur ikke besøgt din Fader, nu da jeg er bleven karsk, skal jeg efterhaanden iværksætte en gradeviis Forandring i denne Henseende . . . Anna Mathea . . . Jeg har søgt at realisere et venskabeligt Forhold . . . Endnu et Forsøg - og jeg resignerer ogsaa paa hendes Venskab; thi jeg er for god til at taales, og jeg har opnaaet stort Mesterskab i at resignere . . . Levinsen . . . han boer hos mig, og vi føre et gandske ypperligt Liv . . . Jeg tænker paa en Adjunctplads i Sorø; eller jeg iaar vil slaae mig igjennem i Kjøbenhavn (11), næste Aar søge at komme til at reise udenlands, og hvis det slaaer feil søge geistlig Ansættelse. Jeg haaber da at en god Villie skal gjøre mig til en brugbar Borger . . . Livet er fuldt af Besværligheder".

I et brev fra 8. juni 1837 til en ven (formentlig Birkedal) omtaler Monrad ikke længere kærestesorg (12):

"Det er ikke det heldigste Øieblik, som jeg har valgt . . . da jeg er udmattet af og sløv af en Tandpine, som har plaget mig i Nat, men da jeg saa tidt midt i Jordens Nød og Elendighed har tyet til Dig, saa vil jeg ogsaa trods den f- Tandpine nu skrive til Dig . . . Hvad er al Hjerte-Sorg og Hoved-Sorg mod den Qval, som en Tand kan foraarsage os? . . . Jeg spilte i Mandags Fjer-Bolt med Sophie Ørsted, og var de følgende Dage gandske forunderlig beklemt, men da gjorde den lille Tand Oprør, og nu trække jeg Aanden gandske let. Du veed nok, hun var paa Listen, der desværre er svunden forfærdelig ind . . . Hun har ogsaa noget gandske eget Tiltrækkende i sine Øine. Hertil kommer, at jeg i Hegels Phænomenologie des Geistes er kommen til et Afsnit: die schöne Seele, hvilket underordnede Standpunkt jeg endnu ikke har faaet angeret. Du kan heraf see, hvor taknemlig jeg maa være for Tandpinen; thi man bliver dog til Slutningen træt af at skuffes ved de evigt svindende Drømme, og min Sjel befinder sig vel i det stille evigt-rolige Rige, hvor Lidenskab og Begjerlighed forstummer, og hvor Sandhedens Sol bestandig hæver sig høiere og høiere, jo længere man vandrer der. - Og bliver end stundom Aanden træt og Hjertet blødt, saa er det Vederqvægelse for Tanken, om den kan ile hen til en trofast Ven og Veninde, om de endogsaa ere fraværende".

I Monrads brev tre uger senere (atter formentlig til Birkedal) er stemningen klart lysere end i de foregående breve. Han befinder

sig "særdeles vel" (12):

> "Rikke Brøndsted har i denne Tid været ene inde i Byen, og jeg har havt ret megen Glæde af dette kjære Barn. - Jeg har med megen Fornøielse læst Macbeth med hende paa Engelsk . . . Hun længtes meget efter Iselinge . . . saa hun fik Lov til at reise med mig til Iselinge; det var en fornøjelig Tour at reise med dette glade Væsen - jeg var en Aften paa Iselinge og saae den friske blomstende A.M. [Anna Mathea] (13) . . . Jeg befinder mig særdeles vel paa Sjel og Legeme, og nyder ret Livet iaar".

At Monrad har været syg eller skrantet får man indtryk af i plejeforældrenes breve til ham i juli 1837 (14):

> "Men vedbliv at være rask . . . Indelig glade føle vi os ved, at Dit Velbefindende og Din Tilfredshed vedbliver under det anstrengende og ensformige Arbeide".

Som tidligere nævnt findes Monrads breve til plejeforældrene ikke bevarede, men han må have skrevet til dem om sit helbred. Indtrykket af, at der kan have været tale om endnu et sygdomstilfælde bestyrkes måske noget af plejemoderens brev til ham i august 1837 (15):

> "Dine Finantzers daarlige Tilstand var just heller ikke glædelig . . . og takke Gud at vi strax ere istand til at sende Dig 100 Rbd . . . De andre 200 lover Fader Dig bestemt i Terminen og vi formode at Dine Creditorer ville have Taalmodighed saalænge . . . og gid Du med mere Kraft og Lyst, ved at være fri for Gjæld, maae komme ind i en Stilling, hvis Pligter kunde blive Dig kjere . . . Gjæld er ængstelig og kostbar om man ogsaa har *Sikkerhed* om at kunne betale, men har man endogsaa den allerøiensynligste Rimelighed til at kunne betale, saa er dog en eneste langvarig Sygdom istand til at gjøre det aldeles umuligt. Skulle Du derfor oftere see Dig nødt til at laane saa lad os aldrig være uvidende derom".

Det kan imidlertid ikke udelukkes, at der hentydes til et tilfælde af sygdom hos plejefaderen og ikke hos Monrad. Således skriver plejemoderen til Monrad i et lidt senere brev (16):

> "At Du endnu . . . erindrer den Omhu, jeg var saa lykkelig at kunne vise Dig i Din Sygdom er den største Belønning i sig selv . . . Nu var jeg ikke

istand til at give Dig eller Fader den Pleie saa jeg maae takke Gud! at ingen af Eder nu behøver det".

I efteråret 1837 blev Martin Hammerich forlovet med Anna Mathea. Resigneret og patetisk sender Monrad dem sine lykønskninger (17):

"Guds rige Velsignelse . . . være med Dig og Din, hans Kjerlighed opfylde Eders Hjerter med sin dybe Fred; lad fra først af Eders Sjeles Samfund blive ret inderlig rodfæstet i den, og lad dette evige himmelske Lys fra først af kaste sin Glands over Eders Glæde over hinanden. At dette høie aandelige Samliv i hele sin Fylde maa udvikle sig hos Eder, dette er med Hensyn til Eder mit høieste og mit eneste Ønske, som ikke sjelden i de stille Timer fremtræder for min Sjæl. Al Bitterhed og al gjensidig formeent eller virkelig Krænkelse være glemt, og jeg række Dig Fredens Olieblad i den Overbeviisning, at et Hjerte, der er glad, gjerne vil, at vi alle skulle være glade, og fulde af Kjerlighed imod det. - Hvad min Person angaaer, da er min Glæde og min fuldkomne Fred og Tilfredshed uafhængig af Livets Tilfældigheder, og jeg hverken trænger til eller ønsker noget Menneskets Medlidenhed".

Hen mod slutningen af februar 1838 skriver Monrads plejeforældre til ham (18):

"Den lille kjere Søn ikke led af Kulde, men af Varme, ja af Hede. Hvad formaaer dog ikke de Pigeøine og Pigetale at udrette . . . Men Din Beruselse over Werlin betragte vi ei som farlig".

Orientalske sprogstudier havde ført Monrad sammen med *Chr. Werliin.* Det var gennem ham, at Monrad blev introduceret for *Emilie Lütthans* (f. 1815). Hun var datter af den velhavende murermester J.H. Lütthans og Louise Berger. Det må således være til Emilie, der hentydes i ovennævnte brev.

Den 7. marts skriver plejeforældrene:

"Vi kunne ikke uden nogen Ængstelighed see den Feberhede, hvori Du befinder Dig. Gud styre alt til det Bedste for Din Fremtid".

Brevets øvrige indhold belyser ikke nærmere, hvad der menes med "Feberhede". Monrad har måske været overstadig på grund af Emilie.

Oplysninger om sygdom foreligger ikke.

Nogen selvfølelse præger hans ansøgning - dateret 12. marts 1838 - om et rejselegat for at kunne foretage en to-årig studierejse (19):

"Allernaadigste Konge! Efterat jeg var bleven indkaldt til examen artium 1830, og til anden Examen saavel i Hoved-Characteer som i de specielle Fag havde erholdt laud p.c. begyndte jeg at studere Theologie. Det blev mig imidlertid snart indlysende, at den christelige Religion kun da kan forstaaes, naar den opfattes som det sidste led i Menneskeslægtens religieuse Udvikling, og at derfor saavel philosophisk Grandskning som Kildestudium af Fortidens Religioner er en nødvendig Betingelse for theologisk Indsigt. Men da de ældre Religioner for en stor Deel ere nedlagte i orientalske Skrifter, er det kun gjennem orientalsk Philologie, at man kan bane sig Vei til en grundig Kundskab om dem, og jeg lagde mig derfor efter de orientalske Sprog i Almindelighed og navnlig efter Hebraisk, Arabisk og Sanscrit. Disse Studier saavelsom de egentlig philologiske vare Sommeren 1836 rykkede saavidt frem, at jeg kunde underkaste mig theologisk Attestats og fik Characteren laud et quidem egregie. Efter den Tid har jeg fortsat mine Studier efter den lagte Plan og har indleveret en Afhandling for Magistergraden til det philosophiske Facultet, som er bleven antaget. - Allerede længe har jeg følt Savnet af Udlandets literære Hjælpekilder. Til at forstaae den muhammedanske Religion er det nødvendigt at kjende Arabernes tidligste Historie, men denne er nedlagt i Manuscripter, hvoraf kun en liden Deel her haves. I den religieuse Udvikling fra Asiens Høiland til Palæstina er Zend-Sproget og Litteraturen et nødvendigt Led, men omendskjøndt vore Samlinger i denne Henseende ere usædvanlig rige, saa mangler man dog her Veiledning til at kunne afbenytte dem, hvilket Savn er saa meget føleligere, da der i dette Sprog endnu ei existerer nogen Grammatik eller noget Lexicon. Hertil kommer, at opholdet i Tydskland er gavnligt, for ikke at sige nødvendigt, for enhver speculativ Bestræbelse. At benytte Manuscript-Samlingerne i Wien, Paris, Rom, London, etc., at bruge Schellings, Fichtes, Larssens, Freytags, Wilsons etc. Veiledning vilde være Øiemedet for min Reise, og idet jeg smigrer mig med det Haab, at mine Bestræbelser kunne blive frugtbringende for Religions-Philosophien og de orientalske Studier i Fædrenelandet, og at jeg vilde sættes istand til at gjøre en Deel af vore Manuscript-Samlingers Skatte frugtbringende, vover jeg allerunderdanigst at ansøge om en aarlig

Understøttelse af 600 Rbd. af Fondet ad usus publicos paa to Aar".

Monrads ansøgning om rejselegat var blevet varmt anbefalet (20). To måneder forinden havde han indleveret sin afhandling for magistergraden om semitiske sprog (21).

I maj 1838 blev han forlovet med Emilie Lütthans (22). "Monrad lever vel", berettes det da (23). I begyndelsen af august 1838 skriver han et ganske livligt og stemningsbetonet brev til M. Hammerich, som opholdt sig i Paris (24):

"Dit Brev har længe maattet vente paa Svar; men hvis Du nu er et skikkeligt og fornuftigt Menneske, der ikke farer hovedkuls fra Verdens Hovedstad, saa skal jeg selv komme til Dig sidst i September eller først i October og takke Dig for det. Hvis Du bliver, da skal jeg reise ned til Annemathea og lade hende see paa mig, og derpaa skynde mig til Paris og lade Dig see paa mig, at jeg kan være et Substitut for Maanen og Stjernerne. - Mag. Becker [P.W.] har jeg truffet paa Gaden, han lod til at være bleven godt traineret i England; jeg er vis paa, om vor Herre gav ham Lov til at gjøre en Udenlandsreise og besøge Jupiter eller bereise Melkeveien, saa vilde han dog foretrække at reise til England og spise Bøfsteg. - Hospitalet aflagde jeg en Visit forleden Aften, men traf Ingen og kan derfor ikke hilse Dig. - Storfyrsten (25) fik ondt i Maven og kom ikke ud at see paa den store Revüe med 10.000 Mand; men jeg trak op med en Svigerfader og to Svogre, og din Fader trak op med Jomfru Pren . . . Jeg er endnu ikke færdig med min Disputats, Trykningen gjør mig tusinde Bryderier, Correctur og Besøg i Bredgaden og Torbæk, hvor Emilie ligger paa Landet hos Werlin afløser hinanden. - Snart stunder det til, at jeg skal reise bort og lade hende tilbage . . . Det er i Grunden haardt nok at reise ene; den aandelige Udvikling, i dette Tilfælde meget betinget ved Samlivet, standser, og det er tungt nok for den Ene at maatte betragte to Aar af sit Liv for saa godt som tabte. Hvilket rigt Fond for det kommende Liv vilde ei 2 Aars Ophold i Udlandet afgive . . . At jeg føler mig lykkelig, behøver jeg ikke at skrive Dig til, thi Du kjender mig for godt til, at Du ikke skulde vide, at jeg ikke vilde indgaae nogen saadan Forbindelse, uden naar det kunde skee med min fulde Sjæl. Det første Indtryk sagde mig, at jeg ved hende vilde blive lykkelig, og den forløbne Tid har lært mig, at jeg tør stole paa det første Indtryk. - Der er Intet af det, som bevæger sig i Tanken eller Hjertet, som jeg behøver at skjule for hende af Frygt for at hun ei skulde kunde forstaae mig, og dette

aandelige Samliv gjør mig lykkelig. - Dog lad mig standse. Gud give, at jeg maa blive værdig til den rige Velsignelse, som han har skjænket mig!"

I samme brev skriver han - ikke mindre stemningsbetonet - til sine venner, lægerne C.J. Kayser og C.E. Fenger, som da også havde ophold i Paris:

"Ligerviis som Danmark er et lille Land mod hele Europa, saaledes bør mine Breve være faa i Forhold til Eders . . . Mit Liv er saa gandske gaaet op i uvisse Planer, usikkre Forhaabninger; jeg er gaaet op ad Bakke og har forgjæves ventet paa et Punkt, hvor jeg i al Mag kunde sætte mig ned og see mig om; men nu er jeg kommen paa et saadant Punkt, og nu har jeg sat mig ned, og nu seer jeg mig om - og Himmel, hvilken Udsigt nyder jeg, jeg seer Dig, Du halv-gavtyvagtige og halv-sentimentale Kayser, jeg seer Dig Du grundmurede Fenger i de nye Klæder med de medaillerede Knapper docerende for de russiske Damer . . . Det, som jeg har opnaaet, siden jeg skrev Eder til, er α) En Magistergrad (i Haabet) β) Et Reisestipendium. γ) En Pige. Kjærlighed gjør, at Livet falder sammen med Evigheden, thi den vil Intet uden af sig selv, den higer efter Intet, den seer hverken frem eller tilbage, den lever i Øieblikket med hele sin Fylde".

Den 15. september 1838 forsvarede Monrad ved universitetet sin afhandling, for hvilken han høstede megen anerkendelse (26). Umiddelbart derpå indledte han den planlagte studierejse.

Sammenfattende tyder det foreliggende kildemateriale på, at Monrad fra efteråret 1836 frem til omkring februar 1837 måske har været ramt af endnu et tilfælde af sygdom. Bedømmelsen er imidlertid tids- og indholdsmæssigt usikker. Der tales om sygdom ("han var ikke rask") og et svageligt helbred. Han måtte låne penge hos plejeforældrene eventuelt på grund af sygdom. Hans udsagn om at have aflagt et besøg på Frederiks Hospital kan ikke nærmere belyses, men han ses dog ikke at have været indlagt der siden august 1834. - Det skal i høj grad medtages, at han på samme tid led af ulykkelig kærlighed. - Et tilfælde af melankoli kan imidlertid ikke udelukkes. - I løbet af foråret 1837 bliver hans stemning umiddelbart lysere, og i juli 1837 befinder han sig "særdeles vel paa Sjel og Legeme, og nyder ret Livet iaar". Han kurtiserede da So-

phie Ørsted og Rikke Brøndsted. Han synes nu at have resigneret over Anna Mathea. Han træffer Emilie Lütthans. Udsagnet "Feberhede" kan ikke nærmere belyses, men det kan vel være udtryk for hans begejstring over Emilie. Hans legatansøgning røber nogen selvfølelse, og hans brev til vennerne i Paris er noget livligt og stemningsbetonet. Det kan dog ikke sikkert afgøres, om hans grundstemning har været let løftet. I bedømmelsen skal det medtages, at han var blevet forlovet, og at han efter forsvaret af sin afhandling skulle indlede en længerevarende studierejse til udlandet.

Henvisninger og noter:

1) Pastoralseminariets protokol viser (Hauge 40, note 2), at Monrad indtrådte 7. juni, og at hans prædiken recenseredes 13. september. A. Nyholm: D.G. Monrad, Efterladte Prædikener, 1961, 17-22. Hauge 40-48. Nyholm 34.

2) 31.9 [30.?]. 36, Aagaard-Hammerichs arkiv RA, trykt i Historisk Tidsskrift 12 R, 4 B, 1949, 59.

3) Ses ikke bevarede.

4) Udtalelse 12.11.36, bærer påtegningen 1 G 226 e, Monrads arkiv.

5) Kirkehistoriske Samlinger 7, I, 1951-53, 421, note 14, dateret 23.11.36.

6) Idem 384 (20.8.36).

7) Idem 396 ff.(dateret 16. og 17.12.36).

8) Acta Lycei Havniensis, N.k.S. 768. 30. november 36 var Monrad præses: (Ars politica Russiae bona est, Veritas politica, Historia intelligi non potest, theologia non perspecta). 7. og 14. december 36 var der atter møde, men det vides ikke, om Monrad da var til stede. 11. januar 37 var han til stede som opponent. 19. april 37 var han præses: (Censura librorum omnino improbanda est. Censuram in Dania habemus. Libri symbolici in ecclesia non necessari sunt. Homo natura malus).

9) Kirk.Hist.Saml. 7, I, 399.

10) Aagaard-Hammerichs arkiv RA - trykt i Pers.Hist.Tidsskr. 12, IV, 1949, 60 f.

11) Cf. udtalelse ved C. Th. Johannsen 20.2.37, Monrads arkiv (påtegning 1 G 226 d): "Monrad . . . en ung Mand af udmærkede Talenter . . . at jeg ikke tvivler paa at han ved et fortsat Studium og selvstændige Granskninger vil komme til at fremme Sanscritstudiet her i Fædrelandet meget . . . Jeg har derfor fuldkommen Grund til at anbefale Hr. Monrad meget til en Lærerpost han maatte attraa, fordi det er tydeligt, at han besjæles af den sande videnskabelige Aand".

12) 8. juni og 1. juli 37 - trykt i Pers.Hist.Tidsskr. 12, III, 1948, 151-154. Cf. idem 136 f. Birkedal til Monrad 27.5.37 (Monrads arkiv).

13) E.L. Manniche har venligst stillet til rådighed et brev dateret Iselingen

8.7.37. Det er stilet til Monrad og kan eventuelt være skrevet af Anna Mathea: "Da De sidst var her, just i et Øieblik De kom fra Skoven, lagde jeg Mærke til De havde Taarer i Øinene".

14) 12. og 25.7.37.

15) 7. eller 17.8.37.

16) 21.3.38.

17) 4.10.37, Aagaard-Hammerichs arkiv, trykt i Pers.Hist.Tidsskr. 12, IV, 1949, 62.

18) 21.2.38.

19) Fonden ad usus publicos, 2003/9.

20) Af H.N. Hohlenberg og P.O. Brøndsted. Førstnævnte udtrykker (28.2.38, Monrads arkiv), at M. "har lige fra hans første Indtrædelse paa den academiske Bane været mig bekiendt som en af de kundskabsrigeste, flittigste og bedstbegavede Studerende ved vort Universitet . . . hans fortsatte videnskabelige Studier ville blive til Gavn . . . for Videnskaben og Fædrelandet". Sidstnævnte udtrykker (1.3.38, Monrads arkiv): "Saaledes kan jeg . . . bevidne, at jeg, blant mine yngre Medstuderende, kjender saare faa af hvilke Videnskaben og Staten kunne vente sig Noget saa Fortrinligt. I enhver Retning vilde . . . Monrads skarpsindige Blik og medfødte Tendents til Grundighed . . . udrette det Sjeldne og Udmærkede".

21) 31.1.38.

22) L. Westengaard til Monrad 30.5.38.

23) E. Boesen til M. Hammerich 20.7.38, Kirk.Hist.Saml. 7, I, 1951-53, 413.

24) 2.8.38, Aagaard-Hammerichs arkiv RA - trykt i Pers.Hist.Tidsskr. 12, IV, 62-65.

25) Nikolajwitsch - senere kejser Alexander II - opholdt sig i København nogle uger i juli 1838.

26) Afhandlingens titel er: De formis quiescentibus linguarum semiticarum. Cf. Nyholm 33, note 82.

Kapitel 12

STUDIEOPHOLD I PARIS 1838-39

Fra Monrads studierejse er bevaret en lang række breve, først og fremmest hans ganske udførlige breve til *Emilie* (1). Hermed er det muligt at følge hans ydre færd og indre liv næsten fra dag til dag. -"Jeg har Agtelse for Dig Emilie og derfor skjuler jeg Intet for Dig, jeg siger Dig aldeles oprigtigt og bogstaveligt hvorledes jeg har det". Emilies breve ses ikke bevarede.

Fra Assens sejlede Monrad til Kiel, hvorfra han 1. oktober veltilpas beretter om sine foreløbige rejseindtryk:

> "At reise er i Grunden Symbol paa Nutidens Litteratur, thi i en saadan Fart iler man i Tankernes Verden fra Indfald til Indfald, og næppe er en Tanke tænkt før den i samme Øieblik er forbiilet og glemt".

Fra Kiel fortsatte han umiddelbart derpå til Slesvig. Her besøgte han domkirken og skriver 2. oktober til Emilie om det stærke indtryk, besøget gjorde på ham:

> "Altertavlen er overordentlig smuk. Jeg har ikke siden jeg var et lille Barn, saaledes følt X Lidelseshistorie, som ved at see denne Altertavle . . . Jeg tilbragte 3 Timer gandske ene i den deilige Domkirke. Et venligt Aftenlys faldt ind gjennem de høie Hvælvinger. Alt var roligt og stille, og paa

dette Sted indviede og helligede jeg mig de alvorlige Bestræbelser, hvoraf Beslutningen til at reise er udgaaet, og her takkede jeg Gud fordi han har skjænket mig Dig, Du min egen Velsignede".

Undervejs aflagde han et besøg hos onklen Heltberg i Elmshorn, hvor moderen jo havde levet sine sidste triste år, og hvor hun lå begravet. Om dette besøg skriver han meget bevæget til Emilie (2):

"Mit Værelse . . . er det samme, hvor min kjære afdøde Moder tilbragte sin sidste Tid, og hvor hun har lidt saa uendeligt . . . Det staaer ret levende for mig i disse Øieblikke, hvorledes min arme Familie har været adsplittet og omtumlet til alle Kanter. Jeg erindrer ikke nogensinde at have seet et Ansigt, hvori Livets Smerter og Lidelser havde mere afpræget sig end hendes . . . Hils begge mine Søstre fra hendes Grav . . . Emilie, troer Du ikke nok, at vor Kjærlighed kan holde ud i Evigheden? Tanken paa Dig fylder min Sjæl, Du mit eget Alt, den forbinder sig med Alt hvad jeg oplever Sørgeligt og Glædeligt. Frastanden og Adskillelsen forskjønner ikke, men den gjør at man ikke længer lever i Øieblikket, ikke i det Enkelte, men sammenfatter Alt til et Totalbillede. Og derfor staaer ogsaa nu det Billede for mig saa klart, saa stort og herligt, at min Sjæl tit strømmer over af Glæde over Dig. - Gid jeg ogsaa nu ret maatte blive Dig værdig; Du kjender mine Ideer, Du veed hvad jeg ønskede at virke i Verden. Gud give mig ret megen Kraft, at min Bestræbelse ei maa blive unyttig!"

Monrad gjorde en uges ophold i Hamborg kun afbrudt af ovennævnte familiebesøg. Hans breve fra Hamborg (3) er stemningsbetonede:

"Du min egen, tro mig! [Emilie] smil ikke saa vantro som Du saa ofte har gjort, naar jeg sagde, at min Sjæl var tom og kjed og træt af alt, før den fandt Dig! . . . Jeg begynder at blive melankolsk, min Sjæl er fuld af inderlig Længsel efter Dig, mit lille Alt! Jeg kan ikke begribe, hvor jeg dog kan have været saa dum at reise bort fra Dig . . . Jeg kunde i Grunden have den største Lyst til at give mig til at græde. Hvorledes skal jeg dog holde det ud at være to Aar fra Dig . . . Hvor Besiddelsen af Dig dog . . . har en uendelig Fylde for mig . . . Tanken paa Dig er en Tryllestav der lade flyde Læskedrikke, selv af tørre arabiske Cataloger . . . Theatret er smukt . . . Melancholie har nødt mig til at gaae derhen, og det har hvergang hjulpet ypperligt".

Midt i oktober rejste han fra Hamborg til Le Havre. Den videre rejse foregik dels med skib og dels med jernbane. På Nordsøen havde der været stærk storm, og det kan således have været på grund af søsyge, at han ikke havde følt sig rask (4):

> "Den anden og tredie Dag befandt jeg mig ikke heller gandske vel, men den fjerde Dag var jeg fuldkommen rask. Du kan troe [Emilie] det er smukt at være paa Nordsøen om Natten, naar der blæser en frisk Kuling. Det hvide Skum farer hen over Havet som Ildflammer, og fra Dampskibets Hjul sprudler der tusinder og atter tusinder Gnister. - Naar man befinder sig midt i de oprørte Elementer, da synes jeg, at man ret føler sin Kraft, ligeoverfor Naturmagterne vaagner Sjælens Styrke og Trods, der med Haan kan see Alt styrte sammen omkring sig og lee".

Ankommet til Paris lejede han sig efter et par dages ophold hos vennen C.E. Fenger et værelse i rue de la Monnaie. Det første brev fra Paris er dateret 27. oktober 1838 og beretter om hans sjælero ved tanken på Emilie:

> "Naar jeg tænker paa Dig, da nedsænker sig i min Sjæl en uendelig dyb Fred, den Tryghed, som jeg forestiller mig et Barn maa have, naar det læner sit Hoved til Moderens Bryst. Alt Andet i Verden gaaer i en uendelig Række fremad, man har næppe opnaaet et Maal, før det synker ned til at blive Middel for et andet, og saaledes fremdeles, men i Forholdet til Dig er der noget Evigt, det er det sidste Maal, omkring Kjærligheden til Dig, samler alt Andet sig i Grupper. Du min egen Kjære! Derfor glæder min Sjæl sig over Dig".

Monrads to følgende breve må bekræfte, at han var af et stemningsvekslende og følelsesbetonet temperament. Således skriver han 30. oktober:

> "Det var en stor Behagelighed for mig ved min Ankomst til Paris strax at kunne tage ind til en gammel god Ven. Fenger har jeg nemlig kjendt siden mit tiende Aar . . . Der er noget overordentlig sundt og roligt hos ham, han er aldrig melancholsk, er og finder med Grækerne at Melancholie er Afsindighed. Men det er en naturlig Følge deraf, at der ikke i hans Gemyt findes den Dybde, hvor Verdens store Disharmonier kæmpe mod hinanden. Han kan derfor aldeles ikke forstaae hvorledes man kan finde saa stor Fornøiel-

se ved at læse Byron. Hans Liv er uden Dissonantser, men derfor kjender han heller ikke den Harmonie som følger af deres Opløsning. - Du kan heraf see [Emilie] hvilke Sammenknytningspunkter vi have sammen. - Ved at betragte hans Væsen er jeg ret kommen til at tænke paa, hvilken inderlig Harmonie der er mellem vort Inderste, mellem vor Aands Udvikling. Før jeg lærte Dig at kjende var det min Overbeviisning, at Manden ikke kunde have nogen fuld Fortrolighed til sin Kone eller Kjæreste. Aandens Sorger og dens Kampe troede jeg at han ene maatte bære . . . Men Dig . . . har jeg meddelt Alt, Alt hvad der bevæger sig hos mig, for Dig behøver jeg ei at skjule nogen Tanke eller Følelse . . . og derfor er jeg gjennemtrængt af den Følelse, Du er Eet med mig, at vi med hinanden kunne drage trindt omkring i Aandens Verden, at vi kunne kæmpe, lide og glæde os tilsammen, og med Guds Hjælp tilsammen drage ind i Fredens Havn".

I det andet brev fra 10. november beretter han om sit velvære under en tur fra Fenger til Palais Royal:

"Paa Vejen derhen blev jeg opfyldt med en uudsigelig Velvære; den stille dybe Glæde, der har et Element af Længsel og altsaa af Sorg strømmende ind i Sjælen . . . Den staaer i Modsætning til en besynderlig Uro, til en ængstelig Bespændthed, der undertiden knuger Sjælen, men den har dog det tilfælleds med den, at den griber Sjælen uden nogen udvortes Anledning, uden at være fremkaldt ved Tanken paa Noget; det er som en fremmed ukjendt Magt, der drager ind i Aanden. - Omendskjøndt jeg just ikke er meget overtroisk, saa har jeg dog fra min tidligste Ungdom forbunden nogle egne besynderlige Tanker med Hensyn til disse Stemninger; og uagtet næsten alle Overbeviisninger og Meninger ere styrtede sammen i Løbet af de sidste Aar, saa ere dog disse Tanker blevne staaede urokkede, og ere traadte frem i alle deres Kraft, naarsomhelst der har været Anledning dertil . . . Mennesket fremtræder som Person, han er skarpt afgrændset til alle Sider, og Intet kommer til ham udenat være gaaet gjennem hans Jeg, hans Selvbevidsthed; men over alle Aanderne eller rettere i alle Aander er Uraanden, er Verdens-Eenheden, hvor Alt lever, rører sig og er. I denne kan Menneskets Aand opløse sig, idet den opgiver den skarpe Personlighed; eet saadant Middel er maaskee den magnetiske Søvn, thi i denne bliver Aanden i en vis Henseende Alt-Skuende, Alt-Vidende . . . Saaledes er Mennesket knyttet til en Verdens-Aand, hvormed deres inderste Livskilde er sammenvævet. Gjennem denne Aand ere de Sjæle forbundne, der elske hinanden, omendskjøndt de ere fjernede fra hinanden

i Rummet. Og naar derfor Hjertet gribes umiddelbar af denne stille Glæde, da er det et Budskab der sendes det gjennem Verdens-Aanden, fra det Væsen hvormed det er forbundet til Eet. Og et saadant Bud er i Eftermiddag udgaaet til mig fra min egen dyrebare Pige".

Ovennævnte brev tyder tillige på et ekstatisk, mystisk element hos Monrad.

Stemningsvekslen træder klart frem i hans brev 12. november:

"Alt har tabt sin Interesse for mig i Øieblikket. Længsel efter at høre fra Dig [Emilie] følger mig forstyrrende overalt. - Det er meget længe siden at mit inderste Væsen har været saa forpiint som nu. - Deels er jeg vred paa Dig, deels er ængstelig for Dig; jeg havde den største Lyst til at sige Dig nogle Bitterheder . . . De Timer jeg gaaer i Louvre ere overordentlig behagelige for mig, jeg gaaer i dyb Roe, uden Ængstelighed for at faae seet Alt . . . Mit eneste Maal er at nyde og glæde mig; og naar jeg træder ind i disse lange Galerier, da fyldes jeg af et inderlig Velvære, det er som jeg kom til mit Hjem, som om jeg havde Borgerret i denne stille Verden, hvori jeg dog er en Fremmed og Udlænding. Den Tanke paatrænger sig mig tit, at det Skjønneste i Kunsten baade Malerie og Musik kan ogsaa den Uindviede nyde".

Det bekymrede ham ikke ofte nok at høre fra Emilie:

"Igaar gik min Formiddag paa sædvanligviis med at gaae i Louvre og høre den protestantiske Gudstjeneste, og om Eftermiddagen vilde jeg . . . studere en Grammatik i det . . . Arabiske . . . men det var mig aldeles umuligt at blive ved, thi igaar var der atter en Postdag, og igaar havde jeg saa aldeles vist ventet at faae Brev. - Jeg gav mig til at læse nogle Noveller . . . og jeg kom derved til at tænke ret levende paa den Tid, da jeg havde seet Dig, og Du endnu ikke var bleven min. Dengang var det en ængstelig Glæde, som forstyrrede mig, nu derimod kan jeg ikke just sige at jeg er glad, thi med en uimodstaaelig Magt paatrænger den Tanke sig mig at Du ikke har kunnet skrive. Du kjære velsignede Barn, hvor kan Du nænne at lade mig vente saalænge paa Budskab, fra Dig, jeg fortæres af Længsel efter at høre fra Dig. Jeg er overlæsset af Studier som kun halvt interesserer mig, jeg føler mig ene og forladt, i den brogede Menneskewrimmel, Livet ligger for

mig fuld af Kamp og mangen bitter Sorg, kun Tanken paa Dig, paa at Du er min egen . . . fylder mig med uendelig Glæde, fylder mig med trøstigt Mod at gaae rask frem, men denne Tanke har nu forvandlet sig til Angst for at jeg maaskee allerede har tabt Dig. Da tænker jeg mig at endelig kommer et Brev til mig med sort Lak og det fortæller mig at Du ikke er mere. Og saa lader jeg Phantasien have frit Spillerum, saa tænker jeg hvor deiligt det maatte være at følge Dig, da skulle vi reise tilsammen langt langt bort, og saa maatte Verdenen gjerne sige om mig, at jeg var en dum Sværmer! Mit Alt, min kjære kjære Pige, vil Du vel finde det naragtigt naar jeg siger Dig, at mit Øie bliver vaadt ved at tænke paa Dig! Lad skee, hvad der vil! Døe om Du vil! Lev om Du vil! Du er min, Du skal i al Evighed være min! Hører Du det, jeg sværger ved Alt, hvad der er mig helligt og dyrebart? Hverken Livet eller Døden skal kunne mig fra Dig. Jeg leer ad denne saa frygtede Magt, jeg spotter disse chemiske Kræfter, som synes at være Jordlivets Resultat, thi min er Du, og over vor Kjærlighed har Intet i Himmel og paa Jord og under Jord noget at sige, den er evig, ja ved Himlens Gud, den er evig. Seer Du, nu er jeg rolig, nu er jeg gandske rolig, nu er min Sjæl atter fuld af Glæde over Dig. Min lille kjære Emilie . . . Du er mig dyrebar. Farvel! Nu skal jeg til at læse persisk Grammatik".

Samtidig beretter Monrad om sine, iøvrigt vekslende, fremtidsplaner. Således skriver han 20. november :

"Du erindrer Dig sandsynligvis endnu, hvorledes jeg har vaklet mellem to Tilbøieligheder, *deels* har jeg følt inderlig Trang og Lyst til at virke for Religieusitetens Udbredelse om paa en positiv Maade, i en præstelig Virksomhed ved at slutte mig nøie til det af Kirken Overleverede, *deels* har der dog været en saadan Disharmonie mellem min Overbeviisning og Kirkens Lære, at jeg har troet ikke at kunne indtræde i Kirkens Tjeneste uden at opofre en vis Oprigtighed, hvorpaa jeg sætter overordentlig stor Pris. Derfor har min Lyst til at virke for Religionen taget en anden Retning, *den* nemlig at frigjøre den religieuse Idee fra den sandselige, mythiske Indklædning, og saaledes bidrage en Skjærv til at hæve det, som vor Tid bortskræmmer en Mængde Mennesker fra Religionen. Men for at kunne virke herfor var det nødvendigt at have en Plads i Samfundet, hvor man ikke ex officio skal have en bestemt religieus Overbeviisning - og som en saadan Plads synes et Professorat i de orientalske Sprog at tilbyde sig mig. Herfor er det at jeg har reist, herfor er det at jeg underkastet mig den Længsel, og det bittre

Savn, som er en Følge af ikke at see Dig".

I samme brev udtrykker han sin store, beroligende glæde over Emilie:

"Det er tit at man ikke har Lyst til at give sin Stemning og sine Følelser Tankens skarpe Form, Ordets bestemte Skikkelse, man har Lyst til at vugge sin Sjæl, om ikke i Toner og Harmonie, saa dog i Følelser, der henrulle saa roligt, uafbrudt, evigt som de Bølger vi saae sammen ude ved Torbæk. Det er i en saadan Stemning at Sjælen undertiden kan henslumre ikke af Kjedsommelighed, ikke af Træthed, men i en stille dyb Glæde, der lukker Øiet for alle udvortes Syner . . . Den Glæde, der ikke i den vaagne Tilstand kan føle sig saa fuldkommen tilfredsstillet, den skaber sig sin Verden i Drømmene. - Forleden Nat kom Du reisende til mig fra Kjøbenhavn, Du kan ikke forestille Dig, hvor glad jeg blev. - En saadan Glæde har en besynderlig oplivende vederquægende Indflydelse, der undertiden kan vedligeholde sig en heel Dag. - God Nat, Du Elskelige! God Nat, Du Guds Velsignede! - Gid jeg i Nat maa have en saadan Glæde!"

Næste dag skriver han:

"Iaften er jeg i et ypperligt Humeur, thi jeg venter ganske vist Brev fra Dig imorgen. Du kjære Pige! Jeg er saa usigelig glad over, at jeg har saadan en ypperlig lille Pige".

I korrespondancen foreligger der sikre udsagn for, at Monrad selv har begrundet sit psykiske befindende i strømmen og indholdet af Emilies breve. Således skriver han 27. november:

"Efterat den første Glæde over dit Brev var forbi . . . kan jeg ikke nægte, at jeg blev ret inderlig bedrøvet, thi det forekom mig . . . at Du ikke længere brød Dig saa farligt meget om mig, og det var forgjæves at jeg atter og atter tog begge Brevene frem, den sidste Dato i det første Brev var den 8 Oct, den første i det andet den 12. november. Ogsaa nu da jeg er bleven rolig bliver det mig lige uforklarlig, og jeg kan ikke forstaae, hvorledes Du kan lade dig nøie med at skrive et Par Linier, skjøndt det jo i Grunden er dumt at jeg ikke kan forstaae, at jeg ikke kan have den Betydning for Dig, som Du for mig . . . Det vil blive afhængig af dine Breve, hvorvidt to Aar af mit Liv skal blive glade, eller sorrigfulde . . . Jeg

kan mærke at jeg ved at skrive til Dig baade vil blive bedrøvet og bitter".

Derimod skriver han den følgende dag:

"Min kjære velsignede Pige! hvor jeg idag er bleven glad, thi idag kom . . . Brev til mig, der fyldte det lange Rum, som har gjort mig saa megen Sorg".

Det kan i brevene være vanskeligt at afgøre, hvad der eventuelt kan tilskrives hans længsel efter Emilie og bitterheden over hendes for sparsomme breve til ham, samt hvad der skyldes svingninger i hans grundstemning. Således skriver han 30. november:

"Du kan ikke forestille Dig, hvilken Revolution dit sidste Brev har gjort i mit Befindende. Istedetfor at jeg førhen havde al Kraft nødig for blot nogenlunde at holde Balancen, for nogenlunde at have Tankerne samlede til at studere, saa befinder jeg mig nu saa overordentlig vel, og Fremtiden smiler mig atter imøde".

Men den næste aften skriver han:

"Jeg veed ikke hvorledes det er, men jeg befinder mig ikke rigtig vel i Aften, og naar jeg nu vil efterspore Grunden, saa er det nok fordi det er Løveraften, fordi din Fader [Emilie] sandsynligviis er i ondt Humeur, og fordi Du er saa bedrøvet . . . Inden jeg begynder at studere Coranen vil jeg læse dit sidste Brev ret igjennem med Andagt, for saaledes at sætte mig ind i en bedre Stemning".

Den 3. december skriver han om det velvære, han oplever under sine ture til Palais Royal:

"Jeg gaaer tit her . . . med megen Velbehag . . . Jeg kan ikke ret selv forklare mig den Velvære, som jeg føler ved at vandre mellem al disse Mennesker, men vist er det, at der kommer en saadan Roe og Tilfredshed over mig, naar jeg har gaaet der noget".

Emilie har formentlig skrevet til Monrad, at hun kunne være melankolsk. Således skriver Monrad 10. december:

"Troer Du, at jeg holder mindre af Dig, naar Du er melancholsk, end naar Du er munter . . . Hvor Tanken paa Dig dog er indvævet i hele mit Væsen, hvor er der kommet en uendelig Ro over mig, siden jeg veed, at Du virkelig er

min, er mit eget velsignede Barn".

Den glæde og ro, som Monrad angiveligt havde fundet i mødet med Emilie, er et af den foreliggende korrespondances hovedtemaer. Således skriver han 13. december:

"Jeg har flere Gange tænkt paa min kjære Emilies Melancholie . . . Du kan ikke troe hvor der undertiden overfalder mig en Længsel efter at sidde ovre hos Dig i dit lille Kammer, Du maa ikke blive vred over, at jeg i Phantasien lader Dig sidde paa mit Skjød, og trykker Dig tæt op til mit Bryst, Du Kjære! min Arm savner Dig, mit Øie længes efter Dig, min Sjæl er i en Udlændigheds-Tilstand, og dog Du Elskede hvor uhyre rig er jeg ikke, jeg er rig i Erindringen, rig i Haabet, rig i den urokkelige inderlige Overbevisning at Du er *min*, at hele dit Væsen hele din rige Sjæl i al Evighed er min Eiendom. Naar jeg tænker paa hvor lykkelig jeg er ved Dig, da bliver jeg ret skamfuld over mig selv, thi jeg føler at jeg ingenlunde har fortjent al den overvættes Glæde, som blev mig skjænket, da Du blev min".

Af Monrads brev til svigerfaderen, formentlig skrevet 14. december, fremgår det, at han havde planer om at få Emilie til Paris (5):

"Jeg har nu opholdt mig saa længe i Paris, at jeg kan lægge en Plan for min øvrige Reise . . . Da jeg forlod Kjøbenhavn, var det min Bestemmelse at gjøre mig al mulig Umage for at komme til Ægypten; men ved at opholde mig her har jeg erfaret, at Hjælpemidlerne til at studere Orientalia ere langt flere end i selve Orienten. Dernæst har jeg da ogsaa indseet, at til at foretage mig denne Reise udfordredes en Forberedelse af flere Aar for mig . . . Efterat have raadført mig med kyndige Mænd her er jeg bleven overbeviist om, at det vil være gavnligst for mine Studier at være Vinteren 1839-40 i Kjøbenhavn og med Foraarets Begyndelse vende tilbage til Paris. - Jeg kan ikke negte, at det vilde være mig overordentlig kjært, om Du saa vilde tillade, at Emilie fulgte med mig . . . Det vil være mig meget kjært, snart at faae Svar fra Dig, da jeg ikke reiser hjem, hvis jeg ikke kan faae Emilie med mig, og jeg i dette Tilfælde maa lægge en anden Plan for min Reise".

Monrads psykiske tilstand - uanset årsag - har ofte været svingende mellem bedrøvelse og glæde. Som før nævnt tilskrev han selv u-

middelbart sine stemninger strømmen af Emilies breve. Således skriver han 3. januar til hende:

> "Jeg har . . . lige til jeg fik dit sidste Brev . . . ikke havt det godt, thi det bedrøvede mig at dit næstsidste Brev var saa kort . . . Hvor man dog kan pine sig med mange Tanker . . . Du har nu aldeles Hals og Haand over mig, thi naar Du vil straffe mig saa behøver Du blot at lade en Postdag gaa over eller skrive et lille Brev . . . og saa Farvel til al Glæde i Rue de la Monnaie. - Tak for Dit Brev, det har dog igjen gjort mig rigtig glad, rigtig lykkelig, det er dog ellers en skrækkelig afhængig Stilling, man er i, naar man holder saa meget af en Person, Philosophie hjælper mig i alle andre Tilfælde, men i Forholdet til Dig . . . har den aldeles intet at sige, at min Sorg og Glæde sendes mig fra Bredgaden. - Men for Øieblikket er jeg overmaade lykkelig".

Lykkelig og begejstret skriver han den næste dag:

> "Hvor jeg dog føler mig lykkelig denne Morgenstund! Du kan ikke forestille Dig, min kjære Emilie! hvor hele min Sjæl kan være opfyldt af Glæde over Dig, da glemmer jeg alt Andet . . . At Du blev min, er i mit Liv det største Beviis paa Forsynets uendelige Godhed imod mig og dets Styrelse af mine Veie".

I samme brev udtrykker han nogen skuffelse over endnu ikke at have hørt fra svigerfaderen:

> "Din Fader synes altsaa formodentlig ei om mit Forslag. Hvis Du ikke kan følge med mig, da kommer jeg naturligviis ikke til Kjøbenhavn, før hele min Reise er forbi. Hvis han derimod havde samtykket, saa var jeg kommen sidst i September . . . til Kjøbenhavn, og var reist bort med Dig i April eller Mai 1840".

Monrad var bekymret over, at svigerfaderen eventuelt skulle misbillige hans plan om at bringe Emilie til Paris, men samtidig var han "jublende" over hende. Således skriver han 6. januar til hende:

> "Og uagtet det ikke er uden Vemod, at jeg tænker mig min Plan strande, saa er der dog noget saa jublende i min Sjæl, noget der tit i min Eensomhed afnøder mig mange uvilkaarlige Udraab (f.x. min egen Velsignede! - Emilie!

etc.) Og Grunden til alle disse Udraab er den, at jeg af dit sidste Brev saae, at Du virkelig er min egen . . . Dit næstsidste Brev korte Brev havde nemlig faaet mig til at troe, at Du ikke holdt saa forfærdelig meget af mig. Men denne Tanke piner mig, gjør mig saa grændseløs ulykkelig. Dog nu er jeg glad, nu er jeg lykkelig, lykkelig som den første Dag, da Du gav mig dit Ja . . . Gud vær lovet, være takket af min inderste Sjæl, fordi han skjænker mig Dig".

I hvor høj grad Monrad vaklede vedrørende sine fremtidsplaner, og noget af grunden dertil, får man indblik i af hans brev til Emilie 15. januar:

"Jeg er meget hyppig saa glad over Dig, at jeg faaer en Taare i Øiet. Finder Du ikke at det er skrækkeligt sentimentalt? . . . Jeg er i Grunden for Øieblikket noget kjed af den arabiske Lecture, jeg kan ikke lade være undertiden at tænke paa, hvor ypperligt vi dog kunde have det i en Præstegaard, hvorledes vi der uforstyrret kunde leve for hinanden. Jeg synes, at jeg kunde være saa lykkelig ved en Virksomhed for Religionen, og den levende Følelse af jeg vilde gjøre alt hvad der stod i min Magt for at udbrede Religieusitet i min lille Menighed gjør at mine Differentser med Hensyn til Kirken faaer langt mindre Betydning. - Du seer heraf, hvor vaklende jeg endnu staaer, og da jeg arbeider af al Iver alligevel i Orientalia, saa er det maaskee godt at jeg staaer saa vaklende, da det ikke blot er afhængig af en selv, i hvilken Stilling, man skal komme. Jeg søger ogsaa med Hensyn til mine Studier at indrette mig saaledes, at de tildeels lige godt kunde tjene til begge stillinger . . . Siden jeg har faaet Dig er den præstelige Virksomhed bleven endnu mere tiltrækkende for mig, thi det forekommer mig at vi i denne Stilling rigtig kunne leve for hinanden, uforstyrret af alle Andre, og idet vi ville leve for hinanden, saa ville vi tillige leve med Verdens største Aander. I vor lille Præstegaard skulde Verdens store Poeter og Philosopher ei blot staae paa Hylderne, men de skulde blive levende i vore Sjæle".

Samme dag modtager han et brev fra Emilie, hvori hun må have berettet at have været syg. Endnu den aften svarer han hende:

"Du skal have ret mange Skjænd fordi Du har været syg . . . Tænk dog paa, at Livet er langt, at vi kunne løse ret mange Ting sammen og at derimod Svagelighed paadraget ved Kulde og Natvaagen kunde forstyrre megen Glæde

> . . . Jeg kan i denne Tid mærke, at jeg har arbeidet noget for stærkt, men jeg har strax holdt op, thi mit Liv og min Sundhed har for Øieblikket langt større Betydning for mig, da jeg er overbeviist om, at ogsaa din Lykke knytter sig hertil. Nu befinder jeg mig atter aldeles".

Det kan ikke sikkert afgøres, om Monrads udsagn om "mit Liv og min Sundhed" skal ses som en slags indirekte bebrejdelse over for Emilie på baggrund af, hvad hun må have meddelt om den eventuelle årsag til sin sygdom, eller om det skal relateres til hans egen helbredstilstand. Tegn på melankoli finder man ikke på det tidspunkt, og nogle dage senere skriver han til Emilie (6):

> "Jeg er glad over Dig . . . Du er mit kjære Alt, som undertiden gjør mig aldeles beruset af Jubel over Dig".

Den 19. januar skriver han til hende, at han måtte søge tilflugt i arbejde:

> "Jeg har . . . hverken Lyst til at see eller høre noget Smukt, for nærværende Tid er det mig umuligt at nyde noget, fordi jeg ei kan nyde det med Dig . . . Min eneste Tilflugt er at arbeide, jeg arbeider fra om Morgenen til om Aftenen, og jeg kommer desværre ikke synderligt vidt, men Gud være lovet, hver Dag kommer jeg een Dag nærmere til den Tid at jeg skal see Dig".

Samtidig pinte det ham ikke at høre fra svigerfaderen vedrørende Emilies eventuelle rejse til Paris (7). Han beretter om sin begejstring over at gå i operaen (8): "Man kan lee og græde, ens Sjæl kan gjennemløbe den hele Scala af Følelser".

Den 25. januar fik han efterretning fra svigerfaderen, der ikke kunne gå ind på hans plan:

> "Jeg vil ikke tale mere derom med et eneste Ord, kun det maa jeg sige Dig, at Du er et elskeligt Væsen [Emilie], og at jeg er saa fuld af Glæde over Dig, ja jeg er næsten alt for glad".

Samtidig havde han skrevet til sin fader, der opholdt sig i Norge (9), og fra søsteren Sophie modtager han et brev, der har berettet om "Melancholie, Svagelighed, Frygt for Fremtiden" (10). Monrad fandt i brevet tegn på, at hendes sjæl var "sønderrevet og opløst".

Faderens og søsterens tilstand har bekymret ham, hvilket skal medtages, når man skal søge at bedømme Monrad selv.

Den 29. januar skriver han til Emilie:

> "Jeg maa nu efterhaanden vænne mig til den Tanke, at jeg ikke iaar skal see Dig. Og for at gjøre det, saa arbeider jeg nu af alle Kræfter, men det er forfærdeligt, saa lidt der kommer ud deraf, og jeg kan saa ikke lade være at tænke paa, at der vilde være kommet noget gandske andet ud af det at blive hos min egen kjære Pige. - Jeg synes undertiden, at det er saa uhyre dumt at jeg er reist bort fra Dig".

To dage senere skriver han:

> "Du er min egen Pige, mit Alt . . . Du er den der gjør min Sjæl lykkelig og mit Øie vaadt af Glæde".

I januar 1839 havde Monrad haft orientalisten N.L. Westergaard boende hos sig (11).

Som tidligere nævnt ses Emilies breve til Monrad ikke bevarede. Deres eventuelle skæbne kendes ikke. Men af Monrads brev 10. februar ses det, at hun ønskede dem brændt. Patetisk og meget følelsesbetonet skriver han herom:

> "At brænde dine Breve, min kjære Emilie, nei det vilde være mig aldeles umuligt at gjøre det. Disse kjære velsignede Smaae, hvorledes skulde jeg dog kunne bære det over mit Hjerte at lade dem gaae op i Røg og Damp. Det vilde pine mig, det vilde gjøre mig saa uendelig ondt at den blotte Tanke derpaa giver mig en levende Forestilling om, hvorledes det kan blive umuligt for en Christen at forhaane Korset. Og kjære Emilie, der er ingen Overdrivelse deri, naar jeg siger, at din Kjærlighed er en Frelse for mig, er en Kilde rig paa Glæde, ikke blot paa jordisk Lykke, men paa den stille Fred, der faaer os til at tænke paa Døden, som paa et Øieblik, hvor vi endnu friere kunde drage Aanden. - Det er derfor et meget ubesindigt Forlangende af Dig, Du elskede, at fordre at jeg skulde tilintetgjøre disse Pant paa din Kjærlighed".

Atter er det sin fremtidsplan, han beretter om til Emilie. Således skriver han i et udateret brev fra februar (12):

"Jeg er i denne Tid plaget af følgende Tanker: Hvilken Stilling i Livet skal Du vælge? Skal Du indtræde i den geistlige Stand eller skal Du søge en anden Levevei? Skal Du f.x. søge at gaae den akademiske Vei? Under saadanne Tvivl træder en stille rolig Præstegaard (hvori Du staaer ved min Side, og deeltager i Nydelsen af den aandelige Rigdom, som kunde blive os tildeel, og deeltager i at virke til en lille Menigheds Timelige og aandelige Vel) frem for i et saadant fortryllende magisk Lys, at jeg kunde have Lyst til at opofre alt Andet. Dog saa gjør den alvorlige Tanke sig gjældende: Livet er ikke til Nydelse, men til Kamp og Arbeide".

I et brev formentlig fra slutningen af februar fortsætter han noget patetisk (13):

"En Ting bliver mig bestandig mere og mere indlysende, og det er den, at man, naar man skal være lykkelig ikke kan bruge en Stilling i Livet som Middel. For Dig kan jeg nok tilstaae det, at en Ansættelse i Orientalia vilde for mig kun være et Middel til et frit theologisk og philosophisk studium. - Jeg seer imidlertid nu, at dette Middel vil bortjage al min Tid, og jeg troer derfor at jeg *gjør ret i* meget let kunde komme paa en Afvei, der kunde være smertelig for hele Livet. Fra min tidligste Barndom af er min Sjæl draget hen til Religion, der var en Tid hvor jeg med megen Alvor tænkte paa at blive Missionær. - Da kom Tiden Tvivl og bortjog Kjærligheden til Himlen, men jeg takker Gud, fordi han igjen skjænker mig den. Det forekommer mig som Christus staaer, og breder Armene ud imod mig og siger til mig: Kom hid til mig, Du som er bedrøvet, jeg vil skjænke Dig Hvile! - Det forekommer mig, at jeg i en præstelig Stilling blev aldeles Eet med Du Elskede. Thi ogsaa en Præsts Hustru har sin Deel i Embedet . . . Min egen kjære Emilie, jeg haaber vist og fast, at Gud vil skjænke os sin Naade her i Livet. Gid han vilde lade os døe sammen, og tage os sammen op til sig".

Så stærkt Monrad udtrykker sig om en fremtidig præstegerning, er det forvirrende, når han, der nu flyttede til rue Chartres, få dage senere (1. marts) skriver til Emilie, at de orientalske studier blev ham bestandig "kjærere", ligesom han taler om at rejse til blandt andet Kairo og Konstantinopel:

"Du kan ikke forestille Dig, hvor deiligt jeg boer her. Jeg boer rue Chartres . . . Jeg seer udover . . . hele Paris, mit Øie naar Landet og Skoven langtborte. Luften er ypperlig frisk, jeg aander saa frit heroppe. Foraaret

> begynder allerede og med dets friske Luft vender fornyet Mod og Kraft til mig. - Jeg har derfor besluttet at fortsætte mine orientalske Studier, der bestandig blive mig kjærere efterhaanden som jeg rykker videre frem. Jeg troer nu ogsaa at kunne ligge en Plan for min øvrige Reise. Største Delen af dette Aar bliver jeg her, gaaer derpaa over Rom til Alexandrien, og Cairo og derfra over Constantinopel og Wien, Berlin hjem til min egen velsignede Pige. Til at foretage mig denne Reise vil et Tilskud af 600 Rbd af Fondet være mig nødvendigt".

Umiddelbart er der således, hvad Monrads fremtidsplaner angår, en stærk kontrast mellem hans breve fra februar og sidstnævnte. Der synes ligefrem at være tale om en radikal ændring. Imidlertid kan man ikke på grundlag af de tre breve sikkert vurdere hans psykiske tilstand, men udelukkes kan det dog ikke, at i det mindste noget af forklaringen til ændringen skal søges i et indtrådt stemningsskift.

Den 1. april beder Monrad, via Emilie, vennen Kayser skrive en ansøgning vedrørende rejseunderstøttelse. Endvidere havde han nu i sinde at skrive hende "en Række af politiske Artikler" (14). På sin nye bopæl flyttede han sammen med en franskmand, som fandt, at han blev "alt for kaad" ved at modtage Emilies breve (15).

Noget patetisk og uroligt skriver han 26. april til hende:

> "Der er intet af Livets Goder, hvortil jeg udelukkende knytter mit Haab, thi med Haabet forbinder jeg altid Resignation, saaledes, at naar hint forsvinder saa bliver denne tilbage, og holder Sjælen opreist. Men paa din Kjærlighed, min egen velsignede Emilie, paa den kan jeg slet ikke resignere, og da det er min inderlige Overbeviisning, at det kun er Døden der kan berøve mig din Kjærlighed, saa er jeg modig traadt denne min eneste farlige Medbeiler under Øine, og jeg har overvundet ham ved Haabet, og jeg har en fuld og fast Tro, at Du gjennem al Evighed er min. Derfor lad os indskrive paa det Flag, hvorunder vi to ville seile gjennem Livet: "Kjærligheden er stærkere end Døden" . . . Jeg er saa uendelig rolig, og saa uendelig lykkelig over Dig . . . Gud være takket, fordi han skjænkede mig din Kjærlighed . . . Igaar kunde jeg slet ikke bestille noget, thi jeg ventede den hele Dag Brev fra Dig".

I bedømmelsen af Monrad på indeværende tidspunkt skal medtages hans families sørgelige skæbne. Således havde han formentlig engang i april modtaget et brev fra sin fader, der meddelte ham, at han i Norge var "ene og forladt", ligesom han i brevet skal have bebrejdet sønnen, at Sophie var rejst fra Norge. Meget bevæget og bekymret skriver Monrad herom til Emilie i slutningen af april (16):

> "Det gjorde mig i mange Henseender ondt at læse Faders Brev . . . Jeg har tænkt på Dig, min kjære Emilie, og jeg er kommen til den Overbeviisning, at Du aldrig vilde forlade mig, at Du bestandig vilde være den samme Trofaste imod mig, hvor slem jeg endogsaa blev imod [Dig], naar Du vidste, at jeg ikke allene var legemlig, men ogsaa aandelig syg, og at jeg vilde være ene og overladt til Fremmede, naar Du forlod mig. Denne min Overbeviisning forhindrer imidlertid ingenlunde, at jeg undskylder min Moder og Søster".

Det lader sig vel ikke afgøre, om Monrad eventuelt hentyder til "aandelig" sygdom hos sig selv, men om ikke andet får man det indtryk, at det var den skæbne, han selv frygtede.

I samme brev får man rigeligt indtryk af hans stemningsvekslen, ligesom han nu følte sig overbevist om ikke at ville træde i kirkens tjeneste:

> "Naar jeg har det rigtig godt, saa ender jeg altid med at længes efter Dig [Emilie], men naar jeg er bedrøvet, tager jeg øieblikkelig min Tilflugt til Dig, og naar jeg er kommen hen til Dig, saa er jeg ikke længere bedrøvet . . . Jeg troer nu at kunne sige med Bestemthed, at jeg ikke vil indtræde i den geistlige Stand, hvorledes ogsaa min Fremtid bliver. Jeg kan ikke antage Kirkens Lærdomme, og jeg vil ikke hykle en Overbeviisning, som jeg ikke har. Det er ikke noget ubetydeligt Offer, som jeg bringer min Selvstændighed og min Frihed, thi jeg føler, at jeg med Hensyn til min Virksomhed kun vilde være fuldkommen lykkelig, naar den faldt i den religieuse Sphære. Jeg vil nu ikke tale om, at ogsaa de timelige Vilkaar paa den geistlige Løbebane vilde være langt mere smilende for os. Dog dette har ingen stor Betydning for mig, thi jeg forlanger ingen anden jordisk Lykke en den, at Du vil tilhøre mig . . . Der er kommen en betydelig Ro i min Sjæl, efter at denne Beslutning er bleven moden og fast hos mig, thi af mine Breve vil Du have kunnet see, at jeg i lang Tid har vaklet og været tvivlraadig. - Jeg hengi-

ver mig nu med hele min Sjæl til de orientalske Studier, og derfor har Reisen til Orienten faaet en saadan stor Betydning for mig, thi jeg haaber der at erhverve mig en saadan Kundskab i det Arabiske, at jeg ikke behøver at skamme mig ved at modtage en Ansættelse ved Universitetet i Orientalia".

Monrad ville nu gøre sine "Patroner" (*H.C. Ørsted* og *J.L. Kolderup-Rosenvinge*) opmærksomme på, at han agtede at ansøge om rejseunderstøttelse.

Således skriver han 30. april/1. maj til førstnævnte (17):

"Naar man er ene, langt borte fra Frænder og Venner saa kan det ikke feile, at man lader den forbigangne Tid passere Revy for sig, at man af og til holder Mønstring af sine Erindringer. Og naar jeg saaledes her i Staden Paris . . . lader Aarene 1830-1838 defilere forbi mig, saa spille den polytechniske Læreanstalt, Deres Høivelbaarenhed, en ikke ubetydelig Rolle i disse Vyer. Snart er jeg i Bygningen til St. Pederstræde i en talrig Forsamling, og ved Deres Ord aabner der sig for mig en ny Verden, som jeg endnu haaber ei i Fremtiden at blive aldeles berøvet ved heterogene Studier; snart er jeg ene med Dem paa Deres Studerekammer og taler med Dem om alle mine Anliggender, Planer og Sorger; og snart er jeg med Dem paa første Sal og seer Dem i al Deres Rigdom, seer Dem omgiven af hele Deres Familie, hvoraf enhver enkelt Person . . . er mig interessant, og hvis paagjeldende Personer ei skulde finde det for nærgaaende, er mig kjær. - For al den Nydelse og al den Nytte, som jeg har høstet af mit Forhold til Dem, modtage De, Hr. Etatsraad, modtage Fruen og alle Deres min inderlige og oprigtige Tak! . . . Efter min oprindelige Plan tænker jeg stærkt paa at reise til Orienten, hvis jeg kan faae den fornødne Understøttelse . . . Det er nyt Pant paa den Lykke, som venter mig, at min tilkommende Hustru i enhver Henseende sympathiserer med mig med Hensyn til Beboerne af et vist Sted i Studiestræde, hvor jeg saa tit er kommen".

Til Kolderup-Rosenvinge skriver han (18):

"Jeg haaber, at Deres Høivelbaarenhed ikke har forglemt, at De ved min Afreise fra Kjøbenhavn beærede mig med den Tilladelse, at henvende mig til Dem, naar min Reise til Orienten fra min Side var definitivt bestemt. Og til hvem skulde jeg vel ogsaa snarere vove at henvende mig end til Dem, der alt oftere har bortrøddet de Vanskeligheder, der optaarnede sig for mig, og

hvis Velvillie saa at sige har Krav paa en aaben og tillidsfuld Meddelelse. Jeg behøver ikke vidtløftigt at udvikle de Fordele, som jeg venter at have af en Reise til Orienten, thi jeg er vis paa at De oftere har ønsket at kunne gjøre en Reise nogle hundrede Aar tilbage i Tiden til vore Forfædre, og De derfor ogsaa tilfulde forstaae, hvad der hos mig fremkalder Ønsket om at reise nogle hundrede Mile i Rummet. At lade det arabiske Sprog gjenfødes hos mig ved at tale det, at lære at kjende Folket, dets Tanke og Handlemaade, dets Regjering og Religion, dets Sand og Palmer, Cameler og Løver etc etc, at samle Manuscripter, og knytte Forbindelser, som kunne være nyttige for Fremtiden - see det er det Ringeste, som jeg venter mig; men hvis Skjæbnen skulde være mig gunstig, hvis Forholdene skulde være heldige for mig, da haaber jeg at komme til Egne i Arabien, som endnu ikke ere besøgte, og i meget forfængelige og forvovne Øieblikke smigrer jeg mig med, at min Reise kunde blive et Supplement til Niebuhrs, og at den danske Regjering ved at komme mig til Hjælp, kun vil komme til at fortsætte et begyndt hæderfuldt Foretagende. Men som sagt disse Tanker har jeg kun i meget kjække og selvtillidsfulde Øieblikke. De Puncter af min Reise, som for Øieblikket staae *faste* ere Cairo, Mekka, Jerusalem, Constantinopel. - Til at udføre denne Plan, behøver jeg som minimum - jeg vover næsten ikke at skrive det - 1000 Rbd i Tilskud. Jeg haaber, at Deres Høivelbaarenhed, ikke vil finde denne Sum for lidt anslaaet, naar De betænker, at det ingenlunde vil være behageligt for mig, der er forlovet i Kjøbenhavn, at blive siddende i en Sandørk inde i Arabien af Mangel paa Penge".

Monrads breve til hans "Patroner" synes præget af øget selvfølelse. Specielt det sidstnævnte brev kunne tyde på, at han har befundet sig i en løftet grundstemning.

Endnu psykisk veltilpas skriver han 12. maj til Emilie:

"Jeg har ikke havt mindre end to Breve at skrive i denne Uge . . . Men det tager forfærdelig megen Tid at skrive til sine Patroner . . . Jeg er da ogsaa bleven straffet herfor ved en Snue. Det er første Gang jeg er forkjølet i Paris . . . Jeg kan ikke sige Dig, hvor Din Kjærlighed gjør mig uendelig lykkelig . . . Rom har jeg opgivet. Jeg har altfor megen Respekt for Rom til at ville see den paa en saadan kort Gjennemreise, min Sjæl er saa fuld af Orienten, at jeg ei vilde have Ro til at nyde noget, som er saa forskjelligt".

Fire dage senere er der imidlertid indtrådt et radikalt omsving i hans planer. Han vil nu fuldstændig opgive sin rejse til Orienten for i stedet at rejse hjem til København! Således skriver han 16. maj:

> "Hvis Du nu troer . . . Emilie at jeg vil reise til Orienten saa tager Du meget mærkelig Feil, jeg vil i Slutningen af dette Aar rejse til Kjøbenhavn i September eller October, jeg vil være hos Dig . . . og jeg giver hele den øvrige Verden en god Dag. Det er paa eengang gaaet et Lys op for mig, hvorledes Du egentlig har det, og efter den Tid staaer min Beslutning fast at komme til Dig . . . Det er med overordentlig megen Fornøielse, at jeg tænker paa, saasnart at see Dig . . . Jeg forsikkrer Dig paa Ære og Samvittighed at jeg handler aldeles egoistisk. Lad mig derfor see at Du ikke kommer med Protestationer, men at Du er glad over, at jeg vender tilbage [til] Dig. Thi hvis jeg kan mærke at Du ikke er glad, saa reiser jeg til Arabien og kommer aldrig mere tilbage. - Jeg har Agtelse for Dig Emilie og derfor skjuler jeg Intet for Dig, jeg siger Dig aldeles oprigtigt og bogstaveligt hvorledes jeg har det. Hvert Ord som jeg derfor skriver til Dig er den rene, skjære Sandhed. Jeg kan desværre mærke, at jeg ikke iaar vilde kunne blive færdig med de Forberedelser, som ere nødvendige til min Reise. Jeg er ikke syg, men mine Kræfter slaae ikke til at arbeide saa meget som jeg skulde. For ikke at blive syg, maa jeg undertiden lade hele Dage gaae hen uden at arbeide. Men naar jeg befinder mig saaledes anseer jeg det virkelig ikke for at være raadeligt at reise til Orienten . . . Den øvrige Verden gjør Du bedst i at forberede paa min Ankomst ved at sige, at jeg ikke befinder mig rigtig vel, at jeg klager mig over at jeg [?] arbeide saa meget som jeg ønskede. Thi paa denne Maade maa mine Patroner gradeviis forberedes paa, at jeg ikke vil gjøre Brug af det, som jeg nu søger. - Omendskjøndt jeg er bange for at din Fader ikke ret vil kunne finde sig i min Ubestandighed, saa vilde jeg dog gjerne indvie ham i min Hemmelighed. Men hvis han skulde blive vred, saa beed ham om at tilgive os, at vi længes efter hinanden".

Det vides ikke, hvad Emilie forinden ovennævnte brev har skrevet til Monrad. Hans egentlige motiv til at ændre beslutningen om at rejse til Orienten kan man kun gisne om. Han har sikkert nok været bange for at blive syg. Men han ender vel egentlig med at skrive, at det er længslen efter Emilie, der har fået ham til at træffe

beslutningen om ikke at rejse. Hans bekymring for faderen kan også have spillet ind, men et omskifteligt stemningsliv har utvivlsomt også spillet en rolle. Derimod kan hans psykiske tilstand på det omhandlede tidspunkt ikke sikkert vurderes.

Endnu i slutningen af maj skriver han om sin glæde over at skulle rejse til København, ligesom han igen kommer ind på eventuelt at skulle slå ind på en gejstlig løbebane! (19):

> "Hvergang der kommer Brev, min egen Emilie, saa befinder jeg mig overordentlig vel, der udbreder sig over mig en saadan stille velgjørende Følelse, som gjør mig doppelt lykkelig, nu da jeg snart skal vende tilbage til Dig . . . Ja nu maa Du ikke lee ad mig, hvis jeg skulde bestemme mig til at gaae den geistlige Carriere . . . Du finder det vist meget ubestandigt af mig, at jeg nu anseer den geistlige Stand som noget Muligt, men det gaaer ofte saaledes at man bliver draget stærkt hen til det, hvorfra man har besluttet at rive sig aldeles løs".

Herpå - endnu i maj - fik han fra Kayser meddelelse om at være kommet for sent med sin ansøgning om rejselegat (20). Til Emilie skriver han herefter:

> "Jeg er meget lykkelig over, at jeg nu saa ypperligt for Verdens Øine kan retfærdiggjøre at jeg ei reiser til Orienten, men derimod reiser ud til Bredgaden . . . Der er noget saa jublende i min Sjæl efterat jeg har besluttet at vende tilbage til Dig".

I begyndelsen af juni skriver han til hende (21):

> "Jeg er sund og karsk, fuld af Mod og Kraft, og fuld af Kjærlighed til Dig".

Uroligt men begejstret skriver han nogle dage senere (22):

> "Jeg har i 48 Timer aldeles Intet kunnet bestille, fordi jeg ventede paa Dit Brev . . . Jeg kan næsten slet ikke arbeide og deri er Du slemme Pige ene Skyld, thi jeg længes efter Dig; jeg er bleven forynget ved min Beslutning at leve for min Kjærlighed, jeg er lykkelig, jeg er glad".

Efter at have modtaget et brev fra Emilie føler han sig slået ud.

Således skriver han uroligt midt i juni (23):

"Min egen kjære Emilie! vil Du ikke nok tilgive mig, hvis jeg har bedrøvet Dig? Jeg har tabt alt Andet i Verden, jeg føler det jeg kan ikke leve for noget Andet end Dig, Du er det Eneste, som jeg har tilbage, Du er mit Liv, Du er mit Alt, og jeg vil og kan ikke længere undvære Dig. Derfor har det gjort mig ondt at Du støder mig fra Dig, at Du ikke vil tillade mig at leve for Dig, at Du gjør Dig Skrupler ved at modtage min Kjærlighed til [Dig] . . . Jeg er inderlig overbeviist om, at Du allerede holder saa meget af mig, at jeg ved at leve med Dig . . . skal vinde din fulde Kjærlighed . . . Dette er det Haab . . . som er kommet til mig, som har trøstet mig efterat min Glæde over at vende tilbage til Danmark / eller rettere til Dig blev tilintetgjort. Men jeg trænger til at Du beroliger mig . . . Jeg trænger til at Du skriver til mig og giver mig Tilladelse til at leve for min Kjærlighed til Dig; thi hvis Du skulde finde, at det strider mod dine Principer, hvis det oprører en vis ædelmodig Selvstændigheds-Følelse . . . da føler jeg at det vil være forbi med min Lykke . . . Jeg vil nu ikke tale om at Du ei vil tillade mig at komme hjem . . . Med Hensyn til din Fader, da kan jeg ikke nægte at mit Forhold til ham har undergaaet en Forandring. Da jeg skrev til ham første Gang (15) havde jeg en fuldkommen sønlig Hengivenhed og Tillid til ham . . . Han besvarede . . . med den Mening, at jeg var en Hykler og Løgner, der spilte Comedie for ham. Og saa kan Du Lille dog troe om mig, at jeg vil spilde et Aar af mit Liv for ei at forekomme ham svag og umandig".

En underlig urolig stemning finder man i hans brev til Martin Hammerich 18. juni (24):

"Det er en ufordragelig Hede; jeg er sløv og dorsk men jeg vil alligevel skrive til Dig, thi jeg har gjort en Pause i mit Liv, og i saadanne Pauser er jeg ene istand til at skrive til Dig. Grunden hertil er, at Du egentlig er en Gjenganger, eller hvis Du hellere vil, at jeg egentlig er en Gjenganger. Jeg gjør ligesom hans Majestæt Paven af og til Helgener, og i deres Tal er Du een af de allerfornemste. Da jeg imidlertid her sympathiserer meget med Pariserne, saa har jeg ogsaa det tilfælleds med dem, at jeg meget sjelden tænker paa mine Helgener. Du er iøvrigt en gandske egen Helgen, Du er en Sammenblanden af Michael og Slangen. Du har forjaget mig af Paradiis. Du har tilintetgjort mine Idealer, Du har givet Menneskebesterne Navne for mig. Eller rettere sagt, det er ikke Dig, det er mit Forhold til Dig, det

er vor Historie. Du har en symbolsk Betydning for mig, du har havt en Indflydelse paa mig, der aldrig vil tabe sig, og netop derfor er Du ikke seilet ned ad Lethefloden. Jeg er din Ven og er ikke din Ven, ligesom Du vil. Jeg vil have megen Nydelse af at tale med Dig, jeg vil have megen Fortrolighed til Dig, jeg vil med stor Fornøielse gjøre Dig Tjenester, jeg vil glæde mig over din Lykke, men bedrøve mig over dine Sorger, nei det vil jeg have mig meget frabedt. Dermed vil jeg naturligviis ei sige, at jeg ei med Rolighed vil høre paa Alt, hvad der angaaer Dig, at jeg vil stræbe at opfatte det Disharmoniske og gjøre mig megen Umage for at finde et Middel til at opløse det. Men vender Du mig Ryggen, vender jeg Dig ogsaa Ryggen; farer du heden, græder jeg ikke. Du seer at jeg er aldeles trivial, aldeles som Andre, og det i den Grad, at jeg bevæger mig med stor Lethed i alle Talemaader om at "leve for Andre", om "dyrebare Venner", thi jeg har Frygt for at synes original. Men med Gud og min Helgen gjør jeg en Undtagelse, derfor gaaer jeg ikke tilalters, og derfor skriver jeg dette Brev til Dig. Det vilde være infamt, hvis Du vil analysere mit Væsen for nogensomhelst, thi Menneskenes Børn ere nogle Asener, men hvis Du gjør det, skal Du ikke destomindre vedblive at være min Helgen, kun giver jeg den ene Fod et Anstrøg af en Hestefod. Du kan da naturligviis nok begribe at jeg ei bryder mig det allerringeste om Kunst, Videnskab eller nogen af alle disse Pjalter, hvormed Menneskeheden dækker sin Nøgenhed. Jeg har tænkt paa om jeg ei skulde gjøre mig ærgjerrig, men selv om hele Jorden nævnte mig med Respect, saa var det en ussel Ting, naar man tænker paa, hvilken jammerlig Plads Jorden indtager i Verdenssystemet. Jeg har en Illusion tilbage det er Kjærlighed, den er mit Liv, den er mit Alt. Naar ogsaa den er forbi, saa - . . . Lev vel, min dyrebare Ven. Hils Iselinge og dens Colonier, forsikr dem alle om min inderlige, hjertelige Hengivenhed fra Din til Døden trofaste Ven D.G. Monrad".

Udsagnet om kærligheden som en illusion lader Monrad i bogstavelig forstand stå åbent, og det er spørgsmålet, om han ikke har haft tanker om selvmord som en endelig udvej.

At det har været længslen efter Emilie, der har fået Monrad til at aflyse rejsen til Orienten, får man indirekte udsagn om i hans brev til hende 26. juni:

"Det er iøvrigt afsindigt af mig at jeg nogensinde har kunnet faldet paa at vilde forlade Dig; jeg kan ikke forstaae mig selv . . . Jeg kunde have Lyst

til at flygte bort med Dig fra hele Verden, til et eenligt Sted og leve ene for Dig og idet jeg levede for Dig vilde jeg leve med Dig for det Største og Skjønneste, som Menneskeaanden har frembragt . . . Har jeg ikke tabt noget i din Agtelse ved at vise mig saa vaklende med Hensyn til min Livsplan? . . . Min Længsel efterat flytte ud med Dig i en stille Præstegaard bliver bestandig større; der synes jeg at vi saa gandske kunne leve med og for hinanden"

Monrad finder, at hans liv ville være "tomt og øde" uden Emilie. Således skriver han 2. juli:

"Gid jeg dog maatte være istand til at gjøre Dig rigtig, rigtig lykkelig. Jeg skammer mig over hvor tit jeg har gjort Dig bedrøvet, og det over saadanne usle Smaating; der er noget uendeligt usselt i, at det daglige Livs Ubetydeligheder kan have en saadan Magt over . . . mig. Jeg kjender mig selv saa godt, for jeg kjender mine Skrøbeligheder, men der er meget infamt for mig deri at jeg noget eneste Øieblik kan være gnaven eller ærgerlig eller mukken mod Dig . . . Du som mere og mere udelukkende optager al Plads i min Sjæl, Du som er min hele aandelige Rigdom. Hvor mit Liv dog vilde være tomt og øde, hvis jeg ikke havde Dig . . .Omendskjøndt min hele Sjæl er Længsel efter Dig, saa er jeg nu lykkelig".

Den 1. juli 1839 var Monrads fader på grund af sindssygdom blevet indlagt i Frederiks Hospital. Når Monrad i de følgende breve omtaler faderen, nævner han hverken hans tilstand eller indlæggelsen (25), men man kan forestille sig, hvilken angst og bekymring faderens sygdom må have fremkaldt hos ham. Hans beslutning om at rejse hjem har dog været taget inden faderens indlæggelse.

Det var planen, at Monrad ville rejse hjem omkring midten af september (26). Hans to sidste breve fra Paris til Emilie, skrevet i begyndelsen af september (27), giver et udmærket helhedsindtryk af de sjælelige tilstande, han havde gennemlevet under hele opholdet:

"Tiden til min Afreise stunder nu stærkt til . . . Naar jeg tænker tilbage paa den Tid jeg har [været] borte fra Dig, da er det den Glæde som jeg har havt overordentlig liden; ja jeg troer næsten at kunne sige, at jeg ikke har havt en eneste glad Time, med Undtagelse af dem, som Tanken paa Dig har skjænket mig. Det er nu vistnok overordentlig umandigt og svagt, og hos alle Andre

venter jeg kun at møde Ringeagt og Medlidenhed, men det er saamen ogsaa det samme, hvis der er *een* Person, som ikke vil foragte mig, men som vil være mig hengiven, som vil sætte al sin Glæde i at leve med mig. Du slemme Emilie! kan Du erindre . . . at Du vilde skrive mig til hver Dag . . . Hvis Du havde gjort det . . . da vilde vi begge have undgaaet mangen bitter Time . . . Jeg lever i Glæde over Dig, i den inderlige Overbeviisning, at Du er min Egen, at Du gandske tilhører mig . . . Men jeg vil sige Dig, at jeg har overordentlig megen Medlidenhed med mig selv, thi jeg har virkelig lidt uhyre meget ved at være borte fra Dig. - Jeg kan ikke begribe, hvorledes jeg har kunnet udholde det saa længe . . . Dette er det sidste Brev som Du faaer fra mig; paa Fredag otte Dage forlader jeg Paris . . . Jeg maa blot til Slutning fortælle Dig, at jeg er aldeles indtaget af Dig; jeg er aldeles ude af mig selv, naar jeg tænker paa, at Du virkelig holder af Din D.G. Monrad".

Sammenfattende foreligger der om Monrads studieophold i Paris en lang række breve - hovedsagelig intime breve til Emilie - som ret nøje, næsten fra dag til dag, tillader at følge hans ydre færd samt psykiske tilstand. - Han svinger umiddelbart konstant mellem glæde, begejstring, undertiden jubel, og bedrøvelse samt ængstelse. I den nærmere bedømmelse heraf skal der tages et vidt hensyn til hans stærke længsel efter Emilie samt hans bekymring over faderens og søsterens tilstand, men man fornemmer dog tydeligt en noget skrøbelig person med et *habituelt* meget bevægeligt og omskifteligt stemningsliv. Især hans brev fra 10. november synes at kunne dokumentere, at hans stemningssvingen først og fremmest har været betinget af indre (*endogene*) årsager, men samtidig viser brevene dog en kendelig påvirkelighed af ydre forhold. Læser man brevene i sammenhæng, får man det indtryk, at der kan have været tale om flere *melankolifaser*, dog ingen sikkert maniske, men derimod nok *hypomaniske faser*.- *Schou* finder (28), at der har været tale om alvorlige melankolske perioder. - Monrads vaklen med hensyn til fremtidsplanerne, og som *Nyholm* finder forvirrende (29), kan i hvert fald i et vist omfang netop have været befordret af en stemningssvingen af endogen art. Men det kan ikke sikkert belyses, hvorvidt det, som Nyholm mener (30), først og fremmest var hensynet til Emilie, der meget i utide har bevirket hans afbræk i den oprindeligt til to år varende planlagte studierejse, og hvor-

ved han *ikke* skulle indfri de store forventninger, man havde næret dertil. Monrads beslutning om at tage hjem var blevet truffet inden faderens indlæggelse på grund af sindssygdom. Man skal imidlertid hæfte sig ved, at Monrad selv kan have næret frygt for at skulle blive syg. Han måtte således "undertiden lade hele Dage gaae hen uden at arbejde" for "ikke at blive syg".

Henvisninger og noter:

1) Monrads arkiv RA.
2) 11.10.38.
3) 4.10., 6.10., 7.10.38.
4) 29.10.38 fra Paris. I brevet fortæller han: "Jeg befinder mig særdeles vel". Det kan dog ikke afgøres, om udsagnet skal henføres til sørejsen eller hans øjeblikkelige befindende på brevets dato.
5) Udateret - men i et brev til Emilie 14.12.38 nævner han samme aften at ville skrive til svigerfaderen.
6) Udateret - skrevet mellem 15. og 19. januar 39.
7) 20.1.39 til Emilie.
8) 24.1.39 til Emilie.
9) 15.1.39 til Emilie.
10) 25.1.39 til Emilie.
11) 22.1.39 til Emilie.
12) Formentlig fra sidste halvdel af februar 39.
13) Skrevet på samme ark som brev af 1.3.39.
14) Brevet senere påtegnet at være skrevet efter 31.3.39.
15) Udateret - samme ark som 15. og 16.4.39.
16) Udateret - samme ark som et brev dateret "Sidste April".
17) D.k.B., trykt i M. Ørsted: Breve til og fra H.C. Ørsted, 1870, II, 156 ff.
18) Udateret (ifølge Monrads brev til Emilie 12.5.39 skrevet først i maj 39) - N.k.S. 3101 4°, trykt i "Illustreret Tidende", januar 1914.
19) Udateret, kan placeres efter øvrige breve fra maj.
20) Udateret, kan placeres efter øvrige breve fra maj.
21) 4.6.39.
22) Udateret - senere påtegnet at være skrevet 7.6.39.
23) 16.6.39.
24) 18.6.39, Aagaard-Hammerichs arkiv RA, trykt i Pers.Hist.Tidsskr. 12, IV, 1949, 65 f.
25) Cf. 4.6., 7.6., 26.7. og 4.8.39 til Emilie.

26) 7.6., 13.8.39 til Emilie.

27) Udateret/september 1839.

28) Ugeskrift for Læger, 1944, 322 ff.

29) Nyholm 39.

30) Idem 44.

Kapitel 13

POLITISK-JOURNALISTISK VIRKSOMHED 1839-42

Omkring midten af september 1839 kom Monrad hjem fra sin studierejse til Paris. Han tog nu ophold hos søsteren Ottilie og svogeren Wehrlich, der boede i Borgergade (1). Straks efter hjemkomsten ses han at have begæret faderen indlagt på sindssygeanstalten i Slesvig (2). Denne var på grund af sindssygdom indlagt i Frederiks Hospital fra 1. juli til 3. oktober 1839. Man kan formode, at Monrad måske har ledsaget den sindssyge fader til Slesvig. Monrad selv er sikkert blevet sat i stærk sindsbevægelse.

Der foreligger intet sikkert om Monrads eventuelle planer for fremtiden efter hjemkomsten fra Paris. Kort forinden sin afrejse derfra skrev han til Emilie (3): "Et eller andet Embede er jeg temlig vis paa at jeg maa kunne erholde". Foreløbig er han imidlertid gået i gang med fra arabisk at oversætte "1001 Nat". Brudstykker af hans oversættelse er bevaret (4). På dette tidspunkt synes han ikke optaget af politiske spørgsmål (5). Men med Fr.VI's død 3. december 1839 skulle han tilsyneladende overraskende og brat træde ind på en politisk løbebane.

Monrad havde den aften været på hjemvejen fra et besøg hos Emilie, der boede hos sine forældre i Bredgade. På Østergade mødte han

tilfældigt vennen *Fr. Barfod*, der var på vej til det studentermøde, *O. Lehmann* samme aften havde foranstaltet på d'Angleterre i den hensigt at få vedtaget en adresse til Chr. VIII med kravet om en fri forfatning, som Norge havde fået. Barfod beretter i sine erindringer (6), at Monrad havde standset ham og spurgt, hvorhen han skulle. Herefter havde Barfod forklaret ham sit ærinde. Monrad selv havde intet hørt om mødet og "havde ingen Lyst" til at gå med, "men [han] tog ham under Armen og trak ham med".

En af studentermødets hovedtalere var Lehmann, men ganske uventet og til støtte for ham havde Monrad taget ordet og anbefalet adressen.

Barfod beretter (6), at Monrad "skulde blive en af de dygtigste Ordførere for den Retning, jeg selv vilde bekæmpe". Præsten *Mørk Hansen*, der også havde været til stede, beretter om hans "henrivende Veltalenhed". Monrad havde blandt andet hævdet, at studenterne også var statsborgere, og at de som sådanne kunne og burde virke for større borgerlig frihed (7). Han havde hånet *P. Chr. Kierkegaard*, idet denne opfordrede til at skåne dronningen i hendes sorg (8). *C. Hostrup* var blevet "forarget over den flotte Maade", hvorpå han havde talt om kongen (9). *S. Høgsbro* fandt (10), at talen "næsten gjorde et ubehageligt Indtryk paa [ham] ved den kolde Ro og noget skrattende Stemme".

Med et knebent flertal blev adressen vedtaget, og Monrad blev medlem af den deputation, der den følgende morgen skulle overbringe den til kongen.

Birkedal skriver i sine erindringer (5), at Monrad før disse begivenheder slet ikke havde haft nogen "politisk Anskuelse", "men havde levet i sine snart drømmende, snart videnskabelige Tanker". Med studentermødet taler han om Monrads "politiske Gennembrud".

Vedel afviser (11), at Monrad har handlet af lune, men at han på grund af sit temperament og evner måtte blive politiker.

Som *Bagge* finder *Nyholm* (12) Birkedals vurdering uberettiget, idet Monrad i den foregående tid havde vist interesse for politiske spørgsmål, og at han i den følgende tids pjecer og artikler viste

sig "saa velfunderet i politiske Spørgsmaal, at man er nød til at slutte, at der ligger et grundigt Studium af disse Spørgsmaal forud". Nyholm konkluderer, at det var "en mærkelig urolig Drift, der . . . drog ham ind i disse Begivenheder".

I anledning af regeringsskiftet i december 1839 udsendte Monrad *"Flyvende politiske Blade" Nr. 1 og 2*, og hvoraf Nr. 1 forelå 23. december og Nr. 2 umiddelbart derpå i det nye år. Som Nyholm anfører, er det "et eget vulkansk Temperament", der i disse pjecer for første gang afslører sig for den danske offentlighed. Hurtigt placerer han sig med pjecerne som en af oppositionens farligste folk (13).

Umiddelbart stemningsbetonet, selvfølende, spydigt, vittigt og polemisk skriver Monrad i sin første pjece:

> "Naar Budskabet kommer, at den Drot, der i Mands Minde har staaet ved Statens Roer, er død, da sættes Aanderne i Bevægelse, og Samfundets Kræfter røre sig. Erindringen kommer i Dødens Følge og lader Blikket vende sig til den svundne Tid, og naar det hos den hedenfarne Konge overalt, i Lykke og Ulykke, i Ungdom og Alderdom møder den samme rene, utrættelige Villie, da fylder Veemod Sjælene, ei alene fordi en elsket Monarch er død, men ogsaa fordi der er en ophøiet dansk Characteer mindre . . . Det vil derfor maaskee i en vis Henseende synes mindre passende netop nu at ville løse den Opgave, som Forfatteren af disse Linier har sat sig, den nemlig at undersøge, i hvad Tilstand den danske Stat for Øieblikket befinder sig. Thi det er Minder om det Svundne, som man ønsker oplivede, det er Varsler om det Tilstundende, som man ønsker tydede. Tør derfor den, der hverken seer fremad eller tilbage, den, der ikke fremtræder som Fortidens Skjald og ei heller som Fremtidens Prophet, den, der hverken angriber Regjeringen eller forsvarer den, vente sig nogle Øieblikkes Opmærksomhed, idet han stræber aldeles roligt og simpelt at udvikle den nærværende Tilstand, idet han søger at bringe til en klarere Anerkjendelse, hvad der hos Mange ligger i en halvdunkel Følelse og en slumrende Bevidsthed? Og tør han vente sig Tilgivelse, naar det, som alt er udviklet af Andre, atter siges af ham, fordi et sammenfattende Overblik kaster nyt Lys paa det bekjendte Enkelte? Tør han vente sig forskaanet for at bebreides utidig Anmasselse og ubeskeden Selvtillid, idet han med ringe Indsigt og Erfarenhed indlader sig paa Spørgsmaal, som kræve

Fylde af Skarpsind og Kundskab? . . . Jeg taler for om muligt at faae Svar paa Spørgsmaal, som jeg vist med mange Andre har gjort i Stilhed, og som jeg ei mægtede at løse uden Antagelser, som maae smerte enhver Dansksindet. Dog bedre er Sorg, bygget paa Sandhed, end Glæde, grundet paa Skin. Folket maa levende gjennemtrænges af Overbeviisningen om det lave Standpunkt, hvorpaa det staaer, før dets Aandelige Gjenfødelse kan gaae for sig . . . Frederik den Sjette er død, Christian den Ottende har besteget sine Fædres Throne. - Det være langt fra mig her at ville indstævne den elskelige hedenfarne Monarch til nogen Dødsret! og hvis jeg end formastede mig dertil, og hvis jeg end kunde bringe det over mit eget Hjerte, saa vilde mine Ord henklinge døde og magtesløse, og Folkets Sjæle vilde vende sig med Afskye fra mig. Men idet jeg her standser, idet mit Blik seer fremad og seer tilbage, saa sammentrænger det Svundne og det Kommende sig i een Grundtanke: Frederik den Sjette gjorde Folket til Mennesker, Christian den Ottende vil gjøre det til Borgere. - Dog hvis dette Haab ei skal blive til tomme Gjøglebilleder i en feberhed Folkehjerne, saa er det Tid, at Folket kommer til en levende Anerkjendelse af sin egen Stilling og ei med dum Selvtilfredshed forgylder sin egen Usselhed, saa er det Tid, at de grantseende Blik og de skarpe Tunger ei som hidindtil udelukkende vende sig mod Regjeringen, men til en særdeles nyttig Afvexling mod Folket selv, ja saa er det Tid, at Folket opmander sig, at det gjenvækker sin Kraft og Dygtighed, at de døde Masser organisere sig . . . At see dette Folkeliv udviklet, det være Haabet som kalder, Maalet som forener, Tanken som besjæler! Og naar det ligger aabent og klart for Dagen, at Rigets Hersker ei allene kan stole paa den gammeldanske Kjærlighed, men ogsaa paa den nydanske Kraft og Sammenhold, da først skal Kongehaand sætte Seierskrandsen paa Folkets Isse".

Også den anden pjece, han udsender, vidner om et stemningsbetonet selvfølende temperament:

"Idet vi finde, at Staten er syg og dens Organisme forstyrret, vende vi os til Folket, fulde af den inderlige Overbeviisning, at ei alene Statens Styrke, men ogsaa dens Svaghed beroer paa selve Folket. Og naar vi saaledes vende Øiet mod en Tid, vi gjerne vilde betragte som svunden, saa see vi, at Folket har inddysset sig selv ved en indbildt Lykkes Gjøglebilleder, at dyb Døsighed og Dorskhed har været udbredt over det gandske Land; at man har været skamløs nok til at sige det aabenbar: "Hvortil Soldater? Danmark er saa lille, Danmark lever ved de fremmede Magters Naade;" at Folkets Tro har

været paa - Bestallinger, dets Kjærlighed til - Gratialer, dets Haab - Pensioner . . . Ja! saa see vi . . . at Kraften og Modet for en Tid vare svundne bort af Folkets Hjerte, at Forsagthed og Forsigtighed vare de Afguder, som man tilbad, for hvilke man knælede. - Men er Landet ikke vaagnet af sin lange, lange Slummer? Er der ei noget nyt, noget Andet, som har begyndt mægtig at røre sig i Aanderne? . . . Og jeg veed det vel, at der ere dem, som med et fornemt Smiil høre paa det uvidende Folks Tale, som troe, at et haanligt Skuldertræk er det rette Svar paa de eenfoldige Borgeres Ønsker; men jeg veed det ogsaa, at Guddommen har nedlagt i Sandheden en hemmelig Kraft, som med en uimodstaaelig Magt drager Hjerterne til sig, jeg veed, for at bruge en Andens Lignelse, at ligesom en lønlig Drift er Trækfuglens Fører paa deres lange Reise, saaledes er en, snart mere klar, snart mere dunkel, men næsten altid rigtig Følelse Folkenes Leder i deres Stræben efter det Sande og Rette. Naar derfor Ønsket om en Constitution er udtalt trindt omkring i Landet, saa er det, fordi man er greben af en Forudanelse om, at en Constitution vilde raade Bod paa Statens Brøst, at en Constitution vilde fremkalde et fornyet, kraftigt Liv og give de materielle og aandelige Kræfter et høiere Opsving".

Pjece Nr. 2 blev beslaglagt af censuren. Monrad blev tiltalt for overtrædelse af trykkefrihedsloven. Den 5. september 1840 blev han idømt en bøde samt et års censur for "i alt Fald ved flere af de . . . brugte Yttringer, der skulle gaae ud paa at udbrede Had og Misnøie imod Danmarks Regjeringsform . . . han formeentlig har . . . fremsat sine Bemærkninger i utilbørlige Udtryk" (14).

Monrad var også en ivrig fortaler for oprettelsen af et studentersamfund. I den forbindelse udtrykker han 20. januar 1840 atter stemningsladet og selvfølende (15):

"Hvad hver Enkelt i Folket kan udrette, er kun ubetydeligt, men vilde af den Grund Enhver lægge Hænderne i Skjødet, da skete der Intet. Kun naar Hver i sin Kreds - den være stor eller liden - virker al den Gavn han formaaer efter sin Evne og sine Forhold, da vil en Virksomhedens og Fremadstræbelsens Aand gjennemstrømme det hele Statssamfund og besjæle alle dets Dele med Kraft og Liv, og de rige Frugter ville da ikke udeblive. Vel er det kun en formel Organisation, hvorom her er tale, og hvad Indhold den skal faae, det vil beroe paa den Aand, der besjæler Studenterne, og paa den historiske Udvikling . . . Vel ere Studenterne fattige, deres Plove fure ei

> Jorden, deres Snekker pløie ei Havet, de have intet Catheder, intet Alter, intet Dommersæde, men Eet have de, Eet er deres, Eet skal ingen Magt i Verden tage fra dem, og det er - Fremtiden. Derfor skal vi, som Fremtidens Sønner, slutte os tæt sammen, og i vor egen snævre Kreds udfolde den Kraft og det Sammenhold, hvorved vi ville sættes istand til, senere med Dygtighed at udføre det Arbeide, der vil komme til at hvile paa os som Statsborgere".

Følgende notits bringer han fire dage senere i "Fædrelandet":

> Omendskjøndt det er min Overbeviisning, at Danmarks Fremtid tildeels vil beroe paa det kraftige Liv, som de danske Studenter og deres Jevnaldrende udfolde nu i snevre Kredse og siden i det store Statssamfund, saa er jeg ikke saa studenterindbildsk, at jeg skulle kunne have sagt, at Danmarks Fremtids Haab fornemmelig hvilte paa Danmarks Studenter".

I forhandlingerne om studentersamfundets stiftelse havde *C.E. Fenger* foreslået et fælles borgerligt samvirke. Ejendommeligt, patetisk selvfølende og voldsomt, replicerer Monrad (16):

> "Giv mig en Sal saa stor, at den kan rumme hele den danske Nation! Giv mig Lunger saa stærke, at mine Ord kunne høres! Giv mig Øren saa fine, at Intet gaaer tabt! og jeg stemmer for Stiftelsen af det Samfund, som Opponenten foreslaar. Men vil man udrette Noget i Virkeligheden, saa maa man begrænse sig".

F. Sibbern kritiserede i "Søndagen" (17) Monrads første og anden pjece. Han finder dem "overspændt" og taler om "hans varme Hoved" og "lidenskabelige Ideebevægelse" samt om den voldsomhed, der er kommet til syne i hans "Gemytsbevægelse". - Sarkastisk og selvfølende svarer Monrad 13. marts i "Fædrelandet" (18):

> "Hvilken Mand er saa ubillig, at han kaster sig over et Skrift, der er lagt under Beslag og som saaledes tildeels er unddraget Publicums Kjendskab? Hvilken Mand er saa ubesindig, at han vælter sig ind paa en Vaabenløs, og vaabenløs er vel dog den, der ifølge Lovene ei tør frit citere det actionerede og angrebne Skrift? - - Prof. Sibbern! - Ja Prof. Sibbern har virkelig ikke taget i Betænkning, at lade trykke i "Søndagen" et nedrivende, fordreiende og forkvaklende Angreb paa mine flyvende Politiske Blade Nr. 2 . . . Af dem seer man, at der virkelig har reist sig i hans Sjæl nogle

Smaabetænkeligheder . . . Prof. Sibberns Heftighed er . . . i den Grad løben af med ham . . . har været berøvet al rolig Besindighed . . . Og mon det skulde være en Forbrydelse mod Pieteten ei at ville tillægge Frederik den Sjette en Alsidighed, som ingen Dødelig har været i Besiddelse af. Hvilke umaadelige Kræfter, hvilken uendelig Forskjellighed af Talenter tager Ideen ikke i Beslag for at gjennemføre sig i Historien? For at hævde Menneskerettighederne skete Revolutionen 1789, for at hævde Borgerrettighederne skete Revolutionen 1830. Det var mit Haab, at disse to store Verdensimpulser skulde afspeile sig i tvende af Danmarks Konger: Frederik den Sjette og Christian den Ottende, og derfor sagde jeg med den Overbeviisning, at Forstandige forstaae det Forstaaelige: Frederik den Sjette gjorde Folket til Mennesker, Christian den Ottende vil gjøre det til Borgere . . . Prof. Sibbern forsvarer Stændernes Adskillelse med Begrebet om den organiske Eenhed . . . Men har Prof. Sibbern ikke betænkt, at den organiske Sondring og Differentiering ikke bevirkes ved nye Tilfældigt og Uvæsentligt men ved selve Livets oprindelige Grundvæsen? Har han ikke betænkt, hvor ilde stedt et Menneske vilde være, hvis hans ene Been f. Ex. fik det ulykkelige Indfald at ville have en Mave eller et Hjerte for sig. Og hvis samme Been fik sat sin Villie igjennem, mon der saa ikke var god Grund til at frygte for, at det med Tiden vilde bestræbe sig for at faae sit eget Hoved og saaledes paa eengang blive til et selvstændigt, uafhængigt Væsen? Prof. Sibbern behøver ikke at frygte for en død Eenhed. Lad Stænderne kun samles i een Sal, Differentieringen vil ikke udeblive . . . Det gjør mig ondt at jeg har maattet tage saa alvorligt til Gjenmæle mod Prof. Sibbern, og det gjør mig dobbelt ondt, fordi min Tanke, naar den dvæler ved mine første Ungdomsaar, ei nogensinde ligegyldig skal gaae forbi den Velvillie, hvorpaa han har givet mange Beviser".

Den 1. april 1840 indtrådte Monrad i *"Fædrelandet"s* redaktion. Samme dag bringer avisen en fortsættelse af hans kritik mod Sibbern:

"Jeg har med Overlæg ladet hengaae længere Tid, inden jeg atter traadte i Skranken mod Prof. Sibbern, thi det forekom mig, at der i hans Kritik og Svar var en vis Exaltation, som maatte have nogen Tid til at sætte sig . . . Men ubilligt vedbliver det dog at være, at Prof. Sibbern ikke vil anerkjende, at jeg staaer vaabenløs imod ham, om han endog kan retfærdiggjøre for sin Samvittighed, at han angriber en Vaabenløs . . . Lod jeg . . . trykke

et Forsvar for Nr. 2, hvori der naturligviis maatte forekomme hyppige Citater, da Bogen er under Beslag, saa vilde det efter al Sandsynlighed hænde sig, at de for forbryderiske ansete Sætninger vare deriblandt . . . Prof. Sibbern har ikke alene skrevet for Statens, men ogsaa for min egen Skyld, han vil vække mig, ja han vil ryste mig. Prof. Sibbern har et kjærligt Sindelag imod mig - jeg tvivler ikke derpaa -; men dette Sindelag yttrer sig ligesom den bekjendte Bjørns, der af lutter Kjærlighed vilde jage en Flue bort fra sin sovende Herres Ansigt, hvilket han saaledes af lutter Kjærlighed sønderrev. Hvem berettiger Prof. Sibbern til at have en saa mageløs Tillid til sin egen uforgribelige Mening, at han optræder i Journalerne som Bodsprædikant med tordnende Taler mod sine anderledestænkende Venner? Og troer han virkelig, at det er den rette Vei til at bevirke den af ham tilsigtede Omvendelse? Sandelig han kjender kun slet det menneskelige Hjerte, naar han troer, at det omvendes ved de Tirader, hvoraf hans Angreb ere fulde . . . Altsaa det, som er mig ligesom ethvert Menneske det Helligste og det Højeste, det som tilhører Lønkammeret og Gud, det har Prof. Sibbern trukket frem for Publicum, han har angrebet min Samvittighed . . . Heraf lære Prof. Sibbern, hvor let der kan undslippe selv en ældre Mand, selv en Professor i Philosophien, ubesindige og krænkende Yttringer; heraf lære han en anden Gang at være mere betænksom, mere skaansom og mindre bitter; og naar han atter tager en Steen i Haanden for at knuse den, der efter hans Mening har forbrudt sig mod sin Næste, da gaae han i sig selv og sige i sit Hjerte: Du staaer ei reen!"

Nogle år senere beretter Sibbern i en avisartikel (19): "Mig blev Monrad allerede i 1840 betegnet som den farligste Modstander".

Den 1. april 1840 bragte "Fædrelandet" en artikel, som antages at være Monrads *tiltrædelsesartikel* (20). Dens slutning er besynderlig:

"Christian den Ottende vil ikke tage Initiativet, han troer endnu ikke, at der er udgaaet en guddommelig Befaling til ham at han skal udføre Folket fra Ægyptens Land. Dog, hvem veed det, maaskee han har seet den brændende Tjørnebusk, maaskee han har hørt en Stemme sige: "Gak hen! Udfør dit Folk til Friheden", og maaskee han har svaret: "Herre, mit Folks Hjerte er forhærdet, det har Øine og seer ikke, det har Øren og hører ikke. Giv mig et Tegn, saa at jeg kan vide, at det vil forstaae mig!" - Danske Folk, Dig er

det, som skal give din Konge et Tegn; thi Jehova gjør ei længer Mirakler. Moses henkastede sin Stav, og see! Staven opfyldtes med Liv og Sjæl, den forvandledes til et levende Væsen. Fuldbyrd ogsaa Du det samme Jertegn, omskab ved Dit Ord det Døde til Levende! Dødt og dorsk og døsigt er det Folk, som er umælende, som ei opløfter sin Røst og Taler. Saa hæve ogsaa Du din Stemme, henvend Dig til Stænderne, og beed igjennem dem din Konge om Friheden. Sandelig, det Folk er Friheden uværdigt, som ei har Kraft nok til at bede om den. Viis Dig værdigt, giv din Fyrste det Jertegn, hvorpaa han maaskee ene venter. Blandt de Mænd, som Du har kaaret, er der uden Tvivl mange, som vakle, som ere svage. Fra Thronen vil der i denne Henseende ei udgaae noget Kraftens Ord, der kan styrke dem; det er Dig, der skal gjøre de Forsagte modige og de Tvivlende bestemte; Dig er det, Dig, som skal tale og ved Din Tale lægge for Dagen, at Du længes svarlig efter at drage ud af Ægyptens Land".

Også ovennævnte artikel, som jo tilskrives Monrad, skulle medføre tiltale for overtrædelse af trykkefrihedsloven. Anklagen lød, at "Fædrelandet" havde sammenstillet det danske folks politiske tilstand under den bestående regering med "Israelitternes Trældom i Ægypten", således at bladet søgte at udbrede "Had og Misnøie mod Rigets Constitution og Kongens Regjering" (21).

Den 29. april bringer Monrad en indsigelse mod den ham allerede verserende sag for overtrædelse af trykkefrihedsloven (22):

"Omendskjøndt man er berettiget til at have den mest ubegrænsede Tillid til Justitiarii og Tilforordnedes Samvittighedsfuldhed og Indsigt, saa er det dog en afgjort Kjendsgjerning, at den politiske Overbeviisning indvirker paa Anskuelsen af Skyld og Uskyld i politiske Pressesager. Valget af Dommere kan saaledes undertiden give Sandsynlighed for Frifindelse eller Domfældelse".

Den 1. maj 1840 blev Monrad viet til Emilie Lütthans. I medgift medbragte hun en ejendom i Toldbodgade. Denne muliggjorde, at han senere som grundejer blev indvalgt i borgerrepræsentationen.

I det følgende skal anføres endnu nogle eksempler på Monrads selvfølende og stemningsbetonede artikler og taler.

D. G. Monrad. Litografi 1844. (Det kongelige Bibliotek)

Emilie Lütthans, D. G. Monrads hustru, malet af Constantin Hansen 1847 eller 1848.

Imod illumination på kongeparrets sølvbryllupsdag 1840 bringer "Fædrelandet" 19. maj en artikel (23), der tilskrives Monrad. Indholdet er umiddelbart ejendommeligt:

"Om man derfor end kun med Bedrøvelse kan høre Tale om de overordentlige Summer, der ved den Leilighed skulle anvendes til Hoffets Forlystelse, og som ved Siden af Omkostningerne ved Frederik den Sjettes Begravelse og Christian den Ottendes Kroning sikkert ville opskrue Udgifterne til og i Anledning af Kongehuset for indeværende Aar til en selv hos os ukjendt Høide, saa angaaer den Forstemthed, dette kunde fremkalde hos de skatteydende Borgere, dog ikkun det Omfang og den Maade, hvorpaa Festiviteterne skulle finde Sted, ikke derimod den blotte Afholdelse af Hoffesten. Man skal derfor nok ryste paa Hovedet, naar man hører Tale om alle de Tusinder, der anvises, saa for Lysekroner, og saa for Fryndser, for Fløiel, for Champagne osv. osv. Man kan med Totalbeløbet af disse Summer, som en eneste Nat vil sluge, sammenligne, hvormange fattige Haandværkere og Bønder have maattet betale deres suurt erhvervede Fortjeneste af deres glædestomme, møisomme Arbeide til Skatteoppebørselsbetjentene, eller, naar de ikke kunde betale, maaskee ere blevne udpantede for deres sidste Stykke Sengetøj . . . Der gaves en Tid i Verden, da Staten betragtedes som et stort Jordegods, der med hele sin Besætning af Mennesker, Qvæg osv. tilhørte Kongen, da man saaledes havde sammenblandet Begreberne af Fyrsten og Nationen, at en Konge med Rette kunde sige: l'état c'est moi, og da det Ordsprog kunde danne sig: Quand Auguste beuve, toute Pologne en est ivre. Men denne Anskuelse har forlængst maattet vige for en fornuftigere og naturligere Opfattelse af Statsforholdene, som er en af en stigende Culturs bedste Frugter . . . Naar Kongen, som andre Dødelige, indlader sig i Ægteskab, saa gjør han dette som Menneske og ikke som Konge, og naar der, efterat han har gjort dette, er forløbet et vist Antal Aar, saa kan han føle sig opfordret til at feire en saadan Dag ved alle Slags Festligheder, men Nationen, som saadan, forekommer dette os at være uvedkommende . . . Kongen kan saa lidt undvære Søvn som nogen Anden, men naar han sover, saa gjør han det som Menneske, og ikke som Konge, og Enhver føler, at dersom nogen vilde sige om en Konge, at han sov som Regent, saa vilde dette betyde noget ganske Andet, end at han i Nattens Arme udhvilede sig fra den forløbne Dags Byrde og styrkede sig til den paafølgende Dags Arbeide. Kongen kan saa lidt som nogen Anden undvære Adspredelser og Fornøielser; men dersom Nogen vilde paastaae, at det var som Kon-

ge, at en Konge satte sig ned til et Spillebord, saa maatte han ogsaa ansee det for en Majestætsforbrydelse, naar Nogen gjorde Kongen Codille . . . At det ikke er til Nogens Nytte, det behøver vel intet Beviis, med mindre man ved Nogen netop vilde tænke paa Lysestøber-Corporationen. Der kan vel ikke tænkes nogen mere uproduktiv Anvendelse af Penge, end at brænde dem op. De fleste selv uhensigtsmæssige Udgifter efterlade dog et eller andet Spor af deres Tilværelse . . . Men de Lys, der fortæres, ikke for at lette et eller andet nyttigt Arbeide, men for at staae i Vinduerne og forvandledes til Røg og Oes, hvad blivende Spor skulle de vel kunne efterlade sig, med mindre det maatte være en eller anden rygende Tomte".

Følgende artikel i "Fædrelandet" 29. maj tilskrives også Monrad (24):

""Dagen" for iforgaars indeholder en Artikel, der begynder med at beskylde os for "at Intet uden Forfængelighed og Egennytte, Intet uden ureen Lyst til at opponere og Bestræbelse efter at vinde ret mange Abonnenter" - "har været det besjælende Princip i hele vor Fremgangsmaade". Forfatteren til disse Ord er enten bleven kjøbt til at skrive saaledes, eller ogsaa er det hans Hensigt dermed at bane sig Vei til at blive Hofjunker, det er enten Bestikkelse eller Spytslikkeri, der taler ud af hans Mund".

Ejendommelig og umiddelbart patetisk er den tale, han to dage senere holder ved Læseforeningens fest (25):

"Der er nogle Sandheder, som ere af en ganske egen Beskaffenhed, som ei ere forbeholdne noget enkelt Tidspunct i Livet, eller noget bestemt Dannelsestrin, men som følge alle Mennesker fra Vuggen indtil Graven, som ere det *Første*, der møder Barnet, naar dets Bevidsthed slaaer Øiet op, og som er det *Sidste*, der staaer fra Oldingen, naar han hensover mæt af Dage. Saadanne Sandheder ere Sætningerne om Gud, den frie Villie, Udødeligheden, thi omendskjøndt de ere Gjenstand for de skarpeste Tænkeres alvorlige Grandskninger, saa lærer dog Barnet dem af Moderen, der peger mod Himlen og siger, at vi der have en Fader, til hvem vi alle skulle samles. Dog det er ei alene Kirken, det er ogsaa Staten, det er ei alene Religionen, det er ogsaa Politiken, der er i Besiddelse af saadanne dybe og dog for Alle tilgængelige Sandheder . . . Det paaligger enhver Enkelt i sin lille indskrænkede Kreds af al Magt at virke for det, som han anseer for Sandhed og Ret, det paaligger ham at gjøre det overalt med en Kraft og Iver, som aldrig sløves,

aldrig trættes, aldrig forsager, for hvilken enhver Hindring er en Opmuntring, enhver Modstand Spore. Først naar det politiske Liv sprudler frem af tusinde og atter tusinde smaa ubekjendte Kilder, da først svulmer Bestræbelserne for den lovbegrundede og lovbegrændsede Frihed op til en mægtig Strøm, som Intet kan modstaae".

Derimod skriver han for eksempel ganske ironisk og spydigt i en efterskrift i "Fædrelandet" 18. juni 1840 (26):

"Kieler Correspondenzblatt vil maaskee undre sig over, at ei i min Artikel gienfinder sine Kraftudtryk og sine Tillægsord. Grunden hertil er, at den frie Presses Redacteurer ere blevne saa vante til at sættes i Classe med Tyve, Røvere og Meenedere (af Berlingske Avis) og til at beskyldes for de allerlaveste Bevæggrunde (af "Dagen"), saa de finde Beskyldninger for "Fanatisme", "Anmasselse" o.s.v. at være ret humane".

Ved stiftelsen af Studentersamfundet havde konsistorium krævet at få underretning om dets møder. Det blev fra flere af samfundets medlemmer anbefalet at efterkomme dette forlangende, hvorimod Monrad modsatte sig det. Enden på det blev, at samfundet af konsistorium 16. juni 1840 blev forbudt. Monrad antages at måtte bære hovedansvaret herfor (27). Han skal formodentlig tilskrives en "overstadig" parodiering i "Fædrelandet" 7. juli 1840 af konsistoriums bekendtgørelse. Der er tale om en fingeret skrivelse fra skomagermesterlauget, der af skomagersvendelauget kræver betimelig underretning om deres møder:

"Men det er ogsaa vist, at der endnu hersker megen Uklarhed om Studentersamfundets Forhold til Consistorium. Denne Uklarhed har formentlig sin Oprindelse af det videre eller snevrere Omfang, som Navnet "Student" har hos os . . . Ved Studenter kan man forstaae dem, der studere ved Kjøbenhavns Universitet - og dette Begreb . . . er aldeles forskjelligt fra Studentersamfundets . . . Den tomme Spidsfindighed betjener sig af Navnets Tvetydighed til at indsmugle et falsk Begreb, og forvirrer derved deres Tænkning, der ere saa svage i Aanden, at de ei i eet Navn formaae at skjelne mellem to Begreber. Vi ville derfor bestræbe os for at komme de Skjørhovede til Hjælp ved et Exempel. - Sæt, at der var et Antal Mennesker, der fik Lyst til at komme sammen og tale om Skoe, og Alt, hvad der henhører til Skoe. Man vilde discutere om Skoens hensigtsmæssige Indretning, om f. Ex. Gummi

Elasticums Saaler vare brugbare, om hvorledes Skoe burde være, naar man vilde snurre sig rundt, gjøre et Hop, og staae fast paa Taaspidsen idet man kom ned til Jorden, om Skoens Oprindelse, deres historiske Udvikling, deres Forhold til Culturens Fremskridt o.s.v. Skomagersvendene faae Adgang til dette Selskab, som af Agtelse for Folk af Faget kalder sig Skomagersvendsamfundet. Forholdet mellem dette Samfund og Skomagermesterlauget vilde da være det samme som mellem Studentersamfundet og det academiske Senat . . . I det ene Samfund taler man om Skoe, og om hvad der kan interessere dem, der bære Sko, i det andet om Studenteranliggender, og hvad der kan interessere Studenter . . . Men hvad vilde man sige, om Mesterlauget forlangte *betimelig* Underretning om Forhandlingerne paa Skomagersvendsamfundets Generalforsamlinger . . . Naar man først begynder at tale om Skoe, kan man let gaae over til at tale om Halvstøvler, om Heelstøvler, om Ridestøvler; men Overgangen fra at tale om Ridestøvler til politiske Foretagender er ingenlunde saa usandsynlig. Hvor let kan man ikke falde paa den Tanke, at gjøre Støvlerne saa høje, at man kan undvære Buxer, men gjorde man det, blev man jo til Sansculotter, det vil sige til de arrigste Republicanere".

I forbindelse med stænderforsamlingen i Slesvig 1840 havde Monrad i august truffet P. Hiort-Lorenzen i Haderslev (28). Nogle måneder senere skriver Monrad til ham (29):

"Jeg vil ikke nægte at mit Mod var knækket, da jeg kom til Dem, thi overalt havde jeg mødt en saa fjendsk Stemning, at jeg fortvivlede om den gode Sags Fremme, men Deres kække Mod styrkede mig og efter at have talt med Dem vendte jeg tilbage til Kjøbenhavn fuld af den faste Overbeviisning, at vi skal og maa sejre".

Det var ikke alene den politiske og journalistiske virksomhed, som optog Monrad. Han anmeldte disputatser og holdt forelæsninger over arabisk litteratur (30).

Den 23. januar 1841 bringer "Fædrelandet" en ejendommelig, stemningsbetonet artikel, som absolut ligner Monrads skrivestil (31):

"At bruge Kongens Scepter som den Mosestav, der bringer Nationens Velstandskilde til at flyde - ind i deres egen Lomme, og at bruge Kongens Purpurkappe som den Kjærlighedens Kaabe, - hvori de hylle deres egen Nøgenhed og Slethed - det er i Hofmændenes Øine Idealet af al Statsvisdom, det er for

alle Misbrugenes Parasiter den sande Regjeringskonst. Derfor tale de stedse om Kronens Glands; thi det er dem, der bade sig i dens Solskin, det er paa deres Bryst, dens Straaler bryde sig. Derfor forfægte de Kronens Magt; thi de leve i det stille Haab, selv at kunne bemægtige sig samme for at mæske deres sultne Nepoter og til at stoppe Munden paa hver besværlig Modsigelse".

Også en ejendommelig, patetisk selvfølende artikel i "Fædrelandet" 22. februar 1841 ligner Monrads skrivestil (32):

"Den, der frygter Gud, er hævet op over Livets Lykke og Ulykke, Had og Kjærlighed, Forhaanelse og Berømmelse, eller rettere alle Livets Tilskikkelser ere hans Trælle og Tjenere, og enhver Begivenhed tjener ham til at styrke og hæve ham. Thi det, hvorfor han lever, det, som udgjør hans Væsens egentlige Kjærne, det er ei hans timelige Velfærd og jordiske Lykke; det er Guds Rige, og dette Rige bliver aldrig erobret, dets Hære blive aldrig overvundne; derfor er enhver den, som har svoret til dets Fane, altid Seirherre, og hans Vandring gjennem Livet er et Triumftog. - Dog Sandhedens Kræfter være sig ei alene i Kirken, ogsaa i Staten ere de den herskende, altovervindende, altbetingende Magt; Guds Haand er ei saa kort, at han ei skulde nægte at gribe denne Verdens Begivenheder og lede dem efter sit Tykke og sin Villie, og hans Tykke er ei en Despots afmægtige Luner og egenraadige Indfald, og hans Villie falder sammen med Fornuften og Sandheden. Derfor ere ogsaa Staterne Sandhedens Rige, og deres Udvikling er ei nogen tom Tilfældighedens Spil; den er evig, nødvendig; rolig uforstyrret, uopholdelig strider den fremad; enhver opstillet Hindring bliver et Hjelpemiddel, enhver Modstand tjener kun til at fremskynde dens Seir. Ligesom Alt, hvad der skeer, tjener til at fremme Guds Rige, saaledes tjener ogsaa alle Begivenheder til Statsudviklingens Forherligelse. Er man mild og naadig, lader man, idet man bøier Knæ for den evige Verdensaand, de modsatte Anskuelser kæmpe frit og uhindret med hverandre, da vil Sandhedens Seir koste de færreste Offre, og Fredens venlige Aand vil ei med Velsignelsernes Overflødighedshorn flygte fra det Land, hvor Kampen kun føres med Aandens Vaaben. Er man derimod streng og haard, bruger man, idet man tilbeder sine egne despotiske Luner som guddommelige Inspirationer, den raae Magt som en Bevisgrund, da vil denne Fremfærd kun gjøre Sandheden mere alvorlig og mere ubøielig, og Sandheden vil dog seire . . . Men hvis det forholder sig saa, at Aandens Udvikling ei lader sig standse, og at ei nogen menneskelig Kløgt mægter at opfinde noget Middel, der kan underkue den, saa længe man ei formaaer at op-

finde en Luftpompe, ved hvis Hjelp man kan udtømme Atmosphæren, der omgiver Jorden, og hvori Menneskene leve og røre sig, saa fortjene de i Sandhed ei nogen overordenlig Hæder og Berømmelse . . . De, der idet de kæmpe for Sandheden, forfølges som Forbrydere; de hvis Frihed og Liv ei er sikkrere, end at der atter og atter ved Domstolene opkastes det Spørgsmaal, om de ogsaa havde fortjent at beskinnes af Himlens Sol, om de havde fortjent at indaande Luften . . . Og naar de paa enhver Maade forfølges, naar der gjøres Alt for at ødelægge deres borgerlige Stilling i Samfundet, naar deres Liv bliver en Kamp for Livet og i det mindste for den borgerlige Frihed, saa glæde de sig og juble; thi Alting maa tjene dem til Gode, der frygte Sandheden, enten de leve eller døe; det, hvorfor de havde levet, det vil ei gaa til Grunde. Friske nye Kræfter strømme hver Dag ind i Samfundet; hver Dag slaae Tusinder og atter Tusinder, som aldrig før have seet Dagens Lys, Øiet op, hver Dag blive de, ved hvis Vugge der nynnedes Frihedssange, ældre".

Med Hiort-Lorenzen fører Monrad en fortrolig korrespondance. Henholdsvis 3. og 21. april skriver Monrad (33):

"Andre Mennesker opbygges enten ved Prædikener eller Psalmer, eller Betragtning af Naturen, men hvad der opbygger mig mest af Alt, det er at see en Mands faste, urokkelige Mod, hvormed han kjæmper kjækt under Stormen".

"I Hovedstaden er der for Øieblikket overordentlig stor Lunkenhed; men dette er kun en temporær Svaghed. Kronprindsens Sygdom har lært mig, at vi saasnart det er muligt, maae udvikle de nordiske Interesser og det af al Kraft . . . Deres Breve, min dyrebare Ven, virke altid velgjørende paa mig, de styrke mit Mod og give mig større Kraft til at opoffre mig for mit Fædreland. Der er saa mange, som i vore Dage ere lunkne, saamange, der kun tænker paa sig selv".

I marts 1841 var Monrad blevet indvalgt i borgerrepræsentationen. Derimod udtrådte han 30. juni 1841 af "Fædrelandet"s redaktion. Han havde som grund angivet, at den journalistiske virksomhed ikke levnede ham tid nok til andre studier. "Fædrelandet" bragte en afskedsnotits (34), der understreger, at avisens læsere havde haft "tilstrækkelig Leilighed til at lære Monrads ualmindelige Dygtighed at kjende, at de for Danmark endnu tør love sig mange og rige Frugter af hans fremtidige Virksomhed".

I efteråret 1841 har Monrad været syg. Det kan på det foreliggende kildemateriale imidlertid ikke sikkert afgøres, om han har været psykisk syg. Således skriver grev *F.M. Knuth* 24. oktober 1841 til ham (35):

> "Er det muligt kjære Monrad! at De kan tænke paa Præstekald? Jeg har sagt mig det 10 Gange, naar jeg har læst L's [Lehmanns?] Brev igjennem. Det er et Ord, som Monrad har sagt i et forbigaaende Mismod eller for at blive L. og hans Spørgsmaal qvit . . . Men skulle det være . . . at De for Alvor havde tænkt derpaa, fortæl mig da, at det var efter en moden og besindig Overveielse, at De fattede denne Beslutning; at vigtige afgjørende Grunde have tvunget Dem dertil, og jeg faaer da tie dertil, skjøndt det vil smerte mig. - Har De derimod ikke endnu overveiet Alt nøie, saa udsæt det blot nogen kort Tid, tal med Deres oprigtigste Venner. - Der er meget at tage Hensyn til derved for Dem, for Mange, der er knyttede til Dem, og betragter Dem med Haab og Tillid. - Eller er De forstemt, bedrøvet og har Ingen at tale med, tal med mig, jeg kommer snart til Byen. Vi ville meddele os frit for hinanden om, hvad vi havde drømt og haabet, nyt Mod vil da ikke udeblive. - Ogsaa at De er syg, har foruroliget mig meget. Skriv mig snart til, hvorledes det gaaer, hvis det ikke trætter Dem formeget".

Monrad, der var blevet fader, kan have overvejet at søge præsteembede af økonomiske grunde. Til H. Hage skriver han 13. januar 1842 (36):

> "Alting gaaer tilbage . . . der hverken gjøres Reformer i det Smaae eller Store . . . Regeringen . . . med kraftfulde djærve Slag hugger løs paa Liberaliteten . . . Hvad min egen Person angaaer, da har jeg trukket mig tilbage fra "Fædrelandet" deels fordi det var min fulde Overbeviisning, at jeg ei under de givne Forhold kunde udrette Noget, deels fordi jeg saae at det vilde være mig umuligt i Fremtiden at kunne subsistere i pecuniær Henseende".

På dette tidspunkt holdt han forelæsninger ved universitetet over arabisk litteratur. *W.H. Læssøe* skriver 4. december 1841 (37), at han ikke så Monrad ret tit, da denne "sidder i Arabisk til op over Ørerne", og at det var hans ønske "fortiden saa meget [som] muligt at være udenfor den politiske Hvirvel". I marts 1842 blev han medlem af skoledirektionen for København.

Derimod ses Monrad ikke på dette tidspunkt at have søgt præsteembede. Men fra denne periode foreligger der to prædikener af ham. Disse kan ikke frakendes et personligt præg, og de røber ligeledes stor menneskekundskab. Det gælder her som for talrige andre af hans prædikener, at de blandt andet kan anlægges som biografisk kildemateriale.

Den første af prædikenerne i denne periode holdt han anden juledag 1841 i Helligåndskirken. Temaet er *"Forbindelsen af Sorg og Glæde"* (38):

> "Dersom vort Øie kunde følge et Menneskes Liv fra hans Vugge til hans Grav, dersom vort Blik var saa skarpt, at det kunde trænge ind i Menneskets Indre, da vilde vi see, at de Taarer ere mange, som fældes i Stilhed useete af ethvert menneskeligt Øie, og at der i hvert menneskeligt Bryst er en Smertens Streng, der aldrig lades urørt paa et Menneskes Vandring gjennem Livet, der stedse sættes i Bevægelse snart af den ene, snart af den anden Tilskikkelse . . . Tidligt eller sent banker Sorgen paa hos ethvert Menneske . . . Sjælen gives til Priis for de mangehaande forskjellige Begivenheder, der falde i ethvert Menneskes Lod . . . Men at Mennesket har en fri Villie ogsaa med Hensyn til Sorg og Glæde, at han med Hensyn til sin egen Stemning kan vælge og vrage, kan bortstøde og optage, derom synes stundom enhver Forestilling at være forsvunden. Derfor følger Menneskets Sind Begivenhedernes Gang, ligesom Bølgerne følger Vinden . . . Saaledes gaaer det ofte med Menneskets Hjerte, enten der skal være Ro og Glæde og Tilfredshed, eller Sorg og Smerte og Fortvivlelse, det lader Mennesket være afhængigt af, hvad der møder ham i Livet. Derfor see vi en evig Afvexling, en evig Omtumlen fra den ene Stemning til den anden i Menneskets Sind; Smiil følge paa Taarer og Taarer paa Smiil; snart bemægtiger en Forsagthedens og en Forsagelsens Aand sig Sjælen, snart er Hjertet fro og freidigt; Jubel og Fortvivlelse følge paa hverandre i korte Mellemrum. - Undertiden bliver den ene eller den anden af disse to Grundstemninger ["Grundtoner"] den fremherskende i Menneskets Sjæl . . . Og der ere Andre, der forvexle Livets Alvor med Livets Sorg; for dem er Jorden en Jammerdal, der er fuld af Piner og Smerter og Sorger og Ulykker; de føre hyppigt Guds Navn paa deres Læber og have ei Guds Glæde i deres Hjerte . . . Men foruden saadanne religieuse Sværmere og Fanatikere . . . er der Andre, for hvem Religionen er saa godt som ubekjendt, paa hvem den Magt, som de kalde Skjæbnen, har lagt sin tunge Haand og knust deres

Livs Forhaabninger og med deres Forhaabninger deres Hjerte. Og naar Hjertet er knust, da flygte Lyset bort [fra] Tilværelsen, og den hyller sig i Mørke, da bliver Øret tungt til at høre, og det fornemmer ei de Glædes Toner, der klinge gjennem Livet og aldrig forstumme . . . Og . . . den jordiske Smerte, der, naar den er dyb og inderlig, har noget, jeg fristes fast til at sige, helligt ved sig, den kan ligesaalidt som alle andre stærke Følelser vedvare uafbrudt; ligesom den sorgløse Letsindighed er Glædens Følgesvend, saaledes følges Sorgen i det daglige Livs smaa Forhold af en fortrædelig Knarvurrenhed, der er en Grav for den huslige Lykke. - Og der er atter Andre, som ere stærke, kraftfulde Aander, og som i Tide have lært at kjende Tilfældighedernes Spil og Livets evige Omvexlinger. En Vanære tykkes det dem at være en Kastebold for alle Vinde og ei at være Selvhersker over det, som bevæger sig i deres eget Bryst . . . Saaledes have disse gjort sig til deres egen Skjæbnes Herre, de gribe Følelserne i deres eget Hjerte, som er en naturlig Følge af Begivenhedernes Indtryk, og deres jernhaarde Villie lægger dem i Lænker. Derfor bliver der efterhaanden stille i deres Indre, og de mangehaande forskjellige Stemninger, som Livets brogede Vexel fremkalder i Menneskets Bryst, forsvinde. Glæde og Sorg, Smerte og Fryd afløses af en vis Grundalvor i Sjælen, der bliver sig selv lig, hvad der endog hænder. Da netop Samlivet med Andre og den levende Deeltagelse i deres Vee og Vel er en riig Kilde saavel til Glæde som Sorg, saa trække Saadanne sig tilbage i sig selv, de gjøre deres Hjerte haardt og see med samme Ligegyldighed deres Medmenneskers Smiil og Taarer . . . Saaledes finde vi, at det er paa mange og det høist forskjellige Maader, at Livets Omvexlinger indvirke paa Menneskets Sind".

Den anden af Monrads prædikener fra denne periode er en påskeprædiken holdt i Trinitatiskirken i slutningen af marts 1842 (39):

"Herre! vi takke Dig, Himlens og Jordens Gud, vi prise Dig; vor Sjæl synger Lovsange for Dig, jubler af Glæde over Din uendelige Naade. Vort Øie søger de smaa daglige Bekymringer, og langsomt udhules og fortæres vor Kraft, det søger de store Smerter, der knuge os med deres umaadelige Vægt, og see! de ere ei at finde, deres Spor er udslettet; Din Seiers-Glæde har forjaget dem; skamfuld flygter Bedrøvelsen bort af vore Hjerter . . . Naar Budskabet kommer til et Folk, at dets Sønner har seiret over Fjender og tilintetgjort dem, hvis Arm var opløftet mod Fædrelandet, er der da Nogen, han være nok saa nedbøiet, som ei aftørrer Taaren og glemmer sin egen Sorg, idet Fædre-

landets Glæde fylder hans Bryst og lader ham hæve sin Stemme i Folkets store Jubelchor . . . Herre! Vi bede Dig idag ei om, at Du vil sende gode og frugtbare Tider fra Himlen, ei om, at Du vil slaae en Vold omkring vore Huse og holde Sygdommen fjern fra os og Vore, ei om, at du skal sige til Sorgen: kom dem ei nær, og til Smerten: berør dem ikke! Kun om een Ting bede vi Dig denne Seiersfestens Morgen, beaand vore Sjæle med Din Seierskraft, saa at ogsaa vi kunne seire over Død og Grav, saa at ogsaa vi kunne sætte Udødelighedens Præg paa vor Gjerning".

I løbet af 1842 udkom Monrads tre sidste pjecer af "Flyvende politiske Blade" omhandlende religiøse og skolemæssige spørgsmål. Et udsagn fra den tredie pjece: "Af største Vigtighed er det, at man ei chrystalliserer sig i sine Anskuelser" (40), skulle blive hængende på ham.

I den sidste af pjecerne havde han foreslået at oprette et skoledirektørembede for København. Med dette embede for øje indleder han i november 1842 en et halvt år varende skolestudierejse til Tyskland, Holland og England (41). Hans breve til hustruen fra rejsen er bevarede og danner grundlag for næste kapitel.

Sammenfattende tegner kildematerialet (og det *alene* de artikler, der med sikkerhed kan tilskrives Monrad) billedet af en selvfølende, patetisk samt ilter, noget aggressiv, ironisk, spydig og vittig Monrad. Hans artikler spænder, som *Nyholm* konkluderer (42), fra "den vel højstemte Patos . . . til en aggressiv Opposition". Som Nyholm også understreger (43), er der i indeværende tidsrum noget uroligt, rastløst og flimrende over Monrad. Et væsentligt korrektiv i den nærmere bedømmelse af ham kan imidlertid være den kendsgerning, at han skrev under pressecensur, og at han derfor har måttet tage alle virkemidler i anvendelse for ucensureret at kunne fremføre sine meninger. Men *taktik* alene er næppe tilstrækkelig forklaring på hans egenartede agitationsstil. Billedet, der tegner sig, er *så* uroligt og *så* stemningsbetonet, at det alt andet lige må afspejle et bagvedliggende heftigt, omskifteligt stemningsliv. I en umiddelbar besynderlig og stærk kontrast til de politiske skrifter står de to prædikener, som mere *åbent* giver et

godt indblik i personen Monrad. - I indeværende tidsrum kan abnorme stemningstilstande *ikke* sikkert påvises. Men bag ved hans politiske agitationsform kan der have ligget *stemningsløftede* faser, som vil kunne forklare i det mindste noget af den - som Nyholm udtrykker (12) - "mærkelig urolig Drift", der drog ham ind i det politiske liv. Hans indtræden i politik kom tilsyneladende brat og meget overraskende for mange. Der er ligefrem blev talt om en politisk vækkelse hos ham, men *Bagge* og *Nyholm* påpeger (12), at han viste sig så velfunderet i politiske spørgsmål, at der må have ligget et grundigt studium bag. - I indeværende tidsrum er han foruden i politik meget aktivt engageret i videnskab, skolevæsen og kirke. - Omend inkonklusivt kunne *Knuths* brev umiddelbart tyde på, at Monrad i efteråret 1841 har været forstemt (melankolsk?). Han havde overvejet at søge præsteembede. Det kan imidlertid ikke nærmere belyses, om det virkelig kunne have været i en sådan forstemthedsfase, at han påtænkte en præstegerning. Oplysningen i brevet om Monrads sygdomstilfælde tillader ingen nærmere vurdering af dets art.

Henvisninger og noter:

1) Stavnstrup 47.
2) Indlæggelsesbegæring dateret 27.9.39 (akter 474), venligst stillet til rådighed af professor Fr. Eckmann, Landeskrankenhaus Schleswig.
3) Udateret - formentlig august eller september 39.
4) Hauge 55.
5) Birkedal I, 117.
6) Barfod 168 f.
7) "Nogle Minder fra Studenterlivet for 50 Aar siden" i "Museum", 1893, I, 345.
8) Nyholm 50.
9) C. Hostrup: Erindringer Fra Min Barndom Og Ungdom, 1891, 90.
10) S. Høgsbro: Mit Forhold til Grundtvig, Tscherning og Monrad, 1902, 33 f.
11) Vedel, 1904, 224.
12) Bagge 21, Nyholm 50, 60, 64.
13) Nyholm 52 ff.
14) "Fædrelandet" 16.10.40. Nyholm 55.

15) M. Hammerich og A.F. Krieger: Forhandlingerne om Studentersamfundets Stiftelse, 1840, 7.

16) Idem 27 f.

17) 1. og 8.3.40.

18) "Prof. Sibbern og flyvende politiske Blade Nr. 1 og Nr. 2".

19) "Nyt Aftenblad", 1848, Nr. 82.

20) "Kongen med Stænderne og Stænderne med Kongen". Cf. Nyholm 55, Hauge 56.

21) "Fædrelandet" 31.10.40. Dommen lød på frifindelse.

22) Idem 2.5.40 - "Protest til Justitiarius".

23) "Skal der illumineres paa Fredag?". Nyholm 56.

24) "Svar til Dagen".

25) Tale ved læseforeningens fest 31.5.40 - refereret i "Fædrelandet" 1.6.40.

26) "Kieler Correspondenz-Blatt og flyvende politiske Blade Nr. 2".

27) Nyholm 51.

28) Lauritsen 154. Nyholm 60 f.

29) Hiort-Lorenzens privatarkiv, RA, udateret - poststemplet 12.2.41, gengivet efter Lauritsen 154.

30) J.L. Heiberg til Monrad 27.7.40, Monrads arkiv. Hauge 57 note 12.

31) "Svar til Dagen".

32) "Alting tjener dem til Gode, der frygte Gud".

33) Gengivet efter henholdsvis Nyholm 61 og "Danske Politiske Breve" Nr. 370 a.

34) 30.6.41.

35) Monrads arkiv.

36) Monrads arkiv.

37) Til J. Abrahamson 4.12.41 ("Danske Politiske Breve" Nr. 386).

38) Stefanus *21*, *22*, gengivet efter A. Nyholm: D.G. Monrad, Efterladte Prædikener, 1961, 24 ff. Cf. Hauge 61 ff., 65 note 44, Nyholm 60.

39) 1. Kor. *5*, *7-8*, gengivet efter Efterladte Prædikener 32 f. Cf. Hauge 61, 64 f.

40) Nr. 3, 53.

41) Nyholm 62.

42) Idem 56.

43) Idem 64. - J. Mathiassen skriver i sin politiske, biografiske roman "Kopisten" (1979, 113) om Monrads "flammende øjne og manisk fortrukne ansigt" under d'Angleterre-mødet.

Kapitel 14

SKOLESTUDIEREJSE 1842-43

Under en skolestudierejse til Tyskland, Holland og England, som varede fra begyndelsen af november 1842 til slutningen af marts 1843, stod Monrad i hyppig brevveksling med hustruen. Af korrespondancen ses kun hans breve bevarede (1). Som for studierejsen til Paris gælder det her, at man med korrespondancen meget detaljeret kan følge Monrads ydre færd og indre liv.

Den 3. november 1842 skriver han fra Hamborg:

> "Her sidder jeg nu, min kjære Hustru . . . efter en lykkelig Reise . . . Jeg har et smerteligt Indtryk af Afskeden fra Dig",

og den 8. november:

> "Du kan ei forestille [Dig] hvor uhyggelig og forladt man føler sig, naar man saaledes sendes ene ud i den vide Verden . . . Jeg glæder mig ret meget til at komme hjem til Dig . . . Alt er saa foranderligt og forgængeligt, ogsaa Mennesket skifter Sind, gid derfor vore Sjæle være ret omfattede af den evige Kjærlighed".

Fra Berlin skriver han næste dag:

"Jeg befinder mig i det Hele taget særdeles vel i Berlin; og glæde mig over, at jeg endnu kan mærke, at jeg endnu er ung og at min Sjæl kan tages levende i Beslag. Dette er for Øieblikket Tilfældet med Pædagogiken; den har aldeles fyldt mig, jeg tænker saa godt som ei paa Andet, Mennesker, verdensberømte Mænd, Theater, Opera, Maleriudstillinger, Bygninger, Haver, Mærkværdigheder - Intet interesserer mig, ei engang Politiken, med Undtagelse af Skoler, Seminarer, Pædagoger og deres Bøger".

Derimod bliver han mismodig ved ikke at høre fra hustruen. Således skriver han 19. november til hende:

"Det er underligt for mig at tænke at jeg har Kone og to Børn [Ada og Viggo] og i saa lang Tid ei hører et eneste Ord. Dog jeg vil afbryde - jeg er mismodigt stemt. Gid Du ei maatte være syg".

Noget uroligt skriver han to dage senere:

"Endelig, endelig fik jeg Brev . . . Jeg har nu begyndt at besøge saavel Musæet som Varesamlingen og fornøier mig virkelig ikke saa lidt derved . . . Jeg har lidt ondt i Hovedet og bryder derfor af . . . At dette Brev er saa lille, kommer af, at jeg tabte al Lyst til at skrive, da jeg ei fik Brev fra Dig, min egen elskelige Hustru. Jeg befinder mig ret vel, men har ondt i Hovedet, naaer jeg ei sover til Middag . . . Jeg savner Dig, jeg længes efter Dig, gid jeg aldrig oftere for saa lang Tid maa blive skilt fra Dig".

Den 18. december skriver han:

"Udbyttet af mit Ophold i Halle . . . var meget ubetydeligt . . . dels befandt jeg mig selv meget ilde, thi jeg havde paa Reisen fra Berlin faaet en heel Deel Kulde i Kroppen ["Forkjølelse"] . . . og begyndte virkelig at blive lidt ængstelig. Jeg gik strax i Seng . . . den følgende Dag . . . befandt jeg mig atter særdeles vel".

Atter noget uroligt skriver han næste dag:

"Det er . . . en noget trist Tanke for mig at være Juleaften ganske ene . . . det er dog noget vel haardt . . . I al Hemmelighed . . . saa er jeg ret hjertelig kjed af min pædagogiske Reise, hvis jeg havde Dig hos mig, saa troer jeg vel, at det ville være anderledes. Jeg tænker, at det skal

hjælpe at komme til Holland . . . Af Tydskland er jeg ret hjertelig kjed".

Herpå har han modtaget et brev fra hustruen med et alvorligt indhold, som han besvarer 22. december:

"Det er rigtignok aldeles nødvendig, at Du lever, min kjære Hustru. Siig mig hvorledes skulde jeg, hvorledes skulde de Smaae kunne undvære Dig? . . . Jeg har saa mange øde og tomme Timer, at jeg ei veed, hvorledes jeg skulde kunne holde det [ud] dersom jeg ei havde Haabet om snart . . . at samles med Dig. Det er derfor meget urimeligt af Dig, at Du tvivler om, at jeg holder af Dig som min egen kjære dyrebare Hustru . . . Troe mig, jeg erkjender, at jeg meget ofte har været anderledes imod Dig end jeg burde . . . Det er mig saa piinligt, at tænke paa, at Du nu to Gange har været syg, uden at jeg har været hos Dig".

Men straks derpå modtog han atter gode efterretninger hjemmefra (2). Julen fejrede han med en fransk købmand. Han gik til julemesse: "Det var en fortræffelig, der var noget Høitideligt og Alvorligt udbredt over det Hele" (3):

"Der var . . . to Damer . . . samt en ældre Herre [på franskmandens hotel]. De skulle reise, Gud veed hvorhen, deres Vogn holdt for Døren. Jeg havde den største Lyst til at gjøre en Tour til det saxiske Sweitz, men manglede Reiseselskab. Og tænk Dig [Emilie], jeg fik virkelig sat igjennem, at Franskmand, Baron, Damer og gamle Herre besluttede at gjøre en Udflugt i Forening med mig til det saxiske Sweitz . . . Hele Eftermiddagen har jeg havt en vis stolt triumferende Følelse; jeg har atter og atter sagt til mig selv: Du maa dog virkelig have en ikke saa ringe Overtalelseskunst . . . Og saaledes ville da Juledagene, der saa triste ud, gaae ret muntert".

I de følgende uger kan der være indtrådt et stemningsskift hos ham. Således skriver han 8. januar fra Køln:

"Jeg er træt, jeg har besøgt Skoler, aflagt Visiter og nu er jeg betydelig medtaget",

og godt en uge senere skriver han fra Holland (4):

"Gud være lovet, at I alle befinde Eder vel . . . Hidtil er jeg ei kommen

ind i det hollandske Skolevæsen . . . Sproget lægger mig Hindringer i Veien og jeg har været meget aandelig mat, omendskjøndt jeg har været rask".

Endnu tydeligere synes det at fremgå af hans brev 22. januar:

"Jeg føler mig noget tom, jeg veed ei hvoraf det kommer; rask er jeg, men jeg synes at jeg bliver saa vandig her i Holland . . . Gid jeg havde Dig [Emilie] hos mig, saa vilde denne Følelse af Forladthed, som jeg har, forsvinde".

At en sådan følelse af tomhed var et velkendt fænomen for ham, skriver han om en uge senere (5):

"Naar jeg har endt et Arbeide og endnu ikke rigtigt har begyndt paa et nyt da føler jeg mig saa tom, saa ene, saa forladt, da er min Stemning saa mismodig, at jeg i Almindelighed anstiller en Undersøgelse, om jeg ikke skulde være syg. Men naar jeg saa har opkastet mig selv en Mængde Spørgsmaal, naar jeg har gjennemgaaet mig selv Stykke for Stykke og spurgt mig: Har Du ondt i Hovedet, har Du ondt i Øinene osv. og har maattet besvare alle disse Spørgsmaal benægtende, saa tager jeg atter fat med al Kraft paa et nyt Arbeide og saa befinder jeg mig atter vel. Dette er da atter nu Tilfældet; dengang jeg sidst skrev Dig til befandt jeg mig ilde. Jeg havde forladt Tydskland og havde endnu ei ret begyndt paa Holland. Dette er derimod nu Tilfældet, jeg er midt inde i det hollandske Skolevæsen. Jeg læser Bøger, besøger Skoler og omendskjøndt Udbyttet vel ikke er stort, saa har jeg seet og erfaret adskilligt, som jeg troer det kunde være gavnligt at overføre i Fædrelandet. Du kan ikke troe, hvor det er en behagelig Følelse, naar man støder paa noget Saadant, da bliver jeg fornøiet for flere Dage".

Monrad satsede med sin skolestudierejse på det kommende skolediréktørembede for København, men, skriver han umiddelbart noget forstemt 2. februar:

"Jeg gjør mig meget lidet Haab om at faae denne Post. Spørgsmaalet bliver om jeg ei gjorde bedst i at søge en Præstekald. Bliver jeg længe i Kbh. saa vil jeg atter kastes ind i den politiske Verden og saa vil den Uskyldighed gaae tabt, som jeg haaber at have erhvervet mig ved mit Ophold i Udlandet. Saaledes som Sagerne efter al Sandsynlighed nu staae hjemme, er der ikke at tænke paa noget politisk Resultat, og det er i Sandhed tungt

at føre et resultatløs Liv".

At han har været forstemt bekræftes umiddelbart af hans breve fra 4. og 6. februar (6):

"Igaar . . . holdt jeg mit Indtog i Amsterdam . . . Brev fra Dig [Emilie] . . . Du har været i et sort Humeur; af mine Breve vil Du see at det samme har været Tilfældet med mig . . . maae vi dog begge to lære, at vi maae vogte os for at være i sort Humeur".

"Idag . . . atter . . . Brev . . . Det smerter mig, at Du atter og atter skal plages med Tandpine . . . I Gaaer . . . befandt [jeg] mig ikke rigtig vel, jeg var i ondt Humeur . . . Idag befinder jeg mig atter ret vel".

Derimod havde han befundet sig "meget vel" i Amsterdam, skriver han 17. februar (7). Men atter noget uroligt skriver han den næste dag fra Haag:

"Jeg begynder at blive ret hjertelig kjed af Holland. Der er kommet Uro i mit Blod, jeg maae afsted . . . til London. Jeg føler en Lede og Ækelhed ved hvad der [er] Hollandsk, jeg har spist mig mæt i de hollandske Skoler og har ei Appetit til mere".

I de følgende måske to uger må Monrad umiddelbart antages at have været (melankolsk?) forstemt efterfulgt af en 'rosenrød', jublende (hypomanisk?) stemning. Således skriver han 11. marts 1843 fra London:

"Det har været en meget slem Tid, de fjorten Dage, jeg har været i London. Jeg var atter og atter paa Posthuset, men der var intet Brev . . . Alle mulige mørke Forestillinger foresvævede mig, snart var Du saa syg, at Du ei kunde skrive til mig at Du ei tænkte paa mig . . . Til Slutning blev jeg træt af alle disse Billeder, en mørk, fortrykt Stemning blev det endelige Resultat og jeg gik aldeles mekanisk omkring og saa Mærkværdigheder og besøgte Skoler. Endelig kom dit Brev . . . og paa engang blev det lyst, der kom et Rosenskjær over Alting, nu er jeg glad og lykkelig over Dig, der er en vis Jubel over mig, at jeg atter snart skal see Dig . . . Pengene dandse saa lystelig bort her i London, jeg har anskaffet mig en Deel Værker om Skolevæsenets Tilstand, en Deel pædagogiske Bøger, samt nogle nye Undervisningsapparater . . . Herved har jeg depenseret saa betydelige

Summer, at jeg maa tænke paa Hjemreise. Jeg er desuden nu saa træt og trænger i den Grad til Roe, at jeg alene af den Grund maa see snart at komme hjem. De fjorten beroløse Dage i London frembragte den Beslutning hos mig, at forlade London . . . den 17. Marts . . . men vent mig ikke før de første Dage i April . . . Naar jeg nu gaaer paa Londons lange Gader, nyder jeg forud de Øieblikke, jeg kommer hjem til Dig".

Sammenfattende viser kildematerialet i form af Monrads (intime) breve til hustruen, at han under skolestudierejsen har været noget rastløs, urolig samt *stemningsvekslende* fra "sort Humeur" og "Mismodighed" til en noget selvfølende entusiasme, 'rosenrød' glæde eller jublen. - Stemningssvingningerne har tilsyneladende været kortvarige. Egentligt abnorme stemningsfaser kan imidlertid ikke sikkert påvises. - Tankevækkende er hans skildring af at kunne blive så forstemt (mismodig) efter at have fuldført et arbejde, at han *ligefrem* kunne føle sig syg. Det er et tema, han sidenhen ikke helt sjældent vender tilbage til.

Noter og henvisninger:

1) Monrads arkiv.

2) 23.12.42.

3) 25.12.42.

4) Udateret, senest 16.1.43 er Monrad ankommet til Haag, og inden 21.1.43 er brevet skrevet i Leyden.

5) 29.1.43.

6) Førstnævnte er dateret 4.1.42. Det er skrevet på samme ark som brevene fra 2.2. og 6.2. og må således være skrevet 4.2.43.

7) 17.2.43. Heri beretter han: "Korsfarerne af Kotzebue . . . Iøvrigt fik dette Stykke paa en heel uventet Maade en egen Interesse for mig. Der er nemlig en Nonne som bliver indmuret, og idet man murrede hende ind, blev jeg i et Nu sat 24 a 25 Aar tilbage i Tiden, og jeg erindrede mig, at jeg forhen havde seet dette Stykke. Det var i Trondhjem, der var ei andre end Børn tilstede. Hvor en saadan længe slumrende og pludselig opvaagnende Erindring er besynderlig. Mon det Øieblik kommer, da alle Livets Erindringer vaagne?"

Kapitel 15

REDAKTØR 1843-46

I slutningen af marts 1843 kom Monrad hjem fra sin skolestudierejse. Plejeforældrene udtrykte da glæde ved at erfare fra ham, at han var "kommen karsk tilbage, fornøiet med Reisens Udbytte" (1). Derimod fandt han (2), at stemningen i København var "dorsk og sløv".

Den 5. maj 1843 afløste han vennen C.F. Allen som redaktør for *"Dansk Folkeblad"*, der blev udgivet af "Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug". I tre år skulle han komme til at beklæde redaktørposten. Med sine artikler skulle han ofte komme i konflikt med censuren og Kancelliet. *Vedel* finder (3) artiklerne "lige interessante ved deres Indhold og ved de karakteristiske Bidrag, de yder til Bestemmelsen af hans politiske Fysiognomi". Endelig finder Vedel, at takket være denne Monrads publicistiske virksomhed skulle den senere grundlovgivende rigsforsamling vise sig i besiddelse af megen politisk dannelse (4).

Vedel giver en god karakteristik af Monrads stil (4):

> "Naar Monrad behandlede et almindeligt Spørgsmaal var hans Tone rolig og hans Anskuelse altid moderat, men var hans Indignation bleven vakt, kunde

han i høj Grad blive aggressiv, uden at han dog nogen Sinde i sin Polemik mod Personer overskred det sømmeliges Grænser. Hans sædvanligste og skarpeste Vaaben var Ironien, og der kunde stundom være noget næsten dæmonisk i den Ubarmhjertighed, hvormed han hudflettede sit ulykkelige Offer. Undertiden kunde den ogsaa anlægge en humoristisk Forklædning, der ikke gjorde den mindre rammende, fordi den bragte Latteren paa sin Side . . . Man anede, at denne ydre Ro dækkede over et varmblodigt og lidenskabeligt Temperament, at der, som Birkedal siger, brændte et lille Vesuv i hans Indre, men tillige, at han havde fuldt Herredømme over sig selv, at aldrig hans Følelse, men maaske nok engang imellem hans Fantasi, kunde løbe af med hans Forstand, og at hans Mund aldrig talede, naar den skulde tie".

Også den svenske journalist *O.P. Sturzenbecker*, der i 1844-45 havde opholdt sig i København, giver en god karakteristik af Monrad som skribent og taler i de år (5):

"Som politisk Skribent har [Monrad] i stedse stigende Grad hævet sig op til en Popularitet, i hvilken han i dette Øieblik ikke har nogen Medbejler. Som Journalist har han sin hovedsagelig Styrke i Ironien, men han bruger den ikke som Ironikere af den frivole Art, der blot gør sig en Fornøjelse af at persiflere til højre og venstre, men som et paatvungent Vaaben til at bekæmpe en med dyb Vilje og Overbevisning hadet Fjende. Naar det gælder om at udrede et Spørgsmaal, at stille en Sag i det rette Lys, at paavise Modstanderens Inkonsekvenser eller retfærdiggøre Oppositionens Foranstaltninger, udvikler han ved Siden af denne [vis ironica] en dialektisk Skarpsindighed, der i Forbindelse med hans mageløst overbevisende Ro sjældent forfejler at gøre sin tilsigtede Virkning. Han forstaar med de mildeste Ord at sige vedkommende de groveste Ting lige i Ansigtet og med den uskyldigste Mine af Verden at rette Stødet imod Vilkaarlighedens, Magtens og Intrigens svage Sider. Der er ofte noget uhyggeligt ved at læse disse glatte, artige og belevne Ord, under hvilke man tydeligt føler, at der koger og syder en undertrykt men galdefyldt Harme. Paa samme Maade forholder det sig med hans Foredrag som Taler. Med en læspende og blid Stemme staar han der og borer sin morderiske Ironi ind i Modstanderens Inderste, og, om man end bringes til at le ved hans Sarkasmer og disse idelige Gentagelser, der er ham saa ejendommelige og har en saa sælsom Virkning, er det dog altid med en vis indre Ulyst, at man hengiver sig til denne Latter. En Gang imellem kaster han Ironien til Side og ligesom rejser sig i inderlig og uforstilt Vrede,

saa faar hans Stemme Kraft, hans hele Holdning noget determineret, og man bliver var, at denne Kæmpe, der hidtil har været nødt til at indskrænke sig til, hvad man kalder den lille Krig, er Mand for, om han vil, engang at byde Fjenden en afgørende Bataille i aaben Mark. Vi tør tro, at han vil det".

I det følgende skal der blandt andet gives nogle eksempler på Monrads (øget) selvfølende, vittige, ironiske og spydige artikler og taler.

I hans programartikel *"Om hvad og for hvem"* ved tiltrædelsen som redaktør 5. maj 1843 hedder det:

"Naar en Redacteur begynder et Tidsskrift, da pleier han i Almindelighed at aflægge en politisk eller videnskabelig Troesbekjendelse, at skrifte aabenbart, ikke onde Gjerninger, men gode Forsætter, at plante sin Fane eller udhænge sit Skildt og underrette Læserverdenen om, hvad den kan vente sig . . . Om hvad skal der skrives i Dansk Folkeblad og for hvem? . . . Naar man . . . indbefatter Mennesker i alle Livsstillinger og paa ethvert Dannelsestrin, og altsaa stiller den Opgave for et Blad, at det med lige Fornøielse skal kunne læses af Alle, saa gjør man en Fordring, som jeg i det Mindste for mit Vedkommende paa det Bestemteste maa afvise som urimelig og som aldeles overstiger de Kræfter, hvoraf en Redactør i Almindelighed maa antages at være i Besiddelse. Der er een Bog, som er aaben for Alle, der er een Bog, hvis Ord er begavet med Velsignelse for den Skarpsindigste og den Eenfoldigste, det er Bøgernes Bog, det er Bibelen. Og der har været og ere enkelte Lykkelige, hvis Tale er skjænket en lignende forunderlig Kraft, hvis Ord har noget besynderligt Gribende for Unge og Gamle, for Dannede og Udannede, for Høie og Lave; men paa Grund af saadanne enkelte sjeldne Undtagelser at ville kræve det Samme af dette Blad og dets Redactør vilde være i den høieste Grad Ubilligt, og jeg maa derfor reent ud erklære, at jeg ei antager, at der paahviler mig noget saadant Krav, for at de, der gjøre det, kunne vide det og henlægge Bladet, naar de modtage det . . . Omendskjøndt jeg, saavidt jeg formaaer det, vil stræbe at paavirke den offentlige Mening, saa følger dog ingenlunde, at jeg vil ophøie eller nedværdige Bladet til et Organ for den offentlige Mening . . . Mine Seil vil jeg stille efter egen Overbeviisning og ligesaalidt efter Luftningerne i Samfundets høieste Egne som efter den offentlige Menings Kulinger . . . Det være mig tilladt at bemærke . . . at et Ugeblads Beskaffenhed er afhængig af, at det kun udkommer een Gang om Ugen. I et Dagblad ruller Blodet hurtigere og

raskere, Pulsen slaaer heftigere; et Ugeblad kan derimod lade Solen gaae ned saavel over dets Vrede som dets Begejstring ikke een men flere Gange, og det kan derfor ikke undre, om en Begivenhed, der sætter et Dagblad i Fyr og Flamme stundom bliver upaaagtet i et Ugeblad. Dette faaer herved en noget fredeligere og roligere Karakteer".

Et brev fra Constantin Hansen til O. Lehmann dateret 30. maj 184(3) i Rom nævner, at der "til Hr. Monrad ligger et Brev i Café greco [i Rom], som jeg ikke har sendt, fordi han efter sit Udsagn om ganske kort tid ville være her tilbage". *H. Glarbo* finder, at der er tale om D.G. Monrad. Det kan imidlertid ikke bekræftes, at Monrad i maj 1843 eller siden aflagde et besøg i Rom (6).

I juli 1843 forbød Kancelliet oprettelsen af et skandinavisk samfund. Som reaktion herpå skriver Monrad en ironisk og polemisk artikel: "Den russiske Prindsesse og det skandinaviske Samfund". Artiklen blev imidlertid beslaglagt, men udkom året senere i "Gjengangeren" (7):

"Jordklodens Prindsesser kunne passende inddeles i fire store Hovedklasser. Den første indbefatter de *umulige* Prindsesser. Hertil henhøre de kinesiske, persiske, tyrkiske, osv., thi det kan man vel ansee for en Umulighed, at en Hesser eller Augustenborger skulde hente sin Brud fra Peking eller den høie Port. Den Tid kan vel komme, at en smaafodet, smaløiet Kineserinde drager ud af det himmelske Rige til Petersborg, Berlin, Kjøbenhavn; den Tid kan vel komme, da en besløret osmannisk Skjønhed bestiger Dromedaren for i Karavanens lange Tog at bæres hen f. Ex. til Christiansborgslot; for Øieblikket er der ikke at tænke paa noget Saadant, og det af mangfoldige Grunde. Disse Prindsesser ere altsaa som sagt umulige Prindsesser, der falde udenfor alle Ægteskabsprojekter og Giftermaalsberegninger. - Den anden Klasse indbefatter de *ligegyldige* Prindsesser. Tydskland vilde, dersom det selv var koncentreret, være Europas Centralmagt, og selv i sin nuværende Forfatning har det, om det end ikke passende kan kaldes Europas Hjerte, dog en overordentlig stor politisk Betydning. I Krigstid mødes i Tydskland Hære fra alle Verdens Kanter, i Fredstid faae Fyrster og Fyrstinder i Nord og Syd, i Øst og Vest deres Gemaler og Gemalinder fra Tydskland. Med Hensyn til Ægteskaber er dette store Rige et neutralt Gebet; det har nu engang et Art Privilegium paa at præstere Ægtefæller; det maa betragtes som . . . en Grundregel . . . at man henter sin Gemal eller Gemalinde fra Tydskland;

netop derfor komme de politiske Anskuelser og Partier aldeles ikke i Bevægelse ved et saadant Valg, og de tydske Prindsesser høre derfor til den i politisk Henseende ligegyldige Klasse. - Til den tredie Klasse henhøre de *vestlige* Prindsesser. Naar der er Tale om dem, da kommer man uvilkaarlig til at tænke paa Folkets Skattebevilgningsret, paa lovgivende Kamre, paa ansvarlige Ministre, der maae være i Besiddelse af Folkets Tillid, paa Pressefrihed, paa Jurier og paa saameget andet Saadant, der betragtes af de konstitutionelt sindede som en Velsignelse og af de anderledes Tænkende som en Vederstyggelighed. - Den fjerde Klasse endelig indbefatter de *østlige* Prindsesser. - Efter hvad ovenfor er udviklet er det naturligt, at man ved en Prindsesse kommer til at tænke paa det Lands Kultur- og Naturtilstand, hvortil hun henhører . . . Ved en østlig Prindsesse ledes altsaa Tanken hen paa Iispalæer, 20-30 Graders Kulde, paa den skarpe Østenvind, vidtudstrakte Stepper, store hel- og halvbarbariske Horder, ufrivillig Sobeljagt i Sibirien, konstitutionelle Arbeidere i sammes Blygruber, hvoraf man dog ei maa drage den Slutning, at det konstitutionelle Sindelag er saa udbredt i Rusland, at det af sig selv er trængt endogsaa derhen, - fordrukne Præster, der faae Knut, og hvis Menigheder ere Livegne, Tusinder, der skifte Religion efter Selvherskerens Ønske, Studenter, der relegeres for at have været med i Upsala . . . Det er ved Tankeforbindelsens uvilkaarlige Magt, at Tanken ledes hen paa alt dette, og for at forebygge Misforstaaelse tilføie vi, at muligvis de russiske Love og Indretninger ere ganske fortræffelige, og den russiske Regjering særdeles viis og faderligsindet, men vel at mærke, fordi Love og Indretninger for at være fortræffelige, maae rette sig efter det Lands Kulturtrin, for hvilket de gives, og fordi en Regjerings faderlige Sind maa aabenbare sig paa en helt forskjellig og tildels modsat Maade, naar det med sin Ømhed omfatter et Folkeslag, der for en stor Del bestaaer af raae Horder, og naar det falder i dets Lod at udgyde sine Velsignelser over en dannet og civiliseret Nation . Det er altsaa ingenlunde at frygte for, at en østlig Prindsesse ei skulde nedbringe i samme Grad som en vestlig en varm og inderlig og ophøiet Kjærlighed til det Folk, hvis Moder hun kunde kaldes til at være . . . men som ikke derfor nødvendigvis ere i Samklang med den almindelige Tænkemaade i hendes nye Hjem".

Umiddelbart stemningsbetonet og patetisk skriver Monrad i en artikel 25. august 1843:

"Ethvert Menneske, der ei er forladt af alle gode Aander, har i sine Livs-

> forhold et helligt, et indviet Sted, hvorhen han bringer sine bedste Tanker, hvorom hans faste Villie slaaer en Vold mod de store Bekymringer og de smaa Tryk, der forstyrre saa mange af Livets bedste Goder. Og hvis han ei kan fæste sin Hu til noget af sine nærværende Forhold, da gaaer hans Sjæl tilbage til Fortiden og søger, indtil den finder et Minde, hvortil den kan knytte sig; eller han seer ud i Fremtiden, han fletter en Krands af sit Livs skuffede Forventninger og sætter den paa sine Børns Hoved og tænker, at dem maa hændes, hvad der ei vederfores ham selv; han stunder til et bedre Hjem, hvor han skal vinde, hvad han ei her fandt . . . Det gjør et vist alvorligt Indtryk, at vi saa Sporene af en menneskelig Tilværelse blive udslettede; men naar Døden rammer ei en Enkelt, men et heelt Folk, naar Graven aabner sig ei for et Menneske, men for en Nationalitet, sandelig da overvældes vi af en Følelse, hvori der ligger en uendelig Smerte. Og dog det er ei faa Exempler, som Historien giver os paa, at et Folk er gaaet til Grunde, at en Nationalitet er bleven tilintetgjort. Kunne disse Exempler ei fremkalde Frygt for, at den samme Skjæbne tidligt eller seent skal gaae hen over vort Fædreland?"

Monrad kan på dette tidspunkt (august 1843) atter have overvejet en gejstlig ansættelse. Således skriver plejeforældrene 30. august:

> "Hjertelig Tak, kjæreste Søn! for begge dine rare Breve, som det var os til megen Glæde at modtage . . . Vi [erfarede] med sand Deeltagelse af dit Brev, at Du har tænkt paa geistlig Ansættelse".

Dernæst skal omtales en meget besynderlig, *eksalterisk* præget, Monrad-episode fra Emil Aarestrups hjem. Den er skildret i et udateret brev fra *Aarestrup* til urtekræmmer Chr. Petersen (8). Episoden inspirerede senere Aarestrup til at skrive et hyldestdigt til Monrad (9).

Det kan ikke sikkert afgøres, hvornår episoden har fundet sted. *Nyholm* finder, at den er foregået engang i 1842 (10). Derimod finder forfatteren, at den er foregået engang mellem marts og november 1843 (11).

I ovennævnte brev skriver Aarestrup:

"En Reisende ringede forleden Aften paa Døren - i min og Kones Fraværelse. Han vilde ikke sige Pigerne sit Navn - trængte ind i Kammeret, hvor næstved Børnene sov. Er det Dig, som hedder Emma? spurgte han min ældste Datter. Jo - svarede hun - hvem er De? Du er temmelig næsviis - sagde den Fremmede - (der saae gruelig ud, sorthaaret, brun, med et rødt Skjærf om Livet, og som havde kastet Kavaien af og satte Benene hen paa det børnholmske Stueuhr - en stor Forseelse!) hvor gammel er Du? - Tolv Aar. - Ah! saa beder jeg meget om Forladelse! saa er Du jo en Dame. Men vil Du ikke staae op og gjøre lidt Opvartning for mig. Bring et bedre Lys. Du ligger i en bred Seng, lad den gjøre istand til mig med. - Carl maatte op af Sengen og Emma ligeledes. Børnene loe, men Tænderne klaprede dem i Munden af Angst. Vil du følge med mig, Alf? sagde han til den Rødhaarede. Ja, svarede denne frimodig. Vist ikke - sagde den huusbetroede Emma - det vil Moder ikke have. - Jeg vil skrive mit Navn paa Loftet, sagde den Reisende - og tog en stor *rød* Portefeuille frem og skrev paa Loftet. Carl tog et Lys, sprang op paa en Stol, for at læse hvad der var skrevet. Da gjorde den Ubekjendte en grædselig Mine og en lang Hals, pustede Lyset ud, løb ind til Alf, der laae i Sengen og raabte: nu tager jeg Dig med mig! - Det skal De nok lade være - svarede Drengen - for jeg holder mig fast i Sengen. - Et nyt Lys kom ind. En Vienervogn holdt for Døren. Den Reisende forsvandt. Vi traf kort efter de dødblege Piger og rystende Børn . . . Skriften paa Loftet: Mene, tekel, upharsin! . . . Jeg brød mit Hoved lidt med at udfinde den gaadefulde Ubekjendte - tilsidst ahnede jeg een - og fik at vide, jeg havde truffet rigtigt: Monrad!"

Aarestrup synes ikke at have fundet Monrads optræden ejendommelig (12). Tilmed skrev han i anledning af hændelsen som nævnt et hyldestdigt, *"Varselsskriften"*, til ham:

.....
Jeg kjender Ham, som har mig Muren mærket
Med hine Alvorsord af Oldtidsskriften:
En rastløs Mand, der lægger Haand paa Værket,
En Guds Herold, der kalder til Bedriften!

En Fremtidsseer, hvem en Glød paa Tungen
Har bragt til at besværge og opmande;
Som længst, med lyse Skrifttræk, alt har svungen
Sit: Mene! Mene! over Danmarks Lande.

En Lov- og Retsforsvarer! En Raadgiver
For Drot og Folk! - En Rest endnu af Styrken,
Der gjerne, medens det er Tid, udriver
Sit Land af Faren - skjøndt en Røst i Ørken!

Og dog en Ven af Barnlighed og Ynde,
En Elsker af, at høre Lyren klinge,
Naar danske Muser Væddestrid begynde -
Ham disse Linier min Hilsen bringe!

Efter at have fået to numre af "Dansk Folkeblad" beslaglagt skriver Monrad sammesteds 10. november 1843 særdeles spydigt drillende og vittigt:

"Mærkeligt er det iøvrigt at see, hvilken Udvikling, - man kalde det nu en Frem- eller Tilbagegang -, der er i Kancelliets Anskuelser. Den yngste Begivenhed, der omtaltes i det forrige beslaglagte Nummer var dog kun sex Maaneder gammel; hvorimod den yngste, der omtales i det sidst beslaglagte Nummer . . . var fire Aar gammel, saa at der altsaa i Løbet af fjorten Dage har vist sig et Tilbageskridt af tre et halvt Aar. Hvis man tør bygge en Slutning paa denne Kendsgjerning, saa seer man, at der for denne Gren af det kongelige danske Kancellies Virksomhed gjælder den Lov: Jo mere Tiden gaaer frem, desmere gaaer det kongelige danske Kancelli tilbage! Tiden er gaaet fjorten Dage frem, det kongelige danske Kancelli er gaaet tre et halvt Aar tilbage. Hvis man nu kunde antage, - hvad vi dog ei fordriste os til at paastaae -, at der ogsaa i Fremtiden vilde være det samme Forhold mellem Tidens Frem- og Kancelliets Tilbageskriden, saa vilde Kancelliet i eet Aar gaae 81 Aar tilbage, og vi vilde altsaa i 10 Aar komme tilbage til Anno Tusinde, omtrent til Knud den Stores Regjering, og den Tid kunde vel saaledes komme, da det blev betragtet som en politisk Nyhed at omtale Verdens Skabelse, hvilken da ogsaa unegtelig var en Begivenhed af stor politisk Betydning".

Monrad blev forståeligt nok berygtet for sit skarpe vid. End ikke *"Corsaren"*, der ellers ikke skånede nogen, turde lægge sig ud med ham. - "Man stikker ikke den Mand med en Knappenaal, som man føler bør angribes med en Landse", skrev *Goldschmidt* siden (13).

Monrad skrev flere artikler mod *J.L. Heiberg*. Således skriver han midt i november 1843 (på Hegelsk vis) mod ham (14):

"Intet er saa kløgtigt. Intet er saa listigt som Ideen, der vil frem; snart

fremtræder den i Sandhedens rene Skikkelse, snart iører den sig Betragtningens Form, snart hersker den som en Følelse, et Instinkt, en Takt; men sig selv bliver den lig overalt, og den opnaaer det, den vil, den opnaaer at blive virkelig. Man miskjender derfor Ideens umiddelbare Form naar man formener, at de Allerfleste handler i Blinde. Ideen handler ei i Blinde, og det er den, som griber Individerne, og idet disse gribes af Ideen, lide de ei noget Skaar i deres individuelle Frihed, thi de gribes af, hvad der ligger i deres eget aandelige Væsen".

Det skal være i sin frygt for faren for det danske monarki, at Monrad den 1. december 1843 igen skriver mod Heiberg, der havde kritiseret "den moderne Tids mange vrantne og ærgerlige Liberale, der havde tabt al Ligevægt i Sindet og gaa gjennem Verden, som om den hverken havde Sol eller Maane, Frugter eller Blomster" - i modsætning til den, der "ikke som en ny Atlas plager sig selv med at tage den nye Verdens Byrder paa sine Skuldre" (15):

"Er det ei saa, at alt tyder hen paa, at den nye Tids Fødselsveer ville blive svare, og at det, som Professor Heiberg betegner ved Monarkiets Overgang fra det andet til det tredie Standpunkt (fra Enevælden til fri Forfatning), ei vil komme uden mange Anstrengelser og megen Besværlighed? Og skulle vi, naar Tanken bliver alvorlig ved at dvæle herved, sige: - Glæd dig! Solen vil skinne lige smukt! Maanen vil lyse lige klart! Frugten vil modne lige hurtigt! Blomsten vil dufte lige sødt! - Er det ei saa, at den Kamp, der føres Syd for Kongeaaen, er haard, at det gælder den danske Nationalitets Bestaaen, og at vi, hvis vi bukke under i denne Kamp, kunne vente, at det samme Sorgens Skuespil om kortere eller længere Tid vil blive opført Nord for Kongeaaen og paa Øerne? Og naar man bliver ængstelig for, at det danske Folk ej skal holde ud gennem Aarrækker, at det skal trættes og efterhaanden sløves, naar det nye bliver gammelt, er det saa ret at sige: - Glæd dig! Solen vil skinne lige smukt! Maanen vil lyse lige klart! Frugten vil modne lige hurtigt! Blomsten vil dufte lige sødt! - Er det ei saa, at den, som har sat sig ind i vore indviklede Forhold og ser ud i Fremtiden, ser, saaledes som Sagerne nu stiller sig, at den Tid vil komme, da det alvorlige, skæbnessvangre Spørgsmaal, som ingen endnu kan besvare, om ei den danske Stat skal sønderlemmes, vil opstaa? Og skulle vi, naar der i denne Henseende opstaaer en grundet Frygt, berolige os selv og sige: - Glæd dig! Solen vil skinne lige smukt! Maanen vil lyse lige klart! Frug-

ten vil modne lige hurtigt! Blomsten vil dufte lige sødt! - Nej! Vi ville erindre om, at Folket virkelig er et nyt Atlas, at det bærer sin Skæbne paa sine egne Skuldre, og at enhver Borger er pligtig til at deltage i denne Byrde. Vi ville erindre om, at, hvis det fortaber sig i Privatlivets Glæder og Sorger, hvis det bedøver sig ved Adspredelser og Fornøielser, da vil der dog komme en Tid, da det vil vaagne og fornemme , at det ei er nok for et Folk, at Solen skinner, Maanen lyser, Frugterne modnes og Blomsterne dufte. Og naar da saadanne og langt værre Perioder end de, der ramte det 1813 og 1814, indtræde, da ville de være rolige, som nu er bekymrede, thi de ville se, at det er for silde".

Fra januar til april 1844 holdt Monrad en række forelæsninger - i-alt 14 - ved universitetet over Danmarks nyere historie og den konstitutionelle bevægelses historiske nødvendighed. Kun slutningen af 12. samt 13. og 14. forelæsning er - i manuskriptform - bevaret (16).

Barfod beretter (17), at Monrads kunst i disse foredrag "var at aabenbare enhver af sine Tanker dels ved ligefrem at udtale dem og maaske endnu mere ved ikke at udtale dem, men ved at sætte en Tankestreg eller en ejendommelig Betoning i Ordets Sted".

Det bevarede manuskript tyder på, at Monrad har været selvfølende, provokerende og stemningsbetonet:

"Han, der staaer høit ophøiet over alle, han . . . der er Folkelivets Brændpunct, han, for at jeg skal bruge et smukt og betegnende Udtryk, han, i hvis Bryst Danmarks Hjerte slaaer, hans Følelser hans Overbeviisning ville ogsaa tidlig eller sildig være i Overensstemmelse med det danske Folks Hjerteslag, og hvis derfor det danske Folks Hjerte slog sandt og roligt, stærkt og kraftigt, frit og selvstændigt, da vilde Folkets Friheds- og Selvstændighedsfølelse ogsaa udfolde sig i et konstitutionelt Sindelag hos Majestæten . . . De Ord, Kong Christian . . . havde talt paa Norges Fjelde, de gjentoges i et tusindfoldigt Ekko, de rullede hen ligesaa stolt og mægtigt, som naar Tordenen ruller hen over Norges Klippedale, og Klippernes Vægge faae Mæle og gjentage Christians Stemme. Men da reiste Danmarks Kong Christian den Ottende og han kjæmpede med sin egen Erindring, han kjæmpede med Skyggen fra sin . . . Ungdomsvaar, der havde faaet Liv og Blod paa Danmarks Sletter, og Kongeloven tog han i sin Haand . . . Da for-

svandt Skyggen, den konstitutionelle Bevægelse udsluktes. - Jeg tilstaaer det, denne Bevægelse var mig kjær, det gjør mig ondt at maatte forlade den . . . Vi staae ved Afslutningen af en bestemt Periode i Danmarks nyere Historie; den Bevægelse, som i Aaret 1840 fandt Sted, med den er det forbi . . . og ethvert Haab om at den skulde vende tilbage, ethvert Forsøg paa at fremkalde den er en frugtesløs Bestræbelse. Den er indgaaet til en evig uforstyrlig Hvile, den tilhører ei Livet og Livet tilhører ei den; den tilhører Historien, det er kun Erindringen, som træder hen til den og søger at fastholde dens Træk. Det er den betragtende Tanke, der stræber at gjennemtrænge den og at følge den fra dens Fødsel til dens Død . . . Vi have seet, hvorledes hele det europæiske Statssystem hviler paa en konstitutionel Tanke, og hvorledes det er denne store mægtige Urtanke, der bryder og gjærer, der forbereder og baner sig sin Vei i Verdenshistorien . . . Mine Herrer! Jeg ynder ikke Forudsigelser og Spaadomme, og det er mig imod at optræde som Sandsiger, men jeg troer dog at kunne sige, at hvis atter en konstitutionel Bevægelse da skulle bryde frem i vort Fædreland, da vil det ei være en kongelig men en folkelig konstitutionel Bevægelse . . . Og . . . hvis en saadan folkelig konstitutionel Bevægelse skulle opstaae, da ville vi haabe, at ligesom den første franske Revolution, den folkelige revolutionære Retning viste sig i vort Fædreland i den offentlige Mening i første Fremtrædelsesform som en Stemning i spredte Meningsyttringer . . . den vil ei blive staaende ved spredte Meningsyttringer . . . men vil udfolde sig med en saadan Kraft og Styrke, vil omspænde Samfundet fra alle Sider, trænge ind i de hemmeligste Aflukker, i Hytterne og de høie Sale, med eet Ord udtale sig saa stærkt og mægtigt, at den ikke blot frembringer Petitioner og Adresser, men frembringer Resultater".

Den 30. maj 1844 søgte Monrad stillingen som skoledirektør for København. Skoledirektionen havde indstillet ham som nr. ét. Også Kancelliet havde trods betænkelighed med henblik på hans virksomhed i de offentlige blade indstillet ham. Den endelige afgørelse lå hos kongen (18).

På dette tidspunkt udkom Monrads pjece: "Om Skoleväsenet i Berlin" (19), som han havde overrakt kongen i en audiens omkring 3. juni 1844. Ved den lejlighed skulle han erfare kongens mishag over hans historiske forelæsninger. I Monrads arkiv er bevaret konceptet til et selvfølende brev, han formentlig senere (og inden

stillingens besættelse 30. juni 1844) har sendt til kongen (20):

"Ved den Audients, hvorunder Deres Maj(estæt) i Mandags havde den Naade at tillade mig at overrække Dem et lidet af mig udgivet Skrift, behagede det D.(eres) M.(ajestæt) at udtale Dem om flere mig betræffende Punkter . . . D.(eres) M.(ajestæt) kan kun kjende de Forelæsninger, som jeg i afvigte Vinter har holdt, af Andres Beretning og jeg tør holde mig forvisset om, at D.M. ikke derover vil fælde nogen endelig Dom efter en saadan ensidig Relation, uden i alt Fald at tilstede den Anklagede et Forsvar. Disse Foredrag ere med uafbrudt Opmærksomhed blevne fulgte af en talrig Forsaml.(ing) tildels endog udmærkede M(ænd), der saaledes ville kunne være mine Vidner paa, at de indeholdt en objectiv, upartisk og sanddru Fremstilling af historiske Kjendsg(erninger) og at Fremstil.(lingen)s Form ingensinde overskred hver-(ken) d.(en) strengeste Legal.(itet) eller den pligtskyld.(ige) Sømmelig-(heds) Grændser. Navnl(ig) tør jeg paa det Bestemt(este) benegte nogensinde deri at h(a)v(e) angreb(et) D.M. eller D.(eres) Forgjæng.(er) i Regj.(eringen), og jeg tør endog holde mig overbevist om, at de eneste Yttring(er) jeg har tilladt mig om Deres Person og som angaae en tidligere Tid vilde vinde D.M. all.(erhøieste Bifald), dersom De kjendte dem. Har Nogen forebragt D.M. Andet har han sagt, hvad der er bevisligen urigtigt, saa har han ikke blot gjort Uret mod mig, men ogsaa mod D.M. - A.(llernaadigste) K.(onge). At gjøre nogen af D.(eres) U.(ndersaatter) Uret er vistnok saa langt fra Deres Sind, at ogsaa jeg trøstigen tør appellere til D.(eres) Retfærdighed for deri at finde Stadfæstelse paa det, jeg veed er mine Medborgeres Dom om mig, at det er hæderlige Motiver, der lede mig i min Gjøren og Laden. D.M. kjender bedre end jeg til Verden og dens Forhold; De veed derfor, at høist forskjellige Ansku.(elser) om vigtige Anliggender kunne bestaa med lige ærlig Villie . . . Da min Virksomhed med Hensyn til [Skolevæsenet] staaer i nøie Samklang med foregaaende Studier, da jeg har stræbt grundigen at sætte mig ind i vore herværende Forhold og at frugtbargjøre denne Indsigt ved en Sammenligning med de tilsvarende fremmede Inst.(itutioner), saa vil D.M. sikkert hverken finde nogen Anmasselse eller Bevis paa Ærgjerrighed deri, at jeg under 30. Mai all(erunderdanigst) har ansøgt D.M. om at forundes Leilighed til ganske at hellige min Tid og m(ine) Kræfter til en Stilling, hvori jeg troer at kunne være til Nytte saavel for Skolen som den Commune, der har givet mig saa m(an)g(e) Beviser paa mine Medborgeres Tillid, og skulde D.M. dele den Mening, som jeg troer, at mine Kolleger og Foresatte nære, at jeg dertil vilde være vel skikket, saa tør jeg endnu

hengive mig til den Tro, at mine historiske og politiske Anskuelser ikke i saa Henseende ville være mig til nogen Hinder, en Tro, som især er bygget paa den Overb(evisning) at D.M. høit ophøiet over alle Partimodsætninger, vil vide at anvende alle gode Kræfter til det Heles Vel og at anvise enhver redelig Stræben sin rette Plads og Virkekreds . . . Skulde det forund.(es) mig, at min Virks(omhed) tidl.(igt) ell.(er) sent vandt ogsaa D.M.s Anerkjendelse, da vilde et af mine kjæreste Ønsker opfyldes, thi al.(lernaadigste) K(on)g(e), kan Bevidsth.(ed) om redelig Virken end ei andet end frembringe Sindsro, og fjerne end Arbeidslyst og Arbeidsdygtighed andre Bekymringer, saa vilde det dog være smerteligt for mig, om ikke ogsaa jeg havde Lod og Del i D(a)n(mar)ks Konges, i D.M.s Naade".

Ved besættelsen af skoledirektørembedet(30. juni 1844) forbigik kongen imidlertid Monrad. Forbigåelsen, der i nationalliberale kredse blev betragtet som en stor uret, skyldtes ifølge traditionen, at dronningen nærede tvivl om Monrads kristelige sindelag, og at kongen var blevet krænket over hans historiske forelæsninger (18).

I september 1843 havde Monrad været medstifter af "Det skandinaviske Selskab", som var et modtræk til Kancelliets forbud til deltagerne i studentertoget til Uppsala mod at danne et skandinavisk samfund. I selskabet holder han 11. november 1844 en stemningsbetonet og, som han selv udtrykker det, polemisk tale (21):

"Det er en rum Stund siden,at vi her vare samlede, mine Herrer! Dagene ere blevne lange og de ere atter blevne korte; Sommeren er gaaet hen over os, og Træerne staae nu med gule Blade. Vi have været adskilte og fjernede fra hverandre, hver har gjort sin Gjerning, hver er gaaet den Vei, som ham er anvist i Livet, og Glæden eller Sorgen eller begge tilhobe ere gaaede ved hans Side. Nu samles vi atter . . . med Tanken paa vort Selskab . . . Venter ikke, at det er noget Nyt og Ukjendt, som jeg har at fremføre for Dem; saa er det ikke, og desuagtet haaber jeg, at De ikke skulle trættes, thi vide vi det dog ikke Alle . . . at det Gamle stundom har en mægtigere Tillokkelse end det nye? Vide vi det ikke, at de Personer, der ere blevne os kjære, ikke blive os ukjære, fordi Aarene ere gaaede hen over vort Venskab med dem? Vide vi dog ikke, at der er noget eget Tilfredsstillende, noget eget Vederkvægende i at være hos dem og tale med dem, hvis Stemme vi kjende, hvis Sjæl er os gjennemsigtig, hvis Tanker ere os som gamle Venner?

Skulde Nogen tvivle herom, vil Erindringen om Hjemmet, - hvad enten Tanken derpaa knytter sig til hans Barndomsminder eller til den Arne, han selv har grundet, - tilhviske ham, at saa er det. Men . . . paa samme Maade er det nu netop med de store Ideer, paa samme Maade er det med den skandinaviske Ide . . . Den er ældgammel, saa gammel, at man har kunnet troe den skrinlagt under Kjæmpehøiene og opbevaret i Raritetssamlinger; den er saa ung, som spæd, at man siger, at den er kommen for tidlig til Verden og ei kan udholde Børnesygdommene. Den er et besynderligt, gaadefuldt Væsen . . . Aarhundreder kunne gaae hen, det generer den ikke; Sæd og Skik, Levevis og Tænkemaade kunne forandre sig, derom bekymrer den sig ikke; den veed at rette sig efter Tid og Leilighed, og idet den bliver den Samme i sit inderste Væsen, saa skifter den Udseende og Manerer, ja den har endog i den nyeste Tid ikke taget i Betænkning at gaae ombord paa et Dampskib og reise med en Flok unge Studenter til Upsala . . . Det er dette Samliv med hverandre i den store Tanke, i Tanken paa vort skandinaviske Fædreneland, paa vor fælles skandinaviske Nationalitet, der giver vort Selskab sin indre Betydning . . . Under de trende nordiske Riger ligger der den samme store Sprog- og Kulturmine; med forenede Kræfter ville vi opgrave vor fælles Arv og Eiendom . . . Jeg tillægger de skandinaviske Bestræbelser en stor middelbar politisk Betydning. Der er udbredt en dyb Fred over Verden; en stor Del af dem, der nu ere myndige Mænd, kjende kun af Fortællingen en anden Tilstand. Men kunne vi vente, at denne Tilstand skulde vare evig! Hvortil anvendes Marven af Nationernes finansielle Kræfter? Til Forsvarsvæsen . . . Den Tid vil komme, tidligt eller sent, da Verdenstormens mægtige Vinger atter løsnes, da Folkene reise sig, og de svære Kampe begynde. Men i saadanne store afgjørende Øieblikke, i hvilke det maaske kommer til at gjælde et slavisk, ligesom tidligere et fransk Verdensherredømme, skal saa Norden staae sønderlemmet, adsplittet, svag, vil saa Sverig saaledes som fordum understøtte dem, der fra Syden ville bemægtige sig Danmarks Dannevirke . . . Nei, mine Herrer! det vil ikke skee, thi Folkenes indbyrdes Kjærlighed vil som en god Genius staae ved Regjeringens Side, og nøde dem til at slutte sig sammen. Og, mine Herrer, Verdensbegivenhederne tage tit en underlig Gang".

St. Hansdag 1845 holder Monrad i Ridehuset i anledning af et nordisk studentermøde en patetisk, svulstig, (øget) selvfølende og iøvrigt længe husket tale for Nordens kvinder (22):

"Vend Deres Tanker, mine Herrer, bort fra det, som her er til Stede. Vend

dem til det, uden hvilket Livet vilde tabe sin Fylde, og Tomhed herske i Sjælen! - Vend dem til den Kvinde, som er Dem den kæreste! - Staar hun for dig som dit Livs Ledsagerinde - der er uden Tvivl ikke mange iblandt Dem, med hvem det er Tilfældet - som den, der giver din Glæde sin Glans og blander Deltagelsens Sødme i din Bekymring, som den, der gør dine Erindringer grønne og dit Haab frisk og frejdigt, vend Deres Tanke til hende. - Staar hun for dig som det mest lysende Punkt i dine Ungdomsforventninger, som den, efter hvem din Sjæl higer, fordi det tykkes dig, at du lige saa lidt kan undvære hende, som du kan undvære at indaande Luften - vend din Tanke til hende! Er du lykkelig, er Ordet sagt, og er det ikke vendt tomt tilbage, - glæd dig, og vi vil glæde os med dig. Og er du ulykkelig, blander dine Suk sig med Natvindens Susen, og din Taare sig med Duggen paa Blomsten, vend dog din Tanke til hende! Vi skal forene vore Ønsker med dine, forenede skal de storme over Øresund og Kattegat; hvo ved det - maaske hendes Sind dog lader sig bøje. - Og staar hun for dig, ej som Hustru og ej som Elskerinde, men som den, der har baaret dig under sit Hjerte, og ved hvis Bryst du har hvilet, - vend din Tanke til hende! Der er dog ingens Kærlighed, der er saa stor som en Moders, ja, jeg havde nær sagt, at den er større end Himlens, thi Himlen har sit Helvede, men en Moders Hjerte veed ikke, hvad Fordømmelse vil sige. Styrt dig, hvorhen du vil, skuf bittert hendes bedste, hendes stolteste Haab, sæt Sorgens dybe Mærke paa hendes Hjerte og hendes Aasyn, og vend tilbage til hende, og hendes Favn vil staa dig aaben. Derfor, vend din Tanke til hende! - Dog, lad os ikke blot vende Tanken til den Kvinde, som er enhver især den kæreste, lad os vende Tanken til Kvinden. Vid det, vi gør det ikke for Høflighedens Skyld, men fordi vi i Kvinden hylder en stor Samfundsmagt. Stille, ukendt, uset er hendes Indflydelse, og ej anderledes bør det sig at være, men over hele Samfundet er den udbredt; den virker i Løn som Jordens dunkle, hemmelighedsfulde Kraft. Betro mig Nøglen til de nordiske Kvinders Sind, og mægtigt skal den skandinaviske Idé kraftigt fremskyde. Der er sagt paa dette Sted: Fremtiden tilhører de unge; jeg kunde fristes til at sige: Fremtiden tilhører Kvinden; thi hende er det, som giver os vort Modersmaal, hende er det, som dybt i Barnets Sind gemmer Livets Sæd, som ofte skyder friske Skud, naar Haaret graaner, og Sne dækker Issen. Derfor, vi Skandinaver maa hylde i hende en Magt, til hvis Gunst vi bejler. - Og vi hylder hende, ej for at belære hende, men for at lære af hende; thi hvo forstaar som hun at leve i Øieblikket og hengive sig til det? Og hvo forstaar som hun at leve i

> Haabet? Et Liv i Haab, som ikke har sin Rod i det nærværende, bliver tomt og indholdsløst; og et Liv i Nuet, over hvilket Haabets blaa Himmel ej hvælver sig, paa det tynger Prosaens og Kedsommelighedens Blyvægt. Men at forbinde Livet i Nutid og Livet i Fremtid, Livet i det nærværende og Livet i Haabet, det er en stor Kunst, og den forstaar Kvinden. Og vi, som her er forsamlede, netop vi bør forstaa det samme, thi alt andet vil vi glemme, og mægtigt skal Glædens Blus brænde de Dage, vi er sammen, og klart skal Haabets Stjerne funkle og binde os, naar vi er adskilte".

Om Monrads levned i det følgende år er det foreliggende kildemateriale noget sparsomt, men blandt andet et par breve tillader et vist indblik i hans befindende dengang.

Til Allen skriver han 31. juli 1845 (23):

> "Jeg har det meget godt og veed at holde [mit] Sind roligt, uagtet det veed Gud, at der var Grund til Uro . . . Lehmanns Suspension har afficeret mig".

Lehmann var på grund af sin tale ved ovennævnte St. Hansdags fest i Ridehuset blevet suspenderet (24).

I august 1845 havde Monrads plejeforældre aflagt ham og familien et feriebesøg. Plejefaderen takker ham sidst i august 1845 (25): "Vi levede tre behagelige Uger i Eders oplivende Nærhed".

I september 1845 har Monrad anmodet sin fader udskrevet fra sindssygeanstalten i Slesvig. Han blev herefter flyttet til den psykiatriske privatklinik "Hornheim" ved Kiel, som professor P.W. Jessen november 1845 åbnede for et velhavende klientel (26). Monrad selv oplyser intet om flytningen. I juni 1846 skriver fru Monrad (27): "Monrad morer sig i Sommer med at læse Islandsk".

I august 1846 skulle der indtræde en radikal ændring i Monrads tilværelse, idet han på vennens, grev *Knuths*, opfordring søgte et præstekald i Vester-Ulslev på Lolland-Falster, hvortil Knuth havde kaldsretten (28). Bevaret er Knuths indstillingsskrivelse til kongen (29):

> "For lang Tid siden har Monrad talt til mig om at erholde min Medvirkning til at komme i et geistligt Kald . . . Dog kunde jeg . . . ikke glemme . . .

> at jeg maaske kunde virke noget til at aabne en Mand med ualmindelige Kundskaber og herlige Evner den Virkekreds, der er hans egentlige Bestemmelse. Mindst kunde jeg glemme dette nu, da jeg havde Leilighed til at se, at Monrads Stilling i mange Henseende var at beklage, at hans Stemning og Udvikling maatte lide ved den isolerede Stilling, som han i flere Forhold kom til at indtage, og ved den daglige Strid, hvori han var passioneret Deltager . . . Monrad endnu ønskede at vende tilbage til sin Ungdoms Plan, til den Gjerning, der frem for nogen anden er skikket til at gengive Sjælen Ro og Fred".

Knuths skrivelse tillader ingen sikker bedømmelse af Monrads bevæggrunde til at ville søge embedet. Ej heller tillader det øvrige kildemateriale sikkert at vurdere hans psykiske tilstand på dette tidspunkt. Men til en præstekollega skriver han flere år senere (30):

> "Jeg kjender meget godt fra tidligere Dage en saadan nedtrykt Stemning, som den, der aander gjennem Deres Brev . . . Jeg erindrer endnu tydeligt, hvor uendelig rigt Vester-Ulslev blev for mig, da jeg engang følte mig ret forladt".

Monrad blev udnævnt i præsteembedet i Vester-Ulslev 23. september 1846. Hans bevæggrunde til at søge embedet og tiden som landsbypræst danner grundlag for næste kapitel.

Sammenfattende findes Monrad i sine artikler og taler i sin redaktørperiode stemningsbetonet, (øget) selvfølende, ofte spøgefuld, meget polemisk, provokerende drillende, sarkastisk, ironisk, tillige patetisk og ekscentrisk. - Nok herskede der pressecensur, således at han har måttet tage alle virkemidler i brug for ucensureret at kunne skrive, næsten lige hvad han ønskede, men der er dog *næppe* tale om taktik alene. Hans selvfølende stil er af et sådant præg, hvori man *tydeligt* genkender hans eget stemningsbetonede temperament, at den også må *afspejle* virkelige stemningstilstande hos ham. - *Der tegner sig et vekslende, uroligt og uensartet Monradbillede*. - Det kan ikke sikkert afgøres, om der i indeværende tidsrum har været tale om abnorme stemningsudsving enten af især manisk eller af melankolsk karakter. - Man må imid-

lertid meget overveje, om ikke Monrad med den besynderlige episode i Aarestrups hjem, det var, og trods det at Aarestrup ikke selv umiddelbart har fundet den sådan, har været i en (let) manisk, *eksalteret* stemningstilstand, forudsat at der ikke har været tale om en beruselsestilstand. - Blandt andre episoder skal fremhæves hans forelæsninger over Danmarks nyere historie og hans længe husket tale for Nordens kvinder, hvor han kan have befundet sig i en (let) løftet, øget selvfølende stemningstilstand. - Det kan på det foreliggende kildemateriale ikke sikkert afgøres, om han forud for og eventuelt medvirkende til sin beslutning om at søge præsteembede har befundet sig i en melankolsk stemningstilstand.

Henvisninger og noter:

1) L. Westengaard til Monrad 11.4.43, Monrads arkiv.

2) Monrad til Hiort-Lorenzen 1.5.43, Hiort-Lorenzens arkiv, RA.

3) Vedel, 1904, 236. Cf. M.A. Goldschmidt: Nord og Syd, 1848, II, 53-65.

4) Vedel, 1904, 241 f., 376 f.

5) O.P. Sturzenbecker (under mærket Ørvar Odd): Hinsidan Sundet, 1846, 65 ff., gengivet på dansk efter Vedel, 1904, 377 f.

6) Brevet findes i Lehmanns arkiv, RA, trykt og kommenteret i H. Glarbo: En Brevveksling mellem maleren Constantin Hansen og Orla Lehmann, 1942. - - - Cf. Monrad til Lehmann 10.4.43, Lehmanns arkiv, RA. Det vides, at Monrad var i København 1.5.43 (ref. 2) og 5.5.43 ved sin indtræden i Dansk Folkeblad, ligesom han 26.5.43 i København deltog i et møde i trykkefrihedsselskabet (cf. Dansk Folkeblad Nr. 8-9, 27.5.43). I den løbende liste over "Reisende" i Berlingske Tidende ses han ikke via skib at have forladt eller at være ankommet til København i maj 1843. Ligeledes ses han at være ansvarshavende redaktør ("at forfinde i Toldbodgade Nr. 44") i alle majnumrene af Dansk Folkeblad. - I forfatterens synspunkt er H.P. Rohde enig (personlig meddelelse 1979).

7) J. Clausen: Skandinavismen, 1900, 66. Forbudet blev nedlagt 22.7.43. Monrads artikel blev beslaglagt af Kancelliet 16.8.43 (cf. Dansk Folkeblad Nr. 24, 18.8.43). Artiklen udkom i 1844 i "Gjengangeren indeholdende Bidrag til den nyeste Tids Historie", 110-140 (som en større bog ikke underlagt censur).

8) Udateret, N.k.S. 3538 4°, trykt i M. Borup: Emil Aarestrups Breve til Christian Petersen, 1957, 107 f., 222. Aarestrup var praktiserende læge på Lolland 1827-49.

9) Manuskriptet bærer påtegningen 1843. Det blev trykt i P.L. Møllers "Gæa" 1846. Cf. "Emil Aarestrups Samlede Skrifter", III, 1976, 263 ff.

10) Nyholm 125 f. A. Nyholm: "D.G. Monrad i Litteraturen" i Danske Studier maj 1958, 64 ff. Nyholm konkluderer, at det er sandsynligt, at episoden har

fundet sted engang i 1842, inden Monrad omkring 1. november forlod Københavns toldbod med skib på rejse (formentlig over Kiel) til Hamborg og videre til Berlin.

11) Monrad rejste fra København 2. november 1842 med "Christian VIII" til Kiel. Det var en *direkte* forbindelse (cf. Berlingske Tidende Nr. 292, 3.11.42). Hans breve til hustruen fra Hamborg indeholder intet om besøg hos Aarestrup. Monrad var bortrejst i fem måneder og ankom 27. marts 1843 til København *direkte* fra Kiel med "Christian VIII" (cf. Berlingske Tidende Nr. 83, 28.3.43). Den 11. oktober 1843 rejste Monrad fra København *direkte* til Kiel med "Christian VIII" (cf. Berlingske Tidende Nr. 274, 12.10.43). Ombord traf han Goldschmidt, der 13.10.43 beretter (M.A. Goldschmidts Breve til hans Familie 1843-1887, 1964, I, 116 f.): "Til Kiel kom vi først Torsdag . . . Ombord gjorde jeg Bekjendtskab med Magister Monrad og havde lange Samtaler med ham. Han blev i Kiel". Nærmere om Monrads besøg i Kiel foreligger ikke. På den tid var faderen indlagt i sindssygeanstalten i Slesvig. Ifølge et brev fra Monrad til Kancelliet (cf. Dansk Folkeblad Nr. 37, 27.10.43) var han tilbage i København senest 20. oktober 1843. Hvorledes Monrad er kommet tilbage til København ses ikke. Hans navn figurerer ikke i passagerlisterne i Berlingske Tidende på det tidspunkt (Nr. 278-280: ruterne fra Lübeck 15.10, Kiel 16.10, Flensborg og Øerne 17.10). I forsøget på nærmere at tidsfæste Monradepisoden vil man endvidere fremhæve Aarestrups udsagn om, at datteren Emma var 12 år. Emma er født 26. november 1830. Ved Monrads afrejse fra København 2. november 1842 var hun således 11 år gammel. Forudsat at Aarestrups udsagn om alderen er korrekt, skønnes det, at episoden skal henlægges til tiden efter 27. marts 1843 (hjemkomsten fra skolestudierejsen) indtil 26. november 1843 (Emmas 13-års fødselsdag).

12) Aarestrup var fra 1849 til sin død stiftsfysikus i Odense og samtidig sindssygelæge ved Graabrødre Hospital. "Jeg har speciel Interesse for Psychiatrien, hvis Studium aldrig har været mig fremmed", og vennen dr. Trier betror han, at han "altid har havt en Faible for Psychiatrien" (H.H. Jacobsen: Emil Aarestrup, 1975, 34, 159 f.).

13) "Nord og Syd", 1848, II, 59.

14) D.F. 17.11.43. Cf. Nyholm 73.

15) D.F. 1.12.43. Cf. J.L. Heibergs "Intelligensblade", Nyholm 80 f.

16) Holdt fra 10. januar til 17. april 1844. Annonceret i D.F. 17.11.43. Det bevarede manuskript i Monrads arkiv. Cf. Bagge 24. Cf. "Historiske Meddelelser om København", 1955, 535 f. Et samtidigt referat findes i politidirektørens arkiv (Stavnstrup 60).

17) "Illustreret Tidende" 3.6.1869, Nr. 36.

18) F.C. Kålund-Jørgensen: Skoledirektørembedet i København, trykt i Historiske Meddelelser om København, 1955, 526, 529, 544. Cf. Nyholm 63.

19) Titlen er: "Om Skolevæsenets Ordning i flere store protestantiske Stæder med Forslag til dets Reorganisation i Kjøbenhavn. Første Hefte. - Om Skolevæsenet i Berlin". - Der kom ikke siden flere hefter, som titlen havde lagt op til. Herom skriver M.A. Goldschmidt i 1856 (i "Nord og Syd", 3. Kvartal 1856, 75 ff): "Pragttitlens Løfte er indtil Dato forblevet uopfyldt og staaer endnu den Dag idag som et Mindesmærke om *humbug* i vor Litteratur".

20) Gengivet efter Kålund-Jørgensen 529-532.

21) "Nogle Bemærkninger om det skandinaviske Selskab", Kbhvn. 1844.

22) "Berättelse om studentertågen till Lund och Köpenhamn sommaren 1845" (P. Säve), Ups. 1846, 110-111. - Gengivelse efter Nørgaard 57 ff. Cf. Vedel, 1904, 375.

23) Venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche

24) J. Clausen: Skandinavismen 95 ff.

25) 31.8.45, Monrads arkiv.

26) Akter 474, dateret 16.9.45, venligst stillet til rådighed af professor Fr. Eckmann, Landeskrankenhaus Schleswig.

27) Brev til C.F. Allen 20.6.46, venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche.

28) F. Knuth til Monrad 26.7.46, Monrads arkiv.

29) 13.8.46, gengivet efter I.P. Trap: Fra Fire Kongers Tid, 1966, I, 206 f.

30) 15.8.54 til pastor A. Krogh i Majbølle, Monrads arkiv.

Kapitel 16

LANDSBYPRÆST 1846-48

Der foreligger kun få vidnesbyrd i form af fire prædikenmanuskripter om Monrads gejstlige virksomhed i dette tidsrum (1). Men i de foreliggende vil man dog kunne konstatere den stærke kontrast, der er mellem hans politiske og hans gejstlige profil.

Midt i august 1846 holder han sin dismisprædiken (2):

> "Jeg [vil] bede den Almægtige om at være tilstede blandt os faa, der ere her forsamlede i en særegen Anledning, vil jeg bede ham om, at han for mig vil indvie denne Time med den første Indvielse til den Tjeneste, hvori jeg agter at træde, hvis det saa er hans Villie; vil jeg bede ham om, at han, der er stærkere end Omstændighederne, vil indvie denne Time for Eder, der her ere tilstede paa Kirkens og Universitetets Vegne, saaat Prøvelsen af mine Ord ei maa forhindre deres Indgang hos Eder, og at I i dem maa fornemme dens Kraft, til hvis Forherligelse I have indviet Eder".

Den 23. september 1846 udnævntes han til sognepræst i Vester-Ulslev, og den 30. oktober blev han ordineret i Maribo domkirke. Efter ordinationen prædikede han formentlig personligt bekendende over ordene (3): "Jeg skammer mig ikke ved Kristi Evangelium, thi det er en Guds Kraft til Frelse for hver den, som tror". Ifølge

et samtidig avisreferat (4) havde han "i faa, men gribende Ord" talt "om den barnlige Tro paa Gud og det evige Liv, hvorover vi ikke skamme os for os selv, men vel for Menneskene".

Den 7. november 1846 holdtes en afskedsfest for ham i København (5), og dagen derpå rejste han til Vester-Ulslev. Til Chr. Winther skriver han 17. november (6): "Vi befinde os alle vel", og tre dage senere til H. Hage (7): "Vi befinde os vel herovre i Præstegaarden".

Den 22. november holdt Monrad sin tiltrædelsesprædiken, hvori man tydeligt genkender det personlige præg (8):

> "Hellige Fader! Hellige Du min Gjerning paa dette Sted, som er indviet til Dig; hellige Du den udenfor dette Sted, hvorsomhelst jeg færdes. Velsign den, saa at den maa kunne udbrede Velsignelse. Herre! jeg beder Dig derom for min egen Skyld, for min Sjæls Frelses Skyld, thi hvis Du ei løfter Dit Aasyn paa mig, hvis Du ei lader Dit Ansigt lyse paa min Gjerning, da vil det Kald, der er mig betroet, blive til min Fordærvelse, og jeg vil fortabes ved det, hvorved jeg skulde styrkes i Troen. Og jeg beder Dig om, at Du vil hellige min Gjerning ikke alene for min egen Skyld, men ogsaa for deres Skyld, der ere mig betroede . . . Fra min tidligste Barndom er jeg færdedes vidtomkring i Verden; see! nu er jeg kommen til denne Menighed og har opslaaet min Bo i dens Midte, og jeg har bragt med mig dem, som ere mig de dyrebareste her paa Jorden; jeg har betroet min Lykke og Tilfredshed til denne Menighed. Du lade mig ei forspilde den, men lade os føre tilsammen et opvakt og fredeligt Liv, et Liv, som giver Dig Æren".

I december 1846 skriver *Aarestrup* (9), at Monrad gjorde "stormende Lykke" på Lolland. Selv skriver han 16. december til vennen A.F. Krieger (10): "Jeg befinder mig vel i min nye Stilling". Men han savner sin tidligere omgangskreds. Således skriver han to dage senere til N.L. Høyen (11), som han gennem plejeforældrene havde haft megen kontakt med:

> "Jeg føler mig tilfreds i mine Forhold herovre; de indskrænke sig rigtignok saa godt som udelukkende til Vester-Ulslev Sogns Bønder . . . Dagene gaaer saa umaadeligt hurtigt af Sted, at jeg egentlig ikke kan sige, at jeg savner Hovedstaden, med Undtagelse af mine Omgangsvenner".

Med sin tiltræden i et præsteembede har det imidlertid ikke været Monrads hensigt at give afkald på at beskæftige sig med politik, og meget til kongens mishag var det, at han i december 1846 lod sig vælge til *stænderdeputeret* (12). Til Krieger skriver han lidt senere (13):

> "Jeg har i denne Tid havt en ret kuriøs Historie med Kongen. Da [Biskop] Gad var oppe hos ham, var han meget misfornøiet med og ond over, at jeg var bleven valgt til Deputeret . . . og yttrede, at "jeg skuffede ham, dersom jeg modtog Valget", og det uagtet jeg ikke har talt et Ord med ham, førend min Udnævnelse var skeet. Saa stor Finantsmand forekommer det mig dog, at Kongen maa være, at han kunde indsee, at jeg ikke for et afsides Landsbypræstekald vilde sælge min Samvittighed. At han overhovedet skulde troe, at der kan være et usælgeligt Menneske, det forlanger jeg ikke"!

På samme tidspunkt trådte han tilbage som redaktør for "Dansk Folkeblad" (14). Iøvrigt havde han til Knuth sendt en artikel, han havde skrevet på fransk - måske til et fransk blad om danske forhold. *Knuth* svarer ham 19. december (15): "Artiklen var iøvrigt stærk nok - meget fransk . . . men tillige lidt vel ond og bidende, troer jeg".

Sognets fattigdom har ilde berørt Monrad. Således skriver han 17. januar 1847 til Krieger (16):

> "Fattigdommen herude paa Landet gjør mig melankolsk; der er en Mængde Mennesker, der maae føre en fast fortvivlet Kamp for Brødet . . . Tiggeriet ansees her paa Lolland for et nødvendigt Supplement til Fattigforsørgelsen . . . Det er en trist kummerfuld og fortrykt Tilværelse, som en Mængde Mennesker føre. Dette veed man jo nok, men eet er at vide noget andet at see. Og naar jeg nu tænker mig dette levende Billede udbredt over hele Jorden og mange Steder i en forhøiet Maalestok, saa er det, at jeg bliver melankolsk, det vil sige, undertiden, og den Melankoli nytter ikke noget, derfor er jeg i Reglen i godt Humør. Men i Grunden trykker det mig noget at have det saa godt, som jeg har det; men uagtet det undertiden trykker mig noget, saa vil jeg dog vedblive at have det, som jeg har det, og saa forekommer det mig, at der er noget Hykleri i det Hele".

Brevet dokumenterer således, at Monrad har haft stor forståelse

for de små i samfundet. Der har i den forbindelse været rejst det spørgsmål, om hans knap halvandetårige landsbypræstegerning skulle få nogen indflydelse på grundlovens udformning. Nærmere herom henvises der til de øvrige Monradafhandlinger (17).

Ovennævnte brev kan næppe tages til indtægt for, at Monrad har været egentlig "melankolsk", og en uge senere skriver han til H. Hage (18): "Herovre befinde vi os ret vel".

Til Lehmann, der nu var blevet højesteretsadvokat, skrev Monrad 12. februar (19), at han var blevet præst, fordi forholdene i København havde været "absurde":

> "Du forlod Journalistikken, jeg ogsaa; Du blev Embedsmand, jeg ligesaa; Du har begravet Dig i Tyvsakter, jeg i Prædikener; Du tages frem ved høitidelige Leiligheder, det samme kan hændes mig. Vel maa jeg indrømme Dig, at Kbhv, langt mere end Vester-Ulfslev er Aktionens Sæde; og at hiin Sted saaledes har et væsentlig Fortrin for denne; men det er nu netop Ulykken at være Aktionens Sæde og ikke at have Aktionen at paavise; jeg har nogen Uvillie mod et aktionsløst Aktionssted. Vester-Ulfslev er i den Henseende aldeles fordringsløs; den konvenerer mig, fordi den er, hvad den vil være. - Jeg kan egentlig ikke sige, at jeg er taget herhen, for at søge Fred; thi den har jeg havt temmelig rigelig i de forskjellige Forhold, hvori jeg har været. Jeg har fra Barnsben af [været] vant til Arbeide, og det hører paa en Maade med til mit daglige Brød, og det savner jeg da ei heller her. Skal jeg sige Dig den egentlige Grund, hvorfor jeg forlod Kbhv., - men Du lover mig ikke at sige det til Nogen, - det var fordi det var absurd. Da jeg slog mig til Politiken, fandt alle mine Venner det absurd. Heraf drager jeg da den Slutning, at jeg vil vende tilbage til Kbhv, hvis der skulde komme den Tid, da man fandt det absurd".

Noget sikkert om motivet til at søge præsteembede belyser brevet imidlertid ikke.

Brevene fra Monrads venner vidner om, at han samtidig med præstegerningen flittigt studerede diverse politisk litteratur, ligesom han skrev politiske artikler. *Krieger* skriver således til ham at kunne kende hans "gamle godmodige Ondskab" (20).

Nok velbefindende skriver Monrad til Krieger 20. februar 1847 (21):

"Jeg er i denne Tid aldeles forprædiket, thi eengang om Ugen, er allerede meget, dog det lader jeg gaae, men to Gange . . . saaledes som jeg maa i Fasten, det er for meget. - Af mærkelige Begivenheder har jeg ingen at fortælle. Jeg har fuldt op at gjøre med at købe Kalk, Sten, Bjelker, Brædder etc., da jeg vil bygge en Stue. Med Rotterne fører jeg en alvorlig Kamp; jeg sætter Gift, Fælder og min Virksomhed i denne Retning er ikke aldeles frugtesløs. Hvad den ellers er, kan jeg ikke vide . . . Deres Guddatter [datteren Louise Dorothea, født 1845] kan nu staae ene. Gaae vil hun derimod ikke. Naar hun staaer og ryster og ikke tør gjøre et Skridt og er færdig til at synke i Knæerne, saa tænker jeg . . . paa Danmarks Regjering".

Til H. Hage skriver han 21. marts (22):

"Vi leve herovre ved det Gamle. Jeg finder, at jeg aldeles ikke faaer bestilt noget, skjønt jeg synes selv, at jeg arbeider troligt".

Monrad har følt, at han gik noget i stå i Vester-Ulslev. Således skriver han 21. maj 1847 til Hage (23):

"Iøvrigt erindrer jeg, at jeg har havt en Mængde Ideer til Artikler . . . men nu har jeg aldeles glemt dem . . . Jeg begynder nu at længes en hel Deel efter at see mine gamle Venner . . . Du kan ikke gjøre Dig nogen Forestilling om, hvor fuldkommen politisk Død der hersker herovre; der er ikke Spor af Interesse hos nogensomhelst Stand. Jeg er ikke enig med mig selv, om jeg skal ansee det for en vis Uskyldigheds-Tilstand eller for Bundraadenhed . . . Iøvrigt have vi det godt herovre . . . Jeg befinde [mig] vel".

Egentlig modløshed eller ulystbetonethed synes der ikke at have været tale om hos ham. Et brev af nogenlunde lignende indhold som ovennævnte skriver han til Høyen engang i sommeren 1847 (24):

"Vi . . . ere . . . raske . . . Iøvrigt finder jeg rigtignok, at der er en forfærdelig aandelig Død herovre . . . Undertiden overfaldes jeg af en hemmelig Gru ved at tænke paa det, thi det forekommer mig, at det er saa bundraadent her i Landet, at der ikke er Spor af Modstandskraft. Maaske tager jeg dog Feil, maaske er det saaledes overalt, maaske berøres den store Masse kun let af alt politisk Liv. - Jeg iagttager i al Rolighed, lever i

> Grunden fornøiet, og bliver rigeligt forsynet med Lekture af Krieger og Hage".

Den 15. juni skriver han til Hage (25) at have taget beslutningen om at træde tilbage som redaktør, idet "Folkebladet" var "et døende Blad" - "Jeg vil forlade Publicum, førend Publicum forlader mig . . . og min Beslutning var tagen". Samtidig understreger han, at det under de "indskrænkede" forhold var umuligt at leve "for en politisk Virksomhed". I samme brev beretter han at befinde sig vel.

I oktober 1847 modtog Monrad fra plejefaderen efterretning om, at plejemoderen var død (26): "Din anden Moder, min elskede Søn! er ikke mere . . . Den ædle fromme Sjæl, som opofrede sig for Dig og mig med den ømmeste Kjærlighed". Nærmere om Monrads reaktion ses ikke.

Tilsyneladende ganske veltilpas skriver han 14. november 1847 til Krieger (27):

> "Nu har jeg da været eet Aar i Vester Ulslev, og dersom jeg i alle mine Aar vil blive saa tilfreds, saa vil jeg døe mæt af Dage. Alt hvad jeg kan skrive Dem indbefattes i Ordene All well; der er foregaaet saa lidt Forandring, at Kant og Luther endnu er min daglige Lecture. Der er godt Forslag i de Karle . . . Det forekommer mig, at man begynder stærkt at spore, at Kancelliet bestaaer af meget gamle Mænd. - Iøvrigt synes det mig, at der er den dybeste politiske Vindstille, og da jeg kun skriver [artikler] naar et Spørgsmaal er sat i Bevægelse, saa kan jeg i min Magelighed læse Kant, Luther, det Nye Testamente og Landbolitteratur".

I politisk henseende fandt han "megen Lunkenhed og Slaphed", "men jeg er dog sikker paa, at vi inden et halvtaarhundrede Aar ville have en Konstitution", skriver han 14. december til Hage (28).

Endnu tilsyneladende ganske veltilpas skriver han 7. januar 1848 til Krieger en nytårshilsen (29):

> "De har bidraget paa mange Maader til at gjøre mig det forløbne Aar behageligt, og har forebygget, at jeg ikke følte mig aldeles forladt herovre . . . Herovre er enhver Ting aldeles i sin gamle Stand. Ideerne føre hverken Som-

mer eller Vinter noget meget kraftigt Liv. Men jeg troer dog ikke, at Charakteren eller rettere det Characteristiske har nogen egentlig Skade af Livet paa Landet. Man faaer Tillid til sig selv; man groer fast i sine Meninger; man bliver seig, stiv; jeg kan ordentlig mærke paa mig selv, at jeg er bleven seigere i dette Aar".

I december 1847 havde Chr. VIII ønsket et forfatningsforslag. Herefter havde Monrads politiske venner opfordret ham til at komme til København. - "Men Dem Monrad lægge jeg paa Sinde om De kan forsvare at holde Dem tilbage under vore nærværende Forhold, hvor de afgjørende Aar og Timer nærme sig", skriver Krieger 14. januar 1848 til ham (30). Den 20. januar 1848 døde kongen. Herefter skriver Krieger til ham (31): "Som jeg tænkte gik Kongen det ikke gjennem. Uagtet De er et stridigt Menneske, savne vi Dem Alle meget i dag [21. januar] - hvorledes kan De finde Dem i denne Afstand fra Centrum? . . . Lad os ikke i Stikken herovre".

Monrad efterkom straks opfordringen og rejste til København, og hermed skulle han komme til at spille en særdeles fremtrædende og afgørende rolle i landets politiske skæbne.

Sammenfattende tyder det fremlagte kildemateriale umiddelbart på, at Monrad (i sin tid) som landsbypræst omend klart selvfølende og rastløs har været mere stemningsstabil end tidligere. Det kan i så fald have spillet ind, at han i Vester-Ulslev har været unddraget stærkere påvirkning fra omgivelserne. Ej heller kan der for dette halvandetårige tidsrum påvises tegn på abnorme stemningsfaser hos ham. - *Hvorfor blev Monrad præst? - Nørgaard* finder (32), at det vel nærmest var kirken, der drog ham. *Hauge* understreger (33), at det sikkert har været hans ønske om gejstlig virksomhed og samtidig med pekuniære hensyn skuffelsen af det politiske liv. *Nyholm* derimod stiller det spørgsmål (34), om Monrad havde søgt præsteembedet, om ikke også "hans utaalmodige Temperament" havde gjort ham det "utaaleligt" at fortsætte med politisk arbejde, når han ikke havde store forventninger og ikke "inden et halvtaarhundrede Aar" turde håbe på en konstitution. Nyholm skriver videre, at det, at Monrad med de politiske begivenheder i januar 1848 "straks greb ind", viser, at han ikke med sin præstegerning havde

tænkt sig at forlade det politiske liv, men at han blot var gået "i Hi". - "Nu, da Anledningen bød sig, og Livet som Politiker ikke længer syntes at maatte være resultatløst, greb han brat ind som i 1839". - Forfatteren er enig i Nyholms vurdering. Det primære i Monrads beslutning(er) kan have været hans *stemningsbetonede, utålmodige og rastløse temperament.* Kildematerialet kan imidlertid ikke sikkert belyse, hvorvidt der, som berørt i forrige kapitel, til grund for hans beslutning om at søge præstekald også har været tale om en egentlig melankolsk forstemning. Som Nyholm skriver, "skjulte Monrad sig, sin Sædvane tro, bag paradoksale Ord . . . Hans sande Motiver mere skjules end oplyses af hans Ord".

Henvisninger og noter:

1) A. Nyholm: D.G. Monrad, Efterladte Prædikener, 1961, 43-66.

2) Gengivet efter "Efterladte Prædikener", 44. Cf. Hauge 69 ff.

3) Rom. *1,16*, cf. Hauge 72. Der findes en tradition om, at ved ordinationsmiddagen en af de tilstedeværende præster bad Monrad om en politisk tale, "saadan en af dem, der rigtig kradser". Men Monrad havde svaret: "Det gamle er forbigangent, alt er blevet Nyt" (Nyholm 89).

4) "Nyt Aftenblad", 1846, Nr. 256, gengivet efter Hauge 72.

5) Nørgaard 64.

6) N.k.S. 2815 4°.

7) 20.11.46, Monrads arkiv.

8) Gengivet efter "Efterladte Prædikener", 51 f. Cf. Hauge 72 f.

9) 24.12.46, gengivet efter M. Borup: Emil Aarestrups Breve til Christian Petersen, 1957, 146.

10) Gengivet efter "A. Kriegers, D.G. Monrads og P. Vedels indbyrdes Brevveksling 1846-1888", ved Aa. Friis og Just Rahbek i "Danske Magazin", 7, III, 1940, 1.

11) 18.12.46, N.k.S. 1537 2°.

12) 23.12.46. Cf. Hauge 76, Nyholm 89 f., *98*.

13) Udateret, formentlig fra første halvdel af april 47, gengivet efter "Danske Magazin", 7, III, 19 f. Til N.L. Høyen skriver han 3.3.47 (N.k.S. 1537 fol): "Gad fortalte [mig] at Kongen var meget vred over at jeg var bleven valgt til Deputeret . . . Hans M. yttrede fremdeles at "jeg vilde skuffe ham" dersom jeg modtog Valget - Det er en storartet Virksomhed hos Danmarks Konge. Jeg er meget glad over, at jeg ikke talte et eneste Ord med ham, førend efterat jeg havde faaet Kaldet . . . Det gjør mig naturligvis meget ondt, at jeg . . . har skuffet Kongen; men min Sorg herover formildes dog

noget ved, at jeg er aldeles uskyldig deri".

14) Den af ham sidst redigerede udgave er 24.12.46.

15) Monrads arkiv. Cf. Knuth til Monrad 19. og 30.1.47, Monrads arkiv.

16) Gengivet efter "Danske Magazin", 7, III, 7. Cf. Nyholm 92 ff.

17) Hauge 75, Nyholm 94 ff.

18) 23.1.47, Monrads arkiv.

19) Gengivet efter "Danske Politiske Breve" ved P. Bagge, Engelstoft og J. Lomholt-Thomsen, III, 303 f.

20) (9.2.47), gengivet efter "Danske Magazin", 7, III, 8.

21) Gengivet efter "Danske Magazin", 7, III, 12.

22) Monrads arkiv.

23) Monrads arkiv.

24) Udateret - må på grundlag af indholdet være skrevet sommeren 47, N.k.S. 1537 2°.

25) Monrads arkiv, trykt i "Danske Politiske Breve", Nr. 834.

26) 16.10.47, Monrads arkiv.

27) Gengivet efter "Danske Magazin", 7, III, 34.

28) Monrads arkiv, trykt i "Danske Politiske Breve", Nr. 847. - Af C. Bøteling findes i Aarbog for Lolland-Falsters historiske Samfund, 1947, XXXV, 295-307: "D.G. Monrads politiske Virksomhed i Vester Ulslev 1846-48". Artiklen bygger fortrinsvis på Nørgaards og Bagges Monradstudier.

29) Gengivet efter "Danske Magazin", 7, III, 38.

30) Idem 39.

31) Idem 39 ff.

32) Nørgaard 62 f. Cf. Hauge 68, 68 note 53, Nyholm 97 f.

33) Hauge 67 f.

34) Nyholm 97 f, 101 f.

Kapitel 17

MINISTER 1848

Chr. VIII havde ved sin død efterladt et brev til Fr. VII med en opfordring til at give landet en forfatning, og dagen efter kongens død udsendtes et åbent brev med løfte om, at kongen ville tilendebringe den af hans fader "paatænkte Ordning af Statens offentlige Forhold". De liberale havde været skuffet over brevets vage udtryk, som skal være baggrunden for, at de havde kaldt Monrad til København (1). Den 28. januar 1848 kom der en kundgørelse om forfatningens ordning. Således skriver Monrad 29. januar fra København til hustruen (2):

> "Jeg haaber, at Du . . . faaer den Berlingske Tidende og deri Efterretningen om, at vi da nu skulle have en Constitution . . . Det skal have været et høitideligt Øieblik . . . da Forslaget blev undertegnet i Statsraadet. Ørsted læste det op, Frederik var bleg, da han tog mod Papiret. Der herskede dyb Stilhed, da han tog Pennen, man hørte hvert Træk, hvormed han underskrev Kongelovens Dødsdom . . . Jeg kommer hjem . . . 8. Februar . . Jeg længes meget efter Dig",

og to dage senere skriver han:

> "Endnu har jeg aldeles ikke hørt noget fra Dig [Emilie] . . . hvilket jeg

ikke finder smukt af Dig, dersom Du ikke skulde være syg. Herinde lader det til, at man aldeles ikke er tilfreds med Constitutions-Forslaget . . . I Løverdags [29. januar] var der en lille Forsamling hos *Schouw* . . . Stemningen var mørk, jeg maatte være den moderate, jeg søgte at formaae dem til at see lidt paa Forslaget, inden man tog nogen Beslutning . . . Jeg selv vil see Tiden lidt an, inden jeg . . . fatter nogen endelig Mening . . . Du maae overhovedet undskylde, at mine Breve ere noget kjedelige".

Herefter var Monrad taget tilbage til Vester-Ulslev. Den 11. februar taler han på et møde på Lolland og gjorde da et "løierligt" indtryk. Således skriver godsejer *C. Jensen* to dage senere (3):

"[Monrad begyndte] med at fortælle, at han ikke havde ventet saa talrig Forsamling, udbredte sig derpaa med al Salvelse om Øieblikkets Vigtighed, men viste tillige, hvor farligt og betænkeligt det var at foretage noget positivt Skridt *nu*, der kunde udlægges for Kongen som Misfornøielse og Rebellion, og raadede os derfor til at vente, til at gjemme vore Følelser og vor Lidenskab i vort Bryst for siden, naar Tiden var kommen, at lade den bryde saa meget mægtigere og uimodstaaeligere frem . . . De kan tænke Dem [Balthasar Christensen], hvilket løierligt Indtryk alt dette gjorde paa mig . . . Monrad var i det Hele meget urolig og drev kun paa baade at ende Møde og Maaltid".

Endnu i februar (21.-24.) underkastede Monrad reskriptet af 28. januar 1848 en kritisk behandling i nogle artikler i "Fædrelandet" - senere kaldt *Bombardérartiklerne* (4). Umiddelbart ejendommeligt og lidenskabeligt hedder det heri:

"Efter i det aabne Brev at have erklæret, at han vilde fuldbyrde sin hensovende Faders Plan, saa var Hs. Majestæt berøvet Valgets Frihed; denne Erklæring maa lede hans Handlinger, maa bestemme hans Beslutninger, maa udøve Nødvendighedens uimodstaaelige Magt paa hans Fremgangsmaade. - Og under hvilke Omstændigheder var det dog ikke, at hin saa vigtige, saa afgørende Beslutning blev tagen. Hvo veed ikke at fortælle om denne lange, smertefulde Dag; om denne Livets Kamp med Døden, der maatte gribe og bevæge saa meget mere, som der var udbredt over den en stille, alvorlig Høihed; om denne Velvillies Seir over Dødens Smerter, saa at tause Nik sagde Enhver, endogsaa den ringeste Tjener, Levvel, efterat Stemmen var forstummet; hvo veed ikke at fortælle om, hvorledes Sønnen overvældedes af Smerte

ved Faderens Dødskamp, saa at han stundom kun ved at fjerne sig kunde skjule dens voldsomme Udbrud for den Døende; hvo har ei hørt om den Sjælekamp, hvori Majestætens Bekymring for Kronens Byrder blandede sig med Sønnens dybe Sorg. Det var under saadanne Omstændigheder, det var langt ud paa Natten efter Sjælsbevægelser, der maatte have udmattet den Stærkeste og Sundeste paa Sjæl og Legem, at det aabne Brev forelagdes Sønnen som den afdøde høitelskede Faders sidste Villie, og han underskrev det . . . Det særegne Forhold, hvori den paatænkte Forfatnings Grundbestemmelser staae til Hans Majestæt høisalig Kong Christian den Ottende, paalægger os et høist pinligt Arbeide. Det er endnu saa kort Tid siden, at han sad paa Danmarks Throne, Sorgen over hans Død er endnu saa frisk, at det er med Overvindelse af vor egen Følelse og med Frygt for at saare Andres, at vi alt nu kaste et Blik tilbage paa den svundne Tid. Behøver vi at sige det, at vi dele den almindelige Smerte over, at vi saa tidligt har mistet ham, der havde et saa upartisk, retfærdigt Sindelag, saa ædle Hensigter, saa megen Sands for Konst og Videnskab . . . De gamle Mænd, der har oplevet den første franske Revolution, ville vel, ved at læse dette, komme til at tænke paa den constitutionelle Forsamling og Nationalconventet, og Robespierre og Marat, thi de ungdommelige Indtryk ere meget stærke, og Erfaringen er vel en fortræffelig Læremester, - hvo vil forsmaae dens Lærdomme? - men ogsaa Erfaringen har sin mislige Side, og det er den, at den Erfarne let forledes til at troe, at hvad han een Gang har erfaret bestandig skal gjentage sig uagtet det kun er i Naturen, at der er en evig Gentagelse, og Historiens frie Verdens-Forhold bestandigt skifte Udseende og forandres i deres væsentlige Beskaffenhed. Det er en stor Fordel, som den Generation, hvortil Hans Majestæt Kongen hører, har forud for den ældre, at den ikke har gjennemlevet den første franske Revolution eller har revolutionaire Barndoms-Indtryk, thi derved er den fri for den svundne Tids Genfærds-Frygt, derved er den i Stand til klarere og besindigere at opfatte den folkelige Frihed, der bevæger sig i Nutiden".

Den 22. februar anmoder *Krieger* Monrad om at komme tilbage til København (5):

"Jeg savner Dem haardt her, og vi ville alle savne Dem, thi skulle Nogen kunne holde Stumperne sammen . . . saa maatte det være Dem . . . Deres Artikel [ovennævnte] kom, som den var kaldet, De spillede os et Puds ved hverken at sætte Navn under, eller forlange Anonymitet".

Krieger havde derefter sat Monrads navn under artiklen, hvilket Monrad straks derpå beklager over for Knuth (6):

> "Jeg er aldeles fortvivlet over, at mit Navn er kommen til at staae under Artiklen; det vil skade mig og lamme mig paa mangfoldige Maader; jeg havde Lyst til at hænge Krieger . . . Saaledes havde jeg bearbeidet Stemningen i den høiere Embedssphære; og nu ødelægger den dumme Streg mig saaledes, at jeg ikke i de første 6 Maaneder vil kunne faae det oprettet. Gud bevare os for vore Venner".

Senest den 16. marts er Monrad herefter kommet tilbage til København (7). Han beskyldte da politikeren *P.G. Bang* for at have udbredt nedsættende omtale af ham. Således skriver han 19. marts til ham (8):

> "Ved min Ankomst her til Byen fandt jeg, at min Person i flere Kredse var Gjenstand for en nedsættende og bagtalerisk Omtale og ved at forfølge Sporene førtes jeg [til] Deres Høivelbaarenhed",

og den næste dag skriver han til hustruen (9):

> "Her er megen Bevægelse; jeg kan ikke reise herfra . . . I Aften holdes . . . stort Møde i Casino. Du skal ikke være bange, thi intet ulovligt vil blive foretaget. Jeg er rask, og skriver snart".

Ved dette - Casinomødet 20. marts 1848 - var Monrad en af hovedtalerne. *Peder Hjort* beretter herfra (10):

> "Monrad sagde meget lidet; han angreb [etatsråd] *Francke* uretfærdigen" med en "halv skærende, halv pibende Stemme, der i Hånlighed overgik, hvad jeg nogensinde har hørt".

I debatten havde stiftsprovst *E. Tryde* rådet til varsomhed vedrørende et fuldstændigt ministerskifte med en opfordring til at beholde nogle af de siddende ministre. Monrad havde ifølge Hjort svaret ham (10):

> "Den højærværdige Taler er vist bibelfast; han ved da, at ung Vin ikke kan kommes på gamle Læderflasker . . . men således kunne de nye Principper ikke gå ind i de gamle Ministre. Men er Ministeriet først sprengt, så kunne godt nogle *Stumper* deraf bruges i et andet".

"Berlingske Tidende" bringer følgende referat af Monrads tale ved Casinomødet (11):

> "Magister Monrad fremstillede for Forsamlingen Betydningen af den første Resolution og bad den vel lægge Mærke til, hvad det vilde sige, at det danske Folk aldrig kan taale Slesvigs Adskillelse fra Danmark. For at kunne sige at have gjort Alt, hvad der stod i Ens Magt til at holde dette Løfte, maatte man ingen Offre sky, men vove selv det, der var En det dyrebareste, og først naar man laa knust og overvunden, kunde man sige at have holdt sit Løfte"!

Det gamle ministerium var demissioneret, og forhandlingerne om regeringsdannelsen skulle blive meget vanskelige, særlig fordi de skulle være afsluttede inden den såkaldte Rendsborgdeputation nåede til København (12).

I.P. Trap, der skulle medvirke ved regeringsudnævnelsen, beretter om sit indtryk af Monrad under disse forhandlinger (13):

> "Jeg gjensaa her for første Gang igjen den samme Monrad bleg og mager med uroligt Blik, som jeg paa Borchs Collegium saatidt havde formanet ikke at gaa for stærkt" i bibelstudierne.

Monrad og L.N. Hvidt fik bebrejdelser for at have styrtet det gamle ministerium uden at kunne danne et nyt. Monrad skal blandt andet have fantaseret om den mulighed at lade sit parti overtage regeringen, men i så fald at "antage en ultradansk Farve". Han beskyldtes endog for at have talt om en republik (14).

Den 22. marts lykkedes det endelig at danne en ny konservativ-nationalliberal regering, hvori Monrad, 36 år gammel, overtog posten som kultusminister i landets første konstitutionelle ministerium (15). Både af tilhængere og modstandere blev han betragtet som sjælen i det nye styre (16).

M.A. Goldschmidt fandt (17), at Monrad var "uimodsigelig Oppositionens dygtigste Mand". *F. Sibbern* giver følgende karakteristik (18):

> "Kold Skarpsindighed . . . Tenacitet og Assiduitet - besidder han uden

Tvivl i særdeles Grad . . . Partiet, han hørte til, ansaae ham altid for sin bedste Capacitet . . . Mig blev han allerede i 1840 betegnet som den farligste Modstander; men hvad der da gjorde ham til den farligste, maa nu have gjort ham til den uundværligste Medvirker. Hvad man kalder Ærgjerrighed, troer jeg ikke, at han har; hans Grundimpulser ere af ganske andet Udspring".

På statsrådsmødet 23. marts havde Monrad i det slesvig-holstenske spørgsmål og efter at have stemt imod et tilbud om en føderation ifølge forhandlingsreferatet erklæret (19), at han "maatte tilraade med Bestemthed at fastsætte de yderste Betingelser, og naar disse ei modtages da at erklære Krigen".

Et vidnesbyrd fra den tid om Monrads selvfølende og urolige temperament haves i en dagbogsoptegnelse af *Eleonora Tscherning*, gift med krigsministeren i den nye regering (20):

"Igaar d. 16. April [1848] gik jeg at gøre en Visit hos . . . *Monrads* Frue, Ministeren lukkede mig selv op . . . Hans Kone var ude, han sagde, at han længtes efter at *Tscherning* skulde komme tilbage fra Slesvig for Statsraadsforsamlingernes Skyld. - Saa begyndte han at beundre, hvad Tscherning havde udrettet i de endnu ikke forløbne 4 Uger, han sammenlignede ham med Napoleon for den næsten ufattelige Raskhed, hvormed han havde organiseret Hæren . . . Saa sagde han, at *Tscherning* kunde nu egentlig gerne lægge sig til at dø, hans gode Renomée var alt for grundfæstet, men de andre nye Ministre, de trængte til Aar, før de kunde hævde dem en Plads. Jeg sagde, jeg var ham meget forbunden, jeg vilde nok beholde Tscherning . . . Da saa han paa mig og tav en Stund, og saa vedholdende skarpt paa mig med sine bleggraa Øjne, (skulde det være muligt, at der indenfor disse Øjne kunde bo en virkelig Sjæl?), derpaa sagde han:"*Tscherning* er et vanskeligt Menneske at have med at bestille, De maa se, De kan indvirke paa ham, han er et rædsomt Menneske, han ser hele Verden som Militær, han kan befale over, han tror gar han kan befale over Kirken. Jeg synes dog, jeg kan ganske godt komme ud af det med Folk, og saa lempeligt bringe dem, hvorhen jeg vil . . .". . . Da jeg berørte, at det var faldet over Tscherning og mig som fra Skyerne, da han blev Minister, - at en saadan Tanke ikke fik Rum i Tschernings Sjæl endnu den Morgen, da han om Eftermiddagen blev udnævnt - at *Monrad* dertil svarede: tværtimod, fra den Stund den franske Revolution

> [Februarrevolutionen] udbrød, havde han tænkt sig det som noget rimeligt og naturligt, at han, *Monrad*, maatte blive Minister"!

I spørgsmålet om kirkens nyordning havde Monrad i maj 1848 pådraget sig gejstlighedens vrede. Den havde herefter anmodet Monrad om nærmere oplysninger, men fik et noget "afbidende" svar. Sidst i juni holdtes derpå et møde i sagen, hvor *Fr. Hammerich* trådte mæglende op (21), og:

> "Et par dage efter traf jeg Monrad og spadserede med ham, han var i en ilter stemning. "Vi Danske", sagde han, "kan let blive en gens odiosa; vilde vor Herre nu låne mig en lynstråle, slog jeg både til England og Rusland og Sverige og jer Præster med. Hvad I [præster] gør, det er jo lutter fornærmelser, lutter udtryk for mistillid . . . Sagen står for mig komplet komisk"!

Hammerichs beretning er således samtidig et vidnesbyrd for, at det slesvig-holstenske spørgsmål har ligget Monrad stærkt på sinde.

Flere gange havde Monrad i statsrådet truet med at fratræde som minister, således 1. og 5. juli, blandt andet under henvisning til, at han fandt "en saadan Mangel paa Tillid" (22). Endvidere var han da beskæftiget med udkastet til en grundlov. Til Krieger skriver han 9. juli (23):

> "Jeg er aldeles ikke fornøiet med Vaa[ben]stilstanden . . . Stemningen i Kbhvn. er gjærende . . . I Ministeriet selv er der en Deel Spænding. - Jeg paaskynder af al Magt Forfatningen . . . *Bardenfleth, Hvidt og jeg have siddet i Comitee og arbejdet paa Forfatningen.* Vi ere færdige".

Til *grundlovsudkastet* - formentlig påbegyndt i juni 1848 - var Monrad og Lehmann hovedforfattere (24). Lehmann selv kalder Monrad for *"Grundlovens væsentligste Forfatter"* (25). Ifølge en dagbogsoptegnelse af *T.C. Dahl* (26) skal Monrad i løbet af to dage have nedskrevet udkastet (11 foliosider indeholdende 79 paragraffer). Historikeren *P. Munch* skriver (27), at sammenligner man Monrads udkast med det forslag, regeringen forelagde rigsforsamlingen i oktober 1848, vil det ses, at Monrad i alt væsentligt har præget dette. *Nyholm* skriver (28): "Den smukkeste Opgave,

Monrad har løst i sit Liv, er maaske Udarbejdelsen af det første Udkast til den Grundlov, der skulde afløse Kongeloven af 1665".

I det slesvig-holstenske spørgsmål drøftedes i statsrådet muligheden af Slesvigs deling, hvortil blandt andre Monrad 2. oktober erklærer (29), at han ikke kunne acceptere en deling nord for Flensborg - "hellere end det Krig".

Umiddelbart noget urolig fremtræder han med sin tale i statsrådet 11. oktober. I referatet heraf hedder det (30):

> "Han var . . . Skridt for Skridt tvunget fra den Vei, hans Overbeviisning foreskrev ham, og kommet til det Punkt, at han ei kunde skjule for sig selv, at han var mere antiministeriel end ministeriel. Ved længere at blive i Ministeriet, vilde han forspilde hele sin politiske Indflydelse; hvorimod han troede, at han som Medlem af Rigsforsamlingen vilde kunne være Ministeriet til langt mere Understøttelse. Han havde af disse Grunde indgivet sin Ansøgning om Afsked til Hans Majestæt . . . Han var iøvrigt villig til at forblive i sin Post, saalænge Rigsforsamlingen varede".

Monrad havde forberedt indkaldelsen af den *grundlovgivende forsamling*. Den trådte første gang sammen den 23. oktober 1848. Fra samlingens første møder giver baron *C. Zeuthen* et par karakteristikker af Monrad (31):

> Fra det første møde beretter han således: "Ministrene saae noget beklemte og nedtrykte ud, med Undtagelse af Monrad, hvis frække og lumske Physiognomie min Stilling [i salen] heldigviis fritager mig for bestandig at have for Øje". Den 25. oktober hedder det: "Bankdirecteur Hansen besvarede Cultusministerens vistnok noget arrogante Tale . . . Monrads Talestemme er ubehagelig men hvad han siger er klart og bestemt", *men* den 10. november hedder det: "Monrad har . . . i sin korte Ministertid aldeles tilintetgjort sin store Reputation for Skarpsindighed og Klarhed - hvilken forresten altid har forekommet mig usurperet", og den 16. november: "De andre Ministre svarede confust og hinanden modsigende, Monrad talte, ligesom ved forrige Forhandling confust og daarligt, Gud veed hvor hans forhen saa meget priste Klarhed og Skarpsindighed er blevet af"!

Det skulle imidlertid ikke blive Martsministeriet, der kom til at

løse forfatningsspørgsmålet. Den 15. november 1848 demissionerede regeringen som følge af spørgsmålet om Slesvigs deling (32). Herefter blev det mere konservative Novemberministerium dannet, hvori Monrad var blevet tilbudt at indtræde. Men han havde afslået og kom hermed ikke til at øve indflydelse på grundlovsspørgsmålet i selve den grundlovgivende rigsforsamling, men derimod i agitationsform udenfor (33).

Monrad havde uden tvivl været den ledende personlighed i Marts-ministeriet, ikke mindst på grund af sin afgørende rolle i grundlovens tilblivelseshistorie. - For den nationale politiks vedkommende gælder det, at han brat havde svinget mellem helstats- over Ejderpolitik til Slesvigs deling (34).

Efter sin udtræden af aktiv politik udnævntes Monrad i februar 1849 til biskop over Lolland-Falsters stift. Den noget omstridte udnævnelse og bispeperioden danner grundlag for næste kapitel.

Sammenfattende viser det foreliggende kildemateriale, at Monrad i 1848 har været meget aktiv og handlekraftig, men det billede, der tegner sig af ham, er samtidig præget af nogen uro og rastløshed. - De fremlagte - iøvrigt indbyrdes nogenlunde overensstemmende - udsagn tyder på, at der i Monrads adfærd i det omhandlede tidsrum indgår et ikke ringe moment af *selvfølende stemningsbetonethed*, men abnorme stemningstilstande derimod kan ikke sikkert påvises. Ej heller kan man på det foreliggende kildemateriale *nærmere* belyse hans psykiske tilstand, da han har nedskrevet sit udkast til en grundlov. - Forfatteren er enig med *Nyholm* i, at man i Monrads tilværelse kan betragte årene 1839-48 under ét (35). Han finder, at Monrads "stadige Skiften" i disse år er at forstå som "en urolig Søgen" efter et felt, hvor "hans energiske Virketrang kan faa Afløb og sætte Spor", ligesom der undertiden, finder han, kunne være "noget mærkeligt eksperimenterende" over hans politiske standpunkter. Ligeledes påpeger Nyholm, at noget af forklaringen herpå må findes i den kendsgerning, at Monrad var præget af hegelsk tankegang, men at hans virken dog er mindre bestemt heraf end af hans rastløse temperament, og slutter, at "Monrads hegelske Livssyn og maaske endnu mere hans rastløse Vir-

ketrang i Forbindelse med hans Angst for Landets Fremtid saaledes [er] Udgangspunkter, hvorfra hans dobbeltsidede [politiske og gejstlige] Virksomhed i Aarene 1839-48 maa forstaas". - Derimod finder forfatteren det med det allerede fremlagte kildemateriale tilstrækkelig sikkert dokumenteret, at Monrads *"Grundimpulser"* har været af et noget andet udspring - det nemlig *et cyklotymt temperament.*

Henvisninger og noter:

1) Nyholm 99.
2) Brevet i Monrads arkiv.
3) 13.2.48, gengivet efter "Danske Politiske Breve", nr. 880.
4) Nyholm 99.
5) Brev gengivet efter "Danske Magazin", 7, III, 42 ff.
6) Brev dateret 23.2.48, gengivet efter "Danske Politiske Breve" , nr. 892.
7) Han deltog i prøvevalget 16.3.
8) Monrads arkiv.
9) Monrads arkiv.
10) P. Hjort: Kritiske Bidrag til nyere dansk Tænkemaades og Dannelses Historie. Politisk Afhandling 1828-50, 1852, 382.
11) Gengivet efter I.P. Traps erindringsværk: Fra Fire Kongers Tid, udgivet af H. Jørgensen, 1966, II, 26.
12) Nyholm 103.
13) Trap II, 30.
14) Nyholm 103 f.
15) Idem 105.
16) Hauge 78.
17) "Nord og Syd", 1848, II, 58.
18) "Nyt Aftenblad", 1848, Nr. 182. - Karakteristikken er særlig interessant på baggrund af Sibberns grundige forfatterskab om det psykologiske, for eksempel "Læren om de menneskelige Følelser og Lidenskaber".
19) "Statsrådets Forhandlinger 1848-1863", udgivet af H. Jørgensen, 1954, I, 135.
20) "Af Eleonora Christine Tschernings efterladte Papirer", 1908, 146 f.
21) Fr. Hammerich: Et Levnetsløb, 1882, II, 81 ff.
22) "Statsrådets Forhandlinger", I, 355 f., 366 f.
23) Gengivet efter "Danske Magazin", 7, III, 66 f.

24) J. Møller: Om Orla Lehmanns Del I Udkastet Til Grundloven. Historisk Tidsskrift, 9, V, 1926-27, 447 ff.

25) J. Clausen: Af Orla Lehmanns Papirer, 1903, 180 f. Cf. Lehmann i udateret brev til Tscherning (A.F. Tschernings efterladte Papirer, III, 30): "Det fremfor noget Menneske . . . er Monrad, hvem den ægte demokratiske Suurdeig i vor Forfatning skyldes".

26) Bagge 44.

27) P. Munch: Monrads Udkast til Grundloven. Historisk Tidsskrift, 8, IV, Tillægshefte 1913, 171 ff.

28) Nyholm 107.

29) "Statsrådets Forhandlinger", I, 474.

30) Idem 502 f.

31) P. Møller: Baron C. Zeuthens Dagbog fra den grundlovgivende Rigsforsamlings Tid. Danske Magazin, 7, IV, 133, 136, 141, 151, 155.

32) Nyholm 114 f.

33) Lauritsen 237, Stavnstrup 99.

34) Stavnstrup 101.

35) Nyholm 121-126.

Kapitel 18

FØRSTE BISPEPERIODE 1849-54

Den 13. februar 1849 udnævntes Monrad til biskop over Lolland-Falsters stift. Udnævnelsen vakte megen forargelse og kritik i vide kredse, der anså den som en politisk belønning. Flere inden for ministeriet havde gjort gældende (1), at Monrads karakter "knap nød almindelig Agtelse", og at han med sin journalistiske virksomhed havde lagt "en anstødelig Dobbelthed og Bitterhed" for dagen - karakteregenskaber de fandt var uforenelige med en bispegerning. - Monrad menes selv at have været yderst aktiv ved sin egen udnævnelse, idet han forinden sin afgang som minister skal have sikret sig A.W. Moltkes løfte om "et passende Embede", hvormed han formentlig har tænkt på en bispestol. - Monrads efterfølger som kultusminister, *J.N. Madvig*, der havde ment at måtte respektere Moltkes løfte, foretog udnævnelsen. I sine erindringer skriver denne (2), at besættelsen af Lolland-Falsters bispestol med Monrad ikke skete efter "ganske frit Valg", og at han havde ønsket, "at den begavede Mand havde oppebiet en anden Lejlighed".

Fra februar til april 1849 offentliggjorde Monrad i "Fædrelandet" en række artikler om grundlovsudkastet under mærket D-d. De er let kendelige:

Den 23. februar: "Historiens Udvikling skeer gjennem store Verdens-Samtaler. Først tager en Idee Ordet og taler saa det lyder over hele Jorden, i flere Aar eller Maaneder, derpaa tier den og den modsatte Idee tager til Gjenmæle. Da man imidlertid i det daglige Liv og paa Theatret er vant til, at Tale og Gjensvar følge hurtigere ovenpaa hinanden, saa synes det ofte, som om Historiens Dialoger bestode af lutter Monologer". Den 23. marts hedder det: "Det er ikke alene paa Korn, at vort Fædreland er frugtbart, men ogsaa paa Grundlovsforslag. Vi troe dristigen at kunne paastaae, at der ikke er noget Land i Verden, der i denne Henseende kan maale sig med Danmark . . . I Danmark foregaaer der i Gjennemsnit om Aaret 530 Tvillingfødsler og 11 Trillingefødsler. Vor Grundlovskomitee derimod nedkommer med Sexlinger. Gaaer man hen og overværer Rigsdagsforhandlingerne en halv Times Tid, saa kan man ikke undgaae at være tilstede ved Fødselen af et Par Grundlovsforslag. Kommer nu hertil, at enkelte ærede Rigsdagsmænd ere grummere end de vilde Dyr, at de forlade deres Smaa uden at svøbe dem, uden at lægge dem til Brystet, uden at tale et Ord for dem, og adoptere et fremmed Barn, og at to Rigsdagsmænd undertiden gjensidigen adoptere hinandens Børn, saa bliver man rent fortumlet. Og nu tænke man sig, at af alle disse Smaa kan kun een leve, hvilket forfærdeligt Blodbad!"!

Derimod hedder det i det hyrdebrev, han ved sin tiltrædelse i bispeembedet sender til stiftets gejstlige (3):

"Da jeg i Dag overtager det mig betroede Embede at være Biskop over dette Stift, saa maa det være tilladt at sende Deres Høiærværdighed og samtlige Præster i Deres Provsti min broderlige Hilsen og min inderlige Begjæring om, at De vil imødekomme mig med Tillid og Velvillie og forene Deres Bøn til Gud med min, at han naadigen vil velsigne vor Samvirken, at den maa bære Frugter, der ere ham velbehagelige. Det er rige og store Opgaver, som Tiden medfører ogsaa i vort Fædreland . . . Jo mere gjærende og bevæget Tiden er, des fastere og alvorligere maa Kirken fremtræde. - Er det derfor end ikke uden Bekymring, at jeg overtager et Kald, der til enhver Tid, men dobbelt i vore Dage, er ansvarsfuldt, saa kan denne Bekymring dog ikke bortjage den dybe Fortrøstning til Ham, der ikke forgjæves paakaldes; ikkun mit Haab er, at jeg her, hvor jeg i min tidligere Virksomhed har funden saa megen Velvillie, maa i mine Bestræbelser finde en venlig Imødekommen og en kraftig Understøttelse".

Med stor tilfredshed erfarer han grundlovens vedtagelse. Således skriver han 25. maj 1849 til Krieger (4):

> "Idag seer jeg da, at Danmarks Riges Grundlov er vedtagen . . . og det [er] mig ret behageligt, at der ikke er skeet andre Forandringer, i det Mindste meget væsentlig uden dem, jeg selv har billiget . . . Jeg veed nu ikke, om jeg vil komme til at tage nogen yderligere Deel i vor politiske Udvikling, jeg vil ikke søge det, men heller ikke undgaae det; klart staaer det imidlertid for mig, at det vil være mit Formaal at rette og lempe paa Maskineriets Gang, hvis jeg overhovedet skulde have med Maskineriet at gjøre. Der skal jo Tid til at faae et Skib i Gang . . . Formen er givet, Livet maa udvikle sig i Formen efterhaanden. Jeg kan ikke andet end finde, at vor Udvikling har været god og sund . . . Dagen flyver afsted for mig med Forretninger og Studier. Min nye Stilling interesserer mig, ja den har endog noget pikant for mig ved de Vanskeligheder, som man fra mange Sider har beredt mig".

Ligeledes veltilpas skriver han midt i juni til H. Hage (5):

> "Vi befinde os vel herovre . . . Tiden flyver afsted for mig; jeg kan ikke forstaae, hvorledes Dagene kan løbe saa hurtigt . . . Min nye Stilling tiltaler mig meget".

Monrad traf ikke "en kjoleklædt Mand", uden at denne var utilfreds med hans stilling til den almindelige valgret, men, skriver han i slutningen af juli 1849 fortsat veltilpas til Tscherning (6):

> "Det Hele gjør et comisk Indtryk paa mig, det er nok saa interessant at være Gjenstand for Uvillie som for Velvillie, det er interessantere at krydse end blot at holde paa Roret. Det er ogsaa en umaadelig Fordeel at begynde en Virksomhed med en Stemning mod sig; man bliver derved istand til at lægge et langt solidere Grundlag . . . Jeg befinder mig meget vel herovre, jeg seer, at jeg kan opnaae, hvad jeg vilde opnaae ved at indtræde i min nuværende Stilling, og er det mig lærerigt i en videre Kreds umiddelbart at anskue mine Specialiteter".

I en ordinationsprædiken, der formentlig skal henlægges til begyndelsen af august 1849, udtrykker Monrad umiddelbart noget

stemningsbetonet (7):

> "Thi naar store Spørgsmaal, der angaae Fædrenelandet, sætter Sjælen i Bevægelse, naar Lidenskaberne optændes og troe sig berettigede, fordi de ei kjæmpe for deres eget, naar Partier danne sig og Partihadet udvikler sig i de stærke Kampe, da er det jo ene Christendommen med dens milde Aand, med dens dybe Kjærlighed, der kan svære ordnende og dannende hen over det Forvirrede og Forviklede, da er det ene den, som uden Misvisning kan angive, hvorhen der skal styres paa Tidens vildsomme Vei, ene den, der kan forsone, kan lære at glemme, lære at haabe".

Monrad kastede sig med stor iver ud i kirke- og skolevisitatsarbejde, som var hans egentlige "Glandspunkt" (8). Hans forkyndelse virker meget personligt præget. Således udtrykker han i en prædiken formentlig fra 1849 (9):

> "Mørk og dyb er Menneskets Sjæl . . . Ligesom der i Jorden er forskjellige Lag af uensartede Bestanddele, saaledes er der ogsaa i Sjælen forskjellige ligesom Lag af Tanker . . . Og naar Din Sjæl stærkt bevægedes, var det, fordi Du var inde i de store Kampe, de stærke Storme, var det, fordi der raktes Dig et Bæger af Sorgens bittre Drik, som Du maatte tømme, mærkede Du da ei stundom, at der steeg op for Din Sjæl forfærdelige Tankeskikkelser, som Du bævede tilbage for, og de kom fra Dig selv. Saa er Menneskets Sjæl fuld af mørke, forvirrede Gange, der sno sig mellem hverandre, hvor Tanken forvilder sig, saa den ei finder Vei eller Sti".

Omkring 1850 flyttedes Monrads fader fra den psykiatriske klinik "Hornheim" ved Kiel til Falster, hvor han kom i pleje hos lægen J. Sparre. Monrad selv nævner, så vidt det ses, intetsteds flytningen. Ifølge *Vedel* (10) blev faderens tilstand efterhånden roligere, "men dyb Melankoli og Mistro til alle, især mod hans nærmeste forfulgte ham til hans Død [1863]". Fra Monradfamiliens optegnelser vides det, at faderen jævnligt besøgte Monrad og børnebørnene i bispegården i Nykøbing.

Det skulle ikke vare længe, at Monrad var uden politiske hverv. Utilfreds med fredspræliminærerne i Berlin efter tre-årskrigen besluttede han sig for igen at træde ind i det politiske liv (11). Han valgtes herefter ind i folketinget i landets første

rigsdagssamling (januar til juni 1850). Her optrådte han meget veltalende og blev med sin store arbejdskraft tingets dominerende skikkelse (12). "Jeg kan nu engang ifølge min Natur ikke bøie mig for Autoriteterne", hedder det i et af hans indlæg (13). Også i rigsdagens anden samling (oktober 1850 til marts 1851) indtog han en betydningsfuld plads. Til Knuth skriver han midt i februar 1851 (14): "Jeg udøver endnu endeel Indflydelse paa Rigsdagen, men den bøier sig knurrende . . . Man arbeider fra mange Sider paa at ødelægge mig".

I løbet af foråret 1851 kan der være indtrådt en ændring i Monrads befindende. I hvert fald synes han at have mistet lysten til at deltage i det politiske liv. Således skriver han 14. april til Lehmann (15):

> "Dit Brev . . . havde jeg stor Lyst til at lade det ubesvaret, thi for det Første er jeg aldeles upolitisk, naar jeg har betraadt Falsters Grund og det i Gud, at jeg ikke uden stor Overvindelse læser Avisen".

Til Krieger skriver han samme dag (16):

> "Uagtet jeg ikke er synderlig oplagt til at skrive Breve . . . vilde jeg gjøre mig al Flid for at overvinde min Brev-Inertie . . . Jeg lever nu i geistlige Forretninger . . . og tiltaler denne Virksomhed mig saa meget, at jeg er tilbøielig til at betragte eet Aar som Maximum for min active politiske Tjeneste".

I en påskeprædiken fra april 1851 træder det personlige og psykologiske tydeligt frem. Temaet er sorg og synd (17):

> "Og denne Længsel efter det Evige, er det ei ogsaa det, der saa ofte fører Menneskene til Guds Huus? Denne Længsel er ofte en Længsel efter Opklarelsen, men endnu oftere en Længsel efter Forklarelsen, en Længsel efter Frigjørelse fra Jordens Sorg og Jordens Synd . . . Og har Du lagt Mærke til det, naar et saadant af Verden adspredt Menneske rammes af en stor Sorg, da splittes i tusinde Stykker det Net, der væves om Sjælen af Livets mangehaande smaa Beskjæftigelser og smaa Sorger. I saadanne Øieblikke, naar et Menneske rystes af Sorgen, da griber Tanken paa Evigheden et Menneskes Sjæl . . . Kjender Du ei Sorgen? Livet er rigt paa Smerter, der er store

iøinefaldende Sorger, der sees af Mange og kjendes af Mange, og der er denne dybe, denne stille lønlige Smerte, der kjendes af Ingen, og som sees af Ingen, og som kjendes af Ingen uden af Dig, Du som bær den, Du som skjuler den dybt i Dit Bryst, og som kun tager den frem for Dig i de Timer, i hvilke Du er ene med Dine egne Tanker . . . I al Sorg og Smerte er jo Dødens Magt, og i al Trøst, der kommer fra Herren, er Opstandelsens Kraft. Derfor, naar Du er bedrøvet, og Du søger hen til Herren for at finde Trøsten, da skal Du finde den . . . Sorgen ligesom lokker for Dig, at Du skal søge Herrens Trøst, men glem ei Trøsten, saaledes som Menneskene med Sygdommen saa ofte glemmer Lægemidlet. Ach, det hænder kun altfor ofte, at den, hvis Sind er blevet gjort blødt ved en stor Sorg, og som har ydmyget sig for Herren, glemmer Trøsten med Sorgen og atter lader sit Sind spredes ved Verdens mangehaande Tanker . . . Har Du aldrig kastet Blikket om Dig, ei i en fjern, men i Din nære Omkreds, og har Du da ikke seet, at Du er omringet af Sorg og Smerte . . . Du jo skal finde Sorgen og den menneskelige Elendighed . . . Saml al denne menneskelige Nød [og] Elendighed, eller . . . saml kun den i Din nærmeste Omkreds, og vilde Du, hvor stærk Du endog er til at bære Din egen Byrde, vilde Du kunne udholde Tanken paa den, uden at Du nedbøiedes, dersom Du ei havde ham, den trøsterige . . . den seierrige, med hvem Du kunde dele Din Sorg? . . . Du, som kalder Dig Christen . . . er der ikke Sorg, som Du kjender, ja er der ikke mange Smerter, som Du fornemmer, ikke eengang, men mange Gange. Det er Sorgen over Din Synd, det er Smerterne over Dine mangehaande Ufuldkommenheder. Thi hvor er ei Din Synd, og til hvilken af Dine Gjerninger klæber sig [ei] vore Ufuldkommenheder. Som Skyggen følger Synden Dig fra Vuggen, hvori Du slumred, til Graven, hvori Du skal slumre. Derfor: Du har i Dit eget Bryst en riig, uudtømmelig Sorgens Kilde . . . Og derfor siger jeg, at Du bør gaae i Guds Huus, og at Du bør forlade det med denne Sindets Bedrøvelse over Din Synd".

I en ordinationsprædiken formentlig fra begyndelsen af oktober 1851 hedder det (18):

"Hvor mange Kræfter ere der ei hos [os] selv, der ei ere gjennemtrængte af Guds Kundskab, og hvor sniger sig ei Synden ind i det, der tykkes os at være vor Aands bedste Eiendom. Og hvor vildt og gjærende ligge ei udenfor os Verdens Kræfter og drager Sindet med ind i Kampen, og maa drage det ind med, thi det er ei Aandens Krav at staae udenfor . . . Men saalænge Kampen med, hvad der kommer indefra og udenfra, varer, saalænge kunne vi

> ei sige, at vi ere Christi Vellugt for Gud . . . Og Gud give Dig, og han give enhver af os mange Øieblikke, i hvilke Aandens stille Glæde maa kunne aflægge dette Vidnesbyrd for os og om os, og Gud give os, at disse Øieblikke maae blive, jo mere Aarene skride hen over os, hyppigere og længere, at de mere og mere maae slutte sig til hverandre som en Kjæde af Dage".

Monrad havde sommeren 1851 overvejet at forlade rigsdagen. "Jeg, kommende fra heelt andre Regioner og indskrænket til min egen Tankegang, føler mig uklar og forvirret ved Betragtningen af de politiske Forhold" (19). Han trådte imidlertid ikke ud, men fortsatte i den næste, tredie rigsdagssession fra oktober 1851 til marts 1852.

Men, skriver han 31. december 1851 til H. Hage (20):

> "Jeg er . . . i den Grad træt af Rigsdagen, at jeg ikke agter at komme der oftere. At anvende hvert Aar 5 à 6 Maaneder paa politiske Arbeider sætter mig ude af stand til at varetage min Embeds Gjerning, og river mig aldeles bort fra alt Studium; jeg er derfor nødt til at trække mig tilbage, og glæder mig ret til at føre et mere uforstyrret Liv . . . De politiske Forhold ere jo just ikke meget tilfredsstillende".

Om det alene er Monrads utilfredshed med de politiske forhold, der gør sig gældende i hans vaklen, kan ikke afgøres.

I forbindelse med Januarkundgørelsen i 1852 skulle Monrad imidlertid tage føringen i rigsdagen. Historikeren *N. Neergaard* skriver (21), at "Hovedmanden under Folketingets Forhandlinger om Januarkundgørelsen var Monrad: de øvrige national-liberale Ordførere maatte alle træde i Skyggen for ham. Hans store Taler under Forespørgslerne og Adresseforhandlingerne i Aarets første Maaneder høre da ogsaa til det ypperste, som dansk parlamentarisk Liv har at opvise. Ved sin blændende Kritik og vittige Spot forstod han mesterligt at tilsløre det Tilbagetog, han og hans Parti i Virkeligheden var i Færd med at foretage. Sjældent har han saa frit som her givet sit satiriske Lune Tøjlen til alle Sider, og adskillige af disse Monradske Indhug blev huskede længe, baade i og udenfor Rigsdagskredse".

"Fædrelandet" berømmer "hans slaaende Bevisførelse, hans skarpe

Dialektik, hans store Ro og Maadehold", og premierminister *Bluhme* udtaler sin "Beundring over hans Foredrag, over den Kraft og Varme, han vidste at lægge deri, over Rigtigheden af de mange Tanker, han udtalte" (22).

Kendt er den ironiske karakteristik, Monrad i marts 1852 giver af Tscherning og Grundtvig (23):

> "Det [maa] være mig tilladt at yttre et Par Ord om de to ærede Rigsdagsmænd, der i den foregaaende Forhandling have udtalt de yderligst gaaende Meninger, nemlig [Tscherning] og [Grundtvig]. Thinget vil vist være enigt med mig i, at det er de to eneste Medlemmer, som vi ville tillægge Benævnelsen af geniale. Det er mig idetmindste altid en Fornøielse, hvad enten de tale for eller imod en Sag, at høre disse 2 ærede Rigsdagsmænd udtale sig. Det er da for mig, som om jeg betragtede et skjønt Naturphænomen, som om jeg saae ildsprudende Bjerge (Munterhed). Ofte kommer der lysende Flammer frem fra dem, ofte vel ogsaa Aske og Lava (Hør!) Disse to ærede Rigsdagsmænd . . . staae som to Fyrtaarne, der betegne, at dertil, hvor de staae, skal Rigsdagen ikke komme (Latter). Undertiden vandre disse to ærede Medlemmer Haand i Haand med hinanden, undertiden staae de ligeoverfor hinanden".

I foråret 1852 foretog Monrad en selvstændig revision af forslaget til en ny salmebog (24), ligesom han om sommeren visiterede flittigt. I august 1852 opstillede han, efter mange opfordringer og sine tidligere udtalelser til trods, til folketingsvalg. Samlingen varede fra oktober 1852 til januar 1853. Fra den tid giver *J.C.H. Fischer* nogle karakteristikker af Monrad i folketinget (25):

> "Paa [Monrads] Ansigt er der Intet at læse, idetmindste ikke forsaavidt jeg endnu forstaar dets Skrift. Det er forøvrigt en Mand, der fornøier mig meget . . . Monrad loe med hele Ansigtet . . . Det udentvivl var Uveirsskyer, der vare dragne op efter Monrads Ordrer . . . Hs Høiærværdighed [var] i det mindste ikke langt fra at blive vred".

Monrad kunne optræde meget skarpt og sarkastisk over for sine modstandere, og således udtrykker han i ovennævnte samling til finansminister Sponneck (26):

"Thinget vil allerede nu være saa vant til den ærede Finantsministers Fremstilling af mine Yttringer, at jeg ikke behøver at opholde mig ved hans Forvanskninger. Den, som fandt Sted idag [12.1.53],havde en barnlig Charakteer; jeg skal ikke misunde den ærede Finantsminister den Fornøielse".

Man studsede noget over, at Monrad også visiterede om vinteren. Således skriver biskop *Martensen* i februar 1853 (27):

"Monrads Visitationer paa denne Aarstid er jo Noget af det Crasseste, man kan forestille sig . . . Han har . . . besmykket det med, at det kunde være saare gavnligt at overraske Præsterne, der om Vinteren troede sig sikkre. Folk . . . have studset, da Bispevisitatser om Vinteren med Rette er noget Uhørt".

I en ordinationsprædiken måske fra januar eller februar 1853 taler Monrad om *"Frygt og Bæven"*, der enten kan være udtryk for *"Sundhed"* eller for *"Sygdom"* (28). Skildringen virker selvbiografisk:

"Og, lader os tale i Oprigtighed med hverandre, ingenlunde altid er det let, medens vi forrette Guds hellige Gjerning, at holde Sjælen fast ved Gud, det er stundom, som om Tanken med Magt drages bort fra det, hvortil den netop af al Magt vil knytte sig, stundom kan den gaae saa vidt omkring, medens den skulde være i og ved Guds Naade; i Dine bedste Øieblikke kommer stundom Anfægtelsen til Dig, og efterat Du har uddeelt Guds Velsignelser til andre, maa Du anraabe hans Barmhjertighed, fordi Aandens fulde hellige Styrke ikke var hos Dig, medens Du udførte Guds hellige Gjerning, medens hans skabende, fornyende Ord gik over Dine Læber . . . Dersom Prædikenen skal faae den rette Indgang og vinde den rette Kraft, saa maa Du ei alene i Dit Lønkammer overveie, hvad Du vil sige, men Du [maa] i Livet i Menigheden have indsamlet Dine Tanker, thi Prædikenen . . . den skal have sin Grundvold i Sjælesorgen for de Enkelte . . . Men skjønt saaledes den geistliges Virksomhed har den levende Virkeligheds rige Afvexling, saa samler den sig atter i hans egen Sjæl . . . Ja, vel maa det være saa, at naar hvert enkelt Menneske maa med Bævelse arbeide paa sin Sjæls Frelse, hvorledes skulde da Bekymringen kunne være borte fra ham, der bærer det store Ansvar at være saamanges Sjælesørger. Skyd ei Bekymringen for Din egen Sjæls Frelse bort fra Dig, naar den opstaaer hos Dig, og skyd ei Frygten

og Bævelsen bort fra Din Sjælesorg, naar den opstaaer. Derpaa kan Du kjende, at denne Frygt og Bæven ei er af Sygdom, men af Sundhed. Dersom den driver Dig fremad i Din Virksomhed, saa er den et Tegn paa en aandelig Sundhed. Dersom den derimod lammer Dig, dersom den fortærer Dig, saa er den Tegn paa en sygelig aandelig Tilstand, der ei har med Bedrøvelsen efter Gud at skaffe"!

I rigsdagssamlingen fra marts til april 1853 skulle Monrad lide politisk nederlag. Finansminister Sponneck tillægger ham da "en meget lidenskabelig Stemning" (29), hvorpå Monrad replicerer (30): "Jeg kan ikke nægte, at mit Sind kommer i Bevægelse, naar jeg seer, at een af Grundlovens Piller styrter sammen".

Det var i denne samling, at de meget bevægede debatter i arvefølgesagen fandt sted. Monrad blev i forbindelse hermed betegnet som politisk "ubestemmelig". Således beretter *C. St. A. Bille*, der havde sæde i tinget, i april 1853 (31):

"Thi for os ligger hele den Tankegang, efter hvilken Biskop Monrad bevæger sig i det politiske Liv, ingenlunde saa klar, at vi med Bestemthed kunne forudsige, hvorledes han i denne eller hin Sag maa og vil stille sig. Naar denne Rigsdagens mest begavede Taler og mest skarpsindige Kritiker rejser sig for at tage Ordet i en Debat, da giver hans hele politiske Standpunkt os intet Fingerpeg i Forvejen angaaende den Retning, hvori hans Tale vil gaae; vi indrømme vel, at han de ni Gange af ti vil vide tilstrækkelig at motivere sin Stemmegivning; vi ere vel forud sikkre paa det *æsthetiske* Velbehag, som hans Foredrag forskaffe os; men om det tillige vil meddele os en politisk Tilfredsstillelse, bliver et ganske andet Spørgsmaal. - Altsaa: "det synes rimeligt", at Biskop Monrad ved den tredie Behandling af Arvesagen vil skjænke det kgl. Budskab sit Ja, endskjønt det ingenlunde skulde forundre os imorgen at erfare et lignende Omslag som det, der i Februar Maaned f.A. gjorde Biskop Monrad fra Adressens Modstander til næsten dens Anfører; men trods denne Monrads Ubestemmelighed synes det os, som sagt, rimeligt, at han denne Gang vil slutte sig til Ministeriet . . . Det er muligt, at Monrad er os saa fin, at vi ikke kunne gjennemskue hans Politik; det er muligt at han endog er *for* fin. Vi nægte ikke, at der har været Tilfælde, hvor denne Politikers Mening har været saa sammenfiltret af Ironi, at vi ikke har kunnet finde Rede i den eller kunnet naae ind til

> hans egentlige Overbevisning; men i saa Fald ligger Skylden mere hos ham, der har sat Finesse over Aabenhed, end hos os, der enfoldelig have bestræbt os at finde Traaden i denne vildsomme Labyrinth".

Det var blevet fremhævet, at afstemningen i arveføl gesagen ville blive afgørende for Danmarks skæbne (32). Man blev overrasket over og forarget på Monrad, da han 16. april 1853 om sagen udtaler (33):

> "De ærede Herrer . . . ville maaskee føle sig ikke lidet beroligede naar de see, at det, vi afgjøre er egentlig høist ubetydeligt (Hør! Latter!), og egentlig er temmelig ligegyldigt. De ærede Herrer . . . ville letteligen indsee, at det egentlig er en temmelig ligegyldig Sag".

Oliemøller *F.V. Schytte* protesterede mod Monrads "Ironi og Lethed", hvormed han havde reduceret afstemningen til noget ubetydeligt. "Var han ikke Geistlig, kunde jeg fristes til at betegne det med et andet Navn" (34). *H.N. Clausen* udtrykte skarpt, at Monrad havde udeladt et moment af betragtningen, nemlig "Samvittighedsmomentet" (35).

Monrad krævede, at Clausen skulle tilbagekalde sine udsagn (36):

> "Det forekommer mig at være en meget uforsvarlig Beskyldning imod mig . . . at jeg ikke har opfattet Samvittighedsmomentet. Jeg troer, at man i en politisk Discussion ikke skal gaae ind paa at røre ved Andres Samvittighed. Samvittigheden vedkommer hver enkelt Mand og er hver enkelt Mands Sag".

Afstemningen i arvesagen gav ikke den nødvendige tilslutning, hvorefter regeringen svarede med at opløse rigsdagssamlingen. J. C.H. Fischer fandt efter afstemningen, at Monrad var "urolig" (37). Selv besluttede Monrad at træde ud af det politiske liv, og skriver således 7. maj 1853 til vennen M. Hammerich (38):

> "Jeg er da . . . kommen til det Resultat, at det er rettest, at jeg ikke tager Sæde paa Rigsdagen. Paa sidste Rigsdag var min Virksomhed aldeles betydningsløs, og da jeg indseer, at det samme fremdeles vil blive Tilfældet, saalænge national Lidenskab og ministeriel Halstarrighed kjæmpe med hinanden, saa har jeg ei kunnet oversee, at andre Pligter trængte sig frem i Forgrunden . . . Min tidligere Formening om at ville komme til at ophol-

de mig en ikke ringe Deel af Aaret i Kjøbenhavn er opgiven . . . Min Kone og Børnene befinde sig vel".

I et prædikenmanuskript fra 20. maj 1853 giver Monrad en skildring af *"Sorg"*, *"Livslede"* og *"Synd"*, der flere steder virker så personligt præget, at der i så tilfælde må formodes at være tale om hos Monrad egne stemningstilstande (39):

"Der er et Navn, hvormed i Folkemunde betegnes, ikke enhver Sorg, ikke den Sorg, der tager ind hos os og gjæster os for en føie Stund og derpaa atter drager bort, men den Sorg, der tager ind [hos] os og opslaaer sin Bolig i vort Sind og bliver hos os. Det er med Korsets Navn, at en saadan Sorg betegnes . . . Det kan ei være andet, end at Sorgen ogsaa er kommen og maa komme til os. Der er ingen iblandt Eder alle . . . der ei vilde aflægge det Vidnesbyrd, at ogsaa han har sit Kors at bære. Og vidner ei Naturen om, at Smerten tilhører Menneskene, idet den har udrustet dem med Taarerne [for] dermed at lindre Sorgens Bitterhed . . . Men er det nu ikke saa, at ei alene Glæden, men ogsaa Sorgen er Kjærlighedens Barn. Den, der lukker sit Sind og tænker kun paa sig selv, ham kan det maaskee lykkes i Ligegyldigheden og Følelsesløsheden at faae et Værn mod Sorgen, men den, hvis Kjærlighed omslutter mange, hvorledes skulde han kunne undgaae atter og atter at bedrøves . . . Men naar saaledes ogsaa en Christen maa have Bedrøvelse, saa er derfor ikke enhver Sorg christelig. Ja, i Sandhed, der ere Fristelser i Sorgen, og der er en mægtig Kraft i Sorgen til at drage fra Gud. Fra Gud drager den Dig, naar den bliver Din Herre . . . Ja vi vide . . . at der er saa saare mange, der overvældes af de daglige Bekymringer, saa at deres Sind drages fra Gud . . . Der er andre Sorger foruden de daglige Bekymringer, og de have en besynderlig lokkende Magt over Sjælen. Men hengiver Du Dig til en saadan stor Sorg, der har ramt Dig, da bliver det saa mørkt og eensomt i Din Sjæl, da brister efterhaanden Baandene, der binde Dig til Livet, og der opstaaer hos Dig Livslede. Opfyldelsen af Livets mangehaande smaa Pligter bliver Dig imod, Du henfalder til Uvirksomhed, Anstrængelsen slappes, thi hvorfor skulde Du arbeide? Gjør Du Sorgen til Din Herre, da skal Du fornemme, at den gjør Dit Hjerte haardt og koldt; rugende ene over, hvad der saa dybt har bedrøvet Dig, taber Du Velvillien i Omgangen med Din Næste, bliver vanskelig og fortrædelig, sammenlignende Din Sorg med andres Lykke, fyldes Du af Uvillie og Bitterhed imod de Lykkelige, og selv Medlidenheden med de Ulykkelige mister Du, thi,

siger Du, hvilken Sorg kan dog sammenlignes med min. Og naar [Du] kommer ihu, at det er Gud, som er Din Skjæbnes Herre, da bringer dette dog ei Sindet paa mere fromme Tanker, men Du drister Dig endogsaa til at gaae i Rette med Herren, men Dit Raab til ham er: Min Gud, min Gud, hvad har jeg forseet mig, at jeg er saa ulykkelig . . . Selv om det er Menneskenes Ubillighed og Uretfærdighed, der tilføier os Smerte, saa vide vi dog, at ihvad der end skeer, saa skeer dog kun Guds Villie. Ofte kan der i Tilskikkelserne være noget dunkelt og gaadefuldt, noget vi ei kunne fatte og ei forstaae. Men hold fast paa, at Jesu Christi Lidelse og Død er et Forbillede paa Din Sorg . . . Gaaer Du med Frelseren den Vei, som han har gaaet, sandelig da skal ei heller Du standse i Døden, men Du skal gaae med ham til den seierrige Opstandelse og den evige Salighed . . . Naar Du derfor vil, at Din Sorg skal være i Lighed med Jesu Christi Kors, saa skal Du [drage] Erkjendelsen af Din Synd ind med i Din Sorg. Jeg siger ikke, at Du skal ansee Din Prøvelse som en Straf for denne eller hiin Synd . . . og om Din Strafskyld, og i intet Sorgens Øieblik skal Du glemme, at hvor ulykkelig Du end monne tykkes Dig at være, saa vilde det dog gaae Dig end værre, om det gik Dig efter Din Fortjeneste, efter hvad Du har forskyldt . . . Sammenlign Din Sorg med hans Lidelser paa Korset! Der er altid en stor Guds Velsignelse i de ringe og ydmyge Tanker, og en vidunderlig Trøst have de for det sorrigfulde Hjerte, thi de bortjage Sorgens skarpe Bitterhed, og som lune Foraarsvinde føre de med sig Sindets Mildhed og Kjærlighed og de lyse Tanker om Andre og de skaansomme Ord og den venlige, hjælpsomme Deeltagelse . . . Og tager Du Guds Naade med i Din Sorg . . . da vil Du fornemme, at Guds Naade fører med sig Evighedens Skjær, i hvilken Din Sorg, hvor mørk og tyngende den end er, bliver klar og lys som Himlens lette hvide Skyer".

Det er vanskeligt at afgøre, hvorledes Clausens dom har virket på Monrad. - Med ovennævnte prædikenmanuskript kan man ikke uden videre belyse hans dermed aktuelle sindsstemning. Det samme forhold vil gøre sig gældende for hans næste prædikenmanuskript fra den 19. juni 1853 (40), der også virker selvbiografisk:

"Herre! lad os i Din Søns, Jesu Christi Navn modtage alle Livets Tilskikkelser, som komme til os. Og lad os i Jesu Christi Navn modtage de Meninger, som vore Medmennesker fremføre om vor Færd, de Domme, som de fælde om vor Handlemaade . . . Jeg har gjort den Erfaring . . . at et Menneske, som i Almindelighed er mildt og overbærende, kan ligesom forandre Natur, naar

han fornærmes, naar det kommer ham for Øre, at en anden har ilde omtalt ham . . . Vi kunne gjøre den hos os selv, hvis vi lægge Mærke til det, som bevæger sig i vort Hjerte, naar vi erfare, at vi er blevne ilde omtalt af en anden; det fordrer en Kamp og Selvovervindelse for at bevare det rolige, uhildede Sind og det klare Omdømme, for at forebygge, at der dog ikke bliver tilbage i Sjælen en ond Rod, en skjult Bitterhed . . . Dersom Du nu siger, at vi kunne frigjøre os for andres Domme, saa læg Mærke til, at Du som Christen ei kan frigjøre Dig for dem. Du kan trække Dig tilbage fra de Stillinger, der i større Omfang fremkalder andres Domme, men som Christen kan Du jo ei svigte det, hvortil Du er kaldet . . . Man kunde maaske fremdeles sige, at man kunde frigjøre sig for andres Domme ved at gjøre sig ligegyldig for dem, ved at foragte dem. Og i Sandhed, naar vi see, hvor letsindigt, hvor uretfærdigt Menneskene ofte dømme, da kunne vi forstaae, at der kan være en stor Fristelse til at gjøre ligegyldig for Andres Domme. Dog det er en Fristelse til det Onde . . . Saa kunne vi dog paa ingen Maade gjøre vore Medmenneskers gode Mening til Maalet for vore Bestræbelser eller deres gode Omdømme til Rettesnoren for vore Handlinger . . . Men er [det] ikke en anerkjendende, rosende, men en nedsættende, dadlende Dom over Dig . . . da vogt Dig dog for, at Du ikke afviser en saadan Dom, thi Du [kan] jo dog ei vide, om der ikke i den kan være en Lægedom for Din Sjæl . . . Aldrig fristes et Menneske saa meget til at gjøre sig selv gjældende, som naar han tror sig selv miskjendt . . . Og først og fremmest skulle vi undersøge, om ikke maaskee den nedsættende Dom, hvor meget den end overrasker, forbauser og smerter os, dog er overeensstemmende med Sandheden, thi i underlige dunkle og taagede Forestillinger om sig selv henleve Menneskene ofte deres Liv, og vanskeligt kan Sandheden kaste et reent Lys i Menneskenes Sjæl, thi den maa skinne gjennem de egenkjærlige og selvbehagelige Tanker . . . Som en Storm sprede Taage og renser den lumre Luft, saaledes kan, naar vi kun selv ville det, en ret streng, haard og hensynsløs Dom gjøre Tankerne om os selv friske og klare . . . Ofte kan en Gjerning, der baade i sig selv er god, og som er udført paa rette Maade, desuagtet blive en Gjenstand for Menneskenes Dadel eller i alt Fald for deres nedsættende Bemærkninger derved, at der underskydes dem onde [underlige] Bevæggrunde . . . Men lad Dig ikke overvinde af Din Smerte, tab ikke Lyst til at gjøre det Gode, men prøv og randsag Dig selv, Du, der kjender Dit eget Hjerte og dets lønlige Bevægelser, indrømmer Du ei, at saamange og modsatte Tanker opstige i den menneskelige Sjæl, og saa besynderligt slynge forskjellige

Følelser sig i hinanden, at Du . . . kan have ondt nok ved at gjøre Dig selv rede for de Bevæggrunde, der have ledet Dig imod en Handling. Derfor skal Du ei lade Dig overvinde af den Uret, der tilføjes Dig, men Du skal lade den være Dig en Opfordring til at give Agt paa, hvad der bevæger sig hos Dig, til mere og mere at rense Dit Hjerte, at det maa vorde reent for Gud . . . Ja, naar Din Sjæl er syg, og Du staaer saa ene, Din Byrde og Din Skyld hviler tungt paa Dig, og det er, som om Alles Hjerter havde lukket sig, og der da vederfares Dig en skaansom Dom, en Dom med Tilgivelse, en Dom, der ei tager alt Haab fra Dig, o, den vil qvæge Din Sjæl, som den milde Regn den fortørrede Jord, selv om den kun udtalte sig i et Blik, i et Haandtryk".

I et prædikenmanuskript fra 17. juli 1853 har Monrad overstreget en selvbekendelse og omarbejdet den i vi-form (41):

"Ja, Herre! jeg vil bekjende Dig for Menneskene; jeg vil bekjende, at forgjæves søgte Sjælen Fred i Verdens Viisdom, hos Dig fandt den først Hvile; jeg vil bekjende, at naar store Skjæbner, der ei alene angik mig selv, men Konge og Fædreneland, hvilte tungt paa mig, var det Dig, der gav mig Frimodighed; jeg vil bekjende, at naar det var for mig, som om Alles Hjerte vendte sig fra mig, da var Du mig dog en fuldtro Ven, der ei svigtede mig; ja jeg vil end bekjende, at dersom min Sjæl frelses, saa skylder jeg ene Dig det".

I et prædikenmanuskript fra 11. september 1853 hentyder Monrad til den da hærgende koleraepidemi. Også i dette manuskript findes et personligt præg (42):

"Mine Venner! Naar vort Sind er dybt nedbøiet og bedrøvet, og [vi] anraabe Herren og ikke blive trætte af at paakalde ham, saa skal det ogsaa times os, at det er for os, som om han, vor Frelser sagde til os: Græd ikke! og vi skulle fornemme hans Opstandelsens Kraft, saa at et nyt frisk Liv oprinder af Sjælens Sønderknuselse . . . Stræbe vi nu at øine Guds Raad med den Tilskikkelse, hvormed han har prøvet os, da skjønner jeg ei andet, end at det er aldeles klart, at den indeholder den alvorligste Paamindelse for os til ei at være ligegyldige ved vore trængende Brødres Tilstand . . . Mennesker i blomstrende Alder ere blevne bortkaldte, Fædre og Mødre ere blevne bortrevne, hele Familier ere blevne udslettede. Vi have alle følt, at vi ei vidste, om ei maaskee efter nogle faa Timers Forløb vort Øie var

brustent . . . Men den, der har prøvet paa, hvad det vil sige at have Dødens Tanke hos sig i al sin Gjerning, i alle sine Ønsker, i al sin Kjærlighed, han vil vide, at han har at bestaae en haard Aandens Kamp . . . og det er en bestandig Kamp; den Magt, som vi troede overvunden, viser sig stundom pludseligt og mægtigt, saa Ingen kan betragte det som noget, der eengang er gjort og afgjort, thi saa længe Livet varer, saalænge maa ogsaa Bestræbelsen vare for at afdøe fra Verden . . . [følgende passus har han overstreget:] Men dersom vi, idet vi døe fra det Forkrænkelige, intet fandt i Stedet for det, som vi miste, saa vilde Sjælen blive kold og følelsesløs, dersom den ei blev Bytte for Fortvivlelsen".

Midt i oktober 1853 døde Monrads plejefader L. Westengaard. - "I Sørgehuset talede hans Pleiesøn, Biskop Monrad . . . Fornemmelig dvælede han ved hans Familieliv og ved, hvad han havde været for Taleren" (43).

På samme tid var det, at Monrad i sin opposition til et nyt grundlovsudkast ved et suppleringsvalg igen lod sig indvælge i folketinget. J.C.H. Fischer beretter da (44): "Det er Monrad om at gjøre at trykke Ministeriet . . . Hvad har han isinde?".

Samlingen sad fra oktober 1853 til marts 1854. Konseilspræsident var *A.S. Ørsted*, der skulle komme til at stå over for en fast opposition anført af Monrad. Ifølge Fischers dagbogsoptegnelse fra 4. november 1853 anvendte Monrad "fin Taktik", og efter *C.C. Halls* mening slog han "paa Følelsernes Tromme" (45). Bitterheden mellem Hall og Monrad var stor (46).

Den 9. marts 1854 foretog Monrad en interpellation vedrørende grundlovsudkastet, ligesom han fremlagde et udkast til en mistillidsadresse. Den måtte imidlertid på grund af udtryk som "Mangel paa Ordholdenhed og politisk Redelighed" og "forbryderisk Brud paa Grundloven" omredigeres (47). Adressen blev vedtaget og derefter overbragt kongen, men noget positivt resultat medførte den ikke. Derimod hjemsendtes rigsdagen få dage senere.

Kongen blev herefter tvunget til at afskedige Monrad som biskop. I sin indstilling til kongen skriver Ørsted (48):

"For ikke at tale om Biskop Monrads hele øvrige Færd saavel paa den sidste Rigsdag som paa den foregaaende, skal jeg blot allerunderdanigst holde mig til, at han er den, som baade ved forudgaaende Interpellation til Ministeriet som og ved et umiddelbart Forslag har givet Anledning til bemeldte Adresse og dertil har gjort Udkast, samt at han ved allehaande fordreiende Forestillinger, der ingenlunde har været frie for Underfundighed, har skaffet Sagen Indgang for Folkethinget. Han er saaledes første Ophav til det hele Foretagende".

I slutningen af april 1854 modtog Monrad sin afskedigelse, og 31. maj holder han en meget personligt præget afskedsprædiken, der på grund af hans tekstvalg ("Om en liden Stund skulle I ikke see mig, og atter om en liden Stund skulle I see mig . . . I skulle græde og hyle, men Verden skal glæde sig . . . Men jeg vil see Eder igjen, og Eders Hjerte skal glædes" (49)) forårsagede megen forargelse (50). Hans øjeblikkelige psykiske tilstand, måske nok noget selvfølende, kan ikke sikkert vurderes:

"Og er der nogen iblandt os, der ikke har havt sine Prøvelser? Snart kommer Sorgen høirøstet og aabenbar, saa at Mange høre og tale om den; snart kommer den stille, lønlig, saa intet Øie seer den, og kun dit eget Hjerte kjender den, og har den til sin Fortrolige i de eensomme Timer; snart kommer den langsomt og hilser dig langtfra, og du kan see den rykke dig nærmere og nærmere, men du kan ikke flye den; snart kommer den i et Nu, i et Øieblik, det varer kun en liden Stund, og tilintetgjort er det, hvorpaa du maaskee i mange Aar har arbeidet, som en Drøm flyer bort det, hvorpaa du troede at kunne bygge . . . Dette er een af Sorgens Fristelser, at Sjælen forledes til at give Slip paa sit Mod, sin Spændkraft, til at hensygne i en ufrugtbar Rugen over, hvad der har krænket eller bedrøvet den. Og dette er en anden af Sorgens Fristelser, at der kan komme ind i Sindet Kulde og Ligegyldighed mod andre, fordi det tykkes os, at vi kunne have nok at bære i vor egen Byrde, eller vel endog Bitterhed mod dem, af hvem vi ere forurettede . . . og Bitterheden er atter Moder til hadefulde Følelser . . . Ja under mangehaande Skikkelser lurer Synden paa Menneskene . . . Den, der kjender Verden, veed, hvorledes Skjæbnens haarde Slag kan som med en Tryllestav gjøre det Smilende og Frugtbare mørkt og goldt og øde . . . Og hvor haardt og uventet du end rammes af Livets Tilskikkelser, saa vil du dog beholde Kjærligheden, og evig frisk, og evig ung, Livets

Blomst og Livets Salt vil den bevare hos dig den muntre Virkelyst, den kjække Virkekraft . . . Snart skuffes vi af det menneskelige Sinds Foranderlighed og Ubestandighed . . . Det er min Bøn til Eder, at I ville ledsage mig og Mine, naar vi nu inden føie Stund drage til vort nye Hjem, med det Ønske: Herren give ham og hans den Glæde, som ingen tager fra dem! - Jeg havde haabet, her at tilbringe mit Liv, og her at lukke mine Øine, og jeg havde ventet inden lang Tid at have kunnet undgaae disse lange Afbrydelser i Opholdet paa dette Sted, hvilket foranledigedes ved min Deeltagelse i Fædrelandets Anliggender. Ethvert Menneske har Pligter, som paalægges ham af hans Fortid eller af hans Aands særegne Beskaffenhed, thi det paahviler Mennesket ei at lade unyttede de Evner, som Gud har givet ham. For min Samvittighed har det staaet, som om det vilde være en uforsvarlig Pligtforsømmelse, dersom jeg trak mig tilbage fra det Sted, hvorhen jeg kaldtes ved mine Medborgeres Tillid, naar Forholdene vare saaledes, at jeg troede at kunne udrette noget. Jeg har søgt ved forøget Arbeidsomhed at drage Omsorg for at røgte mit Embede forsvarligen; men jeg har tillige følt, at jeg ikke længe kunde udholde en saadan Anstrængelse, og det var derfor min Agt, ligesom det stod for mig som min Ret, at trække mig ud af det politiske Liv, naar den nuværende uklare Tilstand var bleven endelig ordnet . . . Jeg rives bort fra det, som jeg troede snart udeelt at kunne hengive mig til, og jeg kaldes langt mere udelukkende til, hvad jeg inden føie Tid agtede at opgive. - Sandelig, der er Smerte for mig i denne Adskillelsens Time. Jeg har havt gode og lykkelige Dage paa dette Sted; mere og mere er det blevet mig et kjært Hjem, thi vi have levet sammen i Lykkens og Trængslens Tider; jeg har mødt meget Venskab, megen Velvillie og Hengivenhed, langt mere end jeg har fortjent . . . Ofte, saare ofte, har jeg følt min egen Svaghed og Ufuldkommenhed, men stundom har det dog ogsaa været for mig, som om Herren arbeidede med mig, som om han lagde sin Velsignelse i min Virksomhed . . . Dog brudt er nu min Virksomhed i disse Menigheder, og op er den rykket med Rode, og i Anfegtelsens Stund er det for mig, som om Herren havde taget sit Ord fra mig . . . Det er den sidste Gang, jeg taler til Eder fra dette Sted . . . Tag ei Dit Ords Forkyndelse aldeles fra mig, forund mig stundom at bekjende dig! Lad min Kjærlighed til mit Fædreland være reen og udholdende, lad mig med Frimodighed, med Besindighed og Standhaftighed kjæmpe med Aandens stærke Vaaben mod al Usandhed og Uredelighed".

Endnu samme dag rejste Monrad med sin familie derfra. De havde

købt ejendommen "Hummeltofte" i Lyngby ved København. Senere beretter Monrads ældste datter Ada (født 1841) om faderens afskedigelse og om tiden derpå (51):

> "Fader var bleven afskediget . . . Nu strømmede Venner til . . . Det var en stærkt bevæget Tid. Fader læste med mig som sædvanlig. Alt gik i sin vante Skure til Opbruddet kom . . . Faders Afskedsprædiken gjorde et stærkt Indtryk paa mig . . . Den Eftermiddag [31. maj] tog vi til Møen Allesammen, der blev vi en halv Snees Dage, en dejlig Tid. Fader og Moder gik lange Toure med os paa Klinten, der var Flytteferie, Ro, ingen Fremmede . . . Det var en solhed Dag vi kom til Humletofte . . . Fader var meget hjemme den Sommer. - Den Uret der var øvet mod ham bragte os mange Besøg . . . Fader gik lange Ture med os, læste med os i god Ro, han botaniserede ivrigt".

Biskop *Martensen* skriver (52): "Vi faae Monrad til Kbhvn, hvor han da vil gjøre tusinde Ulykker".

Den sommer prædikede Monrad flere gange i København, hvad Martensen fandt "ikke var behageligt" (53). Den 16. juli holder han i Helligåndskirken, hvad han selv kalder sin "Tiltrædelses-Prædiken" (54), der ikke er uden selvfølelse:

> "Ja paa hans Ord [Kristi] udkaste vi Garnet, og blive ei trætte af Forkyndelsen, og som Garnet nedsænkes i Havets dunkle Skjød, saa sænke vi Ordene ned i Sjælens gaadefulde Dyb . . . Jeg hører ei til denne eller disse Menigheders Huusstand . . . Dog det er os jo kjært at see en Ven, selv om han ei tager Bolig hos os, og det er derfor mit Ønske og min Forventning, at jeg for Nogle i denne Stads Menigheder maa være som en Ven, hvem de ikke ugjerne stundom høre . . . Jeg skammer mig ikke ved at være som huusvild med Ordets Forkyndelse, ved at være berøvet mit kirkelige Hjem . . . Og hvorledes skulle jeg vel ogsaa skamme mig derved? Han, vor Herre og Mester, han havde jo intet Sted, som han kaldte sit eget, han talte som Gjæst og Fremmed i sit Lands Synagoger; Ræve have Huler, Himmelens Fugle have Reder, men Menneskenes Søn havde heller ikke i denne Henseende det, hvortil han kunde helde sit Hoved. Derfor skal jeg i Sandhed ikke heller undsee mig ved at bære de Byrder, som maatte blive lagt paa mig, thi jeg stræbe at vandre i den Herre Jesu Christi Fodspor, og dersom jeg end maatte have en Følelse af Ydmygelse, saa er det en Skrøbelighed . . . Det er i Kraft

> af . . . Aandens Baand, i Kraft af, at der er en hellig, almindelig Kirke, at jeg, skjønt Gjæst og Fremmed, dog kommer til Eder som Ven og Broder, thi jeg kommer til Eder i Jesu Christi Navn. Og i dette Navn være da begyndt den frie Virksomhed at forkynde Ordet i denne Stad, min Fødeby, og Gud lægge sin Velsignelse i den!"

Monrads politiske venner fandt, at han helt skulle overgive sig til det politiske, men skriver han 24. juli (53), han håbede imidlertid "at kunne gaae roligt [sin] egen skjæve Gang". *Constantin Hansen* skriver (55): "Vi er jevnligt [hos] Monrads. Han synes at være i godt Humør". Selv skriver Monrad midt i august (56): "Vi befinde os alle meget vel herovre; dersom jeg bestandig maae være ligesaa tilfreds som jeg nu er i min nye Stilling, da er jeg en lykkelig Mand". Han hentyder formentlig til sin prædikenvirksomhed (57).

Et brev fra Monrad til pastor A. Krogh dateret 15. august 1854 synes at bekræfte, at han (Monrad) har lidt af periodevise forstemninger (58):

> "Jeg kjender meget godt fra tidligere Dage en saadan nedtrykt Stemning, som den, der aander gjennem Deres Brev, og ogsaa nu har jeg stundom Anfegtelser af den. Maa jeg sige Dem, hvilke Midler jeg har altid anvendt med Held. 1. Jeg er gaaet lange Toure; endnu bedre er det at ride. 2. Jeg har forestillet mig, hvilken uendelig Værdi dog Per Nielsen eller Niels Persen har, skabt i Guds Billede, en udødelig Sjæl, deelagtig i Frelsen. Jeg erindrer endnu tydeligt, hvor uendelig rigt Vester-Ulslev blev for mig, da jeg engang følte mig ret forladt. - 3. En bestemt, ordnet, Læsning . . . Naar man slaaer op i sine Bøger, der hvor man slap, inden Afbrydelsen kom, saa fremkommer derved en besynderlig beroligende tenor vitae. Da jeg gik af 1848 gjorde det et ganske eget Indtryk paa mig at begynde i Kants Critik der, hvor jeg slap i Vester-Ulslev . . . Der er derfor ogsaa nu foregaaet meget mindre Forandring i mit egentlige Liv end man skulde troe efter det Ydre at dømme. Og nu hjælper mig rigtignok meget det at blive ved at prædike".

Et andet og meget væsentligt vidnesbyrd tydende på, at Monrad havde tendens til melankolske stemningstilstande, er en dagbogsoptegnelse af hans ven, *M. Hammerich* (59): "Monrad har fra Ungdom

af paa Bunden af sin Sjæl baaret paa Tungsind og Livslede, Menneskeforagt".

Sammenfattende findes der en tilsyneladende stærk kontrast mellem Monrads politiske virke og hans bispegerning. Som politiker er han noget kølig, udadrettet, slagfærdig, ikke sjældent spydig og ironisk. Som prædikant er han ydmyg, hengiven, sjælesørgende og ikke sjældent selvbekendende. Han har - forståeligt nok - været ubestemmelig og gådefuld for sine omgivelser. - Atter tegner der sig et *vekslende og uroligt Monradbillede*. På grundlag af det fremlagte kildemateriale kan sikkert abnorme stemningsfaser dog ikke påvises, men for eksempel hans skildring af *"Livslede"*, der bærer et tydeligt personligt præg, kunne ganske svare til en *melankoli* med dennes fortvivlelse, håbløshed og dybtgående ændring i følelsesliv. Imidlertid behøver der ikke at være overensstemmelse mellem Monrads øjeblikkelige stemning og prædikenernes 'melankolske' indhold. - Monrad har antagelig været underkastet *ret konstant optrædende stemningssvingninger*, men ikke mindst med M. Hammerichs udsagn om hans *"Tungsind"*, *"Livslede"* og *"Menneskeforagt"* siden ungdommen finder man, at det kan påvises, at *det cyklotyme* ikke udelukkende er et udtryk for hans temperamentstype, men at det antagelig må henføres til *den manio-depressive formkreds*.

Henvisninger og noter:

1) Hauge 87 f., Nyholm 129 ff., Stavnstrup 97 f. A.F. Kriegers Dagbøger 1848-1880, udgivet af Elise Koppel, Aage Friis og P. Munch, I-VIII, 1920-43, - I, 38.
2) J.N. Madvig: Livserindringer, 1887, 175.
3) Gengivet efter Hauge 88 f.
4) Gengivet efter "Danske Magazin", 7, III, 71.
5) 17.6., Monrads arkiv.
6) Gengivet efter A.F. Tschernings Efterladte Papirer, 1878, III, 7 ff.
7) A. Nyholm: D.G. Monrad, Efterladte Prædikener, 1961, 81.
8) Monrad til Krieger 25.5.49 (D.M., 7, III, 71).
9) Monrads Efterladte Prædikener 70.

10) Vedel, 1904, 41.

11) Nyholm 134.

12) Idem, 135.

13) Rigsdagstidende 1850. Folketinget 25.4.50, sp. 3645.

14) Gengivet efter S. Hauge: D.G. Monrad, Breve, 1969, 417.

15) Lehmanns privatarkiv, RA.

16) Gengivet efter "Danske Magazin", 7, III, 79 f.

17) Efterladte Prædikener 85 ff. Påskeprædiken 20. april 51, cf. Hauge 106 ff., Nyholm 147.

18) Efterladte Prædikener 98 f.

19) Monrad til Krieger 4.7.51, gengivet efter "Danske Magazin", 7, III, 97.

20) Monrads arkiv, RA.

21) N. Neergaard: Under Junigrundloven, 1892, I, 673.

22) Idem 676.

23) Rd. 1851/52. Folketinget 9.3.52, sp. 5193. Det var som svar herpå, at Grundtvig kaldte Monrad *"en Lygtemand"*.

24) Nyholm 157.

25) J.C.H. Fischers Politiske Dagbøger, udgivet 1966, 22, 29, 46, 50.

26) Rd. F., 52-53, sp. 2459.

27) Til L. Gude 4.2.53, gengivet efter "Martensens Breve", 1955, I, 62.

28) Efterladte Prædikener 145 f., 148 f. Nyholm 162.

29) Rd., F., 2. Samling, 1853, sp. 926 f.

30) Idem sp. 939.

31) Gengivet efter C. St. A. Bille: Tyve Aars Journalistik, 1877, I, 165 ff.

32) Hauge 114. Nyholm 164.

33) Rd., Forenede Rigsdag, 1853, sp. 753.

34) Idem sp. 763.

35) Idem sp. 774 f.

36) Idem sp. 783 f.

37) Fischers Pol. Dagb. 108.

38) Aagaard-Hammerichs privatarkiv, RA.

39) Efterladte Prædikener 112-116, Hauge 109-112. Cf. Monrads begravelsesprædiken over svigerfaderen Lütthans (død 1852 ?) - kopi af originalen venligst stillet til rådighed af A. Nyholm. "Og den, der kjender det menneskelige Hjerte veed, at nogen Sorg ofte blødgjør Sjælen, men at megen Sorg ligesom gjør Hjertet haardt, thi naar mangen bitter Sorg drager ind i et Mnsk Hjerte, da hænder det sig, at Hjertet lukker sig og forat lukke Sorgen ude, udelukker det Følelsen".

40) Efterladte Prædikener 118-124. Hauge 112-116. Nyholm 165 f.

41) Efterladte Prædikener 128, 130 (note 6). Hauge 116-118. Nyholm 167.

42) Efterladte Prædikener 138, 140, 142, 143 (note 8). Hauge 119 f. Nyholm 167.

43) "Præsten Westengaards Minde", p. 5, gengivet efter Hauge 12.

44) Fischers Pol. Dagb. 130, 132.

45) Idem 134 f.

46) Under Junigrundloven, I, 854.

47) Under Junigrundloven, I, 877.

48) Gengivet efter Nyholm 172 (note 140).

49) Johannes evangeliet *16, 16-23*. "Afskedsprædiken, holden i Nykjøbing den 31te Mai 1854 af D.G. Monrad",("Samling af Smaaskrifter", 1854, 115).

50) Cf. Stavnstrup 123 f.

51) Monrads arkiv. Af andre optegnelser af Ada fremgår: "Vintrene 1850-54 var vi i Kjøbenhavn . . . Fader læste med os hvor travlt han end havde . . . Søndagen var den bedste Dag, vi gik i Kirke hos Grundtvig med Fader og Moder . . . Fader sagde en Gang, at han vilde give Alt hvad han havde skrevet for at have skrevet den ene Salme: "At sige Verden ret Farvel" . . . Høyens Fredagsaftener var Forældrene lidt til. Der mødtes en broget Kreds af Kunstnere og Videnskabsmænd, Skandinaver . . . Politikere kom der da ogsaa, men Politik spillede ikke stor Rolle. Undtagelsesvis, naar Bølgerne gik meget høit, kunde det ske den fik Overtaget og der faldt da stærke, djærve Ord. Lehmann og Ploug førte da Ordet i Reglen, Fader lyttede og summerede op . . . Tschernings, navnlig Fruen, besøgte os, jeg husker hende som noget meget livligt og morsomt . . . Vi holdt af Frederik den 7de som: "Grundlovens Giver". Hans Giftermaal med Grevinde Danner interesserede os, men da jeg jublede over at vi, nu endelig havde en "Dronning", undrede det mig meget at Fader saa mørk ud og at Moder tyssede paa os . . . I disse Aar arbeidede Fader alvorligt paa et "Forslag til Salmebog". Den udkom som Bog [1854]. Han studerede alle Salmernes ny og gamle Former, førte flere tilbage til deres oprindelige Form".

52) Gengivet efter Martensens Breve, I, 118 (23.4.54).

53) Monrad til pastor H.P.G. Koch, gengivet efter Personalhistorisk Tidsskrift 1948, 12, III, 158.

54) "Prædiken, holden i Kjøbenhavn 5te Søndag efter Trinitatis 1854 af D.G. Monrad". Cf. Monrad til Koch (ref. 53), Hauge 132 f.

55) Gengivet efter H. Glarbo: En Brevveksling mellem maleren C. Hansen og O. Lehmann, 1942, 83.

56) 14.8., O. Lehmann, Lehmanns privatarkiv, RA.

57) 16.7., 13.8., 10.9. (cf. ref. 54 samt "Efterladte Prædikener" 168-182).

58) Monrads arkiv. Fru E.L. Manniche har venligst stillet en afskrift af brevet til rådighed, der bærer påtegningen "Klinikken". Intet tyder på, at den kan relateres til Monrad, som ikke ses at have været indlagt senere end 1834.

59) Autobiografiske Optegnelser af M. Hammerich, Aagaard-Hammerichs arkiv, RA.

Kapitel 19

SKOLEDIREKTØR 1855-59

Den 2. oktober 1854 åbnede *A.S. Ørsted* rigsdagen med en skarp åbningstale, hvori han advarede mod vrange og lidenskabelige forestillinger. Rigsdagen reagerede med forskellige demonstrationer, blandt andet ved at vælge Monrad til første viceformand (1). Ved et aftenmøde samme dag holdt Monrad "et meer end almindelig stammende Foredrag". - "Han indledede dette med nogle stærke Udtalelser mod Ministeriet om Grundlovsbrud . . . *Monrad* paatog sig sit smilende Ansigt . . . og spøgte lidt med [Rothe]" (2). - I folketinget var han skarp i sine udtalelser, som Ørsted betegnede som "en mængde hadefulde Insinuationer" (3). - "Monrad fører an, og han overgaaer sig selv i Had og Bitterhed siden hans Bispestol er bleven besat [6.10.54]. Hans Taskenspillerkunst blive derhos med hver Dag væmmeligere", optegner *J.C.H. Fischer* (4).

Indeværende samling var præget af diskussionen om en rigsretsaktion mod regeringen samt en adresse til kongen. Den 19. oktober var Monrad på rigsdagens vegne med til at overbringe adressen til kongen, som svarede med et skarpt opløsningsdekret, hvori han taler om "en planmæssig Modstand" og "det fjendligske Sindelag imod vor Regjering" (5).

Men Monrad skriver 10. november 1854 (6), at han var "vedvarende ved godt Mod":

> "Thi jeg seer ikke just paa det, der ligger nærmest, men ud i Tiden, og forekommer det mig da at være utvivlsomt, at det, som Folket kjæmper for, vil seire men det kan jo vel være, at vi har mangé Phaser at gjennemgaae. Historien har saadan uendelig god Tid, hvorimod det enkelte Menneskene jo gjerne i levende Live vil see nogen Frugt af sin Virksomhed. Med dette Sindelag er jeg da rolig og taalmodig, og det forekommer mig at maatte være ganske besynderlige Eventualiteter, der skulde faae mig til at give fortabt. Derimod kunde jeg rigtignok have stor Lyst til, naar Udviklingen var kommen paa en heldig Maade til et afgjørende Punkt, da at trække mig tilbage. Om det samme vilde være Tilfældet, naar Afgjørelsen var uheldig, troer jeg ikke, men man har jo ikke Kræfterne længere, end de bliver given. - Et Par Gange om Ugen kommer jeg ind til Byen for at deeltage i de politiske Forhandlinger, den øvrige Tid er jeg paa Hummeltofte og nyder ret Naturen . . . At prædike har jeg ikke været oplagt til . . . min Tanke har fra Morgen til Aften været optaget af Politik. Nu begynder vel atter Lysten at vaagne, men Valgdagen ligger saa nær, saa det næppe bliver til Noget . . . Glem nu ikke, at en Landsbypræst er det lykkeligste Menneske paa Jorden".

Den 18. december 1854 trådte en ny rigsdagssamling sammen. På Monrads foranledning blev diskussionen om en rigsretsanklage mod ministeriet Ørsted, der var trådt tilbage, genoptaget (7). Iøvrigt søgte Monrad nu "at berede det nuværende Ministerium [Scheele] saa faa Vanskeligheder, som paa nogen Maade muligt" (8), og i marts 1855 skriver folketingsmedlem *H. Brøchner* (9), at det nok ville lønne sig at studere "Hs. Hellighed, Ex-Bispen af Lolland, der denne Gang holder sig temmelig passivt, og helst agerer gennem Andre".

Efter at være blevet afskediget som biskop var Monrad uden embede, men netop med henblik på ham fik *C.C. Hall* som kultusminister udvirket en bevilling til et skoledirektørembede for hele landets skolevæsen. Den 1. april 1855 blev Monrad konstitueret i dette embede samt som chef for kultusministeriets 3. departement. Den endelige udnævnelse skete den 1. december 1855. *Grundtvig* nærede

modvilje mod Monrads ansættelse, idet han fandt ham langt fra "et saadant Embede, en saadan Post, en saadan Tiltro voksen", mangelende "Øje for Folkeliv, Folkeoplysning og Folkeuddannelse" (10).

Monrad skulle komme til at spille en betydelig rolle for folkeskolen og seminarieuddannelsen. Til uddannelse af seminarister til de nye realskoler oprettede han en fortsættelsesuddannelse i København. Det blev de såkaldte "Monradske Kurser", der senere er fortsat i Statens Lærerhøjskole. Endelig blev på hans initiativ kvinderne inddraget i skolens arbejde, blandt andet med oprettelsen af Zahles og Femmers seminarier (11).

I oktober 1855 vedtog rigsdagen en grundlovsindskrænkning med udstedelse af fællesforfatningen, hvormed den konstitutionelle helstat var skabt. *Nyholm* skriver (12): "Et vigtigt Maal for Monrad var naaet, maaskee lige saa vigtigt som i sin Tid Junigrundloven". Herefter kan Monrad have overvejet at søge præsteembede i Lyngby, men han skal også have ønsket at træde ind i ministeriet. Således beretter gehejmerådinde *H.P. Andræ*, gift med politikeren C.C. Andræ, i februar 1856 (13), at Monrad gerne ville være minister, og at han "er en intriguant Betydelighed . . . Han har indtaget den første Plads i Halls Hjerte som Ven og Raadgiver; han er insinuant og intriguant og, som Følge deraf, meget farlig ved siden af Enhver, men især ved Hall".

I februar 1856 var Monrad faldet på gaden. "De lærde" havde været uenige "om han skal ligge i 2 eller 6 Uger" (14). Han ses dog ikke at have været indlagt i hospital. Den 10. marts 1856 skriver fru Monrad (15): [Monrad] nu har overstaaet de første 14 Dage . . . og befinder sig trods den Rolighed han maa iagttage ret vel".

Den 24. april 1856 havde Monrad i rigsrådet forelagt et andragende om en revision af fællesforfatningen. Andræ og Hall fandt, at der var tale om en *"Monradsk Flyveidée"* (16). Andræ havde været forundret over "Monrads Opførsel, i Særdeleshed da det var vist, at han havde megen Lyst til at blive Minister"(17). *P.G. Bang* havde ifølge fru Andræ svaret ham (18): "De kan troe, Monrad veed nok, hvad han gjør . . . det vil heller ikke vare længe, inden

han har sat det igjennem; han er klog og har mange Kanaler". *F.F. Tillisch* fandt (19), at Monrad ikke var "til at stole paa". Fru Andræ selv betragtede ham som "en stor Dramatiker", hvis taler i rigsdagen hun gerne ville høre (20, - "Monrad har endnu sin faste Stok, som han bedaarer, som ikke alene ansee ham for den dybe Tænker, men ogsaa for den Ædle - Høimodige; dog er dette jo kun Faa" (21). - Det er fra de år, *C.E. Bardenfleth* beretter (22), at Monrads "egentlige Mening som oftest bliver et uudgrundeligt Dyb, og at en . . . Yttring [af ham] ligesaavel kan være henkastet for at sondere Andres Mening som for at udtale hans egen". - Ikke uden sofisteri udtrykker Monrad selv i folketinget 12. december 1856 (23):

> "Det er ikke min Naturs Beskaffenhed, at jeg føler Trang til at udtale mig. Jeg kan meget godt gjemme mine Tanker, Følelser og Anskuelser hos mig selv, uden at behøve en Afløbskilde for dem her i Thinget, eller igjennem Offentligheden".

Men straks noget af Monrads eget sjæleliv har man formentlig i den begravelsesprædiken, han 23. marts 1857 holder over vennen Georg Aagaard (24):

> "Fra Barndommen har jeg kjendt ham, jeg har levet med ham i Ungdoms-Aarene, jeg har arbeidet med ham i Manddommens Dage . . . Ikke gjennem Aandens haarde Kampe og Anstrængelser, ikke gjennem Tvivl og Anfegtelser, ikke gjennem Livets Prøvelser og tunge Tilskikkelser fandt han sin Frelser, thi fra Fædrenehjemmet kjendte han Ham . . . Mangehaande ere Aandens Virkninger i Menneskets Sjæl; uagtet dens indvortes Væsen bliver det samme, saa ligesom lemper den sig efter de naturlige Anlæg og Kræfter, som den tilegner sig og behersker . . . Mørket er uigjennemtrængeligt for Menneskenes Øine . . . Mørket indhyller i sin Dunkelhed Gjenstande og Gjerninger, men Lyset kan ei andet, det maa aabenbare sig, og ikke sig selv alene, thi Intet, der naaes af dets Straaler, kan blive ubemærket . . . I mange Aar og under mange Livets Omskiftelser er han kommen til mig . . . bragte med sig sin trofaste Deeltagelse i Glæde og Sorg, sin ærlige Oprigtighed".

Samtidig med de rygter, der gik om, at Monrad havde som sit mål at træde ind i ministeriet, beretter fru Andræ i april 1857 (25):

"Ved Monrad er der noget saa *Uberegneligt*, at det ikke er godt at sige Noget med Bestemthed . . . Krieger har betydelig begyndt at faae Øinene op for *Monrads Intriger* . . . [Han] har i de sidste 9 Aar ikke holdt op at intrigere og være fiin for at komme ind i et Ministerium igjen".

I maj 1857 udnævntes ministeriet Hall-Andræ-Krieger. Monrad derimod blev holdt uden for ministeriet (26).

Fra denne tid er flere af Monrads prædikener bevarede (27). Således prædiker han 6. september i Lyngby kirke (28). Prædikenen bærer et tydeligt personligt præg:

"Har Du ei lagt Mærke til, at naar Dit eget Hjerte bliver koldt, saa bliver Verden saa mørk og Menneskene saa onde, og deres Mangler, som Du dog ellers har kjær, bliver Dig saa store, saa besværlige; og naar Dit eget Sind opvarmes og mildnes, da bliver Alt omkring Dig atter lyst og smilende; det er, fordi Kjærligheden er Sjælens Lys . . . Ofte høre vi Herrens Ord, og de gaae os koldt forbi, thi vi have andre Lidenskaber eller Sorger eller Glæder eller Gjerninger, der bemægtige sig Sjælens Tanker . . . Jeg troer, at der er dem iblandt Eder, som veed, hvad det vil sige i Sjælens alvorlige Bekymring for sin Frelse at raabe til Frelseren . . . Naar Du gaaer herhen til dette Sted, er det da aldrig rundet Dig ihu, at Stunden er forhaanden . . . da de skulle grave Din Grav derude og sænke Dig ned i den og kaste den til og maaskee lade en Taare falde paa den og saa forlade Dig; ja, de skulle alle forlade Dig, hun der bar Dig under sit Hjerte, og Din Ungdomshustru og Dine Børn, de skulle alle forlade Dig. Ach, hvi har Du dog forladt ham, der vilde være med [Dig], naar Du er ganske ene, ganske forladt, ham, der vilde have lyst for Dig i Gravens Mørke. Jeg beder Dig, jeg besværger Dig, saml dog Dine Tanker sammen fra Alt, hvad der nu spreder dem . . . Opgiv ikke Haabet! . . . Havde han, vor Frelser, Taarer for dem, der vare [ham] kjære, Taarer for sit Fædreland, kjendte han Suk og Angst og Forfærdelse, da kunne vi vide, at de, der følge ham og som derfor ikke have gjort deres Sjæl følelsesløs og deres Hjerte haardt, ei kunne være frie for Sorg og Bekymring. Ja Du, ogsaa Du har Din Sorg, som maaskee Du ene kjender, Du har Din Bekymring . . . Du har Dit Kors . . . Og een Sorrig kjende vi alle, det er den, at skjønt vi have Øieblikke, Timer og Tider, i hvilke vi maae prise os salige . . . saa have vi atter Øieblikke, Timer og Tider, i hvilke vi ere saa saare forladte, i hvilke de onde Magter, som vi troede

overvundne for stedse, med fornyet Kraft storme ind paa os . . . Ja, det er en Erfaring, som Mange have gjort, at naar Sjælen vender sig til Gud, da er det, som om først ret for Alvor Kampen med Livets onde Magter skulde begynde, under nye ukjendte Skikkelser træde Fristelserne imøde, stundom som Lysets Engle. Og naar det saa stundom tykkes os: Nu er der Fred og ingen Fare, saa kan der falde en Naadestraale i vor Sjæl, hvorved Du opdager i Dit Hjerte saa meget smaaligt og usselt, hvortil vi før ei lagde Mærke, saaledes som Øiet naar en enkelt Lysstraale falder ind i et Rum, seer saa utallige Støvgran i den Luft, vi forhen troede var reen".

Forståeligt nok fandt samtiden, at Monrad prædikede godt (29). Lige så personligt prædiker han igen i Lyngby kirke 25. oktober 1857 (30):

"Besynderligt og gaadefuldt er det menneskelige Hjerte . . . Efterhaanden træder frem i Dagens og Bevidsthedens Lys gjennem Tanker, Ord og Handlinger, hvad Hjertet gjemmer . . . Du gjør vel i nøie at lægge Mærke til Dine Ord og Handlinger, til Dine Ords og Handlingers Bevæggrunde og til de lønligste Tanker, som kun kjendes af Dig selv og den Alvidende, og Du gjør vel i at lægge Mærke til disse Dit Hjertes skjulte Dybder, hvorfra de kommer. Aars Storme og Kampe og Uveir skulle reises, en enkelt Tanke, en enkelt Følelse, der farer igjennem Sjælen, kan kaste et Lys over Sjælens dybe Svælg, som Lynet, der farer hen over Himlen, kan oplyse Nattens Mørke . . . Ja, saasandt Du har givet Din Tro og Dit Hjerte til den Herre Jesum Christum, saa kjender Du ogsaa Stemninger, saa har Du ogsaa havt Tanker og Følelser, der som i et Nu oplyste Din Sjæl og lod Dig skue Guds rige Naadeskilde".

Ganske anderledes er derimod Monrads fremtoning i folketingssalen. Dér udtrykker han for eksempel 19. november 1857 (31):

"Der er noget vist Seiersglad og Triumpherende hos den ærede Rigsdagsmand [Rimestad]; det er ligesom en General, der i Spidsen for en Hær har stormet den ene Forskandsning efter den anden; han er omtrent besjælet af den samme Følelse som en saadan General, og antager, at han har beseiret alle de Grunde, der ere anførte mod hans Anskuelser. Ja, jeg skal tilbagekalde i Thingets Erindring, hvorledes han endogsaa ikke har ladet det være nok hermed, men selv har opstillet Indvendinger, for at kunne bekæmpe dem. Jeg skal nu ikke misunde den ærede Rigsdagsmand disse triumpherende Følelser, hvoraf han besjæles . . . Jeg haaber . . . at Thingets Medlemmer ville vide

at skjelne imellem den Glæde igjen at høre den ærede Rigsdagsmand [Tschernings] Røst og det at lade sig paavirke af flere af de Grunde, som den nævnte Rigsdagsmand udtalte. De ærede Medlemmer ville ikke skjelne derimellem, men deri gjøre de Uret (Munterhed). Den ærede Rigsdagsmand bemærkede, at det var egoistiske Grunde, som laae i dette Forslag, at det var til Gavn for Mesterne, at disse Forslag var stillede. Jeg maa tilstaae, at det er vanskeligt at skjelne imellem det, man kalder egoistiske og patriotiske Grunde. Naar vi tale om, hvad der kan tænkes at tjene til Danmarks Fremme, saa er dette jo i en vis Forstand Egoisme, da det dreier sig om Alles Interesse her i Landet, og, dersom man vil udvide sin Patriotisme til hele Verden, saa er det jo i en vis Forstand Egoisme, da vi boe her paae Jorden."

Noget voldsomt udtrykker Monrad under et valgmøde i Nykøbing 14. juni 1858 (32): "Jeg har et godt Værn mod allehaande offentlige Forhaanelser og hemmelige Bagvaskelser af min politiske Charakteer og Virksomhed: jeg foragter dem. Jeg troer i mit politiske Liv tilstrækkelig at have viist, at jeg ei frygter for bestemte Forholdsregler og en kraftig Optræden".

I folketingssalen var Monrad netop frygtet for sit "sprudlende Vid, der er ham egent"(33), og for den ham "egne Betoning og Udtryk" (34), samt for "den Skarphed, han forstaaer at lægge i sine Ord" (33). Man vægrede sig ved at anerkende ham som en "politisk Pave her i Landet", der kunne være "saa flot med at vise Andres Meninger udenfor Fornuftens Grændser" (35). Man talte om, at han udøvede en vis "Rigsdagstugt" (36).

Endnu følgende uddrag af Monrads folketingstaler (fra november og december 1858) skal anføres til illustration af dette hans egenartede vid (37):

"Det er ikke fordi jeg anseer det for nødvendig at fyldestgjøre *Mistilliden*; thi det er vistnok godt, at man saavidt muligt søger at fjerne Mistilliden, og det er maaskee ikke den rigtige Vei at give efter for den; men det mistænksomme Sind vil altid finde Næring for Mistanke; - ligesom det sørgmodige og melancholske Sind altid vil have Noget at Sørge over, og det glade at glæde sig over, saaledes vil det mistænksomme Sind altid have Noget at være mistænksomt over".

"Den ærede Rigsdagsmand . . . [I.A. Hansen] ankede over, at min ærede Nabo [Hage] talte i en høitidelig Tone. Jeg troer, at ethvert Medlem har sin Tone at tale i, ligesom enhver Fugl har sit Næb at synge med, og at derfor ethvert Medlem maa tale i den Tone, som synes ham bedst. En taler i en høitidelig Tone, en Anden i en spøgende Tone, Andre igjen i en bidende og skarp Tone. Det er disse forskjellige Farver, der kunne være over et Foredrag - et kan være mørkere, et andet lysere, et kan være galdegrønt. Det er saa forskjelligt, men deri maa man lade ethvert Medlem følge sin Natur og sin Tilbøjelighed, og det maa man ikke tage sig saa nær, det skal man ikke saaledes gaae ind paa og anke over".

"Jeg maa dog ogsaa bemærke, at der har været en øiensynlig Bestræbelse efter at slaae den Anskuelse fast, at den danske Embedsstand var den bedst lønnede i den hele Verden; man har ikke alene holdt sig til Europa, til Asien, Afrika etc.; og, naar man siger hele Verden, saa tager man jo ogsaa de Embedsmænd med, der muligvis maatte findes paa andre Kloder".

"Man kan unægtelig tænke sig forfærdelig mange Ting, men derfor er det ikke sagt, at det, man tænker, er rigtigt; man kan tænke sig Skabninger, som ere halv Hest og halv Menneske, men desuagtet existere saadanne Skabninger ikke i Virkeligheden".

Og til yderligere en illustration af den stærke kontrast, der tilsyneladende er mellem Monrads politiske og gejstlige profil, skal anføres et uddrag af en prædiken, han holdt i Lyngby kirke 16. januar 1859 (38):

"Algode Gud, Du som hører hver lydelig Bøn, hvert stille Suk, der stiger op til Dig; bøi Dit Øre til vor Bøn, Du, som har villet lade Dig kalde Fader af os svage skrøbelige Mennesker, og der har sendt Din egen Søn til Verden som en Pant paa Din uendelige Kjærlighed til os, Adams faldne Børn. Vor Fader! vi bede Dig, Velsign og bevar vort Hjem, velsign og bevar vor Ægtefælle, velsign og bevar vore Børn, velsign og bevar vort Tyende . . . Lad Dit Ansigt lyse over vort Hjem, thi med Dit Ansigts Lys vil den lyse Glæde træde ind ad vor Dør, og selv om Sorgers og Bekymringers Mørke indhylle os, saa skal den straale med stedse stærkere Glands. Vær naadig mod alle dem, der boe under vort Tag, løft Dit Aasyn paa dem, giv dem Fred! Ja Herre, vi bede Dig gjør vort Hjem til Lysets, til Fredens Hjem . . . Søg ei Paaskud og Udflugter for, at Dit Hjerte er bleven koldt, i Din Hu-

strus Feil og Svagheder, i hendes Skrøbelighed og Synd, thi det var ei en hellig og brødefri Menneskeslægt, som Jesus Christus elskede, det var en Menneskeslægt, nedsunken i Synd".

I samme prædiken findes imidlertid også polemiske toner (39):

"Sandelig, dersom Du ærlig og alvorlig vil stræbe at efterkomme Frelserens Bud, da skal Du fornemme, at Du har nok at gjøre Afkald paa og nok at forsage, saa Du ei haver Behov at opsøge Forsagelsen. Mine Venner, saare mange ere farne vild og komne paa Afveie, fordi de have villet opsøge Forsagelsen, de bandt selv Byrder og lagde paa deres Skuldre, de udsøgte sig mangenhaande særlig hellig Leveviis i Ørkener, i Munke- og Nonneklostre, og saa stolede de ei længer paa den os af Jesus Christus erhvervede Retfærdighed, men paa denne deres Forsagelse og denne deres selvopfundne Hellighed, ja, de Formastelige, de lærte, at et Menneske ved en saadan Leveviis kunde erhverve sig langt mere Hellighed, end han havde fornøden for sin egen Skyld; dette overskydende Beløb af Hellighed blev da en Skat, hvorover Paven kunde raade og sælge ud som Aflad til de syndige Mennesker".

Ligesom Krieger taler om Monrads "Experimenteringslyst" (40), beretter han i maj 1858 (41), at Monrad "brænder vistnok af Begjærlighed" efter at indtræde i ministeriet. Noget modvilligt var det, at Hall i august 1858 som en "politisk Nødvendighed" lod Monrad udnævne til direktør for kirke- og undervisningsministeriet (42).

I maj 1859 blev Monrad udnævnt til minister. Hans ministerperiode(r) og Monradministeriets dannelse i december 1863 danner grundlag for næste kapitel.

Sammenfattende er det atter et uensartet og vekslende Monradbillede, der tegner sig. - Med de foreliggende karakteristikker af ham som værende *agerende*, *eksperimenterende*, *intrigant*, *insinuant*, *ikke til at stole på*, *uudgrundelig* og *uberegnelig* får man indtryk af en stigende uro over ham. - Han er fremdeles meget aktiv og handlekraftig. Han gennemførte betydelige skolereformer. I folketingssalen kan han være selvfølende, sprudlende, slagfærdig, ironisk, spøgefuld og sarkastisk - i kirken prædiker han ydmygt og hengivent. I hans prædikener er der ikke sjældent et tydeligt

personligt præg i form af selvbekendelser, der vidner om et meget bevæget stemningsliv. Foruden antageligt *melankolske* stemningstilstande bærer prædikenerne imidlertid også et vist *selvfølende* præg. - Som før nævnt behøver der ikke umiddelbart at være overensstemmelse mellem hans øjeblikkelige stemning og prædikenernes 'melankolske' indhold. Derimod vil hans folketingstaler nok oftere afspejle noget mere af hans øjeblikkelige stemningstilstand. - Efterhånden fornemmer man som grundlag for hans ret mangfoldige adfærd og handlen, samtidig med en meget høj begavelse, ét og samme, nok ofte selvfølende (men klart stemningsomskiftelige) temperament - i sit ydre med meget forskellige (modsætningsfyldte) udtryksformer, nemlig den politiske og den gejstlige. - Selv om der i indeværende tidsrum er tegn på en stigende uro over ham, kan *sikkert* abnorme stemningsfaser ikke påvises.

Henvisninger og noter:

1) Nyholm 176
2) J.C.H. Fischers politiske Dagbøger, udgivet 1966, 164 f.
3) Rigsdagstidende 1854/55, F. 12.10.54, sp. 164.
4) Fischer 172.
5) Rigsdagstidende 1854/55, F., sp. 327. Nyholm 178.
6) Til pastor A. Krogh, Monrads arkiv.
7) Nyholm 180. Nørgaard 125.
8) Nyholm 182.
9) H. Brøchner og Chr. K.F. Molbech: En Brevveksling, 1902, 157 (19.3.55).
10) Rd. F. 1.2.55, sp. 673.
11) Nyholm 184 f.
12) Idem 184.
13) Geheimeraadinde Andræs politiske Dagbøger, udgivet af P. Andræ, I-III, 1914-20, - I, 109, 137, 147, 160.
14) Idem 162.
15) Til rektor F. Olsen, N.k.S. 3998 4°.
16) Geheimeraadinde Andræ, II, 36.
17) Idem 31 f.
18) Idem 32.
19) Idem 41.

20) Idem 24 (cf. idem, I, 94).

21) Idem 137.

22) C.E. Bardenfleth: Livserindringer, 1890, 156 f.

23) Rd. F., 1856, 8. Sess., sp. 426.

24) "Ved Georg Aagaards Bisættelse I Vor Frelsers Kirke, Mandagen Den 23. Marts 1857", 8-11.

25) Geheimeraadinde Andræ, II, 160, 176.

26) Stavnstrup 143.

27) Cf. Hauge 134 ff.

28) Gengivet efter A. Nyholm: D.G. Monrad. Efterladte Prædikener, 1961, 184 ff. Cf. Hauge 141 f.

29) P. Rørdam til B. Feilberg 14.9.57, gengivet efter H.F. Rørdam: P. Rørdam, III, 51.

30) Gengivet efter Efterladte Prædikener, 191.

31) Rd. F. 57/58, 9. Sess., sp. 2062, 2089.

32) Lolland-Falsters Stiftstidende 23.6.58.

33) Rd. F. 58/59, 21.10.58, sp. 594 (Blixen-Finecke).

34) Geheimeraadinde Andræ, I, 94. Cf. idem, II, 24.

35) Rd. F. 58/59, 27.10.57, sp. 926 (Ploug).

36) Rd. F., 26.10.58, sp. 856 (Blixen-Finecke).

37) Rd. F. 58, 10. Sess., sp. 1578 (13.11), sp. 3218 (8.12), sp. 3691 (15.12), sp. 4125 (21.12).

38) Gengivet efter Efterladte Prædikener, 195, 197, 200.

39) Hauge 142.

40) Krieger, I, 345 (her i kirkerådssagen).

41) Idem 294.

42) Idem 331.

D. G. Monrad. Fotografi omkring 1859. (Det kongelige Bibliotek)

Kapitel 20

MINISTER 1859-63

MINISTERIET MONRADS DANNELSE 31. DECEMBER 1863

Den 6. maj 1859 blev Monrad udnævnt til kultusminister i ministeriet Hall. *Krieger* optegner da (1): "Monrads Stemning er i det Hele aabenbart tilfreds", og at *Hall* skal have været ængstelig for, at "Monrads urolige Natur skulde vanskeliggjøre Forretningernes rolige Gang". - Straks efter sin tiltræden udvirkede Monrad, at Johanne Louise Heiberg blev genansat ved Det kongelige Teater (2). Heibergs havde været noget forundret over Monrads initiativ. Til H. Egede Schack skriver *C.C. Andræ* 16. juni 1859 (3): "Nu, da *det store Lys* [Monrad] er kommet til Roret her, ville jo de genialeste Ting kunne ventes, og "du sublime au ridicule" er der, som bekjendt, ikke langt". Det er på samme tidspunkt, at *fru Andræ* i sin dagbog beretter (4): "I Monrad er jo denne evige Gjøren (Omgjøren), denne besynderlige Uro, som gjør Alt ubehageligt"!

Ligeledes om Monrads urolige, selvfølende temperament vidner en korrespondance mellem biskop *Martensen* og provst *Gude* fra august til oktober 1859 i kirkeforfatningssagen (5):

> "Monrad kun er en Fusker i alle Retninger . . . Monrad ikke venter, at Udkastet skal gaae igjennem paa denne Rigsdag, men han vil kun forberede Sa-

> gen. Slige letsindige og *dumdristige* Experimenter ligne ham jo . . . Det Monradske Udkast . . . er endnu det meest Faretruende for Kirken og hans hele Ministerium . . . det mest vilkaarlige og despotiske. Jeg har aabenbart tidligere taget fejl af ham, thi hans Slethed, der nu fuldkomment er blevet aabenbar, overstiger meget min Forventning . . . Monrad . . . havde Bud efter mig [30.9.] . . . Han begyndte først i Vester . . . og endte omsider i Øster, idet han ønskede at tale om Forfatningssagen . . . Under denne [samtale] kom han med et Væv af Sophismer . . . Jeg maatte undre mig over den Selvtillid og Indbildskhed, hvormed han næsten i en docerende Tone fremsatte sine Trivialiteter . . . Han er vistnok jesuitisk, men jeg har i hele denne Samtale tillige et nyt Beviis paa hans Ufiinhed eller rettere sagt Plumphed . . . Hans Conferencer ere mig imidlertid ubehagelige. Blandingen af det plebejisk-demokratiske med en taabelig Fornemhed og Superklogskab er mig uhyggelig . . . Der er med Rette sagt om ham, at han i Eet er Jesuiterne aldeles ulig, nemlig i *Elegancen*".

Også kongen har betragtet Monrad som en jesuit. Ved et taffel i oktober 1859 havde han således spottet og drillet Monrad og til Hall sagt (6): "Pudsede jeg ham ikke godt, den jesuit". I slutningen af oktober 1859 optegner Krieger (7):

> "Monrad fremkalder saa mange Understrømninger, ogsaa hos Diplomaterne . . . Kongen har et nyt Ministerium! Det stadfæster sig her atter, at Monrad iblandt de mange rige Gaver, der ere forlenede ham, ikke har faaet den, at indgyde Tillid. Der er Ingen, der troer ham, og han troer Ingen, det skulde da være Fenger . . . Monrad optraadte som advocatus diaboli".

I november 1859 havde kongen opfordret Monrad til at danne en ny regering eller at forsøge at rekonstruere den siddende (8). Krieger optegner (9): "Alle være enige i, at naar Hall gav sin Demissionsbegjæring, fulgte de med . . . Monrad var dog noget forlegen; han udtalte, at hvis han reconstruerede Ministeriet, vilde han ikke i det nye indtage nogen anden Stilling, end den han nu beklædte". Hall havde dertil bemærket, fortsætter Krieger, at på den måde, hvorpå Monrad havde stillet sig siden sin indtræden som kultusminister "bestandigt vækkende Forventningen om en Uendelighed af Muligheder, maatte det jo komme dertil, at han blev taget paa Ordet; det maatte jo komme for en Dag, hvad han kunde!"

I anledning af et reskript om J.C. Berling den 24. november 1859 blev, optegner Krieger (10), Monrad "næsten ustyrlig", og 27. november optegner han (11): "Monrads Uro og Klogskab har vist sig saa opløsende og uklog . . . With siger, der maa være Noget galt; thi under Referaterne bliver han distrait . . . Jeg troede ikke heller, at Monrad vilde virke saa desorganiserende"! Den 1. december 1859 optegner fru Andræ (12), at det var hendes mand, *C.C. Andræ*, indlysende, "at *Monrad* vilde blive Eneherre og under sin og Halls Popularitet gjøre de galeste Ting".

Den 3. december 1859 udnævntes ministeriet Rotwitt, landets første venstreministerium. Herefter tog Monrad den *overraskende* beslutning medsamt sin familie for nogen tid at tage ophold i Paris. Herom optegner Krieger (13):

> Den 4. december 1859: "Monrad er aldeles fortvivlet og vil reise med Familien . . . til Paris. Fru Monrad siger ligefrem, at hendes Mand ikke kan taale at see de nye Ministre, "det er en Skandale; det er utaaleligt". Det er vist, at han højst ugjærne holdt sig tilbage". - Den 17. december 1859: "Inden sin Afreise optraadte Monrad som Blixens Raadgiver; i alle Retninger var han aabenbart lige uheldig, om end paa forskjellig Maade . . . Selv Fenger [der betegnedes som Monrads"Jabroder" (14)] maae indrømme, at Monrad ikke veed, hvad Folk tænke eller troe om ham". - Den 6. februar 1860: "En Time efter Afgørelsens Øieblik traf Lehmann Monrad med den franske Grammatik i Haanden; han havde alt beregnet, at han kun ved en Reise til Paris kunne bevare og styrke sine Udsigter [og "danne sig til Udenrigsminister"]".

Før sin afrejse til Paris var Monrad hos kongen. Herom beretter kabinetssekretær *I.P. Trap* (15):

> "Monrad, der nu som altid holdt af piquante Situationer, kom den 7de December ud til Frederiksborg for at tage Afsked . . . Hans Høiærværdighed [Monrad] undgik forøvrigt ikke ved Taffelet at blive "løftet" ud over sin sædvanlige sarkastiske Rolighed - hans Sarcasme har dog stedse forekommet mig at lide af nogen Keitethed - og det var vistnok under denne Løftning, eller maaske som en Øvelse til den franske Reise, at han talte Fransk efter Bordet"!

Tscherning beretter (16), at Monrad under taflet hurtigt havde

tømt sine kuvertglas og "meget smukt og hjerteligt" udbragt kongens skål indflettende nogle "Helstatsretirader" om riget "fra Skagen til Elben, fra Øresund til Vesterhav". Ligeledes havde han forsikret kongen, at såfremt denne kaldte ham, ville han vende hjem fra Paris. *Scheele* skal under taflet have sagt, at Monrad var "besoffen" (16)!

Om den første tid i Paris beretter datteren *Ada* (17):

> "Efter at have boet paa Hotel nogen Tid fandt vi endelig en Lejlighed i Rue Jacob . . . De første Uger var haarde, Fader var temmelig syg, "mal de Seine" hed det den Gang og hele Huset led mere eller mindre af det . . . Vort Drikkevand blev hver Morgen bragt fra Seinen i Tønder og fyldt paa et stort Filtrerapparat . . . og det blev regnet for særlig hygieinisk! Vi maatte have Læge, han kurerede med Opium og Bismuth".

Monrads sygdomstilfælde skyldtes formentlig inficeret drikkevand. - Til sønnen Viggo (født 1842), der opholdt sig hos Hammerichs i København, skriver Monrad 29. december umiddelbart lidt ejendommeligt (18):

> "Juledag var jeg i fransk reformert Kirke og syntes godt om Prædikenen. Jeg tænkte paa dig, og ønskede, at din Skjæbne i det Mindste i een Henseende maatte ligne min, og det deri, at du fra din tidlige Ungdom maatte naae at faae Jesus Christus til din Ven, at du maatte komme til at holde ret meget af ham, gjøre dig al Flid for at kjende ham og for at ligne ham. Tro mig, min kjære Søn, han er den trofasteste og bedste af alle, du kan ikke forestille dig, hvormeget at jeg skylder ham; at jeg under alle Livets Omvexlinger er glad og tilfreds, det skylder jeg ene ham".

Det er vanskeligt at vurdere Monrads egentlige bevæggrunde til at rejse til Paris. - *C.E. Fenger* skriver følgende nytårshilsen til ham (19):

> "Det har været saa vigtigt et Aar, og i hvad der er skeet har du taget saa væsentlig Del . . . Mine Tanker . . . [er] opfyldte af Erindringen om, hvad du i dette Aar har været for Landet . . . Jeg har i hele vort Samliv bestandigt været oprigtig imod Dig; de faa Gange, jeg har havt en anden Mening end du om noget Vigtigt have kun tjent til at styrke min Tillid baade

til din Indsigt og dine Bevæggrunde, og jeg har nu som før en fast Tro paa, at den Vei som du gaaer er den, som snart vil føre til Fred og Lykke".

Derimod skriver *Lehmann* 6. januar 1860 noget ironisk til ham (20):

"Jeg betragter dette [år] for Dig som en Slags Embedsexamen i europæisk Stiil i haute politique og haute volée, og tvivler aldeles ikke paa, at Du, vu et approuvé par l'empereur, vil komme hjem med et af Dine sædvanlige Egregier. - Jeg hører Du har leiet Værelser for et heelt Aar".

Vel ikke uden selvfølelse er Monrads svarbrev til Lehmann kort tid efter (21):

"Jeg opfatter ikke ganske paa samme Maade som Du Hensigten af Min Reise til Paris, og da jeg jo nødig vilde staa som den, der havde forfejlet mit Maal, saa maa jeg dog tilskrive Dig herom et Par Ord . . . Paris blev valgt dels af Hensyn til Børnene, paa hvis Undervisning i det franske Sprog et Ophold i Paris ej kunde andet end udøve en gavnlig Indflydelse, dels af Hensyn til mig, hvem denne By vilde gøre det lettere at erhverve et mer og mindre klart Overblik over de politiske Forhold og muligt ogsaa skaffe et eller andet Bekendtskab, der kunde blive til Gavn. At jeg ønsker at præsenteres for min Protegé Kejseren er en Selvfølge, men nogen politisk Betydning kan jeg ikke tillægge dette Skridt; alt hvad en afskediget Minister siger er i højeste Grad mistænkeligt . . . Det vilde derfor være meget uklogt af mig, om jeg i en saadan Stilling vilde foretage noget politisk Experiment . . . Hvad Forholdene i Hjemmet angaar, da har jeg haft fornyet Lejlighed til at gøre den Erfaring, at selv en kortere Fraværelse kaster en besynderlig Taage over, hvad man kender saa godt, naar man selv er tilstede".

Monrads ophold i Paris skulle blive kortvarigt. Den 8. februar 1860 døde Rotwitt pludselig, og regeringen opløstes. Den 13. februar blev der på initiativ af *C. Blixen-Finecke* telegraferet til Monrad med opfordring til at vende hjem for at søge at danne regering (22). Den 16. februar var han tilbage i København. Krieger optegner da, at Monrad havde tænkt sig at overtage posten som konseilspræsident og udenrigsminister (23), men at vanskelighederne i regeringsdannelsen lå i forhandlingerne mellem ham og Hall, "de to stridige og skinsyge Mænd" (24). *M.P. Bruun* optegner 13. februar 1860 (25): "Det var Halls bestemte mening, at Monrad vilde

komme og tage styrelsen, at Monrad længe havde attrået at blive udenrigsminister, og at han derfor var reist til Paris. Både Hall og de andre yttrede sig bittert om Monrad". *C.F. Allen* derimod skriver til Monrads (26): "Min Tanke, og Mange Andres, havde fra først af været, at det ikke kunde være andre end Monrad, der kunde bringe Orden i Tingene".

Monrad forsøgte at danne regering. Han opfordrede blandt andre *M. Rosenørn* til at træde ind i ministeriet. Denne beretter herom (27):

> "Jeg mindes, at jeg engang til Monrad havde udtalt mig om, hvilken Lettelse jeg følte ved at befries fra den moralske Ansvarlighed, Ministerstillingen medfører, men at han svarede mig: "Aah! giv mig Magten: Ansvaret tynger mig ikke" . . . Men i 1860 kunde jeg efter hans tidligere, her anførte Ytring, godt forstaa, at han paatog sig at danne et Ministerium. Derimod blev jeg forundret, da jeg fra ham modtog et Telegram om at indtræde i dette som Indenrigsminister. Jeg var ikke villig hertil, men fandt dog, jeg skyldte vor tidligere Samvirken personlig at overbringe ham min . . . Undskyldning, saa meget mere som der laa mig adskilligt paa Hjerte, hvad jeg kun kunde sige ham i Enrum. Det dreiede sig navnlig om Kongens Hof, men blev af Monrad afvist med en Cynisme, jeg ikke kan gjentage".

Selv synes Monrad umiddelbart at have været veltilpas. Således skriver han 21. februar 1860 til hustruen, der endnu var i Paris (28): "Jeg befinder mig meget vel og har inat sovet 10 timer, saa jeg vaagnede som nyfødt". Derimod fandt flere i hans nære omgivelser, at han da var *"gal"*! Således optegner Krieger 22. og 23. februar 1860 (29): "Monrads Opførsel er vistnok heel eiendommelig . . . Igjennem P. Hjort og Holst lader Blixen sig forlyde med, at Monrad er gal . . . Blixen . . . vil bringe i Erindringen, at Monrad har været fra Forstanden, omtrent som Andræ"!

Det kan ikke nærmere tidsfæstnes, hvornår Blixen og Andræ iøvrigt vil mene, at Monrad havde været "fra Forstanden".

Den 24. februar 1860 dannede Hall regering. Monrad blev kultusminister og indenrigsminister ad interim. - Fra den tid beretter I.P. Trap (30):

"Hall laa mig nærmere end Monrad . . . Han var vistnok lige saa begavet som Monrad, men denne havde mere Energi, men ogsaa meget større Egoisme og Forfængelighed, han stod stadig for sit aandelige Speil for at se, hvorledes en Situation klædte ham, og han fandt, at de mest piquante, de dristigste Situationer klædte ham bedst",

og ved et taffel efter regeringsdannelsen udtrykte kongen (31): "Ja Monrad er ikke at stole paa, men naar han giver Haanden, og man siger: "Ærlig Monrad!", saa kan man tro ham".

Den 4. marts 1860 skriver Monrad til hustruen (32):

"Jeg behøver ikke at sige dig, at jeg har meget at bestille, Landsthinget, Folkethinget, Indenrigs- og Cultusministeriet optager hele Dagen, saa jeg er traadt ud af Forbindelse med Literaturen, og har meget ondt ved at faae gjort de fornødne Visiter . . . Jeg længes meget efter at høre fra dig".

P. Rørdam skriver efter den 8. marts 1860 at have været sammen med Monrad (33):

"Monrad har ellers en haard Stand; thi Thingene tage haardt paa ham; han taler ei som den, der er sikker paa velvillige Øren, men som den, der veed, at han bliver beskuet med skarpe Øine",

og *S. Høgsbro* fandt da (34), at Monrad talte "lumsk og slesk", ligesom han fandt ham "uforklarlig" - drevet af "noget højere" end af hans "egen person", men som minister "ikke nær saa farlig" som han var som rigsdagsmand. Enkedronningen fandt, at han havde en sammensat karakter (35): "Der er mange forskjellige Elementer i Monrad; maatte Christendommen seire i ham og bringe alt i Harmonie".

Umiddelbart lidt ejendommeligt virker det, når Monrad 8. marts 1860 i folketinget kan udtrykke, at (36):

"Det kan aldrig falde mig ind at ville rette mig efter *øjeblikkelige* stemninger, som maatte fremkomme i dette eller det andet Thing eller i Populationen; thi Intet er mere afvexlende og flygtigt end saadanne Stemninger. Hvad jeg bryder mig om og bygger paa, er Thingets Afstemninger og vedtagne Beslutninger, men jeg vil ikke være et Instrument, hvorpaa Thingets Stem-

> ninger fløite snart den ene og snart den anden Melodi, alt som det finder for godt; dertil maa man søge Andre, der ville være villige til Sligt".

Monrad og A.L. Casse "søgte forgjæves at bevæge de andre" i et udvalgsmøde, optegner *M.P. Bruun* 30. marts (37), og en uge senere skriver Høgsbro (38): "Monrads hævnende haand er faldet tungere og hurtigere, end jeg havde ventet, over skolen og mig".

I april 1860 rejste Monrad til Paris for at hente sin familie hjem. Han blev modtaget i audiens hos kejseren (39). Krieger beretter (40): "Det er en Selvfølge, at man i Paris paa Legationen haanede Monrad".

Biskop Martensen giver vedvarende nogle ublide karakteristikker af Monrad. Således skriver han i maj 1860 til Gude (41):

> "Monrad seer jeg meget sjelden og ønsker heller intet Samqvem [med]. Han er mig vedvarende ubehagelig, og der arbeides alligevel bedre med Hall. Klarheden og Indsigten er ingenlunde større hos Monrad, og Energien lægges som oftest af Monrad paa urette Sted",

og i september beretter han (42): "Monrad er dog fræk og fordærvelig".

Fra den tid optegner *M. Hammerich* (43): "*Monrad*, Ministeren, synes især at lægge an paa en preussisk Forretningsgang, hvor han kan føle Tøilerne i sin Haand".

Rigsdagssessionen fra oktober 1860 til februar 1861, *"Den store Session"*, skulle takket være Monrad blive en af de mest frugtbare i landets historie. Monrad forelagde i denne samling 21 lovforslag i folketinget og 15 i landstinget, og 42 til dels meget vigtige love, deriblandt den store jernbanelov, blev samlingens resultat (44).

Fru Andræ optegner (45): "I Rigsdagen . . . udfolder Monrad en storartet Virksomhed og gebærder sig som en Fisk i Vandet. Hall derimod er tidt ikke i godt Humeur, Monrad er ham ikke behagelig".

Det har været med noget blandede følelser, Høgsbro skriver (46):

> Den 11. november 1860: "I denne uge skal altsaa kampen med Monrad begynde. Han er en mageløs arbejdshest, der i stedet for at trættes bliver livligere og muntrere ved det arbejde, der vilde overvælde andre. Der er neppe nogen, der kan nægte ham sin beundring for det læs, han i denne tid trækker med saa stor lethed. "Skade at han er gejstlig" sagde Tscherning forleden aften. Jeg gjorde indsigelse og mente, at hans ulykke var, at han var for lidt gejstlig i den sande betydning . . . Kan vi holde Monrad stangen denne gang, tænker jeg, at ærlighed og sandhed har vundet en stor sejr i landet". Den 25. november 1860: "Jeg næsten hver dag har været i ilden og det som oftest baade mod Monrad og Tscherning paa én gang . . . Monrad, der truede med at ville gaa af, naar han ikke fik sin krig frem, synes at have betænkt sig . . . Han er iøvrigt meget venlig mod alle, ogsaa mod mig; men han har endnu mere vist, i hvilken grad han kan bøje sig efter omstændighederne og derfor maa være upaalidelig". Den 6. december 1860: "Det er klart, at Monrad har magten her og, for at beholde den, godt kan give noget efter i de indenrigske anliggender . . . I kirke- og undervisningssager vil han derimod ikke vige . . . Saaledes er han meget farlig. Vi maa hellere ønske, naar vi vil de aandelige interessers fremme, at Hall har magten end Monrad".

Meget væsentligt er det, når Høgsbro i sine erindringer taler om den "underlige dobbelthed i Monrads stemning . . . Hans forunderlige, uforklarlige stemningsudtalelser" (47).

Om Monrads "overmenneskelige"arbejdsindsats under "Den store Session" udtrykker oliemøller *Schytte* i landstinget (48):

> "Ogsaa fordi Sagen ligger i en Mands Haand hvem vi ikke allene ved denne, men ogsaa ved mange andre Leiligheder have seet med Utrættelighed, med en Arbeidsomhed, der næsten er overmenneskelig, stræbe at føre de Sager, han har under sin Forvaltning, til Maal og Ende. Han har udtalt, at han har forlangt Meget af de Mænd, der have staaet under hans Ledning (49); jeg vil sige: Han har visselig ikke sovet, naar de Mænd, med hvem han har arbeidet, have vaaget".

"Den store Session" blev 26. januar 1861 fejret med den såkaldte "store Forsoningsfest". Monrad hyldedes her stærkt. Selv holdt han "et ypperligt Foredrag", der findes refereret i "Dagbladet" (50):

"Han begyndte med at kaste et Blik paa Rigsdagens Gjerning i denne Session og dvælede spøgende ved den grusomme Fremfærd, Folkethinget havde viist imod hans Barn, Expropriationsloven for Kjøbenhavns Fæstningsværker, men gik derpaa med Alvor over til den Paastand, at ogsaa denne Rigsdagssamling ved sin Gjerning havde styrket Friheden i vort Fædreland; han sammenlignede Friheden med de store Naturkræfter, der virke i Stilhed og uophørlig lægge Noget til, ganske Lidt, men uafbrudt, indtil der tilsidst fremkommer et forbausende Resultat; ligesom Agerdyrkningen forbedrer Jorden ved hvert Aar at tilføre et ganske tyndt Lag ny Muldjord, saaledes skulde Rigsdagen hvert Aar tilføje et lille Lag "Frihedsmuld", og det havde den ogsaa gjort iaar".

Om Monrads enorme arbejdsindsats under "Den store Session" skriver historikeren *N. Neergaard* (51): "Næppe har nogen dansk Minister baaret en Arbejdsbyrde saa tung som Monrads i denne Rigsdagssamling . . . Monrads Førerskab elektriserede ogsaa Rigsdagen; den kom i denne Samling helt ud af sit vante sindige Trit, Sagerne fremmedes med hidtil ukendt Hurtighed, og det ene lange Aftenmøde fulgte efter det andet. Foruden den omfattende Forberedelse og de mangfoldige Konferencer med Udvalg og enkelte Rigsdagsmænd, som Gennemførelsen af et saa betydeligt Lovgivningsstof indenfor det forholdsvis korte Tidsrum af fire Maaneder krævede, holdt Monrad i Løbet af denne Tid ikke mindre end 766 Rigsdagstaler [af samlingens ca. 5000 foredrag]. . . Aldrig er vel nogen dansk Minister bleven saa lovprist fra alle Sider som Monrad i denne Samling".

Efter at have nydt megen autoritet og påskønnelse for sin store politiske indsats skulle Monrad snart komme i miskredit. I februar 1861 opstod der nemlig, væsentligst på grund af hans helstatsbetonede særstilling, svære bryderier inden for ministeriet (52).

Den 7. februar havde således Hall, Fenger og Monrad et møde, overværet af Krieger, der da optegner, at "Monrad var meget vild". Monrad skal i hurtig rækkefølge have kastet sig ud i de mest selvmodsigende forslag (53). Hall skal herefter have overvejet at udskifte ham med Lehmann. Til denne skriver Hall (54): "Monrads ubegribelige og beklagelige Optræden har kostet mig en Del bitre

Øjeblikke og mange Timers Anstrengelser". Monrad skal da have overvejet at træde ud af regeringen, idet han mente, alle var "imod ham" (55).

Monrad havde tidligere erklæret sig tilhænger af et politisk liv uden bestemte partiskel (56):

> "Venner og Uvenner vexle saaledes for mig efter de forskjellige Forhold, alt eftersom de Vedkommende stille sig til selve Sagen. I det Hele taget troer jeg ikke, at det egentlig stemmer med vor hele Charakteer og Tænkemaade at have skarpt udviklede Partier; vi see paa enhver Sag, vi stræbe efter bedste Skjønnede at danne os en Overbeviisning om den, og saa stemmen man for det, som man anseer for at være det Rette".

Man fandt, at Monrad var en *uudgrundelig* politiker. Således bringer tidsskriftet *"Vindex"* i marts i 1861 en skarp kritik af ham (57):

> "*Monrad* synes os at være en Politiker vanskelig at udgrunde. Det er vist neppe ganske rigtigt, naar man har kaldt ham en sand og conseqvent Heelstatsmand . . . Da Magister Monrad optraadte første Gang hiin 3die Decemberaften 1839 . . . og henrev Alle ved sin usædvanlige, næsten dæmonisk gribende Veltalenhed, og da han nogle Dage efter udsendte sine flyvende politiske Blade, der talte et Sprog hidtil ukjendt her i Landet, da tvivlede neppe Nogen om, at denne Mand jo, hvis ei han fortæredes af sit eget Genies Brand, vilde stige høit i sit Fædreland og udøve en stor og gavnlig Indflydelse paa dets Fremtid. Han er nu naaet omtrent til det høieste Trin, hvortil en Undersaat kan naae - men han er dog neppe nogen stor Mand; han har havt en stor og god Indflydelse paa sit Lands politiske Udvikling, men han - *har havt* den . . . Under de senere Aars politiske Kampe har han, baade som Deputeret og Minister, lagt en sjelden Skarpsindighed og dialectisk Kunstfærdighed for Dagen, men - liden Grundsætningernes Styrke. Skridt for Skridt er han veget tilbage fra de Principer, han selv har indskrevet i Grundloven, bøiende sin smidige Aand og Characteer under Omstændighedernes Tryk, idelig beredt til at gribe Magten . . . Med halsstarrig Iver, men visselig atter uden sand Tro, søger han nu at gjennemføre sin Theori . . . Vist er det, at han i sit Forhold til Heelstatsideen ikke har fornægtet *een* Grundsætning - den som han selv har betegnet som saa følgeværdig . . . Det er af største Vigtighed, at man ei chrystalliserer sig i sine Anskuel-

ser (58)".

Vennen *Fr. Barfod*, der selv i mange år var folketingsmedlem, bekræfter senere, at man tit var "i Vildrede" med Monrad (59):

> "Som bekjendt, behersker han jævnlig Debatten med en Spøg eller en Leg. Ogsaa naar Samtalen med Enkeltmand ikke griber ham, bliver den ikke sjelden spøgende eller legende; den kan da blive *meget* let, den kan vel endog stundom antage Præg af Letsindighed. Derfor er Mængden tidt i Vildrede med ham; derfor er den ikke altfor utilbøielig til at ansee ham for en Mand uden Alvor, for en upaalidelig Mand. Han er langtfra selv uden Skyld, naar man betragter ham paa denne Maade, men man gjør ham dog ligefuldt storlig Uret".

Med det tiltagende urolige billede, der umiddelbart tegner sig af Monrad, er det forståeligt nok, når fru Monrad endnu i 1861 skriver (60) at have "levet et stærkt bevæget Liv".

Midt i april 1861 skriver Krieger i sin dagbog (61), at Monrad udtaler sig på "en høist besynderlig Maade" om de slesvigske forhold. M.P. Bruun optegner (62), at han ytrede sig "meget mistrøstigt" og ikke mente, at man kunne vente sig noget af stormagterne. I ministeriet var det især Monrad, *H.N. Clausen* "frygtede" (62). På samme tid er det, at *Ploug* skriver (63), at Monrad er "meget farligere [end Hall] fordi han er gaaet op i bar Regerelyst". Den 2. maj 1861 optegner Krieger (64):

> "Monrad klager over Mishandling i Pressen, og vil have Hall til at fragaae al Andel, men det hjælper ham ikke; Hall siger: Hvorfor kan Du ikke være rolig? Hvorfor taler Du med Prindsen, med Diplomater".

Med tydelig adresse til Monrad er det, at *Vedel* i en artikel skriver (65):

> "Der er en vis experimenterende Drift, der aldrig kan forblive rolig, søger Problemerne for deres egen Skyld og for at nyde den dialectiske Fornøielse at tumle med dem - dette Urolige, Flyvende, Uhyggelige . . . at selv private Samtaler med de herværende Fremmede [gesandter] kunde gjøre overordentlig Skade for Situationen"!

Fremdrages skal episoden omkring hyldesten til *Grundtvig* på dagen for dennes 50-års præstejubilæum 29. maj 1861 (66). Monrad havde nemlig i den anledning til kongen indstillet, at Grundtvig tildeltes titel og rang med Sjællands biskop. Dette havde kongen imidlertid afslået og ønskede i stedet at tildele ham kommandørkorset. Men på selve dagen havde Monrad holdt en tale til Grundtvig og meddelte ham titel af biskop 'i henhold til kongens ønske' under henvisning til, at han, Grundtvig, ved siden af Kingo og Brorson, var "vor tredje store Salmedigter". Kongen blev "meget vred" over Monrads "uredelige handlen", og biskop Martensen fandt (67), at han fortjente en offentlig irettesættelse, og karakteriserede hans tale som "svinagtig", - "blot og bar Contrabande og Smugleri og i Grunden en Prostitution for en Cultusminister"!

Grundtvig skriver til sin søn herom 3. juni 1861 (68): "Monrad kom ikke blot selv med Bispe-Brevet . . . han . . . udbragte endog en Skaal paa *Skraa* (?) til min Ære . . . Ministeren vedblev . . . til ud paa Aftenen at være meget omgængelig". Få dage senere skriver Monrad til Barfod (69): "Du bedes undskylde, at jeg ikke seer mig istand til at nedskrive de Ord, der af mig bleve sagte ved den Grundtvigske Fest". Ifølge Trap skal han bagefter have været "noget flov" over episoden (66). - Spørgsmålet må være, hvordan han havde turdet handle, som han havde gjort, imod kongens udtrykkelige vilje (66).

Ved indvielsen af Løgstør kanal 13. juli 1861 havde kongen ifølge Trap (70) "ikke vist sig naadig imod Monrad, havde ikke ladet ham kjøre med sig, havde flere Gange stiklet paa ham. Monrad synes dog at have haabet, at Aabningsdagen skulde bringe ham Storkorset . . . Monrad stødte Hans Majestæt ved sin Tale, hvori der indeholdtes Noget om, at Folkemagt og Kongemagt skulle gaae op i hinanden".

I slutningen af august 1861 havde Monrad meddelt Hall, at han ønskede at afgive en af sine porteføljer (71). Midt i september 1861 blev herefter Lehmann udnævnt til indenrigsminister i stedet for Monrad, som nu måtte nøjes med at være kultusminister. Denne rekonstruktion af ministeriet måtte Hall foretage for at afstive

sin vaklende popularitet, ligesom den i udlandets øjne betød, at den danske regering ville fremme Ejderpolitiken, som Monrad stadig havde vist sig utilbøjelig til at følge. Ministerskiftet fremkaldte bitterhed hos Monrad (72). Han indtog da også, skriver historikeren Neergaard (73), i de følgende to rigsdagssamlinger "en paafaldende tilbagetrukken Stilling".

Sofus Høgsbro har følt sig såret og truet af Monrad. Således skriver han (74):

> Den 20. oktober 1861: "Monrad, som om Tirsdagen havde truet mig med at berøve Skolen al Understøttelse, og om Torsdagen havde saaret mig ved at gaa aldeles uden om Sagerne og søge at vende alt til Latter, kom hen til mig, mens jeg talte med Lehmann, og begyndte at skæmte over mig som den, der kunde forsvare saa gal en Anstalt som den grundtvigske Sorø Høiskole af 1847, og som den, der kunde tro, at Rødding gav en bedre Undervisning end f. Eks. Bertel Nørgaards i Salling, men blev vist bort af Lehmann". Den 6. december 1861: "Da jeg forleden rejste mig for at tage Ordet mod Monrad i Kunstakademi-Sagen, gik han lige hen foran mig og sagde temmelig vredt: "Lad mig nu se, De ikke irriterer mig". Jeg svarede, at jeg skulde se at gøre det saa lidt som muligt. Bagefter kom han hen og beklagede sig over, at jeg baade denne Gang og ellers, naar jeg talte irriterede ham". Den 13. december 1861: "Monrad sagde til mig, at det var første Gang, jeg ikke havde irriteret ham . . . Han var iøvrigt i Dag i godt Humør, fortalte Anekdoter o.s.v.".

I hofkredse betegnedes Monrad som "i selskabelig Henseende en Klodrian", hvilket også var Halls opfattelse (75). Følgende ironiske karakteristik giver Krieger (76):

> "Monrads storslaaede Natur har vel overvundet den indskrænkede Livskreds, hvori han oprindeligt bevægede sig, men ved Spring, noget voldsomt. Fra Philosophiens Studium og det mest studentikose Liv sprang han gjennem Werlin ind i det Lythanske Familieliv og blev Verdensmand ved en voldsom Villiesact; i Begyndelsen, naar han gik op og ned ad Gulvet, med Chapeaubas under Armen, saae vel En og Anden lidt forundret paa ham, men det satte sig".

Efter nytårstaflet skriver Krieger 1. januar 1862 (77), at Monrad

under dette ikke drak "Glasset ud, da Kongens Skaal udbragtes; til Gjengæld tømte han derpaa, da Kongen klagede, alle sine Glas, det ene efter det andet". Tre uger senere optegner han (78): "Monrad behandler stadig Lehmann cynisk".

Det er et ganske andet indtryk, man får af Monrad i et brev, han 11. januar 1862 skriver til en formentlig tidligere præstekollega (79):

> "Jeg har ladet hengaae saa lang Tid, inden jeg takkede . . . [Dem] for at De med Venlighed erindrede mig saavel 24de November [1861 - Monrads 50-års fødselsdag] som den 1st Januar, fordi jeg gjerne vilde skrive til Dem . . . i god Roe uden Hastværk . . . Den geistlige Lønningslov fik jeg ikke ført igjennem denne Rigsdag, og det var da heller ikke min Hensigt; en Sag af saa stor Betydning fortjener moden Overveielse fra alle Sider inden den sættes i Værk . . . Naturligviis kan der om en saadan Sag være mange Meninger, men naar man har anstrengt sig af yderste Evne for at finde det Rette, saa tør man vel haabe Tilgivelse, om man desuagtet skulde komme til at begaae en Feil. Jo mere ansvarsfuld den Gjerning er, som man har med at gjøre, des mere levende bliver ogsaa Følelsen af Trang til Tilgivelse. Mest tynger naturligviis i denne Henseende Forholdet til Tydskland, men jeg har dog endnu ikke opgivet Haabet om, at Freden i det kommende Aar vil kunne bevares uden at gjøre Opoffrelser, der er fordærvelige for Fædrelandet . . . [De] veed, at jo ældre man bliver, desmere lever man i sine Børn. - Og naar jeg nu seer tilbage paa det forløbne Aar, i hvilket jeg har naaet det halve Aarhundrede, saa maa jeg være taknemlig for alt det Gode, som er bleven mig til Deel".

Meget hånligt udtrykker han derimod til A. Hage 11. februar 1862 i rigsrådet (80):

> "Alle Tilhørere maa nu kunne dømme om den Maade, hvorpaa det ærede Medlem [Hage] kan opfatte en Andens Ord . . . Det ærede Medlem mangler Evne til at opfatte; han kan ikke opfatte skarpt, hvad der siges, eller hvad han læser, det er netop hans Mangel, og det bedste Beviis herfor er hans Opfattelse af mit Foredrag".

H.N. Clausens mistillid til Monrad var stærkt voksende. Således skriver biskop Martensen i maj 1862 (81):

"Clausen er, som jeg af en Samtale kunde slutte, i en meget stor Misstemning mod Monrad, hvem han, vistnok ikke uden Grund, bebreider Charakterløshed, Mangel paa Principer, Eftergiven for Folkethinget ene og alene for at opnaae Noget i andre Retninger"!

På samme tidspunkt er det, at den svenske gesandt i København *H. Hamilton* betegner Monrad som "den slugaste" af de danske ministre, og at han skal have haft planer om "at innästla sig" med den svenske konge under dennes forestående besøg i København. Det var Monrads hensigt at drøfte skandinavismen med ham. Den svenske minister *Manderström* understreger da, at det var kendt og bevidnet, at Monrad var "en ful Fisk" (82).

Biskop Martensens holdning til Monrad bliver stadigt mere kritisk Således skriver han 21. oktober 1862 til Gude (83): "Hvad siger De dog om Monrads Anordning om Kirkernes Brug tvertimod hele Geistlighedens Indstilling? Hans Selvtillid og Despotisme er dog uden Grændser. Denne Anordning er Noget af det meest Fordærvelige og Kirkeopløsende"!

Få dage senere optegner Krieger (84): "Monrad skal sige til "Gud og Hvermand", at han slet ikke har Noget at gjøre i det nuværende Ministerium". M.P. Bruun oplyser (85), at Monrad beklagede sig over den uvilje, man fra flere sider viste ham.

At det for Monrads omgivelser ofte har været vanskeligt at få hold på hans mening bekræftes af *I.A. Hansens* følgende bemærkning til ham i folketinget midt i november 1862 (86):

"Det er af de Grunde, der tage sig overordentlig smukt ud i en Forhandling, og naar det bliver sagt med salvelsesfuld Stemme, synes der at ligge Noget i det, hvori man siden opdager, at der ikke ligger Noget",

og hvorpå Monrad spøgefuldt, ironisk replicerer (87):

"Det er ikke usædvanligt - det har hændet mig tidligere - at naar man ikke kan anføre Noget mod mine Grunde, saa angriber man min Stemme - ja, man har endogsaa ved slige Leiligheder angrebet mit Blik. Jeg troer nu, at Spørgsmaalet om min Stemme egentlig ikke vedrører denne Sag; en Stemme har den Egenskab, en anden Stemme en anden Egenskab; Ens Stemme, og det er maa-

skee Tilfældet med min, kan være for følelsesfuld, medens en Andens Stemme har noget Indædt - enhver Fugl synger med sit Næb, men det er i ethvert Fald vist, at vore Stemmers Beskaffenhed har Intet med Forhandlingen her at gjøre - Beskaffenheden af min Stemme vedkommer sandelig ikke det Spørgsmaal, om man bør foretrække Overfarten mellem Strib og Fredericia for Overfarten mellem Middelfart og Snoghøi".

Monrad var nu på grund af sin kirkepolitik kommet i et åbent modsætningsforhold til H.N. Clausen, der beretter herom i sine erindringer (88):

"Mit Forhold til *Monrad* - én Gang varmt, - havde længe været køligt; fra dette Tidspunkt sank det til Frysepunktet, uden igjen at hæve sig. Jeg kunde ikke finde Bund i Manden. Det vilde ikke lykkes mig at opdage Noget, der stod saa ubetinget fast for ham, at han ikke skulde kunne findes villig til at gaa paa Akkord"!

og Martensen skriver i februar 1863 (89):

"Monrads Færd er dog skandaløs og tillige i høi Grad uklog. Det forekommer mig kun, at Clausen, der naturligviis i høieste Grad er indigneret, havde burdet tage stærkere fat. Monrads Absolutisme har her virkelig overgaaet mine Forventninger, thi jeg troede i ethvert Tilfælde, at Klogskab havde maattet byde ham ingen Hindringer at lægge i Veien".

Herefter skal omtales det initiativ, som Monrad, Lehmann og Hall i januar 1863 tog over for H. Hamilton med henblik på at undersøge mulighederne for at danne en politisk og dynastisk nordisk union (90). Hamilton betegnede initiativet som *landsforræderi*.

Den 1. januar 1863 havde Monrad således under nytårstaflet henvendt sig til Hamilton og sagt ham, at Danmark inden for to måneder måtte have et forbund med Sverige og siden forsvare sig til det yderste eller også opgive enhver tanke på en skandinavisk politik og selvstændighed, samt uden strid slutte sig til Tyskland og underkaste sig dets fordringer. Efter forinden at have anmodet om Hamiltons *personlige* understøttelse i sagen opsøgte Monrad ham 11. januar og forelagde under påberåbelse af fortrolighed et forslag til en *skandinavisk føderativ stat*. Til sidst sluttede han:

"Enten lægger jeg armene over kors, besætter mine ledige præsteembeder m.m. og lader alt gå til sin opløsning, eller også må jeg tage et skridt, som kan redde os. Jeg spørger Dem således, ikke som svensk *minister*, men som svensk og menneske: "Hvad vil De gøre for en politisk forbindelse mellem de tre skandinaviske riger til ét?" Hamilton havde svaret ham "ganske kort og ærligt", at for en fuldstændig sammensmeltning af de tre skandinaviske lande ville de dertil nødvendige vilkår ikke indtræffe i hans og Monrads levetid, "men havde han levet på en tid, da der kunne have været tale derom, ville han have anset det for et mål, som var en *Richelieu* værdigt". Efter Hamiltons bemærkning havde Monrad sagt farvel, uden at Hamilton havde fået indtryk af, hvorledes Monrad optog hans svar. - Monrad selv har ikke efterladt sig optegnelser herom. - Hamilton beretter om Monrads optræden i flere private breve til den svenske udenrigsminister Manderström, som svarer tilbage, at han ved Monrads optræden fyldtes med *"disgust"* og fandt den en illustration af Shakespeares "there is something rotten in the state of Denmark". Han var dog tilfreds med Hamiltons kloge svar til Monrad, "den lede frestaren - ty detta är väl den rätte Karakteren af Din interlokuter". Han spørger, om forslaget er "en lockande Irrbild", og finder det "högt Spel" - for ikke at tale om den "moralske Sidan" af sagen som ikke skjules af "den apostoliska Prestkåpan". Det hele foretagende "vara nog wannsinnigt". - Manderström forelagde forslaget for den svenske konge, som fandt, at ingen tillid burde eller kunne vises Monrad. - Efter Hamiltons opfattelse håbede Monrad på - ved at bidrage til ministeriet Halls fald - at gå ind i et nyt ministerium som konsejlspræsident. Han fandt, at Monrad var den, hvem man fra svensk side allermindst burde knytte nogen forbindelse med. Han kunne iøvrigt ikke forstå, hvorledes Monrad kunne optræde så upassende, og hvad der havde kunnet "vrida hjernan" på en iøvrigt "erfaren" mand. Han forestillede sig, at noget af forklaringen måtte søges i Monrads personlige egenskaber: "Är han en man, med slughet att stundom förställa sig, men med häftiga [Lidenskaber], stor maktlystnad och äregirighet, samt mycket hög tanka om egen förmåga. Han vill framför allt triumphera öfver Pr. Chr. och Hall . . . Yterligheterna ere hans element, och endast de kunna erbju-

da ett tillräckligt fält för hans ärelystnad". - Lehmann havde i sine synspunkter nærmet sig Monrads, dog inden for "lovlige og anstændige grænser", medens Hall havde været mere forsigtig, skriver Hamilton.

Den 25. januar 1863 døde Monrads fader - 82 år gammel - "efter længere Tids Svagelighed" (91). - "Gamle Folk paa Stedet husker endnu, hvor gribende hans Søn . . . talte ved sin gamle Faders Baare" (92). Ellers ses Monrads umiddelbare reaktion ikke, men man kan forestille sig, hvilket indtryk det må have gjort. Faderen havde jo ifølge Vedel til sin død været præget af "dyb Melankoli og Mistro til alle, især mod hans nærmeste" (93). Tre år senere skriver Monrad om forældrene (94), at nu var "de begge døde og deres Grave ligger fjernt fra hinanden, men for min Tanke fremstille de sig som forenede, som da jeg saa dem første Gang, kun at der ei er mere Graad", hentydende til familiens opløsning i sin tid på grund af faderens sindssygdom.

Den 23. marts optegner Krieger (95), hvorledes Monrad "udvikler sine constitutionelle Theorier og sin hele Optimisme" over for Hall og ham, og at Lehmann "vilde ikke komme idag, for ikke at skjændes med Monrad", og en uge senere beretter han (96), at der mærkeligt nok var "ganske stille i Byen; kun tales noget om Monrad's Udtræden, saa disorienteret er man". På samme tid var det, at Martskundgørelsen, som betød det principielle brud med helstaten, undertegnedes. Selv havde Monrad fundet dette skridt nødvendigt.

Monrad fandt, at regeringen i den grad blev angrebet og misforstået, at han kunne tænke sig atter at optræde som *redaktør*. Således udtrykker han 4. maj i rigsrådet (97):

> "De ærede Herrer ville see, at Regjeringen i den Tid, der hengaaer mellem Rigsraadets Sessioner, lever under en daglig Overdængen af de stærkeste Angreb og Misforstaaelser; men man har virkelig ikke Tid til at beskjæftige sig med at gjendrive dem. Det vilde være en stor Fornøielse, naar man kunde have Tid til atter at optræde som Redacteur; thi Vildfarelser gjøre sig gjældende i en overordentlig Grad, og de groveste Paastande, der flere Gange ere gjendrevne, vedblive at komme frem . . . Man bliver ked af det

Ja, der er et halvt Nei, af det Nei, der er et halvt Ja, af denne Puffen og Støden, denne Holdenigjen, naar man skal til at falde, af denne Gnavenhed, som finder at udsætte paa Alt, medens man dog har Mangel paa Mod til at sige: Lad mig gjøre det; jeg kan gjøre det meget bedre. Der er noget aldeles Eiendommeligt ved denne Mellemting af skjult Gnavenhed, Ærgrelse, Misforstaaelse og Mistrøstighed, som selv siger, at man ikke kan gjøre det bedre; dette, der hverken er Tillid eller Mistillid, denne besynderlige Sammenhoben af trevne og gnavne Følelser er virkelig kedelig at leve i".

Den hjemlige politiske situation blev mere og mere tilspidset. Monrad var ængstelig for, at det med en forbundsbeslutning kunne blive forbi med "et selvstændigt Danmark". - "Hele vor Udvikling" ville blive standset, dersom de holstenske stænders samtykke krævedes i "Rigets almindelige Fællessager". Således udtrykker han 12. maj 1863 noget voldsomt i rigsrådet (98):

"Saa er det indlysende, at ad den Vei kan vor Selvstændighed ikke bestaae. Jeg vil derfor for mit Vedkommende erklære: at det er for mig det afgjørende Punkt. Deri vil jeg ikke kunne finde mig (Hør! Hør!). Paa dette Punkt vil jeg, om det skal være, styrte Landet i Krig (Ja! Hør!) og om det skulde koste nok saa store Offre, ikke tage i Betænkning at paatage mig et saadant Ansvar (Hør! Hør!). I denne Fordring fra Forbundets Side vil jeg ikke finde mig, derpaa kunne vi ikke gaae ind . . . Det er store og betydelige Opoffrelser, der ere gjorte, og som man ikke kunde være gaaet ind paa, uden fordi det altid falder tungt paa Sjælen at paatage sig Ansvaret for at være med at kaste et lille Land, som staaer ene om at værge sig imod Overmagten, ind i saadanne Eventualiteter, som dem, hvorom her er Tale. Det er den eneste Retfærdiggjørelse for, hvad man har gjort, at man saa meget som muligt vilde nærme sig det tydske Forbunds Beslutning, for at see, om man dog ikke kunde beholde tilbage Danmarks Riges Selvstændighed. Det er Grunden, hvorfor man har gjort det, og derved med mere frelst og fri Samvittighed kan gaae ind i de alvorlige Tidsomstændigheder, som maaskee ville komme, fast overbeviist om, at vi have gjort vort Yderste, for at bevare Freden, og at det derfor ikke er vor Skyld, dersom det desuagtet ikke lykkes; men fast bestemt paa, at dersom det ikke lykkes, saa skal man holde ud og ikke lade sig forknytte, selv om det skulde komme dertil, at tydske Flag vaiede fra Skagens Fyrtaarn . . . Jeg er modstræbende gaaet til det, som nu foreligger, og jeg har havt ikke liden Kamp forinden . . . Jeg

> siger ikke, at det staaer saaledes som noget Afgjort for mig, at den Politik, som Regjeringen maa følge, skulde kunne frelse Landet - nei, saaledes staaer det ikke for mig; men der er Tilfælde i Livet, hvor man maa vove, hvor man bliver dreven til et Punkt, hvor man siger: "Længere kunne vi ikke gaae, og nu maa det briste eller bære! og skal Landet gaae tilgrunde, maa det skee paa en hæderlig Maade".

Den svenske regerings mere og mere kølige sympati for den danske politiske situation gjorde, at Monrad følte, at det var "en uhyggelig Tid", som, skriver han 22. juli 1863 til hustruen på Føhr (99), gjorde ham "ilde tilmode, thi det forekommer mig, at der ikke gjøres saa meget som der burde gjøres". - På den tid har Monrad måske haft sine første kredsløbssymptomer. Således skriver han 1. august til hustruen (100): "Jeg befinder mig . . . meget vel. Fornemmelsen i min Haand har jeg optaget som noget der hører med til min Tilværelse".

Det tyske forbund havde under trussel om en forbundseksekution anmodet Danmark om at sætte martskundgørelsen ud af funktion (101). Efter fristens udløb - 27. august - svarede Danmark, måske i tillid til en nordisk forsvarsalliance, at man ikke ville opgive kundgørelsen, ligesom man ville opfatte en eksekution som krig. - Ved en fest hos Lehmann 3. september i anledning af, at Hamilton skulle rejse til Sverige for at få sluttet en forsvarsalliance, havde stemningen været uhyre fortrøstningsfuld, og hvor Monrad havde erklæret, at det var, som om han var til stede ved "en Forlovelsesfest mellem Nordens tre Riger". Planen om en forsvarsalliance strandede imidlertid på grund af hård modstand fra Manderströms kolleger, men man optrådte dog formelt over for Hall, som dette ikke var tilfældet, og hvorved man gav næring til farlige illusioner hos den danske regering.

Som minister, beretter M. Hammerich (102), havde Monrad "en hærskesyg Glæde af at sidde som Kudsk og føle Tømmerne i sine Hænder". Han ville indføre en eksamenskommission i teologi, men hvori biskop Martensen var uenig med ham. Således skriver Monrad resolut til biskop C. Th. Engelstoft formentlig i begyndelsen af september 1863 (103):

"Det tør saaledes betragtes som i Virkeligheden, om end ikke formelt, afgjort, at en Examenscommission vilde blive indført, og jeg haaber, at De kjender mig for godt, til at vide, at jeg, efter at have taget min endelige Beslutning, ikke vil vige for nogen Hindring, som man maatte lægge i Veien for mig . . . og da Martensen . . . har erklæret sig afgjort uvillig til at træde i Spidsen for en Examenscommission, saa tager jeg i denne Forlegenhed min Tilflugt til Fyens Biskop med min anstændige Anmodning om, at overtage dette Hverv og saaledes forhindre Udbrudet af Krig mellem Cultus-Ministeriet og Sjællands Bispestol".

Danmark var blevet optimistisk i sin vurdering af den udenrigspolitiske situation, og i slutningen af september tog regeringen nu det sidste skridt hen imod Ejderstaten ved at fremsætte et forslag om en fællesforfatning for kongeriget og Slesvig. Monrad anbefalede forslaget - som så ofte før ud fra *opportunistiske* betragtninger, skriver Nyholm (104). Men han havde dog ikke opgivet håbet om helstatens beståen.

Et indtryk af stemningen i Monrads hjem på dette tidspunkt får man af et brev, han i oktober 1863 skriver til sønnen Viggo, som da lå som soldat i Fredericia (105):

"Jeg har ladet dig vente alt for længe paa Svar, men saaledes gaaer det mig; jeg tvivler imidlertid ikke paa, at Du har faaet udførlige Beretninger om Husets mærkelige Begivenheder. Johannes [Monrads yngste søn, født 1849] er bleven smidt ud af Reden, nu maa han selv rede for sig, og som han reder, saa ligger han. Baade han og jeg var kjed af Tingenes Tilstand, og saaledes besluttede vi at gjøre det sidste Forsøg . . . [på søkadetskole] . . . Og saa maa vor Herre sørge for Resten . . . Din Moder var igaar med Adda paa Hummeltofte spadserende fra og til Lyngby, og jeg gik dem imøde i Hellerup, hvorfra vi kjørte sammen hjem med Jernbanen . . . Studeer Jura i det Mindste een Time om Dagen. Om vi faae Krig, kan Ingen endnu sige. - Jeg længes efter, at Du kommer hjem; siden ogsaa Johannes er kommet bort, er Hjemmet blevet noget stille".

Den 13. november 1863 blev forslaget om fællesforfatningen vedtaget, hvorefter den skulle underskrives af Fr. VII. Han døde imidlertid forinden - 15. november. Chr. IX var hermed ved sin tiltræden, som helstatsmand, stillet over for en vanskelig situation.

Endvidere havde man fra udlandets side frarådet fællesforfatningen. Den 16. november opfordrede Hall i statsrådet, understøttet af Monrad, kongen til at underskrive snarest. Den 18. november underskrev han herefter forfatningen, som skulle træde i kraft den 1. januar 1864 (106).

Chr. IX skal have tøvet med at underskrive fællesforfatningen. Monrad skal have søgt at påvirke ham dertil personligt. Således beretter *N. Bøgh* (107), at Monrad selv til *Hegermann-Lindencrone* havde fortalt, at han, havende stor evne til at "imponere og tvinge Menneskene", var gået til kongen for at overbevise ham om, at han burde underskrive. Monrad skal i sit overtalelsesforsøg have arbejdet sig op "i Patos".

I den følgende tid blev ministeriets stilling stadigt vanskeligere. Bismarck krævede under trusler om eksekution i Lauenborg og Holsten forfatningen annulleret. Ministeriet afslog imidlertid. Den 21. december 1863 henvendte Monrad sig efter rigsrådets hjemsendelse til Andræ og opfordrede ham kraftigt men forgæves til at danne et helstatsvenligt ministerium (108).

Med henblik på, så vidt det er muligt, at bedømme Monrads stemning i denne kritiske tid i 1863 skal medtages et privatbrev, han 22. december skriver til en tidligere præstekollega (109):

> "Hjertelig Tak for, at De erindrer med trofast Velvillie Deres gamle Præst og Biskop; et Brev fra Dem bringer med sig som en Duft fra gamle Dage, hvortil der knytter sig saa mange glade og kjære Erindringer. Jeg har først nu, efterat Rigsraadet igaar er sluttet, fundet et Øieblik til at takke Dem og lade Tanken dvæle ved Fortiden. Nutiden er lidet lykkelig, og Fremtiden staaer saa mørk og truende. Vor nuværende Konge er en brav, ærlig, i alle Henseender paalidelig Mand, men jeg er allerede saa gammel, at det er forbundet med en smertelig Følelse at skulle skifte Havn. Igaar havde Kongen første Gang stort Taffel; det var mig som en Drøm; jeg greb mig selv i, at jeg ventede mod Slutningen af Taffelet at høre Frederik den Syvendes stærke, klare Stemme sige: Velbekomme, mine Herrer! Min Familie er Gud være lovet, rask".

Den 23. december 1863 blev Hall af kongen pålagt at indkalde

rigsrådet. Han indkaldte herpå sine ministre til en konference, hvor Monrad "paa sin vanlige paradoxale Maade" havde foreslået, at halvdelen af ministeriet "ved Lodtrækning skulde fordømmes til at forblive Ministre og da indkalde Rigsraadet" (110). Der blev ved mødet opnået enighed om, at ministeriet skulle demissionere og dermed lade kongen selv skaffe ministre, der ville gennemføre den ændrede politik. Den 24. december indgav ministeriet Hall herefter sin demissionsbegæring til kongen, som derpå, anden juledag, indkaldte til et møde, "det lille Rigsraad", hvor Hall erklærede, at ministeriet var en helhed, og at de alle stod og faldt med hinanden. I sin beretning om disse begivenheder skriver *C.N. David* (111), at Monrad, der under mødet sad ved siden af ham, da halvhøjt - så David tydeligt hørte det - havde sagt: "Til at give en saadan Erklæring er Konseilspræsidenten ikke bemyndiget". Andræ beretter (112), at der var "synlig Spaltning mellem Monrad og Hall". Den 27. december forsøgte Chr. IX en rekonstruktion af ministeriet, der fortsat, Monrad undtaget, ønskede at demissionere samlet. Monrad havde åbenlyst erklæret sin dissens. Han tilrådede at imødekomme kongens ønske for ikke at drive denne "til det Yderste". Da Chr. IX's sidste forsøg slog fejl, henvendte han sig til Monrad, der herefter erklærede sig villig til at danne et ministerium (113).

Det skulle imidlertid vise sig vanskeligt for Monrad at få et ministerium sammensat, - "Han har ikke kunnet formaae en eneste politisk Characteer til indtræde i samme", beretter C.N. David samtidigt (114). Heriblandt var Krieger, som optegner herom (115):

> Den 29. december 1863: "Jeg svarede Monrad at det var mig umuligt at see bort fra den letsindige Maade, hvorpaa han havde bidraget til at sprænge Ministeriet . . . Hall og Monrad kunde ikke glemme gammel Mistillid; "I æde hverandre op. Jeg vil ikke og kan ikke træde ind *under en eftergivende Conseilpræsident, der har viist saa liden personlig Skjønsomhed*" . . . Under alle disse Omstændigheder har Monrad ikke tabt Couragen . . . Ja der er Ansvaret, som Monrad maae see, hvorledes han kan bære . . . Der er idag stærk Bevægelse i Kbhvn". Den 30. december 1863: "Iøvrigt havde Lehmann altid fastholdt, at der ikke burde skee noget Ministerskifte i en Tid som den nærværende, men skulde et nyt Ministerium dannes, maatte det ske ved Mon-

rad, ikke ved Hall. Denne var udslidt . . . Monrad havde været correct siden Marts 1863. Der var Kraft i ham, han helmede ikke, før han fik et Ministerium dannet, om han saa skulle tage alle Portefeuillerne selv. - Indtil videre er det Hele altsaa en Intrigue, først fremkaldt af Oxholm og Hertug Carl . . . muliggjort ved Halls Svaghed, greben af Monrad".

Endelig den 31. december 1863 fik Monrad sammensat sit ministerium, væsentligst af ministre uden særlig politisk betydning og farve. Samtiden kaldte den *"Millionen"*, det vil sige ét betydende ciffer og lutter nuller (116). - "*Monrads Ministerium* var ham selv ikke blot den Første, men saa at sige den Eneste", skriver M. Hammerich (117). - Endnu 31. december skriver Krieger i sin dagbog (118): "Monrad . . . har nu naaet sit personlige Maal; han er bleven ikke blot Consejlspræsident, men den eneste politiske Mand i Ministeriet. Han nyder Bevægelsen . . . Monrad har personligt nu efter næsten 10 Aars Arbeide naaet det Maal, som han i 1854 troede at have Krav paa". *C. St. A. Bille* skriver (119):"Vil ikke Monrad, hvis naturlige Tilbøjelighed og særlige Talent fører ham til Experimenter, til "Udveje", nu fra et nyt Udgangspunkt ogsaa søge nye Veje?"

Monrads eksperimenteren i denne situation frygtedes også af *Andræ*. Herom berettes det i hans erindringer - redigeret af sønnen P. Andræ (120):

"Nu vilde Ulykken, at Monrad tænkte: Jeg er Manden, den store, der under disse Forhold ene kan føre Sagen igjennem; jeg vil experimentere og forsøge. Monrad (over)-tog Ministeriet, hans personlige Ærgjerrighed, Forfængelighed, Forblændelse bragte ham til et Vovestykke, hvis Afsindighed Enhver, der kjendte de russiske og engelske Noter, noksom skønnede". - "Den dristige, uberegnelige Experimentator, der uberegneligt kunde vove et Spring ud i Mørket".

I de første måneder af 1864 skrev *Lehmann* en beretning om ministeriet Monrads dannelse (121):

"*Monrad* skulde altsaa være Conseilspræsident - det kunde denne Gang ikke mislykkes . . . Og hvis det er sandt, at Monrad har yttret, at Ministeriet skulde bringes istand, om han saa skulde komplettere det med lutter Kontorchefer saa ["var det ikke udelukkende ædle Lidenskaber, som dengang havde

Magt over hans Sind"] vidnede dette om en lidet sund Opfattelse af hans eget og Landets Stilling. Imidlertid kom det istand, uden at gaa saa yderlig . . . Det var den Generalstab, hvormed Monrad omgav sig i det kritiske Øieblik, hvor han frivillig paatog sig at føre det danske Folk ind i en farlig Kamp for sin Uafhængighed og Frihed - ja for sin Tilværelse . . . Hvis det var givet, at man inden for vor egen Kreds skulde experimentere i den antydede Retning, saa vilde jeg . . . hellere, at det blev Monrad, end Hall, dels fordi hins til alle Tider noget Polygonagtige, politiske Karakter mindst vilde lide derved, dels fordi jeg mente, at hans Opfindsomhed og Snarraadighed gjorde ham dertil bedst skikket. For ikke at misforstaaes maa jeg tilføie, at ligesom jeg ingensinde har næret mindste Tvivl om hans oprigtige Kjærlighed til Fædreland og Frihed - for ikke at tale om hans af Alle anerkjendte store Begavelse - saaledes havde navnlig det seneste halve Aar styrket min Tro til ["hans Fasthed"] ham. Skjøndt han tidligere offentlig havde erklæret en skandinavisk Politik for "eventyrlig", havde i den senere Tid, hvor vi unægtelig vare drevne nær hen til Æventyrets Enemærker, Ingen været ivrigere, end netop han, ikke blot for at søge en svensk-norsk Alliance, men ogsaa for at bringe de Offre, som udkrævedes for at give den Fylde og Paalidelighed. Skjøndt han senere, end vi Andre, havde opgivet Drømmen om en konstitutionel Helstat, saa havde han dog, efterat den 30. Marts 1863 Rubicon var overskredet, trolig arbeidet med paa at udlede de rette Conseqventser af dette Skridt . . . Disse Vidnesbyrd ansaa jeg det for Pligt dengang at aflægge, hvor jeg kunde komme til, og nu her at gjentage med muligst Styrke, fordi jeg ikke kan billige hans Handlemaade og ikke har turdet fordølge den Svaghed i hans Karacter, som dertil var en ["ialtfald"] medvirkende Aarsag. Men det var netop Ulykken, at han i saa høi Grad havde Vidnesbyrd Behov, at saa Mange, og deriblandt mange af Landets bedste Mænd havde en stærk ["uovervindelig"] Mistillid til ham, hvilket blandt andet havde tilfølge, at han ikke kunde faa sit Ministerium sammensat, som det burde være. Denne Mangel paa den grundmurede ["den rette"] Tillid baade til Kongen og hans Universal-Minister paa en Tid, da Forholdene lagde saa overordentlig Myndighed i Regjeringens Haand, og da fuld Tillid høilig krævedes, var, selv om den var ufortjent, en stor Ulykke, og skjøndt jeg dømte fordelagtigere om Monrad, end mange Andre, kunde jeg dog, efterat have set hans Ministerium, ikke uden Betænkelighed se ham som ukontrolleret og - i politisk Henseende - maadelig understøttet Dictator"!

I Lehmanns beretning har Monrads ven, (lægen) *C.E. Fenger*, der var

direktør for finansministeriet i Monrads ministerium, den 31. marts 1864 tilføjet nogle kommentarer:

> "[Monrad] har stedse været en fuldkomment loyal og trofast Collega, og jeg har aldrig seet det Mindste, som kunde tyde paa, at han havde særegne Hensigter . . . At han har havt sin Ærgjerrighed, og at det har tiltalt ham at være den Første, vil jeg ikke benægte. Jeg troer, at han i 1860 kun ugjerne opgav Tanken om at blive Conseilspræsident. Men Nydelsen af Magten er ikke nogen daarlig Cuur for denne Sygdom, og jeg har fundet de tydeligste Vidnesbyrd om, at den i de sidste Aar er taget mærkeligt af hos ham. Jeg er navnlig overbevist om, at den kun har spillet en ringe Rolle ved Ministerskiftet i 1863, om den overhovedet har spillet nogen. Monrad har et Uheld og en Mangel, som ere til stor Skade for hans Virksomhed. Uheldet er at han bliver mistænkt for at ville og mene Andet end det han siger; Mangelen er at han troer Andre for godt, navnlig i Relation til sig selv, det vil sige, han troer han staaer sig bedre med dem end han gjør. Han vil derfor vel kunne gjøre sit Fædreland store Tjenester, men han vil aldrig faae den Løn derfor, som han har fortjent".

Til Fengers korrektiv knytter Lehmann i beretningen følgende kommentar:

> "Forresten er mit Venskab for Monrad lige saa fast, som det er gammelt, og jeg har i Krisens Dage for alle de Vantro, jeg talte med, aflagt de stærkeste Vidnesbyrd, ligesom jeg i Beretningen har gjentaget dem, om Ting, som kun Faa kunde kjende . . . Er det sandt, som ogsaa Fenger vidner, at han almindeligen "bliver mistænkt for at mene Andet, end han siger", saa maa dette have en dybere Grund, end at den kan affærdiges som et "Uheld". Derved kan end ikke en Ven acqviesere, naar han staaer som Vidne for Historiens alvorlige Domstol"!

Til Lehmanns udsagn om, at Monrad måtte "have en dybere Grund", er der - vistnok af Fenger - tilføjet: "Grunden kan ligge 2 Steder: hos ham eller hos Publicum".

Hall ses ikke at have efterladt sig beretninger om Monradministeriets dannelse (122), men et fingerpeg haves i et par breve. Således skriver *fru Heiberg* til Krieger 2. januar 1864 (123):

"Fru Hall var hos mig i Formiddags . . . og gjennem hendes Tale saae jeg tydeligt, at Hall ingenlunde er glad, som saa mange paastaae; hun yttrede, at det havde glædet Hall, at *De* ikke havde indladt Dem med Monrad. Stemningen mod Monrad er vist saa bitter fra Halls Side . . . Alle hans Planer i de senere Aar, yttrede hun, ere gaaet ud paa at sætte sig i Halls Sted i Ministeriet og kaste ham overbord. Dette er vistnok sandt",

og senere skriver Hall til Hamilton, at han i stedet for et ministerium Monrad havde ønsket C.A. Bluhme i spidsen for et ministerium (124): "Jeg gjorde . . . alt mit for at dette kunde skee, men [Bluhmes] Uvillighed og Monrads Villighed til paatage sig det byrdefulde Ansvar forhindrede det . . . Monrad . . . havde og maatte have en falsk Stilling".

Blandt andre, der havde stået begivenhederne på nært hold, er *G.J. Quaade*. Med ham førte Monrad 1. januar 1864 lange samtaler vedrørende overtagelsen af udenrigsministerposten. Herom beretter Quaade (125):

"Imidlertid mødte jeg næste Morgen [1. januar] i Korsør Biskop Monrad, som havde ledsaget Kongen hertil paa Reisen til Armeen i Slesvig . . . Conseilpræsidenten fremhævede . . . med stor Styrke, at efterat jeg nu var bleven kaldet til Kjøbenhavn . . . kunde jeg ikke undslaae mig for at overtage det mig saaledes tiltænkte Hverv . . . og endelig blev min Beslutning ikke lidet paavirket ved følgende Betragtning. - Mit personlige Kjendskab til Biskop Monrad var dengang kun ringe; men hans offentlige Virksomhed lige fra Trediverne og Fyrgetyverne var mig naturligviis velbekjendt . . . og især om den Stilling han indtog i det saakaldte nationale Parti . . . Han var den Mand i Danmark som bedst vilde være istand til at gjennemføre de store indre Forandringer som det saa pludselig indtraadte nye og truende Forhold til Udlandet gjorde nødvendige. Denne min Mening om Biskop Monrad . . . afkræftedes ikke ved den Samtale jeg nu havde med ham. Jeg fandt tvertimod, i hans egne directe Udtalelser, Bekræftelse paa at han foruden at have en fast begrundet Stilling blandt Partierne i Danmark, ogsaa opfattede den politiske Situation rigtigt og havde Villien til at handle i Overensstemmelse dermed. - Han viiste sig vel i det Hele noget paavirket af den første slesvigske Krigs efter Omstændighederne heldige Gang, og ligesom han ifølge denne sin Stemning ikke forekom mig fuldt modtagelig for

Situationens Alvor, saaledes fandt han heller ikke endnu Ophævelsen af Forfatningen af 18. Nov., eller dens Suspension for Slesvigs Vedkommende absolut nødvendig . . . Om dette mit Tilsagn telegrapherede Conseilpræsidenten fra Ringsted til Kongen . . . Mine paa den øvrige Deel af Reisen fortsatte og efter Ankomsten til Kjøbenhavn gjentagne Samtaler med Conseilpræsidenten bekræftede yderligere min Forestilling om hans rigtige Opfattelse af Situationen saavelsom om hans Indflydelse og Evne til at gjøre denne Opfattelse gjældende".

Ministersekretær *J.J. Holten* skriver i sine erindringer (126):

"Nytaarsmorgen 1864 var jeg tidlig i Konseilpræsidiet. Lidt før Kl. 11 kom *Monrad*, der havde overnattet i Korsør og ved Kielerdamperens Ankomst om Morgenen havde bemægtiget sig Kammerherre *Quaade* for at overtale ham til at blive Udenrigsminister. Monrad var lutter Liv og Fyrighed; bagefter kom Quaade med en alt andet end fornøjet Mine. Da jeg nogle Dage senere skulde skrive Forestillingen til Kongen om hans og de andre Ministres Pensionsforhold, betroede han mig aldeles uforbeholdent, at det kun var meget modstræbende, at han havde modtaget Udnævnelsen til Udenrigsminister".

Blandt andre, der fandt, at Monrad overvurderede sine egne evner til i den foreliggende situation at danne ministerium, skal nævnes H.N. Clausen og M. Hammerich.

Således skriver *Clausen* i sine erindringer (127): "Og med alle glimrende Egenskaber - hvor sørgeligt overvurderede [Monrad] ikke sin Evne til at magte Forholdene, da han efter Frederik den Syvendes Død bød sig til som første Styrmand paa det slingrende Statsskib".

M. Hammerich tegner et i det hele taget nuanceret Monradportræt (128):

"Monrad har fra Ungdom af paa Bunden af sin Sjæl baaret paa Tungsind og Livslede, Menneskeforagt. Ved rastløst Arbeide kjæmpede han imod; Lykken skinnede paa ham og med sine rige Gaver fik han stort udrettet; som Præst samlede han sig, saa havde han ikke længere Ro. Overfladen og Hovedstrømningen var altid frisk, mild, mægtig, men den kogende Understrøm kom op ved hans langvarige Minister-[?] og Ærgjerrigheden bragte stigende Uro i hans

> Sjæl . . . *Monrad*, Ministeren, synes især at lægge an paa en preussisk Forretningsgang, hvor han kan føle Tøilerne i sin Haand . . . Det har aldrig været mig kjært at have Monrad til Cultusminister, som Værge for Kirken, Skolen, Kunsten, og Formand netop for den Kreds af Samfundet, der selv virker med mest Overblik og Medviden og trænger til mest Frihed og bedst selv tager Initiativ . . . Med sine store Gaver og sin ædle Uafhængighed mangler han den . . . vigtigste Gave (som Hall havde), at kunne og ville være Accoucheur for hvad der rører sig og vil fødes; uden fast Grundbetragtning som uden Erfaringer springer han energisk fra det Ene til det Andet; i Grunden respekterer han mest det Materielle, har (siger Birkedal, efter Schillers Digt) af Idealerne reddet "Arbeidsamkeit - Beschäftigung, die nie ermattet" - og personlig har han en hærskesyg Glæde af at sidde som Kudsk og føle Tømmerne i sine Hænder . . . Han forbinder som Minister Demagogens Voldsomhed med Bureaukratens blide Maskinmæssighed . . . Frederik den 7' Død gjorde Vanskelighederne uoverskuelige. Chr. 9de havde hverken den faste Villie eller den faste Stilling, som Forholdene krævede. Han holdt heller ikke af Halls Ministerium, vilde dog maaskee havde fundet sig i det hvis ikke *Monrad* havde tilbudt sin Tjeneste, vistnok med oprigtig Villie til at rede sit Fædreland, men som oftest med Overvurdering af, hvad han kunde magte".

Krieger skriver 1. januar 1864 (129), at "man fristes jo til meget stærkt at dadle Monrad, fordi han frembød sig som Redskab for Kongen". - *Vedel*, der iøvrigt fremhæver Monrads "snart tilknappede og næsten frastødende snart alt for familiære og stundom skumle Væsen", ofte manglende "i en sørgelig Grad Takt", skriver (130), at Halls venner havde bebrejdet Monrad, at han havde "af Ærgierrighed fortrængt Hall fra Ministeriet, uagtet Hall var langt mere skikket til at føre Sagen igjennem end Monrad var det . . . Hall var i Virkeligheden ogsaa, som Lehmann sagde om ham "udslidt" og "nervøs"". Som ministeriets chef havde Vedel ønsket at se Krieger. - *C.N. David* fandt (131), at Monrad ikke havde "noget bestemt Program" for den politik, han ville føre.

Monrad havde under begivenhederne i 1863 frem til marts 1864 ført "næsten daglige Samtaler" med sin ungdomsven, historikeren *C.F. Allen*. Denne nedskrev samtidig, hvad Monrad meddelte ham om begivenhedernes gang. Disse optegnelser blev imidlertid tilintetgjort,

ifølge Monrads ønske, efter hans død. Optegnelserne blev benyttet af kaptajn *C. Th. Sørensen*, da han udarbejdede sin bog om 1864. Sørensen benyttede, ifølge historikeren *Aa. Friis*, disse optegnelser med stor diskretion. De kan ikke, udtrykker Friis, sikkert benyttes som kilde for, hvad Monrad egentlig har meddelt eller gjort (132). - Monrad skriver i sine breve kun få ord om ministeriets dannelse (133). Egentlige livserindringer har Monrad ikke efterladt sig, men i 1880-81 udarbejdede han et skrift om sin deltagelse i begivenhederne i 1864. Det havde oprindeligt været hans tanke, at det skulle udkomme endnu i hans levetid. Det kom dog først frem for offentligheden i 1914 - udgivet af Aa. Friis (134).

Om sin regeringsdannelse beretter Monrad i ovennævnte skrift, *"Redegørelsen"* (135):

> "De politiske Forhold vare iøvrigt af den Beskaffenhed, at man selv under den gunstigste Udvikling ikke kunde vente et Udbytte, der var nogenlunde tilfredsstillende. Den, der tog Ledelsen, maatte være fattet paa dermed at ende sin politiske Løbebane. Saaledes stillede Sagen sig den Gang for mig, og saaledes stiller den sig endnu . . . Man har villet gjøre den Anskuelse gjældende, at jeg i 1863 af Begiærlighed efter Magten bevirkede Ministerskiftet. Hvis Menneskenes Domme ærgrede mig, saa vilde det ikke ærgre mig saameget, jeg tilstaaer det, at man tillagde mig Magtbegjærlighed, som det vilde gaa mig nær, at jeg, hvis jeg havde haft denne Lidenskab, vilde ved min Fremgangsmaade have overskredet Maalet for sædvanlig menneskelig Taabelighed . . . Min Bevidsthed siger mig, at jeg aldrig har trængt mig frem . . . Min Samvittighed giver mig det Vidnesbyrd, at jeg ikke lededes af en saadan Tilbøielighed, men af Hensyn til Fædrenelandets Tarv gik ind paa at blive Halls Efterfølger. Jeg kan heller ikke anerkjende, at jeg herved begik en Feil i politisk Henseende. Hvis denne samme politiske Stilling laa for i dette Øieblik, og jeg nu skulde tage en Beslutning, saa vilde jeg handle ganske saaledes, som jeg den Gang handlede"!

Sammenfattende for tidsrummet 1859-63 tegner der sig et tiltagende uroligt og iøvrigt meget karaktervekslende Monradbillede. - Samtiden understreger, at han da var *uforklarlig*, *uberegnelig* og *ubestemmelig*. Der tales om denne hans *"evige Gjøren (Omgjøren)*,

denne besynderlige Uro, som gjør Alt ubehageligt"! Han fremkalder mange "Understrømninger" og frembyder en - undertiden *"letsindig" eller "dumdristig" - "experimenterende Drift, der aldrig kan forblive rolig . . . dette Urolige, Flyvende, Uhyggelige*"! Han beskrives som *ærgerrig, magtbegærlig* og optimistisk. Man finder ham *selvtillidsfuld*, indbildsk og *selvovervurderende*. I sine taler er han iøvrigt ofte noget selvfølende, sarkastisk, ironisk eller spøgefuld. Der tales om *"liden Grundsætningernes Styrke"* hos ham, "Characterløshed", "Svaghed i hans Karacter" og "Mangel paa Principer". Han kunne være sofistisk, *kynisk* og optræde som en jesuit. - *"Uden fast Grundbetragtning som uden Erfaringer springer han energisk fra det Ene til det Andet*"! - M. Hammerich, som jo beretter om hans "Tungsind", "Livslede" og "Menneskeforagt" siden hans ungdom, understreger, *at der i disse år er en stigende uro over ham*, og lige så væsentlig iøvrigt i vurderingen er Høgsbros udsagn om *hans "underlige dobbelthed" i stemning, hans "forunderlige, uforklarlige stemningsudtalelser*"! Monrad har som tidligere anført antagelig habituelt været underkastet *ret konstant optrædende cyklotyme stemningssvingninger at henføre til den maniodepressive formkreds*. - I indeværende tidsrum finder man ingen *sikre* tegn på melankolske stemningsfaser hos ham, hvorimod *det aktuelle billede, der tegner sig, tyder på, at han nok ofte har været i let til moderat løftet grundstemning*. - Når således Krieger i november 1859 beskriver ham som "næsten ustyrlig" og hans "Uro og Klogskab" som "opløsende", og With samtidig skønner, at der måtte være *"Noget galt"* med ham, kan en *løftet, urolig grundstemning* ikke udelukkes. Det kan have været i en *noget eretisk løftet, impulsiv grundstemning*, at han ved Rotwittministeriets dannelse i december 1859 tilsyneladende ganske brat har taget beslutningen om medsamt sin familie at rejse til Paris på et længerevarende ophold. Når Krieger i februar 1860 efter hans hjemkaldelse fra Paris med henblik på at søge at danne en regering beretter om hans vistnok "heelt eiendommelig" opførsel samtidig med, at Blixen ville mene, at han var *"gal"*, kan han have befundet sig i en *hypomanisk*, måske let manisk, tilstand. - Under "Den store Session" fra oktober 1860 til februar 1861, hvor han betegnes som en "mageløs arbejdshest" frembydende en "overmenneskelig

Arbeidsomhed", kan en *let løftet grundstemning* ej heller udelukkes (*H.I. Schou* fandt (136), at Monrad aldrig havde været "saa højt oppe" som i 1860). Straks derefter - i februar 1861 - findes han "meget vild", ligesom hans optræden over for Hall var "ubegribelig og beklagelig", således at en *noget eretisk løftet grundstemning* ikke kan udelukkes. - Hans "uredelig" selvfølende handlen, da han - mod kongens vilje - udnævnte Grundtvig til biskop, kunne tyde på, at han også da har været i en *løftet* stemning. - Kilderne om Monrads, Lehmanns og Halls hemmelige forhandlinger i januar 1863 med Hamilton om en nordisk union, et initiativ der er blevet betegnet som *landsforræderi*, kunne for Monrads vedkommende tyde på, at han da har været i en *løftet, selvovervurderende grundstemning.* - Noget *voldsom* synes hans stemning at have været, da han 12. maj 1863 udtaler ikke at ville betænke sig på at "styrte Landet i Krig og om det skulde koste nok saa store Offre [og] ikke tage i Betænkning at paatage [sig] et saadant Ansvar"! - *Et af hovedspørgsmålene til en patografisk vurdering af Monrad må dreje sig om hans sindstilstands beskaffenhed, da han i juleugen 1863 tilbød sig hos kongen som konsejlspræsident. - Hans samtid beretter - nogle få undtagelser nær - stort set samstemmende, at han ivrig efter magten ærgerrigt og selvovervurderende tilbød sig til denne post. - Kilderne og iøvrigt historiens dom lader formode, at han med sin regeringsdannelse på det kritiske tidspunkt, det var, har under- eller fejlvurderet den politiske situation. - Nyholm* konkluderer (137): "Nu blev Monrad drevet ind i Katastrofen af dette sydende Temperament . . . Forklaringen paa [hans] Indgriben ved Udgangen af 1863 skal næppe søges i hans Livsanskuelse eller Tro. Det var hans Selvtillids og hans rastløse Temperaments Reaktion overfor en desperat Situation". - *Patografisk må man konkludere, at det ikke kan udelukkes, at Monrad, der da var "lutter Liv og Fyrighed" under noget "uoverskuelige" forhold, men i en let løftet grundstemning og netop af denne årsag selvovervurderende, har under- eller fejlvurderet den politiske situation og for let har taget beslutningen om at tilbyde sig hos kongen som konsejlspræsident.* - Derimod taler materialet *ikke* afgørende for, at han da har frembudt en fra sin habituelle væsentligt ændret eller kompromitteret dømmekraft.

Henvisninger og noter:

1) Krieger, II, 32 f. (8.5., 9.5. 1859, cf. 28.5.59).

2) J.L. Heiberg: Et liv genoplevet i erindringen, 1974, IV, 111 ff. Personalhistorisk Tidsskrift 12.IV.1949, 71 (Justitsråd Christensen 7.3.72). Monrad til J.L. Heiberg 10.6.59, Heibergs privatarkiv, RA. J.L. Heiberg til Monrad 19.9.62, Monrads arkiv.

3) P. Andræ: Geheime Konferentsraad Carl Georg Andræ. En biografisk Fremstilling med Bidrag til Belysning af hans Samtidige, III, 254.

4) Geheimeraadinde Andræs Politiske Dagbøger, 1920, III, 86.

5) Martensens breve, I, 22.8, 15.9., 2.10.1859.

6) Krieger, II, 61 (21.10.59).

7) Idem 63 f. (23.10., 26.10.1859).

8) Fr. VII til Monrad 6.11.59, Monrads arkiv. Cf. Krieger II, 69 (4.11.59): "Lundby vilde vide, at Monrad havde tilbudt Grevinden at danne et nyt Ministerium, men var blevet tilbagevist". Cf. Krieger II, 78 f. (23.11.59).

9) Krieger II, 72 f. (8.11.59).

10) Idem 97 (4.12.59).

11) Idem 87 f.

12) Fru Andræ III, 97.

13) Krieger II, 96, 110, 135.

14) Fru Andræ III, 97.

15) I.P. Trap: Fra Fire Kongers Tid, 1966, II, 367 f.

16) Cf. Stavnstrup 159.

17) "Paris 1860", Monrads arkiv.

18) Monrads arkiv.

19) 31.12.59, Monrads arkiv.

20) Monrads arkiv.

21) Gengivet efter J. Clausen: Af Orla Lehmanns Papirer, 1903, 169 ff. Cf. "Dagbladet" 20.6.61.

22) Fru Andræ III, 108. Trap II, 384.

23) Krieger II, 145 (16.2.60).

24) Idem 152 (23.2.60).

25) M.P. Bruuns Dagbog, 1856-74, 1961, 22.

26) 12.2.60, Monrads arkiv.

27) M.H. Rosenørn: Løsrevne Blade af Livsminder, 1888, 125 f.

28) Monrads arkiv.

29) Krieger II, 150 ff.

30) Trap II, 388 f.

31) Idem 386. Cf. Krieger II, 146 (17.2.60): "Der er en stigende Tro paa, at Kongen gjærne saae Monrad strande".

32) Monrads arkiv.

33) H.F. Rørdam: P. Rørdam, 1895, III, 143 (9.3.60).

34) S. Høgsbro: Brevveksling og Dagbøger, 1923, I, 56 (6.3.60), 58 (25.3.60).

35) Rørdam III, 145 (12.3., 25.3.1860).

36) Rigsdagstidende, F . 11. Sess., sp. 2952.

37) Bruun 26.

38) Høgsbro I, 58 (7.4.60).

39) Fru Andræ III, 112.

40) Krieger II, 169 (7.5.60).

41) Martensens breve, II, 13 (20.5.60).

42) Idem 31 (26.9.60).

43) "Autobiografiske Optegnelser", Aagaard-Hammerichs privatarkiv, RA.

44) Nyholm 207 f. N. Neergaard: Junigrundloven III, 841: "18 Byraad og 200 Sognеraad udtalte deres Tak for den jysk-fyenske Jernbanelov, som overbragtes Kongen og Ministeren af en talrig Deputation".

45) Fru Andræ III, 112 f.

46) Høgsbro II, 73 f., 76, 77.

47) S. Høgsbro: Mit Forhold til Grundtvig, Tscherning Og Monrad", 1902, 44 ff.

48) Rigsdagstidende L. 12. Sess. sp. 4467 f.

49) Idem sp. 4209.

50) 28.1.61. - "Festmaaltid af Rigsdagsmænd".

51) Neergaard II, 836 f.

52) Stavnstrup 171 f.

53) Krieger II, 197 f. V. Sjøqvist: Peter Vedel, Udenrigsministeriets direktør, 1957, I, 119 ff.

54) Gengivet efter Stavnstrup 173.

55) Af Eleonora Christine Tschernings efterladte Papirer, 164 (14.2.61).

56) Rigsdagstidende, F. 21.12.60, sp. 4512.

57) Vindex: Magister Monrad - Minister Monrad. 31.3.61 (redaktør for Vindex var J.A. Hansen).

58) Flyvende politiske Blade, 1842, Nr. 3, 53.

59) Lolland-Falsters Stiftstidende 7.6.64. Artiklen omtaler også Monrads reaktion på en plejesøns, Karl Nissens, død i 1860.

60) Til Anna Mathea Hammerich, 13.12.61, Aagaard-Hammerichs privatarkiv, RA.

61) Krieger II, 207 (17.4.61).

62) Bruun 31 (11.4.61).

63) J. Clausen: Orla Lehmann, 1903, 195 f.

64) Krieger II, 209.

65) Gengivet efter Sjøqvist I, 127. Cf. idem 271: "Artiklen om Monrad findes

blandt "efterladte Optegnelser 1849-97 (Vedels ark)". Den er renskrevet af en af Udenrigsministeriets skrivere forsynet med enkelte rettelser af Vedel . . . Den er udateret, men må efter indholdet være fra foråret 1861. Den er forgæves eftersøgt i "Dagbladet" og "Berlingske Tidende". Monrad var på dette tidspunkt udsat for stærke presseangreb, se Krieger II, s. 209".

66) S. Arildsen: Blev N.F.S. Grundtvig Ikke Titulær Biskop, i "Kirken og Tiden", 1935, 259-266.

67) Martensens breve II, 39 (4.6.61), 41 (10.6.61).

68) Breve til og fra Grundtvig,614 f.

69) 10.6.61, N.k.S. 4652, 4°, I, 1.

70) Trap II, 425 f.

71) Af Orla Lehmanns Papirer, 203.

72) Nyholm 226. Sjøqvist I, 145.

73) Neergaard II, 854.

74) Høgsbro I, 106, 111 f.

75) Trap II, 446.

76) Krieger I, 297 (16.5.58).

77) Krieger II, 214.

78) Idem 217 f. (21.1.62).

79) På basis af indholdet formentlig til en tidligere præstekollega. Brevet er uden adressat, venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche.

80) Rigsraadstidende 1862, sp. 717.

81) Martensens breve II, 57 f. (6.5.62). Gude skriver (idem 199, note 10): "Hovedsagen for Monrad er, at han vil være den Altudrettende, ikke blot i Politik, men paa samme Tid i det Kirkelige".

82) Historisk Tidsskrift 10, III, 1936, 592 (Aa. Friis: Skandinavismens Kulmination). Manderström understreger "hvor liden Tillid, Bispen fortjente".

83) Martensens breve II, 64.

84) Krieger II, 267 (25.10.62).

85) Bruun 37 f. (25.10., 3.11.1862).

86) Rigsdagstidende F, 14. Sess. 1862, 14.11.62, sp. 1498.

87) Idem sp. 1502.

88) H.N. Clausen: Optegnelser om mit Levneds og min Tids Historie, 1877, 482 f. Rigsdagstidende L. 1862, sp. 843 ff. Krieger II 279. Nyholm 223.

89) Martensens breve II, 68 (8.2.63).

90) Aa. Friis: Monrads og Lehmanns Forslag om en nordisk Union 1863. 1933. Aa. Friis: Skandinavismens Kulmination, Historisk Tidsskrift 10, III, 1934-36, 583-642. Nyholm 228 ff. Her citeres der fra både Friis og Nyholm, som bringer Hamiltons breve i dansk oversættelse. Enkelte steder anføres fra originalteksten. Brevene findes i Uppsala Universitetsbibliotek.

91) Lolland-Falsters Stiftstidende 29.1.63.

92) Nørgaard 5 f. Fru Monrad skriver 17.2.63 til en bekendt (brevet venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche): "Jeg omgaaes i denne Tid med altfor mange alvorlige, jeg kan gjerne sige sørgelige Tanker, det er som min Sørgedragt som jeg temmelig let tog paa, hævner sig paa mig, og som mine sortklædte Børn gik omkring mig som Billeder paa mine Sorger. Dog lad alt det sorte flyve, og lad os tænke paa Foraaret som dog staaer for Døren, trods alt det der muligen følger med".

93) Vedel, 1904, 41.

94) "Ny Zealandske Aphorismer", Monrads arkiv.

95) Krieger II, 293.

96) Idem 298.

97) Rigsdagstidende, ekstr. Saml. 1863, sp. 235 f. Nyholm 232.

98) Idem sp. 544 ff.

99) Monrads arkiv.

100) Monrads arkiv.

101) Nyholm 233 f.

102) "Autobiografiske Optegnelser", Aagaard-Hammerichs arkiv, RA.

103) Engelstofts privatarkiv, RA.

104) Nyholm 234. Cf. Rigsraadstidende 3.10.63, sp. 165.

105) Brevet er udateret, men senere påtegnet "Efteråret 1863". Brevet bringer nogle kommentarer til Viggo Monrads brev til faderen af 27.9.63. Viggo omtaler i et brev af 1.11.63 faderens råd om at studere jura en time dagligt.

106) Nyholm 235 f.

107) N. Bøgh, Personalhistorisk Tidsskrift 12.III.1948, 150.

108) P. Andræ 264 f., 271.

109) Venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche.

110) Neergaard II, 974 f.

111) Nyholm 239. Stavnstrup 193.

112) Andræ og Fællesforfatningen 294.

113) Nyholm 240 f. Stavnstrup 194 f.

114) Historisk Tidsskrift 8, V, 62 f. (31.12.63).

115) Krieger III, 36, 38, 39.

116) Nyholm 241.

117) "Autobiografiske Optegnelser", Aagaard-Hammrichs arkiv, RA.

118) Krieger III, 40, 43.

119) "Dagbladet" 2.1.64.

120) P. Andræ: C.G. Andræ. En biografisk Fremstilling III, 227. Andræ og Fællesforfatningen 271, 298. Nyholm 242.

121) O. Lehmanns Beretning om Ministerskiftet i November-December 1863, trykt i Historisk Tidsskrift 10, IV, 1937, 278-304, 314-317.

122) Stavnstrup 197. Ifølge N. Neergaard (Neergaard II, 981 f.) havde Hall hældet til den anskuelse, at han med sit ministerium var forblevet. Men kongen havde modtaget Halls demissionsbegæring, idet han (k) og Monrad hurtigt skal være kommet overens.

123) Gengivet efter J.L. Heiberg og A.F. Krieger, En Samling Breve, 1914, I, 243 f.

124) Til grev H. Hamilton 12.8.64, gengivet efter "Ur Henning Hamiltons Brefsamling", II, 172 f.

125) G.J. Quaades beretning om sin indtrædelse i ministeriet Monrad, trykt i Personalhistorisk Tidsskrift 7, VI, 1921, 51-55.

126) Just Johan Holten: I dansk og ægyptisk Statstjeneste, udgivet ved C. Dumreicher, 1923, 137 f.

127) H.N. Clausen 483.

128) "Autobiografiske Optegnelser", 1863-65, Aagaard-Hammerichs arkiv, RA.

129) Krieger III, 44.

130) Vedels optegnelser "Udenrigspolitik", Vedels privararkiv, RA. Cf. Sjøqvist I, 206.

131) Historisk Tidsskrift 8, V, 63. Neergaard II, 986 f.

132) "Redegørelsen" XIV f., 294. Aa. Friis til Karen Monrad Jones 29.10.1937, 20.11.1937, Friis' arkiv, RA. Th. Graae: Monrad og Christian IX, Ekstrabladet 12.4.1914, Nyholm 272. - Ifølge et udateret brev fra Viggo Monrad til Vedel brændte han og Emmy Monrad papirerne få dage efter Monrads død: "Det var strax faa Dage efter hans Død at Emmy og jeg brændte Allens manuskript og - og "tilintetgjorde et historisk Dokument af høj Værd", efter Paaskriften "Brændes efter min Død"".

133) A.D. Jørgensens Breve, 1939, 226 (til A.F. Krieger 3.1.89).

134) "D.G. Monrads Deltagelse i Begivenhederne 1864 - En Efterladt Redegørelse", 1914. Marcus Rubin skriver i sin anmeldelse (Historisk Tidsskrift 8, V, 124): "Psykologisk er Bogen ingenlunde let at greje" - et "document humain".

135) Redegørelsen 56 f., 60 f.

136) Med henblik på en *grafologisk* analyse af Monrads håndskrift har forfatteren haft kontakt med grafologen Annelise Garde (korrespondance 1977). Fru Garde kunne imidlertid meddele allerede at have foretaget en sådan på foranledning af H.I. Schou. - Denne analyse (upubliceret) indeholder (p. 7) en tilføjelse uden for teksten om, at Monrad "har aldrig været saa højt oppe som i 1860". - Ifølge korrespondancen med forfatteren er denne vurdering Schous (den fremgår ikke af referatet i Ugeskrift for Læger, 1944, 322 ff.). At den grafologiske analyse vedrørende det tidspunkt (1860) *ikke* har været nogen "(fejl)kilde" for Schou, haves umiddelbart i, at selve den grafologiske analyse taler om en nedgangsperiode begyndende fra ca. 1860. - C.J. Belin, grafolog, Orgeval, Frankrig, personlig meddelelse 1977.

137) Nyholm 245, 248.

D. G. Monrad. Fotografi omkring 1859. (Det kongelige Bibliotek)

D. G. Monrad, malet af J. V. Gertner 1864. (Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg)

Kapitel 21

1864

At Monrad ved sit ministeriums dannelse har været "lutter Liv og Fyrighed" (1), bekræftes af *Kriegers* dagbogsoptegnelser fra de første dage af januar 1864 (2): "Idag begyndte nu Monrads Nydelse; han confererede i Quaades Nærværelse med Wodehouse og Ewers . . . og Dotézac . . . Monrad talte et Sprog, saa Gud maatte sig forbarme. Det var næsten ikke muligt at forstaae ham; Quaade havden den største Møie med at holde sig fra at lee . . . Monrad roser sig af at have gjort Kongen til Skandinav . . . Hvor kan der komme noget Godt ud af denne Usandhed, af al denne Plumphed . . . Monrads Stundesløshed er i høi Grad ængstelig; hans Plumphed, ja hans Forfængelighed, hans barnagtige Glæde over at tale med fremmede Ministre, over at modtage Depecher er forbausende. Hvorledes forenes Sligt med hans Begavelse? . . . Monrad vil vinde saa den Ene, den Anden, men hvem vinder han ved disse underlige Bugtninger?"! - I et samtidig brev fra *P. Rørdam* hedder det (3): "Monrad er sjeleglad, thi jo mere det suser om ham, des bedre samler han sine Kræfter".

Den franske gesandt i København *Dotézac* beretter på samme tid hjem om det mærkelige indtryk, Monrad gjorde på ham (4): "Monrad er begejstret, ligesom Hall var det, af en stemning, som beher-

sker situationen her, nemlig det nationalliberale partis meget eksalterede holdning . . . Monrad understregede, efter at have slået sin diplomatiske uerfarenhed hen, den overhængende fare, som truede Danmark . . . Denne bugtende optræden, som jeg skal afholde mig fra at bedømme nærmere"!

Meget bekymret over, hvad Monrad måtte kunne finde på af eksperimenteren i den foreliggende kritiske situation, skriver biskop *Martensen* 4. januar (5):

> "Dette Ministerium Monrad behager mig naturligviis ikke, og jeg kan ikke andet end finde det Forfærdeligt at vide hele Landets Regjering i dette Msks Hænder og det paa et saa skjæbnesvangert Tidspunct . . . Meget bittert maa det have været ham [kongen] at tage Monrad, for hvem han har en formelig Antipathie . . . Da Monrad kan falde paa det Utroligste og hengive sig til de dumdristigste Experimenter, er det min eneste Trøst, at Kongen vil holde igjen, da han naturligviis er fuld af Mistænksomhed mod disse Mennesker [Monradministeriet]. Havde Monrad haft en saadan Magt under Fr. VII, vilde Situationen være aldeles fortvivlet".

Lige så bekymret skriver *C. St. A. Bille* (6): "Monrad er den Atlas, som paa sine Skuldre alene bærer Danmarks Skjæbne. Hans Nakke er stærk, og hans Tillid til egne Kræfter svigter ikke let, men hvor bærer han Danmark hen?" - Derimod skriver dronning Louise 3. januar til Monrad (7), at intet glædede hende så meget som at se ham "i Spidsen, den Eneste, der kan styre med Klogskab og Mod vort elskede lille Land lige op til Elben", og da skal *"Deres Navn staa høist over alle Navne"*. På dronningens brev svarer Monrad 4. januar (8): "Min hjertelige Tak for det naadige Brev . . . Jeg forefandt det ved min Hjemkomst efter Dagens Arbeide. . . Dotézac er misfornøiet med det Skridt, som vi agte at gjøre for at faa europæisk Mediation, men jeg haaber, at Keiseren vil indsee, at naar der er Ild i Huset, maa man see at faae den slukket".

Ifølge Krieger havde Monrad og Quaade stærke sammenstød (9), og 12. januar skriver han (9): "Om Aftenen . . . da Hall sidder hos Vedel, kommer Monrad urolig, fordi der er kommen en engelsk Coureer, og Quaade ikke bringer ham nogen Underretning; han bliver forlegen, da han træffer Hall".

Den 16. januar krævede Preussen og Østrig, at den danske regering inden 48 timer skulle tage Novemberforfatningen tilbage. Dette krav kunne Danmark imidlertid ikke opfylde. - Monrad følte sig da styrket ved tanken på, at hans søn Viggo lå inde som soldat (10):

> "Det er jo med modstridende Følelser, at jeg seer dig ovre ved Armeen; men stærkest er dog Stolthed over, at jeg ogsaa yder mit Bidrag: min egen, kjære dyrebare Dreng. Naar man har talt til mig og foreholdt mig de mange Menneskers Liv og Velfærd, man sætter paa Spil ved ei at gjøre de Indrømmelser, man forlanger af os, da har jeg kunnet svare kort og med Bestemthed: Ja, jeg har ogsaa min Søn derovre. Din Nærværelse ved Armeen . . . har derfor mangen Gang paa en besynderlig Maade styrket mig, og jeg er nu glad over, at du i sin Tid ["saa kækt tog din Beslutning at indtræde blandt Reserveofficererne"]. Kongen er en brav, paalidelig, ordholdende Mand; man kan i enhver Henseende stole paa ham, og jo mere man lærer at kjende ham, desmere holder man af ham . . . Vi ere alle raske, ved godt Mod og haabe, at Begivenhederne dog tilsidst ville tage en gunstig Vending".

Den 20. januar afviste Monrad i folketinget en ophævelse af novemberforfatningen ved et "Statskoup" og udtaler umiddelbart noget ejendommeligt og selvfølende (11):

> "Men, mine Herrer, det Ord, der gives, og det Navn, der underskrives, efterat man alvorlig har overveiet, har en ganske anden Vægt og Betydning, end naar man letsindig giver sit Ord og uden Betænkning skriver sit Navn. De, som indtage Livets høieste Stillinger, de som sidde paa Thronerne, søge paa mange Maader at hædre sig selv, snart derved, at de omgive sig med stor og blændende Glands, snart derved, at ingen Andens Villie end deres maa komme til at yttre sig i det Land, de regjere, snart derved, at de sætte sig i særlig Forbindelse med "Guds Naade"; men de Konger, der have beklædt Danmarks Throne, have hædret sig selv ved Agtelse for deres givne Ord og ved Ærbødighed for de af dem indgaaede Forpligtelser. Dette er maaskee vor Thrones skjønneste Arv, som Kongen har faaet, og jeg er overbeviist om, at han vil vide at hævde denne Arv og lade den gaa ubeskaaren over til den, der efter ham skal beklæde Danmarks Throne".

Det er ved samme lejlighed, han udtaler:

"Den Tid er forbi, da det kunde synes rigtigst ligesom at skjule sine egne Tanker under tvetydige Udtryk . . . Mine Herrer! jeg gjentager det, vi staae ved skjæbnesvangre Begivenheders Begyndelse. Husk paa, at for dens Blik, som bære et saa vigtigt Ansvar i disse Begivenheders Udvikling, som jeg maa bære, - at for hans Blik maa der af og til fremstille sig Billedet af det Blod, der maaskee vil flyde af de Dynger af Liig, der ville optaarnes af al den Ulykke og Jammer, der vil kunne komme. Jeg er rede til at bære Ansvaret, for hvad der maatte flyde af Begivenhederne; men jeg forlanger at kunne gjøre det med uskadt Samvittighed, at det ikke skal skee saaledes, at jeg viger en Tomme fra, hvad jeg maatte ansee os statsrettligt forpligtede til. Skulde der til Stillingens Alvor og tunge Ansvar føie sig Samvittighedens Bebreidelser for overtraadte eller ikke overholdte Forpligtelser,- det var mere, end jeg kunde udholde - og aldrig vilde jeg paatage mig denne Byrde"!

Fremdrages skal endvidere hans udtalelser i landstinget i de følgende dage (12):

Den 21. januar: "Det Program, som jeg vil sige ligger for, simpelt, jevnt og klart, det er det: Vi tilstede ikke en eneste tydsk Soldat at komme ind over Eideren, uden at vi gjøre den bedste Modstand, vi formaae, og søge af al Evne at jage dem ud, dersom Nogen skulde have trængt sig ind i Slesvig". Den 27. januar: "Fredens Vilkaar beroe paa Krigens Udfald. Dette "til sidste Mand og til sidste Skilling" vide vi jo godt udtrykker mere en poetisk Form end en virkelig Tingenes Tilstand; thi endnu er det ikke kommet dertil, at noget Folk har været bragt saa vidt, at virkelig den sidste Mand er bleven opoffret, og desuagtet har det maattet finde sig i Noget, som det ikke troede, det burde finde sig i".

Krieger, der ifølge Bruun var "saa forbittret mod Monrad" (13), beretter 26. januar om "en urolig Lyst" hos ham (14).

Den 31. januar truede Preussen og Østrig med at rykke ind i Slesvig. Efterretningen herom modtog Monrad i sit hjem på Christianshavn under en middag for forskellige folketingsmænd, deriblandt *S. Høgsbro*, der beretter (15): "Stemningen var naturligvis meget daarlig. Monrad udtalte ved bordet (i en skåltale) ønsket om, at det gamle Dannevirke nu måtte stå sin prøve som værn for Danmarks rige, men næppe havde han gjort det, før der bragtes ham et tele-

gram om, at Prøjserne havde underrettet vor hær om, at den vilde rykke over Ejderen ved midnat. Monrad rejste sig da fra bordet for at gå til kongen og med ham tage over til hæren".

Kongen og Monrad rejste med ekstratog til Korsør og videre derfra med skib til Flensborg og derpå igen med tog. Ganske veltilpas skriver Monrad i de første dage af februar til hustruen (16):

> "Jeg kom tidsnok til Jernbanen, og ventede der en 10 Minutter paa Kongen. Farten med Jernbanen gik overordentlig langsomt saa at vi først kom til Korsoer, da Klokken var 3. Sagen var, at det var den første Tour, som man gjorde med et Locomotiv, efter at det havde været underkastet Reparation. Kongen fandt sig heri med en næsten altfor stor Taalmodighed. Derpaa gav han Audients til Notabiliteterne i Korsoer; der blev drukket Thee og vi kom i Seng Kl. 4. Jeg sov prægtigt, og havde i Drømme en, jeg husker ikke hvilken, vanskelig Opgave at løse. Kl. 10 stod jeg op og nød Indseilingen i Flensborg Fjord. - I Flensborg hilste en Deel Mennesker paa Kongen, og saa afsted med Jernbanen . . . Vi kunde ikke gaae med Jernbanen helt til Slesvig, da den Syd for Dannevirke var brudt op, og Broerne sprængte. Det gik derfor med Vogn til Slesvig . . . Det var Kongens første Bestemmelse at vende tilbage til Flensborg, da Intet var foreberedt i Gottorp; men paa Reisen forandrede han Beslutning: Han, Dahl og jeg blev ene tilbage med 2 af Kongens Tjenere . . . Kl. 9 rider Kongen ud med Hegermann, jeg kjører ud for at finde vor Dreng".

Mange år senere beretter *Th. Graae* om det indtryk, han som fjortenårig fik af Monrad på Flensborg banegård (17). Han erindrer således kongen og Monrad stå for åbne vinduer i kongewaggonen - "Monrad hyllet i Bjørneskindspels med Armene over Kors, selvtillidsfuldt". Han havde bemærket sig Monrads "farveløse glatragede Prælatansigt" med en "næsten dæmonisk Glans fra det skarpe dybe Blik", og fremhæver, hvorledes den slående modsætning mellem Monrads og kongens fremtoning havde virket ret uhyggeligt på de tilstedeværende. Folk sagde: "Man skulde minsæl tro, at den Monrad var Konge, og Kongen hans Adjutant".

Den 1. februar ankom man til Slesvig, hvor kongen tog ophold på Gottorp. Samme aften havde Monrad en samtale med general *Hegermann-Lindencrone*, der skal have modtaget ham med ordene: "God Af-

ten Biskop Absalon" (18). I det hele taget havde Monrads ankomst vakt en del opmærksomhed og undren. Den 3. februar ledsagede han kongen til Dannevirkestillingen og havde der en samtale med general *de Meza*, til hvem han udtrykte sin fulde tillid til overkommandoen, ligegyldigt hvilken beslutning den end måtte tage - kamp eller tilbagetrækning uden kamp (19). Samme aften havde Monrad en samtale med kongens adjudant, oberstløjtnant *J. Dahl*. Denne opfordrede Monrad til at kræve Dannevirkestillingen rømmet ved en ordre fra kongen. Monrad havde afvist ham under henvisning til, at kongens person ikke måtte indblandes. Denne samtale har Monrad - ifølge *C. Th. Sørensens* uddrag af Monrads senere brændte dagbog over begivenhederne - betegnet som næsten "den pinligste" i sit liv. Efter samtalen med Dahl opsøgte Monrad straks de Mezas stabschef, oberst *H. Kauffmann*. Denne havde henstillet til Monrad, at kongen skulle forlade Slesvig af hensyn til sin egen sikkerhed. Monrad forhørte sig derpå, om forsvarsinstruksen vedrørende Dannevirkestillingen var tydelig nok, og om hæren var i stand til at holde den. Han havde også understreget det politisk ønskelige i, at hæren først opgav forsvaret, når fjendens overlegenhed måtte blive for stor. Monrad skal have udtrykt, at *en trediedel af hæren* kunne ofres, inden den skulle indlede tilbagetrækning. Dertil havde Kauffmann svaret, at et sådant tab overskred al rimelig grænse og kunne medføre uberegnelige konsekvenser. Herefter gentog Monrad, hvad han om formiddagen havde meddelt de Meza, nemlig at regeringen havde fuldstændig tillid til, at overkommandoen ville handle "efter Øieblikkets sande Tarv": "Stol paa os i Lykke og Ulykke, vi skulle være trofaste". Kauffmann havde svaret, at hæren stod parat til at modtage kamp (20). - Iøvrigt havde Monrad - ifølge Sørensens uddrag - den 3. februar skrevet: "Jeg nægter ikke at jeg altid har næret den største Tvivl om Dannevirke-Stillingens Holdbarhed". - Samme nat havde Monrad endelig opsøgt kongen for at overtale ham til at rejse til Flensborg, således at overkommandoen kunne tage en fri beslutning. - I Flensborg havde de haft logi i Rasch's hotel, hvor Monrad ved taflet havde stødt tilstedeværende officerer ved nogle spydige bemærkninger om ritmester Castenskjolds navn (21). I Flensborg havde kongen ifølge Sørensens uddrag insisteret på at ville "blive i Nærheden af Kampens

Skueplads", og det var kun "ved indtrængende Forestillinger" og ved at gøre sin "Minister-Ansvarlighed" gældende, at Monrad kunne overtale kongen til at rejse videre fra Flensborg til Sønderborg. Kongen og Monrad var nu "misfornøiede med hinanden". Kongen skal den næste morgen være kørt alene af sted i sin vogn uden at ville tale yderligere med Monrad (22). Men undervejs havde kongen dog - ifølge Sørensen - anmodet Monrad om "at tage Plads ved sin Side". I følget var *Trap* og Monrads ministersekretær *J. Holten* (23).

Den 4. februar besluttedes det i krigsrådet at rømme Dannevirke uden kamp den næste aften. Den 5. februar ved 22-tiden telegraferede overkommandoen til kongen og krigsministeren om tilbagetrækningen, hvorpå telegrafforbindelsen blev afbrudt, for at man ikke skulle kunne modtage kontraordre. Ud på natten modtog kongen og Monrad i Sønderborg meddelelsen om Dannevirkes rømning. Herom beretter Holten (24): "Konseilspræsidenten og jeg . . . sov i samme Værelse. Midt om Natten blev der banket paa Døren . . . Et Telegram . . . Monrad læste det og bad Lakajen melde Kongen, at han om et Øjeblik vilde komme til hans Majestæt. Da Lakajen var gaaet, sagde Monrad blot de tre Ord til mig: "Dannevirke er rømmet". - "Efter Kamp?" spurgte jeg. - "Uden Kamp", svarede han . . . Da Monrad havde været en kort Tid inde hos Kongen, kom han ud og gav mig Ordre til at finde et eller andet Skib, der kunde bringe ham til Flensborg", hvor det var hans hensigt at berolige de Meza og Kauffmann, som på grund af rømningen havde modtaget et protesttelegram fra krigsministeren, C. Lundbye.

Før sin afrejse fra Sønderborg havde Monrad haft en telegramudveksling med krigsministeriet. Monrad telegraferer (25):

> "Hverken Kongen eller jeg har udøvet Skygge af Indflydelse paa Krigsraadets Beslutning. Kongen er reist efter Generalcommandoens Ønske for at fritage den for at tænke ogsaa paa hans Sikkerhed. Jeg har sagt til *Meza* og *Kauffmann*: "Regjeringen har fuld Tillid til Dem, stol paa os i Lykke og Ulykke, vi skulle være trofaste" . . . Men jeg maa antage, at deres [soldaternes] Kræfter nu vare saa aldeles udtømte, at det vilde være forgjæves eller i al Fald compromitterende for den militære Ære at byde dem at kjæmpe . . . Hvis dette nu forholder sig saa, da var der ikke noget kraftigt Forsvar at vente . . . *Meza*, *Kauffmann*, *Rosen* ere kolde rolige Mænd, fulde af Lyst til

at kjæmpe. Det er min Overbeviisning, at de kun have veget for Nødvendigheden. Det er umuligt i Kjøbenhavn at have nogen Mening om, hvad der burde gjøres. Jeg beklager derfor, at Depechen til *Meza* er afsendt. Han behøver sin hele Kraft for at samle Armeen. Hvorfor svække den i et saadant Øieblik? Undersøgelsen kunde jo godt forbeholdes. Jeg frygter for, at Depechen skal udøve en skadelig Virkning paa denne noget sære Mand. Kan der ikke gjøres noget for at svække denne Virkning?".

Trap beretter om Monrads "exalterede Forvirring", da efterretningen om hærens tilbagetrækning kom til Sønderborg (26)!

Klokken fire den næste morgen - den 6. - sejlede Monrad ledsaget af Holten til Flensborg. Holten beretter (27): "Efter nogen Tid kom Monrad op paa Dækket med en Mine som en Mand, der havde nydt en kvægende Nattehvile. Da vi havde faaet noget at spise, anmodede han mig om at skaffe Skrivematerialer . . . og saa dikterede han mig Udkast til en Proklamation fra Kongen til Hæren" (28):

"Soldater! - Det er ikke alene ved Tapperhed paa Kamppladsen, men ogsaa ved at bære med Taalmod Mangel paa Hvile, Kulde, allehaande Savn og Anstrengelser, at en Soldat lægger for Dagen Troskab mod Kongen, Kjærlighed til Fædrelandet. Det blev kun givet faa af Eder i Kamp mod en overlegen Fjende at vise, at I ei ere vanslægtede siden Fredericia og Isted; Alle have I derimod havt rig Leilighed til at give glimrende Prøver paa Nøisomhed og Udholdenhed, forenet med freidigt Mod, under langvarige og store Besværligheder. - Soldater! Modtag herfor Eders Konges Tak! Dannevirke er opgivet. I Fjendens Vold ere de Kanoner, der skulde have tæmmet hans Hovmod. Aabent ligger Landet for Fjenden. Dybt føler jeg med Eder, hvad Vi derved have tabt. Men, mine Venner! Jeg har kun denne ene Armee til Landets Forsvar, og Eders krigskyndige Førere have formeent, at jeg ei længere vilde have nogen Armee, dersom I ei nu trak Eder tilbage. Derfor tog de Beslutningen at vige. - Soldater! Jeg staaer ene i Verden med mit Folk. Hidtil har ingen Magt erklæret i Gjerningen at staae os bi. Jeg stoler paa Eder og paa min Flaade. Rede ere I til at udgyde Eders Blod; men vi ere Faa mod Mange, og derfor maa det dyrt betales. Den almægtige Gud give, at Hævnens Time snart maa slaae for al den Vold og Uret, der tilføies mig og mit Folk"!

I Flensborg havde Monrad en samtale med de Meza og Kauffmann.

Herom beretter han selv nogle dage senere i rigsdagen (29):

> "Jeg fandt Generalen aldeles rolig og fattet, han var iført den samme gamle Slobrok og havde den samme lille Kalot paa Hovedet, som han bar i Slesvig, han havde det samme faste Haandtryk og samme rolige og klare Blik, som da jeg saae ham der . . . Jeg saae, at min Frygt for, at enten hans tidligere Sindsro skulde være tabt, eller at Krigsministeriets Meddelelse til ham mulig kunne have havt en skadelig Virkning paa ham, var urigtig . . . Jeg saae dernæst paa Gaden i Flensborg Stabschefen, og heller ikke hos ham var der foregaaet nogen Forandring . . . Disse Mænd maatte leve med hele deres Sjæl for Øieblikkets Gjerning".

de Meza havde mærkværdigvis ikke haft noget at indvende mod Monrads proklamationsudkast. Monrad havde derpå telegraferet det til krigsministeren og udbedt sig hans kommentar herom sendt til Sønderborg. Derpå sejlede han tilbage til Sønderborg. Her gik han til kongen og forelagde ham proklamationsudkastet. Kongen havde haft forskellige indvendinger at gøre og tilføjede forskellige forandringer deri (30). "Aabent ligger Landet for Fjenden" udgik. Det 'gejstlige' "mine Venner" blev ændret til det mere 'soldatermæssige' "Kammerater". Det 'lidet diplomatiske' udtryk "Jeg staaer ene i Verden med mit Folk" blev ændret til: "Vi staae endnu ene med vort Folk", og endelig 'den gammeltestamentlige Paakaldelse' af "Hævnen" blev rettet til: "Den almægtige Gud give, at Sejren snart maa krone en retfærdig Sag".

Derpå sejlede Monrad og Holten til Korsør. De ankom tidligt om morgenen 7. februar og modtog da efterretningerne om den ophidsede stemning, der herskede i København. Ifølge Holten havde Monrad da gnedet sig i hænderne og sagt (31): "Nu skal jeg ind til Kjøbenhavn og beherske Stemningen". Københavnerne demonstrerede i gaderne og råbte om "Forræderi", og deres forbitrelse var vendt ikke alene mod overkommandoen, men også mod kongen og Monrad, hvis ophold i Slesvig de satte i forbindelse med Dannevirkestillingens rømning (32). - Ved ankomsten til København ved ni-tiden fandt Monrad til sin store overraskelse i "Berlingske Tidende" sit oprindelige proklamationsudkast - underskrevet af kongen og kontrasigneret af ham selv. Offentliggørelsen beroede på en misforstå-

else fra krigsministeriets side.

Monrads proklamationsudkast, beretter Krieger (33), måtte vække "en ubeskrivelig Uvillie". Kultusminister Engelstoft betegnede det som "uheldigt" (34). Redaktør Bille fandt "hans ulykkelige Proklamation til Hæren var . . . en meget stor og i et saadant Øieblik overordentlig uheldig Taktløshed" (35).

Straks efter sin ankomst var Monrad taget til konsejlspræsidiet og sammenkaldte da til forskellige tidspunkter sine ministre, kronprinsen, Københavns kommandant, chefen for borgervæbningen, politidirektøren, studenter- og arbejderrepræsentanter, alle avisredaktører, med videre. I mødet med ministrene havde krigsminister *Lundbye* - ifølge Sørensens uddrag - gjort stærkt gældende, at han "var bleven behandlet nederdrægtigt, at han delte den alm. Mening, at Kongen og Monrad var de oprindelige Ophavsmænd til Rømningen". Monrad havde svaret Lundbye henvisende til de grunde, der havde talt for krigsrådets beslutning, og at han "antog det for rigtigt, at man havde opgivet Stillingen", hvorpå Lundbye talte om at ville forlade sin post som minister. Dette ønskede Monrad imidlertid ikke, hvorefter han gik ind på Lundbyes ønske om at kalde de Meza og Kauffmann til København med henblik på en nærmere redegørelse (36).

Om eftermiddagen gav Monrad da - først i folketinget og dernæst i landstinget - meddelelse om tilbagetoget fra Dannevirke (37):

> "Mine Herrer! Jeg kan af det Indtryk, som Opgivelsen af Dannevirkestillingen har gjort paa mig selv, let forklare mig det Indtryk, den maa have gjort, saavel paa de ærede Herrer Medlemmer af Rigsdagen som paa Kjøbenhavns Borgere i Almindelighed. Da jeg i den sidste Uge har været Skuepladsen og Begivenhederne nærmere, har jeg troet, at det kunde være Rigsdagens Medlemmer kjært snarest muligt at modtage en Udtalelse fra mig om, hvad der i den Tid er passeret. - Jeg seer mig ikke istand til at give Dem en Forklaring af, hvad der har bevæget Krigsraadet til . . . at beslutte Opgivelsen af Dannevirkestillingen - ikke uden Sværdslag; thi der er flydt Blod ved Dannevirke - men uden at Stillingen er bleven indtagen ved Storm. Det er mig uforklarligt, og jeg seer mig, som sagt, ikke istand til derom at meddele nogen Oplysning . . . Da jeg sidste Nat, vi opholdt os i Sles-

vig, mellem Kl. 1 og 2, havde en Samtale med Stabschefen, erklærede denne, at han var aldeles forberedt paa, at man maatte slaaes og gjøre alvorlig Modstand. Jeg spurgte ham, om der i hans Instrux var noget Punkt, som forekom ham tvivlsomt? Han svarede, at Instruxen var ham klar. Jeg sagde til ham: "Gud være med Dem, og skulde end Krigens Lykke vende sig imod os, saa stol paa, at Regjeringen vil være trofast og ikke regne Dem eller Deres General Ulykken til Last". Mine Herrer! Efter den Tid henrandt der een eller to Dage; - det er vanskeligt, naar Dag og Nat flyde ud i hinanden, bestemt at angive Tidspunktet . . . Depechen ankom om, at Generalkommandoen havde besluttet at opgive Dannevirkestillingen . . . Denne Efterretning kom som et Tordenslag . . . Spørgsmaalet bliver nu, hvad der kan have bevæget Generalkommandoen til at tage denne Beslutning . . . Det er herom, man endnu mangler Forklaring . . . Jeg kan derfor ikke Andet end aldeles billige, at min Høiagtede Kollega har besluttet at hidkalde den kommanderende General og Stabschefen for at afæske dem en Forklaring . . . at hans Beslutning om at forlade Dannevirkestillingen er tagen, uden at han derom forud har henvendt sig til Krigsministeren, og uden at han derom forud har henvendt sig til Kongen! . . . Men lader os ikke dømme overilet; lader os' ikke fælde nogen Dom, før Alt foreligger klart; Besindigheden dømmer ikke, før Sagen er oplyst fra alle Sider. Da jeg saae og talte med disse Mænd, den kommanderende General, Stabschefen og dem, som staae disse nærmest, beundrede jeg dem; der var over dem udbredt den største Koldblodighed og Rolighed, støttet paa Overbeviisningen om, at en alvorlig Modstand maatte gjøres ved Dannevirke. Lader os derfor ikke letsindigt gaae hen og fordømme saadanne Mænd (Afbrydelse og stærk Modsigelse fra Tribunen). Ja, ville De, mine Herrer, letsindigt gjøre det, det bliver Deres Sag; jeg vil det ikke. Jeg vil sige Dem en Ting! Et Tegn paa, at en Nation er sin Opløsning nær, det er, naar man slynger Ordet "Forræderi" ud imod dem, som tjene deres Fædreland tro, naar man kaster Mistanke paa dem, som ere beredte til at offre deres Liv for Fædrelandet, naar der, medens Fjenden staaer i Landet og Kanontordenen høres fra den ene By til den anden, haves Gadeopløb og Tumulter, hvorved man troer at tiltvinge sig visse Beslutninger, og som gjør det nødvendigt med Magt at værne om den offentlige Orden og Kongehusets Sikkerhed. - En Nation maa i Farens Stund slutte sig sammen og arbeide sammen. Lad os forene os sammen og arbeide sammen for Fædrelandet i denne Farens Stund; lad den Ene ikke kaste Mistanke over den Anden; lad ikke disse Tanker, som ond Villie har udspredt hiin Side Elben for her at saae Mistillidens Sæd mellem Kongen og Folket, groe op i danske Hjerter. Troe

ikke, hvad man lader komme frem der, for at det skal berettes i vore Blade og udbrede Mistankens Sæd; værer ikke saa eenfoldige at lade slig Tale faae Indpas hos Dem! - Mine Herrer, jeg veed, at et stort Ansvar hviler paa mig; ikke har jeg bævet tilbage for at bære dette Ansvar, og jeg siger derfor: Havde jeg Skygge af Ansvar med Hensyn til den tagne Krigsraadsbeslutning om at forlade Dannevirkestillingen sandelig, jeg skulde staae frem og skulde ikke frygte Skriget imod mig. Men det beder jeg Dem om, og jeg anraaber i den Henseende Deres Retfærdighedsfølelse, at naar Mænd, som have viist sig modige og kjække i mange Feltslag og uforfærdet have udsat deres Liv ligeoverfor Fjenden, tage en Beslutning, som De, mine Herrer, ikke kunne forklare Dem, at De da ikke lade Mistanken falde paa dem, før deres Adfærd er oplyst og deres Bevæggrunde ligge klart for, - og for Gud i Himlens Skyld, lad det ikke komme dertil, at Bevægelser paa Gaderne skulde være det, der udøvede Indflydelse paa Regjeringens Beslutninger . . . og jeg erklærer for mit Vedkommende, at saalidt som jeg nogensinde vil vige for Gadebevægelser, saa villig er jeg til at vige, dersom der fra Landets Repræsentation blev udtrykt Ønske om, at jeg skulde forlade den Plads, jeg nu indtager".

Om mødet beretter *Høgsbro* i sine erindringer (38): "Vi mødte fuldtallig, og tilhørerpladserne var overfyldte, så trådte Monrad frem og forsvarede det skete og kongens færd . . . og han gjorde det med stor kraft og overbevisende virkning. Han skal da også have regnet denne aften for en af de bedste i sit liv, idet det var lykkedes ham at dæmpe de oprørte bølger, så at den forbitrede stemning, hvormed man havde modtaget ham, var afløst af en ædruelig ro". *Vedel* beretter senere (39), at det lykkedes Monrad at genoprette "Rolighed i Regering, i Rigsdag og i Gaderne . . . Faa Mennesker vilde have kunnet udvikle en saadan Aandskraft". Derimod beretter *Krieger* siden om hans eventuelle forhåndsviden om tilbagetoget (40): "Maaskee var det en velbillig Nødløgn af Monrad, da han saae den Ophidselse, der herskede i Kbhvn., fordi Krigsministeriet var blevet overlistet. Men Monrad kan ikke være virkelig fiin, hans eiendommelige Plumphed, hans sære Cynisme i forskjellige Henseender er til Hinder for det".

Monrad havde endnu om eftermiddagen - den 7. februar - ledsaget af politidirektøren begivet sig til dronningen, hvor han havde talt om "Kongehusets Sikkerhed". Dronningen havde insisteret på

ikke at ville forlade Amalienborg. Ifølge Vedel (41) havde Monrad ytret ønske om at "forblive paa Amalienborg for at vaage over Dronningens Sikkerhed". Statsrådssekretæren, *J. Liebe*, vidste at berette til M. Bruun (42), "i hvilken grad Monrad havde tabt fatning, da han kom tilbage fra Dannevirke, at han tilbød dronningen at lade sin seng bringe hen på palaiet for at være tilstede til dronningens beskyttelse, hvilket dog dronningen ikke vilde vide noget af". Monrad havde på grund af episoden med proklamationen, der blandt andet var medvirkende til, at man mistænkte ham for at have forbindelse med opgivelsen af Dannevirke, talt om at måtte gå af. Han søgte støtte hos Hamilton den 8. om aftenen så "blek som ett lik", men det er imidlertid ikke uden selvfølelse, at han dagen efter i folketinget atter redegør for situationen og herunder for proklamationens fremkomst (43):

"Opgivelsen af Dannevirkestillingen staaer ikke som Betegnelse for en tilbagevirkende Politik; vi betragte den som Begyndelsen til at anvende al vor Kraft for at hævde vore Rettigheder. Mine Herrer! naar Gud rækker Mennesket Bægeret fyldt med Sorgens Drik, virker det berusende, fortumlende og forvirrende paa svage Hoveder, men Mænd tømme Drikken i lange Drag; den virker paa dem som en ædel Viin til at styrke deres Villie og Handlekraft . . . Lægge vi Mærke til, hvorledes det gaaer til, naar Stemningen er oprørt, og Folkets Følelse stærkt bevæget, saa er det aabenbart, at en enkelt Handling undertiden kan virke som en Gnist, som en Smitsot, der i et Øieblik udbreder sig over hele Landet . . . Den Proklamation, som er bleven opslaaet her paa Byens Gadehjørner. Denne Proklamation har ikke været saa heldig at vinde noget almindeligt Bifald; jeg har idetmindste ikke hørt Nogen der har udtalt sig gunstigt for den . . . Man seer, med hvilken Begjærlighed enkelte Partier gribe Leiligheden til at mistænkeliggjøre og forvanske Mænds Tænke- og Handlemaade, da man paa alle Maader søger at vække Misstemningen og insinuere Tilstedeværelsen af hemmelige Intriguer . . . Jeg troede ikke, at Bevægelsen i Kjøbenhavn skulde være saa stor, at min Nærværelse der skulde være absolut nødvendig, og jeg gik derfor henimod Kl. 4 ombord, og, saasnart det blev lyst, lettede Skibet, og vi ankom til Flensborg. Jeg troede, at det dog var muligt, at min Nærværelse der kunde gjøre nogen Nytte, dersom man virkelig skulde have tabt den fulde Sindsrolighed og Sindsfatning. Jeg kjender meget vel selv alle de Ufuldkommenheder og Svagheder, som klæbe ved min Person, men der er een Egenskab, som er bleven tildeelt

mig, og som jeg fra Barndommen af har havt, den: at Storm og Lidenskab gjøre mig ganske rolig og koldblodig. Derfor var jeg sikker paa, at jeg heller ikke vilde tabe Fatningen, hvorledes end Forholdene vare i Flensborg, og jeg troede, som sagt, derfor, at min Nærværelse der muligen kunde gjøre Nytte . . . Det havde aldrig været min Mening, at der kunde være Tale om, at jeg skulde kontrasignere en Proklamation til Hæren; men jeg mener, at man skal bruge sine ledige Øieblikke til Arbeide, og da jeg havde Grund til at antage, at den kommanderende General ikke havde Tid og Leilighed til at tænke paa en Proklamation, og at Krigsministerens Tanker ogsaa vare altfor meget optagne til at gjøre det, gjorde jeg et saadant foreløbigt Udkast . . . Stemningen i Kjøbenhavn var overordentlig stærkt bevæget, man fandt det rigtigt, at en saadan Proklamation blev udstedt, og derfor udkom den i denne Form. Jeg haaber, at Hans Majestæt vil skjænke os sin Tilgivelse for, at Sagen er gaaet til, som den er . . . Begivenhederne om Søndagen [den 7.] kjende De mine Herrer; en af de sidste Handlinger, jeg foretog, var mine Meddelelser til Rigsdagen; denne Meddelelse er, hvad jeg før udtalte, en Fuldstændiggjørelse deraf, som jeg har anseet for nødvendig, da jeg har seet, at Proklamationen er bleven benyttet til at lede Tanken hen i den Retning, at Ophavsmændene til den muligviis kunde staae i en nærmere eller fjernere Forbindelse med Beslutningen om at opgive Dannevirkestillingen. Jeg tilstaaer, at de otte Dage, hvori jeg var borte, vare fulde af ikke faa Anstrængelser, og at jeg med Bevidstheden om i enhver Henseende at have fuldbyrdet min Pligt lagde mig til Hvile i mit Hjem; det var imidlertid kun faa Timers uforstyrret Hvile, der blev mig tildeel; jeg blev vækket med høje Raab - jeg veed ikke, om det var et "Leve" eller "Døe", men dertil føjet "Landsforræderen" og mit Navn og "til Helvede med den sorte Sjæl", og andre lignende mindre smigrende og behagelige Udraab for en Mand, der vidste at have gjort sin Pligt . . . Derimod kan jeg ikke nægte, at jeg ikke kunde tilbageholde en misbilligende Følelse imod dem, som i denne bevægede Tid optraadte som Ledere af den offentlige Mening [henvendt til redaktør C. Bille], og det fremkalder næsten et Smil hos mig, naar jeg tænker paa deres Adfærd; thi der fremstiller sig for mig Billedet af, at man holder en tændt Lunte til en Krudttønde, og da siger: "Spring ikke lille Krudttønde, thi det gjør stor Skade, om Du springer". De, der ikke ere Ledere af den offentlige Mening, kunne frit hengive sig til deres Følelser og deres Stemninger, men Lederne maae i bevægede Øieblikke være rolige. Husk paa, at hvis vi ville gaae Fremtiden trøstig imøde, da maae vi ikke lade os forknytte af nogen Modgang; da er det kun ved Udholdenhed,

> Seighed og Fasthed, at vi kunne sætte vor retfærdige Sag igjennem og see den kronet med Hæder og en heldig Afgjørelse".

Fra dronningen havde Monrad nu modtaget et brev (44), hvori hun udtrykker håb om, at han "har hvilet i Nat og [at han] *styrker Legemet* for at vedligeholde den aandelige Kraft, som den nærmeste Tid udkræver, og sikkerlig staaer mangen en Kamp for os. Men jeg troer nok, at Deres *Ro og fast og bestemt Optræden* vil med Guds Hjælp frelse Danmark fra den Undergang, som *herhjemme* beredes vort dyrebare Fædreland . . . Jeg beder kun, at De ikke overanstrenger Dem. De sagde mig selv *"Udholdenhed er Hovedsagen"*, og det gjentager jeg for Dem selv, at Deres Kræfter ikke svigter i et saa alvorligt Øieblik". Endnu selvfølende svarer han (9. februar) (44):

> "Deres Majestæt! Ret mange Tak for de Linier, som jeg igaar Aftes modtog. Jeg har sovet fortræffeligt og er ved mine fulde aandelige og legemlige Kræfter, som jeg maaskee vil komme til at behøve paa Rigsdagen - Intriguer gaaer ud paa at fremstille Kongehuset som conspirerende med Fjenden . . . Jeg tvivler aldeles ikke om, at jeg skal gaae seirrig ud af denne Kamp med Fordreielser og Bagvaskelser, og nærer jeg det sikre Haab, at Enkeltes Ondskab og Frækhed ei vil kjølne Deres Majestæts Kjærlighed til det danske Folk. - Jeg troer mig nu stærk nok til at gaae offensiv frem paa Rigsdagen og har idag gjort et stærkt, og som jeg haaber, heldigt Udfald paa Bille. Jeg haaber, at Kongen kommer imorgen, men veed ikke naar. Mine Colleguer længes meget efter at blive præsenterede".

Den næste dag kom kongen tilbage til København, og hans fortrolige *C.N. David* véd fra det tidspunkt at berette (45): "Sin Harme mod Monrad gav [kongen] Luft ved at fortælle om Conseilspræsidentens Excentricitet, der undertiden gik til Spor af Galskab, saa Kongen var angst ved at kjøre med ham i lukket Vogn"! Kongen refererer vel til Monrads adfærd under besøget til hærstillingerne.

Monrad anbefalede nu - den 11. februar - i statsrådet, at det vedtoges (46), "at Regjeringen bør opbyde Nationens hele Kraft for at forsvare Landet og drive Fjenden ud af Slesvig". Endvidere blev det debatteret, hvorvidt Monrad i sin proklamation havde skrevet "dersom I" eller "dersom Vi" "ei nu trak Eder tilbage".

Dette tvivlsspørgsmål havde afficeret Monrad. Krieger lader ham forlyde med (47): "Det kan jeg ikke taale".

Samme dag skriver Monrad til kongen i anledning af dennes version af proklamationen, der var udkommet 8. februar (48):

> "Der er faa Mænd, til hvem jeg har saa megen Tillid som Deres Majestæt. Tænk Dem derfor min Sorg og Bedrøvelse, da jeg ved Deres Majestæts Proclamation maatte troe mig fremstillet for al Verden som en Mand, der har faret med Usandhed. Deres Majestæt tilgive mig; jeg skal herefter troe min Konge mere end mine egne Øren".

Efter sin tilbagekomst til København havde Monrad anmodet kronprinsen om "at gaa som Menig til Arméen", hvad denne imidlertid skal have afslået. Derpå skriver Monrad 11. februar følgende - umiddelbart besynderlige - brev til kongen med den hensigt, at kronprinsen skulle træde ind i hæren (49):

> "Deres Majestæt! Jeg maa ansee det for ønskeligt at Kronprindsen skriver et Brev af omtrent følgende Indhold til Krigsministeren:
>
> "Deres Excellence! Jeg maa til Armeen. Jeg vil helst føre en Batallion og allerhelst den 13. Kan jeg ikke faae en Batallion, saa lad mig faae et Compagnie, kan jeg ikke faae et Compagnie, saa lad mig faae en Deling, og kan jeg heller ikke faae en Deling, saa lad mig komme med som Menig. Jeg kan og vil ikke holde længere ud at blive her. Tal med min Fader idag og arrangeer det med ham". -
>
> "Idet jeg nu ganske henstiller denne Sag til allerhøieste Afgjørelse, maa jeg bekjende, at jeg har forsøgt at formaae Prindsen til at gjøre dette Skridt paa egen Haand. Jeg troer, at et saadant Brev, hvis Indhold meget snart vil komme ud i Publicum, vil gjøre en umaadelig Virkning. Deres Majestæt, jeg har været med 1848 at gjøre Frederik den 7de populair. Det er en Selvfølge, at Brevets Ophavsmand ei vil blive kjendt af Nogen, ikke engang af min kjære Ungdomshustru. - Jeg er fuldkommen overbeviist om, at det er rigtigt, at Kronprindsen gjør dette Skridt. Skulde Sagen ikke behage Deres Majestæt, bedes De i Betragtning af den gode Mening tilgive Deres allerunderdanigste D.G. Monrad".

Midt i februar beretter Krieger om Monrads "Experimenteringslyst",

og at han "paa en meget uheldig Maade" havde nægtet "at give bestemt Anvisning til de herværende Embedsmænd" om, hvorledes de skulle forholde sig (50).

Monrad synes umiddelbart at have vurderet de alvorlige udsigter optimistisk. Således skriver han 18. februar til sønnen Viggo (51):

> "Det var en sørgelig og brat Ende, som det tog med Forsvaret af Dannevirke-Stillingen. Hvorvidt det i militair Henseende og altsaa ogsaa i og for sig var rigtigt, derom har jeg ikke nogen Mening endnu. Derimod beklager jeg, at Overcommandoen har ladet saavel Kongen som Krigsministeren forblive i den dybeste Uvidenhed om den tagne Beslutning, indtil det var for silde. Det gjør mig ondt, at Du saa tidlig taler om Fred. Om saa Als, Fyen, Jylland blive erobrede, saa maa vi derfor ikke tabe Modet. Det gjælder om at være seige og udholdende og give Begivenhederne paa den store europæiske Skueplads Leilighed til at udfolde sig. Derfor maa Du, min kjære Dreng, være ved godt Mod, og være overbevist om, at det ikke er forgjæves, at Du strider og lider for dit Fædreland".

Et telegram fra Dotézac 23. februar (52) giver bestemt indtryk af, at Monrad da kan have været øget selvfølende:

> "Blev Jylland besat, Dybbøl og Als erobrede og Fyn oversvømmet, ville landets mod dermed ikke være slået ned, sagde Monrad til mig. Først foran København ville Danmark bøje sig for krigens lov. Blandt Danmarks konger er det Frederik III, som Christian IX burde tage til forbillede . . . Hr. biskoppen var rolig og smilende, og jeg betragtede med en blanding af beundring og vemod denne gejstlige person, som fandt behag i at oprulle for mig billedet af invasionen og forestille sig selv til hest ved sin konges side under Københavns mure - velsagtens i erindring om ærkebiskop Absalon, Danmarks Kardinal de Richelieu. - Udenrigsministeren [Quaade] har ikke denne sindsligevægt . . . Monrad er drivkraften i regeringens politik, der hviler på tilfældige beregninger og luftige formodninger, thi intet tyder på, at stormagterne vil yde Danmark væbnet bistand, uden hvilken landet må bukke under i en ikke jævnbyrdig kamp"!

Nu fulgte striden om de Mezas fjernelse fra overkommandoen (53). de Meza og Kauffmann var blevet kaldt til København for nærmere

at redegøre for Dannevirkes opgivelse. de Meza skrev herefter i sin beretning, at han ventede armeens, landets og regeringens tak for sin beslutning, som han frit havde truffet i henhold til instruksen. Han havde ikke ønsket at overlade ministeriet et ansvar, som hans overbevisning gav ham "Ret, Mod og Kraft til at bære". Endvidere skrev han til krigsministeren, at han ventede at modtage regeringens tilkendegivelse af sin handlemådes "fuldkomne Berettigelse og Betimelighed", ligesom ordre til atter snarest at vende tilbage til armeen. I modsat fald forbeholdt han sig "som Ærespligt og i Sandhedens Interesse" at offentliggøre sin korrespondance med krigsministeren. Denne forelagde herefter de Mezas brev for kongen med krav om hans fjernelse fra overkommandoen, hvilket kongen imidlertid modsatte sig. Lundbye stillede ham herefter over for valget mellem de Mezas fjernelse eller sin egen fratræden. Kongen ville imidlertid kun imødekomme Lundbyes ønske, såfremt regeringen gjorde det til et kabinetsspørgsmål.

Herefter understreger Monrad i statsrådet 26. februar ifølge referatet (54) de Mezas "store Feil", uagtet han tidligere to gange havde givet løfte om regeringens fulde støtte:

> Conseilspræsidenten er vis paa, at naar man kjender Sagens Sammenhæng, maa man, istedetfor at beundre General Meza, fælde den strengeste Dom over ham. Det er General Mezas store Feil, *ikke* at han har besluttet at opgive Dannevirke-Stillingen, *men* at han, med det Kjendskab til Stillingen, som han havde eller ialtfald burde have, er gaaet ind i Stillingen, har ladet som det var hans alvorlige Hensigt at modtage et Angreb paa den og saa derefter pludselig med Eet forandrer Beslutning . . . Og Conseilspræsidenten anseer det overordentlig vigtigt, at en kommanderende General veed, at han har Nogen over sig; han kan ellers blive faretruende baade for Konge og Forfatning . . . Valget staar imellem en ny Krigsminister eller en anden kommanderende General . . . At lade Krigsministeren fratræde vilde han ansee for en overordentlig stor politisk Feil. Det, som det gjælder om, er at ramme Fædrelandets Tarv; det og Hans Majestæts Tjeneste er det eneste Hensyn, som det kommer an paa, - Personerne ere kun Biting. Det kommer her ikke an paa at vise Retfærdighed; General de Meza har dog en stor Brøde paa sig, og hans Ære lider aldeles ikke ved, at han ikke har en Overkommando"!

Ifølge Krieger kom Monrad og Lundbye nu i en "meget alvorlig Dyst med Kongen", der ikke kunne finde sig i de Mezas fjernelse, ligesom "Monrads Stjerne blegner aldeles hos Kongen . . . [og] Kongens Stjerne blegner ikke mindre hos Monrad" (55). - Den 28. februar, da Monrad under trussel om afskedsbegæring fordrede de Mezas afskedigelse, underskrev kongen modvilligt bemyndigelsen dertil. Over for de Meza blev hans afskedigelse begrundet med den måde, hvorpå han havde stillet sig over for ministeren. Derimod blev der ikke udtalt nogen dom over selve tilbagetrækningen fra Dannevirke. - Siden er der fældet meget skarpe domme over Monrads optræden over for de Meza (56). Denne beretter selv senere (57): "*Ikke* jeg, men det *Monradske* Ministerium, der i Eet og Alt havde svigtet enhver af sine helligste fædrelandske og ministerielle Pligter, *burde have været tilbagesendt, tiltalt og straffet*"!

Meget foruroligende skriver Krieger i sin dagbog i de første dage af marts (58): "Monrad skifter idelig Sind"! og at hans Stilling hos kongen nu var "yderst slet".

Den 16. marts gik Danmark ind på forslaget om en europæisk konference, men Monrad håbede dog fortsat på, at krigen ville få "et godt Udfald". Således skriver han samme dag til Viggo (59):

> "Jeg haaber sikkert, at Kampen vil faae et godt Udfald, naar vi holde ud, og vor Armee vil kjæmpe tappert. Vi maa være beredte til at underhandle, men være faste i ikke at gaae ind paa en [for] Danmarks Rige vanærende Fred . . . I Formiddag har jeg syslet med dine Anliggender. Jeg har skrevet til min Vinhandler og [bedt ham] sende dig 12 Bout. St. Julien og 4 Bout. Portvin, som jeg haaber, skulle bekomme dig vel . . . Dernæst har jeg været hos din Skomager . . . og paalagt ham at sye et Par Vandstøvler . . . Jeg kan ikke finde mig i, at Du er forkjølet . . . [Moder] tænker stadig paa sin Dreng, som er i Feldten, og beder Gud holde sin Haand over ham".

Der spores nu nogen vaklen eller usikkerhed hos Monrad. Således skriver han 23. marts til kammerherre H. Carlsen (60): "Jeg er temmelig sikker paa, at jeg ved at sætte Dem ind i den hele politiske Situation vilde have overbeviist Dem om, at jeg har handlet rigtigt . . . Jeg vilde gjerne i den dybeste Fortrolighed tale med Dem om den eventuelle Instrux til Conferentsen". Krieger be-

retter da (61), hvorledes Monrad "paa sin underlige Maade" stadigt "irriterer" kongen med "skandinaviske Udtalelser".

I begyndelsen af april rejste Quaade som delegeret (medsamt Krieger) til konferencen i London. Monrad blev nu udenrigsminister ad interim. Men forholdet mellem ham og kongen var ikke godt, og denne var ikke begejstret for at overlade ham posten; han udnævnte derfor - som modvægt til Monrads "eenraadighed" - Vedel til udenrigsministeriets direktør (62). Udnævnelsen skete dog ikke uden modvilje fra Monrads side, og noget til hans irritation skulle Vedels forhold til Chr. IX blive meget fortroligt. Monrad beklagede sig således over Vedels private konferencer med kongen (63).

Selvfølende, selvtillidsfuldt og optimistisk skriver Monrad 10. april atter til Carlsen (64):

> "Naar Kongen gjør, hvad man forlanger, vilde det være et mageløst Despotie at fordre, at han i Motiveringen af sine Resolutioner ei maatte have sin egen Mening. At skifte Krigsminister og commanderende General vilde i et Øieblik som det nuværende være fuldstændig urigtigt. Jeg haaber endnu, at vi skulle kunne slaae en Storm paa Dyppel tilbage, naar den blot maatte komme snart, og jeg anseer Als for uindtagelig, men Gud i Himlen raader for Alt. - Jeg har al den Indflydelse paa Kongen, som jeg kan ønske, - at Krieger er gaaet til London, beviser dette tilstrækkeligt; men jeg er et nøisomt og liberalt Menneske, for at jeg nu skal rose mig selv; jeg tager det ikke ilde op, om Kongen skulde elske en anden politisk Linie mere end min og jeg forlanger ikke at herske over hans Hjertelag. Det vil kun fremkalde Hykleri"!

Samme dag skriver Monrad til grev Hamilton (65): "Grevinden bedes venligt modtage de to medfølgende Photografier af Personer, der stedse med dyb Høiagtelse og inderlig Hengivenhed ville erindre hende og hendes Mand. - Min Sjæl er Dag og Nat ved Dyppel".

Det var Monrads håb, at Dybbølskansen kunne holdes. Den 9. april meddelte de Mezas efterfølger, general *G. Gerlach*, til krigsministeriet (66), at Dybbølskansens modstandsevne ikke kunne "ansees for væsentlig svækket". Den 11. april erklærede krigsministeriet, at stillingen burde holdes til det yderste (67). Men tre dage se-

nere meddelte overkommandoen imidlertid, at det på grund af voldsom beskydning "ikke var muligt længere at holde Værkerne i forsvarsdygtig Stand" (66), hvorfor man tilrådede tilbagetrækning. Overkommandoen lod krigsministeren forstå, at man "maa have aldeles frie Hænder i det nærværende Øjeblik" (66). Lundbye telegraferede tilbage (66): "Overkommandoen har frie Hænder. Regeringen stoler paa den saavel i militær som i politisk Henseende". Men i et ministermøde samme dag - den 14. - fremhævede Monrad den store betydning af, at Dybbølskansen holdtes, dersom det var muligt at slå en storm tilbage (67). Derpå telegraferedes det til overkommandoen, at regeringen "fastholder sin tidligere udtalte Anskuelse om Vigtigheden af at holde Stillingen, selv om heraf skulde resultere forholdsvis betydelige Tab" (67).

Endnu den 14. april skriver Monrad til Carlsen (68): "Forholdene ere i mange Henseender lidet glædelige, men det gjælder om at arbeide med, hvad man har og faae det bedst mulige ud af Situationen . . . Gud see i Naade ned til Danmark og alle dets Sønner. Jeg tænker Dag og Nat paa Dyppel"!

Den 17. april meddelte Lundbye Monrad, at det var hans hensigt at trække hæren tilbage fra Dybbølskansen (67). "Jeg gjorde ham [da] de varmeste og mest indtrængende Forestillinger om, at det var høist ønskeligt at forsvare Stillingen, selv om den skulde kræve betydelige Offre. Gjennem Dybbølstillingen havde vi endnu Hold paa Slesvig", skriver Monrad ti år senere (69). Derefter besluttede Lundbye, at stillingen skulle holdes, "selv om det maatte koste betydelige Offre" (70).

Den 18. april stormede fjenden Dybbølstillingen. Skanserne blev erobret. De danskes tab var stort. Samme aften skriver Vedel til Krieger i London (71): "I Ministeriet er man paa ingen Maade "crestfallen", men jeg fik virkelig et godt Blik paa Monrad ved idag at see ham gaae rolig og sindig omkring, ventende paa Telegrammerne og frygtende for sin Søn. Ikke et Øieblik saae jeg ham distrait"! Tre dage senere skriver Martensen til Gude (72): "Monrad besøgte jeg . . . i et Embedsanliggende i Ministeriet [20.4.] . . . Han røg sin Pibe i fuld Rolighed . . . Han fandt jo vistnok denne Begivenhed Dybbølskansens Fald uheldig, men meente, at vi

havde vundet europæisk Anerkendelse, og at Sagerne nu stode bedre end i Januar".

Derimod skriver Monrad i "Redegørelsen" godt sytten år senere (73):

> "Jeg har saaledes havt og jeg har stor Tillid til de Militæres Dom om militære Spørgsmaal, og hvorvel jeg anerkjendte, at der var Sider af disse . . . der faldt ind under den politiske Opfattelse, saa har jeg dog været mest tilbøielig til i Afgjørelsens Øieblik at underordne min Mening under de Militæres. Med Hensyn til det fortsatte Forsvar af Dybbøl afveg jeg fra denne Fremgangsmaade; jeg gjorde min politiske Opfattelse stærkt gjældende overfor Krigsministeren, han gav efter for mine indtrængende Forestillinger, og det var uheldigt. Herved fik jeg et Knæk, der skadede og lammede min efterfølgende Virksomhed, og jeg burde maaske alt den Gang have taget min Afsked"!

Den 24. april havde Monrad henvendt sig til *Andræ* og opfordret ham til at overtage styret - en opfordring Andræ imidlertid ikke havde taget alvorligt. I Andræs beretning hedder det (74): "Søndagen d. 24de April kom Monrad om Morgenen ud til mig - Høist mærkelig Samtale om Stillingen i det Hele og særligt om Krigsforholdene . . . Monrad dog temmelig moderat!" Samme dag opsøgte Monrad også Tscherning. *Fru Tscherning* beretter om Monrads smilende, lattermilde væsen og skoggerlatter under besøget (75):

> "Premierministeren [kom] for at tale med Tscherning om, hvad han mente om vore politiske og vore Krigs-Forhold, om Als kunde holdes, om Fyen ogsaa kunde erobres . . . [Jeg] følte mig fra Begyndelsen af pirrelig over hans smilende, lattermilde Væsen, over den lette Maade, hvorpaa han behandlede alle disse for vort ulykkelige Land saa skæbnessvangre Spørgsmaal . . . *Monrad* lo af det altsammen. Jeg gav kun et enkelt Ord imellem med meget misfornøjet Mine og var grædefærdig af Harme over Monrads Optræden. *Tscherning* mærkede det og førte Samtalen over paa Alsstillingen. De Ængstelser, Tscherning udtalte angaaende Stillingens Holdbarhed, modsagde Monrad atter. Jeg spurgte da brat, om man da virkelig tænkte paa at blive staaende dér og lade sig slagte som ved Dybbøl. *Monrad* kom da skoggerleende hen og tog mig . . . om Skuldrene og sagde: "Hør, vor lille Frue har afgjorte Meninger og militære Kundskaber . . ." Jeg rejste mig hurtigt og sagde: "Nej,

jeg kan næsten ikke være i Stue med Dem"!

Fru Tscherning beretter endvidere, at kongen ved beslutningen om at holde Dybbølstillingen i statsrådet skal have stampet i gulvet og spurgt, om Monrad og Lundbye ingen samvittighed havde (76).

Vedel nærede nu ikke længere tillid til Monrad. Således skriver han 26. april - dagen efter Londonkonferencens åbning - til Krieger (77): "Oprigtigt talt troer jeg at Monrads Tid snart er omme og han selv beklager det ikke"!

Samtidig med Londonkonferencens første forhandlinger foregik de mærkelige forhandlinger med den svenske konge om et unionsforslag. Således skriver Monrad 28. april til Carl XV (78):

"Deres Majestæt! har beviist mig den Naade ved Allerhøieste Sammes Bibliothekar, Hr. v. Quandten, at tilstille mig et Allerhøieste Brev, ledsaget af en foreløbig Plan, hvis Genstand er at hidføre en politisk Forbindelse mellem de forenede Kongeriger og Danmark, som i Tidernes Løb kunde styrkes ved en dynastisk Familiepagt. Jeg har forelagt disse vigtige Aktstykker for Hs. Maj. . . . Men forinden jeg skal have den Ære at gaa over til Sagens nærmere Indhold, tør det foruden være mig forundt at udtale for D.M. min allerunderdanigste Tak for den Tillid D.M. har behaget at bevise mig ved denne Leilighed. Som Medlem af det tidligere Cabinet har jeg haft rig Anledning til at erfare med hvilken utrættelig Opmærksomhed D.M. følger Danmarks Skjæbne, og hvor varm den Sympati er, som D.M. føler for vor retfærdige Sag. Men dennegang har D.M. ikke alene Nutiden for Øie. D.M. har villet for hele Fremtiden sikkre Danmark saavelsom D.M. egne Lande for den Fare, som altid truer smaae Stater fra mægtige Naboer, naar de ikke i rigtig Erkjendelse af de fælles Interesser med al deres forenede Kraft støtter hinanden mod fremmed Vold. Jeg beder D.M. modtage min allerunderdanigste Tak fordi dets Lykke er bleven mig tildeel at modtage den første Udtalelse af denne store og for begge Staternes Fremtid saa betydningsfulde Tanke. - En saa omfattende Forandring af de politiske Forhold udfordrer efter min allerunderdanigste Formening en meget omhyggelig Overveielse af alle Enkeltheder og dernæst en hurtig Gjennemførelse selvfølgelig under Medvirkning af Landets forfatningsmæssige Organer . . . Saalænge Conferencen i London ikke har naaet til et Resultat, vilde formeentligen enhver Meddelelse om en politisk Forening mellem Danmark og de forenede Riger ud-

øve en for os meget skadelig Indflydelse paa Forhandlingerne . . . Der er flere Vanskeligheder at overvinde, mange Spørgsmaal at løse, som kunde synes ubetydelige ligeoverfor Tankens Storhed, men som praktisk vil kunne vise sig store nok til at ødelægge det hele Værk, naar de ikke itide paaagtes, og med Varsomhed løses".

Om Monrads brev til den svenske konge skriver Vedel to dage senere til Krieger (79): "Monrad har . . . skrevet et længere Brev, hvori han takker for Tilliden der vises ham personligt og efter nogle Spydigheder, som det ret var en Fornøielse at skrive, gaaer over til at fremhæve [planens indhold] . . . [Monrad] afslaaer at gaae ind paa en saa dum Plan".

Endnu 28. april skriver Monrad til Viggo (80): "Det var af stor diplomatisk Vigtighed, om vi kunde have holdt Dyppel endnu en halv Snes Dage. Krigsministeriet formeente at der var store Chancer for, at vi kunde have slaaet et Angreb tilbage. Dette og ikke Bladene er Grunden til, at Dyppel holdtes, idet Overkommandoen iøvrigt havde Frihed til at handle efter eget gode Skjøn"! - Samme dag blev Fredericia rømmet uden kamp. "Jeg vil aldrig kunne glemme, hvorledes *Monrad* den 29. april . . . efter at have fortalt, hvad der saaledes var skeet, med en hastig, ligesom undskyldende Betoning . . . tilføjede: "Men det var rigtigt". Hvad var han dog for en forunderlig Mand!",beretter Holten senere (81).

I slutningen af april skriver Martensen til Gude (82): "Monrads Ministerium har unægtelig ikke været heldigt . . . Jeg tvivler meget om, at han har nogen Erkjendelse af den Misère, i hvilken han befinder sig, og de Ulykker, han og Partiet have draget over Landet". - Men Monrad var dog selv endnu ved "ret godt Mod". Således skriver han 3. maj til Carlsen (83): "Paa Conferensen gaaer det slet; man vil have os til at gaae ind paa en uantagelig Vaabenstilstand. Antager man den ikke, lader det til, at Conferentsen vil gaae itu, uden at der er Udsigt til nogen effectiv Hjælp. - Fra Sverig hører jeg aldeles intet. - Jeg er dog endnu ved ret godt Mod, men kan ikke selv sige, hvorfor"! Den næste dag skriver han uroligt til Krieger (84):

"Stemningen her er meget trykket, navnlig ved det svære Tryk, som Fjenden

lader hvile paa Jylland. Krigsministeren ønsker fremfor alt en Vaabenstilstand, men han er et reent Stemnings-Menneske, der bringer mig i Fortvivlelse ved i faae Timers Mellemrum at udtale aldeles modsatte Meninger . . . Vedel udtaler sig ligeledes med en mærkværdig Haardnakkethed for Vaabenstilstand . . . og har private Conferencer med Kongen. Hertil kommer, at Krigsministeriet modtager saa betydelige Summer, at vi ved Juni Maaneds Udgang maa gjøre Udveje til nye Ressourcer. Jeg har derfor havt ondt ved at holde Stand og forkaste Forslaget om Vaabenstilstand . . . Derimod kan jeg ikke levende nok udtale Ønsket om, at man gjør alt muligt for snart at komme til Behandling af Freds-Præliminarierne. Den Tanke dukker bestandig op hos mig, om det ikke skulde være muligt ved heelt og holdent at afstaae Holsteen at vinde Slesvig, eller i alt Fald Grændsen til Danevirke og en nordisk Union".

Vedel bliver stadig mere kritisk i sin vurdering af Monrad. Således skriver han til Krieger 4. maj (85): "Monrads Stilling er for daarlig til at han egentlig kan udrette noget"! og 9. maj skriver han til Quaade (86): "Disse Meddelelser . . . ere af en saadan Kilde at de ere saa confidentielt gjorte at jeg *kun* betroer Dem og Krieger dem. Jeg har maattet love at end ikke Monrad fik et Ord deraf at vide"!

Heller ikke Krieger har næret tillid til Monrad. Således skriver han 11. maj til Vedel (87): "Jeg vedlægger et Brev til Monrad, som jeg beder Dem gjennemlæse, inden De giver Monrad det"! - Voldsom kritik udtrykker Vedel til Krieger den næste dag (88): "Monrad tolereres som et nødvendigt Onde og jeg kaldes til Kongen hvergang en Beslutning skal tages . . . Skandalen med Kong Carl bliver stadigt større . . . Men De kan troe at Fingrene have kløet paa Monrad efter at "underhandle personligt", og han har skrevet det ene Udkast efter det andet som jeg imidlertid haaber at skulle faae casserede"!

Til Viggo skriver Monrad 10. maj (89):

"Med Posten idag afsender jeg til dig 4 Flasker Portvin. For nogle Dage siden sendte jeg dig 2 Pund Kaffe . . . Kongen har sagt mig, at Du er bleven Ridder af Danebrog. Moder blev meget glad ved at høre det . . . Jeg blev i Grunden ogsaa fornøjet".

Vedrørende en nordisk union skriver Monrad entusiastisk og umiddelbart noget selvfølende til Carl XV 13. maj (90):

"Med inderlig Glæde modtog jeg Deres Majestæts Brev og haaber at det ganske stemmer overeens med Deres Majestæts Villie og Ønske, naar jeg uopholdelig meddeler Dem de allerunderdanigste Bemærkninger, som min levende Interesse for Sagen har fremkaldt hos mig. - Deres Majestæt har taget Initiativet i den for Nordens Fremtid saa store og betydningsfulde Sag. I Historiens Aarbøger [ovenover har formentlig Vedel tilføjet "troede de"] skal dette Initiativ slynge en uvisnelig Krands om Deres Majestæts Navn; efter denne Krands vil min egen allernaadigste Herre og Konge aldrig udrække Haanden; han vil nøies med den beskedne Roes, ærlig og trofast at have rækket Deres Majestæt Broderhaanden [overstreget: "til Fuldbyrdelsen af det store Værk"]. - [Overstreget: "Deres Majestæt! Skjønt jeg ikke regner mig til de Feige, saa bæver jeg dog tilbage for det Ansvar at gjøre noget officielt Skridt til Deres Majestæts Ministerium, uden at have fuld Forvisning om, at dette er besjælet af den samme Aand, der driver Nordens tvende Konger. Jo længere jeg har tænkt over denne store Sag, des fastere er min Overbeviisning blevet, at man først maa komme overeens om den dynastiske Familiepagt, der skal sikkre Nordens fremtidige Eenhed. Inden for denne Ramme maa man da lade den constitutionelle og parlamentariske Tilslutning foregaa, og er det mig en stor Glæde at kunne tilføie, at jo mere jeg har grundet over det Udkast, der ledsagede Deres Majestæts første Brev, des mere levende har jeg følt mig tiltalt af det; ja jeg vilde ikke tage i Betænkning strax at underskrive det, dersom det i dette Øieblik forelaa til min Contrasignatur. Jeg har derfor anseet det for vigtigt at udarbeide det medfølgende Udkast til en Familiepagt mellem de tvende Dynastier".] Deres Majestæt har vist mig den Naade og Tillid at ville overlade til min Bedømmelse, naar det rette Tidspunkt maatte være kommet til at indlede en officiel Behandling. Saaledes som jeg tidligere allerunderdanigst har udviklet, er det min Overbeviisning, at Tiden til at begynde en saadan Forhandling ei er kommen, saalænge Conferentsen sidder i London, og det er mig en sand Glæde, at Deres Majestæt har fundet, at de af mig fremførte Grunde ikke var uden Vægt. Men, Deres Majestæt, dette var kun Sagens negative Side. Langt vanskeligere er det derimod at danne sig en klar Anskuelse om, naar det rette Tidspunkt er kommet for de nævnte Forhandlinger. Det er fornemmelig de diplomatiske Forhold, som det kommer an paa at bedømme rigtigt. Men Deres Majestæt det er i Sandhed ikke nogen falsk Beskedenhed, naar jeg desværre nødes til at

gjøre gældende, at ligeoverfor Deres Majestæts Regjering er min Erfaring saa ringe, mine fortrolige Forbindelser saa faa, at jeg kun slet vilde svare til den mig af Deres Majestæt viste Tillid, dersom jeg ikke overlod Valget af Tidspunktet til Forhandlingernes Begyndelse til Deres Majestæts Regjering. Allernaadigste Konge, det er ikke alene forbigaaende personlige Forhold [?], som gjør det ønskeligt i den store Sags Interesse; men det ligger i selve Sagens Natur, at jo mindre et Land er, des vanskeligere er det for dets Regjering at skaffe sig et aldeles klart og sikkert Overblik over de politiske Forhold. Ogsaa i denne er Deres Majestæts Regjering stillet gunstigere, og jeg vover endnu at tilføie hvad der for mig har en overordentlig Vægt, at Deres Majestæt selv, som antydet i det allerhøieste første Brev, hvormed jeg beæredes, har Forbindelser, som have den allerstørste Betydning. Jeg maatte derfor bebreide mig selv en utilgivelig Selvtillidsfuldhed, dersom jeg modtog Deres Majestæts allernaadigste Tilbud. Hvor smigrende for min Forfængelighed dette Tilbud har været, saa elsker jeg dog Nordens Sag for høit til ei at tilsidesætte alle personlige Hensyn. - Allernaadigste Konge! Det er ikke uden Frygt for at trætte Deres Majestæt, at jeg endnu vover at tilføie et Par Ord, men det er af Vigtighed at der ikke for Deres Majestæt er nogen Uklarhed om min politiske Overbeviisning . . . Efter min Overbeviisning er det gjennem Nordens politiske Eenhed, at Besiddelsen af Holsteen kan bevares for Norden . . . Det er Tabet af Norge, der har skabt Slesvig-Holstenismen. Det er ene Nordens politiske Eenhed, som vil tilintetgjøre den. Det gaaer med Statslegemerne som Himmellegemerne, de udøve en tiltrækkende Kraft i Forhold til deres Størrelse. Danmark har lidt Overlast i Frankfurt; det forenede Norden vilde ei være udsat for en saadan Medfart, Tydskland er kun kjæk imod den Svage. Gjennem Holsteen vil Norden komme til at udøve Indflydelse paa den europæiske Politik. Jeg nærer derfor inderligt Ønsket om, at den dynastiske Eenhed med Holsteen maatte kunne bevares"!

Om brevet skriver Vedel til Krieger (91): "Monrads Svar paa Kongens sidste Brev var efter min Mening mindre correct. Vel opgav han at komme med sine "Soldaterløjer", men jeg kunde ikke ganske faae ham fra at give en politisk Troesbekjendelse, hvilket altid er farligt og især for Monrad"!

I et andet (udateret) koncept til Monrads svar til Carl XV - men med Vedels påtegning: "Næppe afgaaet" - hedder det (92):

"I allernaadigste Skrivelse af 5. Mai har D.M. behaget meddele mig at D.M. fuldstændigt billiger de Betragtninger som jeg havde havt den Ære at gjøre gjældende og som efter min allernaadigste Formening tjene til at vise Umuligheden af under de forhaandværende Omstændigheder at gjøre noget Skridt i den af D.M. antydede Retning. Men D.M. vil gunstigst tillade mig endnu engang at udtale for D.M. den Taknemlighed, som jeg paa min allernaadigste Konges og paa mit Lands Vegne føler mig gjennemtrængt af for det Initiativ som D.M. har taget i denne betydningsfulde Sag. Bedre end nogen Anden har jeg havt den Lykke at kunne vurdere den varme Interesse hvormed D.M. i lang Tid har havt Blikket fæstet paa Danmark og den Velvillie, som D.M. altid har næret for os. Forholdene har hidtil destoværre hindret at D.M.'s ophøiede Hensigter og Tilbud have kunnet opfyldes, men de Følelser mod D.M. som næres af alle dem der have havt den Lykke at nærme sig D.M. og kjende D.M.'s utrættelige Interesse for Danmarks Fremtid, kan ikke Nogen dele mere inderligt end Jeg, der med Undtagelse af min allernaadigste Konge og de Enkelte, hvem D.M.s Afsending har givet Kundskab derom, alene er vidende om det nye Skridt, som D.M. med saa umiskjendelig Uegennyttighed har gjort i denne Sag"!

I et (udateret) umiddelbart besynderligt og iøvrigt selvfølende udkast med Monrads håndskrift som en skrivelse fra Chr. IX til Carl XV hedder det (93):

"De skjæbnessvangre Begivenheder, der har ruineret mit Land og mit Folk have fremkaldt en levende Trang hos mig til med fuldstændig Aabenhed at udtale mig ligeoverfor den af Europas Monarcher, der har givet mig de største Beviser paa oprigtigt Venskab, skjænket mit Folk den mest levende Deeltagelse, og gjentagne Gange har udtalt, at Eideren var ikke alene Danmarks men Nordens Grændse. Jeg vilde svigte den Oprigtighed, som jeg skylder Deres Majestæt, dersom jeg ikke aabent udtalte, at mit Folk har følt sig bittert skuffet ved at see, at Forsvaret for denne Grændse er bleven overladt ene til den lille danske Armee . . . Heller ikke nu, da Als og Fyen trues, og den jydske Grændse er overskredet viser der sig noget Tegn til, at den svensk-norske Regjering vil gaae over fra en diplomatisk til en militær Understøttelse. Maaskee jeg er den danske Mand, der lettere end nogen Anden seer mig i Stand til at fatte D.M. Fremgangsmaade. Jeg veed, hvorledes D.M. ridderlige Hjerte brænder af Begjærlighed efter at forny Nordens gamle Hæder ved med Deres . . . Armee at ile de Undertrykte til Hjælp, jeg er

fuldkommen overbeviist om, at for D.M. kan ikke den Tanke faae Raaderum, at Nordens Forenede hele Kraft ei skulde magte at tilbageerobre Nordens gamle Grændse . . . Men Deres Majestæt har et altfor klart Syn for Fremtiden og har altfor ofte udtalt, at Danmarks Undergang var en Fare for Norden, til ikke at indsee, at det Uveir, som nu raser her, maaskee inden føie Tid vil leire sig over de Forenede Riger. Mit Forslag er nu, at Deres Majestæt vil samvirke med mig for en nøie dynastisk og politisk Forening af Norden. Er Deres Majestæt enig med mig heri, da tvivler jeg ikke om, at det vil lykkes os ved forenede Kræfter at naa det store Formaal. Maaskee jeg rettest skulde blive staaende herved, og overlade det til Deres Majestæt at fremkomme med Betingelserne for og Forslag til Tankens Gjennemførelse; men Hensynet til, at D.M. dog maaskee kunde ønske at kjende vort, om end aldeles foreløbige Formening om Udførelsesmaaden foranlediger mig til at gaae videre. - For at tilveiebringe den dynastiske Forening maa formentlig de tvende Konge-[?] sammensmeltes. Det kunde maaskee skee paa følgende Maade. Jeg anholder paa min ældste Søn Kronprinds Christian Frederik Wilhelms Vegne om Deres Majestæts Datters Louise Josephines Haand. Jeg adopterer som min ældste Søn Deres Majestæts Broder Prinds Oscar, og som min yngste Søn D.M. Broder Nicolaus August, ved at Prinds Oscar adopterer mine tre Sønner. ArveføIgeordenen mellem Prinds Oscars nye og adoptiv Sønner fastsættes saaledes [rækkefølgen nævnes]. - Den politiske Forening har jeg ikke tænkt mig kun som Union, da en saadan næppe vilde give det forenede Norden den fornødne Kraft. Fælles maatte efter min Formening være foruden Kongehus: Diplomati, Hær og Flaade . . . For de Fælles-Sager vilde være at ordne et Parlament, bestaaende af to Kamre . . . Dersom nu Deres Majestæt maatte være enig med mig saavel om Sagen i sig selv, som om Grundtrækkene til deres Gjennemførelse enten med eller uden Forandringer, saa vilde vort det første Skridt være at vi danne Ministerier, som med Alvor og Oprigtighed ville gjennemføre vor Villie"!

Trap skriver (94): "Monrad, ad omne paratus, rykkede virkelig frem med Udkast til en Familiepagt om ArveføIgens Ordning". Den svenske gesandt *O. Björnstjerna* beretter, at Monrad fantaserede om dynastiske aftaler, og han skal ikke have vidst, om det var skæmt eller alvor (95).

Besynderligt er det, når Monrad 15. maj skriver til Krieger (96): "Jeg har med den mest levende Glæde modtaget den sidste Rapport.

Det var med den allerstørste Betænkelighed, at jeg bemyndigede Dem til at afslutte Vaabenhvilen [7. maj] og jeg tilstaaer, at jeg tog min Beslutning mere efter Instinct end efter Grunde, som jeg vilde have været i Stand til at udvikle og forsvare for Andre . . . Jeg svarede Kong Carl . . . at det skulde staae fast i Historiens Aarbøger, at det var ham, der havde taget Initiativet i Nordens Sag"!

På grund af våbenhvilen ønskede indenrigsministeren, Nutzhorn, at træde tilbage, hvorefter Monrad udnævnte *H. Carlsen* til hans efterfølger. Til Carlsen talte Monrad "i høie Toner om den store og berømmelige Gjerning det vilde være, om vi kunde bringe en Union istand". Carlsen havde imidlertid fundet forslaget "uudførligt under de givne personale og reale Forhold" (97).

Om Monrads legendariske arbejdsiver beretter journalisten *Godske Nielsen* (98): "Men personlig sled Konsejspræsidenten med sin sædvanlige Iver og aldrig trættende Flid i det. Han havde ladet sin Seng bringe op i Ministerialbygningen, og meddelsomt betroede han Enhver, der vilde høre det, hvor mange af Døgnets Timer han ofrede Arbejdet". - Præsten *H. Fenger* vil vide (99), at "Monrad i Krigens Tid forlangte Adgang til Kongen paa hvilken som helst Tid ogsaa om Natten, for, hvis der kom Depecher, strax at faa dem drøftet. Kongen maatte da forlade sit Soveværelse og lade rede til sig i Arbejdsværelset. Hverken han eller Dronningen syntes om det, men man fandt sig deri".

Den 18. maj udnævntes *C. Reich* til krigsminister i stedet for Lundbye. "Jeg er ei ganske vis paa om det ei er et Offer Monrad gjør for Krigsførelsens Mangler og til Kongen for Meza - men i ingen Henseende hjælper det"! skriver Vedel (100). Den næste dag var Reich og Monrad hos kongen, "som aggraverede stærkt, "at *han* betragtede sig som Krigsherre"", skriver førstnævnte (101).

Af en foruroligende, fortrolig, *privat* meddelelse fra Vedel til Krieger 19. maj fremgår (102), at Vedel nu skønnede, *at Monrad ikke længere har været i besiddelse af sund dømmekraft!* Endvidere hedder det heri, *at han var indiskret!* Selv følte Monrad sig *"fortumlet" i hovedet*!: "Tak fordi De lader mig læse Deres Breve til

Monrad . . . Havde jeg Tid vilde jeg skrive Dem til om en Hovedtanke som meget beskjæftiger mig og som jeg *Ingen* har at tale med om - thi husk det, jeg taler ikke til Monrad om Sligt, ligesaalidt som jeg fortæller hvad jeg i disse Breve meddeler Dem og Quaade om hvad aldeles confidentielt jeg erfarer, thi han er indiscret . . . [ud for følgende har Vedel i marginen skrevet: "NB. *privat*"] Monrad er ikke sikker. Hans Stilling slet . . . Men dernæst sætter Monrad svært af og jeg troer at han ikke ret har Brugen af sit Hoved. Kun til Dem vover jeg at sige hvad jeg ellers vilde frygte for maatte opfattes som dum Forfængelighed - Tilstanden er saa slet i Ministeriet at jeg er tilstæde næsten i hvert Ministermøde og maa sige hver Enkelt hvad der f. Ex. skal gjøres i Jylland etc. etc. - Monrad sagde som Undskyldning forleden at "hans Hoved i disse Dage var saa fortumlet" og deri har han Ret. Jeg er derfor mange Timer daglig i Conseilspræsidiet og maa examinere Folkene fra Jylland etc".

Den 23. maj behandledes i statsrådet Lord Russells første mæglingsforslag - en grænse Slien-Dannevirke. Ifølge referatet fra mødet udtrykte Monrad (103):

> at "den Betragtning, at der ved en Fortsættelse af Krigen snarest er Udsigt til at vi faae endnu daarligere Betingelser end de, der nu bydes os, netop er det, som har gjort ham tvivlsom med Hensyn til Valget mellem de foreliggende Alternativer og tilsidst bragte ham til at slutte sig til det Forslag [Lord Russells mæglingsforslag]. . . Og Valget for Hans Majestæt foreligger da nu ligefrem imellem *enten* at bemyndige [Krieger, Quaade og Bille] til at gaae ind paa en Territorial-Afstaaelse *eller* - og Conseilspræsidenten nægter ikke, at det kunde i sig have noget Tiltalende at erklære hvad der bydes saa uretfærdigt, ubilligt og krænkende Hans Majestæts Ret, at Hans Majestæt ikke vil underkaste sig saadanne Betingelser, men holde ud og lægge Alt i Guds Haand - med Energi at fortsætte Krigen"!

Kongen havde vægret sig mod Monrads forsøg på at få ham til at acceptere delingsforslaget. Men i et statsrådsmøde dagen derpå gav kongen endelig efter. Ifølge statsrådsreferatet udtrykte Monrad da (104):

> "At naar man taler om at ville føre Krig til det Yderste, er det en Selv-

følge, at man saa forudsætter, at man derved har Udsigt til at opnaae virkelig bedre Vilkaar, end man ellers vilde; er det derimod snarere sandsynligt, at man, ved at fortsætte Krigen, kun vil faae slettere Vilkaar, siger man Nei til længer at føre Krig. Som det stiller sig *nu*, forekommer det ham, at der er Rimelighed for, at, naar vi bliver ved med Krigen, ville vi faae endnu slettere Fredsbetingelser end de, der i Øieblikket bydes os".

"Monrad tvivler og forsikkrer "at han ikke veed hvad han skal raade til, hvad han skal ønske""! skriver Vedel 23. maj til Krieger (105).

To dage senere meddelte kongen, at han i stedet for en delingslinie ved Dannevirke, der ville afskære ham "Svansen" med hans barndomshjem "Louisenlund", ønskede en delingslinie fra Eckernførde og tværs over, hvortil Monrad straks svarede, at der øjeblikkeligt ville blive telegraferet til London, at man skulle bevare "Louiselund". Han håbede, at det måtte "lykkes at sætte i det Mindste dette saa naturlige Ønske igjennem". Krieger reagerer med at svare Vedel: "Jeg troer jo vel ikke, at *De* deler de "Louisenlundske" Phantasier, men selv Monrad er jo ofte mærkeligt optimistisk" (106).

På grund af kultusminister Engelstofts sygdom bestyrede Monrad også kultusministeriet. Således skriver han 29. maj til Engelstoft (107): "De har ingen Forestillinger om alle de moralske Lidelser, som her vente Dem. Altsaa, overiil Dem ikke! De skal være hjertelig velkommen, men kun, naar De kommer med fuldkommen Legemskraft. Jeg skal med Fornøielse vedblive at bestyre Cultusministeriet til 1st August". - Samme dag skriver Björnstjerna (108), at Monrad "tyckas trivas förträffligt på sin plats med sine tre portefeuiller samt regera som envåldsherra". - Et brev fra grevinde *Danner* fra slutningen af maj skal nævnes vedrørende et umiddelbart besynderligt ønske fra Monrad (109): "Kammerherre Simony har sagt mig at det ville være Dem kjært at eie en Gjenstand som den elskede Høisalige Konge havde benyttet, og som et saadant Minde vilde De sætte Pris paa en Tobakspibe, jeg behøver ikke at sige Dem, at det er mig overmaade kjært at imødekomme dette Deres Ønske"!

Vel noget ironisk skriver Monrad 1. juni til departementssekretær F.C. Lund (110): "Det glæder mig, at den af mig paaankede Mangel paa Høflighed ei er motiveret ved Forglemmelse men ved Sædvane. Saaledes gaaer det, naar man vil være klogere end sin Contorchef! Jeg ønsker naturligviis ikke nogen Forandring".

Russells første mæglingsforslag blev afvist af Preussen, som tilbød en linie Aabenraa-Tønder. England og de neutrale magter stod ikke fast ved Dannevirke-linien. Våbenhvilen blev nu forlænget fra den 12. til den 25. juni.

Efterhånden var Monrad ligefrem undergivet *censur*. Således skriver Krieger til Vedel 6. juni (111): "Jeg har skrevet et halvofficielt Brev til Dem, hvoraf De vil meddele Monrad, hvad De finder rigtigt at meddele"! - Selv var Monrad stemt for at fortsætte krigen. Således udtrykker han 7. juni i statsrådet ifølge referatet (112):

> at "skal [man] lade sig nøie med kun at beholde hvad der ligger Nord for en Linie Flensborg-Tønder eller Flensborg-Husum, medens alt Land Syd for denne Linie skal afstaaes og ikke engang staa i Personal-Union med Kongeriget, saa er dette dog saa slette Vilkaar, at der aldeles ikke kan være Tale om at tage imod dem. Efter blot at have ført Kamp i 5 Maaneder, er man ikke berettiget til at gaae ind paa en saadan Fred; i den Grad er vor Modstandskraft ikke brudt. Man maa saa hellere stole paa Begivenhedernes Gang og fortsætte Krigen; hvis ikke alle Efterretninger skulde skuffe, vil dog Følgen af Krigens Fornyelse være, at det nuværende engelske Ministerium bliver styrtet, og mulig kunde vel dette føre til Noget for os".

Meget foruroligende om Monrads handlen skriver Vedel til Krieger 9. juni (113): "Vor indre Stilling [er] meget slet. Den permanente Ministerkrise bliver snart acut . . . Tonen er meget monteret . . . I den sidste Tid har [jeg ikke] . . . været kaldt til Kongen, hvilket forsaavidt er mig meget kjært som Monrad hyppigt gjør Ting, som jeg anseer for at være meget forkeerte"! - To dage senere skriver biskop Martensen til Gude (114): "Monrad synes i den senere Tid at finde Tilstanden noget betænkelig. [Provst] Paulli spurgte ham forleden . . . hvorledes han havde det, hvortil han svarede: "Skidt"!, hvilket fra hans Standpunct maa betragtes som en stor

Concession, da han ellers har en optimistisk Betragtning af det Hele"!

Den 12. juni stillede Russell et nyt mæglingsforslag, hvorefter grænsen - ikke nordligere end Åbenrå-Tønder og ikke sydligere end Eckernførde-Frederiksstad - skulle fastlægges ved voldgift.

Dernæst skal anføres Monrads brev til Krieger 12. juni. Herom skriver Krieger selv til Vedel kort tid derpå: "Jeg fik idag et Brev fra Monrad . . . Det er fra 12/6 med Efterskrift d. 15de, af hvilken jeg slutter, De har læst det. De har da seet, hvor forvirret det er"! (115):

> "Efterhaanden har jeg faaet saa meget paa Hjertet, at jeg maa ansee det for rigtigt at lette Byrden ved en privat og fortrolig Meddelelse. - Der er efterhaanden hos Kongen opstaaet Haab om at kunne slippe igjennem med et Schleswig-Holstein i personal Union med Kongeriget . . . Forudsat, at ikke et kjøbenhavnsk Intermezzo indvirker paa Conferentsen, vil denne enten føre til Slien-Danevirke inden den 25., eller sprænges . . . Jeg anseer det for sandsynligt, at Conferentsen sprænges, og jeg anseer det for rigtigt alt nu at udtale mig om, hvorledes Sagerne i saa Fald stille sig for mig . . . Dersom et Tory-Ministerium skulde ville yde os materiel Understøttelse, da maa vi formentlig tage imod den, og saa lade Begivenhederne udvikle sig. Jeg anseer det for overordentlig ønskeligt, at De, inden De forlader London, har kunnet danne Dem en aldeles bestemt Overbeviisning i denne Henseende, selv om et noget forlænget Ophold i England skulde blive Følgen deraf. Kammerherre Quaade har jo sine Øine [nethindeløsning] og kan consulere en engelsk Øienlæge, og Etatsraad Krieger kan vel nok finde et eller andet Paaskud. Lader os nu antage, at England vedblivende ikke vil hjælpe os! Jeg maa i saa Fald ansee det for rigtigt, at man aabner Underforhandlinger i Berlin . . . Skulde det nu ikke være muligt at beholde hele Slesvig, ja maaskee Broderparten af Holsten ved at gjøre en territorial Afstaaelse til Preussen? Kunde der ikke tænkes en Samvirken mellem Frankrig, Preussen, Sverig og os, hvorved alle Parter vandt og Ingen tabte? Jeg anseer nemlig ikke Holstens Tab for at være et virkeligt Tab, naar man opnaaede Nordens politiske Eenhed . . . Jeg er overbeviist om, at Kongen ikke ville lægge Hindringer i Veien herfor, saafremt Overeenskomsten virkelig var billig og retfærdig. Jeg beder Dem alvorligt at overveie denne Tanke, hvorvel den fremtræder i en aldeles løs og foreløbig Skikkelse . . . Men kunde Kammer-

herre Quaade ikke lægge Veien til Kjøbenhavn over Berlin. Det var dog ret naturligt, om han saae til sine Møbler, hvis han ikke kunde finde et bedre Paaskud. Paa en saadan Reise kunde han da undersøge Terrainet . . . Dotézac er kommet høitideligt til mig, og har paa hans Regjerings Vegne forelagt mig det Spørgsmaal, om jeg vilde gaae ind med hele Danmark i det tydske Forbund. Jeg svarede ham, at det vistnok ikke vilde skee, saalænge jeg var Minister . . . Björnstjerna foranledigede en lang Samtale med mig om det samme Emne. Han fremhævede Hadet til Tydskland, jeg svarede, at dersom vi forladt af Alle maatte falde til Føie, da vilde Hadet til dem, der havde ladet os i Stikken f. Ex. Englænderne være endnu stærkere. - Skal vi have Krig med Tydskland? . . . Det afhænger dog aldeles ikke af vor gode eller slette Opførsel, men af de tydske Stormagter, om Tydskland skal faae styret sin Lyst til at føre Krig med os. Dersom man imidlertid skulde tænke paa det ovennævnte preussiske Arrangement, vilde det maaskee være rigtigt at undgaae Krig med Tydskland . . . Vilde Kammerherre Quaade tage sig det meget nær, om vi begyndte at sælge de condemnerede Skibe? Jeg trænger virkelig til Penge, og kan ikke indsee, at vor platoniske Kjerlighed til tydske Skibe vil blive paaskjønnet. Hvorfor vil De være saa grusom at lægge et draget Sværd mellem mig og de tydske Skibe? . . . Regjeringen er gaaet til de yderste Grændser af sin constitutionelle Myndighed. Den har drukket i fulde Drag af de Paragrapher i Forfatningen, der aabne Sluserne for Regjeringens Vilkaarlighed . . . Jeg kan ikke gaae længere. Min politiske Samvittighed begynder at blive urolig og genere mig . . . Kongen vil ikke have Rigsraadet ind, saalænge der er Conferentse . . . Imorgen maa Kongen bestemme, om han vil beholde Ministeriet . . . [15/6:] Plessen er kommet; han har et storartet Væsen, et skarpt Blik, men medbringer aldeles ingen Oplysning . . . Han er en Stormand, men ingen stor Mand. I disse Dage confererer han med Kongen. Jeg tvivler ikke om, at Allerhøieste slikker sig om Munden . . . Jeg viger ikke en Tomme fra Slien-Dannevirke"!

Den 13. juni skriver Krieger til Vedel (116): "Jeg holder ikke af at true; men læs i fornødent Fald disse Linier for Monrad . . . *Lad Monrad tage sig alvorligt sammen.* Det gjælder Kongens Krone . . . *at der ikke nu gjøres falske Træk*"!

To dage senere optegner fru Tscherning (117): "For *Monrads* Opførsel og burschiose Maade at være paa i disse alvorlige Tider er aldeles utaalelig. Ogsaa skal de kongelige Herskaber være meget

misfornøiet med hans Optræden"!

I statsrådet 16. juni rådede Monrad til afvisning af voldgiftsforslaget (118). Han havde anbefalet Sli-linien. Kongen foreslog muligheden af en personalunion. Dette forslag, erklærede Monrad, kunne han ikke bære "Ansvaret" for. Vedel ønskede da en erklæring om, at det var regeringen og ikke kongen, som havde afvist voldgiftsforslaget, "men nu skyndte Bispen sig med at erklære, at han Pokker ikke vilde have Ansvaret for at afvise Voldgiften, det skulde være Kongen, som sagde nei"! (119).

Som et kuriosum anfører Trap (120), at kronprinsen havde vist ham det ark papir, som Monrad i statsrådet 16. juni havde haft liggende foran sig, og hvorpå han havde skrevet: "Forleden Nat vor gamle Kat en fed og lækker Mus fik fat". Pointen må være den, fortsætter Trap, at katten ved at slippe musen for at gribe efter en rotte gik glip af begge, og at Monrad åbenbart med denne "noget ubetimelige Skjemt" havde udtrykt sit mishag med Plessens alternativ, nemlig Personalunionen.

Plessens personalunionsplan skabte imidlertid en kortvarig ministerkrise (121). Således indgav Monrad dagen efter statsrådet - den 17. - sin afskedsbegæring. Kongen havde ment, at et nyt ministerium ville kunne dannes i løbet af nogle timer, hvorimod Monrad havde anbefalet ham at gøre et grundigt forsøg og derfor gav ham frist til 20. juni. - Søndagen den 19. juni var der herefter indkaldt til møde hos kongen på Bernstorff slot, hvortil var hentet politikere med helstatsindstilling. Disse nærede dog alvorlige betænkeligheder ved at fremkalde et ministerskifte og iøvrigt ved den politik, kongen ønskede ført. Da Monrad den 20. juni om morgenen kom til kongen på Bernstorff slot, havde denne herefter tilkendegivet sin utilfredshed med, at det ikke var lykkedes ham at finde nye ministre, hvortil Monrad havde bemærket: "De saakaldte Conservative ere nogle gamle Kjærlinger", og kongen havde svaret: "Deri har De Ret". - Selv havde Monrad under ministerkrisen opsøgt den engelske gesandt *A. Paget* og anmodet ham om hans hjælp til løsning af ministerkrisen. Endvidere havde han samtidig været under kraftig påvirkning af sine politiske venner. Således

var man i nationalliberale kredse nu mest stemt for Slesvigs deling. Monrad selv skal have været "i stor Tvivl" om voldgiftsspørgsmålet og havde derfor rådført sig med *Lehmann*, der for sit eget, men også for *Halls*, vedkommende havde rådet ham til at antage voldgiften. Krieger bekræfter Monrads henvendelse til Lehmann (122). Derimod havde Krieger i et telegram truet med at forlade konferencen, dersom man antog voldgiften (121). Paget havde tilrådet både kongen og Monrad at forkaste den, givende formodninger om, at England i så fald ville gå aktivt ind (121). - Om søndagen var Monrad - ifølge *M.P. Bruun* (123) - blevet "vaklende".

Efter at kongen endelig havde afslået Monrads demissionsbegæring, holdtes den 20. juni det afgørende og for Danmark *skæbnesvangre* statsråd.

Vedel beretter senere om den ordveksling, han umiddelbart før statsrådet havde haft med Monrad (124): "Jeg fulgte Monrad ned til Vognen, da han kjørte til Statsraadet, og hans sidste Ord til mig vare: "Ja, jeg vil ganske overlade det til Kongen selv at vælge uden at influere i nogen Maade paa hans Beslutning; det er ligesom naar man spiller i Lotteriet, saa vil man helst lade et uskyldigt Barn eller en Anden, som man troer har en lykkelig Haand vælge Nummeret" - Dette kunde synes at være en mindre heldig Spøg, men skjøndt Monrad nok kunde ved Leilighed gjøre sig skyldig i deslige Smagløsheder, saa var det dog denne Gang mere alvorlig meent - det hang sammen med hans Tilbøielighed til Overtro og Mystik; han var vist ikke langt fra at troe, at saaledes som Sagen stillede sig kunde Kongens hellige Haand maaskee snarere gribe det Rigtige end hans egen Forstand"!

I statsrådet havde Monrad herefter - selv velnok under de foreliggende omstændigheder og egen vaklen ude af stand til at træffe en beslutning - valgt den ret mærkelige og uhørte fremgangsmåde at overlade afgørelsen til kongen! Monrad havde således ikke selv taget ledelsen men fortabt sig i diskussioner om muligheder og ønsker (121). Ifølge statsrådsreferatet sagde han blandt andet (125), at

"Det staaer . . . for ham i høieste Grad tvivlsomt, om man skulde tage den

af Kammerherre Quaade foreslaaede Linie eller holde fast ved Sli-Linien. Det overveiende Fleertal af Ministeriets Medlemmer har været enigt om at holde fast ved denne sidste, og han skal, naar Hans Majestæt bestemmer sig til at holde paa Sli-Linien, med Glæde følge Allerhøistsamme, men man maa saa være beredt paa at føre Krigen med godt Mod og Haab . . . [Monrad] bemærkede, at [der] er to Veie for Hans Majestæt at gaae: *enten* at prøve paa en fredelig Afgjørelse ved at tage det Quaadeske Forslag, - og er man af den Mening, at man for hver Priis maa undgaae Krig, bør man gjøre det Forsøg -; *eller* bestemt at holde sig til det tidligere engelske Forslag af 28de Mai og saa at lade Conferencen, der nu har viist sig ikke at føre til Noget, komme til et Brud, hvorefter jo saa endnu staaer tilbage for os muligt at indlede direkte Underhandlinger i Berlin. Hans Majestæts Mening med Hensyn til Fastholden af Sli-Linien har for Conseilspræsidenten den største Betydning, naar Allerhøistsamme vil tage Consequentserne af en saadan Fastholden: at optage Krigen paany og see hvad Begivenhederne kunne føre med sig; men man maa saa ogsaa, som han allerede tidligere har fremhævet, føre Krigen med godt Mod og Haab, i hvilken Henseende Hans Majestæt selv udøver saa stor Indflydelse paa Armeen . . . En Forlængelse af Vaabenhvilen strider imod hvad Alle, som ere os velvilligt stemte, antage at være i vor Interesse, og Hans Majestæt kan være tryg paa at Rigsraadet, naar Allerhøistsamme nu erklærer at ville lade Krigen begynde igjen, hvis ikke Sli-Linien fastholdes af Magterne, vil støtte Hans Majestæt".

Kongen afviste voldgiften, men han ønskede dog heller ikke krigen genoptaget efter våbenstilstandens udløb, ligesom han ønskede mæglingskonferencen fortsat, skønt han ikke kunne have nogen sikkert begrundet mening om, at et sådant ønske kunne opfyldes (126). - Om voldgiftsspørgsmålet vil Krieger vide (127), at "der kom Scener derom i Statsraadet i Anledning af Protocollen".

Det var således kongen, der havde valgt, og ministeriet tog ansvaret for forkastelsen af voldgiften. Vedel beretter (128), at Monrad bærer ansvaret for "den skæbnessvangre Statsraadsbeslutning", hvormed Londonkonferencen jo endte resultatløst, og for Vedel stod det senere (129), at Monrads "Forudsætninger svigtede, da han hellere end at opgive noget af den danske Nationalitet vovede det Yderste". - Holten beretter (130) om "det smertelige Intryk", som Monrads beslutning på "dette skjæbnessvangre" tidspunkt vak-

te. - Bruun optegner (131), at Monrad "virkelig havde indvirket paa kongen til at forkaste voldgiften ved at sige, at ministeriet vilde gåe af, hvis kongen antog den". - Ifølge Krieger misbilligede *Hall* stærkt Monrads handlemåde - "Hall vilde ikke have overladt Kongen Valget; han vilde ikke have sluppet Conferentsen . . . Det var Monrads store Feil, at han ikke kunde skjønne den offentlige Mening" (132). - Hall skriver (133), at det var ham "indlysende", at opgivelsen af Londonkonferencen "var et umaadeligt Misgreb". - Den 25. juni skriver Reich i sin dagbog efter at have haft en samtale med Monrad samme aften, at denne var "kjendelig urolig over ikke at have arbeidet paa [voldgift]" (134). - Krieger har under sine dagbogsoptegnelser for september og oktober 1864 tilføjet (135), at da Monrad bagefter fortalte Lehmann, hvorledes det var gået, og forsikrede ham, at han havde fremstillet begge alternativerne aldeles upartisk, svarede Lehmann, "at det troede han nok". - "Monrad: Hvorfor? Lehmann: Fordi Du ikke selv vidste, hvad Du foretrak. Monrad: Det kan nok være".

Fra Monrad selv findes der i "Redegørelsen" en *ganske* besynderlig skildring af begivenhederne (136). Skildringen - selv om nedskrevet godt sytten år senere - giver sikkert noget af hans "Sjælekampe" på det *skæbnesvangre* tidspunkt: "Beslutningen var taget, Loddet var kastet. Der kan undertiden i en stakkels Sjæl være svære Kampe, naar Hære af modsatte Tanker leire sig ligeoverfor hinanden og bekjæmpe hinanden paa Liv og Død . . . Saa kastes Loddet, saa tages den afgjørende Beslutning, Stormen lægger sig i det Indre, der indtræder et Havblik, den ene Tankehær er slaaet, den anden er Seierherre, saa kommer Haabet og maler lyse, deilige Billeder, som Fremtiden skal virkeliggjøre. I saadanne Øieblikke samler Sjælen Kræfter til at imødegaa de nye Storme . . . Ogsaa det private Liv har Havbliks Timer, i hvilke Alt ligger saa lyst og smilende i en saadan forunderlig overjordisk Belysning . . . Efterat Beslutningen var taget, og jeg havde mine Havbliks-Timer, da gav jeg frit Løb til den . . . Tanke, der ingenlunde var mig ny: Alt eller Intet. Da sagde jeg til mig selv: "Nu skal Danmark kjæmpe sin sidste store Kamp. Det gælder Liv eller Død"!

Monrads senere skildringer af *"Svimmelhed"* kan måske bidrage no-

get til en belysning af ham omkring statsrådsbeslutningen.

Således skriver han i 1877 i sine "Politiske Breve" om "den politiske Svimmelhed" (vel først og fremmest foranlediget af den politiske situation da) (137):

> "Mit egentlige Hovedtema: den politiske Svimmelhed. Romerne havde det Ordsprog, at Jupiter gjør den afsindig, som han vil fordærve. Jeg vil gjøre en lille Ændring i Ordsproget: Han gjør svimmel. Det er Afgjørelsen, der gjør svimmel. Ansvarets uhyre Vægt tynger paa Tanken og forvirrer den. Stil en Mand udenfor Afgjørelsen, tag Ansvaret fra ham, og han vil dømme sundt og klart. Læg Afgjørelsen i hans Haand og Ansvaret paa hans Hoved, og han bliver ofte svimmel. Og hans Svimmelhed bliver stor, og han styrter".

I følgende beretning i "Redegørelsen" spørger Monrad, om hans ministerium i 1864 netop var "betaget" af *"Svimmelhed"* (138):

> "Ministeriet var længe blevet jaget; det havde forsøgt forgjæves at komme til Overenskomst; man var træt og man følte, at Folket var træt og begyndte at blive utaalmodig over de evige frugtesløse Underhandlinger . . . Man blev grebet af den Følelse: "Nu maa der standses, nu maa der gjøres Holdt, nu maa det briste eller bære". Der er et Mod, Fortvivlelsens, der stundom seirer, men oftere ligger under. Dette Mod fyldte Ministeriet. Jeg har tidligere udviklet . . . at der er en Svimmelhed, hvorfor selv de klogeste, besindigste Mænd er udsatte, naar de ere omgivne af Farer paa alle Sider. Om Ministeriet var betaget af en saadan Svimmelhed, det maa være overladt til Andres Dom. - Grundene til Ministeriets Beslutning vare imidlertid ingenlunde blot subjektive. Der var udenfor Ministeriet ikke Lidet, der berettigede dets Fremgangsmaade . . . Det gjælder maaske ikke alene for Enkeltmand, men ogsaa for Stater, at det er bedre at dø med Ære end leve med Haan. Det maa briste eller bære. Nutiden [d.v.s. omkring 1881] vil maaske have ondt ved at sætte sig ind i disse Følelser og denne Stemning . . . Bevægelsen i Folket var stigende, Ledelsen var ved at glide Ministeriet ud af Hænderne"!

Den 25. juni udløb våbenhvilen, og krigen brød atter ud. Samme dag udtaler Monrad i folketinget (139):

> "Hvorledes iøvrigt de politiske Forhold efter Conferencens Afslutning og

Krigens fornyede Udbrud ville stille sig, derom tør jeg ikke nu yttre nogen Formening; de politiske Forhold ville først begynde at udvikle sig, navnlig i England, efterat dette Vendepunkt er indtraadt . . . Jeg haaber, at det vil billiges, saavel af Forsamlingen som navnlig af Formanden, at jeg ikke gaaer ind paa Spørgsmaal, der ligge udenfor Forespørgslen; thi derved taber Forhandlingen sin egentlige Characteer og netop naar man sætter Priis paa en Gjenstand, en Sag, en Tanke, volder man overordentlig megen Skade, naar man kun saaledes tilfældigvis kommer ind paa den, da man derved berøver den den alvorlige Drøftelse fra alle Sider, som man jo dog maa ønske den . . . Jeg tvivler ikke paa, at vore Befuldmægtigede have røgtet det dem betroede store Hverv med hele den Dygtighed, hele den Nidkjærhed og Fædrelandskjærlighed, hvoraf de virkelig ere i Besiddelse, og efter min Opfattelse vilde det være forgjæves, om man vilde foreskrive dem, at de skulle fremsætte deres Tanker paa en vis, bestemt Maade . . . Jeg troer derfor, at man vel kan instruere sine Befuldmægtigede med Hensyn til Forholdsreglerne, men derimod at sige, at de skulle yttre sig paa den og den Maade, troer jeg ingenlunde vilde være heldigt. Jeg maa dernæst gjøre opmærksom paa, at det i enhver Forsamling, hvorledes den end er, hovedsagelig kommer an paa at faae dens Øre. Der kan tales overordentlig smukt, overordentlig godt og indtrængende varmt, men det kommer dog ikke saa meget an derpaa, som paa at tale saaledes, at det finder Indgang hos Forsamlingen, at den lægger Mærke dertil, at Medlemmerne af den blive slaaede deraf, at de føle sig overbeviste ved, hvad der siges. Dette gjelder om alle mulige Forsamlinger, saaledes ogsaa om Conferencen, og jeg tvivler ikke paa, at vore Befuldmægtigede i deres hele Optræden have taget væsentlig Hensyn til denne Hovedsag . . . Jeg forsikkrer . . . at Intet kunde være Ministeriet kjærere, end naar det ved at vige Pladsen kunne skaffe Danmark en tomme Land mere; hvis det kom an derpaa, vilde det være den letteste Sag af Verden at skaffe Danmark bedre Vilkaar, men Forholdene ere saa indviklede, man er i en saa vanskelig Stilling, man har staaet saa ene og forladt, at det Spørgsmaal, der har ligget for til Afgjørelse, er, hvorvidt man paa den ene eller anden Maade kunde opnaae de bedste Kaar for Fædrelandet . . . Jeg tilstaaer, at jeg som Conseilspræsident egentlig kun har havt og endnu har det Hverv at støtte de Mænd, der staae i Spidsen for Krigs- og Marine-Ministerierne i deres Anskuelse om den rette Maade at føre Landets Forsvar paa. I een Henseende have vi uden Tvivl Ret til ikke at være tilfredse med, hvorledes det er gaaet os, thi vi have været uheldige; men Dommen, hvorvidt

dette skulde være begrundet i Feil ved den Maade, hvorpaa vi have ført Krigen, troer jeg, det vil være bedre at opsætte, thi denne Dom vil senere kunne faae en langt omhyggeligere Begrundelse end naar den saaledes tilfældigviis fremsættes"!

Endnu samme aften var det, at Monrad ifølge Reich var "kjendelig urolig over ikke at have arbeidet paa [voldgift]" (134). Den næste dag optrådte Monrad - til kongens vrede - brysk og afvisende over for en præst ved indvielsen af Dyrehavens skovkapel (140). Ved et taffel efter indvielsen havde kongen i biskop Martensens påhør til Monrad sagt (141): "Krigen kunde være undgaaet. Dersom vi faae Hjælp fra England, vil jeg erkjende Deres Anskuelse. I modsat Fald har De aldeles forregnet Dem". To dage senere sagde Monrad i landstinget (142): "Jeg kan sige mig selv, at vi have gjort det Yderste for at faae en fredelig Løsning paa vore vanskelige Forhold"!

Den 29. juni lykkedes det preusserne at gå over til Als. Danskerne rømmede herefter såvel Als som Jylland, og preusserne plantede deres fane på Skagen. Kongen "var meget vred paa Monrad" (143). Endnu inden fjendens overrumpling var gennemført, beretter Monrad i rigsrådet (144): "Jeg skal tillade mig at tilføje, at naar en lille Armee kæmper mod en stor Overmagt, saa kunde de Resultater, der fremkomme, ikke ventes at blive heldige, og det er en Ulykke, naar en uretfærdig Bedømmelse af Krigsførelsen knytter sig hertil. Man vil vist ikke paa nogen Maade modsætte sig en omhyggelig og rolig Overveielse af alle de herhen hørende Forhold, men jeg anseer det for lidet ønskeligt, at man i Forveien har sin Dom paa rede Haand. Det er efter min Mening bedre at man først foretager Undersøgelse og dernæst bedømmer".

Da rigsrådet i slutningen af juni trådte sammen, mødte Monrad ungdomsvennen Birkedal. "Således skal vi altså træffes, min gamle Ven! i denne Danmarks afgørende Midnatsstund", havde Monrad da bemærket til ham (145).

Umiddelbart noget ejendommeligt og selvfølende udtrykker Monrad 5. juli i landstinget i drøftelsen af pensionssager (146):

"Det har bestandig i de lovgivende Forsamlinger her i Danmark været en Regel, ved denne Slags Sager, saa meget saa muligt at søge at undgaae at komme ind paa et vilkaarligt Skjøn, paa Bedømmelsen af særlige Formuesforhold, eller paa at tage nogetsomhelst Hensyn til, om Vedkommende Person var En, der var behagelig eller ubehagelig, var En kjær eller modbydelig; man har kun taget i Betragtning de objektive Forhold, som lode sig bedømme uden al Følelse, alene efter en mathematisk Beregning . . . Man kan ikke vide, hvad Tiden vil bringe og jeg vil ikke være prophetisk; men jeg er vis paa, at man nødig vil skride til en saadan Fremgangsmaade . . . Den, der staaer i et særligt Forhold til en absolut Konge, paa ham falde Naadens Straaler gjerne noget rigeligere, det er Noget, der ligger i Forholdene, og som det forekommer mig at man ikke kan finde i den Grad afvigende fra det Naturlige, at det skulde kunne give Anledning til særlige Betragtninger. Det vil altid være i sin Orden, at der paa den, der staaer en Konge nær, falder en særlig kongelig Naade og Hensyn til Gagers og Pensioners Fastsættelse o.s.v."!

Den 6. juli beretter Dotézac hjem om (147), hvad Monrad havde meddelt ham i fortrolige samtaler i de dage:

"Jeg gjør mig ingen illusioner. Hvis jeg endnu er konsejlspræsident, er det, fordi det hidtil har været umuligt at finde mig en efterfølger . . . Jeg bliver tolereret, ikke mere. Kongen, dronningen og deres omgivelser er mig fjendtligt stemte . . . Jeg bliver, for det ville være uværdigt at gå under de nuværende forhold. Det ville se ud, som om jeg flygtede fra ansvaret og fordømte mine egne handlinger . . . Jeg har gjort alt for at dække kongen, som ved sin tronbestigelse var Danmark mistænkelig, derfor er min samvittighed rolig"!

Samme dag udtrykker Monrad i statsrådet ønske om at opnå fred. Han forestillede sig, at Napoleon III måske ville optræde som mægler (148). Endnu den dag udtrykker han i rigsrådet (149):

"Den næstsidste ærede Taler kom ind paa adskillige Spørgsmaal, som han tilfældigvis ikke nu kan faae Svar paa . . . Hvad derimod det første Spørgsmaal angaaer, da er i dette det Falske og det Sande blandet paa en saadan Maade imellem hinanden, at jeg ikke finder mig foranlediget til derom at yttre mig, saameget mere, som det ved en lille Smule Eftertanke vil skjønnes, at den ærede Taler er kommen ind paa Forhold, der, hvis de vare

sande, hvad jeg paa ingen Maade anerkjender, vare af en overordentlig delicat Natur, og man maa virkelig vænne sig til at være noget forsigtig og omsigtig med sine Yttringer. Jeg skal være villig til at give ethvertsomhelst Medlem, der hører et eller andet Rygte, som han ønsker at fremføre her i Thinget, alle mulige Oplysninger derom, inden han fremkommer med det her, forat det kan blive nogenlunde sigtet . . . Jeg tilstaaer ærlig, at der vistnok er mange af de her fremførte Anker, der ved en Undersøgelse ville kunne findes at være begrundede, men paa den anden Side er der andre, som forekommer mig at være noget smaalige, hvilket gjør et vist glædeligt Indtryk paa mig, fordi jeg synes, at naar man fremfører disse som Anker, saa er dette et Beviis paa, at Ankerne i det Hele ikke ere saa overordentlig svære"!

Endnu den 6. juli skriver Krieger (150), at Monrad ikke er "forknyt". Selv taler Monrad den næste dag umiddelbart noget sofistisk og spydigt i landstinget (151):

"Hvorvidt Udgifterne ved Krigsførelsen have været større end i den foregaaende Krig, skal jeg lade henstaae uafgjort. Det er meget muligt; men det er ogsaa aldeles sikkert, at det har været en ganske anden Art af Krig, som vi have havt at gjøre med denne Gang, at der fra første Færd af har været langt betydeligere Masser paa Benene, og at som Følge deraf Udgifterne ogsaa have været større, ligesom vistnok ogsaa Priserne paa flere Artikler ere stegne ikke ubetydelig siden den Tid . . . Det er unægtelig ubehageligt, naar der leilighedsviis kommes ind paa selve Realiteten, fordi man dog er noget uhyggelig tilmode ved at befinde sig i stadig Frygt for Formandens Klokke, og saaledes ikke har den Frimodighed til at udtale sig, som de Medlemmer have, der mindre har denne Frygt. Naar jeg derfor ikke finde mig foranlediget til at udtale mig om, hvad der er blevet yttret af det ærede Medlem, der nu satte sig, da er det væsentlig begrundet i dette Hensyn til Formandens Klokke. Jeg troer, at den politiske Meningsforskjellighed, som har funden Sted og har yttret sig i forskjellige Opfattelser, dog muligviis, naar man kommer alvorlig ind paa Sagens Behandling, vil vise sig for en stor Deel slet ikke at passe sig paa de Forhold, der i Virkeligheden have ligget for, og at det er en Illusion, naar man troer, at den forskjellige politiske Opfattelse, som tidligere har gjort sig gjældende, overhovedet kan komme til Anvendelse paa Stillingen, som den have ligget for i hele indeværende Aar"!

Der taltes om, hvorledes Monrad kunne tale i rigsdagen uden egentlig "at have sagt Noget". Således beretter Hegermann-Lindencrone senere (152):

> "I Thinget have vi i 1864 hørt Conseilspræsidenten udtale Ord, som man maatte følge med den største Opmærksomhed og høre med beundrende Overraskelse; man hørte aabne og kjække Udtalelser af Ord, som selv vore dristigste Statsmænd hidindtil vare gaaede uden om, som Katten om den varme Grød . . . En skarp Tænker udbrød en Gang ved en saadan Leilighed i Thinget, omtrent følgende Ord: "Vor høit agtede Conseilspræsident har i Dag sagt os mange Ting, uden dog egentlig at have sagt Noget"!

Som Krieger beretter, var Monrad ikke "forknyt". - Hjælp var der dog ikke at hente udefra. Den 7. juli skriver han til den sygemeldte Engelstoft (153): "Deres idelige Tilbagefald bedrøver mig meget . . . Vore Sager staaer saa slet som muligt, forladt af Alle, - forknyt Stemning i København; ugentlige Ministerkriser, intet Haab og ikke Fortvivlelsens Kraft i Befolkningen . . . saa det er meget besværligt at holde sammen paa det Hele. Mine Øine er dog endnu nogenlunde stive"! - Fra de dage beretter fru Tscherning samtidigt (154): "Det er det allerforfærdeligste Virrevarre, Modløshed, Sorg og Ulykke paa den eene Side, Fanatisme og glad Christendom paa den anden Side; deraf er det, *Monrad* og hans Venner er besjælede"!

Den 8. juli anmodede kongen Monrad om at indgive sit ministeriums demissionsbegæring. Kongen ønskede dermed at opnå fred og mente bedst at kunne gøre dette ved et ministerium, der ikke havde haft del i de sidste års regeringspolitik. - År senere havde kongen til stiftsprovst Tobiesen sagt (155): "Ja, Monrads Dygtighed kjender jeg jo, jeg skylder ham jo Meget fra 1864; men da han mente, at vi skulde slaas lige til Kongens Nytorv, maatte jeg afskedige ham"!

Endnu den 8. juli takkede Monrad i statsrådet kongen på sit ministeriums vegne (156) "for den Naade og Tillid, som Hans Majestæt hidtil havde viist det. Han beklagede, at Omstændighederne have været saa farlige og ugunstige, at Ministeriet desværre ikke har kunnet bringe Sagerne til det Resultat, som havde været at ønske;

men han bad tillige Hans Majestæt være overbeviist om, at Intet vil være ham og øvrige hidtilværende Ministre kjærere, end at Forsøget, som Hans Majestæt nu gjør, maa lykkes, og at deres Efterfølgere maae være heldigere end de selv have været. Under Omstændigheder som de forhaandenværende at fritages for en saadan Byrde, som nu i saa lang Tid har tynget paa Ministeriets Skuldre, kunde ikke Andet end være et Gode, og han udtalte derfor sin og sine Collegers Taknemlighed for at hans Majestæt allernaadigst har fritaget dem for den Byrde".

Monrad havde imidlertid reageret meget voldsomt på sin afskedigelse. Således beretter Høgsbro (157): "Efter hvad Carlsen har fortalt mig i 1866-68, blev [Monrad] som ude af sig selv og erklærede, at Kongen havde forraadt . . . [ham]". - Det samme kunne Th. Graae berette fra Høgsbro (158): "Monrad bevarede sin Ro under hele Krigen. Det bevidnedes af dem, der arbejdede sammen med ham - det være sig nu i Ministerierne eller i Rigsdagen og af dem, der omgikkes ham privat . . . Kun én Gang mistede han sin Fatning. Da nemlig Kammerherre Carlsen en Julidag 1864 bragte ham Meddelelsen om, at Kongen kræved hans Afgang som Minister, brast den stærke Mand i Graad og udbrød: *"Min Konge har forraadt mig!"* Det var et Øieblik som forvirredes hans Tanker, men kort efter var han atter rolig og fattet, i hvert Fald udvortes"!

Beretningen om Monrads voldsomme reaktion kan bekræftes og iøvrigt suppleres med en optegnelse af etatsråd *H. Hammerich* af en samtale med Carlsens datter (159). Således skal Carlsen have haft en fast fornemmelse af Monradministeriets forestående afgang, der imidlertid skal være kommet for Monrad som et "Tordenslag". - "Han teede sig som en Sindssyg, saaat Carlsen maatte tage Fat om Skuldrene og sige: De gaaer jo fra Dem selv"!

Senere beretter Krieger (160), at Monrad med sin demission havde foreholdt kongen, "at det var en egen Sag at jage et Ministerium bort, naar der ingen constitutionel Anledning var", og at "Kongen troer nu tilsidst selv, at han er bleven narret m. hs. til Voldgiftspmet". - "Der kom Scener derom i Statsraadet i Anledning af Protocollen . . . Ubegribeligt er mig den Kortsynethed, at Monrad

kunde troe, at Kongen vilde beholde ham et Øieblik længere end absolut nødvendigt; hvor kunde han oversee, at Kongen vilde blive forbittret over den Tvetydighed der laae i, at Monrad kastede det allervigtigste Spørgsmaals Afgjørelse over paa ham".

Til belysningen af Monrads stemning i disse vigtige dage skal medtages det brev, som arkivar *M. Birkeland* skrev 15. juli efter et besøg hos Monrads fem dage forinden (161): "I Søndags var jeg ude paa Hummeltofte . . . Jeg blev modtaget med særdeles Høflighed og Gjæstfrihed . . . Der var adskillig Fornemhed, mange Vidnesbyrd om Kunstsands, megen elskværdig Velvillighed og maaskee lidt Affectation i dette Hus. Fru Monrad er en meget veltalende Dame . . . Monrad talte til Høire og Venstre om alskens Emner, agtede nu rigtig at slaae sig paa roligt Arbeide og Studium, og lod sig i det Hele lidet anfegte af Verdens Gang. Han berettede selv ved Middagsbordet det Udfald, som Forhandlingerne i det engelske Parlament havde faaet; men han syntes at tage det meget roligt. Han gjør i at have meget stærke Nerver og en umaadelig Arbeidskraft. Medens han, i en for hans Fædreland meget skjæbnessvanger Tid, har været Conseilspræsident og ved Siden deraf Cultusminister, Finantsminister og Udenrigsminister, har han selv været sine Børns Lærer og derhos, da Forpagteren viste sig uefterrettelig, selv overtaget Driften af sin Gaard"!

Karen Monrad Jones beretter (162), at hendes moder Anna Maria (født 1851), der blev gift med Monrads yngste søn, i sommeren 1864 opholdt sig hos Monrads i Hummeltofte, og at hun der fik sit første indtryk af Monrad: "Han kom til bordet fra sit studereværelse, alvorlig, ofte mørk, og man tog al mulig hensyn til hans stemning".

Den 11. juli udnævntes - blandt andet med Monrads formidling - ministeriet Bluhme. Samme dag skriver Monrad til Viggo (163): "I dette Øieblik har jeg faaet min Afsked hvilket herved meddeles dig til behagelig Efterretning . . . En stor Byrde er falden fra mine Skuldre ved at Kongen har taget et andet Ministerium".

Atter som menigt folketingsmedlem taler Monrad første gang under en adressedebat den 18. juli (164). Hans tale betegnes af Vedel

(165) som "den mærkelige Tale, der med al sin Exaltation og U-praktiskhed var saa gribende og storslaaet, at ingen i Forsamlingen hørte den uden med den største Bevægelse"! Krieger optegner (166): "Hvilken Mangel paa Ligevægt"!:

"Lad os. . . gjøre det klart, at det har været umuligt at undgaae den nærværende Strid. Lad os ikke kaste Skylden over enten paa den Ene eller den Anden i saa Henseende. Jeg er overbeviist om, at, hvem der end havde ført Statens Roer i de forbigangne Aar, hvem der end havde havt Ledelsen, vilde vi ikke have undgaaet denne Kamp, der saa har ligget i Luften . . . Jeg fandt, at Betingelsen for Landets Vel først og fremmest var, at der var en nøie Samvirken imellem Kongen og Ministeriet, og jeg paatog mig derfor det nye Ministeriums Dannelse . . . Jo større Ulykker der have væltet sig ind over Landet, jo mindre man har formaaet at værge sig derimod, desto nærmere ligger det, at man gjør sig rede for, om man har forsøgt at gjøre Alt, hvad der stod i Ens Magt for at bevare Freden . . . Det glædede mig derfor, da Hans Majestæt Kongen tilkjendegav mig, at han ønskede at danne et nyt Cabinet . . . thi jeg finder, at et nyt Ministerium langt bedre . . . kan gjøre Skridt til fredelige Underforhandlinger end det forrige . . . Og for det Ministerium, som havde sagt Nei til Englands Forslag, forekommer det mig ikke at ville være værdigt, efter saa kort Tids Forløb at gjøre Skridt til at indlede Fredsunderhandlinger . . . Jeg troer, at det forrige Cabinet stod den lovgivende Forsamling noget nærmere end det nærværende, men desuagtet vilde jeg dog ikke driste mig til i den Grad at identificere mig med den lovgivende Forsamling, at jeg skulde mene, at den var et Udtryk for mine Meninger . . . Naar jeg skulde udtale mig om vor Stilling, saaledes som den nu er, kan jeg ikke indrømme, at den skulde være fortvivlet. Ja, jeg siger, at hvis Folket virkelig har Tillid til sig selv, hvis det virkelig har Levedygtighed og Levekraft, og det ikke feigt opgiver Haabet og Modet, fordi stærke Modgangsbølger ramme det, saa bliver et saadant Folks Tilstand ikke fortvivlet. Jeg vil sige een Ting: om det end skulde hænde sig, at hele Landet var underkastet fremmed Herredømme, om fremmede Flag vaiede fra alle vore Taarne, om fremmede Bannere gik i Spidsen for vore Hære og vaiede fra vore Skibe, saa var dog Folkets Tilstand, naar det havde Kraft til at ville leve, til at ville skaffe sig en selvstændig Tilværelse, endnu ikke "fortvivlet". Den Tid ville komme, da Begivenhedernes Gang atter vendte sig; Nationer have levet i Trældom det ene Aarhundrede efter det andet, og have dog tilsidst tilkjæmpet sig Selvstændighed. Men jeg vil dog sige, at

der er Anledning til at søge at komme til en fredelig Forstaaelse. Jeg gjentager imidlertid, jeg ikke finder, at vor Tilstand er fortvivlet, og jeg mener heller ikke, at den er en saadan, at vi behøve at bede om Fred til enhver Priis . . . Nei, saavidt ere vi ikke komne. Naar Hovedstaden er erobret, naar hele Landet er indtaget, saa maa man see at faae Fred for enhver Priis. Men det er dog ikke uhørt, at et Land erobres, at en Hovedstad indtages, og man maa ikke tabe Contenancen, hvis det skulde hændes os; thi Historien viser at baade Berlin og Wien og Paris have været i Fjendehaand, - men man maa da vistnok finde sig i de Fredsbetingelser, som man kan faae. Altsaa, naar Landet er erobret og Hovedstaden indtaget, maa man finde sig i en hvilketsomhelst Fred, - det er givet, men før den Tid er kommen, maa man kunne tale med om Fredsbetingelserne. Jeg vil ikke skræmme altfor meget med Hovedstadens Indtagelse, ikke fremmane dette Billede altfor meget, men det er godt at gjøre sig fortrolig med det Værste, og ikke gyse tilbage for det yderste Tab. Jeg vil imidlertid ikke fastholde Billedet, thi jeg erkjender, at der er et andet Punkt, hvor vi maae sige, at naar vi ere komne dertil, er vor Modstand unyttig, at da er Danmarks Riges Modstandskraft brudt, og det er: naar vor Flaade ei længere er Herre der; saa troer jeg, at man, efter hele vor nationale Tilværelse og efter Folkets nuværende Tilstand, en Tilstand, hvor Selvvirksomhed og Selvkraft endnu ikke ret er traadt frem, maa modtage Fred for enhver Priis . . . Men det anerkjender jeg, at det vilde være unyttig Blodsudgydelse at fortsætte Krigen, naar vor Flaade ikke længere er Herre i vore Farvande; lader os da faae Fred til enhver Priis . . . saa er der een Ting, som staaer for mig som det Helligste, og det er: *Det danske Folks Integritet*, og jeg vil sige Dem - De vide, at jeg i en Række af Aar har arbeidet for Danmarks Riges Frihed, for den constitutionelle Frihed, og Intet er bittrere for en Mand, end naar han skal udslette hele sit Livs Gjerning -, at dersom jeg havde Valget imellem enten at bevare det danske Folk eller bevare vor politiske Frihed, saa vilde jeg ikke betænke mig paa at vælge det Første og lade ethvert Spor af politisk Frihed gaae tilgrunde her i Landet, og dersom det skulde være saa, at det danske Slesvig skulde gaae bort fra os og ind i det tydske Rige . . . da siger jeg, at jeg vilde følge Slesvig med Kongeriget; jeg vilde ikke slippe, ikke forlade det. *Folkets Integritet* er det Første og Vigtigste for mig; alt Andet, hvad enten det hedder Frihed, eller hvad Navn det har, er for mig af underordnet Betydning. - Jeg vil ønske, at Gud maa give sin Velsignelse til den vigtige Gjerning, som det er givet Ministeriet at

> fuldbyrde . . . Jeg ønsker, at Gud vil give Regjeringen sin Velsignelse, saaledes at det virkelig maa lykkes for den, hvad der ikke er lykkedes dens Forgængere; jeg ønsker, at dette Ministeriums Tiltrædelse maa være som et Vendepunkt i Danmarks Ulykkeshistorie, saaledes at under det den ene lykkelige Begivenhed maa afløse den anden, ligesom under det forrige Ministerium den ene Ulykke, den ene Ydmygelse har afløst den anden"!

To dage senere kritiserede Hall Monrad for "en vis vaklende Usikkerhed . . . i den øverste Ledelse", og hvori Hall samtidig med "en vis om sig gribende og sig udbredende Mistillid og Mistænksomhed" så "en af de væsentligste Grunde til den ulykkelige Gang, Krigen har havt". Han udtrykte endvidere, at et andet ministerium end Monrads burde have stået i spidsen. Heri så Monrad en "overordentlig streng Dom" (167). Den 21. juli beretter Bruun (168), at Monrad var "stærkt afficeret" af sammenstødet med Hall og tilmed "meget bitter paa Kongen". Tre dage senere havde Bruun været i selskab med Monrad, som han da fandt "meget alvorlig og nedtrykt" (168).

Endnu i adressedebatten udtrykker Monrad 26. juli umiddelbart spydigt og selvfølende (169):

> "Jeg har undertiden været i det Tilfælde, at flere af Forsamlingens Medlemmer have henvendt sig til mig og udtalt Ønsket om, at jeg vilde indtage en ledende Stilling, men Forholdet har altid været dette, at de ikke vilde gjøre, hvad jeg syntes, der skulde gjøres, men at jeg skulde gjøre, hvad de syntes, og da dette ikke tiltalte mig særdeles, foretrak jeg en mere selvstændig Stilling . . . Der har været en Nødvendighed i Sagernes Udvikling, og under denne Nødvendighed har Regjeringen til enhver Tid arbeidet efter bedste Evne. Man gjør de Mænd, der nu sidde i Ministeriet, Uret, naar man, ved at stemple dem som de, der skulde gjennemføre et nyt System, gjør sig Forventning om noget Overordentligt og Miraculeust for Fædrelandet, som derved skulde fremkomme; men kan Ministeriet tilveiebringe noget Saadant, skal det ikke være Nogen kjærere end mig . . . Conseilspræsidenten Bluhme ønsker . . . for Sagens, for Landets og for Forhandlingernes Skyld at blive fri for Adressen (*Steen*: Det staaer der ikke). Der staaer [Monrad læser op] . . . Jeg har nu læst heelt ud til Punktum, for at der ikke skulde opstaae nogen Misforstaaelse; saaledes lyder det Aftryk af Rigsraadstidende, som jeg har for mig; om det Nummer, som det ærede Medlem har for sig, skulde

lyde anderledes, veed jeg ikke. Det er altsaa disse aldeles bestemte Udtalelser af Conseilspræsidenten, som gjøre det betænkeligt for mig at gaae ind paa Adressen. Jeg maa tilstaae, at jeg ikke kan forstaae denne Regjeringens Anskuelse, men det kan jo være, at den, der har med Statsstyrelsen at gjøre, kan see Noget, som Andre ikke kunne see; det er jo en mere ophøiet Plads, hvorpaa Ministeriet staaer, og jo højere, man staaer, desto længere kan man see . . . Dette er den gode Bevæggrund for mig, men der er tillige en ond Bevæggrund for mig til ikke at gaae ind paa Adressen, den nemlig, at jeg nødig vil aabne det nuværende Ministerium nogen Udvei til at slippe bort fra sit Ansvar, jeg vil nødig have, at det, naar det har sluttet en Fred, skal kunne sige: Den kunde være bleven langt bedre, naar blot Adressen ikke var fremkommen . . . thi jeg ønsker, at det skal staae klart, at man ikke har lagt Ministeriet et Halmstraa, ja ikke engang en Adresse iveien".

Mærkværdigt er det, når Monrad i rigsrådet 29. juli om udnævnelsen af officerer kan udtale (170):

"Med Hensyn til Befordring af Underofficerer til Officerer . . . skal jeg kun bemærke, at det dog er Noget, der fra alle Sider maa anerkjendes, at til at beklæde en overordnet Stilling udfordres en høiere Dannelse end til en underordnet. En anden Sag er det, hvad man forstaaer ved Dannelse, men der er ikke i Motiverne Nogetsomhelst, der antyder, at Ordet "Dannelse" ikke her skulde være opfattet i den rigtige Forstand, saaledes at man derved tænker sig, at Manden har Herredømme over sig selv, veed at beherske sine Affecter og veed til ethvert Øieblik at opfylde, hvad han skylder Andre, saaledes at Naturmennesket er gaaet tilgrunde hos ham, saaledes at man mærker, at Aanden virkelig har frit Herredømme i al hans Færd og Gjerning"!

Den 1. august blev der i Wien afsluttet en foreløbig fred. Den næste dag optegner Krieger (171), at Monrad var imod fredsslutningen, og at hans grunde "vare besynderlige".

Den 2. august fremfører Monrad dog roligt i rigsrådet under en debat om udstedelsen af kreditbeviser, at man ikke skal handle under "Øieblikkets Indflydelse" (172):

"Jeg vilde dog ansee det for meget uheldigt om man ikke vilde fremme Sagerne paa den sædvanlige jævne Maade, og jeg skjønner heller ikke, at der

kan være Noget til Hinder for med fuldkommen Rolighed at behandle de foreliggende Ændringsforslag. Thinget vil paa Sagens senere Trin have fuldkommen Leilighed til at tage, hvilken Beslutning det maatte ansee for rigtig; men lad os dog ikke formeget handle under Øieblikkets Indflydelse. Jeg troer, at man netop, naar man vil holde ud, ikke skal lade sig for stærkt paavirke, saaledes at den jævne daglige Forhandling af Sagerne bærer Præg deraf".

I en debat 17. august om faldne officerers enkers pensionsforhold angrebes Monrad heftigt af kaptajnløjtnant *Roepstorff* (173);

Monrad: "Det forekommer mig, at Thinget vil komme i en falsk Stilling, dersom det giver mere, end Regjeringen har forlangt; det gjør en Folkerepræsentation altid, naar den ved denne Art Understøttelser vil være mere ædelmodig, mere rundhaandet end selve Regjeringen . . . Lad os med Billighed bevilge Alt, hvad der er begjæret, men lad os ikke gaae videre . . . Ogsaa i det civile Liv kan det ofte hændes, at en Mand offrer sit Liv for Fædrelandet, naar han ved Overanstrængelse paadrager sig Sygdom [?]; men det er ikke saa synligt, som naar Krigeren falder i Kampen". - Roepstorff: "Men at det ærede Medlem, som nu satte sig, kan tale mod et Forslag, der er til Fordeel for Enken efter en Officeer, som er bukket under for de overordentlige Lidelser, der udstodes paa Tilbagetoget fra Dannevirke, hvilke skyldes det ærede Medlems Forsømmelighed med Hensyn til itide at tage de til Krigsførelsen fornødne Forholdsregler, finder jeg ganske naturlig; thi det er en Sag, som ikke kan ligge det bemeldte ærede Medlem paa Hjerte". - Monrad: "Jeg haaber dog rigtignok, at ikke mange af Thingets Medlemmer ville tillægge mig de Følelser, som det sidste ærede Medlem tillagde mig; jeg kan forsikkre ham, at det virkelige Ansvar, som en Mand i min forhenværende Stilling maa bære, kan være stort nok, uden at man behøver at gjøre det endnu tungere"!

Men "i denne piinagtige Tid . . . har jeg især Leilighed til at beundre Monrad", skriver fru Monrad tre dage senere (174).

For den resterende del af 1864 skal endnu fremdrages en del referater af rigsrådstaler, såvel af Monrads, som Vedel iøvrigt efter hans afskedigelse som konsejlspræsident fandt kunne bære præg af "gribende Pathos" (175), som af svarene til ham.

Den 24. august afviser Monrad voldsomt og noget selvfølende at stille sig for en undersøgelseskommission vedrørende sit ministeriums embedsførelse (176):

"Dersom det er sandt, hvad et æret Medlem bemærkede her igaar, at det er Lykken, der dømmer, at det er Udfaldet, der afgjør Spørgsmaalet om en Mands Duelighed, saa kunde der vistnok være al Grund til at underskrive den Dom, der her fældes over den forrige Bestyrelse; men jeg troer, at den Maade at dømme paa . . . ikke bør finde Sted, jeg troer, at man bør undersøge Sagen selv, og det er jo ogsaa dette, Udvalget er gaaet ud paa i sin vidtløftige Betænkning. Jeg tilstaaer, at det vilde have været mig kjært, om det ærede Udvalg havde været noget mindre strengt i sine Udtryk . . . Det forekommer mig overhovedet, at der . . . undertiden lægges an paa at stille indtrufne Begivenheder i et meget sort Lys . . . Det forekommer mig overhovedet, som om Udvalgets Betænkning bærer Spor af, at der hos det har yttret sig en altfor stor Tilbøielighed til at gaae paa Jagt efter at finde Grunde til Anker. Udvalget har ligesom faaet Blod paa Tanden, har taget Alt med, baade Løst og Fast, og har ikke - det troer jeg her tilstrækkeligt at have oplyst - anstillet de fornødne Undersøgelser . . . Hvorfor har det ikke søgt at faae den forrige Krigsminister i Tale, og hvorfor har det ikke med Hensyn til mange forskjellige Smaaspørgsmaal søgt at faae mig i Tale, der jo altid har viist, at jeg, naar et Udvalg har ønsket at conferere med mig, da med den største Fornøielse har givet det alle de Oplysninger, som jeg har været istand til? Nei, Udvalget har ikke alene gjort sig skyldigt i en Række af Feiltagelser og Misforstaaelser, men det har tillige undladt at benytte de Midler, hvorved det kunde have faaet disse Feiltagelser rettede. Desuagtet skal jeg villigt indrømme, at selv naar jeg taget alt Dette fra, bliver der endnu Meget at anke over, det nægter jeg paa ingen Maade . . . Jeg nægter ikke, at, naar man betragter det Spørgsmaal, som her er bragt ind til Overveielse, naar den hele Maade, hvorpaa Krigen er ført, skal undersøges, saa opfyldes ogsaa jeg med smertelige Følelser. Jeg troer, at der er væsentlige Mangler ved den nu bestaaende Tingenes Tilstand, Mangler, som for en stor Deel have deres Rod i en mangelfuld Organisation . . . Det er en Mangel, at den ene Minister . . . har handlet efter sit Hoved, og saa en Anden er kommen og har handlet efter sit. God kan administrativ Frihed være, men i disse Forhold kan den blive fordærvelig . . . Jeg troer ogsaa, at vor Armee selv bærer megen Skyld for, hvad der er foregaaet - ikke som om jeg vilde føre Anke med

Hensyn til dens Tapperhed og Mod, dens Udholdenhed og Dødsforagt, men der er i mange Henseender gaaet en daarlig Aand gjennem Armeen . . . Lad os tage Reserveofficeers-Institutionen . . . Men hvad har ødelagt Reserveofficeers-Institutionen? Det er Sneverhjertetheden og den indskrænkede Aand hos Officeerne, der have seet skævt til deres nye Vaabenbrødre, der have søgt at berøve dem Agtelse og Tillid hos Soldater og Medborgere; uagtet Mange af dem kun kom, da Kampen kaldte, for at udgyde deres Blod, var man dog misundelig paa de Rettigheder, der vare dem tillagte . . . Og jeg siger tillige, at det er beklageligt, at den Mening er bleven drøftet i vor Armee, om det, vi kjæmpede for, var værd at kjæmpe for . . . Naar det kommer dertil, at det i Armeen forhandles og drøftes, hvad en Krig er Værd, hvorvidt dette Stykke Papir, denne Forfatning, eller de Kjøbenhavnske Blade ere værd at udgyde Blod for, da er det fordærveligt for Armeen. Jeg havde troet, at denne Aand skulde være vegen bort fra Armeen. Jeg troede i Sandhed, at naar den saae, at Kongen var villig til at afstaae endeel af sine Riger og Lande, villig til at afstaae to Hertudømmer og endeel af det tredie, og naar det laa klart for Alle, hvad det var, der kæmpedes for, at der kæmpedes, fordi Fjenden vilde sønderrive Landet, at der kæmpedes ikke for et Stykke Papir, ikke for en Forfatning eller for Blades Anskuelser, men for at holde gamle Danmarks Rige sammen - at der da vilde være gaaet et Smertensskrig gjennem hele Folket, at der vilde være gaaet et Smertensskrig gjennem Armeen, at en anden Aand da skulde have grebet Folk, Konge og Land, og at der da skulde være ført en Fortvivlelsens Kamp for at værne om Fædrelandet og vor gamle Grændse ved Dannevirke - men vi tabte Als! . . . Man har sagt her og leget dermed: hvorledes skulle vi blive enige: derved, at vi bliver enige om Sandheden, derved, at vi ikke søge Paaskud og Overdrivelser, ikke søge at skyde fra os, men søge og granske efter, hvad der er Ret og Sandt; saa haaber jeg, at det er muligt, at vi skulle enes, og jeg siger derfor til denne lovgivende Forsamling, at den vel skal overveie for sit Vedkommende de Erfaringer, som denne Krig har maattet bringe, at man skal forberede sig i Fredstid, dersom man skal være forberedt i Krigstid, at det ikke nytter Noget at udsætte og at tænke: det er tidsnok, naar Krigen kommer, at gjøre Opoffrelser for at kunne staae beredte til Krigen. Med eet Ord: de store Mangler, hvorunder vi have lidt, have deres Grund i, at vi i en alt for ringe Grad under Freden have forberedt os til at gaae Krigen imøde; istedetfor at indrømme dette, kaster man Skylden paa enkelte Mænd og siger, at de skal have forsømt det,

der kunde have været gjort . . . Det forekommer mig, at det ærede Udvalg gaaer meget vidt ligeoverfor det forrige Ministerium. Dersom jeg tænkte mig, at det . . . bestod af Mænd, som vare fanatiske Fjender af det forrige Ministerium, og som vilde tilsidesætte al Ret og Billighed ligeoverfor dette, saa vilde det have gjort en saadan Indstilling som den, hvortil det nu er kommet. Jeg forlanger ikke Billighed, men simpel Retfærdighed . . . Med andre Ord, mine Herrer! De ville overgive det forrige Ministerium paa Naade og Unaade til en saadan Commission og henkaste det til den. Men troe De, at jeg vil møde for en Undersøgelsescommission, som mine Efterfølgere have nedsat? Troe De, at jeg vil afgive nogen Forklaring for en saadan Commission paa noget eneste Spørgsmaal over nogen af mig foretagen Regjeringshandling? Ingen Magt paa Jorden skal kunne tvinge mig til at afgive et eneste Ord i saa Henseende. Jeg er i den Sag, her foreligger, ansvarlig for Rigsretten og for ingen anden Ret. Finde De, mine Herrer! at min høitagtede Collega eller nogen Anden af det Ministerium, hvis Chef jeg har været, har forsømt sin Pligt, saa hav Mod til at gaae denne Vei. Derved krænke De ikke Nogens Ret og berøve os ikke den Retfærdighed, som tilkommer os, men kast os ikke hen for vore Efterfølgere, giv ikke saadant Exempel! Troe ikke fra mig at opnaae en Tøddel eller et Ord ligeoverfor saadanne Dommere; jeg har mine Dommere, givne mig ved Landets Forfatning, og det maa være tilstrækkeligt for Alle. Ja, man skal tænke, naar man gjør saadanne Indstillinger, og ikke gjøre dem Letsindigt, og de foreliggende ere gjorte letsindigt . . . Er dette en Fremgangsmaade mod dem, som have været Landets øverste Embedsmænd? Nei, dersom der er Spor af Følelse for Retfærdighed i Forsamlingen, stemmer den ikke for Indstillinger, som gaae ud paa at kaste Medlemmerne af et Cabinet hen for en Undersøgelsescommission, nedsat af dets Efterfølgere. Dersom den har Spor af Retfærdighedsfølelse, gjør den det ikke, og jeg vilde ikke blive et Minut i den Forsamling, som ikke havde en saadan Følelse"!

Der reageredes stærkt på Monrads indlæg. Således udtrykker ordføreren *J.A. Hansen* den følgende dag (177):

"Debatten er ført ind paa mere storartede Spørgsmaal, og er bragt ind derpaa med en saadan Varme, som nødvendigviis maatte henrive det ærede Things samtlige Medlemmer. De stærke Ord, den ærede taler (Monrad) igaar brugte, klinge endnu i mine og formodentlig i alle Medlemmernes Øren . . . Jeg nærer nogen Frygt for, at den haarde Dom, som med saa stor Styrke er udtalt

af et Medlem, der udmærker sig ved en høi Grad af parlamentarisk Talent, ved administrativ Dygtighed og stor Indsigt i alle de Forhold, som her foreligge, med Lynets Fart har udbredt sig og kastet en . . . aldeles ufortjent Skygge paa Udvalget . . . Den ærede Taler . . . kom til meget stærke Conclusioner om Letsindighed, om et ham fjendsk og fanatisk Udvalg osv . . . Han har ladet sig henrive af Forudsætninger [over for udvalget] som ikke have nogetsomhelst Grundvold at bygge paa"!

og skarpt føjer kaptajn *E. Fallesen* til (178):

"Efterat . . . [Monrad] . . . have fremsat disse mange smaa . . . Anker . . . formaaede han . . . med det store Talent, hvoraf han er i Besiddelse, at hæve sig op til en høi Grad af Veltalenhed og Pathos, og da han naaede til dette Punkt, var det, at han udslyngede . . . Beskyldning mod Hæren . . . Hvorfor skabte Du [Monrad] ikke en anden, en bedre, den gode Aand? Og en saadan Aand, mine Herrer! den kan skabes, naar der staaer en Villie bagved den Mand, der har Styret og Magten. Men naar der kun er Vaklen og Famlen og ikke Andet, saa skabes den ikke"!

Spydigt og ironisk svarer Monrad straks (179):

"Den ærede . . . Taler har unægtelig meget misforstaaet mine Yttringer; men det forekommer mig, at han vilde kunne have undgaaet dette; thi jeg begyndte igaar med at fremhæve, at jeg paa ingen Maade vilde benægte Armeens Mod, Uforfærdethed og Udholdenhed . . . Jeg gjentager, at det er i bestemte Henseender, at jeg troer, at ikke faa af Armeens Afdelinger have viist slet Aand. - Jeg skal takke den ærede Ordfører for nogle Yttringer i hans Foredrag vedrørende mig, og det er virkelig ikke for at gjøre Gjengæld, men kun for at give Sandheden Æren, naar jeg ikke siger, at jeg ikke kjender nogen Mand, der viser en redeligere og ærligere Stræben efter at finde Sandheden i enhver Sag end han"!

Ved samme lejlighed udtrykker redaktør Bille stor forbavselse over den lethed, hvormed Monrad *"skifter Stemning"* (180):

Når Monrad "havde valgt at sammensætte sit Ministerium saaledes . . . saa var han alene dette Ministeriums politiske Bærer; han udøvede i Virkeligheden i dette Ministerium, ialtfald til langt hen paa Foraaret, indtil Mai Maaned, et politisk Dictatur, og enhver Anke der her reises over

> Krigsbestyrelsen i dette Afsnit, falder ganske anderledes tilbage paa dette enkelte Medlem personlig . . . [Monrad] har segnet under Vægten af det store Ansvar, som Ingen har lagt paa ham, men som han selv har taget paa sine Skuldre. Deri turde maaskee ligge en Hovedgrund til mange af de Ting, der ere skete . . . Jeg har ikke Andet end kunnet forbauses i høieste Grad over den Lethed, hvormed . . . [Monrad] skifter Stemning. Jeg hørte igaar med den dybeste Bevægelse hans Foredrag, og jeg undrede mig allerede dengang over, at det samme Medlem, der havde kunnet begynde med denne overordentlige prosaiske, tørre Opregning af enkelte Smaafeil . . . i Betænkningen og endog have Sindsro nok til at slaae over i det satiriske . . . saaledes pludselig, næsten uden Overgang, kunde hæve sig til den tragiske Høide, som han naaede i Slutningen af sit Foredrag. Denne blodige Uretfærdighed, som han ankede over, maa dog allerede have tynget paa hans Sjæl fra det Øieblik, han reiste sig og begjærede Ordet; det kan ikke være Noget, der først er faldet ham ind i Løbet af Foredraget, men denne store, tunge Byrde maa have hvilet paa ham, allerede da han begyndte . . . og det var derfor en i Sandhed høist beundringsværdig Sjælero, hvormed . . . han . . . var istand til saaledes at trænge sine Følelser tilbage og beskæftige sig med det dagligdags, for derefter pludselig, efter egen Villie og Bestemmelse, at hæve sig til saa stor Varme og Høide, som den, hvormed han sluttede . . . Idag derimod, da der bliver sagt til ham, Ansigt til Ansigt, at han er den, som bærer Hovedansvaret for de største Ulykker i vor Krigsførelse, idag er det ærede Medlem roligt, ligeoverfor dette er der Intet, der afficerer ham; her taler han med en Lethed, som om der var Spørgsmaal om en almindelig Polemik"!

Spydigt svarer Monrad (181): "Jeg forsikkrer det ærede Medlem, der sidst talte - ja, det ærede Medlem maa undskylde mig, - at jeg hørte virkelig paa hans Angreb med den samme Rolighed, hvormed jeg hørte det andet ærede Medlems (Fallesen) Foredrag, thi jeg fandt, at de begge vare lige uforstandige"!

Den næste dag fortsætter debatten. Atter spydigt og umiddelbart selvfølende udtrykker Monrad (182):

> "Jeg har allerede igaar i en kort Bemærkning sagt, at jeg utvivlsomt har udtalt mig i en for stor Almindelighed, men at det kan ikke være Nogen ubekjendt, at der virkelig var Stemninger, som gik i en ukrigerisk Retning, og det er en ukrigerisk Stemning i en Hær, som jeg kalder en slet Stem-

ning. Jeg troer, at der har været forskjellige Strømninger, som have kastet denne Stemning ind i Armeen . . . Der var ogsaa andre Stemninger og Retninger, der saa meget som muligt ønskede Fred, der langt mere ønskede, at Aanden skulde gaae i en fredelig end i en krigerisk Retning; denne Strømning har ogsaa kastet sine Bølger ind i Armeen . . . Naar en Armee, som Tilfældet er med vor, ikke bestaaer af hvervede Tropper, da er den og Folket saa at sige Eet, da er den en Afspeiling af, hvad der bevæger sig hos Folket, og naar vi tale om den mindre gode Aand hos Armeen, saa kunne vi være sikkre paa, at den bærer Vidnesbyrd om en mindre god Aand hos Folket. Naar det ærede Medlem, som talte her i Armeens Navn (Fallesen), fremhævede alle dens Lidelser og Opoffrelser, da anerkjender jeg ham fuldkommen berettiget til at sige Alt, hvad han har sagt; jeg finder aldeles ikke, at han har talt for varmt, og han maa tilgive mig, hvis jeg ikke følte mig ubehagelig berørt ved hans Ord, thi den Varme, hvormed han talte, mildnede det Uforstandige i hans Angreb paa mig . . . Naar den ærede Ordfører siger, at Krigsministeren skulde have fremmanet en anden Aand i Armeen, saa stiller han Fordringer til et Menneske, som det ikke er givet noget Enkelt at fuldbyrde. Troe ikke, at enkelte Mænd saaledes kunne fremmane Aander hos et Folk . . . Men det er kun den, som er Tidsøieblikkets Repræsentant, der staaer, som om han fremmanede en saadan anden Aand hos et Folk; det er kun, fordi Bevægelsen bærer ham op, at han kan udrette saa store Ting, som at rive Folket med sig. Kunde den store Napoleon forandre Aanden hos sine Marschaller, da de vare trætte af Krigen, og maatte han ikke, uagtet han meget godt vidste det, beholde dem og bruge dem? . . . Dersom det ærede Thing maatte vedtage, at der skulde anlægges Rigsretsaction . . . vilde jeg slet ikke deri see en Anledning for mig til at vige min Plads i denne Forsamling . . . og troe ikke . . . at det vilde udøve nogen forfærdende Indflydelse paa mig. Husk paa, at jeg er en prøvet Mand! For 24 Aar siden havde jeg min første Sag, og da blev der nedlagt Paastand paa, at jeg skulde miste Livet . . . Ligeoverfor vore Dommere, ligeoverfor et Udvalg, som Thinget maatte nedsætte, skulde jeg virkelig ikke have Noget imod at afgive Forklaringer; det kunde være interessant en Gang at prøve, hvorledes det var, og jeg forsikkrer Dem, at det ikke skulde bringe mig i nogen sær Bevægelse. Maaskee dog derimod de ærede Medlemmer . . . ville føle, hvorledes Blodet kommer i Kog, naar de tænke sig, at de skulde stilles for en Commission, nedsat af deres Efterfølgere . . . Jeg kan ikke slutte uden at henvende nogle Ord til det ærede Medlem . . .

> Bille. Det var ikke alene *Indholdet* af mit Foredrag, der var Gjenstand for hans Bemærkninger, men selv *Maaden*, hvorpaa jeg udtalte mig, fandt hans velvillige Opmærksomhed, og man kan ikke nægte, at naar ikke blot Ordene, ikke blot Tankerne, men ogsaa Tonefaldet bliver Gjenstand for og bliver fulgt med en saadan Opmærksomhed, viser det en stor Deeltagelse . . . Jeg skal rolig lade det ærede Medlem haane den Maade, hvorpaa jeg taler, det er jo godt, at han kan tale paa en bedre Maade; jeg skal lade det ærede Medlem give mig Tillægsord som "tragisk", som om jeg stod som en Skuespiller for Dem, naar jeg udtaler, hvad der ligger mig paa Hjerte; men Eet maa jeg dog sige det ærede Medlem, og det er, at naar han finder, at jeg ikke har kunnet lede, som jeg efter min Stilling burde, saa finder jeg heller ikke, at han har været en god Leder i det store offentlige Hverv, han har havt . . . Han har, naar Stemningen var ophidset, pustet til, og, naar den var forsagt, har han været den meest Forsagte"!

Herpå svarer Bille (183): "Jeg lykønsker Monrad særdeles til, at han idag har gjenvundet den Sindets Ligevægt, som han har svinget bort fra de to foregaaende Dage; havde det ærede Medlem strax havt denne Ligevægt i Sindet, vilde der ikke have været nogensomhelst Grund til de Bemærkninger, han idag har afviist, ved blandt andet at kalde dem en Haan. Haanet det ærede Medlem har jeg ikke, og han er saa vel udrustet og bevæbnet, at man, naar man angriber ham, ikke angriber nogen Værgeløs"!

Den endelige fredstraktat blev den 30. oktober undertegnet i Wien. Danmark måtte hermed afstå to femtedele af sit territorium med én million indbyggere, hvoraf en femtedel var dansksindede.

Fredstraktaten kom herpå den 9. november til godkendelse i rigsrådet. Monrad stemte da i den såkaldte *"Vanvidets Tale"* mod freden (184):

> "Jeg vilde gjerne . . . i en saa vigtig Sag have kunnet slutte mig til Hans Majestæts Regjering; jeg vilde gjerne have kunnet slutte mig til de mange dygtige, indsigtsfulde og fædrelandskjærlige Mænd, der have anseet det for deres Pligt at sige Ja til det foreliggende Forslag; jeg vilde gjerne have sluttet mig til den store Strømning, som ogsaa efter min Mening gaaer gjennem Folket, og som bærer hen i fredelig Retning . . . Ja,

jeg har en levende Følelse af, hvad jeg taber ved ikke at kunne gjøre det. Men jeg har ogsaa en levende Følelse af, at dersom jeg i en Sag som denne ikke fulgte min Overbeviisning, vilde jeg tabe endnu Mere, - jeg vilde tabe mig selv. Jeg anerkjender ikke, at vi ere bagbundne i denne Sag, jeg anerkjender ikke, at vor Modstandskraft er brudt. Man har nævnt Preussen; men hvor sluttede Preussen den sidste Fred, da de afstod Halvdelen af Riget? I Berlin! Man siger, at det vilde være "Vanvid" nu at gjøre Modstand; men har da ikke Vanvidet udført det Største i Historien? var det ikke Vanvid, da Grækerne gjorde Opstand? var det ikke Vanvid, da Schweitz modsatte sig Østerrig? var det ikke Vanvid, da Holland modsatte sig Spanien? Var det ikke Vanvid, da Frankrig modsatte sig det hele forenede Europa, og var det ikke Vanvid, da Napoleon gav sig i Kamp med de store østerrigske Hære? Nei, vi kunne ikke paa den Maade regne ud og sige: Saaledes vil det gaae, naar vi bære os saaledes ad, og saaledes, naar vi bære os saaledes ad; ingen Mand er saa forudseende, at han kan sige det, og jeg nedlægger en Indsigelse mod den Maade, hvorpaa den høitærede Conseilspræsident fremstillede Forholdet, som om her kun var Valget mellem at tabe Slesvig eller at tabe Alt. Hvoraf veed den ærede Conseilspræsident det, hvo har aabenbaret ham det? thi der maatte en Aabenbaring til, for at kunne sige, hvad der vilde flyde af Begivenhedernes Gang; den ærede Conseilspræsident kan ikke sige det med Sikkerhed. Var det ikke Vanvid, da vi i 1849 brød Fredsunderhandlingerne i London og paany kastede os ind i Krigen? vare Udsigterne dengang bedre? Vi stode ogsaa dengang ligeoverfor Preussen og Tydskland. Jeg paastaaer, at det er umuligt under slige Forhold at anstille nogen Beregning, hvorpaa en sikker Dom kan bygges. Jeg siger, dersom vi virkelig ville gjøre en kraftig og energisk Modstand, dersom vi ville optage Kampen paany, og dersom vi ville holde ud, da veed Ingen, hvorledes Strømningen vil gaae i Europa . . . Det er kun ved *Udholdenhed*, at Folkenes Stemning og derigjennem Regjeringerne vindes, men ikke ved kun at kæmpe for sin Existens i nogle Maaneder og saa opgive Kampen. Hvorledes troer man, at Stemningen i Europa, at Folkenes Deeltagelse kan vindes ved at kæmpe saa kort, som vi have gjort, og saa hurtigt opgive Haabet? (En *Stemme*: Kampen er ført slet!) Ja, vi have kæmpet slet, saa maae vi haabe, at vi ville lære at kæmpe bedre. Mange have kæmpet slet i Begyndelsen, og det er først, efter at de have kæmpet slet, at de have lært at kæmpe godt. Dengang Peter den Store kæmpede mod Svenskerne, kæmpede han i Begyndelsen slet, men han blev ved at kæmpe, indtil han lærte at kæmpe

godt, og saaledes skulle vi ogsaa gjøre. Vi maae vide, at et Land som vort, hvor vi have en Armee og en Mængde Officerer, der kun ere kort uddannede, ligger det i Sagens Natur, at man saa at sige i Begyndelsen maa kæmpe slet, men deraf følger ikke, at man skal blive ved at kæmpe slet. - Det kan ikke siges, at vor Modstandskraft er brudt, det kan ikke siges at vi ikke skulde være i Stand til yderligere fortsat Kamp; næsten overalt, hvor saa store Offre have maattet bringes, er Freden sluttet i det overvundne Lands Hovedstad, men ikke før. Jeg peger hen paa en Kongeskikkelse, der tilhører det forbigangne Dynasti, paa Frederik den Tredie; dengang da Alt var taget, og kun Kjøbenhavn var tilbage, da sagde han ikke: Nu er min Modstandskraft brudt, nu maa jeg opgive det Hele; men han sagde: Jeg vil døe i min Rede! Men Kjøbenhavn nu ligner ikke Kjøbenhavn for 200 Aar siden. Mine Herrer! Jeg frygter for, at denne Fredsslutning, og det har jeg sagt tidligere, vil være Danmarks Dødsdom . . . Der er Folkeligheder, som bestaae, og Folkeligheder som gaae tilgrunde; der er Folkeligheder, hvorpaa Dødsstemplet sættes. Men er det ikke, som om i den europæiske Bevidsthed Dødsstemplet sættes paa den danske Folkelighed, naar 2-300.000 af vore danske slesvigske Brødre gives hen til deres værste Fjender? Er det ikke, som om Dødsstemplet er sat paa den danske Folkelighed, og at vi forgjæves ville paakalde Nationalitetsprincippet for at frelse det Øvrige? . . . Jeg frygter for, at det vil være umuligt for dette lille Land, der bliver tilbage, at bevare sin politiske Selvstændighed; jeg frygter for, at man, i sine Bestræbelser for at bevare sin politiske Selvstændighed og derved undgaae en Ulykke; skal styrte Landet i endnu langt, langt større Ulykke, nemlig en Deling efter Storebælt . . . Det er disse Grunde, hvorfor jeg ikke seer mig i Stand til at give mit "Ja" til Fredsslutningen, hvorfor jeg med freidig Overbeviisning om, at jeg har handlet saaledes, som jeg selv maatte finde at være rigtigt, handle ikke efter nogen opbrusende Følelse, men efter moden Overveielse, afgiver mit "Nei""!

Der var et overvejende flertal i rigsdagen for fredsslutningen. - Den 15. november skriver Bille (185): "Men vi kan ikke forstaae, hvorledes Nogen, der har paakaldt Forstanden og det praktisk Mulige, har kunnet stemme med Nej, og navnlig gjælder dette Monrad, der forekommer os at have talt som den lidenskabelige Spiller, hvis Fantasi idelig udmaler lokkende Billeder om, at endnu en dristig Indsats kunde vinde alt det Tabte tilbage, men ender med at tilsidesætte Alt". - Den 18. november optegner Bruun (186), at Leh-

mann talte om Monrads "fortvivlelse", ligesom denne havde ytret: "Jeg har forrådt mit Fædreland og er selv bleven forrådt". - Derimod beretter Birkedal (187), at Monrad, da han ikke længere var minister, tilsyneladende genvandt "sin gamle Kraft og Energi". - Høgsbro beretter (188): "Det var, som om ulykken havde gjort Monrad venligere stemt mod mig. Vi fulgtes oftere ad fra rigsdagen om aftenen, og han udtalte da sit mørke syn paa fremtiden".

I rigsrådet taler Monrad atter 30. november (189):

> "Jeg forsikkrer den høitærede Finantsminister, at jeg, dersom jeg havde hans Plads, vilde ønske, at det, jeg nu forlanger af ham, maatte skee, thi jeg troer, at jo mere man faaer Selverfaring i det constitutionelle Liv, desto mere erkjender man Vigtigheden af Samvirken mellem de forskjellige Dele af Lovgivningsmagten, netop for at Statens Formaal kan naaes . . . Læg Mærke til den Strømning, der gaaer igjennem visse Organer i Pressen . . . Man maa søge at faae tilveiebragt andre Foranstaltninger med Hensyn til de retslige Bekjendtgjørelser, thi man kan ikke vedblive som nu at sætte en Domsbasun ind i et Dødsbo, at slaae Allarmtrommen ved Auctionerne og at sætte fnysende Artikler op at ride paa et Proclama. Denne Tingenes Tilstand er et Fingerpeg om, at de Herrer, der have en ubetinget Tillid til det nuværende Ministerium, vel skulle vogte sig for at være alt for trygge, thi der gaaer en saadan Strømning . . . at man er berettiget til ogsaa at tage Hensyn til, hvad der mulig vil indtræffe, dersom der skulde indtræde Forandringer i Ministeriet".

Også i hans tale sammesteds næste dag fornemmes en noget spydig, ironisk tone (190):

> "Hvad er det man forlanger? Jeg billiger, at den ærede Finantsminister stræber efter Fuldendthed, efter Idealet, jeg vil give ham Ret i, at det vilde være smukt, naar han kunde fremlægge et Budget, som var fuldendt, men, Herre Gud! i denne syndige Verden maa man jo saa tidt tage det Gode for det Bedste . . . Den ærede Finantsminister maa allerede nu have gjort sig Forestillinger om, hvordan Udgifterne og Indtægterne maae falde i det kommende Finantsaar . . . Den ærede Finantsminister slog noget paa Sværdet, og jeg kan godt forstaae, at man, naar man har taget Deel i saadanne Fredsforhandlinger som dem, vi have ført, længes efter Sværdets Klang, og at man derfor, naar man ikke har tilstrækkelige Grunde, kommer med Trus-

> ler . . . Det vilde være overordentligt let . . . at lade Rigsdagens og Rigsraadets Folkething falde sammen, saa at hvad der blev Rigsdagens Folkething blev ogsaa Rigsraadets Folkething; der vilde da for dette sammensmeltede Folkething bestaae to Hoveder, et Landsthing for de fælles Sager og et for de andre Sager (Munterhed). Ja, det er jo Noget, man kan finde morsomt".

Krieger taler nu om Monrads "Uro" i folketinget (191). Dér taler han 8. december igen umiddelbart noget spydigt (192):

> "Siden Rigsraadet er blevet valgt, er der . . . myldret nye spillende Kræfter, som vi tidligere slet ikke have kjendt, frem paa den politiske Skueplads. Der tales i saa høje Toner, i saa nye, hidtil aldeles ukjendte Toner, og der fældes saadanne Domme over Mænd, der tidligere dog have nydt nogen Agtelse hos deres Medborgere, der udslynges saadanne Beskyldninger baade imod Rigsraadet og Rigsdagen som den, at disse Forsamlinger er fulde af Medlemmer, der ville rydde Kongen afveien".

Den 15. december skriver Monrad til Carlsen (193), hvorledes han havde givet sig i kast med det gamle testamente - "Det er mig sande Festdage, naar jeg kan komme til Jesaja". I "Redegørelsen" skriver han (194): "Det er en besynderlig Følelse af Tomhed, der pludselig opstaaer, naar en Byrde tages fra Ens Skuldre . . . Efterat være gaaet af, var det især Arbeidet, jeg savnede. Jeg gav mig til at oversætte det gamle Testamente, Esaias, Hiob, Psalmerne . . . der havde faaet mig til at glemme Nutiden ved at flytte mig over i Fortiden".

I den patografiske vurdering af Monrad i 1864 skal der blandt andre repræsentative udsagn lægges afgørende vægt på *Kriegers* og *Vedels* (195).

Krieger stiller senere spørgsmålet (196): "Kan den hele Sandhed siges om Monrads Ministerium?" Han finder: "Monrads *første* Brøde erkjendes naturligviis at ligge deri, at han hjalp Kongen til at blive af med Hall. Dengang, i det farlige Øieblik, maatte Ministeriet have holdt sammen for at styrke Landet . . . Hans *anden* Brøde er, at han vedblev at være Minister, uagtet han ikke styrede.

Han satte tildeels vel sin Villie igjennem, men for sildigt, og han havde ingen Indflydelse paa den militære Styrelse, undtagen maaske til at forhindre Hærens Tilbagegang fra Dybbøl Skjandserne Dagen før Stormen - hans *tredie* er den, at han ikke bragte Spørgsmaalet om Forsvaret for Als paa det rene, inden Voldgiftsforslagets Skjæbne afgjordes. Hans øvrige Vaklen frem og tilbage er ikke uforklarlig". Krieger understreger endvidere (197), at forholdet mellem Monrad og kongen i 1864 havde været "fortvivlet". Selv nærede Krieger på denne tid ikke særlig tillid til Monrad.

Vedels og Monrads indbyrdes forhold vekslede meget gennem årene. I årene umiddelbart før 1864 taler Vedel om hans "experimenterende Drift, der aldrig kan forblive rolig . . . dette Urolige, Flyvende, Uhyggelige". Som konsejlspræsident havde han i stedet for Monrad ønsket Krieger. I 1864 var deres forhold præget af gensidig irritation og uvilje. Men efter 1864 skulle Vedel imidlertid efterhånden komme til at nære stor beundring for ham. Således skriver han i 1869 til Quaade (198). "Jeg har altid en heel Deel tilovers for Monrad", ligesom han efter hans død skriver til Viggo Monrad (199): "De ved, at jeg altid har hørt til Deres Faders Beundrere". - "Monrad var den betydeligste Personlighed", han havde kendt (199), og han karakteriserer ham over for sin søn som "denne saa mærkelig sammensatte og ligesaa hemmelighedsfulde som gaadefulde Natur" (200). Til Viggo Monrad fortsætter han (199): "Jeg har tit havt det Indtryk, at der bevægede sig et meget virksomt Liv indeni Deres Fader, som man slet ikke fik Noget at vide om, undtagen forsaavidt der kunde vise sig et kort Glimt, der ligesaa hurtigt igjen forsvandt. Naar han saaledes sad distrait og fraværende, var det tydeligt, at han var allermest virksom indeni . . . Den Lidenskab, som skjulte sig under hans tilsyneladende Ro . . . Deres Fader har altid forekommet mig at være ulige det interessanteste Menneske som jeg har truffet mellem alle vore betydeligste Mænd, *og for en Psycholog ville han være en Guldgrube at studere* [udhævet af forfatteren]. . . Efterhaanden . . . som man kommer længere bort fra Begivenhederne og de ledende Personligheder i Tidsrummet 48-64, træder Monrads Skikkelse tydeligere frem som langt den betydeligste, og for den yngre Slægt er det vistnok ham og Tscherning, der tildrage sig Opmærksomheden som de

eiendommeligste og originaleste af Datidens Mænd . . . Monrads Livs Historie tillige er Danmarks Historie i en lang og betydningsfuld Aarrække". - Vedel forsvarede Monrad over for dem, der påstod, at han var *gal* (201). - Efter Monrads død foretog Vedel på grundlag af kildemateriale fra og samtaler med Monrads nærmeste efterladte to biografiske arbejder af ham, men "jeg [tror] ikke, at Tiden endnu er kommet til at sige alt, hvad jeg maaskee har at sige om 1864", skriver han i 1904 til sin søn (202). Vedel havde jo i 1864 haft adgang til på nært hold at iagttage og vurdere Monrad - "De faktiske Begivenheder under Monrads Styrelse ere tilstrækkelig bekjendte, men først Fremtiden vil kunne kaste Lys over disse Begivenheders indre Historie, Aarsager og Motiver, som behøves for at bedømme, hvad Ansvar der falder paa Monrad personlig . . . [men] hvad der er vist, er, at hvem der end havde staaet i Spidsen for Regeringen, vilde Krigen ikke have været til at undgaa, og at alle ydre og indre Omstændigheder vare saa uheldige for os som vel muligt", slutter han (203). Vedel skrev intet siden herom (202).

Blandt senere bedømmere af Monrad skal nævnes forfatteren *Harald Nielsen*, som i 1929 er inde på (204), at landet i 1864 har haft "en Nar, en gal Mand i Spidsen".

Nyholm konkluderer (205), at "Monrads Politik i 1864 kan være vanskelig at følge . . . Har religiøse Tanker været medbestemmende for den Politik, Monrad førte? - Spørgsmaalet kan besvares med et bestemt nej. Monrad har udelukkende regnet med det politiske Livs egne iboende Faktorer . . . Imaginære Faktorer har Monrad ikke regnet med. Finder man hans Politik fantastisk, saa har Fantasteriet ikke nogen religiøs Karakter. Det skyldes det fantastiske Element i hans egen Personlighed . . . men i øvrigt synes hans Selvbevidsthed at have skjult alle Konflikter for ham . . . Hans Tanker var vendt mod det store Spørgsmaal om Landets Fremtidsskæbne. De samle sig om Frygten for den Nationens Sønderlemmelse, som han ansaa for Nationens Dødsdom. Denne Frygt har været et Ledemotiv i den Politik, han førte, og har drevet ham til at søge Udveje i det Fantasteri og i den Taktik, der i forvejen laa for hans Natur. Det er udfra disse Faktorer, man maa forklare hans

Politik i 1864 . . . Hans Selvbevidsthed skjulte for ham det Tvivlsomme ved den Taktik og det Fantasteri, hvormed han drev sin Politik igennem . . . Lidenskaben . . . og Angsten, der bliver mere intens, driver ham ud i Fantasteriet".

Fra psykiatrisk hold fremførte overlæge *H.I. Schou* i 1944 det synspunkt (206), at Monrad skal henføres til *den manio-depressive formkreds*, samt at han i 1864 efter at være gået af som konsejlspræsident havde haft alvorlige depressive perioder af manio-depressiv art. - Overlæge *I. Ostenfeld* fremfører i 1972 som en generel vurdering af Monrad (207), at han led af *manio-depressive blandingstilstande*, i.e. tilstande hvor depressive og maniske enkelttræk er kombineret (208).

Det er på grundlag af Ostenfelds vurdering, at historikeren *R. Skovmand* om Monrad i 1864 konkluderer (209): "Men Monrads handlemåde udsprang ikke blot af politisk beregning. Hans farligste egenskab, den "alt eller intet"-holdning som hang sammen med hans manio-depressive gemyt, gjorde udslaget"!

I den følgende vurdering og diskussion af Monrad og hans handlen i 1864 skal det meget fremhæves, at den politiske situation da var særdeles kompleks og urolig. Endelig skal det med stor betydning for Monrads eget vedkommende understreges, at det cyklotyme under stærkere påvirkning fra omgivelserne, modgang og psykisk belastning alt andet lige vil udvise tendens til forøget stemningssvingen og dermed øget karaktervekslen.

I januar har omgivelserne i høj grad bemærket karaktervekslen hos Monrad. Krieger, der jo "var saa forbittret mod Monrad", understreger hans *"urolige Lyst"*, *"Forfængelighed"* samt hans *"Stundesløshed"*, som han fandt særdeles "ængstelig"! Han forstod heller ikke, *hvorledes denne Monrads adfærd kunne forenes med hans begavelse*! Både Krieger og Dotézac understreger hans *bugten sig frem og tilbage*. - Der tegner sig således et meget uroligt og vekslende Monradbillede. Han fremtræder *øget selvfølende*. Således skal fremhæves hans folketingstale den 20. januar. - *Selvsikker* og *velstemt* fremtræder han i brevene til hustruen skrevet i de første

dage i februar, da han sammen med kongen begav sig til Dannevirke for at inspicere hærstillingerne. Man må lægge megen vægt på Traps udsagn om hans *"eksalterede Forvirring"* ved efterretningen om Dannevirkes rømning den 5. februar. Samtidig er hans proklamationsudkast umiddelbart *noget svulstigt og patetisk - tydende på øget selvfølelse*.-Historikeren *N. Neergaard* skriver om proklamationen (210), at den mere bærer "Præget af den hæftige Bølgegang i Monrads Sind end af den overlegne Ro, han selv betegnede som sin herskende Egenskab". Ligeledes må det være omkring det tidspunkt, hvortil kongens udsagn til David refererer, nemlig *"sin Harme mod Monrad gav han Luft ved at fortælle om Conseilspræsidentens Excentricitet, der undertiden gik til Spor af Galskab"*! - Det kan således formodes, at Monrad har befundet sig i *en løftet grundstemning*.

Alle var bestyrtede over Dannevirkes rømning, og fra flere sider næredes der mistanke om, at Monrad havde haft indflydelse på beslutningen om rømningen, men med stor styrke skal han ved sin tilbagekomst til København den 7. februar have genoprettet "Rolighed i Regering, i Rigsdag og i Gaderne". Liebe fandt, at han ved tilbagekomsten fra Dannevirke *havde tabt fatningen*! I det mindste hans tale i rigsdagen 9. februar bærer præg af *øget selvfølelse og patos*. Redaktør Bille skriver året efter (211), at Monrads udtalelser i rigsdagen efter Dannevirkes fald var "plettet af nogen Affektation og Smagløshed". - Endnu den 9. februar fremtræder Monrad i brevet til dronningen *selvfølende*. Hans brev til kongen to dage senere vedrørende kronprinsen tyder på, at han har befundet sig i *en øget selvfølende, løftet grundstemning*. Endvidere fandt Dotézac med en blanding af beundring og bedrøvelse, at han var rolig og smilende.

Historien har fældet skarpe domme over Monrads optræden omkring de Mezas afskedigelse fra overkommandoen. - Således skriver historikeren *P. Engelstoft* (212): "En særlig Vurdering kræver [Monrads] Optræden over for de Meza . . . Det kan meget vanskeligt forsvares, at Monrad lod de Meza falde". *Nyholm* finder det sandsynligt (213), at han "med sit impulsive Temperament" midt i denne storm af begivenheder slet ikke var sig den modsætning, der

måtte ligge mellem hans to gange udtalte løfte om regeringens støtte og så afskedigelsen, bevidst. I samme situation fremhæver Nyholm hans selvbevidsthed og sofisme. - de Meza er vel blevet afskediget, fordi den politiske situation har krævet det (214), men det kan dog ikke bortforklare Monrads åbenbare holdningsændring til de Meza. Udelukkes kan det ikke, at det var i *(let) løftet eller omskiftelig grundstemning*, han greb sagen an, som han gjorde. - P. Engelstoft taler om hans "optimistiske Voldsomhed" (215).

I begyndelsen af marts er det, at Krieger i sin dagbog optegner, at Monrad *"skifter idelig Sind"*! Endnu midt i marts synes han i brevet til sønnen *optimistisk*, men umiddelbart spores *nogen vaklen* eller *usikkerhed* hos ham i hans brev til kammerherre Carlsen henimod slutningen af marts, ligesom han *"paa sin underlige Maade"* stadigt irriterer kongen med "skandinaviske Udtalelser". - Således kan han have været *ganske urolig og stemningsvekslende*, men sikre tegn på melankolske træk kan ikke påvises.

I april, da Monrad blev udenrigsminister ad interim, følte kongen at måtte lægge en dæmper på hans "eenraadighed", hvorfor han udnævnte Vedel til direktør for udenrigsministeriet. - *Selvfølende, måske noget selvovervurderende* og *optimistisk* fremtræder han i brevet til Carlsen 10. april. Således kan han have været i *en løftet grundstemning*. Men "lidet glædelige" fandt han forholdene fire dage senere. - Han ønskede dog Dybbølskansen holdt imod overkommandoens råd, også selv om det skulle koste betydelige tab! Besynderligt virker det, når han i "Redegørelsen" skriver, at han ved Dybbøls fald fik *"et Knæk, der skadede og lammede" hans efterfølgende virksomhed* ! - Historiken Engelstoft skriver (216), at Monrad "har en Hoveddel i, at Dybbøl ikke blev rømmet inden Stormen". - Det var under denne, Vedel - 18. april - havde fundet ham *"rolig og sindig"*. Når Vedel samtidig nævner, at ministeriet ikke var "crestfallen", er det måske ensbetydende med, at han fandt, at man overvurderede situationen. - En uge senere er det, at Monrad havde henvendt sig Andræ med opfordring til ham om at overtage styret! Andræ havde fundet samtalen *"høist mærkelig"*, men at Monrad havde været *"temmelig moderat"*. Samme dag havde Monrad også opsøgt Tscherning, og fru Tscherning havde da fundet

ham *smilende, lattermild og skoggerleende*, ligesom hun havde været pirrelig over *"den lette Maade"*, han behandlede landets forhold på. Hun havde ligefrem haft svært ved at være i stue med ham. På dette tidspunkt kan Monrad således have været i *en urolig, vekslende grundstemning*. - Når han nu ønskede at fralægge sig styret, kan det have været udtryk for hans *klare* erkendelse af, at han ikke længere magtede opgaven (217). Men det skal overvejes, om forklaringen herpå skal søges i, at han eventuelt har været *nedtrykt*. Det er væsentligt i bedømmelsen heraf, når Vedel 26. april skriver: *"Oprigtig talt troer jeg, at Monrads Tid snart er omme og han selv beklager det ikke"*! Når Monrad ikke selv beklager det, kan det netop ikke udelukkes, at han nu har været *nedtrykt*. Endelig vil det ikke kunne udelukkes, at der nu i hans tilstand indgår både *melankolske og hypomaniske enkelttræk* som udtryk for *en manio-depressiv blandingstilstand*.

Monrads brev til den svenske konge dateret 28. april kunne umiddelbart synes noget *selvfølende*. - Hjælp var der ikke at hente udefra, men alligevel kunne han 3. maj skrive til Carlsen: "Jeg er dog endnu ved ret godt Mod, men kan ikke selv sige, hvorfor"!

Vedel bliver stadig *mere kritisk* i sin vurdering af Monrad. Han fandt hans stilling *for dårlig til, "at han egentlig kan udrette noget"*. Heller ikke Krieger, der nu var delegeret på Londonkonferencen, nærede tillid til ham. Begge var de begyndt at udøve en slags *censur* over for ham! Vedel håbede på, at han kunne få Monrads udkast *(det ene efter det andet)* om en nordisk union kasseret. De udaterede koncepter og udkast herom, der findes bevaret, kunne tyde på, at han har været *i løftet grundstemning*. Det gælder også hans brev til Carl XV dateret 13. maj. - Ifølge historikeren *E. Møller* (218) har man fremsat spidsfindige forklaringer på, hvad grunden kunne være til den ændring, der synes at være foregået i Monrads stilling til sagen fra 28. april til 13. maj. - Noget af forklaringen skal sikkert findes i hans tilsyneladende *stemningsvekslende tilstand*. - Hans brev til Krieger 15. maj kunne tyde på, at han har været i *en løftet grundstemning*. Våbenhvilen sluttede han *"mere efter Instinct end efter Grunde, som [han] vilde have været i Stand til at udvikle og forsvare for Andre"*!

Med Vedels stærkt foruroligende, fortrolige og private meddelelse til Krieger 19. maj må det afgjort skønnes, at der hos Monrad nu kan være indtrådt en i forhold til hans habituelle psykiske tilstand *klar* ændring! *Selv må Vedel formentlig have fundet, at Monrad ikke længere har været i besiddelse af sund dømmekraft - for han, der tillige var "indiskret", sætter "svært af", og "jeg troer at han ikke ret har Brugen af sit Hoved"! - Selv havde Monrad da til Vedel sagt, at "hans Hoved i disse Dage var saa fortumlet", og "deri har han Ret"! slutter Vedel.* - Ikke mindst udsagnet *"fortumlet Hoved"* kunne således tyde på, at han eventuelt har haft *tankeflugt* eller *tankemylder* eller måske været *rådvild*, i alle tilfælde måske *som udslag af en sygelig stemningstilstand* og i så fald *en manio-depressiv blandingstilstand.* At der ikke *udelukkende* har været tale om en løftet grundstemning, slutter man på grundlag af, at han ved at udtrykke at være så "fortumlet" i hovedet eventuelt har haft *sygdomsfølelse*, som netop optræder ved en *melankolsk tilstand*, men derimod som regel ikke ved en ren stemningsløftning. - Når Vedel den 23. maj beretter: *"Monrad tvivler og forsikkrer "at han ikke veed, hvad han skal raade til, hvad han skal ønske""*, kan det ikke udelukkes netop at skulle begrundes i *rådvildhed.* Samtidig taler han om *"at holde ud og lægge Alt i Guds Haand"*! - Den 29. maj skriver han derimod til den syge kultusminister, at han "med Fornøjelse" endnu er villig til at bestyre kultusministeriet. Fremhæves skal hans umiddelbart besynderlige ønske om som et minde om Fr. VII at erhverve sig en af hans piber. - Endnu var han under en slags *censur* af Krieger og Vedel, som iøvrigt den 9. juni igen *foruroligende* skriver: *"Monrad hyppigt gjør Ting, som jeg anseer for at være meget forkeerte"*. - Historikeren *E. Møller* anfører (219), at Monrad i de samme dage "højst letsindigt og uforsvarligt" udtalte sig til gesandterne. - Ifølge Martensen skal han omkring dette tidspunkt have sagt at have det *"skidt"*. Han skriver 12. juni et *"forvirret"* brev til Krieger - *"Min politiske Samvittighed begynder at blive urolig og genere mig"*, beretter han heri. - Krieger henstiller da, at *han skal "tage sig alvorligt sammen" for ikke at gøre "falske Træk"* i den alvorlige situation. - Fru Tscherning beretter, at *hans "Opførsel og burschiose Maade at være paa . . . er aldeles utaalelig".*

- Monradbilledet, der tegner sig, er således meget uroligt. *Det kan ikke udelukkes, at han nu ikke har været i sin habituelle psykiske tilstand. Samtidig med en løftet grundstemning får man indtryk af, at der i tilstanden også indgår melankolske træk*, således at *der kan have været tale om (en) manio-depressiv(e) blandingstilstand(e).*

Med den *fatale* statsrådsbeslutning 20. juni satte Monrad *uforståeligt* for samtid og eftertid en fredelig løsning af landets alvorlige situation over styr ved at lade kongen afvise voldgiften på Londonkonferencen. Der tales om Monrads *"Misgreb"*. Selv skriver han i en avisartikel i 1869 herom - vel ironisk - at "Ansvaret falder paa Ministeriet Monrad, og da navnlig paa den Mand, hvis Navn Ministeriet bar . . . det gaar hverken højere eller lavere eller til nogen af Siderne, men hviler udelukkende paa ham. Det er derfor en Fornægtelse af Sandheden, naar man gjør Partiet i sin Helhed ansvarlig for det af ham begaaede Misgreb, der havde sin Rod i den Overbevisning, at Danmark vilde kjæmpe til det Yderste for Dannevirke"!? - Ved læsningen af denne artikel var det, at *Holten*, der jo i 1864 havde været Monrads ministersekretær, skrev: "Jeg bøjede mig dybt for den Storhed, der laa i en uforbeholdende Selvanklage. Hvilke Lidelser har der ikke gaaet igjennem denne mægtige Pande og dette altid brusende Hjerte! Hvad var han dog for en forunderlig Mand! Han, der gjennem sine Prædikener med det dybe og sikre psykologiske Blik og det faste Tag i Bønnen har virket til Velsignelse og Bestyrkelse for saa mange Mennesker, han følte det som en Lyst at være Styrmand paa Statsskibet hen over de vildeste Bølger og imellem de farligste Skjær, hvor han Gang paa Gang ved egne Feil maatte lide de dybeste Skuffelser"! (220). - Vedel skriver (221), at Monrad bærer ansvaret "for den skæbnessvangre Statsraadsbeslutning . . . som forkastede det engelske Voldgiftsforslag". - Historikeren *N. Neergaard*, som støtter en del af sit store arbejde på samtaler med Vedel, skriver (222): "I Statsraadet den 20. Juni afgjordes Landets Skæbne, uden at dets ansvarlige Regering havde taget et klart Standpunkt til det Spørgsmaal, af hvis Besvarelse alt afhang. Monrad gjorde, hvad han selv har kaldt "en alternativ Indstilling" . . . Som Monrad ogsaa selv har erkendt det, kunde Ministe-

riet ved at vælge denne Fremgangsmaade, som ved en Afgørelse af saa eminent Betydning vist nok næppe har noget Sidestykke i de konstitutionelle Staters Historie, selvfølgelig ikke fri sig for det fulde ikke blot juridiske, men ogsaa politiske Ansvar for den af Kongen tagne Beslutning . . . Det er sandt, at Stillingen var i enestaaende Grad vanskelig . . . og selve Ministerchefens Sind var et Bytte for Tvivl og Sjælekampe . . . Monrad paa saa godt som ethvert Stadium af Sagen har været pint af stærke Tvivl og Anfægtelser"! - Historikeren *P. Engelstoft* konkluderer (223): "Imidlertid hører det ikke til de store Træk i Monrads politiske Liv, at han i det afgørende Statsraadsmøde 20. Juni overlod Afgørelsen til Kongen. Han gjorde det ikke af Fejghed, men Styrken svigtede ham i et Øjeblik, da han havde Brug for den. Mulighedernes Vildnis slog sammen om ham, Tvivl og Fantasteri brødes i hans Sind. Der ligger det afgørende Vendepunkt i Monrads Psykologi"! - Forfatteren *E. Henrichsen* går endnu videre og konkluderer (224): "Forkastelsen af det engelske Voldgiftsforslag, der vilde have reddet den nordlige Del af Slesvig for Danmark, var . . . "Vanvid", maaske nok i den heroiske Stil, men med et Folk, saa opløst som vort Folk var paa dette Tidspunkt af Krigen, dog kun forklarligt som en fortvivlet Mands Trods". - Historikeren *T. Fink* skriver (225): "Monrad gjorde virkelig det gale, og det både formelt og reelt. Han undlod nemlig, som det var den ledende ministers pligt, at komme med en bestemt indstilling til kongen. Den endelige afgørelse mellem de to onde alternativer overlod han til Christian IX. Det var en politisk falliterklæring. En konstitutionel minister kan ikke lade den ifølge grundloven ansvarsfrie konge træffe afgørelser . . . Gang på gang valgte Monrad forkert". - Historikeren *E. Møller* anfører (226), at Monrad over for kongen, da denne havde afvist hans demissionsbegæring, kunne have sat *sin* politik igennem, såfremt han havde haft en sådan, men at "alle Beretninger stemmer overens i, at det var ved at slaa sammen over Hovedet" på ham, og konkluderer om statsrådsbeslutningen, at "en ubeslutsom og sindsoprevet Monrad overlod den til en anden, som var mere end politisk nærsynet". - Historikeren *R. Skovmand* konkluderer (227): "Danmarks holdning på Londonkonferencen er et sørgeligt kapitel i Danmarkshistorien, et af dem, som man i al eftertid brændende har ønsket

uskrevet. Måske kunne Danmark have fået den grænse, det fik i 1920. Det er ganske vist højst usikkert, om Tyskerne ville have antaget voldgift eller blot mægling, hvis Danmark havde svaret ja. Men da havde ansvaret for bruddet hvilet på Bismarck. Nu blev det Monrads, ikke hans *alene*, men først og fremmest hans, selv om han i statsrådet lod kongen tage det på sine svage skuldre". - *Nyholm* konkluderer forsigtigt (228), at nøglen til Monrads "mærkelige Optræden" er at finde i hans bemærkning til Lehmann om, at han ikke vidste, hvad han foretrak. Monrad havde, fortsætter han, med "sin dialektiske Evne altid formaaet at betragte en Sag fra flere Sider". - Derimod konkluderer *Stavnstrup* (229), at det "myldrede" med ideer i Monrads hoved - "tit var de indbyrdes modstridende, tit fantastiske, tit ogsaa sunde og virkelighedsbetonede. Det kan ikke undre, at han endte i en slags psykisk impotens . . . Han blev stikkende i sine grublerier". Afvisningen af voldgiften var, slutter han "helt ud i det blå".

På grundlag af samtidens og eftertidens vurderinger af Monrads handlen i statsrådet 20. juni kan det således formodes, at hans dømmekraft har været *svigtende*. - En tilstrækkelig og tilfredsstillende forklaring herpå findes næppe *alene* i den urolige og komplekse politiske situation, det var. En del af forklaringen skal uden tvivl tillige findes i hans psykiske tilstand. - Man skal dernæst overveje, om forklaringen vil kunne findes i en kombination af den vanskelige situation og hans habituelle, cyklotyme temperament. - Han har med statsrådsbeslutningen været *ubeslutsom, vaklende, eventuelt egentlig rådvild.* Med Vedels beretning om, at han ganske ville "overlade det til Kongen selv at vælge uden at influere i nogen Maade paa hans Beslutning; *det er ligesom naar man spiller i Lotteriet, saa vil man helst lade et uskyldigt Barn eller en Anden, som man troer har en lykkelig Haand vælge Nummeret"*, kan der tillige have været tale om *et element af løftet grundstemning.* Vedel fremfører i samme forbindelse *"hans Tilbøielighed til Overtro og Mystik"*. - Såfremt han virkelig omkring tidspunktet for statsrådsbeslutningen skulle have haft sine *"Havbliks-Timer"*, taler også det for *en løftet grundstemning.* Det kan således meget vel være, at forklaringen heller ikke ville kunne findes i kombinationen af den vanskelige situation og hans cyklo-

tyme temperament. Derimod kan det ikke udelukkes, at han netop ikke har været i sin habituelle psykiske tilstand, men i *en let manio-depressiv tilstand. - Den tilsyneladende samtidige tilstedeværelse af vaklen, ubeslutsomhed, eventuelt rådvildhed samt et element af løftet grundstemning kunne umiddelbart tale for en manio-depressiv blandingstilstand.*

I dagene fra den 20. juni til den 8. juli, da kongen anmodede Monrad om at demissionere, findes han i sine rigsdagstaler umiddelbart *noget selvfølende, ironisk eller spydig.* Reich beskriver ham som *urolig,* og Krieger fandt, at han *ikke var "forknyt".* Ved indvielsen af skovkapellet i Dyrehaven optrådte han *brysk og afvisende.* Selv skriver han, trods det at situationen "staaer saa slet som muligt, forladt af Alle", endnu - *måske for optimistisk og selvovervurderende* - efterlysende "Fortvivlelsens Kraft i Befolkningen"! at hans øjne dog endnu var "nogenlunde stive". Han kan således have været i *en løftet stemning.*

Ved meddelelsen om sin forestående afskedigelse havde Monrad følt sig *"forraadt"* af kongen og *"teede sig som en Sindssyg"*! i indenrigsminister Carlsens nærværelse. *Det lader sig ikke afgøre, om der har været tale om en fortvivlelses- eller vredesreaktion.* Men udsagnet viser i det mindste, hvor *uligevægtig* han har været. - *Grundtilstanden* kan have været en *let manio-depressiv tilstand,* eventuelt med en løftet, *eretisk* stemning eller en *blandingstilstand.* Birkelands beretning fra besøget hos ham omkring to dage senere - 10. juni - kunne umiddelbart tyde på, at han da har været i en løftet, *jovial* grundstemning. - Således er billedet, der tegner sig, meget vekslende og uroligt. - Etatsråd H. Hammerich, der beretter om Monrads sindssygelige reaktion, fortsætter (159), "at Monrad saaledes saa ganske uventet blev sat fra Styret, viste hvor lidt Begreb han havde om sin Magt over Kongen, og han magtede sikkert endnu mindre at tvinge det danske Folk . . . med i den Kamp til det Yderste, som var hans Maal, det Maal, som da ogsaa ene kunne undskylde, at han, trods indtrængende Opfordringer fra Mænd, der ellers havde hans Øre, ikke lod sig bevæge til at sende Hall til London-Conferencen". - Det var *Vedels* vurdering, *at Monrads "Forudsætninger svigtede, da han hellere end at overgive noget*

af den danske Nationalitet vovede det Yderste".

"Hvilken Mangel paa Ligevægt" Monrad under adressedebatten 18. juli frembyder med *"den mærkelige Tale, der med al sin Exaltation og Upraktiskhed var saa gribende"*, fremhæves af henholdsvis Krieger og Vedel, og således kan det antages, at han hermed har været i *en hypomanisk, eventuelt let manisk, eretisk tilstand.* - To dage senere blev han *"stærkt afficeret"* af Halls kritik af hans ledelse af regeringen, ligesom Bruun da fandt ham *"meget alvorlig og nedtrykt"*, således at det ikke kan udelukkes, at tilstanden har været præget af en samtidig tilstedeværelse af (hypo)maniske og melankolske enkelttræk i form af en *blandingstilstand.* - Med sin tale 26. juli fremtræder han *spydig og måske øget selvfølende.* Det samme synes at være tilfældet tre dage senere. Derimod findes han rolig i talen 2. august. Den 17. august, da han heftigt angribes af Roepstorff, taler han om det store og tunge ansvar, han havde måttet bære, men i denne "piinagtige Tid" havde fru Monrad især lejlighed til at *"beundre"* ham! - I sine rigsrådstaler 24.- 26. august er han *anklagende, voldsom, selvfølende, patetisk, ironisk og sarkastisk.* Som reaktion herpå blev han skarpt kritiseret fra flere sider. Man fandt således hans ord *"stærke"* og *"varme"* stigende til *"en høi Grad af Veltalenhed og Pathos"*, og Bille forbavsedes i høj grad over *"den Lethed"*, hvormed han *"skifter Stemning"* for at *"hæve sig til den tragiske Højde".* - Det kan således formodes, at han har været i *en løftet, noget eretisk grundstemning.*

Med *"Vanvidets Tale"* 9. november, hvormed han stemte mod fredstraktaten, som han anså for *"Danmarks Dødsdom"* og opfordrede til en kamp til sidste mand, *fremtræder han umiddelbart øget selvfølende, patetisk eksalteret men nok samtidigt fortvivlet, tydende på at han har været i en hypomanisk, eventuelt let manisk, eretisk tilstand eller i en blandingstilstand.* - Lehmanns beretning lidt senere synes umiddelbart at bekræfte, at han var *fortvivlet.* Derimod fremtræder han - omend umiddelbart noget spydig - noget roligere i sine rigsrådstaler fra slutningen af november og begyndelsen af december, men Krieger taler dog om hans "Uro".

Et meget væsentligt udsagn er det, når Vedel om Monrads rigsrådstaler udtaler, at de bærer præg af *"gribende Pathos"*. P. Engelstoft skriver herom (230): "De Taler, hvori Monrad hævdede sin Tro paa, sin Trang til en Kamp til sidste Mand, var storslaaet i deres Patos, men udsprang fra en syg og oprevet Sjæl"!

I den endelige diskussion af, om Monrad i 1864 har været psykisk syg, skal herefter fra hans "Redegørelse" fremhæves den besynderlige beretning: *"Var R.... gal?"*. Nyholm finder det for sandsynligt (231), "at Stykket i Redegørelsen om den gale R.... er personligt", og at det "utvivlsomt har Mindelser om Monrads Sindstilstand i disse Aar". - Stavnstrup konkluderer (232), at beretningen er "det sikreste Vidnesbyrd om, at Monrad selv har været klar over sin Tilstand".

Skildringen lyder (233): "Om det er sandt, at vor fælles Ven R. var gal?" . . . "Var R.... gal? Af egen Erfaring veed jeg ikke, om han virkelig var sindssyg . . . Den gamle Læge mente, at [Rasmus] aldrig har været virkelig Afsindig, men kun paa Vei til det, og han beundrede den Aandskraft, hvormed han havde staaet imod. Den inderste Kjærne i Sjælen var vedblevet at være sund, thi selv i de Øieblikke, i hvilke han var mest betaget af sine Syner, og i hvilke han ved en uimodstaaelig Magt nødtes til at tale og handle, som om de vare noget Virkeligt, var han sig bevidst, at det var et Sandsebedrag, og at det, som han saae, hørte, lugtede, ikke kom udvortes -, men indvortes-fra! . . . Det glæder mig meget . . . at Hansen . . . har bekræftet, at min Beretning om R's sygdom og Helbredelse svarer ganske til Virkeligheden . . . Jeg skal ikke her beskrive dig de Lægemidler, hvoraf Peter betjente sig for at helbrede sin syge Ven, men holde mig til den sjælelige Side af Behandlingen. R... havde en Samling dels af levende, dels af døde Fugle, hvorfor han havde den mest levende Interesse, indtil denne Interesse med alle de andre druknede i hans dybe Melankoli . . . Det lykkedes Lægen virkelig tilsidst at gjenoplive R....'s Lidenskab . . . Ved Siden heraf søgte han at paavirke R....'s Livsopfattelse . . . Og hvad er det for Syner! Ikke andet end Opkog af en gammel Fortælling"!

Følgende fortælling bringer Monrad som en beretning fra "den gamle Læge" kaldet P(etersen) (234), nemlig at P en aften i november aflagde et besøg hos Rasmus. Denne tog imod ham på "en underlig aandsfraværende Maade". Pludselig springer R op, åbner et vindue og udbryder "med gnistrende Øine": "Men, Menneske, du stinker jo, du er jo et Lig". Derpå fortæller R om det *syn*, der plagede ham, nemlig om en kvinde med tre børn, siddende på en slæde smykket med Dannebrog forfulgt af ulve. For at redde sig kaster hun ét efter ét børnene ud til ulven, hvorefter alt indhylles i mørke. Både kvinden, slæden og ulvene forsvinder i mørket. Herpå hører R et fortvivlet "Hvin", så at han "kom til at græde bitterlig, thi det var for ham, som det var Danmarks Dødsraab"! - For R betød børnene således de tidligere danske provinser i Sverige, samt Norge og Hertugdømmerne (235). - "Naar der kom Nogen til ham, eller han gik hen til Andre, saa forsvandt vel Synet, men saa forekom alle de Tilstedeværende ham at se ud som Lig, og det kostede ham den største Overvindelse at udholde Liglugten"!

Fortællingens tema stammer oprindelig fra en tale af Birkedal i rigsrådet i august 1864 (236). - Monrads fortælling kan således betegnes som en fantasifuld og dramatisk gendigtning, formentlig skildrende en dyb fortvivlelse hos ham over *"Danmarks Dødsdom"*, men lægen genopvækker R's interesse for ornitologi, for det er en af hans grundsætninger, "at det Menneske kan aldrig blive helt ulykkeligt, der har en aandelig Lidenskab". - Nyholm skriver (237), at man sikkert har lov til at opfatte Monrads store bog om den femte bøn, der udkom i 1883, som hans store ornitologiske værk, således at studiet af teologiske spørgsmål skulle blive hans "frelsende aandelige Lidenskab".

Forfatteren er enig i Nyholms og Stavnstrups hypotese om, at beretningen om den gale R er selvbiografisk. Yderligere tyder en skrivelse fra Nyholm til overlæge *H.I. Schou* på, at denne også har fundet beretningen selvbiografisk (238): "Det hele har for mig været en fortælling om, hvordan en mand, der er "ved at blive vanvittig af fortvivlelse", har bekæmpet og overvundet sin fortvivlelse. Om denne fortvivlelse virkelig behøver en psykiatrisk forklaring, skal jeg ikke kunne afgøre. Jeg synes blot, der er

tilstrækkelig ydre grund til at forklare den".

Beretningen om den gale R kan således være udtryk for, at Monrad selv har haft en vis sygdomsfølelse. En sådan vil kunne optræde under melankolske stemningsfaser og blandingstilstande, men derimod som regel ikke under rene opstemthedsfaser. - En anden skildring i "Redegørelsen", om *"de blandede Følelser"* (239), kunne vel være en *almen selvskildring* af manio-depressive blandingstilstande: "Vil man lære at kjende sig selv, og det, der bevæger sig i Ens egen Sjæl, maa man lægge nøie Mærke til de blandede Følelser. Hvor er det underligt at se, hvorledes modsatte Følelser kunde gjennemtrænge hinanden og bo Side om Side i det samme Hjerte, uden at svække hinandens Styrke. Man kan paa een Gang være inderlig glad og dybt bedrøvet; i Legemverdenen bliver der en Stillestaaen og Ubevægelighed, naar to modsatte Kræfter mødes, men denne Lov gjælder ikke for Aandens Verden. Her kunne de begge bevare deres Styrke, idet de trænge ind i og fylde hinanden og frembringe en Sjælstilstand, hvorfor det er vanskeligt at finde et Navn i Sproget"! - I "Redegørelsen" taler Monrad også om "det store politiske Geni" i Norden, som måske havde kunnet skabe "Nordens Eenhed" (240). Det kan således ikke udelukkes, at han selv i 1863-64 har identificeret sig som sådan!

Det skal herefter sammenfattende konkluderes, at Monrads psykiske tilstand i 1864 antagelig har været stadigt vekslende mellem det habituelt cyklotyme og let til moderat udtalt(e) manio-depressiv(e) tilstand(e) under et uroligt billede i form af opstemthedsfaser vekslende med blandingstilstande. Rene melankolifaser lader sig derimod ikke sikkert påvise med blandt andet det forbehold, at det er vanskeligt, endsige umuligt, hos ham at skelne mellem fortvivlelse og vredes- eller forbitrelsesaffekt (eretisme).

Som det vil fremgå af kapitlet om den manio-depressive formkreds, er det ikke sjældent vanskeligt at trække nogen skarp skillelinie mellem de enkelte faser i (forløbet af) en manio-depressiv psykose. Der vil ofte være tale om et *stemningskontinuum* med glidende overgange. Dertil kommer, at ikke så helt få manio-depressive in-

divider uden for deres eventuelle sygelige stemningsfaser (ret) konstant er præget af stemningsudsving, der kan være vanskelige at skelne på den ene side fra *lette* manio-depressive psykoser og på den anden side fra *normal*individers stemningssvingninger. I så tilfælde kan man opstille *grænsegruppen* cyklotymi "for derved at betegne en tilbøjelighed til stemningsudsving, der hverken er helt normal eller helt anormal" (*Helweg*). - Manio-depressive blandingstilstande kan ligeledes frembyde vanskeligheder i vurderingen, men ved disse som ved tilfælde af melankoli vil der ofte være nogen *sygdomsfølelse*. - Men i alle tilfælde vil for afgørelsen: *sygelig/ikke sygelig stemningstilstand* et væsentligt kriterium være det, om der foreligger en, i forhold til det habituelle, kompromitteret eller væsentligt svækket dømme- og handlekraft. Er det tilfældet, vil man betegne den givne stemningsfase som værende af sygelig art.

Det må herefter skønnes, at Monrad i 1864 i det hele taget har udvist uensartet og i flere afgørende situationer tillige svigtende dømme- og handlekraft, og at det næppe alene lader sig forklare på grundlag af begivenhedernes komplekse karakter og (stærke) tryk på ham, men at det netop kunne have været hans "manio-depressive gemyt" (Skovmand) eller -sygdom, der gjorde udslaget!

Henvisninger og noter:

1) J.J. Holten: I dansk og ægyptisk Statstjeneste, udgivet 1923, 137 f.

2) Krieger III, 46, 50 f. (2., 3. og 6. januar).

3) H.F. Rørdam: P. Rørdam III, 181 f. (8.1. til søsteren).

4) Les Origines Diplômatiquesde la Guerre de 1870-71, 84, 98 f. (3. og 5. januar 64).

5) Martensens breve II, 89, 92 (til Gude).

6) Dagbladet 11. januar 64. Den 2. januar 64 skriver Bille sammesteds: "Og vil ikke Monrad, hvis naturlige Tilbøjelighed og særlig Talent fører ham til Experimenter, til "Udveje", nu fra et nyt Udgangspunkt ogsaa søge nye Veje? Han er, som Alle vide, en overordentlig dygtig Mand; han besidder Skarpsindighed, praktisk Blik, Sindrighed, stor Gave til at finde sig tilrette, en utrættelig Arbejdsevne og endelig, hvad der just nu har stor Betydning, uforfærdet Mod. Det er store Egenskaber, men hvilken Plan skulle de tjene, til hvilket Formaal ville de blive anvendte? Og vil Monrad med al sin Kraft formaae *alene* at bære det uhyre Ansvar for Landets Styrelse i

et saa skjæbnesvangert Øjeblik som det nuværende?"

7) Gengivet efter S. Hauge: D.G. Monrad, Breve, 1969, 412.

8) Idem 412 f.

9) Krieger III, 53.

10) 15.1.64, Monrads arkiv.

11) Rigsdagstidende, F. 15, Sess., sp. 200-205.

12) Rigsdagstidende, L 15, Sess., sp. 172, 285.

13) Bruun 57 (8.1.64).

14) Krieger III, 61.

15) S. Høgsbro: Mit Forhold til Grundtvig, Tscherning og Monrad, 1962, 38 f.

16) 1. og 2. februar, Monrads arkiv.

17) Th. Graae: Gamle Minder, 1917, 63 ff.

18) Trap III, 8 f. - Også tilnavnet *"Kardinalen"* havde man givet ham (G. Nielsen: Udvalgte Bladartikler, 1899, 20).

19) Nyholm 251 f.

20) Idem 252. W. Kauffmann: Tilbagetoget fra Dannevirke og dets hemmelige Historie, 1865, 21. Trap III, 231.

21) Holten 141.

22) K.C. Rockstroh: General De Meza og Dannevirkes Rømning, 1930, 11 note 1.

23) Holten 141.

24) Idem 141 f.

25) Idem 143 f., konceptet er med Monrads håndskrift.

26) Trap III, 11.

27) Holten 145 f. Ifølge Barfod (Lolland-Falsters Stiftstidende 7.5.64) drømte Monrad: "Han var ene ombord paa en skrøbelig Skude med sin Søn Johannes og et Par Roerkarle. Han vilde til Slesvig, men Veiret blev strængere og strængere, og Baaden sank dybere og dybere. Han maatte reise sig op men Vandet gik højt over Baadens Relinger, gik ham selv op under Armhulerne. Da vendte han sig spørgende om: "Hvordan har Du det Johannes?" - "Godt Fader!" - Men Vandet gik Drengen til Hagen. - "Godt, min Søn, saa blive vi ved at roe!" - Oq de bleve ved at roe oq naaede Slesvig".

28) Gengivet efter "Dagbladet" 7.2.64. Cf. Neergaard II, 1065.

29) Rigsdagstidende, F. 63/64, sp. 1023.

30) Neergaard II, 1066 f. Nyholm 255.

31) Holten 147.

32) Neergaard II, 1067. Trap III, 13.

33) Krieger III, 78 (6.2.64).

34) Engelstofts Dagbog, trykt i Personalhistorisk Tidsskrift 8, II, 1923, 73 (6.2.64). Cf. Trap III, 13.

35) "Dagbladet" 27.7.65 ("Ministeriet Monrad, et Tilbageblik").

36) Nyholm 256.

37) Rigsdagstidende F. 63/64, sp. 952-958, Rigsdagstidende L. 63/64, sp. 364-399.

38) S. Høgsbro: Mit Forhold til Grundtvig, Tscherning og Monrad, 1902, 40.

39) Vedels arkiv, RA. Sjøqvist I, 208.

40) Krieger III, 362 (A-IV-1866). Otto Møller skriver til Skat Rørdam 10.2.64 (Skat Rørdam Brevveksling, 72): "Vi har ingen stor Tro til Monrad, ej heller til hans Forklaringer i Søndags i Folkethinget". - Hamilton skriver 10. februar (gengivet efter E. Møller: Helstatens Fald, II, 48): "Många tro, att det meste af hvad Monrad sagt i Riksdagen varit osannt".

41) Optegnelser om Danmarks Udenrigspolitik, Vedels privatarkiv, RA.

42) Bruun 155 (25.1.67). Trap bekræfter det (III, 164).

43) E. Møller: Helstatens Fald, 1958, II, 49. - Rigsdagstidende F. 63/64, sp. 1017-1026. Cf. "Redegørelsen" 65 f.

44) Gengivet efter Hauge: D.G. Monrad, Breve 413 f.

45) Davids optegnelser 1863-65, trykt i Historisk Tidsskrift 8, V, 1914, 80.

46) Aa. Friis: Statsraadets Forhandlinger om Danmarks Udenrigspolitik 1863-1879, 1936, 74.

47) Krieger III, 76.

48) Gengivet efter S. Hauge: Breve 402.

49) Gengivet efter Hauge: Breve 403. Ifølge Trap (III, 164) havde Monrad efter sin tilbagekomst til København anmodet kronprinsen om at komme i konsejlspræsidiet, og hvor han havde anmodet denne om "at gaa som Menig til Armeen". Kronprinsen havde afslået det. - "Monrad opfattede Stillingen for farlig for Prindsens Person og lod derfor denne befordre til Amalienborg paa en Baad".

50) Krieger III, 77, 79 (12. og 15.2.).

51) Monrads arkiv.

52) Les Origines Diplômatiques de la Guerre II, 19 f.

53) Nyholm 257 ff.

54) Statsraadets Forhandlinger 1863-79, 89 f.

55) Krieger III, 89 (28.2.64).

56) Nyholm 259.

57) Rockstroh 78.

58) Krieger III, 90, 94 (1. og 7.3.).

59) Monrads arkiv.

60) Gl. Kjøgegaard arkiv (RA).

61) Krieger III, 101 (20.3.).

62) J.L. Heiberg og A.F. Krieger, Brevsamling, 1914-15, 267 (23.4.64).

63) Sjøqvist I, 209 ff. Monrad til Krieger 4.5.64 (Danske Magazin 7, III, 193).

64) Gl. Kjøgegaard arkiv (RA).

65) "Ur Henning Hamiltons Brefsamling", 1914, II, 151.

66) Stavnstrup 222.

67) Nyholm 261.

68) Gl. Kjøgegaard arkiv (RA).

69) D.G. Monrad: Politiske Breve, 1874. Nr. 1-4, 69 f.

70) Idem 71.

71) Gengivet efter Danske Magazin, 7, III, 1940, 184.

72) Martensens breve II, 98 (21.4.64).

73) "Redegørelsen" 232.

74) Brevveksling mellem Andræ og Krieger 59, note 3.

75) Af Eleonora Christine Tschernings efterladte Papirer, 1908, 172 f. Det synes at være med adresse til Monrad, når fru Tscherning i et offentliggjort digt ultimo februar 1864 skriver: "O Gud skee Tak! at Vanvids sorte Taage/- End hilder ei hver Mand i Danmarks Land!" (idem 168 f.).

76) Idem 174 (1.5.64).

77) Gengivet efter Danske Magazin 7, III, 174 - udsagnet er anført som et postskriptum.

78) Koncept med Vedels håndskrift i Monrads arkiv. Nyholm 263 f. Cf. Danske Magazin 7, III, 184 (30.4.64).

79) Gengivet efter Danske Magazin 7, III, 184 f. (30.4.64).

80) Monrads arkiv.

81) Holten 151 f.

82) Martensens breve II, 100 (30.4.64).

83) Gl. Kjøgegaard arkiv (RA).

84) Gengivet efter Danske Magazin 7, III, 192. Det kan være vedrørende en nordisk union, at han samme dag skriver til Carlsen (Gl. Kjøgegaard arkiv): "Jeg anseer det for rigtigt, at De skriver til Vedkommende [Ploug?], hvilket sørgeligt Indtryk det vilde gjøre, dersom han nu lod Sagen falde og ei benytter det gunstige Øieblik, da jeg har meget Indflydelse"!

85) Gengivet efter Danske Magazin 7, III, 194.

86) Idem 203.

87) Danske Magazin 7, III, 194 (cf. idem 205-207).

88) Idem 207.

89) Monrads arkiv.

90) Konceptet med Monrads håndskrift, Monrads arkiv. Hans varme interesse for sagen kommer også til orde i et medfølgende brev til Qvanten: "Jeg tillader mig herved at sende Dem et Brev til Hans Majestæt, Kongen af Sverig. Med levende Utaalmodighed forventer jeg det Brev fra Hans Excellence de Geer, hvorom jeg efter Deres . . . Brev tør gjøre mig Haab. Jeg veed ingen svensk Statsmand, med hvem jeg med større Tillidsfuldhed vilde træde i en fortrolig Skriftvexling, navnlig efterat have modtaget Deres . . . Underretning om hans Opfattelse af det store Spørgsmaal".

91) Gengivet efter Danske Magazin 7, III, 224 (23.5.64).

92) Monrads arkiv. Vedels håndskrift.

93) Monrads arkiv.

94) Trap III, 17.

95) E. Møller: Skandinavisk Stræben og svensk Politik omkring 1860, 1948, 388.

96) Danske Magazin 7, III, 210 f.

97) Carlsen til Friherre Beck-Friis 17.12.78, gengivet efter Europa, Danmark og Slesvig 1864-79, 1959, IV, 372.

98) Godske Nielsen: Udvalgte Bladartikler, 1899, 38.

99) H.M. Fenger: Erindringer fra Mit Liv, 1925, 225.

100) Danske Magazin 7, III, 215 (19.5.64).

101) Fra Reichs dagbog fra 1864, Danske Magazin 6, II, 172.

102) Danske Magazin 7, III, 214-218.

103) Statsrådets Forhandlinger, 1863-79, 146, 148.

104) Idem 156 f.

105) Gengivet efter Danske Magazin 7, III, 223.

106) 25.5.64,Kongehusets arkiv, RA. Krieger til Vedel, Danske Magazin 7, III, 227 (29.5.64).

107) C.Th. Engelstofts arkiv, RA, 29.5.64.

108) Gengivet efter E. Møller: Helstaten, II, 98 f.

109) 28.5.64, Monrads arkiv.

110) D.K.B. Abr. 3.

111) Danske Magazin 7, III, 234.

112) Statsrådet 175.

113) Danske Magazin 7, III, 238 f.

114) Martensens breve II, 103 (11.6.64). - I et udateret brev fra Viggo Monrad til Vedel (formentlig skrevet engang i 1890'erne) hedder det: "Efter Dybbøls Fald under Vaabenhvilen da jeg gik op til Fader for at sige God Dag i Ministeriet, sagde han "Det gaar skidt!" - 'Ja' - "Og det bliver vist ikke bedre om vi begynder igjen". - 'Nej'".

115) Gengivet efter Danske Magazin 7, III, 241-244, 255 (22.6.64).

116) Danske Magazin 7, III, 246 f.

117) Fru Tscherning, 176. I en blyantnote har hun tilføjet: "Hvad der er fortalt om Monrad, har jeg af Baron Blixen-Finecke".

118) Statsrådet 177 ff.

119) Reichs dagbog 177 (17.6.64). Nyholm 265.

120) Trap III, 22 f.

121) Stavnstrup 247-251, E. Møller: Helstatens Fald, 1958, II, 142-146.

122) Krieger III, 212, 216, 220 (cf. Nyholm 266).

123) Bruun 136 (22.11.65), cf. idem 83, 97 (6.8.64).

124) Gengivet efter Sjøqvist I, 233.

125) Statsrådet 183-193.

126) P. Stavnstrup: 1864 Danmarks skæbneår - forudsætninger og forløb, Berlingske Tidende 31.12.1963.

127) Krieger III, 219 f. (cf. ref. 160).

128) Dansk Biografisk Lexicon, 1897, XI, 454.

129) Idem 457.

130) Holten 153.

131) Idem 100 (13.9.64 - Ifølge Dahl efter Rosenørn).

132) Krieger III, 212 (7.7.64).

133) Ur Henning Hamiltons Brefsamling II, 170 ff.

134) Gengivet efter Danske Magazin 6, II, 178.

135) Krieger III, 220, 216, 212 (udateret - efter udgivernes mening rimeligvis samtidige - tilføjelser under dagbogsoptegnelserne fra september og oktober 1864), cf. Nyholm 265 f.

136) Redegørelsen 138 f., 140, 148.

137) Politiske Breve, 1877, Nr. 9, 6, 10 f.

138) Redegørelsen 49 ff.

139) Rigsrådstidende, Overordentlig Samling, 1864, sp. 24, 32 ff.

140) Trap III, 23 f.

141) Martensens breve II, 104 (27.6.64).

142) Rigsrådstidende, L. 64, sp. 48 f.

143) Ifølge Reichs dagbog 178 (29.6.64).

144) Rigsrådstidende, 1864, sp. 56 f.

145) J. Monrad: Vilhelm Birkedal, 1919,57.

146) Rigsrådstidende, L. 64, sp. 101, 113 f., 116.

147) Les Origines Diplômatiques de la Guerre 308 f.

148) Statsrådet 204. Politikens Danmarkshistorie XI, 491.

149) Rigsrådstidende, F. 64, sp. 129 f.

150) Krieger III, 187.

151) Rigsrådstidende, L. 64, sp. 143, 151 f.

152) C. Hegermann-Lindencrone: Betragtninger i Anledning af D.G. Monrads politiske Breve, 1875, 10.

153) Engelstofts privatarkiv, RA.

154) Fru Tscherning, 178.

155) Gengivet efter Personalhistorisk Tidsskrift 12, III, 1948, 148. - Samtalen fandt sted i 1883. - Tobiesen havde spurgt: "Det kan være, at det vilde have været godt for det danske Folk, om det nogle Maaneder før var blevet klart for Kongen, at Monrad her ikke var sin Plads voxen". Kongen: "Det tror jeg, De har Ret i".

156) Statsrådet 205 f.

157) S. Høgsbro: Brevveksling og Dagbøger, II, 108.

158) Th. Graae: D.G. Monrad, 1887, 32. Samme i Extrabladet 12.3.1914.

159) Venligst stillet til rådighed af professor, dr. phil. T. Kaarsted. - Birkedal beretter (I, 125): "Monrad fortalte mig i denne Tid efter sin Afgang som Minister en Drøm, han havde havt: "Jeg stod med Kongen paa en høj Altan - pludselig bragede det under mine Fødder, og Altanen brast. Kongen blev staaende, men jeg sank ned; men i det jeg saaledes dalede, hørte jeg en Røst, der sagde: vær ikke bange, Du har endnu en Mission tilbage". Da jeg hertil ytrede: "Men den Mission har Du da efter Drømmen ikke ved siden af Kongen", udbrød han: "Nej, den Plads har jeg for bestandig forladt".

160) Krieger III, 219 f. (under dagbogsoptegnelserne for september og oktober 64). Cf. Rigsrådstidende 64, sp. 348.

161) Breve fra Riksarkivar M. Birkeland 1848-1879, 1920, 112 f.

162) K. Monrad Jones: En Kirkens Mand Værdig, 1971, 208 ff. - Maria beretter endvidere: "Der var mystik over ham; jeg forstod ham ikke". Denne karakteristik stammer fra hendes kontakt med Monrad omkring 1871.

163) Monrads arkiv.

164) Rigsrådstidende, F. 64, sp. 267-282.

165) Dansk Biografisk Lexicon, 1897, XI, 455.

166) Krieger III, 190 (25.7.64). Krieger henviser til Rigsrådstidende 64, sp. 276.

167) Rigsrådstidende 64, sp. 397, 405, 406 (20.7.64).

168) Bruun 91 f.

169) Rigsrådstidende 64, sp. 603 ff.

170) Idem sp. 694.

171) Krieger III, 192.

172) Rigsrådstidende F. 64, sp. 732.

173) Idem sp. 1042 f.

174) Breve til og fra Chr. Winther 124. I et brev fra fru Monrad til C.F. Allen 4.8.64 (venligst stillet til rådighed af fru E.L. Manniche) hedder det: "For mig staaer det som en Nedrighed at tage imod hvilkensomhelst Fred. Jeg kan ikke have Uret, thi at vove meer er lige stik imod min Egenkjærlighed; men den er fuldkommen beseiret; aldrig har jeg liidt som i den sidste Tid, men modige og stærke maa vi være, vi maa ikke ved Sorg spilde dansk Kraft . . . Vi maa, vi tør ikke opgive Nordslesvig; saalænge vi kan tænke og røre Haand og Fod".

175) Dansk Biografisk Lexicon, 1897, XI, 456 f.

176) Rigsrådstidende F. 64, sp. 1379 ff.

177) Idem sp. 1399, 1407, 1415.

178) Idem sp. 1423, 1431.

179) Idem sp. 1436.

180) Idem sp. 1440, 1442, 1445, 1446, 1447.

181) Idem sp. 1448.

182) Idem sp. 1465 ff.

183) Idem sp. 1500.

184) Rigsrådstidende F. 2. overordentlige Samling 64-65, sp. 59 ff.

185) Gengivet efter C. St. A. Bille: Tyve Aars Journalistik III, 424.

186) Bruun 106.

187) Birkedal I, 124.

188) Høgsbro 43.

189) Rigsrådstidende 64-65, sp. 189 f.

190) Idem sp. 271 ff.

191) Krieger III, 248 (9.12.64).

192) Rigsrådstidende 64-65, sp. 444.

193) Gl. Kjøgegaard arkiv (RA).

194) Redegørelsen 241 f.

195) Monrads forhold til Krieger og Vedel behandles blandt andet i henholdsvis T.G. Jørgensen: A.F. Krieger Og D.G. Monrad I 1863 Og Senere (Jyske Samlinger, Ny Række, IV, 1957-58, 54-69) og i V. Sjøqvist: Peter Vedel, I, 127, 271, 206, II, 286-294, 369.

196) Krieger III, 189 f. (27.7.65). Cf. "Dagbladet" 26.-29. september 1865: Ministeriet Monrad, et Tilbageblik, I-IV.

197) Krieger III, 217.

198) Gengivet efter Aa. Friis: Det Nordslesvigske Spørgsmaal 1864-79 II, 239.

199) Monrads arkiv, fire breve (marts 87, februar og november 93, udateret - omkring 1900).

200) Sjøqvist II, 289, 369 note 88.

201) Idem 287.

202) Idem 291. "Det glæder mig meget, at min Artikel om Monrad har moret Dig; det er vel ikke andres Mening, der ere blevne skuffede ved at se mig springe 1848-65 over og tage fat paa de følgende Aar". Vedels Monradbiografier findes i henholdsvis Dansk Biografisk Lexicon, 1897, XI, 446-457 og "Tilskueren" 1904-05. - Idem 369 note 93.

203) Dansk Biografisk Lexicon XI, 454. Cf. Vedel, 1905, 984 (Efterskriften).

204) H. Nielsen: Mænd Og Deres Gerning, 1929, 20.

205) Nyholm 269 ff., 295 f.

206) Ugeskrift for Læger, 1944, 322 ff.

207) I. Ostenfeld: Psykiatrisk begrebslære, 1972, 169. - I. Ostenfeld, personlige meddelelser. - Ostenfeld har endvidere differentialdiagnostisk ventileret (personlig meddelelse 1979) såkaldt ekspansiv autopsykose (ekstatisk sindssygdom). Han finder således, at Monrad eventuelt skal betragtes ud fra et mere polymorft synspunkt end det manio-depressive (cf. Ostenfelds beskrivelse af sygdomsbilledet som sådant i hans Psykiatrisk begrebslære, 1972, 253-254 samt hans Ekstatisk Sindssygdom. 1944). - En af A. Boestroem udførlig afhandling om den nævnte tilstand (cf. Ekstatisk Sindssygdom, 27) rubricerer den dog under manio-depressive atypier.

208) Idem 168.

209) Politikens Danmarkshistorie, 1964, XI, 480. R. Skovmand, personlig meddelelse 1975.

210) Neergaard II, 1065.

211) "Dagbladet" 27.7.65 ("Ministeriet Monrad, et Tilbageblik").

212) Dansk Biografisk Leksikon, 1939, XVI, 109 f.

213) Nyholm 259 f.

214) Stavnstrup 215.

215) Dansk Biografisk Leksikon, 1939, XVI, 110.

216) Idem. - E. Møller (Helstaten II, 90) finder det fuldstændig uforklarligt, at Monrad lagde så stor vægt på, at skanserne blev forsvaret nogle uger længere.

217) Cf. Redegørelsen 232.

218) E. Møller: Skandinavisk Stræben og svensk Politik omkring 1860, 1946, 388.

219) E. Møller: Helstaten, II, 128.

220) Berlingske Tidende 11.8.69 (under mærket D-d). Holten 151 ff.

221) Dansk Biografisk Lexicon, 1897, XI, 454.

222) Neergaard II, 1354 f. N. Neergaard - recension af "Redegørelsen" i "Tilskueren", 1914, 176.

223) Dansk Biografisk Leksikon, 1939, XVI, 110.

224) E. Henrichsen: Mændene fra 48, 1911, 34 f.

225) T. Fink: Otte foredrag om Danmarks krise 1863-64, 1964, 66. T. Fink: D.G. Monrad og skæbneåret. Kronik i Kristeligt Dagblad 16.1.1964. - Ifølge Hother Ploug (cf. Stavnstrup 249) skal Hall have været overbevist om, at Monrad ville gøre "det gale".

226) E. Møller: Helstaten II, 144, 146, cf. idem 8.

227) Idem 488.

228) Nyholm 265 f.

229) Kronik, Berlingske Tidende 31.12.1963 (ref. 126). Stavnstrup 250.

230) Dansk Biografisk Leksikon, 1939, XVI, 110.

231) Nyholm 309. Nyholm til H.I. Schou 2.3.1952 (kopi venligst stillet til rådighed af Nyholm).

232) Stavnstrup 396.

233) Redegørelsen 2, 8-17, 234.

234) Idem 9 ff.

235) Nyholm 310.

236) Rigsrådstidende. Overordentlig Samling, 64, F, sp. 869 (10.6.64).

237) Nyholm 310 f., Nyholm til H.I. Schou 2.3.52. Redegørelsen 13 ff.

238) 2.3.52.

239) Redegørelsen 19.

240) Idem 24 f.

D. G. Monrad. Fotografi omkring 1865. (Det kongelige Bibliotek)

Kapitel 22

UDVANDRINGEN TIL NY ZEALAND

I forfatningsstriden, der fulgte efter begivenhederne i 1864, indtog Monrad en mæglende holdning. Således udtrykker han i rigsrådet 30. januar 1865 (1):

> "Det er ulykkeligt for en Forfatning, naar den træder ind i Livet saaledes, at der er store Samfundsclasser, som nære Uvillie, Vrede, Lidenskab imod den . . . jeg vilde derfor ønske, at man dog i denne for vort Fædreland saa vigtige Sag vilde betræde Overeenskomstens Vei og søge at komme hinanden saa meget som muligt imøde, thi om man endog ikke derved kunde faae alle sine Ønsker fuldstændig tilfredsstillede, saa opnaaede man dog det store Gode, at der ikke var store Samfundskræfter, der med afgjort Uvillie gik ind paa den nye Tingenes Tilstand".

Det er i samme ærinde, han 16. februar umiddelbart selvfølende og noget patetisk udtrykker (2):

> "Der er noget Historisk, der har sin Betydning, og hvis Indflydelse paa Følelsen man ikke bør oversee. Vedtage vi en heelt ny Grundlov, kommer Grundloven af 5te Juni til at henhøre til de historiske Gjenstande, der ikke længere have Betydning for det virkelige Liv; men naar et Folk har Kjærlighed til Forfatningen, vil det have den netop i den Skikkelse, hvori

det har vundet den kjær. Lad ogsaa være, at den bliver klinket ved de nye Tilsætninger. Vi vide jo dog, at det ofte er saa, at en gammel klinket Leerpotte kan være mere dyrebar for et Menneske end det allerkostbareste forgyldte Porcellainsstykke. Hvis der i den gamle Leerpotte har hvilet en Thyra Dannebods eller en Ansgars Aske, vil man langt foretrække at beholde den i den Skikkelse, den har, fremfor i den moderne Dragt. Har ikke ogsaa Historien viist, hvilken Betydning det har at fastholde saadanne Minder? Ere ikke store Verdensomveltninger gaaede gjennem Historien netop paa Grund af den Følelse, der ligger i Menneskets Bryst? Hvorpaa var det, at Korstogene begrundede sig? Hvorpaa begrundede sig de mange Pilgrimsrejser eller de store Reliqviehandler uden netop paa den Vægt, man lagde paa Formen, det Ydre, om endogsaa Indholdet maatte være det samme? Ved at gaae en anden Vei overseer man det Hensyn, som bør tages til Folkets Følelser. Dersom man saaledes bortkaster Grundloven af 5te Juni 1849 og støber den om i en ny Form, giver den ny Klædedragt paa, vil den under den Grundlov, der da kommer til at gjælde for Danmarks Rige, ikke længere komme til at staae i Frederik den Syvendes Navn".

Biskop *Martensen* var meget forundret over Monrads nu dobbeltsidige virksomhed i det politiske og det gammeltestamentlige. Således skriver han i marts 1865 til Gude (3):

"Monrad overraskede mig for nogen Tid siden med et Besøg og bad mig gjennemlæse en Oversættelse, han efter sin Afgang som Conseilpræsident har udarbeidet af det G.T.s poetiske Bøger og en Deel af Esaias. Det havde været nødvendigt for ham at styrte sig ind i dette for at komme ind i noget Andet . . . Forøvrigt vedbliver han Arbeidet, er om Formiddagen i Rigsraadet og sidder om Aftenen og oversætter . . . Underligt maa det see ud i et Menneskes Indre, der om Aftenen oversætter Profeterne og om Formiddagen intriguerer i Rigsraadet. Mange ville jo finde, at han er et mageløst Genie, og hos Flere vil han reparere idetmindste Noget af sin tabte Glorie . . . Talent kan man ikke frakjende ham . . . Det er jo ogsaa vist, at han ikke er gaaet til dette Arbeide med det rette Alvor, og den rette Kaldelse. Thi som blotte Afledere fra politiske Tanker ville Profeterne vistnok ikke benyttes".

Selv skriver Monrad endnu i marts tilsyneladende ganske veltilpas til henholdsvis provst Kofoed-Ancher (4) og ungdomsvennen, histo-

rikeren C.F. Allen (5):

> "Idag [8.] afsender jeg til Dem . . . en Oversættelse af Esaias, der saa ganske har taget min hele Sjæl i Beslag og fyldt hver ledige Øieblik, at alt andet har maattet træde i Baggrunden. Jeg har selv havt overmaade megen Glæde af mit Arbeide".
>
> "Efterat være gaaet af forrige Sommer, kastede jeg mig over mit Ungdoms Studium, det gamle Testamente, og har deri fundet megen Glæde. Jeg har et lille Aftrædelses-Værelse inde i Kjøbenhavn; her lever jeg i visse Hensender som en Eremit, thi hvert Øieblik, som jeg ikke anvender paa Rigsdag og Rigsraad, gaaer udelukkende til Esaias . . . Førstkommende Maidag, vor Sølvbrullups-Dag, skal jeg vie Frederiksen [docent N.C.] og Adda. Jeg er meget glad over Frederiksen . . . og det hører til en af Livets store Glæder, naar man kan elske sine Svigerbørn som sine egne Børn . . . Iøvrigt befinder den hele Familie sig vel".

"Esaias" udkom i foråret 1865. I forordet (dateret 2. april) takker Monrad for Martensens "Opmuntring" til arbejdet: "Den, der i længere Tid har arbeidet med hele sin Kraft, veed, at det undertiden kan hændes, at Lyset pludselig ligesom slukkes over hans Arbeide. Jeg skylder Biskop Martensens Opmuntring i et saadant Øieblik, at Traaden ikke brast for mig. Gud har givet mig megen Glæde i dette Arbeide"! Martensen fandt "nogen Indiscretion" i dette forord (6).

Den 8. april 1865 skriver Monrad til biskop Kierkegaard tilsyneladende ganske veltilfreds (7): "Jeg har den Fornøielse at sende Deres Høiærværdighed . . . et Exemplar af min Oversættelse af Esaias. Dersom dette Arbeide skulde tiltale Dem, bedes De virke for dets Udbredelse, da min Forlægger er noget betænkelig med de med Udstyrelsen forbundne Udgifter", og samme dag havde han været til stede ved kongens fødselsdagstaffel og talte her med Trap, som beretter (8): "Og jeg sagde til ham, at Kongen havde fundet, at der i hans Brev var en egen bibelsk Skrivemaade, hvorover han lo meget". Monrad havde sendt kongen et eksemplar af Esaias og ifølge Trap i et medfølgende brev skrevet, at han altid havde været kongen hengiven, hvad så end "Oxer og Asener" måtte sige. Trap tilføjer, at Monrad med "Oxer" vistnok sigtede til overhof-

mester W. Oxholm - "ellers kunde man ikke forklare denne Plumphed". Ved taffelet havde Monrad endnu gjort gældende, at krigen skulle have været fortsat. To dage senere udtrykker han spydigt til en taler i rigsrådet (9): "Naar en ærет Taler mener, at vi godt endnu i et eller to Aar kunne holde Forfatningsstriden vedlige, saa kjender den ærede Taler ikke det danske Folk, saa har han endnu ikke sat sig tilfulde ind i, at det danske Folk, der efter nogle faa Maaneders Kamp afbrød Krigen, ogsaa hurtigt vil blive træt af denne Krig"!

I løbet af det næste par måneder synes der umiddelbart at være indtrådt en ændring i Monrads befindende. Som han 7. juli 1865 skriver til kammerherre Carlsen (10), stod det for ham "som om Store Belt vil kunde blive Grændsen mellem Rusland og Preussen, hvis den hele apathiske Tilstand i Vesteuropa skulde vedblive". Endnu i juli optegner *Krieger* i sin dagbog, at Monrad nu tænkte på *at udvandre* (11): "Monrad kan ikke holde sig roligt . . . Monrad er nu saa rystet, at han tænker temmelig alvorligt paa at udvandre til Australien . . . Monrad har virkelig meget alvorlig Tanke paa at udvandre til Nyseeland. Hans Sønners Fremtid - det er hans første Motiv, siger han. Han selv gaaer tilgrunde, hvis han bliver; Arbeidet med Esaias o.s.v. forslaaer ikke. Han kan intet udrette . . . Han staaer snarere i Veien herhjemme. Forandre Forholdene sig, kan han jo vende tilbage. En Reise til Nyseeland er ikke nu noget saa forskrækkeligt. Jeg forestillede ham Alt hvad derimod kunde siges, navnlig det Lys, der herved vilde kastes over hele hans Fortid - Spillerphysiognomiet (12), for at bruge det onde Ord - han kan eller vil ikke forstaae det"! Selv skriver Monrad 28. juli 1865 til baronesse Stampe (13): "Jeg lider i denne Tid ikke saa lidet under mine Venners Misbilligelse, - hvilken ikke har anden Virkning end at fortrædige den ikke lange Tid, jeg har tilbage . . . Vi befinde os alle vel, men begynde jo at mærke den forstyrrende Indflydelse af Forberedelserne til Opbrudet".

H.N. Clausen betegnede udvandringsplanen som "ubegribelig" (14). *Andræ* anså den for "Komedie" (15), og *Carlsen* bebrejdede Monrad, at han "forlod Danmark i dets Ulykke" (16). Også *Martensen* og

Tscherning udtrykker deres misbilligelse (17).

Om sin udvandringsbeslutning havde Monrad engang i efteråret 1865 til Lehmann sagt (18), "at han saa ingen Fremtid for Danmark og det danske Folk . . . Ialtfald vidste han ikke, hvad der var at gøre, og uden Maal kunde et Menneske ikke være. Han var outworn, og han havde tabt al Tillid til sig selv . . . Han havde troet, at det danske Folk vilde slaas til det yderste for Dannevirke, og hvis det skulde gaa under, da gaa under med Ære; men han var blevet bittert skuffet og følte den højeste *dégoût* for det Hele. Han maatte derfor bort, saa langt som muligt, helst til Australien . . . Han vilde . . . søge under nye Forhold at berede sine Sønner en sundere Fremtid. Ogsaa hans Kone trængte til et varmere Klima og nye Omgivelser, og der var noget usundt i, at man saaledes skulde være bundet til en Plet, at man ikke skulde kunne forlade den, og han havde ialtfald saa længe og saa trofast arbejdet for Danmark, at han kunde forsvare at sige, at nu kunde han det ikke længer". - *Lehmann*, der refererer samtalen, var meget bekymret over, at Monrad kunne fatte en *så* ekscentrisk plan: "Jeg var bange for, at hans nuværende Plan var udsprungen af den dæmoniske Higen, som stedse havde jaget ham fra det ene til det andet . . . Det var denne Uro, der nu drev ham til saa excentriske Planer . . . Dette var ikke en Rejse, men en Udvandring . . . Men i hans Alder [53 år] og Livsstilling at drage paa saadanne Eventyr, var at overskære sin Livsrod, svigte sin Pligt og berede sig en Fremtid fuld af Savn, Skuffelser og Anger"!

Monrad havde også drøftet sin udvandringsbeslutning med *Birkedal*, der beretter (19): "Jeg tror, det var en Slags Fortvivlelse, der drev ham dertil . . . og det geraadede ham til Ære, hvis han har bøjet sig dybt under Følelsen af, at han havde været svag og famlende hvor han troede sig stærk og fast. Ja, jeg er overbevist om, at det var denne Følelse, der drev ham i Landflygtigheden. Men trods denne hemmelige Følelse var han ikke i Stand til . . . at bekende dette, men søgte for sig selv og Andre fortrinsvis at skyde Skylden andensteds hen i sin Sjæls dybe Bitterhed. Jeg fik en levende Fornemmelse deraf just i den Tid, da han besluttede sig til sit Ny Zeelands-Tog. Jeg gik dengang med ham et Par Timer

en Aften og ud paa Natten og talte med ham derom. Jeg forestillede ham . . . at han burde blive herhjemme og dele den mørke og tunge Tid med sit Folk . . . Han vægrede sig ikke uden Bitterhed og aldrig glemmer jeg de Ord, hvori hans Landflygtighedsgrunde kulminerede: Det danske Folk er et raadent Folk og ingen kan forlange af mig, at jeg og mine skal staa Last og Brast med et saadant raadent Folk"!

Også *Martin Hammerich*, der jo understreger, at Monrad siden ungdommen "paa Bunden af sin Sjæl" havde "baaret paa Tungsind og Livslede, Menneskeforagt", beretter om udvandringsplanen (20): "Vi hørte . . . de første Rygter om Monrads Plan med alle sine at udvandre til Ny Zeeland. Hvilke Omskiftelser i hans Liv . . . 1864 . . . endte med Skibbrud for ham og os Alle! At han nu vil være Nybygger blandt Antipoderne i Australien, føre Hustru og Børn med sig, ikke engang dem alle, kan forklares af en Frygt for, at han herhjemme vilde blive Bytte for Vanvid - fra alle sædvanlige Synspunkter er det meningsløst"! Ligeledes haves i Hammerichs optegnelser udsagn om, at han må have betragtet ham som en *syg* mand, idet han skriver: "Monrad og Kierkegaard, begge var syge!"! - Til Monrad skriver *H. Hage* (21): "Du reiser nu bort . . . og dog er jeg forvisset om, at Din Beslutning er fattet af stærke Grunde, fordi den maa være fattet efter lange og svære Sjælskampe"!

Hvornår Monrad egentlig besluttede sig for at udvandre, kan man på det foreliggende kildemateriale ikke klarlægge. Endnu i slutningen af august 1865, da der udkom et auktionskatalog over hans bogsamling (22), og da oversættelserne af Jobs bog og Psalmerne var færdiggjorte, havde han vaklet mellem Australien og New Zealand (23). Også Amerika havde været overvejet. Men i slutningen af september skriver han til sønnen Viggo (24): "Jeg gjør mig megen Flid for at komme afsted fra London i December . . . Læs først Bogen om Ny Zealand". - Monrad var i det mindste utilfreds med den herskende politiske tilstand. I forfatningssagen havde han som nævnt forsøgt at mægle, hvilket hans politiske modstandere så som et udtryk for hans "urolige Ærgærrighed" (25). Selv skriver han midt i september til Carlsen (26): "Alt er saa fuldt af

Vrede og Partihad, saa det er modbydeligt . . . Det, der ogsaa her mangler, er Staal i Characteren . . . Jeg er bundtræt af at see, hvorledes den bløde geleagtige Overbeviisning berøver En alle Midler til forstandig Calcule". Endnu i september skriver *Høgsbro* til Carlsen (27): "Monrad holder sig fra os og synes at have tabt den sidste Rest af Haab"! - Men derimod skriver Monrad umiddelbart veltilpas og lettet til ungdomsvennen P. Dorph 2. oktober (28): "Siden den store Beslutning blev tagen, ere Livsaanderne vendte tilbage, og jeg føler mig atter let og stærk. Med den faste Tro, at Gud vil lægge sin Velsignelse i Værket, haaber jeg en lys Fremtid for mig og mine"! og på samme måde skriver han to uger senere til Carlsen (29): "Jeg føler mig let og fri, siden jeg har besluttet at reise, og har meget travlt med Psalmerne og Reise-Arrangementet"! *Men* uroligt skriver han atter til førnævnte 6. november (30): "Reisen er allerede for flere Uger siden bestemt . . . og i December heise vi vort Anker. Jeg kan kun skade ved at blive, thi jeg mangler Troen paa Danmarks Frelse, og hvad der ikke er af Tro, er Synd"! - Den næste dag udtrådte han af rigsdagen (31). Krieger skriver da (32): "Monrad endte med at døbe Bille som den lille Rigsdagsnisse. Hvilken Slutning! Nu udtræder han".

På tidspunktet for afrejsen udkom "Hjob" og "Psalmerne", der "i dybeste Underdanighed" var tilegnet enkedronningen, "der har Hjertelag for Guds Rige og det danske Folk"! og i forordet nævner han at have haft det håb uden afbrydelse at kunne have fortsat oversættelsesarbejdet, i det mindste hvad angik "de poetiske og prophetiske Skrifter", men det blev ham ikke givet "at see dette Haab opfyldt" - "Først om en fem Aar tør jeg nu vente at kunne offentliggjøre Fortsættelsen . . . De Faa eller de Mange, der maatte have nogen Velvillie for mig, beder jeg bevare den i Trofasthed"!

Man har villet mene , at netop arbejdet med de gammeltestamentlige skrifter har kunnet give Monrads sindsstemning udløsning (33). Således skriver *Vedel* (34): "Man fristes til at tro, at det ikke var blot tilfældigt, at han netop paa en Tid, da han selv var saa overvældet af Sorg, beskæftigede sig med Esaias' Klager og Jobs Prøvelser . . . Monrad forstod den bibelske Patos, fordi den fandt en beslægtet Genklang i hans eget Indre, hans mystiske Tro paa

Aander og Drømme lod ham ofte føle den Gru og hellige Rædsel, som maatte følge med saadanne Aabenbaringer, med en saadan Kraft, at hans Gengivelser, som man har sagt om dem, overgaar selve Originalen"!

Den 29. november 1865 - dagen før afrejsen - holdtes en afskedsfest på Skydebanen. Endnu samme dag optegner *M.P. Bruun* (35): "Festen meget alvorlig og værdig. Monrad selv overordentlig bevæget . . . *I.A. Hansen* udbragte skålen med velvalgte ord. I sit svar gjorde Monrad rede for grunden til sin afreise; - væsentlig den, at han følte sig træt og ulykkelig hjemme efter den ulykke, der var overgået landet, og som han ikke såe noget middel eller havde kraft til at hjælpe at råde bod på"! *Th. Graae* kan berette nærmere (36), at Monrad efter J.A. Hansens festtale "stærkt bevæget" tog ordet og udtalte, "at han ikke havde kunnet udholde Synet af de Ulykker, der Slag i Slag havde ramt hans Fædreland. Hans Blik blev usikkert, hans Forhaabning formørkedes, hans Ro forsvandt; han kunde for Tiden ikke gavne sit Fædreland med den Indsigt, Arbejdsdygtighed og navnlig ikke med den Overbevisningens Magt, som var aldeles nødvendig. Det forekom ham, som om han, hvis han havde Vinger, vilde flyve bort til det fjærne Land . . . Mindet om denne Aften skulde følge ham til det fjærne Land og staa levende for ham, naar han der vandrede ad den ensomme Sti"! - "Hele Forsamlingen blev dybt grebet af dette Foredrag".

I en valgtale i 1872 havde Monrad udtrykt, at hans helbred ved udrejsen til Ny Zealand var alvorligt nedbrudt, og at bortrejsen havde frelst hans liv (37)! I 1867 skrev han til Viggo (38): "Jeg kan' . . . mærke, at min Sjæl begynder at tilbagevinde den Elasticitet, der var gaaet tabt ved de foregaaende Aars meget Arbeide og store Sorger"! - Vedel beretter (39): "Monrad var legemlig og aandelig brudt, da det danske Slesvig var tabt. Han bestemte sig til foreløbig at flygte langt bort fra Verden og Politik".

Vedel havde bistået Monrad med at skaffe litteratur om Ny Zealand, og få dage før afrejsen havde Monrad opsøgt ham for at tage afsked med ham (40), således at hans førnævnte beretning må tillægges megen vægt. - Forfatteren *F. Oldenburg* skriver i 1882 (41),

at Monrad "søgte Lise for sit syge Sind i Jordens fjerneste Udkant".

Om sin udvandringsbeslutning skriver Monrad godt seksten år senere i "Redegørelsen" noget besynderligt og ikke særligt vejledende om sine motiver (42):

> "Det danske Folk stod for mig som en Afdød, og Danmark stod for mig som et Lig. Jeg trykkede et brændende Kys paa dets blege Pande og forlod det . . . Og hvis Danmark efter Guds Villie skulle gaa til Grunde, hvad er der da at gjøre, for at det kan dø saaledes, at det kan dø med Haab om Opstandelse? . . . Jeg havde en levende Følelse af, at min politiske Indflydelse var tilintetgjort . . . Det er en besynderlig Følelse af Tomhed, der pludselig opstaaer, naar en Byrde tages fra Ens Skuldre . . . Efterat være gaaet af, var det især Arbeidet, jeg savnede . . . Jeg gav mig til at oversætte det gamle Testamente, Esaias, Hiob, Psalmerne . . . Jeg stod atter ledig paa Torvet. - Undertiden tænkte jeg alvorlig paa at flytte over til Slesvig . . . Min oekonomiske Stilling var ingenlunde god. For at tilveiebringe Balance maatte der gjøres betydelige Indskrænkninger, men saadanne er meget ubehagelige og foretages lettest under et Ophold i Udlandet. Min Hustru var enig med mig om, at Udvandring var at foretrække for at sætte vort Hus paa en anden Fod. At komme i et mildere Klima vilde være tjenlig for hendes Helbred; at komme ud af alle de gamle Forhold vilde være gavnligt for mig, der i den ene Haand havde Fornemmelser, der antydede en ved Overanstrengelse fremkaldt apoplectisk Tilbøielighed . . . Og saa, ja saa var der Noget, der drog mig med en uimodstaaelig Kraft bort fra de gamle Forhold, der stødte mig fra sig, til hvilken Side jeg end vendte Øiet . . . Uagtet der fra flere Sider blev vist mig megen Venlighed ved min Afreise, saa forlod jeg dog Danmark som den af Danmark forladte. Denne Følelse af Forladthed gjennemtrængte min hele Sjæl, medens jeg drog over de store Verdenshave"!

I vurderingen af Monrads psykiske tilstand omkring udvandringstidspunktet skal også medtages flere af de breve i dagbogsform, han under udrejsen fra London til Wellington skriver til sine tilbageblevne døtre Ada og Louise (43): Den 5. december skriver han: "Nu sidde vi her i London . . . Reisen har i det Hele været behagelig . . . Vi have alle sovet godt . . . Jeg [føler] mig rig ved Eders Kjærlighed og Hengivenhed". Den 16. december skriver

han: "Idag ere vi blevne trukket ned ad Themsen af et Dampskib; men ligger nu atter stille paa Grund af Taage. Der er noget fortrædeligt ved at ligge stille; det virker uvilkaarligt paa Humøret". Den næste dag skriver han: "Idag ere vi da endelig komne til at seile . . . og jeg glæder mig formelig til at komme frem". Den 27. december hedder det: "Næsten alle Passagererne vare søsyge . . . Viggo og jeg har den hele Tid været fuldkommen raske til vor egen Forbauselse". Fire dage derpå skriver han: "Atlanterhavet er deiligt og jeg kan sidde hele Timer og see paa Bølgerne". Den 12. januar 1866 hedder det: "Det er det deiligste Sommerveir og en utrolig Dovenskab er udbredt over os alle". Ni dage senere skriver han: "Vi ere komne til det stille Bælte, hvor der næppe er nogen Vind . . . Om Aftenen er Lystigheden stor . . . men jeg tilstaaer, at den store Rolighed i disse Egne begynder at kjede mig noget". Den 23. januar fortsætter han: "Det er et besynderligt Velvære, som udbreder sig over En i disse Egne . . . Det er en sand Glæde for mig at Moder befinder sig saa vel". Tre dage senere skriver han: "Den ene deilige Dag afløser den anden. En saadan Reise er ganske anderledes forfriskende end at reise omkring i Europa". Den 3. februar hedder det: "Jeg har siden min Afreise befundet mig hvert Øieblik fuldkommen vel . . . Aftenerne ere ganske deilige; ved at være flere Timer paa Dækket faar man Interesse for Stjernehimlen". Den 18. februar skriver han: "Omtrent Halvdelen af Reisen er gjort. Ikke desto mindre ere vi ved godt Mod . . . og vi befinde os Alle vel". Den 13. marts hedder det: "Det er en sand Fornøielse saaledes at flyve henover Vandene og bestandig komme sit Maal nærmere". Endelig 25. marts nåede man frem til Ny Zealand, og fire dage senere skriver han fra Wellington kort og godt: "Jeg er som altid rask".

Endelig skal fremdrages *"Ny Zeelandske Aphorismer"*, som Monrad har nedskrevet efter ankomsten til Ny Zealand (44). Men de afspejler, som det vil fremgå, i det mindste en del af de tanker, der har beskæftiget ham under udrejsen. Det havde således været hans hensigt at benævne aforismerne: "Paa de store Vande". De skildrer blandt andet de to stemningskvaliteter *"den besynderlige Velvære"* og *"Livslede"*:

"Ja, deilig er Egnene imellem den nordlige og sydlige Halvkugles Vestenvinde, jeg kender Intet mere . . . storartet end disse tropiske Vande, hvor er den ikke besynderlig, den besynderlige Velvære, der, jeg fristes til at sige, overvælder En! Man tænke, naar man befinder sig saa vel, det er umuligt, Nydelsen tager Kraften bort!".

"Jeg kan ikke nægte, at det faldt mig ind, naar jeg betragtede den tropiske Stjernehimmel, at det vilde være interessant at kjende de Stjerner, hvorunder man er født. Megen Uro og Bevægelse maatte mine Fødselsstjerner have antydet, dersom de vilde have talt Sandhed . . . Lykke er Livsglæde, Ulykke er Livslede. Alt kan du have, hvad Hjertet kan ønske: Gudsfrygt, Sundhed, Kundskaber, Venner, Rigdom osv., men har du ikke Livsglæde, saa har du intet. Som Solen i et Nu kan formørkes, saa kan Livsglæden slukkes i din Sjæl. Her hjælper ingen Trøst, intet Haandtryk eller Smil, intet Arbeide, ingen Anstrengelse, ja ingen Bøn . . . Da er du eensom, ja i Sandhed eensom. Hører du, at en kær Søn ligge dødelig syg, da fælder du ingen Taarer, men det er, som din Sjæl lettedes ved Tanken om at han bliver befriet for Livets Tryk. Erfarer du, at din Datter har Haab om at blive Moder, da sukker du uvilkaarligt, thi din Hu fæstes ved Livets svare Byrder, der venter paa den Ikke-Fødte, og seiler du over Havet med, hvad der er dig kjært, og reiser et Uveir sig og mærker du, at dit Skib har at bestaae en Kamp paa Liv og Død, da gyser du ikke men tænker: oh, gid en Bølge vilde rulle hen over os alle og Havet gjemme os i sit Dyb. Ja, da er du eensom, du forstaaer Ingen og Ingen forstaaer dig. Du fristes næsten til at ønske dig en Fix-Idees Trylleverden, for at slippe ud af Vanskelighedernes Tryk . . . Ingen kan tage Livsglæden, det er Guds Gave. Ingen kan afkaste Livsleden, det er ogsaa en Guds Gave, men som Pest, Hungersnød . . . Intet er uden Aarsag, saaledes har vel ogsaa Livsglæden sin Aarsag . . . Og med Livsleden forholder det sig som med Livsglæden. De, der ikke kjende den, ville være tilbøielig til at lægge Ansvaret for den paa Menneskets egen Villie. Nægtes kan det heller ikke at overdreven Livsnydelse ofte fremkalder Livslede, thi naar et Menneske har tømt alle Livets Nydelser og fundet at de alle være Forfængelighed, da faar han ofte Lede til Livet. Det er imidlertid ikke alene Nydelse, ogsaa Arbeide kan fremkalde Livslede. Har Du arbeidet med Aandens hele Kraft, saa at hver Fiber i Sjælen var anspændt og der da pludselig indtræder Hvile, da opstaaer der uhyre Tomhed, Livsledens Moder. Hvor ofte glæder man sig ikke til at nyde Friheden, naar først et større Arbeide var udført, og hvor bittert føler man sig ikke skuffet

ved at finde Tomhed hvor man havde ventet sig Nydelse. Arbeidet var Glæden. Det er som naar et Seilskib faaer Vindstille og alle Seilene hænge slappe. Da modtager du Tanken paa et nyt Arbeide med samme Glæde som Skipperen det første sagte Vindpust. Da svulmer atter efterhaanden Sjælens Kraft, Liv og Fyrighed vender tilbage, og det gaaer fremad indtil du atter synker, og synker dybere end forhen . . . Vil Livsglæden ikke være din Giæst, saa kan du ikke nøde den. Tag imod Livsleden, reed Leie for den, naar du lægger dig til at sove, giv den en Plads ved din Side, naar du sætter dig til Bords og byd den Armen paa dine Vandringer. Hvem veed om den ikke kan forbarme sig over dig og forlade dig . . . Selv Livet i Gud kender Livsleden. Det er Gudsforladtheden. Beder du, da var det, som der ei var noget Øre, der hørte dig: Derfor kan Du ei bede. Det er Anfægtelsens Tid. Fortvivl ikke fordi du føler dig forladt af Gud. Du kunde ikke føle saaledes, dersom du ei havde havt Omgang med ham, og Gud er ikke som et Menneske, at han skulde glemme dig, har han eengang besøgt dig, vil han atter komme til dig . . . Forvexl ikke Sorg med Livslede! Den Livslede vilde glæde sig, om han kunne sørge . . . Det er med Misundelse, at den Livslede ser et Menneske vride sine Hænder i sin Fortvivlelse og udgyde Taarer, saa ei engang Nattens Søvn standser Graaden. Thi den der har Kraft til at sørge, har ogsaa Kraft til at glæde sig . . . Livets Kunst bestaaer i at have Livets Fylde i Sjælen og Livets Fylde har Mængde af Glæder og Rigdom af Sorger. Deri bestaaer den Livsledes Ulykke, at hans Hierte er tomt, at hans Kiærlighed er slukket. Dog, slukket? nei bittert ville han beklage sig, hvis du gjorde ham denne Bebreidelse! Et Menneske har sine Lemmer, selv om han er lamslaaet, saaledes har han Kiærligheden, men den er lamslaaet. Og det er hans Elendighed . . . Men er Livet en Kamp, saa vexler Seir og Nederlag. Hvad er det nu for en Magt, der til Trods for at den ofte ligger under, dog trænger seirrig frem i din Sjæl, besætter den ene Tankerække efter den anden, tæmmer dine Tilbøieligheder, behersker din Villie og fylder Hjertet med sin Kraft? Derpaa er det, at det kommer an. Men dette indre Liv kunne Menneskene ikke see og derfor er det saa vanskeligt for os at bedømme den Ene den Anden. To Mennesker kunne i givet Øieblik i de udvortes Gjerninger være ganske de samme, og dog kunne de i Virkeligheden være aldeles modsatte, det ene Dødens, det andet Livets Barn"!

Sammenfattende tegner kildematerialet for 1865 et uroligt og vekslende Monradbillede. - Umiddelbart findes han i årets første

måneder frem til foråret eller sommeren i eventuelt let løftet stemning efterfulgt af en periode af nogle måneders varighed, hvor han umiddelbart findes noget fortvivlet men samtidig forbitret og måske noget selvfølende. Det kan være omkring det tidspunkt, at han har truffet sin *fantastiske* og for de fleste *uforståelige* beslutning om at ville udvandre. - Kildematerialet kunne endvidere tyde på, at de personer, der stod ham på nært hold, desårsag har betragtet ham som værende i en i hvert fald *halvsygelig* sindstilstand. - En tilstrækkelig forklaring vil kunne findes i en kombination af begivenhedernes tryk på ham og det cyklotyme temperament. Men netop på grund af den tilsyneladende samtidige tilstedeværelse af fortvivlelse og forbitrelse kan en *manio-depressiv blandingstilstand* have været det *udslaggivende*. - I løbet af efteråret kan der atter være indtrådt et stemningsskift. Han fremtræder nu (i oktober) umiddelbart veltilpas, tilfreds og lettet over at skulle udvandre. Atter i november er der derimod tegn på forbitrelse, og ved selve afrejsen findes han stærkt bevæget, eventuelt samtidig fortvivlet og selvfølende forbitret - måske som udtryk for en *manio-depressiv blandingstilstand*. - Nærværende patografiske vurdering kan bekræfte den bedømmelse, *Nyholm* anfører (45), at "det er . . . ikke en Følelse af Skyld, men en Følelse af Bitterhed, der er det væsentlige Træk i Monrads aandelige Fysiognomi, da han forlod Landet". - "Der er ingen Bodsstemning over hans Bortrejse", fortsætter Nyholm, "Der er Bitterhed og Fortvivlelse", og det anes, "at han med sit Temperaments voldsomme Reaktion har været grebet af en sådan Fortvivlelse, at han simpelthen maatte bort". - "Denne Fortvivlelse gik dybere, end Birkedal, Lehmann, Krieger og vel de fleste kunne fatte". - Derimod tyder brevene fra udrejsen på, at han *hurtigt* er svinget tilbage i en roligere stemning! Han fremtræder nu nærmest i sin habituelle tilstand. - Nyholm finder, at Monrad i "Aforismerne" har skildret sin sindsstemning fra før og ved udrejsen - en sindsstemning "som Medicinere vil kalde Depression" (46) eller med Monrads egen betegnelse "Livslede". - Forfatteren finder, at "Aforismerne" *snarere* er en *almen* selvskildring af stemningstilstande, som iøvrigt på flere væsentlige punkter synes identiske med, hvad man kan observere hos *manio-depressive* individer. -

Forfatteren kan ej heller bekræfte, at Monrad med udrejsen i det hele taget har været *så* åndeligt nedbrudt og *deprimeret* som førhen antaget. Han fremtræder ikke umiddelbart selvanklagende eller selvbebrejdende, men nærmere *tværtimod*. Han kunne således have været i en let løftet, men forbitret stemning; sondringen mellem eventuel fortvivlelse og forbitrelse hos ham er dog vanskelig. Endelig skal det *konkluderes*, at Monrads tilstand i det omhandlede tidsrum har været vekslende mellem det *cyklotyme* og formodentlig *let(te) manio-depressiv(e)tilstand(e)*.

Henvisninger og noter:

1) Rigsrådstidende, 2. overord. Saml. 64/65, F. sp. 839.
2) Idem, sp. 1254.
3) 3.3., 14.3.65 (gengivet efter Biskop Martensens Breve II, 125). Cf. A. Nyholm:"D.G. Monrad, Chr. Richardt og Profeterne" G. D M 224 ff.
4) Venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche.
5) Samme (datering ifølge Hauge: Monrads Breve, 1969, 431, note 1).
6) Martensens Breve II, 130 (8.5.65).
7) N.k.S. 3174 4°.
8) Trap III, 51.
9) Rigsrådstidende, 2. overord. Saml. 64/65, sp. 2262.
10) Gl. Kjøgegaard arkiv (RA).
11) Krieger III, 287 (3.7.), 288 (8.7.), 288 f, (12.7.).
12) "Spillerphysiognomiet" hentyder til en artikel i "Dagbladet" 15.11.64 vedrørende Wienerfreden.
13) N.k.S. 1732 fol.
14) H.N. Clausen: Mit Levned og Min Tids Historie, 1877, 483.
15) J.L. Heiberg II, 17 (6.8.65).
16) Carlsen til Høgsbro 11.8.65 (gengivet efter Høgsbro: Breve, 178).
17) J.L. Heiberg og A.F. Krieger II, 13 f. (31.7.65).
18) Af Orla Lehmanns Papirer, 1903, 232 ff.
19) Birkedal I, 125 f.
20) Autobiografiske Optegnelser, Aagaard-Hammerichs privatarkiv, RA.
21) 27.11.65, Monrads arkiv. 27.4.65 havde Hage skrevet til ham (Monrads arkiv): "Et godt Hjem er dog den bedste Havn under Livets Storme, det har Du vist ofte sandet i de forløbne 25 Aar, der for Dig have været saa bevægede, saa rige paa Kampe, paa Omskiftelser og paa Trængsler, om end tillige

paa Seire og Glæder . . . Du har ladet mig see ind i Din Sjæls Dyb".

22) Auktionskatalog, D.k.B., 2038°. Den fandt sted 18.10.65.

23) Monrad til Viggo 27.8.65, Monrads arkiv.

24) 28.9., Monrads arkiv.

25) Citeret Neergaard II, 1685.

26) 15.9. Gl. Kjøgegaard arkiv (RA).

27) 20.9.65 (gengivet efter Høgsbro: Breve, 182).

28) N.k.S. 4175 4°.

29) 15.10., Gl. Kjøgegaard arkiv (RA).

30) Gl. Kjøgegaard arkiv (RA).

31) Cf. Nyholm 285.

32) Krieger III, 331 (7.11.65).

33) Nyholm 287.

34) Vedel, 1905, 970. E. Blaumüller skriver ("Skilderier", 1903, 93): "Oversættelsen lider . . . af dette ujævne i Behandlingen . . . Den underlige Spredthed, det usammenhængende, der lå inderst inde i hans Væsen, måtte sætte sine Mærker også på hans litterære Arbejder. Hvor Stemningen er ensartet med det halvdulgte mystiske, der havde så mange Strenge ophængt i hans Sjæl, dér lykkes Gengivelsen indtil det vidunderlige".

35) Bruun 136.

36) Th. Graae: D.G. Monrad. En biografisk Skitse, 1887, 34.

37) Gengivet efter Lauritsen, 485, note 8 (valghandlingen i Roskilde 20.9.72).

38) 25.8.67, Monrads arkiv.

39) Dansk Biografisk Lexicon, 1897, XI, 435.

40) Sjöqvist II, 287, 368 note 77.

41) F. Oldenburg: Biskop Monrad I Den Politiske Partikamp, 1882, 76.

42) Redegørelsen 141, 240-243.

43) Monrads arkiv.

44) I Monrads arkiv. De foreligger i en afskrift foretaget af P. Vedel. Titelbladet bærer overskriften "Minder og Erindringer". At de formentlig først er nedskrevet *efter* ankomsten til Ny Zealand synes at fremgå af indledningen: "Det var min oprindelige Bestemmelse, at dette lille Arbeide skulde føre Titlen: "Paa de store Vande", thi jeg havde ventet, at et Ophold giennem flere Maaneder paa de store Verdenshave, vilde indgive mig Tanker, der kunde berettige mig til at bruge en saadan Titel. Men hvor blev jeg ikke skuffet! Denne Skibets Rullen og Vuggen, der snart kaster Hovedet snart Benene i Veiret, der end vælter En om paa høire, nu paa venstre Side, hvor sønderriver den ikke Tankens Traad, naar man søger at forfølge den i de stille Timer, før Søvnen indfinder sig. Og naar man gaaer og naar man sidder, hvor kan man saa tænke, naar man uafladelig maa tænke paa Balancen og paa at holde sig fast?".

45) Nyholm 280, 292, 290.

46) Idem 301.

Kapitel 23

NYBYGGER PÅ NY ZEALAND 1866-69

Monrads psykiske befindende og dagligliv som nybygger på Ny Zealand kan på ret nært hold følges gennem hans og familiens bevarede breve derfra (1). - Få dage efter at være ankommet dertil i slutningen af marts 1866 skriver Monrad hjem fra Nelson: "Climaet svarer aldeles til Beskrivelserne. Det er saa deiligt, aldeles som Sommer". I begyndelsen af juni beretter han fra Wellington: "Jeg antager . . . at vi meget snart ville tage Bestemmelse om, hvor vi vil bosætte os . . . Jeg . . . har det overmaade godt". "Gik dagene hurtigt før", skriver han 13. juni, "saa gjør de det end mere nu . . . Efterat jeg var kommen tilbage fra Wellington . . . blev da den store Beslutning tagen at vi skulde flytte over til Nordøen". Den 18. juni fortsætter han: "Livet antager efterhaanden mere og mere en eensformig Character . . . Det er jo Tegnet til den sande Lykke, naar man ikke har meget at fortælle . . . Næsten enhver af mine Dage er optaget af Spadseren med Moder, Læsning . . . og Syslen med det gamle Testamente, og jeg befinder mig meget vel, naar der ikke kommer nogen Afbrydelse i Dagenes jævne Gang . . . Vi have et vidunderligt festligt Veir den ene Dag efter den anden . . . og Dag og Nat er overordentlige deilige". Måske løftet i stemning skriver han to dage senere: "Jeg befinder mig i

dag usædvanlig vel; omendskjøndt jeg til daglig Brug ikke befinder mig ilde, saa har jeg idag en egen Følelse af Velvære"! (2). Derimod skriver han 16. juli 1866 noget uroligt: "Da jeg . . . ikke kan gjøre mig nogen bestemt Forestilling om den nærmeste Fremtid, saa er der for Tiden udbredt noget Uhyggeligt i det Mindste over mit Liv, thi Tanken kan ikke komme til Hvile hverken i den ene eller anden Retning", men, fortsætter han, "Iøvrigt forløbe Dagene paa den sædvanlige Maade, der er behagelig, fordi den er eensformig . . . Undertiden er jeg fornøiet ved mit Arbeide [oversættelse af Jeremias], undertiden kan jeg derimod ikke ret tilfredsstille mig selv"! - "Jeg kan . . . ikke nægte", skriver han to dage senere, "at der er noget af en Eremit-Natur i mig. Jeg befinder mig allerbedst, naar jeg hverken skal ud eller skal see Fremmede".

Hans to sønner rejste nu til Wellington for at blive officerer, og man afventede datteren Louises ankomst fra Danmark.

I slutningen af august 1866 skriver Monrad hjem fra Wanganui (3): "Havearbeidet bekommer mig ypperligt . . . Fortæl ikke Noget om . . . vore Anliggender til Fremmede! Siig ikke andet end at vi befinder os vel; hvorfor skal man give dem Stof til lange Commentarer? Til Fremmede regner jeg naturligviis Vennerne!" - I begyndelsen af september skriver fru Monrad (4): "Ja jeg har Vorherre uudsigeligt meget at takke for. Dog maa jeg bekjende . . . at jeg har sørget dybt, at jeg har fældet Taarer, saa hede og bedske, at Fristelsen til at sige "Graad som jeg har Ingen fældet, Ingen det som jeg har undgjeldet" er kommen over mig"! - Selv følte Monrad sig hurtigt styrket af sin nye livsform. Således skriver han i slutningen af september 1866 til vennen C.F. Allen (5): "Jeg . . . er meget rask, og synes endogsaa at kunne mærke, at jeg bliver stærkere", og, slutter han umiddelbart selvfølende (6): "Jeg kan ikke ret følge Begivenhederne i Europa . . . Jeg seer som en Afdød paa, hvad der foregaar og sætter ikke liden Ære i at have vidst at døe til rette Tid, thi det er bedre end at leve til Skade"! Til Ada skriver han da (7): "Jeg troer, at det vil lægge Aar til vort Liv at have . . . legemlig Sysselssættelse, hvoraf jeg har havt altfor lidt".

Man havde planer om at bosætte sig ved Manuwata, som lå "in the bush", og endnu i slutningen af september 1866 skriver Monrad hjem at ville besigtige forholdene dér "for at lære denne Menneskeslægtens oprindelige Levevis at kjende". Fru Monrad skriver da (8): "Du [Ada] kan tro jeg beundrer Monrads Nøisomhed, Flid og Energi". - En måned senere var Monrad igen tilbage og skriver da (9): "Jeg har gjort min store Tour til Manawatu. Jeg maatte gjøre Ridetoure paa 22 à 25 engelske Miil om Dagen; skjøndt jeg . . . var dygtig træt om Aftenen, saa sov jeg sødt og befandt mig den følgende Morgen meget vel . . . Jeg levede tre Uger in the Bush. Det var et heelt nyt og vidunderligt Liv . . . Jeg er bleven meget magrere, men meget stærkere". Fru Monrad beretter nu (10): "Monrad var bleven endnu magre . . . men han saae kraftig ud og var rask".

Monrad gjorde samtidig studier i maorisproget for at kunne missionere blandt de indfødte. Således skriver han hjem i slutningen af november 1866 (11): "Jeg har anseet det for min Pligt at lære Maori, og hermed gaaer da nu Tiden. Hvorvel det er det letteste Sprog, som jeg har kjendt, saa er det ikke let for en Cavaleer, der har fyldt sit 55de Aar, at begynde paa et nyt Sprog. Men jeg troer ikke at kunne forsvare for min Samvittighed at berøve mig selv Midlet til i en christelig Retning at paavirke disse halvvilde Mennesker, hvormed jeg kommer i Berøring. Uvilkaarligt vækkes Mindet om en Tid i min første Ungdom, da jeg alvorligt tænkte paa at blive Missionær. Da jeg blev ældre, stod denne Tanke for mig som en Drøm. Skulde denne Drøm gaae i Opfyldelse nu, da jeg er bleven gammel?", og særdeles veltilpas skriver han i samme brev: "Jeg morer mig i denne Tid med at sauge og hugge Husets Brænde . . . Hvilken Afvexling og Spænding . . . Jeg befinder mig overordentlig vel efterat have arbeidet saaledes en Times Tid; hele Verden stiller sig for mig i et smukt Lys"! - Men i december 1866 druknede Monrads forvalter Heie, hvorefter han selv måtte udføre et stort rydningsarbejde i Karere ved Manawatufloden, hvor man havde besluttet sig for at tage endeligt ophold. Monrad måtte nu i flere måneder leve adskilt fra det meste af familien, der midlertidigt boede i Wanganui. - Den 23. december 1866 skriver fru Monrad hjem: "Monrad er mild, taalmodig, fordringsløs og mo-

dig, ja han er en modig Mand"! Selv skriver han 20. januar 1867: "Den nærværende Tid er temmelig streng saavel for Moder som mig. Vi ere nu egentlig for gamle til at leve adskilte, og dog er det ved Heies Død bleven nødvendigt for en Tid . . . Louise endnu ikke er kommen, og . . . begynder jeg at blive noget ængstelig . . . Jeg tvivler ikke paa, at det vil lykkes os at skabe os her et hyggeligt Hjem, naar jeg blot havde alle mine Kjære om mig". - I februar 1867 ankom Louise, og Monrad skriver da (12): "Jeg er meget lykkelig derover . . . Jeg befinder mig fuldkommen vel", og den 3. marts beretter han: "Det skrider noget langsomt frem med Bygningen af Huset. Jeg befinder mig fuldkommen vel".

I begyndelsen af april 1867 flyttede fru Monrad og døtrene nærmere Monrads opholdssted Karere. Man valgte Warenga ved Manawatuflodens udløb. Fru Monrad skriver da (13): "Monrad er nu baade en god Rytter og ditto Kudsk; han er bleven mager, ligesaa mager som da han var ung; han befinder sig vel; jeg synes at han er for streng mod sig selv"! - Selv skriver Monrad (14): "Efterhaanden nærme vi os, om end kun langsomt Maalet at faa . . . et Hjem . . . Familien kommer . . . til at boe en 25 Miil fra Carere, og jeg opnaaer derved . . . hver ottende . . . Dag at see dem. - Jeg begynder nu snart at betragte mig selv som halvt uddannet Colonist . . . Naar Gud give sin Velsignelse dertil, haaber jeg, at vi ville kunne leve tilfredse der i det Mindste i nogle Aar".

Et ganske godt indblik i, hvad Monrad virkelig har budt sig (og sine) under disse primitive nybyggerforhold, får man i et brev fra fru Monrad (15): "Jeg kunde ikke taale at Monrad skulde ride en halvhundrede engelske Miil saa ofte som han gjorde for at besøge os; hvis Veiene havde været jevne og nogenlunde farefri, vilde jeg maaskee have betænkt mig lidt længere derpaa [med at flytte til Warenga] men nu kom det til, at Monrad var i det Hele taget blevet meget mager, men siden han levede i Karere især, da han kom til Wanganui for at følge os til Warenga; han havde kjørt og redet i et Par Dage over 100 eng. Miil, han saae saaledes ud, at jeg græd ved Synet af ham, skjønt han var saa glad . . . Han var bleven vidunderlig lille med et saa deiligt forklaret Udtryk . . . Han forsikkrede mig at han befandt sig overmaade vel"! I samme

brev skriver hun: "Jeg kunde fortælle . . . tykke Bind, hvis jeg turde gaa ind paa Detaillerne af Alt det jeg har oplevet, ja og gjennemgaaet"!

Monrad opholdt sig nu sammen med sønnen Johannes i Karere. Den 19. april 1867 skriver Monrad hjem: "Hvor jeg idag føler mig eensom . . . og saa overfaldes jeg af Sørgmodighed . . . Jeg begynder at blive noget længselsfuld efter at være sammen med Familien!" Fire dage senere fortsætter han: "Moder vilde jo gjerne herop . . . men at tage hende herop, inden Huset er færdigt vilde dog være at risikere altfor meget. Med Taalmodighed haaber jeg, at alle Vanskeligheder ville lade sig overvinde . . . Jeg selv befinder mig meget vel".

Endnu et godt indblik i Monrads levevilkår som nybygger under de meget primitive forhold får man af hans iøvrigt umiddelbart noget selvfølende brev fra den 1. maj 1867 til Chr. IX (16):

> "Geheime-Etatsraad Trap har . . . ladet mig vide, at det ikke vilde være Deres Majestæt ukjært at erfare lidt nærmere om mit Befindende herovre. Jeg paaskjønner ret meget, at Deres Majestæt ikke har slaaet mig aldeles ud af Tanke, og det er mig en stor Fornøielse at opfylde Deres Majestæts Ønske. - Jeg har mødt overordentlig megen Velvillie herovre, langt mere end jeg kunde fornuftigviis gjøre Regning paa, undertiden næsten mere end jeg kunde ønske, da jeg sætter mest Priis paa det eensomme Liv. Denne Lyst vil jeg iøvrigt nu kunde faae tilfredsstillet, da jeg har kjøbt en lille Eiendom hersteds ved Floden Manawatu . . . Eiendommen er aldeles raa, saaledes som den er kommen af Naturens Haand. Kun en 100 Tdr. er aabent Land, det øvrige er Skov. Jeg har nu at rydde, hegne, bygge Huus, indrette Have o.s.v., og da ulykkeligvis min Forvalter er druknet . . . saa har jeg været nødt til at leve her i flere Maaneder under temmelig uciviliserede Forhold. Dog have ogsaa disse, naar man er omgivet af en mægtig, storartet Natur, noget vidunderligt tiltrækkende. Man vænner sig let til at leve i Telt i et saa mildt Clima. Her er en utrolig Mængde Vildænder, Skovduer. Af og til skydes et Sviin . . . Imidlertid begynder Huset at reise sig og Eiendommen at befolkes med Heste, Køer, Faar, Sviin, Hunde, Katte o.s.v. Jeg beklager derfor ikke at have maattet leve saa mange Maaneder "in the bush", især da min Hustru og to Døtre nu kun bo 25 engelske Miil herfra, saa jeg kan ride ind og besøge dem hver fjortende Dag. At komme frem paa

anden Maade er ikke muligt, thi vor Landevei er endnu for Størstedelen Sti, der snoer sig gjennem Skov og over Mark og Mose. Dagene gaae vidunderligt hurtigt, og jeg har ikke en eneste Time havt noget Ildebefindende. Desuagtet længes jeg rigtignok efter at faae Huset færdigt og Familien herop, hvilket forhaabentlig vil kunne skee i Løbet af en 6 a 7 Uger, og haaber, om Gud vil give sin Velsignelse dertil, at vi ville kunne føre et tilfreds Liv her i nogle Aar. Efter den Tids Forløb at vende tilbage til det politiske Liv i Danmark staaer endnu for mig som en Gru. Derimod vilde det have megen Interesse for mig at leve et Par Aar i et tropisk Clima for at kjende den tropiske Natur. Skulde Deres Majestæt derfor i Aarenes Løb finde en passende Stilling for mig i Vestindien, da vilde min Taknemmeligheds Gjæld til Deres Majestæt meget forøges. - Dog, jeg frygter for at misbruge Deres Majestæts Godhed ved at skrive saa meget om mig selv og er næsten bange for at gjøre det endnu mere ved at yttre, at jeg fremdeles er af den Mening, at en Forbindelse med den svenske Prindsesse, paa Grund af den Oscarske Æts Svaghed, vilde aabne Udsigten til Virkeliggjørelsen af en af mine kjæreste Drømme, der selv herovre beskæftiger mine Tanker"!

Endelig i maj 1867 var byggeriet ved Karere så vidt fremskredet, at den øvrige del af familien kunne flytte dertil fra Warenga. Således skriver Monrad 2. juni: "Moder, Louise og Karen ere nu alle komne herop . . . Her leve de nu i en Hytte bygget af Rør . . . Ubehagelighederne lettes . . . ved det deilige Clima". - I slutningen af juli 1867 skriver fru Monrad (17): "[Vi] ere grumme glade og tilfredse ved at være komne herop, thi Monrad har det bedre end før . . . Han er og mild mod Alle, kun streng ved sig selv"!

Om det primitive nybyggerliv, man førte, skriver Monrad midt i august 1867 til svogeren Chr. Winther (18): "Du er mit Uhr . . . Dit Portrait hænger ligeover min Seng, og naar det er saa lyst, at jeg kan kjende dit Ansigt, saa er det Daggry. Da vore Uhre ikke vilde gaae herude, saa kan Maaneskinnet let forvexles med Morgengry . . . Vort primitive Liv, der, hvor lærerigt det endogsaa er, dog i Tidens Længde falder noget besværligt, bliver mere og mere civiliseret . . . Hele Familien befinder sig vel".

Af Monrads brev 25. august 1867 fremgår, at han efterhånden har følt sig restitueret: "Jeg begynder nu, efterat det kan ansees som viist, at I [Johannes og Viggo] faae Jord i Patea at tænke paa

at vende tilbage til Europa om tre Aar, dersom det paa nogen Maade lader sig gjøre . . . Naar jeg tænker paa at vende Hjem om tre Aar, saa er Hoved-Grunden vel den, at det stemmer overeens med Moders og Louises Ønsker, men jeg kan ogsaa mærke, at min Sjæl begynder at tilbagevinde den Elasticitet, der var gaaet tabt ved de foregaaende Aars meget Arbeide og store Sorger. Skuffer jeg mig ikke i denne Henseende vil jeg endnu kunne gjøre lidt Gavn for gamle Danmark . . . Min Idee gaaer ud paa at grunde et dansk nyzealandsk Aktieselskab . . . Du [Viggo] skal være Selskabets Hovedagent i Ny Zealand og jeg Directeur i København". - Fru Monrad skriver da (19): "Det haardeste Aar er gaaet, Monrads Energi og Udholdenhed har været mageløs"! - Men "Jeg . . . har ved Heies Død", beretter Monrad 1. oktober 1867, "faaet saa meget af bush-Livets Besværlighed, at jeg er kjed og træt af det. Jeg har nu snart i et heelt Aar ikke studeret, men været beskæftiget med legemligt Arbeide, og det er derfor ingen Under, at jeg længes efter en Forandring".

Endelig i efteråret 1867 blev man færdig med opførelsen af et beboelseshus. Det var en træbygning rejst på pæle for bedre at kunne modstå jordrystelser. Huset havde seks værelser, køkken, entré og loft. Man anlagde en have tilsået med frø medbragt fra Hummeltofte. Monrad plantede tobaksplanter og håbede dermed at kunne blive i stand til at drive en eksportforretning (20).

Monrad var tilsyneladende endnu veltilpas med sin nye livsform. Således skriver han 2. december 1867 til Allen (21): "Nogen egentlig Studering finder for Øieblikket ikke Sted . . . Jeg læser med Karen, studerer Maorisk . . . med Louise og arbeider i Mark og Have og befinder mig meget vel i Særdeleshed nu, efter at min Hustru atter har nyindrettet os et hyggeligt Hjem, mine Bøger opstillede, mine Raderinger tilgjængelige, Fortepianoet spilleligt for Datter og Svigerdatter". - Allen havde været syg, hvorfor Monrad i samme brev på grundlag af egen erfaring giver ham gode råd: "Med Sygelighed følger gjerne Gnavenhed, jeg maae tilstaae, at jeg i det Mindste for mit eget Vedkommende har gjort denne Erfaring . . . Naar jeg er ilde tilpas, saa beder jeg mit Fadervor saaledes: Og fri mig fra al Ondt, i Særdeleshed fra Gnavenhed"! -

"Blandt mine andre Bestillinger", skriver han hjem en uge senere, "er jeg nu ogsaa bleven Fisker . . . Og saa sover jeg fortræffeligt og befinder mig meget vel". - Derimod noget mismodigt skriver han 2. januar 1868 til Viggo: "Jeg ønsker . . . at Du om et Aar kan overtage Carere, saa jeg kan vende hjem til Europa . . . Jeg er for gammel og har for lidt Forstand paa Farmning, jeg overfaldes undertiden af en uendelig Kjedsommelighed med det hele Wirtschaft og Tabet af Faarene [dræbt af Maoriernes hunde] har frembragt en Modbydelighed for det Hele, som jeg forgæves søger at overvinde . . . Moder og Louise . . . de længes begge . . . Her er alle raske". En uge senere skriver han: "Jeg ligger nu paa den lade Side . . . Jeg begynder i Grunden at blive lumsk kjed af al Farmning". - Endnu noget mismodigt skriver han 9. februar 1868: "Uagtet jeg efter bedste Evne stritter imod, saa synes jeg dog, at Livet herovre gjør mig mere og mere aandelig fattig, og at jeg gradviis synker, men jeg haaber dog i sin Tid at vende tilbage til Europa med en ved legemligt Arbeide styrket Constitution og med et friere skjønt ikke glædeligere Blik paa Forholdene i Verden"! Men i slutningen af februar skriver han til Tschernings om sin beslutning om at vende tilbage til Danmark (22): "Vi har det i det Hele taget ret godt; det kunde gaae mig meget bedre, men det kunde ogsaa have gaaet mig meget værre. Held har været blandet med Uheld, Dumheder med rigtige Beregninger, Sløsevornhed med Paapasselighed, Besværligheder med Nydelser, Livets Skaal har haft en passende Blanding af Bittert og Sødt . . . Derimod huer Livet dog baade min Kone og min ældste herværende Datter bedre i Danmark end her, og naar mine Sønners Sager ere nogenlunde i Orden, tænke vi derfor stærkt paa at vende tilbage . . . Jeg selv har ikke havt en Times Ildebefindende, siden jeg forlod Danmark, en Prikken i venstre Haand, der foruroligede mig som en Forløber for Apoplexi, er aldeles forsvunden. Jeg er bleven stærk . . . Hvorledes vil Livet i Danmark smage? . . . Det skræmmer mig næsten . . . Jeg troer vel ikke, at jeg vil kunne gjøre megen Gavn, jeg er forberedt paa at møde megen Uvillie"!

Efter at sønnerne i maj 1868 havde købt jord i Patea, fastsatte Monrad det endelige hjemrejsetidspunkt til april det næste år (23). Samtidig befandt han sig vel (24). Han læste Kierkegaard og Shake-

speare og skriver herom i september 1868 (25): "Jeg har endt "Stadier paa Livets Vei" af Kierkegaard. Jeg skammer mig over ikke at være nøiere bekjendt med denne Forfatter, der unægtelig er en af vore største. Jeg lærer altid meget af ham, uagtet meget er mig uklart og dunkelt, og uagtet, - og det er det mest irriterende, - jeg kan ikke blive rigtig klog paa, om det dunkle er forskruet eller dybsindigt, eller noget af begge Dele . . . Jeg læser paa egen Haand Shakespeare og morer mig guddommeligt", og, slutter han: "Jeg har god Læsning herovre for en 20, 30 Aar, saa det er ikke det, som driver mig tilbage til Europa". - I løbet af efteråret 1868 var der udbrudt faretruende uroligheder blandt maorierne ikke langt fra Karere, hvorfor regeringen tilrådede Monrads og andre nybyggere at bringe sig i sikkerhed. Monrad besluttede derfor at forlade Karere og iøvrigt at fremskynde hjemrejsen. Men han havde dog roligt og modigt under de optrækkende uroligheder overvejet familiens situation. Den 2. november skriver fru Monrad: "Herude har Monrad rigtig haft Leilighed til at vise sin Godhed og kraftige Villie, ikke at tale om Modet"! - I december forlod man Karere. Man tog først kortvarigt ophold i Warungi og rejste derpå til Wellington, hvor man den 10. januar 1869 indskibede sig til London. Tilbage blev sønnerne. - Den 13. april 1869 ankom man til London. Herfra skriver Monrad hjem to dage senere: "Vi ere ankomne lykkelige hertil. Vor hele Reise har været begunstiget af glimrende Veir . . . Moder havde et Feberanfald . . . Louise, Karen og jeg have været raske".

Hermed var et *fantastisk* og *paradoksalt* nybyggerliv afsluttet. Godt tolv år senere understreger Monrad selv i "Redegørelsen" på Ny Zealand at have genvundet sin sundhed (26): "Halvdelen af Dagen anvendte jeg til legemligt Arbeide, Halvdelen til Studium og Læsning med Børnene, og gjenvandt ved denne Levevis efterhaanden min Sundhed. Der var noget eiendommeligt Hyggeligt ved Familiens tætte Sammenslutten og Samarbeiden; og det løftede Sjælen at leve i denne ophøiede, utæmmede Natur, og at sætte Spaden i den Jord, der havde ligget urørt siden Verdens Skabelse . . . Jeg levede lykkelige Aar i Ny-Zealand"!

Endelig skal fremdrages den *"Theologiske Afhandling"* (27), Monrad

under hjemrejsen fra Wellington til London havde været beskæftiget med. - Foruden at indeholde *værdifulde* betragtninger af almen psykologisk art giver den uden tvivl skildringer af *væsentlige* træk i hans eget sjæleliv:

"Der er Tanker, som opstaae for Dig, og Du kan ikke anerkjende dem som dine egne. Som en Fugl sætter sig paa Skibets Raa fjernt fra Kysten, i et Nu hviler den sig, og saa er den borte; saaledes kan en Tanke besøge Dig i et Nu; Du søger den, men den er der ei mere. Og der er Tanker, som anfalde dig, myldrende frem som Mosqvitoerne i den stille varme Sommernat. Forgjæves knuser Du den ene efter den anden, forgjæves skjuler og bedækker Du Dig; de finde Veien til dig gjennem den fineste Sprække og Aabning. Og der er Tanker, der kommer til Dig som Aftensvalen efter den varme Dag; Du søgte dem ikke, du arbeidede ikke for dem; af sig selv gaae de over din Sjæl som svalende Pust. Disse Tanker, der ere dig fremmede, om hvilke du maa sige: Jeg kjender Eder ikke, hvorfra komme de? hvorledes finde de Veien til din Sjæl? Er der i din egen Sjæl ubekjendte Egne, dunkle Dyb, hvorfra de stige? Eller komme de udenfra dig, nogle fra det Høie, andre fra det Dybe? Eller har Sjælen sin Rod i en aandelig Verden, der ligger udenfor Denne? . . . Ofte hersker Din Villie over dine Tanker, naar den nøder dem til at beskæftige sig med en bestemt Gjenstand, det være sig nu i den aandelige eller legemlige Verden. Det kan ofte være forbundet med stor Anstrængelse at tvinge Tankerne hen i en bestemt Retning. Intet er mere egenraadigt end Tanken. Den griber den første Udvei, det første Øieblik, Villien slapper Tømmen og bort farer den sin egen Vei. - Ingen Rytter maa kjæmpe mer med den fyrrige utilredne Hest end Mennesket med Tanken. Derfor koster det Anstrængelse at styre Tanken, derfor bliver Du træt af at bede; derfor behøver Tanken Tugt, dersom Du vil leve et i Sandhed aandeligt Liv . . . Meget af den menneskelige Gjerning bliver efterhaanden heelt eller halvt mekanisk og kræver enten slet ingen eller kun halv Opmærksomhed. Medens man paa en saadan Maade er sysselsat eller medens man hviler faar i Reglen Tankerne frit Raaderum, og hvor besynderlig ere saa ikke deres Vandringer. Uden Regel, Orden eller Sammenhæng vandre de om i Mag, saa til en saa til en anden Gjenstand, uden med Styrke at omfatte Noget; snart standse de et Nu ved en Erindring, saa vende de sig til et Haab, men forfølge det kun et Øieblik og stryger det for en af Dagens Sysler. De gjøre uhyre Spring nedad og opad, fra det Høie til det Lave og fra det Lave til det Høie, og disse Spring gjøres i et Nu . . . Ingen Zigeuner er en større Landstryger end Tanken

. . . Ikke desto mindre er der en Forbindelse i Tankens mest lunefulde Omvandringer, i dens besynderlige Spring. Livet efterlader sig Indtryk i Sjælen, en utallig Mængde af Tanketraade, der slynge sig paa en vidunderlig Maade i hverandre, og det er disse Traade, som Tanken følger paa sine Vandringer . . . Der er noget Ubestemt og Ufrugtbart i dette Sjælens vilkaarlige Tankeliv. Det staaer midt imellem den klare, af din Villie beherskede Tanke og Drømme-Verdenen; og dog, hvilken umaadelig Part af ethvert Menneskes Liv optages ikke af denne halvt drømmende Tilstand . . . Hvor meget aandeligt Liv gaaer til Spilde ved unyttige Tanker . . . Ja hvor bortødsle vi ei Livet, det korte Liv, ved at lade Tankerne gaae deres egne forvirrede Veie . . . Ei alene ved at spilde Livet ere de unyttige Tanker skadelige; de kunne ogsaa paa en anden Maade have en end mere fordærvelig Indflydelse paa Sjælen. Slipper Villien Tømmen og lader Tankerne gaae deres egne Veie, da hænder det sig let, at Drifterne og Tilbøielighederne bemægtige sig det ledige Herredømme i den herreløse Sjæl og paa en umærkelig Maade drager den ene omvandrende Tanke til sig efter den anden, og inden man bliver opmærksom derpaa, afløses de uvilkaarlige Tankespring til Tankerækker, ledede af Tilbøielighed. Da vaagner Villien, men Villien beherskes af Tilbøieligheden, og saaledes vinder ofte mangen ond Lidenskab Herredømme i Sjælen, og mangt et Fortsæt, tilkommende Gjerningers Frøkorn, modnes i denne halvt vaagne, halvt drømmende Tilstand . . . Det er derfor et af Aandens store og vigtige Hverv at bringe ind under Villiens Tugt de omvandrende Tanker, og at omsætte den omtaagede Sjæls-Tilstand til en klar bevidst Tankegang. Dette er Aarvaagenhed. Det naaes ikke ved enkelte Øieblikkes anspændte Anstrængelser, men ved det opmærksomme Øie, der følger Sjælens Liv fra Morgen til Aften . . . Det naaes, men dog aldrig saaledes, at der ei i ethvert Menneskes Liv, ja i enhver Dag af dette Liv jo er mangfoldige Øieblikke, i hvilke Tanken afkaster Villiens Aag og gaaer sin egen Vei. Thi denne Tilstand giver Tanken Hvile, paa en lignende Maade som Søvnen . . . Slægtskabet mellem Søvnen og de uvilkaarlige Tankebevægelsers Liv kan man navnlig bemærke ved Overgangen fra den vaagne Tilstand til Søvnen. Saalænge Tanken beherskes af Villien, udebliver Søvnen, og aldrig nærmer denne sig, før man mærker, at Tankerne begynde at spille frit omkring og vandre i de vildeste Spring fra Gjenstand til Gjenstand. Det vilkaarlige Tankeliv kan saaledes vel indskrænkes, men ei ophæves, da den Hvile, som det yder Sjælen, delviis er ligesaa nødvendig som Søvnen . . . Uagtet der synes at være den største Uregelmæssighed og Vilkaarlighed i Tankerne, der komme og gaae, naar de ere overladt aldeles til sig selv, saa vil man dog, naar man er opmærksom paa

sig selv og sammenligner deres almindelige Beskaffenhed i to forskjellige Tidsrum af Livet, see, at deres ejendommelige Character kan være ueensartet til forskjellige Tider. Denne Ueensartethed beroer paa den Jordbund, der er i Sjælen . . . Vil man derfor forandre og forbedre de halvt ubevidste Tankers Strøm, saa maa man forandre og forbedre Sjælens Jordbund ved Gjenfødelsen, ved Helliggjørelsen . . . Der kan være Frø i Jorden, der ei komme til at spire, fordi Temperaturen ei tilsteder det, fordi Luften ei har den Varme og Fugtighed, som deres Vext kræver. Saaledes kan der ogsaa i Sjælen være Tankefrø, der ei blive til Tanker, fordi der er en Stemning i Sjælen, der ei tilstede det. Ei kan det gjøres om, det er nu eengang skeet: Der er i din Sjæl en Udsæd af onde Tanker, gjort i en Tid, Du ei mere vedkjender dig. Naar Tankerne ere overladte til sig selv da komme de listende, og i et Nu staae de der, disse Gjenfærd af Tanker. Du kan ei bekjæmpe dem ved det nye Tankeliv, thi dette giver en Udsæd for Fremtiden og de have deres Rod i Fortiden. Du kan indskrænke dem ved den af Villien beherskede Tankegang, men Du er nødt til at give Sjælen Hviletid, i hvilken Tankerne gaae deres egne Veie. Men hvad du derimod kan gjøre, det er at stemme din Sjæl og gjøre det saa, at Stemningen holder sig, naar den trætte Villie giver Tanken frit Spillerum. Saa gjennemgaae Strengene i din Sjæl og stem dem saa de uden Mislyd klinge sammen med det evige Livs Toner . . . Begynd ei Dagen uden at gjennemgaae din egen Sjæl og hæve den til en høiere Stemning. En saadan Stemning vilde ei tilstede Tanker, der ei ere beslægtede med den, at spire frem i Sjælen . . . En stor Deel af et hvert Menneskes Liv, en Fjerdepart, ofte mere, sjælden mindre lever i Søvnens, i Drømmenes Verden. Vel bliver den allerstørste Deel af dette Drømmeliv os ukjendt, da det kun hæver sig op til vor Bevidsthed gjennem de erindrede Drømme, men dog kunne vi indsee, at Livet under en hvilkensomhelst Form og i hvilkensomhelst Skikkelse, altsaa ogsaa under Søvnens Form og i Drømmenes Skikkelse maa have Betydning for Sjælens Vext. Vi maa antage, at i det Væsentlige bestemmer det vaagne, selvbevidste Liv Drømmelivet, men det kan paa den anden Side ei heller være Andet end at Sjælen paavirkes ved at være en saa lang Tid i en bestemt Tilstand, og at der foregaar en Tilbagevirkning fra Drømmelivet paa det bevidste Sjæleliv. Navnlig skeer dette uden Tvivl gjennem Tankerne, der paatrænge sig af sig selv, naar de overlades til at gaae deres egne Veie, og gjennem Stemningen, den uvilkaarlige, hvormed vi igjen begynde Dagens Liv. Du kan føle Dig trykket, som om der laa en uhyre Vægt paa din Sjæl, og forgjæves leder Du i Livets virkelige Forhold om Grunden til denne Følelse, og Du kan føle Dig saa frisk, freidig og opløftet i Sindet, som om

Sjælen havde været i Samfund med de himmelske Magter . . . Men virker saaledes Drømmelivet tilbage paa det selvbevidste Sjæleliv, saa bliver det vor Pligt at stræbe at drage det ind under Villiens Herredømme. Det kan ikke skee paa en ligefrem Maade, da det er en bestemt Modsigelse at sove og beherske Tankernes Gang med Villien. Men dersom din vaagne Tankes Liv væsentlig afspeiler sig i Drømmelivet, saa kan du virke paa Speilbilledet ved at virke paa Gjenstanden, der afspeiler sig . . . Erfaringen lærer, at naar Sjælen hæver sig høit over sin sædvanlige Stemning, saa synker den ofte i næste Øieblik næsten ligesaa dybt, som den har hævet sig . . . Det ofte er gjennem en Række af Hævninger og Synkninger, at Sjælen mere og mere arbeider sig opad til den kraftige, rolige, jævne Stemning, hvor der er Fred . . . Hvo som nu qlæder sig over Lyset, han veed ikke, om der ei kan komme Timer, i hvilke det bliver mørkt i hans Sjæl, og den gjæstes af Mørkets Tanker . . . Al Had føder Bitterhed i Sjælen, det være Had til en Enkeltmand eller et Folk, og af alle de Onder, som Fjendskabet kan tilføie et Menneske, er dette det værste, thi alle andre Onder er udenfor ham, men Bitterheden er inden i ham . . . saa kan Mennesket selv volde sig det værste af alle Onder ved at føie sin Sjæls Bitterhed til de udstandne Lidelser, saa at Mennesket i sin egen fri Villie holder Magten til at aabne eller lukke Sjælen for Fjendens Ondskab . . . Og troe nu ikke, at det virkelig skulde kunne lykkes dig at lænke Hadet til et enkelt Forhold, og ligesom at indespærre Bitterheden paa et enkelt Sted i Sjælen. Hadet og Bitterheden besmitter Sjælen, og ei er det med Sjælen som med en Dragt, at det kan være plettet paa et enkelt Sted og iøvrigt reen. Giften blander sig i hele Sjælen og angriber mere eller mindre det hele aandelige Liv, og kunde vi efterspore den aandelige Gift med samme Lethed som den legemlige, da vilde det ei falde os vanskeligt at paavise dens Tilstedeværelse i hele vort indre Liv . . . Det er ei heller paa nogen Maade sandt, at Hadet skulde give Sjælen Handlekraft; kun den kan mene det, der troer, at Beruselsen styrker Sjælens Kræfter. Tværtimod forvirrer og omtaager Hadet Sjælen, og vanskeliggjør den sande og ædruelige Opfattelse af Verdens virkelige Forhold"!

Sammenfattende tyder kildematerialet på, at Monrads tilstand under nybyggerlivet har været *vekslende mellem det cyklotyme og let(te) manio-depressiv(e) tilstand(e).* For opstemthedsfaser i det hele taget kunne blandt andet tale hans *"mageløse"* aktivitet

samt iøvrigt udsagn som: "Jeg befinder mig idag usædvanlig vel . . . skjønt jeg til daglig ikke befinder mig ilde, saa har jeg idag *en egen Følelse af Velvære*" - "Jeg befinder mig overordentlig vel efterat have arbeidet . . . en Times Tid; *hele Verden stiller sig for mig i et smukt Lys*". Ligeledes brevet til Chr. IX kunne tyde på, at hans grundstemning da har været *løftet* (hypomanisk?). - Det kan imidlertid ikke sikkert afgøres, om han eventuelt (og vel ikke særlig usandsynligt) tillige har været i lette maniske tilstande. Alt andet lige er der i hvert fald noget *fantastisk* og *paradoksalt* over hele hans nybyggerliv under *meget primitive* og ofte *farefyldte* levevilkår. - Egentlige *nedstemthedsfaser*, som iøvrigt umiddelbart *synes mindst fremtrædende*, kan have været tilfældet, når han for eksempel skriver at føle *"en uendelig Kjedsommelighed" og "Modbydelighed for det Hele"*, som han *forgæves* søgte at overvinde. Han følte, at nybyggerlivet efterhånden gjorde ham "mere og mere aandelig fattig". - Med nærværende vurdering kan man ikke ganske bekræfte *Nyholms* konklusion (28), der vil, at Monrad som nybygger "fortsat maatte kæmpe med Livsleden . . . [og at] han oplevede en Livslede og Gudsforladthed . . . [ligesom] han fristedes til en Menneskeforagt og Bitterhed, som han følte det som en kristen Pligt at bekæmpe ved at sætte al sin Energi ind paa at vinde det fulde Herredømme over sine oprørske Tanker og i fuldt Alvor bede for sine Fjender . . . Men ved denne Vekslen mellem legemligt Arbejde og Studium genvandt han efterhaanden sin Sundhed . . . Monrad rejste ud, drevet af en dyb Fortvivlelse og Bitterhed. Dette synes væsentligt overvundet, da han vendte hjem". - Nyholm baserer sin vurdering især på Aforismerne og Den teologiske Afhandling. Mindst derimod, mener han, giver brevene (29). - I de nævnte, her ekstensivt citerede, skildringer finder man uden tvivl *betydningsfulde*, men formentlig først og fremmest *almene* selvskildringer. - Når han for eksempel taler om, at *"Ingen Rytter maa kjæmpe mer med den fyrrige utilredne Hest end Mennesket med Tanken"*, kunne det være en selvskildring af den form for tankevirksomhed, der - som såkaldt *tankemylder* - kan optræde hos manio-depressive.

Henvisninger og noter:

1) Brevene findes, med mindre andet er anført, i Monrads arkiv, RA. - Ret detaljerede skildringer af Ny Zealands-opholdet findes af Vedel i "Tilskueren", 1904, 711-724 og hos Hauge (S. Hauge: D.G. Monrads Breve, 1969, 10 ff.) samt hos G.C. Petersen ("D.G. Monrad, Scholar, Statesman, Priest and New Zealand Pioneer and His New Zealand Descendants", 1965, 72-117).

2) Fra samme tidspunkt foreligger et par beretninger om Monrads drømme. Således skriver fru Monrad 25.6.66: "For nogen Tid siden havde Monrad . . . haft en deilig Drøm om at han reddede et Menneskes Liv, ved at dykke ned i Vandet efter det, men at det var stift og koldt da han kom op med det; men da han trykkede sine Læber paa dets Mund, kom der Liv i det. "Jeg har aldrig drømt saa deiligt", sagde han". - 23.6.66 skriver Monrad: "Inat drømte jeg om Adda; jeg syntes, at hun lagde sin Kind til min og kyssede mig. Hvad betyder det? Det er deiligt at drømme om Eder".

3) 30.og 31.8.66.

4) 3.9.66 til Hanne - uden yderligere adressering, venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche.

5) 26.9.66, venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche.

6) 29.9.66, venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche.

7) 25.9.66.

8) 30.9.66.

9) 28.10.66.

10) 3.11.66.

11) 24. og 25.11.66.

12) 1.2.67.

13) 2.4.67.

14) 1.4.67.

15) 22.10.67, til Gitte [Høyen?], venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche.

16) Gengivet efter S. Hauge: D.G. Monrad, Breve, 1969, 404 f.

17) 27.7.67.

18) 18.8.67, gengivet efter Breve fra og til Chr. Winther (F. Liebenberg, 1880) 135 f.

19) 23.9.67.

20) S. Hauge: Monrads Breve 13.

21) Venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche. I brevet nævner Monrad Allens "store interessante Arbeide": "Hvor det maa være fornøieligt, naar man mærker, at Alderdommen nærmer sig, da at kunne see tilbage paa et saadant Arbeide, i Stedet for kun at have en Virksomhed at see tilbage paa, hvorom, naar man vil holde sig til Sandheden, man ei kan vide, om den har været mere til Skade end Gavn".

22) 23.2.68, gengivet efter Tschernings efterladte Papirer 284 f.

23) Brev dateret 24.5.68.

24) Breve 1.3., 1.5.68.

25) 1. og 20.9.68.

26) Redegørelsen 244.

27) Nyholm 496. De her udvalgte afsnit er gengivet efter Nyholms afskrift fra originalen - begge er i Monrads arkiv. Endvidere har Nyholm behandlet dem i en artikel "Monradiana" i festskriftet til professor, dr. theol. J. Nørregaard, 1947, 214-230. Cf. D.G. Monrad: Prædikener, 1871, 98-101 samt D.G. Monrad: Abrahams Opdragelse, trykt i Theologisk Tidsskrift, 1873, 88-103.

28) Nyholm 300, 302, 306.

29) Idem 482.

Kapitel 24

SOGNEPRÆST 1869-71

Ved sin hjemkomst fra Ny Zealand i april 1869 har Monrad ikke umiddelbart haft bestemte planer for fremtiden. Således skriver han til Viggo fra London (1):

> "Jeg har naturligviis endnu ikke bestemt, hvad jeg vil tage mig for, naar jeg kommer hjem. Jeg maa først lære at kjende Forholdene der hjemme, og navnlig hvorledes min egen Stilling er efter 3 1/2 Aars Fraværelse. Undertiden staaer en Landsby-Præstegaard i en høist indtagende Belysning for mig, navnlig efter at jeg paa hele Reisen har været beskjæftiget med en theologisk Afhandling. Undertiden staaer det derimod for mig som noget behageligt at træde i Forbindelse med et eller andet Blad som anonym eller halv-anonym Medarbejder . . . En saadan Stilling vilde kunne bevares, selv om jeg blev Minister (hvortil der jo rigtignok ei er nogen Udsigt) . . . Saaledes stiller Fremtiden sig for mig paa en høist forskjellig Maade, alt eftersom Stemningen gaaer i den ene eller den anden Retning, mais nous verrons".

Den 28. april kom Monrad til København. To dage senere traf han *Krieger*, som i sin dagbog optegner (2), at "Monrad seer alvorligere, men flink ud", og at han ikke havde talt om sine fremtidsplaner.

Den 1. maj foregik Regensens 300-års fest, hvor Monrad var til stede. Han stod ved den lejlighed frem som "Haabets" taler (3). Hans tale er bevaret i avisreferater, som afspejler en ikke ringe stemningsfuldhed. I "Fædrelandets" referat hedder det (4):

> "[Biskop Monrad] begjærede Ordet under en speciel Opmærksomhed, som heller ikke blev skuffet. Han kom, sagde han bl. A., fra et engelsk Land, og der var det Skik, man talte om sig selv; man maatte tilgive ham, om han endnu blev i den Vane. Da han var paa Hjemreisen, vare hans Ungdomsminder stegne mægtigt op i hans Sjæl, og det var, fordi disse vare ham dyrebare, at han var med her, uagtet det baade var hans egen og hans Datters Bryllupsdag, altsaa en Familiefest, som man nødig forsømmer. Han dvælede ved Regenslivet som en Forberedelse til det praktiske Liv. Han talte om de Tanker og Planer, som da havde optaget ham, og om sin Kontubernal og kjære Ven, Professor Allen, hvem han bad Gud forunde at fuldende det Værk, hvortil han fra sin Ungdom roligt og flittigt havde forberedt sig. Ogsaa han selv havde havt store Tanker om, hvad han vilde udrette for Videnskaben og Fædrelandet, men det var gaaet ham som det gik Alle. Der var en Nødvendighedens Grændselinie, som Ingen kunde overskride; der krævedes Resignation af Alle, og den var ogsaa krævet af ham. Alligevel følte han sig ingenlunde trættet af Livet; han havde endnu den samme Forvisning som i sin Ungdom, at Kampen for Ideer var det Eneste, det er værdt at leve for, og at den lader sig gjennemføre trods alle Livets Pinagtigheder og Vanskeligheder. Han udbragte en Skaal for Ungdommen, som den, der skal holde Haabet og Begeistringen oppe, for den Ungdom, som i det kommende Hundredaar skulle leve der, hvorfra de Tilstedeværende havde deres bedste Ungdomsminder".

I politiske kredse følte man sig overbevist om, at Monrad atter ville træde frem som politisk aktiv. *Vedel* skriver da (5): "Monrad er meget flink og vil vist ikke undlade ved første Leilighed at komme frem paany . . . Jeg har altid en heel Deel tilovers for Monrad". - Straks efter hjemkomsten blev Monrad under sit tidligere mærke D-d skribent ved "Berlingske Tidende" (6). *Krieger* taler da om hans "Skrivesyge" (7). - I sin første artikel fra 15. maj giver Monrad følgende karakteristik af Tscherning (8): "Hvor ofte har ikke hans Tale lydt i Folkethingssalen buldrende, drønende, skummende som en vild Fos, altid fuld af nye Tanker og rig paa Ideer. Vel stode Tankerne nu paa Hovedet og nu paa Benene, og vel

kom Ideerne snart paa Kryds og snart paa tvers, men altid blev Foredraget værdigt ved et frisk, nyt og eiendommeligt Blik paa enhver Sag". - Monrad havde endvidere planer om at søge præsteembede, hvilket fremgår af et udateret brev til Viggo:

> "Jeg . . . begynder nu at falde i Ro paa Hummeltofte . . . Jeg har allerede fuldt op at bestille og sandsynligvis faae endnu mere . . . Præstekald[et], Brøndby-Øster og Vester . . . har jeg i Sinde at søge . . . Her har vi i Sinde at leve rigtigt lykkeligt og tilfreds . . . Jeg vil . . . faae en Del Fritid . . . at fylde med . . . at skrive ledende Artikler angaaende den indre Politik til den Berlingske Tidende. Paa den Maade haaber jeg at tilveiebringe Midler til at afbetale min Gjæld, hvormed jeg desværre vil være sysselsat nogle Aar",

og den 7. juni skriver han til ham, at han havde søgt ovennævnte embede (9):

> "Vi have levet her en sex Uger paa Hummeltofte og havt det meget godt . . . Jeg har nu indgivet Ansøgning over Brøndby . . . hvorover mange af mine politiske Venner ere vrede eller bedrøvede. Jeg har langt mere Lyst til at ende mit Liv som Landsbypræst end som Pensionist, da jeg føler Glæde og Tilfredsstillelse med den præstelige Virksomhed . . . Jeg er . . . saa nær ved Byen i Brøndby, at jeg . . . ikke er udelukket fra Deeltagelse i det politiske Liv og dog kan vedblive at udføre min Embeds-Gjerning".

Hen mod slutningen af juni havde Monrad opsøgt konsejlspræsidenten *C.E. Frijs*. Denne må have fundet Monrads optræden noget besynderlig, idet han dagen efter skriver til Quaade (10): "Igaar havde jeg Besøg her af Biskop Monrad, der lader til at være blevet Pessimist ovre i Ny-Zeeland; hvis han i Virkeligheden tænker saaledes som han talte til mig igaar saa burde han hellere være blevet hos Maorierne, thi han fortvivlede om alt, vilde kysse Støvet af Bismarcks Tøffel . . . Jeg vil sige er han virkelig saaledes som han taler, da har han heller ikke Freidighed nok til at være Prædikant"!

Herpå foretog Monrad mellem 27. juni og 7. juli (11) en lynvisit til Paris. Herom beretter han til Viggo i slutningen af juli (12): "Jeg pludselig [kom] afsted paa en Reise til Paris. En af mine Be-

kjendte (13) havde en Commission, som jeg tilbød at besørge for ham, da det var mig kjærkomment at gjøre denne lille Reise uden nogen Udgift for mig. Touren var mig meget interessant. Jeg var i det Hele fire Dage i Paris, spiste til Middag hos den deputerede Marin og var en Aften i Thiers' . . . Jeg saa Onkel Winther". - Endnu i juli beretter *Chr. Winther* om besøget (14): "Monrad saae rask og *stærk* ud, og det synes, som Landvæsnet paa Ny Zeeland, Krigen med Maorierne og de lange Søreiser endmere havde styrket ham baade i Sind og Skind. Det er et mærkværdigt Menneske!"! - Samtidig dermed er det, at Vedel betegner ham som "et besynderligt Menneske"! (15).

Monrad fik det søgte præsteembede i Brøndby. Fru Monrad skriver (16): "Det er jo nu afgjort, hvor mit Hjem skal være . . . men er det ikke besynderligt at jeg skal føre et saa stærkt Liv, og altid begynde forfra"!

"Paa Søndag den første August skal jeg indsættes. Om Gud vil, haaber jeg her at skulde tilbringe nogle lykkelige Aar og ende mine Dage i Fred", skriver Monrad til sønnen. Ved indsættelsen prædikede han for en fyldt kirke. "Dagbladet" beretter herom (17):

> "Monrad var ikke iført Bispeornat, men kun en almindelig Præstekjole; Dannebrogsordenens Storkors bar han paa Brystet . . . Da han . . . havde besteget Prædikestolen, bad han en varm og inderlig Bøn om, at Forsynet maatte opfylde hans inderlige Begjær om ved sin Virken i Menigheden at kunne vedligeholde et kraftigt og sandt Troens Liv. Hans som altid livlige, men nu endeel furede Ansigt bar synligt Præg af den indre Bevægelse, som Øieblikkets Betydning havde fremkaldt hos ham, en Bevægelse, der ikke var mindst, da han skildrede den afdøde Præsts Gjerning i Menigheden. Med Dagens Evangelium til Udgangspunkt og særlig holdende sig til Begyndelsen: "Og der Jesus kom nær til og saae Staden (Jerusalem), græd han over den . . ." - holdt han derefter . . . en varm og inderlig Tale".

Fra den udgivne prædikentekst skal herefter følgende fremdrages (18):

> "Men det siger jeg Eder i Oprigtighed, at jeg ei kommer til Eder med store Tanker om, at jeg vil kunne gjøre det bedre end min Forgjænger, og at jeg

vil være glad ved, om I, naar det engang forundes mig at stedes til Hvile efter Livets mange Kampe, kunne give mig i min Grav samme Vidnesbyrd . . . Jerusalem og det jødiske Folk ville kunne have undgaaet Ødelæggelsen og de haarde Tilskikkelser, hvoraf det hjemsøgtes, hvis det havde sluttet sig til Frelseren, anerkjendt ham og troet paa ham. Det vilde imidlertid kun føre til tomme Drømmerier, dersom vi vilde opstille Formodninger om, hvorledes det jødiske Folks Skjæbne saa ville være bleven, og hvilken Plads Jerusalem da var kommet til at indtage i Historien. Frelserens Udsagn være os nok, at Stad og Land vilde være blevne frelste, hvis Folket ei havde forkastet Herren. Men Folket forskjød Herren og dermed forskjød det sin egen Frelse . . . Og dersom du havde standset en Forbigaaende [i Staden] og sagt til ham: "Nu, i dette Nu gaaer der Dom over Jerusalem, over dig, over mig, over hele det jødiske Folk" da vilde han have leet af dig, spottet dig og kaldt dig en vanvittig Drømmer . . . Saa blev der fældet en stille Dom af Himlens og Jordens Gud, og denne Dom var Jerusalems Ødelæggelse og det jødiske Folks Adsplittelse over Jorden . . . Det er forfærdeligt i Folkenes Historie at betragte denne Tid, der ligger mellem Afsigelsen af den stille Dom og Dommens Fuldbyrdelse. Tusinde og atter Tusinde leve hen, sorgløse, ubekymrede, nydende Øieblikket, og dog gaae de med Dommens Mærke paa deres Pande. Maa det ikke have været dem, der kjendte Dommen og dens snare Komme, som om de færdedes blandt Spøgelser og levede mellem Gjenfærd?"!

Umiddelbart kunne man formode, at prædikentemaet har været en ret så ejendommelig hentydning til Danmarks skæbne i 1864, da Monrad havde agiteret for fortvivlelsens kampmod! - "Det var en mageløs Prædiken, hvor Monrad saae forklaret ud"! skriver fru Monrad samme dag til datteren.

To dage efter indsættelsen stod i "Berlingske Tidende" den første af Monrads fire *velkendte*, halvt ironiske og skæmtende, halvt alvorlige artikler til *dyrlæge Hans Jensen* (19), der på et folkemøde havde givet de nationalliberale og dermed Monrad skylden for, at Londonkonferencen var blevet afbrudt. - "I Hovedsagen slutte vi os ganske til Hr. Dyrlæge Jensen; uden iøvrigt at indlade os paa de af ham fremførte Enkeltheder, skulle vi anerkjende, at man begik en stor Feil og ydede Konge og Fædreneland en slet Tjeneste ved at lade Londoner-Conferencen opløses uden nogen fredelig Afslutning . . . Ministeriet gik ud fra den Forudsætning, at det

danske Folk hellere vilde vove det Yderste, end afstaae Dannevirke og Landet Nord for Dannevirke-Linien. Dette var ikke det danske Folks Villie, og det er en stor Feil ikke at forstaae sig paa, hvad der er Folkets Villie. Derfor har Hr. Dyrlæge Jensen Ret". - Allerede den første artikel fremkaldte meget røre. - *"Fædrelandet"* skriver (20), at "Indrømmelsen er Intet Andet end en bitter Ironi; Monrad giver Hr. Jensen Ret, for at kunne give det danske Folk Uret . . . Den dybe Melankoli, der iklæden et let Klædebon, gjør et stærkt Indtryk; men der er Udtalelser - vægtfulde og tilsyneladende alvorlige, - som ere en haard Tale, og der er Ord, der vidne, ikke om Melankoli, men om en Sindets Bitterhed, der kunde forklares og undskyldes for 5 Aar siden, men som nu overraske og saare". - *"Dagbladet"* skriver (21), at "D-d taler om denne hele Sag og om vort Folks Ulykker i en paafaldende let Tone, der har Lune nok tilovers til Løier med Dyrlæge Jensen som Statsmand . . . D-d gjør sig skyldig i de besynderligste Feiltagelser og forvilder istedetfor at oplyse". Endvidere nævnes det, at ingen kan bedømme "hvilke store Tanker om en blodig Fortvivlelsens Kamp, der har været i Monrads Indre". - Den 7. august skriver biskop *Martensen* (22): "Det er høist mærkeligt, men beklageligt er det, naar Monrad vil komme med saadanne Bekjendelser, han da ikke gjør det med mere Alvor og Værdighed, men i en halvt spasende Artikel mod Dyrlæge Jensen".

I den anden artikel fra 11. august, "Dyrlæge Jensen har ikke Ret", skriver Monrad:

> "Der er noget Jævnt og Ædrueligt, som gaaer gjennem den danske Folke-Charakteer . . . Vel kunne vi ogsaa rives hen af Lidenskaber og fryde os over Luftkasteller, men hurtigt fordamper dog Lidenskabens Ruus, og vi finde det behageligere at betræde den gamle, faste Jord end at forlyste os i de mere luftige Regioner. - Det er sandt, at Fortvivlelsen kan give saavel Enkeltmand som Folk overordentlige Kræfter, men Fortvivlelse er ikke en Stemning, der ligger for vor jævne Folke-Natur. Det er overhovedet et Spørgsmaal, om et fortvivlet Forsvar egner sig for Nutiden. I gamle Dage, da de overvundne enten dræbtes eller gjordes til Slaver, havde Fortvivlelsens Forsvar en ganske anden solid Berettigelse . . . De Danske Borgere have ogsaa i vor Tid i Gjerningen lagt for Dagen, at de elske varmt deres

Fædreland, og at de ere beredte til at gjøre de største Opoffrelser, naar der kun er nogen Udsigt til et heldigt Udfald, men et fortvivlet Forsvar ligger saa langt fra vor Tanke, at Hr. Dyrlæge Jensen uden Tvivl er det danske Folks Repræsentant, naar han finder det aldeles uforstaaeligt, hvorledes man kunde begynde en fortvivlet Kamp for ikke at afstaae Dannevirke . . . Men paa hvem hviler . . . Ansvaret for [Londonkonferencens brud] . . . Ansvaret falder paa Ministeriet Monrad, og da navnlig paa den Mand, hvis Navn Ministeriet bar. Det gaaer hverken høiere eller lavere eller til nogen af Siderne, men hviler udelukkende paa ham . . . Det er derfor en Fornægtelse af Sandheden, naar man gjør [det nationalliberale parti] i sin Heelhed ansvarligt for det af ham begaaede Misgreb, der havde sin Rod i den Overbeviisning, at Danmark vilde kjæmpe til det Yderste for Dannevirke. At han selv har en Anerkjendelse af dette Misgreb forekommer os at fremgaae tilstrækkeligt klart af hans Reise til Ny Zeeland, hans Vægring ved at stille sig til Folkethinget, hans Ansættelse i et Landsby-Præstekald. Alt dette synes ikke at antyde nogen Tilbøielighed til at trænge sig frem paa den politiske Skueplads; Hr. Dyrlæge Jensens Frygt i saa Henseende er utidig"!

Holten skriver om det indtryk, det gjorde på ham at læse artiklen (23): "Jeg tog i Aanden min Hat af og bøiede mig dybt for den Storhed, der laa i hin uforbeholdne Selvanklage. Hvilke Lidelser har der ikke gaaet igjennem denne mærkelige Pande og dette altid brusende Hjerte!"

Noget selvfølende og forurettet skriver Monrad 16. august til *Bille* (24), at han ikke var tilfreds med den måde, denne (7. august) havde fremstillet ham:

"Jeg er ikke tilfreds med den Maade, hvorpaa De har fremstillet mig i det af Dem redigerede Blad Nr. 181. Der er noget Vrængende i Deres Fremstilling, som hverken tiltalet mig selv eller dem, der have bevaret lidt Velvillie for mig. De bringer i Erindring mine Ord ved Regentsianernes Fest; jeg yttrede ved den Leilighed, at jeg som Regentsianer havde havt store Tanker om, hvad jeg skulde udrette i Verden; jeg anerkjendte, at jeg kun havde udrettet meget Lidet, og jeg vedgik mit Haab om endnu at udrette Noget. Det forekommer mig, at det endnu er for tidligt at domfælde dette Haab. Naar De engang skriver min Nekrolog, da vil De kunne dømme, og da vil De uden Tvivl være saa billig at erindre at selv det Ringeste er Noget. De omtaler min Tiltrædelsesprædiken; jeg sagde, at det var mit inderlige Ønske

at virke til Velsignelse for den Meninghed, til hvis Sjælesørger jeg var kaldet af Kongens Naade. Om disse Ord vare tomme Talemaader, eller en alvorlig Mands alvorlige Ønske, derom vil den Menighed, i hvis Midte jeg lever, engang i Tiden være den bedste Dommer. Dersom jeg tør fæste Lid til Vidnesbyrd af Geistlige og Lægmænd fra mine tidligere Stillinger i Kirken, saa har jeg tidligere ikke været uskikket til geistligt Kald, uagtet jeg forenede dermed en politisk Virksomhed enten som Forfatter eller Rigsdagsmand. De siger, at jeg har valgt det Bedste, og dersom det er Deres virkelige Mening, saa tillægger De mig den største Roes, der kan ydes noget Menneske. Jeg er saa beskeden, at jeg vilde være fuldkommen tilfreds, om De vilde anerkjende, at jeg stræber alvorlig efter at vælge det Bedste. Det kommer, Hr. Redacteur, i denne Henseende ikke an paa Virksomhedens Art, men Virksomhedens Maade. De behøver fEx. ikke at blive Landsbypræst, De kan godt vedblive at redigere "Dagbladet", og dog vælge det Bedste, dersom De ikke alt har valgt det, - jeg opkaster mig ikke til Deres Dommer".

En uge senere kom den tredie af Monrads artikler, som foruden at være et svar til dyrlæge Jensen var et svar til kritikerne:

"Vi skjønne ikke rettere, end at der blandt de fremkomne Udtalelser er flere, der egnede sig til at sætte os i lidenskabelig Bevægelse, og vi maa derfor bede de ærede Herrer, hvem disse Udtalelser skyldes, at tilgive os, at vi ikke see os i Stand til at opfylde deres berettigede Forventninger. Grunden dertil er vor Ulyst til at indlade os paa Behandlingen af personlige Spørgsmaal. Det er derfor ogsaa med stor Selvovervindelse, at vi gjøre en eneste Undtagelse [over for "Fædrelandet"] . . . Det forekommer os ikke at være nogen ubeskeden Fordring, om vi gjøre Krav paa at kjende vort eget Sind, og vi kunde da overeensstemmende med Sandheden forsikkre [Fædrelandet], at det er saa langt fra, at vi føle Bitterhed over Miskjendelse, at vi tvertimod have en levende Følelse af, at vor Lod i Livets Lykke langt overgaaer vor Fortjeneste. Det forekommer os iøvrigt, at den offentlige Forhandling overskrider Grændserne for det Tilbørlige, naar den angriber Næstens Sind. Lader os angribe hverandres Handlinger og Ord, lader os finde hine urigtige, disse taabelige, men lad hver beholde sit Sind i Fred. Ja, lader os hverken angribe det aabent og ærligt som [Fædrelandet] . . . eller ad snedige Omveie og ved lumske Hentydninger . . . Det er ofte saare let at kjende et Folks Villie og Stemning, at sige naar der er en Villie og en Stemning. Derfor vil heller Ingen, der har levet med 1864, kunne

nægte, at der var den meest afgjorte, vi fristes til at sige paniske Stemning for Fred. Vel har der hævet sig kraftige Stemmer til Forsvar for Ministeriet Monrad med Hensyn til det paa Londoner-Conferencen begaaede Misgreb . . . De paastaae, at det er en Fornærmelse mod det danske Folk, at fremføre den Mening at det ikke havde den alvorlige Villie til at kjæmpe til det Yderste for Dannevirke, uagtet det virkelig havde en saadan Villie . . . Niels har Skyld, Hans kan ikke frikjendes, Jens bærer Ansvar, og Mads gaaer ikke Ram forbi. Vel, det være saa! Vel, lad da Niels og Hans, lad da Jens og Mads som brave danske Mænd tage hver sit Ansvar paa sig! Lad dem bære det med opreist Hoved eller segnende Knæ, alt som Gud giver dem Kraft . . . Al Villie, bygget paa Usandhed, brister som en Sæbeboble i Afgjørelsens Stund. Vi vide, at Folke-Villien hører til Verdens hemmelige, gaadefulde Kræfter. Den kommer, naar den vil, den blæser hvorhen den vil. Ingen Mand kan sige: "Jeg er dens Fader", og ingen Kvinde kan paastaae at have født den. Fuldbaaren kommer den til Verden . . . Og naar den saa kommer, den stærke, mægtige Folkevillie, hvorledes kommer den? Snart kommer den som Havets Flod, der hæver sig stille, roligt, uimodstaaeligt, stedse høiere og høiere, indtil den har naaet sin Grændse. Snart kommer den som Stormen. Det er ganske stille. Langt borte sees en lille mørk Sky. En svag Luftning kaster sig fra det ene Himmelhjørne til det andet. Det bliver atter stille. Skjøndt Havet er blankt som Speilet og kun hæver sig og synker som en Sovendes Bryst, saa høres der dog en fjern Brusen. Der kommer et Vindstød, der afløses af en dyb Ro. Der kommer atter og atter et Vindstød, og saa bruser Stormen frem i hele sin Magt. Hvad enten nu Folkevillien kommer paa den ene eller paa den anden Maade, troer man, at den, naar den kommer, spørger om Niels eller Hans, om Jens eller Mads? De være nok saa dygtige og udmærkede, de have gjort sig nok saa fortjente af Folket, dersom de ikke, naar Folkevillien kommer, træde i dens Tjeneste, da vil den skylle dem bort som et knust Skibs Planker eller blæse væk som udtærsket Halm. Derfor bærer hverken Niels eller Hans, hverken Jens eller Mads Ansvaret for Folkets Villie. Sandelig, vi bøie os dybt for Kongernes Majestæt. Vi ansee en lovlig Konge for en af Landets største Velsignelser. Men bøier en Konge ikke sit Hoved, naar den stærke og alvorlige Folke-Villie kommer, da gaaer han til Grunde. Derfor lægger man ikke Ansvaret for Folkets Villie over paa Kongens ansvarsfrie Hoved!"!

I den sidste artikel fra 31. august hedder det: "Vi ere komne til den Overbevisning, at Danmark maa være nøiet med, at Alt det bli-

ver ved Danmark, hvis Hjertelag er dansk, og at Grændseboernes trofaste Hengivenhed maa være vort fremtidige Dannevirke. Vi vilde ønske, at *Grundtvig*, inden han lukker sine Øine, vil digte en ny Sang, der kunde afløse "Danmark, deiligst Vang og Vænge", thi denne Sang gjør os det saa smerteligt at rive os løs fra det gamle Dannevirke"!

Et indblik i Monrads dagligdag får man i hans brev til Viggo i slutningen af september:

> "Herovre begynde vi nu at finde os hjemme i Præstegaarden . . . Jeg har meget ondt med at gjøre Front til Udgifternes Mangfoldighed . . . Det er sandsynligt, at min Forbindelse med Berlingske Tidende vil ophøre . . . Dette er ikke nogen pecuniær Behagelighed . . . Vi leve meget stille og see Ingen med Undtagelse af Frederiksens . . . Det er som Festdage for hele Huset . . . Præsteembedet her giver mig nok at tage Vare paa . . . Udarbeidelsen af Prædiken tager mig en to Dage. Confirmand-Undervisningen medtager vel kun to Timer to Gange om Ugen, men ovenpaa disse Timer føle jeg mig træt. Saa kommer der engang imellem en Brudevielse og Begravelse. Jeg aflægger ugentlig et Besøg til dem, der ere Syge og Sengeliggende . . . Paa denne Maade søger jeg efterhaanden at blive bekjendt med Menigheden. Det er ikke saa let, da jeg har ondt ved at huske Navne og Personer. Naar nu til Præsteembedets Gjerning kommer mit politiske Skriveri, saa er min Tid fuldt optagen. Jeg staaer op om Morgenen Kl 5 og gaaer i Seng Klokken 9 1/2".

Monrad var ikke tilfreds med den måde, hvorpå man varetog landets forsvarsvæsen. Han overvejede derfor, om han skulle opponere. Således skriver han 25. oktober 1869 til Viggo:

> Jeg fristes til at gjøre en alvorlig Opposition . . . Det er imidlertid endnu ikke afgjort, om jeg vil være i Stand til at modstaae Fristelsen. Giver jeg efter vil jeg aabne mine Batterier under Form af 3 a 4 politiske Forelæsninger, som jeg vil afholde ved Universitetet og derpaa udgive. Dersom en Valgkreds saa efter disse Udtalelser anmoder mig om at stille mig til Folkethinget, saa vil jeg stille mig . . . Endnu er jeg Medarbeider af den berlingske Tidende . . . Det lader imidlertid til, at Regjeringen er skinsyg paa den Indflydelse jeg derved udøver"!

"Det er ikke let at blive klog paa, hvorledes Monrad har det. Man kunde let faa den Frygt, at han arbeidede omkap med Vanvidet"! optegner Krieger 13. november (25) og fortsætter: "Han vil holde politiske Foredrag; han har været meget nær ved at overtage Redactionen af Berlingske Tidende, samtidigt med Præstevirksomheden, "det kunde han godt, han stod blot lidt tidligere op" . . . For Øieblikket har han maaskee faaet Vand i Blodet, men hvorlænge hjælper det?"! - Selv skriver Monrad godt to uger senere til sønnerne (26):

> "Den ene Dags Gjerninger afløser den anden med utrolig Stadighed og uagtet jeg arbeider fra 5 1/2 om Morgenen til 8 1/2 om Aftenen med et Par Dages Mellemrum, saa har jeg dog ondt ved at faae Tiden til at slaa til. Udarbeidelsen af en Prædiken, der tager mig utrolig lang Tid . . . Konfirmand-Undervisning, Sygebesøg, Udarbeidelsen af en Artikel til Berlingske Tidende - see hermed gaaer Tiden. Med samme Tidende er det endnu ikke kommet til Brud. [Berling] vil nødig slippe mig, og har tilbudt at bryde med Regjeringen, dersom jeg vilde overtage Redactionen af Tidende . . . Da jeg ikke agter at opgive Præstekaldet har jeg rigtignok ikke den fjerneste Forestilling om, hvorledes det vilde være mig muligt. Imidlertid haaber jeg nu at have faaet Ro for det Første, idet jeg jo iøvrigt er meget forsigtig i mine Udtalelser og anbringer andet Sted fEx. i "Fædrelandet", hvad der har en reen oppositionel Characteer. Det er min Agt at holde et Par politiske Forelæsninger . . . Vi leve meget stille . . . Vi have det her i det Hele meget godt, og leve os efterhaanden ind i de nye Forhold . . . Jeg har et Par Gange redet ind til Kjøbenhavn; sidste Gang havde jeg paa Hjemvejen Sneestorm, Hatten blæste af mig; jeg havde Besvær med at faae fat paa den; det var et heelt lille Eventyr".

Monrad kunne ikke "modstaae Fristelsen" til at opponere. Således holdt han 8. og 15. december 1869 på universitetet sine forelæsninger "*Politiske Drømmerier*" (27), der gjorde et meget dybt og besynderligt indtryk på de 3-400 tilhørere. - Således beretter Vedel (28): "Næppe har vel nogen, der hørte disse Forelæsninger, senere glemt det mægtige, men tillige uhyggelige Indtryk, de gjorde, og det skyldtes ikke blot Foredragene selv, men ogsaa de ydre Forhold, hvorunder de blev holdte . . . Monrad besteg Katederet og ved Lysenes flakkende Skin gensaae man det mægtige Ho-

ved, men Haaret var blevet hvidt og Ansigtet var furet af Tanker og Sorger, kun Øjnene havde bevaret deres skarpe, næsten dæmonisk gennemtrængende Blik. Saa begyndte han sit Foredrag, hvert Ord lød ind i Salens fjerneste Krog og paahørtes i dyb Tavshed, og altsom det skred frem, blev Stilheden dybere. Tusmørket sænkede sig tættere ned over Tilhørerne og de følte sig mere og mere uhyggelige. Det var ogsaa et meget mørkt Billede, han tegnede af Landets Fremtid, og han stillede os Valget imellem at berede os paa en Kamp til det Yderste eller fuldstændig Afvæbning"!

Fra de udgivne, iøvrigt *fantastiske* og *stemningsfulde*, foredrag skal følgende fremdrages:

> "Det er ikke uden stor Betænkelighed, at jeg har taget den Beslutning, at holde et Par Forelæsninger. Grundene for og imod have atter og atter leveret hverandre Slag, og Udfaldet af Kampene har været, at begge Parter indtog deres gamle Stillinger. Da stødte en mægtig Undsætning til Grundene for, det var Titelen, og hermed var Sagen afgjort . . . Politiske Drømmerier. Jeg negter ikke, at denne Titel kan egne sig til at vække Forventninger. Virkeligheden har sine bestemte Grændser, der gjør den saa kold og haard og ubøielig. Men Drømmenes Rige er let og luftigt og ubegrændset; der er ingen Skjær og ingen Modvind. Baaren af Tankens lette Flugt kan Sjælen lade sig drive for sin Tilbøielighed, som de lyse, solbestraalte Skyer drive for Vinden. Fremad, fremad i det uendelige Rum! Og har vi ikke alle en stor Tilbøielighed til at leve i Drømmenes Verden? . . . Stirre vi Virkelighed under Øinene, saaledes som den er beredt vort Fædreneland, da gribes vi let af Haabløshed. Saa aabner Fortiden sig for os med dens store Billeder af Heltedaad og Heltekraft og den mægtige Storhed, hvortil vort Fædreland svang sig, og idet vi fordybe os i Fortiden, tykkes det os, at vi nok vilde være i Stand til at udføre de samme Bedrifter. Og fast uden at vi selv vide af det, føre disse Fortidens Billeder os hen til det lyse Fremtids-Billede af et stort og mægtigt Norden, idet vi uden at ændse det springe over den mørke Nutid . . . Jeg har lovet Dem Drømmerier, og det haaber jeg at kunne holde, men om det bliver mørke eller lyse Drømme, derom har jeg ikke talt. - Saa slog i sidste Øieblik den Tanke ned hos mig: "Du gjør Dig latterlig". Men hvad Ulykke er der vel i at blive latterlig? Den, der kan spotte og haane sig selv, for ham er fremmed Spot et Kys, og Andenmands Haan Klap . . . Har Du prøvet paa at kjæmpe med en Tanke, som Du ikke vil gribe, men

som vil gribe Dig, og som Du derimod søger at undflye? Hvorledes skal Du seire? Søger Du Hjælp i aandelig Syssel, da skuffes Du ofte, thi den fører Dig ind i Tankeverdenen, hvor den ene Tanke er forbunden med den anden som med en fin, elektrisk Traad, og hvorsomhelst Du derfor end begynder, saa føres Du ad de besynderligste Tanke-Forbindelsers Vei som med et eneste Slag hen til den Tanke, som Du vil undgaae . . . At grave er for eensformigt, og denne Eensformighed giver Tanken et for frit Spillerum, men dersom Du graver i Jord, hvori der ikke har været Spade siden Verdens Skabelse, og hvor Hakke og Øxe hvert Øieblik maa støtte Spaden, da kan saadan Gravning nok tæmme Tanken . . . At ride paa en vel tilreden Hest henad den slagne Landevei er aldeles unyttigt, Du kan ligesaa godt sætte Dig i en Gyngestol, - det skulde da være, at Du var ude i en Sneestorm med høi Hat -; men at ride ad en Sti gjennem en vild Skov, naar Slyngplanterne snart ville fange din Hals, snart Hestens Fod, det kan nok fange Din Tanke, især naar det begynder at mørkne. At ride over en Flod, Du ikke kjender, er meget spændende . . . men er Du bleven vaad og tilmed sulten, saa bliver Tanken tam; kun Skade, at Midlerne ere saa ubehagelige . . . Begynder Du saa at frygte for at komme til at overnatte under Guds frie Himmel, hændes det Dig, at Du ved at ride om bliver saa fortumlet, at Du ei kan finde Rede i Himmelegnene, saa optages Du ganske af den ene Tanke at finde det rette Spor . . . At seile er et slet Middel til at kjæmpe med en Tanke, thi Seiladsen overgiver Tankegangen ganske til sig selv. En god Storm og opløfter Sjælen . . . Intet er mere forfriskende end at rydde i en Urskov. Her staae Træerne som i en stor broget Folke-Forsamling og ei som uniformerede Soldater i pynteligt opstillede Regimenter. Du kjæmper for Luft og for Rum, og naar det saa falder, det mægtige Træ, der har modstaaet mangt et Slag, da Lysner det om Dig, og Du aander friere . . . Din Haand er den første, som rører denne Skov siden Skabelsens Dage. Mellem Dig og Skabelsen ligger en tom Tid, ene fyldt af Naturens Historie. Hvor er ikke denne dybe Eensomhed forunderlig . . . Men naar nu Dagens Arbeide er endt, saa kommer det an paa, om Maalet af Arbeide svarer til Maalet af Kræfter, og at man hverken er over- eller underanstrængt. Er dette ikke Tilfældet, saa er der en Mellemtid mellem at være vaagen og at sove, og i denne Mellemtid slippe alle Sjælens Tanker løs og tumle sig kaade mellem hverandre. Men sikker kan Du være paa, at de ende med at række hverandre Haanden og dandse en Runddans om Tanken, som Du flyer. Og saa mane de som Elverpiger din Sjæl til at træde med i Dandsen, til den dødtræt slumrer ind . . . Hvorfor griber Du ikke Tanken . . . Lykkeligt er det Menneske, som har en Tanke, der ganske kan

fylde ham, der kan anspænde alle hans Ævner, udvikle alle hans Kræfter og give hele hans Liv Sammenhæng . . . Var det en enkelt Tanke, saa var det muligt. Men det er en Tvillingetanke. Og disse Tvillinger ligne ikke hverandre som to Draaber Vand; de er hinanden modsatte, saa forskjellige som Nat og Dag . . . Forgjæves har jeg søgt at mægle Fred mellem dem, og opfordret dem til gensidige Indrømmelser. Ofte kan vistnok saadanne Indrømmelser fremme en forstandig Udvikling, men ofte er ogsaa det Modsatte Tilfældet . . . Ved at slaae af paa begge Sider og vedtage Noget, der ligger midt imellem begge, frembringer man ofte Noget, der hverken er Kjød eller Fisk. Mellemting er ofte en Uting . . . Saa har jeg maattet gribe til det sidste og yderste Middel: at mane de stridige Tanker. I gamle Dage slog man en Pæl gjennem de Døde, der ikke vilde forholde sig rolige, men vedbleve at plage som Gjenfærd de Levende. I vore Dage har man . . . gjort den Erfaring, at man kan mane urolige Stemninger og Tanker ved at meddele dem til Andre, ved at offentliggjøre dem. De Tanker, som man ikke selv kan bære, lægger man over paa Publicums brede Skuldre. Sjælen kommer til Ro, naar den ikke længer skal huse dem, naar de ere blevne til selvstændige Væsener, der gaae deres egen Gang gjennem Verden. Saa faae de at klare for sig selv, finde sig i Roes og Daddel, i Fordømmelse eller Bifald, finde sig i . . . at døe Straadøden stille, uændsede, og dersom de blive trykte, da ende den stolte Hu, der i det Mindste har faaet eet Hjerte til at banke uroligt, med at rulles sammen som et Kræmmerhus. - Deres Skjæbne i denne Henseende beroer naturligviis paa, om de enten kun ere Enkeltmands Indfald, der ere opfostrede i et eensomt Sinds lunefulde Tankegange, og som derfor maa visne hen, naar de kommer ud i den offentlige Forhandlings friske Luft-Strømninger, eller om de ere et Udtryk af Tanker, der i Stilhed bevæge sig gjennem Mangfoldiges Sind. - Som der i Havets Dyb gaae Strømninger, usynlige for Menneskenes Øine, saaledes gaar der ogsaa gjennem Folkets Sjæl Strømninger af Tanker og Stemninger, der ikke ændses, fordi de holde sig i det Dybe. Halvt ubevidste, halvt drømmende komme de kun frem i fortrolig Samtale og flye al offentlig Forhandling. Stundom hendøe saadanne Strømninger af sig selv; ligesom de levede ubemærkede saaledes gaae de i deres Grav uændsede. Men stundom hænder det sig, at der skeer et pludseligt Omslag; det Stille og Ubemærkede bryder paa eengang frem for Dagens Lys; det er som et Trylleord var blevet talt, der løfte de slumrende Kræfter; de Forbeholdne blive aabenhjertede, de Frygtsomme blive dristige og med Eet er den herskende Stemning forandret. I Solskin synge Græshopperne, og Luften er fuld

med Sværme af Myg; men i Regnveir vrimler det paa Jorden med Frøer og Tudser . . . Lader mig gaae over til mine egne Drømmerier. Spotter kun, jeg har spottet mig selv. Jeg elsker at være vaagen, at have alle Sjælens Ævner friske, livlige, Villiens lydige Tjener. Og Søvnen elsker jeg, den dybe, drømmefrie, der tager Sjælen i Favn som en Moder og gjenføder dens Kraft, den lette, drømmerige, der saa ofte skjænker os det, som vi inderlig savne og længes efter. Derimod veed jeg ikke, om jeg . . . hader eller elsker den Tilstand, der ligger imellem at sove og være vaagen. Den er stundom ganske eiendommelig. Undertiden kommer der en forunderlig Klarhed ind i Tanken. Den Vanskelighed, som Du forgjæves har brudt Dit Hoved med hele Dagen løser sig undertiden sig selv til den halvt drømmende Sjæls Forundring. Den Tanke, Du har holdt nede hele Dagen, gjør sig stundom fri og spotter Dine Bestræbelser for at jage den bort, thi nu er den Herre. Stundom spiller Indbildningskraften Mester. Da fremstille de forunderligste Billeder og Syner sig for Sjælen. Du veed, at det er Drømmesyner . . . Det maa være mig tilladt at fremføre for Dem et Par saadanne Drømmesyner. Jeg saa to Mænd og hørte dem tale. Undertiden var jeg selv En af de Talende. - Hvad stirrer Du efter udover Havet? "Jeg seer en Røg, det er Røgen af de franske Dampere". - Hvorfor lægger Du Øret til Jorden og lytter? "Jeg hører Drønet af de fremrykkende Skarers Fodtrin". - Hvorfor lyse Dine Øine? "Hævnens Time er nær; kan Du ei høre: nu slaaer Gjengjældelsens Klokkeslag. Mine Øine skulle see dem blive traadte ned i Støvet, der have trampet paa mit Fædreneland. Derfor lyse mine Øine". Siden det stockholmske Blodbad har Ulykken været Danmarks eneste trofaste Staldbroder. Tag et Kort og see. Danmark er blevet mindre og mindre. Nord og Syd have rakt hinanden Haanden . . . Vil der indtræde et Vendepunkt i Danmarks Historie? Vil det fremgaae forynget og gjenfødt? Eller vil dets Dage være talte, og dets Navn kun leve i historiske Minder? "Lader os gjøre vor Pligt, og om det saa skal være, vel, saa lader os døe. Jeg haaber paa Opstandelsen for det Folk, der blev sig selv tro indtil det Sidste". - Men vil Danmark gjøre sin Pligt? Vil det blive sig selv tro indtil det Sidste? Vil det kjæmpe til det Yderste for sin Tilværelse og for i det Mindste at døe med Ære? "Hvorfor vil Du haane dit ulykkelige Fædreland?" - Kan Du huske, alle vare enige om at afstaae Holsten, Lauenborg og hele Slesvig, saavel Nord- som Sydslesvig, da vor Hær var fuldkommen kampdygtig, da vi havde Herredømmet over vore Farvande, da hverken Fyen eller Sjælland var erobret, og da en kraftig Fortsættelse af Kampen aabnede Udsigt til diplomatisk Understøttel-

se? "Hvorfor tier Du?" - "Jeg vil raabe, saa selv Døvstumme skulle høre mig; jeg vil vække Fortvivlelsens Kraft i Folket, saa hvis Fjenden skal arve Danmark, saa skal han kun arve en eneste stor Brandtomt. Jeg vil" - Da hørte vi en Latter, en uudslukkelig Latter, og da vi saae os om, saae vi en utallig Skare af Mænd og Qvinder, Unge og Gamle, der holdt paa hverandre for ikke at falde om af Latter. Men vi bøiede Hovedet og taug. Saa hørte vi en Stemme raabe: "Kommer, lader os drikke et Glas paa gamle Danmarks Velgaaende og Foreningen med vore trofaste Brødre" . . . Krig kan føres paa to Maader, den civiliserede og den fortvivlede. Heraf kommer det da ogsaa, at Besvarelsen af Spørgsmaalet om en Krig til det Yderste kan besvares aldeles forskjelligt, eftersom man tænker paa den civiliserede eller uciviliserede Kampmaade . . . Den uciviliserede, fortvivlede Kampmaade er en anden. Her stikker Manden hellere sin Gaard i Brand, end at den skulde give Fjenden Ly; her kaster han heller Føden i Brønden, end at den skulde stille Fjendens Hunger, og naar saa Sønnerne ere dræbte og Døttrene skjændede, saa tager han Konen i Haanden og Tiggerposen paa Nakken og er nøiet med at døe i en Grøft, nynnende "Danmark deiligst Vang og Vænge". Her tager hele Befolkningen Deel i Kampen; hver Kofte skjuler en Kriger . . . Ja i Drømme ville vi alle kjæmpe med til det Yderste, der kunne gjerne Qvinder og Børn kjæmpe med; og i vore festlige Forsamlinger, naar Lysene er tændte, og Vinen har gjort Hjerterne varme, der gide vi gjerne synge Viser og høre Taler om en Kamp til det Yderste . . . Men i det virkelige og ædruelige Liv forholder Sagen sig ganske anderledes . . . Overbeviis blot vore Borgere og Bønder om, at de, hvis Danmark gaaer til Grunde, ville blive berøvede deres Eiendomme og gjorte til Livegne, og Du skal see, at de ville kjæmpe til det Yderste som fortvivlede Mænd . . . Kjæmpede det russiske Folk ikke for sit Fædreneland? Staaer ikke Moskaus Rømning og Brand som et lysende Exempel paa, hvilke Opoffrelser ogsaa i Nutiden Borgerne kunne gjøre for at frelse Staten? Skulde det virkelig være saa, at de Danske ei skulle kunne elske deres Fædreland saa høit som Russerne deres? Og Russerne staae jo ikke ene. Det er jo ikke et halvt Aarhundrede siden, at Grækerne reiste sig og kiæmpede og tilkiæmpede sig Friheden . . . Husk, hvorledes de spanske Guerillabander optoge Kampen mod Jordens mægtigste Mand, og fik hans stolte Bygning til at vakle. Bøier det danske Folk selv roligt Nakken, da vil Europa see til med Ligegyldighed og sige, at det var et lille Folk, der opfyldte sin Skjæbne, thi det var viet til Undergang. Men der er endnu Gjenlyd i Europa for det fortvivlede Mod, der kjæmper med Udholdenhed . . . Kan det danske Folk ei vedblive at leve, saa vil det dog døe med Ære . . .

(15. december): Jeg beder Dem, glem i denne Stund alle Fortidens store Minder! Vi skulle see Virkeligheden stivt, skarpt og bestemt under Øine, og Fortidens blændende Minder sætte et farvet Glas for vort Blik. Jeg beder Dem, glem i disse Øieblikke Kjærligheden til Deres Fædreland! En Søn, der er Læge, tager nødig sin Fader eller Moder under Lægebehandling; han frygter for, at det vaade Øie skal see Feil, og at Sorgen skal gjøre hans Tanke uklar. Tænk Dem, at Danmark laa paa den anden Side Kloden og var befolket af Japanesere eller Chinesere for saaledes at gjøre Tanken fri for al Paavirkning af Stemning og Følelse . . . Vi ansee det overhovedet for tvivlsomt, om ikke Forsvarsløshed er et bedre Værn end et utilstrækkeligt Forsvar . . . Vi driste os . . . ikke til at benegte Muligheden af, at Danmark vil gaae til Grunde under en europæisk Omvæltning; hvorvel vi ansee det som afgjort, at denne Mulighed bliver større, jo mere vi anstrenge os for at forøge Hær og Flaade. - Lader os, hvormegen Overvindelse det end koster os, sætte os ind i denne sørgelige og smerterige Mulighed! Dersom en saadan Begivenhed indtraf, dersom Danmark slettedes ud af de selvstændige Staters Tal, hvilken Stemning skulde vi da ønske, at Folket maatte bevare, efterat Katastrofen var indtraadt? Historien udtaler aldrig sit sidste Ord . . . Det gjælder om ikke at opgive Haabet, da vil Haabet ikke svigte; Danmark vil atter gjenfødes, om end under Former, der ikke nu kunne forudses og bestemmes. Men hvorledes skal et Folk kunne bevare et saadant trofast, aldrig svigtende Haab? Derved, at man ikke besmitter og vanhelliger Haabet, derved, at man ikke lader en feig Nydelseslyst lulle Sjælen i Søvn med drømmende Tanker om, at naar vi blot efterabe Stormagterne, saa vil nok en dansk Mand blive ligesaa stærk som 30 eller 40 Tydskere. Naar saa dette Drømmeri brister som en Sæbeboble i Prøvelsens og Afgjørelsens Stund, saa indtræder Haabløsheden, thi man har kaldt det for et Haab, der ikke var et Haab, men Sjælens nydelseslystne, sygelige, halvt bevidste og halvt ubevidste Selvbedrag . . . Hvad enten vi derfor betragte hvad der nærmest ligger for, eller vi lade Blikket glide ud i Fremtiden og overveie de sørgelige Muligheder, som den maatte gjemme i sit Skjød, saa forekommer det os, at det maa være indlysende, at man ved at slaae ind paa en ny Vei vilde tilveiebringe den største Sikkerhed saavel for Danmarks Bestaaen som for dets Gjenfødelse. - Jeg har hermed ladet den anden Tanke tale sin Sag saa skarpt og bestemt, som jeg formaaede. Spørge De mig nu: Vil Du indvie Dit Liv til at gjennemføre denne Tanke? Saa svarer jeg bestemt "Nei". Spørge De mig fremdeles: Vil Du da ikke vie Dit Liv til at

gjennemføre den første Tanke, Tanken paa Folkets Reisning til en fortvivlet Kamp? saa svarer jeg ligesaa bestemt: Nei. Spørge De mig fremdeles? Men hvad vil Du da, saa svarer jeg Dem: Jeg? jeg vil Intet. Havde jeg villet Noget, da havde jeg talt paa Rigsdagen og ikke paa Universitetet. Dette Sted er viet Sandheden, og ikke alene Sandheden, men den alvorlige Stræben efter Sandhed, efter at see klart i Naturens og Historiens Love og i alle Lisvforhold. Har Du fundet Sandheden i denne Sag? Nei jeg har ikke fundet den; jeg har søgt den vaagen og drømmende, jeg har arbeidet med Phantasien og Forstanden, med alle Sjælens Kræfter, men jeg fandt den ikke, jeg fandt Tvivlen. Men hvorfor har Du da holdt disse Forelæsninger? I Grunden veed jeg det ikke . . . Jeg fristes til at sige, disse Forelæsninger har gjort sig selv. Jeg begyndte at skrive dem, uden at have besluttet det, og var færdig, førend jeg vidste det . . . Jeg har holdt dem af samme Grund som De tager Chinin; jeg skylder Deres Selvbeherskelse, at Lægemidlet ei har været ubehageligt. Men er det passende, at bruge vore Øren som et Lægemiddel? . . . Dersom det danske Folk vil for Alvor troe paa sig selv og sin Bestemmelse, paa sine Minder og sit Haab, sit Sprog og sin Folke-Eiendommelighed, dersom det holder fast ved denne Tro, hvor haabløst, hvor fortvivlet end Alt seer ud, selv om det gjennem Aarhundreder skulde komme til at sukke under de haardeste Tilskikkelser og Prøvelser, saa vil den Gud, der raader over Folkenes Skjæbne, ei beskjæmme dets Tro, og i Danmark vil det atter blive Dag. Med dette Haab ønsker jeg dem Alle: Glædelig Juul".

Fra mange sider misbilligedes Monrads politiske forelæsninger i høj grad. - *Krieger* betegner dem som "en besynderlig Bekjendelse" (29), som "Fortvivlelsens Udbrud" (30). Ifølge Krieger havde Monrad forandret slutningen af det andet foredrag, som Monrad ikke skulle have nedskrevet i forvejen, og "det er derved blevet lidt mindre grelt"! (31). - Til en vis illustration af den ændring, det trykte manuskript kan være undergået, skal nævnes følgende derfra: "Jeg har holdt [forelæsningerne] af samme Grund som De tager Chinin; jeg skylder Deres Selvbeherskelse, at Lægemidlet ei har været ubehageligt. Men er det passende, at bruge vore Øren som et Lægemiddel?" til sammenligning med et referat af samme i "Dagbladet" 16. december: "Jeg søger en Lægedom, en Befrielse fra mine mørke Tanker ved at udtale dem for Dem, mine Damer og Herrer! Finder Nogen sig krænket ved, at hans Øre saaledes bruges til min Helbredelse, saa beder jeg om Tilgivelse"! - I den udgiv-

ne udgave af foredragene skriver Monrad (32): "I det mundtlige Foredrag afveg jeg vel paa flere Steder fra Manuscriptet, men da det ikke har været mig muligt klart at erindre Afvigelserne, saa har jeg ikke foretaget nogen Forandring i Manuscriptet ved Overgivelsen til Trykken". - *Krieger* fandt (33), at det næppe ville kunne undgås, "at Monrad nu bliver Genstand for skarp Bedømmelse". - *Vedel* beretter (34), at foredragene var "mindre betydende i politisk men desto mere karakteristiske i psykologisk Henseende . . . Der var Rigdom og Konsekvens i Tanken, dyb Følelse for Fædrelandet og rammende Satire . . . og der var vittige Lignelser, stemningsfulde Skildringer og træffende Ord. Men naar man ikke længere befandt sig inden for den Monradske Personligheds og Veltalenheds Tryllekreds, var det ikke vanskeligt at se de svage Punkter i hans Ræsonnement". Endvidere refererer *Vedel*, at Monrad fra da af blev betragtet som "en Mand uden Mening". - *H.N. Clausen* betegner foredragene som "narkotisk Udsæd" (35). - Biskop *Martensen* beretter herom (36), at "Det Hele vidner om et sønderrevet Indre". *E. Collin* skriver (37), at Monrads "Venner ere meget bekymrede over hans Optræden; man seer hvilken uhyre Sorg der siden hiin ulykkelige Tid har gnavet paa ham; Eneboerlivet i Nyseeland har ikke kvalt Erindringen; denne bryder nu frem i Fortvivlelsens uhyggeligste Form: den fjasende". *P.A. Tutein* skriver senere til Monrad (38), at foredragene var "et Product af en melancholsk forbigaaende Stemning".

I "Fædrelandet" slår *Ploug* 17. december fast, at forelæsningerne måtte betragtes som værende udslag af en nærmest sygelig sindstilstand: "At vælge noget af de Systemer, som [Monrad] med et stort Opbud af digterisk Veltalenhed udmalede for sine Tilhørere, vilde . . . noget nær være Vanvid. - Men hvor kan da en saa høit begavet, dannet og erfaren, en saa alvorlig og fædrelandskjærlig Mand som Monrad, der har saa mange af en Statsmands Forudsætninger . . . hvor kan han da for ramme Alvor ville opstille disse Systemer . . . Hvor kan han være bleven saa pint og plaget af en Tvivl, som Ingen uden ubesindige Mennesker og hjælpeløse Fantaster kunne hengive sig i, at han har fundet det nødvendigt at aabenbare den for hele Verden . . . Der er ingen Tvivl om, at Monrad elsker sit Fædreland høit, og at . . . Ingen har følt en dy-

bere Sorg end han over dets Ulykke, og denne Sorg . . . drev ham bort fra Fædrelandet og bevægede ham til at begrave sig i en fjern, halvvild Øs Urskove, for at samle sine Tanker, for at forvinde Smerten, for at vinde ny aandelig Styrke. Det synes nu dog, som om han ikke har fundet, hvad han søgte . . . Det synes . . . som denne Sorg under hans frivillige Landflygtighed har taget en sygelig Retning"!

En ligeledes meget skarp kritik bringer redaktør *Bille* i "Dagbladet". - Om den første forelæsning skriver han 9. december: "Dets eiendommelige Veltalenhed, dets Blanding af Satire og Bevægelse, af Skjæmt og høi Pathos, dets overraskende Slyngninger og lunefulde Arabesker gjøre ogsaa enhver Gengivelse, der ikke er stenografisk optegnet, til en Umulighed"! - Om den anden forelæsning skriver han 16. december: "Det var ulige mindre springende og skiftende i sin Form end det første"! - Den 18. december fortsætter han: "Foredragene, om hvis Karakter selv de bedste blandt de fremkomne Referater kun ufyldestgjørende give en Forestilling, vare nærmest en Art Skriftemaal. Monrad lider af tunge Tanker, han er ikke bleven helbredet for dem ved tre Aars Arbejde i Urskovens dybe Ensomhed . . . Monrads Foredrag . . . var ikke et Ædruelighedens Bad . . . de vare en Malstrøm af stærke Følelser og skiftende Stemninger, i hvilken Taleren selv drev afsted uden Ror eller Kompas, og i hvis Hvirvel hans Tilhørere maatte rives med . . . Haanlig og bitter greb han ind i nogle af Tidens Drømmerier for at udfylde deres Plads med nye Drømmebilleder, udmalede med hele hans Talent for Farvernes Sammenstilling, men ikke varigere eller sandere, for derpaa atter at knuse disse med sin blodige Ironi og tilsidst at efterlade Alt i et Kaos . . . Bogstavelig som figurlig mørknedes det bestandig mere under Foredraget, og da til Slutningen de usikkre, flimrende Lys . . . kastede Talerens store, fortrukne Skygge hen over Væg og Loft, svarede Situationen ganske til Indholdet: Alt var Drøm og Eventyr, Fantasi og Stemning, Villieløshed og onde Anelser . . . For os have disse Foredrag navnlig havt deres Betydning ved det Lys, som de kaste tilbage paa svundne Begivenheder, ved det Bidrag, de yde os til at forstaae Monrads Personlighed og begribe, hvorfor Meget er skeet, som det er skeet. Denne gjennemgaaende Skepticisme,

denne fortærende Tvivl har ikke altid været udviklet hos Monrad til den Højde, hvormed den nu fremtræder; men den har altid spiret i hans Indre, og den har i afgjørende Øieblikke lammet hans Kraft . . . Navnlig møde vi den under Monrads Ministerdiktatur fra December 1863 til Juli 1864. Store Tanker uden fast Tro paa dem, energiske Planer uden tilsvarende Villie, glædende Begejstring neutraliseret af Tvivl - det er det Billede, som vi under de holdte Foredrags Belysning komme til at see af Monrads Styrelse i de skjæbnessvangreste Maaneder af vort Fædrelands Historie"! - Bille fandt i det hele taget, at der over Monrads offentlige optræden siden hans hjemkomst havde været "noget underligt Gjækkende, noget Elveragtigt", således at man "ikke ret faae samtidigt Hold paa Manden og hans Ord".

Det kan formodes, at foredragene har ligget bag *Halls* udsagn - refereret af Krieger 6. januar 1870 (39): "Hall har været uforsigtig nok til at give Kronprindsen det Stikord, at Monrad er gal. [Men] Vedel søger efter Evne at fremholde den anden, den alvorlige Side hos Monrad"!

Den 20. december 1869 skriver fru Monrad til Ada: "Din Fader har overmaade meget at bestille, han corrigerer sine Forelæsninger, skriver sine Prædikener til Julen; og er stødt og rolig som sædvanlig" og ti dage senere: "Monrad er . . . rask trods alt sit Arbeide". - Selv skriver Monrad 22. januar 1870 til Viggo: "Jeg har holdt de politiske Forelæsninger som Bladene have havt meget travlt med at rakke ned. Jeg er i denne Tid beskæftiget med at svare til Høire og Venstre, hvilket morer mig meget"! Således tager han i januar og februar 1870 selvfølende og satirisk skæmtende til genmæle mod pressen i fire artikler (40). - Som motto for disse artikler satte han profetien om Ismaels skæbne (41): "Hans Haand skal være mod Alle, og Alles imod ham, og han skal boe Østen for alle sine Brødre". Fra de fire artikler skal følgende fremdrages:

> "Pressens Udtalelser maa, med nogle faa Undtagelser, vel siges at have været meget ugunstige. Det var mig aldeles ikke uventet. Enkelte Organer have med Begjærlighed grebet Leiligheden til at gjøre personlige Angreb paa

mig. Jeg beklager mig ikke derover. - Hvorfor ikke? Fordi der ofte selv i meget uvelvillige personlige Angreb er Sandhedskorn, som man kan have Gavn af at høre, og fordi usande og uretfærdige Angreb hærde Sjælen til at følge sin Overbeviisning og vedstaae den offentlig med freidig Uforsagthed. Desuden forstaaer jeg en Kunst, som jeg ønskede, alle mine Læsere vare i Besiddelse af, det er Kunsten at brygge Mjød af Malurt . . . I "Dagbladet" Nr. 295 findes følgende Yttringer: "Bogstavelig som figurlig mørknedes det bestandig mere under Foredraget, og da til Slutningen de usikkre flimrende Lys . . . kastede Talerens store, fortrukne Skygge henover Væg og Loft, svarede Situationen ganske til Stemningen; Alt var Drøm og Eventyr, Phantasi og Stemning, Villiesløshed og onde Anelser". Kommer Du nu disse Yttringer paa min Maskine, saa fremkommer der følgende Tanker: "Det er dog mageløst, hvor opmærksomt "Dagbladet" er imod Dig; det skjænker ikke alene din Person, dine Tanker og Stemninger, dine Ord og Gjerninger, men selv din Skygge, ja bogstavelig talt din Skygge sin varme Opmærksomhed. Hvem har hørt, at man bekymrede sig om Luthers eller Napoleons Skygge? Det er dog en mageløs Opmærksomhed. Men det er intet Under, thi Du har været øm og skaansom mod "Dagbladet". Saa gaaer Smilet over til Alvor. Det er "Dagbladets" store Misgreb, at det ikke betragter Menneskene, men deres Skygger; derved har det gjort det nationalliberale Parti ubodelig Skade. Naar Naadens Sol staaer lavt for et Menneske paa "Dagbladets" Himmel, saa kommer han til at kaste disse langstrakte, fortrukne Skygger i "Dagbladets" Spalter, og om disse Skygger hopper "Dagbladet" glad omkring med sit ubetalelige Tivoli-Humeur og raaber: "Hvilke Been! Hvilke Arme!" osv. Saaledes skaber "Dagbladet" disse besynderlige, halvt latterlige og halvt sørgelige Figurer af Grundtvig og R. Nielsen, af Tscherning og Dr. Winther, af J.A. Hansen, min Ringhed og mangfoldige Andre . . . Desuden indrømmer jeg oprigtigt, at det ikke er mig muligt at finde Rede paa mine politiske Venner og Fjender . . . Lader os kæmpe som vore Forfædre kæmpede i Valhal, uden Nag og uden Vrede, skjøndt vi have Pen til Landse og Blæk til Blod. Lader os kæmpe lidt for Kampens Lyst, men meest af Kjærlighed til Sandhed, overbeviste om, at det kun er den rene, skjære, klare, uforfalskede Sandhed, der kan baade Land og Rige. Eller, skulde det forekomme Dem altfor poetisk, altfor drømmende at sammenligne Dem med Valhals Kæmper, vel, saa lader os sammenligne os med de engelske Boxere. De række hinanden Haanden, før Kampen begynder, og naar de saa have slaaet hinanden med knyttet Næve i Næse og Mund, i Mave og Bryst, og Kampen er endt, saa række de atter hinanden Broderhaanden"!

I det følgende års tid var Monrad noget skrantende, blandt andet med "Forkjølelse", "chroniske Hals-Affectationer" og "Døvhed".

Den 19. februar 1870 skriver fru Monrad til Ada: "Det var svært at høre Fader hoste imorges, gid han dog blot ikke er for streng imod sig selv, ja og os Andre med det samme", og den 28. marts: "Monrad . . . trods Hosten, er munter og glad og arbeider ja mindst for to". - Halslidelsen forhindrede ham imidlertid i at prædike - "Jeg er saaledes ifærd med at gaae over i Invalid-Klassen", skriver han 8. maj til Viggo. I begyndelsen af juni skriver fru Monrad (42): "Monrad hoster endnu . . . han seer lidt raskere ud . . . han læser og skriver; men prædike maa han ikke". - *Tscherning* havde i begyndelsen af juni aflagt Monrad et besøg - denne syntes "at være sygelig, han klagede over Brystet, brugte Brøndkure, holdt Hjælpepræst", men at han iøvrigt var "ved godt Mod" (43). Monrad måtte nu holde hjælpepræst. Således skriver han til Viggo formentlig i begyndelsen af juli:

> "Jeg har da maattet stryge Flag, holde op med at prædike og antage en Mand [H.F. Jørgensen] til at prædike for mig. Det er dog godt at kunne Latin. Ultra posse nemo obligatur. Jeg har sat den sidste September som den yderste Termin for denne Mellem-Tilstand. Er jeg ikke rask til den Tid, saa er det rimeligst, at jeg søger min Afskjed. Beslutter jeg mig til at holde Capellan, vil det dog ikke være længere end et Aar. Det er meget kjedeligt at skulle undlade at gjøre sin Pligt og dog gaae oppe og gaae omkring. Jeg skulde ikke undre mig meget, om der ikke er mange i Menigheden, der vil ansee det for Dovenskab, men som sagt ultra posse nemo obligatur. Jeg gjennemgaaer Emser-Curen, som er et sandt Dyreplageri. Mine Lidelser kan du let forestille dig, naar jeg siger dig, at jeg hverken maa ryge . . . ikke heller sove om Dagen . . . Øl maa jeg heller ikke drikke og kun et Glas Viin".

P. Rørdam havde i begyndelsen af juli besøgt ham (44): "Monrads Mod er sjunket; han er bleven saa hæs, at han ikke kan prædike . . . Han tænker paa Fremtiden, hvad Enden skal blive, og han gruer". - Rastløst skriver han til Krieger 24. juli (45): "Jeg er desværre Invalid. Und mig Deres Søgning. Bestil Artikler. Jeg skal levere propert Arbeide. Giv mig Maalet. Jeg kan saa enkelte

Øieblikke bilde mig ind, at jeg gjør noget Gavn". - Monrad var da meget optaget af den fransk-tyske krig (46). Han konfererede herom med Andræ, og i den forbindelse optegner Krieger 4. august (47): "Monrad var da igaar hos Andræ . . . Andræ siger, at han [M.] paa en forunderlig Maade experimenterede frem og tilbage", men få dage senere skriver Monrad til Viggo (48): "Baade Moder og jeg ere fremdeles skrøbelige . . . Jeg selv bruger Piller, Indaanding og synes virkelig at have det meget bedre . . . Hvis jeg blot kunde bestyre Embedet, saa vilde jeg ikke lægge synderligt Mærke til mit Onde . . . Jeg havde ventet, at min nødtvungne Ferie skulde blive rig paa Ideer. Dette er imidlertid langtfra Tilfældet; det forekommer mig, at jeg i aandelig Henseende gaaer tilbage, og at Tankerne holde sig tilbage, naar jeg ikke har Brug for dem". - Den 16. august skriver han til Ada at have det "kjendelig bedre" og 4. september (49): "Jeg er meget bedre og prædiker første Gang idag rigtignok mod Lægens Forbud, der gaaer ud paa, at jeg ikke maa prædike i Vinter, men skulde jeg lyde, maatte jeg tage min Afsked". Samme dag skriver han til Viggo: "Det er gaaet betydelig fremad med mit Befindende".

I en nekrolog over Lehmann skriver Monrad i slutningen af september 1870 bemærkelsesværdigt (50): "En Politiker staaer i et væsentligt Forhold til Tiden; hans Stilling er ikke lidet forskjellig fra Digternes og Videnskabsmandens, hvorimod han deler Kaar med dem, der i religieus Henseende ville paavirke Menneskeheden. Hvad vilde Luther eller Napoleon I have virket, hvis de havde levet hundrede Aar tidligere? En Politiker svømmer ikke om for Dagens tilfældige Strømninger, men at være Bedstefader til en Bevægelse forekommer ham heller ikke at være nogen misundelsesværdig Lod".

Fru Monrad var blevet alvorligt syg og måtte indlægges i hospital. Således skriver Monrad i slutningen af september til Viggo (51): "Den forløbne Maaned har været noget traurig. Moders Ildebefindende har været i stadig Tiltagende . . . Operationen . . . er foretagen. Alt var gaaet godt. Alligevel ere vi alle under et Tryk . . . Jeg selv er ikke fuldkommen rask, men jeg prædiker dog". - Umiddelbart forstemt skriver han til Chr. Richardt 19. oktober

(52): "Livet tynger mig. Emilie har nu været tre Uger paa Hospitalet. Mit Bryst lægger mig Hindringer i Veien for Besørgelsen af mit Embede. Menigheden er mig kjær; jeg vilde nødig forlade den og atter heise Anker . . . Fiat voluntas Dei! Men hvad er hans Villie? See det er Trykket. Jeg begynder at blive træt af at kastes mellem modsatte Tankegange og vilde dog gjerne døe med det Yndlings-Udtryk, jeg havde som ungt Menneske: Kamp og Seir!" - "Moder er nu lykkelig vendt tilbage fra Hospitalet", skriver han 5. november til Viggo - "Jeg selv har havt en temmelig slem Forkjølelse . . . og som i det Hele taget har sat mig noget tilbage. Jeg har det Indtryk at gaae noget paa Pumperne, men saalænge det gaaer paa Pumperne, gaaer det jo ogsaa". Derimod skriver fru Monrad 12. november til Ada: "I Søndags var [lægen] Fenger her, han syntes iøvrigt godt om Monrads kraftige Udseende og tog en Deel af min Bekymring for hans Helbred fra mig". Selv beretter Monrad 4. december til Viggo: "Ikke desto mindre gaaer det godt fremad med mit Befindende; jeg haaber endogsaa at kunne til Nytaar overtage Embedets fuldstændige Bestyrelse, saa at jeg ikke bruger nogen Medhjælp. Det er mig naturligviis en stor Behagelighed . . . Jeg er vel ikke fuldkommen rask". - "Monrad har det stadigt godt", skriver fru Monrad 17. december til Ada. Men ved juletid fik han et tilbagefald af hoste, ligesom fru Monrad skrantede - "saa vor Juleglæde har ikke været ganske ublandet" (53). - Monrad var "meget kjed af den udenlandske Politik" og bekymret for fremtiden. Således skriver han 3. januar 1871 til Allen (54): "Jeg lukker i dette Øieblik [din bog] . . . og takker dig for den Nydelse som Du har skjænket mig i Juletiden . . . Slemt var det, at jeg gjorde Bogens sidste Ord til et Varsel for det kommende Aar: "Mangen bekymret og urolig Time" (55) . . . Jeg prædiker nu i begge Kirker; min Tilstand er ikke lidende, men kjæmpende" [?]. - Til Viggo skriver han fire dage senere: "Efterretningen om, at Niels Christian [Adas mand] nu igjen er rask, har atter bragt lidt Lys i Stemningen. Jeg er bleven . . . Sogneraadets Formand . . . Jeg skulde ikke have noget derimod, naar jeg kun var fuldstændig rask . . . Undertiden er jeg glad ved at tænke mig en Gren af min Æt ovre i et Land, der har en stor Fremtid" (56). - Til C. Ploug skriver han 13. januar (57): "Jeg holder mig endnu oven Vande og

haaber med Forsigtighed at slippe over til Sommeren uden nogen Afbrydelse i min Virksomhed". - Der synes herefter at indtræde en klar bedring i Monrads tilstand. Således skriver han i begyndelsen af februar 1871 til Viggo (58):

> "Hvad mig angaaer, da er det gaaet mærkeligt fremad med mit Befindende, trods den meget strenge Vinter og uagtet jeg prædiker i to Kirker . . . Min Hoste er næsten heelt borte, og min Stemme har næsten ganske gjenvundet sin gamle Styrke . . . Desuagtet maa jeg desværre anerkjende, at jeg begynder at blive en gammel Mand. Jeg rider ikke frimodigt Toure . . . Iøvrigt mærker jeg ikke noget til Alderens Tryk. - Disse Dages store Begivenhed her i Præstegaarden er den, at Biskop Bindesbøll i Nykjøbing er død. Vil man byde mig dette Embede, og skal jeg tage imod det, hvis man byder mig det? Bispegaarden, den øver en uimodstaaelig tiltrækkende Kraft paa Moder . . . For mig stiller Udsigterne sig ikke slet saa lysende. Nu er jeg begyndt at komme i Groning her og nu skulde jeg atter flytte. Der begynder at komme lidt Orden i mine Oeconomiske Forhold . . . At prædike hver Søndag er mig ikke til Besvær, men til Glæde, og jeg sporer ikke nogen Træthed . . . Jeg er valgt til . . . Sogneraadet . . . Denne Blanding af geistlige og verdslige Forretninger tiltaler mig og ligger netop for min Natur"!

Men den 25. februar 1871 modtog Monrad ved Halls formidling (59) udnævnelsen til biskop i sit gamle stift - Lolland-Falsters. - "Hvad der har været det afgjørende for mig er Overbeviisningen, at jeg ikke i lang Tid vil kunne udholde at besørge Gudstjenesten i to Kirker", skriver han da (60). Få dage senere beretter han, at besørgelsen af to kirker i Brøndbyerne ville overstige hans "physiske Kræfter" (61), og fru Monrad skriver 4. marts til Ada: "Monrad har nu næsten formeget at udrette her".

Biskop *P.C. Kierkegaard* gratulerede Monrad i anledning af bispeudnævnelsen (62), hvorefter Monrad meget personligt og umiddelbart noget selvfølende svarer ham 8. marts (63):

> "Deres Brev . . . kom til mig i en mismodig Stund. Jeg havde tænkt at holde Afskedsprædiken den anden Søndag efter Paaske. Men at holde en saadan Prædiken, naar man skal tale om den gode Hyrde, der ikke forlader Hjorden! . . . Hvorfor tager jeg herfra? Fordi jeg ikke troer ret længe at kunne udholde at besørge to Kirker. Jeg er kastet frem og tilbage mellem to Tanker,

den ene: ved at tage bort viser du Mangel paa Tillid til Gud, den anden: ved at blive frister du Gud. Og saa er Enden paa det blevet, at jeg tager herfra med Taarer i Øinene, og siger: Forlad os vor Skyld . . . At udrette noget betydeligt, den Tanke har jeg opgivet for lang Tid siden. Det skal være deiligt at sove stille ind i Frelserens Favn. Kan jeg faae det Udbytte af mit Liv, da er jeg tilfreds. Jeg er nu engang anlagt saaledes, at jeg meget godt kan være uvirksom, men naar jeg kommer i Virksomhed, saa bliver denne deels politisk, deels religiøs. Du kunde udrette langt mere, naar du nu, da du er 60 Aar gammel, gjorde et Valg. Det er fuldkommen rigtigt; men hvad kan Elektriciteten gjøre for, at den, naar den kaldes tillive, altid er baade positiv og negativ? Her i Brøndby hvor en Prædiken og en Artikel er gaaet Haand i Haand, har min Tilstand været normal. Naar jeg har skrevet om Politik, har jeg altid stræbt efter den rene, usminkede Sandhed; og jeg har aldrig angrebet Modstanderens Hjertelag eller Motiver. Det har i det Mindste været mit Maal. Jeg anseer det for urigtigt, at blande Christendom ind i Politiken, men den bør gjennemtrænge Politiken som en skjult Varme som Sandhed og Naade. Dog siger jeg ogsaa her: Forlad os vor Skyld"!

Herefter skriver Kierkegaard til Monrad (64), at der var noget betænkeligt ved denne hans "vedvarende Dobbeltvirken, politisk og kirkelig"!

Den 15. marts 1871 skriver fru Monrad til Ada: "Monrad har igrunden vel meget at gjøre, det gaaer Slag i Slag; han vil jo være færdig her den 16de April". Den dag holdt Monrad sin afskedsprædiken i Brøndby (65):

"Og hermed byde jeg Eder Farvel! . . . Ikke mange Dage har jeg boet i Deres Midte, men Dagene tælles ikke, de veies, og for mig har Dagene været vægtfulde. Sorgen har været tilhuse hos mig, mens jeg levede blandt Eder; paa dette Sted har jeg havt min største Glæde . . . Da slukte Gud min Glæde og tog Ordet fra mig. Det var en af mit Livs haardeste Prøvelser. Dog I bare over med min Skrøbelighed, og Gud gav mig atter Stemme til at prise hans Naade og Barmhjertighed . . . Nu drager jeg fra Eder, men et Baand, stærkere end Døden, vil binde os sammen, det er Kjærligheden til vor Frelser . . . Saa mindes ogsaa stundom mig i Eders Bønner. Naar min Sjæl da føler sig saa underlig let og glad, den veed ei selv, hvorfor da vil jeg sige: "det er mine Venner histovre, der have bedt for mig, at Glæden over Dig,

o Gud, ei maa vige fra mig, nu Haarene graane, og Kræfterne tage af"!

Monrads betydning som prædikant i Brøndby sogn skulle blive stor. Hans tilhørerskare talte også en kreds af unge teologer (66). I 1871 udsendte Monrad en samling af de prædikener, han havde holdt for menighederne i Brøndbyerne, og til hvem den var tilegnet "med Tak for den Velvillie, hvormed de have fredet om mit Liv i deres Midte". Prædikensamlingen betegnede Monrad selv som "sit Testamente", hvori han havde udtrykt sin "Overbeviisning med Hensyn til Christendommen", ligesom han betragtede den "som det hele aandelige Udbytte" af sit liv (67).– Meget træffende, kan det siges, spørger en anmelder (68): "Men er det ogsaa denne samme Mand, som vi kjender saa godt fra Folkethinget . . .?" - En af Monrads tilhørere var præsten *H. Fenger*, der beretter om sit indtryk (69): "Monrad virkede hypnotiserende paa mig. Den svære Skikkelse og den spæde noget læspende Stemme kontrasterede og overraskede, men ikke mange Sætninger havde han talt, saa var jeg fangen, betaget, ført med og vilde og turde ikke miste eet Ord, som faldt fra hans Læber". - En anden tilhører var forfatteren *N. Bøgh*, som giver følgende fantastiske beretning herom (70):

"Vi stode Alle paa Kirkegaarden, da en aldeles utrolig rædsom gammel Karosse kom kjørende og holdt nede ved Laagen . . . og ud kom Monrad med et Livligt: "Sikken et dejligt Vejr det er idag!" Han havde Storkorset paa Præstekjolen, og denne Pragt stak af mod Vognen og Omgivelserne. Han kom op over Kirkegaarden og hilste paa Alle, som stod der . . . Lidt efter gik vi ind i Kirken . . . Monrad . . . gik for Altret. Han prædikede den Dag over Mariæ Bebudelse - en Prædiken, som senere er trykt i hans Postil (71), men ikke ganske som vi hørte den; jeg har i det Hele ved at sammenligne *de* af hans trykte Prædikener, som jeg har hørt ham holde, bemærket at han improviserede meget paa Prædikestolen, og *det* var tit det Bedste . . . Modsætningerne i hans Foredrag vare meget stærkt fremtrædende: snart var han konverserende, næsten spøgende, næsten leende, og Stemmen havde da dette lidt lespende, lidt sødlige og dog noget skarpe nede fra Halslydene; strax efter, i unaturlig hurtig Overgang, hævede han sig til den vældigste Patos med mægtige Orgeltoner i Lyden, og man troede da ikke rigtig paa Ægtheden deri; den første Maade syntes at være ham langt mere naturlig. - Den lille, usle Kirke, Bondemenigheden, den landlige Fordringsløshed - alt

Dette stod i stærk Modsætning til den overlegne, næsten mægtige Personlighed, den høje Dekoration og den - som det syntes - teatralsk beregnede Veltalenhed"!

Prædikenerne skildrer ofte foreteelser i sjælelivet *så* intenst og *så* nuanceret, at der også *må* ligge *selvoplevede* stemningstilstande til grund herfor. Følgende uddrag skal anføres (72):

"Alle ere enige om, at det er vanskeligt tilfulde at forstaae den menneskelige Sjæl, ja at vort eget Sind er os uudgrundeligt". - "Naar jeg skulde sammenligne det menneskelige Sind med Noget, da forekommer det mig, at det store Hav er det mest træffende Billede. Snart er dets Overflade stille, og det løfter og sænker sig sagte som den Sovendes Bryst; snart kruses det let af den svage Luftning, snart hæver det sig for Stormen i vilde Bølger. Men det er kun paa Overfladen, at der er en saadan Ustadighed og Foranderlighed; dybere nede har Havet sin Strøm, der gaaer fort ustandset, upaavirket af Storme og Uveir . . . Saalænge vi leve her, kan det ikke være andet, end at vor Sjæl er underkastet mange forskjellige Stemninger; snart fyldes vi af Glæde og snart af Sorg, snart af Haab og snart af Frygt . . . Har din Synd aldrig trykket dig saa haardt, saa du fristedes til enten at drukne din Sorg i Letsind eller at overgive din Sjæl til Fortvivlelse". - "Har du aldrig i dit Liv havt lyse, hellige Øieblikke, i hvilke din Sjæl løftedes over Jordens Synd og Sorg og Jammer, i hvilke et nyt Liv rørte sig stærkt og mægtigt hos dig". - "Derfor see vi en evig Afvexlen, en evig Omtumlen fra den ene Stemning til den anden i Menneskets Sind; Smiil følger paa Taarer, og Taarer paa Smiil; snart bemægtiger en Forsagthedens Aand sig Sjælen, snart er Hjertet frit og freidigt. Jubel og Fortvivlelse følge stundom hinanden i korte Mellemrum". - "Det er en stor Kunst . . . at berede sig en lys Alderdom, naar Dagene komme, der ikke behage. Af dem, til hvem dit Hjerte var knyttet, gik efterhaanden den Ene bort efter den Anden, og vanskeligt faaer man nye Venner, naar Alderdommen indfinder sig. Store Omslag indtræde i Tidens Opfattelse og Anskuelser; du forstaaer ikke Tiden, og den forstaaer ikke dig; du kan godt mærke, at man begynder at betragte dig som et forgjemt Menneske, der har overlevet sig selv. Saa kan du føle dig saa eensom. Saa indfinder sig den ene Svaghed efter den anden, Kræfterne tage af, Dagen bliver saa glædesløs, Natten saa lang og søvnløs". - "O Menneske, hvis det skulde falde i din Lod at have Øieblik, i hvilke du føler dig forladt af Menneskene og af din Gud, i hvilke du raaber til din himmelske Fa-

der og dog synker dybere og dybere i Mørket; da tænk paa din Frelser og overgiv dig ikke til Fortvivlelse, men lær at tie og bie, thi sandelig Guds Naade skal atter oprinde for dig!" - "Hvis du engang skulde føle dig nedtrykt og forsagt, hvis din Sjæl skulde være saa tung af Tvivl og Mismod, at du ei formaaer at hæve den til Gud, da er det en velsignet Tanke, naar Du kommer ihu: der er Een som beder for dig; han, Verdens Frelser, beder for min Sjæl". - "Du arme Sjæl, lad dig ikke skuffe, skønt du tykkes dig at være saa underlig forladt. Din Bøn var dit Nødanker; du kastede det ud, men det naaede ei Grunden; du mærker, at du driver for Tvivlens Strøm mod Fortvivlelsens Skjær". - "Hænder det dig aldrig, at du kan faae en saadan Modbydelighed for Verden, at du fristes til at trække dig bort fra den og indeslutte dig i dig selv . . . Saa ledes du ved dig selv, som du ledes ved Verden, og Livet bliver dig en Byrde". - "Du flyder som et Vrag om i Livet; din Kraft er brudt, dit Haab er tilintetgjort, gid Stunden var nær, da du skulde synke ned i det mørke Dyb". - "Som et Landskab tager sig ganske forskjelligt ud, naar Himlen er bedækket eller skyfri, naar Solen staaer lavt eller høit, saaledes vil din egen Sjæl forekomme dig saare forskjellig efter din Stemning". - "Og ei er der paa Jorden noget Menneske, uden at han har havt enkelte Øieblik, og stundom desværre lange Tider, i hvilke hans Hjerte er koldt for Velsignelsen". - "Hvilket Skjold have vi dog ikke i Herrens Bøn mod alle de urolige Tanker, som vor syndige Skrøbelighed fremkalder hos os! Hvor kan ei Bønnen: "Forlad os vor Skyld, som vi forlade vore Skyldnere", give det ængstede Sind Trøst og Hvile!" - "Naar det hændes dig, at din Sjæl er sænket i Modløshed, naar det staaer for dig, som var du forladt af Gud og alle hans hellige Engle, som om al din Kamp havde været en Udsæd uden Høst, og som om Naaden fjernede sig længere fra dig, jo flere Dage og Aar du tæller, naar det staaer for dig, som maatte du sige til Fortabelsen: "du er min", og til Forskydelsen: "dig tilhører jeg", da kast dig ind i Bønnen og klyng dig fast til Ordene: "Min Fader, min Fader", og slip dem ikke, indtil Gud atter lader Haabet lyse i din Sjæl". - "Fordyb dig i dig selv! I dit eget Hjerte røre Afgrundens Kræfter sig". -"Og hvor kan dog ikke det menneskelige Hjerte være som tilfrosset; al Varme kan stundom være veget fra det, saa det bliver koldt ved Tanken paa Gud og hans Naade og ligegyldigt for Næsten!" - "En underlig Ting er det menneskelige Hjerte; hvor vanskeligt er det dog ei at forstaae vor egen Sjæl! Betragt Perpendiklen i et Uhr, og see, hvorledes den svinger uden Ophør saa til Høire, saa til Venstre; saaledes svinger dit eget Hjerte snart mod Forsagthed og Mistrøstighed, snart mod Trods og Hovmod". - "Paa saare mange Menne-

sker hviler der et Tryk, stundom kjendt af Mange, stundom ukjendt af Alle, et Tryk, der kan følge et Menneske hele Livet igjennem . . . Du strider ei imod, du kaster ei Sorgen fra dig, men du bøier dig ned, tager den op, lægger den paa dine Skuldre, og bærer den som en Byrde, der tilhører dig". - "Hvem har sagt dig, at du skulde være i de Lykkeliges Tal? Hvor staaer det skrevet, at du ikke skulde høre til Jordens kummerfulde Børn? Snart kommer Sorgen som et Slag, der knuser din Lykke, snart som en bidende Vind, der afsvider dit Hjertes Glæde, snart er det ikke en enkelt stor Begivenhed, men en Hær af Smaa-Bekymringer, hvoraf vel hver enkelt ikke er svær at overvinde, men som dog ved deres store Mængde have Magt til at undergrave Sjælens Tilfredshed. Men hvad enten nu Sorgen kommer under den ene eller anden Skikkelse, saa fly den, hvor du kan, jag den fra dig, hvis du magter det . . . Men hvis du hverken kan undgaae Sorgen eller overvinde den, saa har du dog et Middel, hvorved du kan blive dens Mester. Naar du seer din Sorg komme, da vend dig ikke fra den, men hils den, og byd den velkommen i Guds Navn. Saaledes tager du dit Kors, og lægger det paa dine Skuldre". - "Som Skyer drive hen over Himlen, saa den snart er tilhyllet, snart solbestraalet, saaledes afløser Glæde Sorg, og Sorg atter Glæde i Menneskets Sjæl". - "Sorgen over Synden er Menneskelivets dybeste Kummer, og af alle Taarer ere Angerens de bittreste". - "Men ei forvexle du Længsel efter Gud med Livslede, thi de ere saa forskjellige som Nat og Dag. Naar din Gjerning ikke lykkes, naar efterhaanden Kræfterne tage af, og den ene Svaghed indfinder sig efter den anden, naar du er træt af at sørge og kjæmpe med Livets Møisommeligheder: da kan du stundom overfaldes af en saadan Lede og Modbydelighed ved Livet, at du ret inderlig kan ønske at faae en Ende paa det Hele"!

Sammenfattende tegner der sig også i det omhandlede tidsrum *et uroligt og vekslende Monradbillede*. Man fandt, at han var et *"mærkværdigt"* og *"besynderligt"* menneske. - Han er straks fra hjemkomsten meget aktiv. *Selvfølende stemningsfuldt* taler han ved Regensfesten. Han bliver politisk skribent, aflægger en lynvisit i Paris, søger (og får) embede som sognepræst, aflægger en *"mageløs"*, *stemningsfuld* tiltrædelsesprædiken umiddelbart indeholdende en ret så ejendommelig hentydning til landets skæbne, og på samme tid indleder han en *ironisk* artikelserie mod dyrlæge Jensen (73), og endelig skriver han manuskriptet til de ligefrem *berygtede* fore-

drag *"Politiske Drømmerier"*, således at Krieger måtte nære frygt for, at han *"arbeidede omkap med Vanvidet"*! - Melankolske træk kan såvidt ikke umiddelbart påvises. Der er snarere tale om *let til moderat løftet stemning(er)*. Selve foredragene ville man kunne betegne som en opførelse af et velindstuderet, uhyggeligt politisk drama tagende alle virkemidler i brug. Ingredienserne har været "eiendommelig Veltalenhed", "Satire", "Skjæmt" og "høi Pathos" samt "en Malstrøm af stærke Følelser og skiftende Stemninger". Enhver gengivelse deraf, der ikke var "stenografisk optegnet", var en umulighed. *Alene* samtidens skildringer og bedømmelser heraf synes at kunne lade formode, at man nu har betragtet Monrad som *en (halv)syg eller gal mand*. - Det er næppe udtømmende, når *Nyholm* i sin vurdering af foredragene skriver (74), at det er "aldeles uberettiget" at opfatte dem som "fjasende", men at han hermed nok har villet tvinge folket til at drage konsekvenserne af folkeviljen. Heller ikke er det dækkende, når historikeren *E. Møller* karakteriserer foredragene som udtryk for en *"Hævnpsykose"* (75). - Da Monrad nedskrev foredragene, kan man selvsagt ikke udelukke, at han har været i en let til moderat løftet stemning. Foredragene med deres stemningsfulde, selvfølende associationsrigdom kan være ét udtryk herfor. Men samtidens bedømmelser kan absolut også tolkes i den retning. *Patografisk* skal man herefter fremføre det synspunkt, at det er en *manio-depressiv Monrad*, der taler, og at netop det må anses som en *nødvendig* forudsætning for forståelsen heraf. Derimod kan man ikke sikkert vurdere, om han med foredragene (i talende stund) ikke længere har været i sin habituelle psykiske tilstand. - Umiddelbart efter foredragene foreligger der et udsagn fra fru Monrad om, at Monrad var "stødt og rolig som sædvanlig", og at han var "rask trods alt sit Arbeide". - Monrad fandt, at pressen havde haft "meget travlt med at rakke ned" på hans foredrag - det "morer mig meget" at svare "til Høire og Venstre". Hans svarartikler røber ligeledes tegn på øget selvfølelse, og umiddelbart kan man antage, at han har været i *let til moderat løftet stemning*. Tankevækkende er det, når fru Monrad herefter skriver, at "gid han dog blot ikke er for streng imod sig selv, ja og os Andre med det samme". Lidt senere beskriver hun ham som "munter og glad" og arbejdende "ja

mindst for to". - I det næste års tid har Monrad været *fysisk* skrantende. I det samme tidsrum kan hans stemning ikke sikkert bedømmes, men der synes dog umiddelbart flere gange at have været tale om en *vitalitetsnedsættelse*. Af særlige ydre omstændigheder skal hustruens sygdom og operation medtages i vurderingen, men disse kan dog næppe forklare den forstemning, som der er tegn på hos ham i oktober 1870, da han var "træt af at kastes mellem modsatte Tankegange". Noget dunkelt men tankevækkende er hans udsagn fra januar 1871 om at være "kjæmpende". Har Monrad fra omkring efteråret 1870 været let og vekslende nedtrykt, er der imidlertid fra omkring februar 1871 tegn på, at han nu atter har været af *lys* stemning. Han taler nu ikke længere om på grund af svageligt helbred at måtte søge sin afsked. Tværtimod søger han (og får) ansættelse som biskop i sit gamle embede, og efter en umiddelbart selvfølende afskedsprædiken til Brøndbymenighederne bryder han op atter en gang!

En *ejendommelig* modsætningsfyldt vekselvirkning udøves af Monrads *politiske tirsdagsartikler* og hans *søndagsprædikener*. - Artiklerne er ikke sjældent præget af en fin, underfundig, skæmtende og ironisk undertone. - Derimod haves i prædikenerne uden tvivl ofte væsentlige skildringer af *selvoplevede* stemningstilstande. - Træffende er det, når *Hauge* konkluderer (76), at prædikenerne undertiden rummer "mere Psykologi end Forkyndelse . . . [og at] i Konsekvens af denne stærke psykologiske Interesses helt personlige Udspring ligger det da ogsaa, at vi bag Monrads Prædikener mærker en personlig Baggrund . . . Han kendte ikke blot Menneskelivet udefra. Talrige Steder i hans Prædikener og Taler vidner om, hvordan han ogsaa kendte det indefra. Det var han naaet til ikke først og fremmest ved at iagttage andre, men ved at iagttage sig selv, og hvad der rørte sig i hans egen Sjæl". Det samme synspunkt gør *Nyholm* gældende (77): "I Skildringen af Sjælens indre Liv ligger Prædikenernes egentlige Tyngdepunkt . . . ogsaa helt præget af Monrads Personlighed". - Prædikenernes tema ufortalt er Bøghs karakteristik af Monrads *prædikenstil* særdeles tankevækkende! Træk, der er *karakteristiske* for den manio-depressive formkreds (måske *især* det cyklotyme), synes således *umiskendelige!*

Henvisninger og noter:

De refererede familiebreve beror i Monrads arkiv, med mindre andet er anført. En større del heraf er trykt i S. Hauge: D.G. Monrad, Breve, 1969, 462 pp.

1) 22.4.69.

2) Krieger IV, 264 (30.4.69), 265.

3) Idem.

4) 3.5.69. Cf. "Dagbladet" 3.5. og 7.8.69. Cf. K. Fabricius: Regensen gennem Hundred Aar, 1923, 227.

5) Til kammerherre Quaade, gengivet efter Aa. Friis: Det Nordslesvigske Spørgsmaal, II, 1925, 239.

6) De såkaldte *tirsdagsartikler* fra 15.5.69 til 30.4.71, senere udgivet som "Politiske Afhandlinger" 1869-71.

7) Krieger IV, 270 (11.7.69).

8) Politiske Afhandlinger, I, 6.

9) Cf. Trap III, 179: "Den præstelige Virksomhed var den der mest af alle havde tiltalt ham, anførte Monrad i sin Ansøgning".

10) Gengivet efter Det Nordslesvigske Spørgsmaal, II, 259 (27.6.69).

11) Krieger IV, 269 (7.7.69). Cf. Monrads rejseskildring i Politiske Afhandlinger I, 83 f.

12) Udateret - efter indholdet at dømme skrevet ultimo juli, Monrads arkiv.

13) Ikke identificeret.

14) Gengivet efter "Breve fra og til Chr. Winther", 1888, 177.

15) Til Quaade 26.7.69, gengivet efter Det Nordslesvigske Spørgsmaal, II, 263.

16) Til Hanne [?] 4.7.69, venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche.

17) 3.8.69, cf. idem 7. og 18.8.69.

18) D.G. Monrad: Prædikener, 1871, 397 ff.

19) Politiske Afhandlinger I, 97-111, 119-139.

20) 6. og 7.8.69.

21) 7.8.69, cf. idem 18.8.69.

22) Gengivet efter Martensens Breve III, 41 f.

23) Holten 154.

24) Trykt i "Dagbladet" 18.8.69.

25) Krieger IV, 269 f.

26) 23. og 24. november 69.

27) Om politiske Drømmerier, 1870, 3-68.

28) Vedel, 1904, 970 f.

29) Krieger IV, 311 (8.12.69).

30) Krieger til B. Duncker 2.1.70, gengivet efter Danske Magazin 7, VI, 361. Duncker svarer 14.3.70 (Danske Magazin 7, VI, 367): "Monrad er mig person-

lig bekendt og har vist mig overmåde megen velvilje. Men jeg kunde banke ham for disse Drømmerier. Lad ham ligge og drømme således så meget han vil! men komme frem og holde foredrag og så lade trykke sådan pøjt, det er dog for galt. Det beviser for mig to ting, som jeg egentlig altid har vidst, det ene at Monrad aldrig har været nogen statsmand men altid kun en åndrig teoretisk drømmer, det andet at den personlige forfængelighed er hans herskende lidenskab. Det er skammeligt af en sådan mand således at forvirre folket".

31) Krieger IV, 319 (30.12.69).

32) Politiske Drømmerier, 3.

33) Krieger IV, 314 (16.12.69).

34) Vedel, 1905, 373 f.

35) H.N. Clausen: Optegnelser om mit Levneds og min Tids Historie, 1877, 533.

36) Til Gude 11.1.70, gengivet efter Martensens Breve, III, 46.

37) Til H.C. Andersen 10. februar 1870, H.C. Andersens Brevveksling med Edv. og Henr. Collin, 1936, IV, 137 f.

38) 7.4.70, Monrads arkiv.

39) Krieger IV, 321. Cf. Personalhistorisk Tidsskrift 12, III, 1945, 148.

40) Politiske Afhandlinger, II, 41 ff. (13.1., 18.1., 25.1. og 7.2.1870).

41) 1. Mosebog *16,12*.

42) 8.6.70 til Ada.

43) Gengivet efter Stavnstrup 291.

44) 2.7.70 til fru Lindholm, gengivet efter Rørdam: Levnedsbeskrivelse og Brevveksling, 373.

45) Gengivet efter Danske Magazin 7, III, 263 f.

46) Nyholm 335 ff.

47) Krieger V, 51.

48) 7.8.70.

49) Til en ven [?], venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche.

50) 20.9.70, Politiske Afhandlinger, I, 377.

51) Udateret - efter indholdet at dømme fra ultimo september 70.

52) N.k.S. 3688 4°.

53) Monrad til Viggo 7.1.71.

54) Venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche.

55) C.F. Allen: De tre Nordiske Rigers Historie, 4, 2. Afd., 540.

56) Monrad skriver 4.9.70 til Viggo: "I dette Øieblik kunde jeg ønske at boe i Ny-Zealand, thi Aandedraget vil blive tungt i Danmark under preussisk Overvælde [efter Sedanslaget 2.9.70]".

57) N.k.S. 3316 4°.

58) Udateret - formentlig skrevet primo februar 71. - Biskop Bindesbøll døde 30.1.71. Brevet nævner fru Monrads nevø, *Otto Petersen*, der i nogen tid var læge for hende. Monrad korresponderede med ham fra 1871 til 1882

(N.k.S. 4747 4°). Korrespondancen indeholder umiddelbart intet af Monrad-patografisk betydning.

59) Hauge 154.

60) Til G. Buschs enke 26.2.71, D.k.B., (Nyere Breve D.).

61) Til bispinde Bindesbøll 1.3.71, N.k.S. 4619 4°

62) Hauge 155 note 21.

63) N.k.S. 3174 4°, trykt hos Hauge 155 f.

64) 25.-26. marts 71, Monrads arkiv.

65) D.G. Monrad: Prædikener, 1871, 261 ff.

66) Cf. Stavnstrup 291 f.

67) Monrad til Viggo ultimo september 71 og 3.5.72.

68) Gengivet efter Stavnstrup 292.

69) H.M. Fenger: Erindringer fra Mit Liv, 1925, 123.

70) Personalhistorisk Tidsskrift 12, III, 1948, 140 f. (optegnet i 1885).

71) Prædikener 202 ff., holdt marts 70 eller 71?

72) Idem 1, 2, 7, 35 f., 39, 44, 48, 70, 78, 87, 123, 127, 215, 350, 353 f., 365, 384, 405, 415, 428 f., 496, 498, 529.

73) Cf. Nyholm 318-326, Stavnstrup 297 f.

74) Nyholm 334 f.

75) E. Møller: Helstaten II, 193.

76) Hauge 179 ff., 184.

77) Nyholm 343, 345.

Kapitel 25

ANDEN BISPEPERIODE 1871-87

Ved sin tiltræden som biskop i Lolland-Falsters stift udsendte Monrad - 19. april 1871 - følgende hilsen til stiftets gejstlige (1):

> "Skjøndt en halv Menneskealder er forløben, siden jeg forlod Lolland-Falster, saa nærer jeg dog det Haab, at Erindringen om min tidligere Virksomhed ikke er saa sporløst forsvunden, at jeg ei skulde kunne antyde Fremtiden ved at pege tilbage til Fortiden. Jeg har i Mellemtiden været underkastet mange forskjellige Skjæbner og Livs-Omvexlinger . . . Jeg tilstaaer, at jeg nu føler mig underlig fattig ved at have forladt en Menighed, der var bleven mig inderlig kjær; tør jeg haabe at møde en Velvillie rig nok til at fortrænge denne Følelse? Hvis det blev gjengivet mig, hvad jeg besad for 17 Aar siden, da vilde dette Haab opfyldes"!

Præsten *L. Koch* beretter (2): "Jeg kom til Nykjøbing samtidig med at Monrad anden Gang blev Biskop . . . I den første Tid . . . førte han et meget selskabeligt Hus . . . Han er vel utvivlsomt den mærkeligste Mand, jeg er kommet i Berøring med"!

Kort tid efter sin tiltræden lod Monrad sig til nogen undren opstille til folketinget i Helsingørkredsen. Således skriver *"Fædrelandet"* 28. juli 1871:

"At Monrad ikke har kunnet vente [sæde i landstinget], at han derimod vil benytte den første Leilighed til at komme ind i Folkethinget, det har overrasket os, og det ikke glædelig; thi det tyder paa, at hans Udvandring ikke har skaffet ham den Lægedom, han søgte, men at hans urolige Travlhed, der aldrig har kunnet tilfredsstilles ved en enkelt eller enkelartet Virksomhed, hans Lyst til bestandig at ville have Hoved og Hænder fulde af alslags Sager - at den er i Færd med at blive til en Sygdom. Hans Tale ved Prøvevalget (3) bestyrker denne Frygt; thi ligesom Artiklerne i "B.T." rører den ved Alt og siger intet Bestemt om Noget . . . [I folketinget] vil Monrad - som det altid har været hans Skrøbelighed - begynde med at kokettere med Alle, og især med dem, han betragter som Modstandere"!

"Fædrelandet" refererer hans tale på valgdagen 2. august (4):

"Biskop Monrad . . . udtalte sig omtrent saaledes. "Se, der kommer den Drømmer! Saaledes begyndte nylig en Bladartikel om Valget . . . Om hvem sagdes disse Ord: "Se der kommer den Drømmer!" . . . [Monrad var blevet betegnet som en drømmer] Disse Ord bleve oprindelig sagt om den uskyldige Josef, der senere kom til at spille en stor Rolle i Historien. Han vilde ikke anmasse sig den Tillid, der ligger i disse Ord, men kunde han udrette kun en Hundrededel af hvad Josef udrettede, da vilde han have udrettet meget for Land og Rige. Han vilde indrømme, at han fra Ungdommen havde havt sine Drømme; han havde drømt om Friheden og arbejdet for den med Opoffrelse af sine bedste Kræfter. "Saa længe Grundloven erindres, vil ogsaa mit Navn erindres". Og han havde endnu sine Drømme . . . Man vilde knytte Danmarks store Tab til hans Navn . . . Man havde bebrejdet ham, at han forlod Danmark, men dengang var der ingen Fare for Danmark og han troede ikke, han kunde udrette Noget . . . Man sagde, at han var en farlig Mand, at han vilde forbinde sig med J.A. Hansen for at blive Minister, at det var det eneste, han vilde, da han plagedes af Ærgjærrighed . . . Det forekom ham, at Rigsdagens Forhandlinger bleve trukne noget i Langdrag . . . og var det da underligt, at han ligesom en Maskinmester, naar Maskinen ikke rigtig vilde gaa, havde Lyst til at se, om han ikke kunde faa den frem"!

Også *"Dagbladet"* måtte tage afstand fra Monrads opstilling til valg (5): "Medens Biskop Monrad den ene efter den anden Gang forsikkrede, at han aldrig troede slet om sine Modstandere, at han aldrig tillagde dem slette Motiver, at han vidste at bevare den

Sjælens Ro og Klarhed, paa hvilken han netop som gejstlig Mand maatte sætte særlig Pris, ved at troe det Bedste om Andre, saa vrimlede hans [valg] Tale i Virkeligheden af Sigtelser imod dem, der vare imod ham eller imod hans Valg. De sammenlignedes med Josephs "ondskabsfulde og misundelige" Brødre, med den gale Mand, som spyttede omkring sig, han frakjendte dem Ridderlighed og beskyldte dem for Bagvaskelser omkring i Krogene . . . En Mand som Monrad burde være langt hævet over saadanne Smaaligheder, hvoraf hans Tale indeholder altfor mange; at han ikke har kunnet afholde sig fra dem, vidner om en i høi Grad pirrelig Sindsstemning. - Disse bittre Udfald og adskillige lidet smagfulde Forsøg i Retningen af det Morsomme og Sarkastiske maatte gjøre en uheldig Virkning paa Tilhørerne . . . Han er ikke ophørt at være en "Drømmer", og han er en farlig Drømmer . . . Skulde den Tid komme, da Tvivlen og Usikkerheden virkelig have udraset i denne dybt bevægede Sjæl, hvis store Begavelse vi Alle ere enige om at anerkjende, da vil han ogsaa finde sin Plads i Rigsdagen og bringe sine storslaaede Tanker og sin fremragende Personlighed tilbage til det politiske Liv"!

Monrad blev imidlertid ikke valgt ind i folketinget. Nogle dage senere beretter *Krieger* (6): "Monrad synes nu at være ganske i Ligevægt". Selv skriver Monrad (7): "Jeg er faldet igjennem ved Valget i Helsingør . . . Jeg har nu den Fordeel, at jeg med rolig Samvittighed kan nyde min politiske Uvirksomhed. Der vare forskjellige Kræfter, som sloge sig sammen og bidroge til, at jeg faldt igjennem". Han fandt det iøvrigt "pudsigt, at Grundlovens Forfatter er falden igjennem" (8).

Den 9. september 1871 døde fru Monrad efter flere års sygdom, som havde givet Monradfamiliens liv "en vis mørk Colorit" (7). "Moder er ikke mere", skriver Monrad til Viggo (8), så "mit Liv er blevet saa underligt tomt . . . Med Moders Smiil og venlige Ansigt er det, som om mit Liv kommet til at mangle Olie", og to uger senere skriver han til Ada: "Mine Forretninger ere begyndte . . . Men naar jeg saa kommer hjem, saa er Hjemmet saa underlig tomt . . . Mine Tanker vender atter og atter tilbage til din Moder. Man kan godt være glad, om man er bedrøvet".

Noget mismodig eller bedrøvet skriver Monrad 6. november 1871 til Viggo: "Min største Vanskelighed er det at bevare Livslysten usvækket. Det er jo en Lyst, som man ikke kan tage af sig selv, men som kommer og gaaer efter Behag. Naar den er borte, saa er der ikke Noget, som man glæder sig [over], thi Glæden over dem, som man har kjær, forvandler sig til en Medynk med dem over, at de maa leve. Sorgens Høitid er Smerte og Taarer eller rettere, det, at Øiet bliver vaadt. Dens Hverdag er derimod Livslede. Underligt er det, hvorledes Mindet blegner; de første Dage, ja de første Uger var det, som Moder var mig ganske nær . . . nu er det egentlig først som om hun havde forladt mig, og nu føler jeg mig forladt. Nu maa man see at gribe om Livet for at det ikke skal slippe bort; jeg veed jo ikke, hvor mange Aar, jeg endnu kan have at leve. Jeg er nu færdig med Correcturen af mine Prædikener. Dette Arbeide har været mig til stor Opmuntring. Men nu er det endt, og nu er det ligesom Glæden over det var forbi . . . Iøvrigt har jeg lagt Mærke til, at det næsten altid er Tilfældet, at jeg naar jeg har endt et større Arbeide, overfaldes af en vis Tomheds-Følelse. Er det nu ikke underligt, at idet jeg har skrevet til dig . . . saa er det, ligesom det Tryk, der hvilede over mig, da jeg greb Pennen, er veget fra mig, og som om jeg følte mig lettere i Sindet. For Følelse af Lykke er Livsglæden den første Betingelse; uden den nytter alle Livets øvrige Goder intet"! - Få dage senere prædikede han over temaet: "Hver skal bære sin egen Byrde". "De store selvbehagelige Tankers Byrde" skriver han (9).

Umiddelbart lys i stemning skriver han i december 1871 en nytårshilsen til J. Gomard (10): "Glædeligt Nytaar for Dem og Deres, de nære og de fjerne! Sundhed i Legemet, og Sundhed i Sjælen, Glæde i Hjertet og Glæde i Hjemmet! Bag Dem Mindet om Guds Kjærlighed, foran Dem Haabet om den evige Fred, og saa glæd Dem over Livets Goder, store og smaa, Hustru og Børn, og lad ikke Glæden blive anfægtet af Livets Smaavrøvl, smaa Krænkelser og Fortrædeligheder . . . Jeg har faaet et Tilbagefald af mit gamle Onde . . . Men man maa jo finde sig efterhaanden at blive udygtiggjort, naar man kun kan naae at blive dygtiggjort i det indre Menneske". - Ved samme tid skriver han til Ada (11): "Vel er jeg meget døv, og mit gamle Onde er staaende, men jeg sover godt, spiser godt; mit Al-

menbefindende, for at bruge et Læge-Udtryk, er aldeles tilfredsstillende". Men han var dog blevet "mere ængstelig og selv-observerende" (12).

Endnu ved denne tid kastede Monrad sig ud i en umiddelbart noget vittig og spydig kritik af I.P. Jacobsens artikler om Darwinismen. Således skriver han 4. februar 1872 til Ada, at de var i trykken. - Af Monrads kritiske skrift skal følgende fremdrages (13):

> "Efter mit Skjøn betegner Darwinismen et stort Tilbageskridt i Naturvidenskaben . . . Darwin og Tilhængere have gjort en Erobring for den menneskelige Viden ved at forklare Livets første Oprindelse og dets Udvikling til den menneskelige Tilværelse; men det er en luftig Erobring, den hviler paa en Hypothese . . . Du antager, at Mennesket har udviklet sig af en Abekat; jeg skal ikke modsige Dig, men jeg beder Dig om at godtgjøre din Mening ved at forvandle en Abekat til et Menneske. Darwins mange Tilhængere maatte dog kunne blive enige om at foranstalte et saadant Experiment. Vælger den kløgtigste Han- og Hunabe, som I kunne faae fat paa, og bringer dem ind under den hensigtsmæssigste psykologiske og fysiske Behandling! Jeg gjør ikke store Fordringer, jeg forlanger blot, at Du skal bringe dem et lillebitte, men dog kjendeligt Skridt hen mod Menneskeligheden. Et saadant erhvervet Fortrin gaaer jo, som Du veed, i Arv til Børnene, og med disse kunne saa I eller Eders Efterkommere arbeide videre. Hvor umaadelig interessant vil det dog være at betragte denne gradvise Forvandling af Aber til Mennesker. Viis mig din Tro af Gjerning. Er Du virkelig overbeviist om Menneskets Oprindelse fra Aben, saa grundlæg eller arbeid paa at grundlægge et Akademi for en Abeslægts Menneskeliggjørelse . . . Du savner ikke Midler. Darwin vil uden Tvivl staae Dig bi med Raad og Daad. Kan Du tænke Dig nogen stoltere Gravskrift end den: "Han var den Første, der forvandlede en Abekat til et Menneske?"!

"Iøvrigt forekommer det mig ikke, at jeg kan mærke noget til Alderens Svækkelse . . . Dagene løbe . . . hurtig, saa jeg knap veed, hvor de blive af", skriver Monrad 5. februar 1872 til Viggo. Men derimod skriver han fire uger senere til Ada: "Jeg er meget trykket i denne Tid". - Svigersønnen N.C. Frederiksens økonomiske forhold gik ham på. Datteren Louise (f. 1845) var nedtrykt. For sønnen Johannes var fremtiden i Ny Zealand usikker, og Monrad modtog ingen post derfra - "saa kommer hele Horizonten til at staae

saa mørk", skriver han 10. marts til Ada og fortsætter: "Jeg har i Dag prædiket . . . men føler mig ovenpaa ei saa glad, som jeg burde. Hvorfor? Ja det er mig umuligt at sige . . . Naar man er blevet et saa gammelt Menneske [60 år], burde man have stadig Fred i sin Sjæl, og det er noget mistrøstigt at være underkastet Stemninger, men man maa jo bære dem . . . Hvem har sagt, at man skal være glad over Verden"! Men den næste dag skriver han til hende: "Vel er det Graaveir i Dag, men dog har jeg atter Solskin"! - "En Prædikants eneste Fortjeneste bestaaer i", skrev han 7. marts (14), "at tage Skodderne fra, saa Lyset kan skinne ind i Sjælene, og han har sin Glæde af, naar det et og andet Sted lykkes ham".

I slutningen af marts havde Monrad derimod forfattet et angreb på *G. Brandes*, nemlig "Den frie Tanke og Dr. Brandes's Forelæsninger" (15): "Forelæsningerne bære Præget af en stærkt bevæget, ja oprørt Stemning; men det brusende Hav giver ikke noget tro Billede af Himlen, og en Literat, i hvis Sjæl det gærer og koger, er ikke skikket til at give nogen tro Afspeiling af Litteraturens store Billeder"! - Herefter skriver *J. Lange* til Brandes (16): "Det vilde sikkert hæve din Anseelse meget, om du kunde vise dig Monrad fuldkomment voksen i Debatten . . . Han er jo selv debatterelysten nok . . . Han er dog nok med alle sine gode Enkelthe-der temmelig hullet . . . Han indbyder jo netop ved hele sin dialektiske Fægtemaade til tilsvarende dialektiske Modangreb. Husk paa, at han i Henseende til Debat næsten betragtes som den første Kraft i Landet"! - Brandes selv skrev siden om Monrads angreb (17), at det var "sofistisk, men værdigt som Alt hvad der skreves af denne betydelige Mand, hvis stærke Aand desværre var omtaaget af Teologi".

På denne tid var Monrads prædikensamling udkommet, for hvilken han skulle høste stor anerkendelse. Selv betragtede han den som "det hele aandelige Udbytte" af sit liv (18). I samme anledning havde *H. Hage* skrevet til ham (19): "Du har sat Dig et godt Minde ved dem, og hvad mere er hjulpet Mange, der trængte til et indtrængende Ord af den, der har oplevet Noget i Aandens Kampe"!

Fra slutningen af maj 1872 foreligger der et umiddelbart besynderligt prædikenmanuskript (20): "Det fuldendte aandelige Liv er Op-

høielsen. De, der ret føle Livets haarde Tryk, at for dem daler Lykken, dens Sol kaster længere og længere Skygger, miskjendt, foragtet, haanet, spottet, Fjenderne tage til, Vennernes Hjerte blive kolde, naar du staaer ret ene, ret forladt, da glæd dig, thi da er din Ophøielses Time kommet, da bliver du ophøiet i Lighed med X. Ophøielse paa Korset. Det er den mageløse Tillid og Frimodighed, hvormed en X seer Livet imøde: Lidelse og Smerte er Ophøielse . . .".

"Det var mig en sand Glæde at fungere som Landsbypræst; det er dog den Stilling, jeg holder mest af", skriver Monrad til Ada 3. juni efter at have prædiket ved en præsts forfald. - "Men [jeg] kunde nok trænge til nogen mere Livslyst", skriver han seks uger senere til Chr. Richardt (21).

Med A. Hages død blev der nu et ledigt folketingsmandat i Roskildekredsen, som Monrad besluttede sig for at opstille til. - Af avisreferaterne af hans umiddelbart noget selvfølende valgtaler henholdsvis 29. august i Roskilde (22) og 1. september 1872 i Tåstrup (23) skal følgende uddrag anføres:

> "Biskop Monrad indledede sit Foredrag med en kort Motivering af hans forandrede Beslutning om efter Valget i Helsingør atter at ville stille sig til Rigsdagen. Grunden maatte nærmest søges i forandrede personlige Forhold . . . Den, der aldrig havde været Partimand, befandt sig nu som en enlig Fugl. Saalænge man var ung, var man som Blæsten, man haabede ved sit Pust at kunne forandre Statsskibets Gang, som ældre vilde man gjerne staae ved Roret; men naar man bliver gammel, indskrænkede Ønsket sig til at være Ballast. Det kunde synes ringe at være Ballast, men det var ingen ubetydelig Sag; thi naar Skibet var tomt, blev Ballasten uundværdlig. Man maatte derfor ikke kaste Vrag paa Ballasten. Alt kunde ikke bruges dertil, hverken udtærsket Langhalm eller Svineblærer (Munterhed). Til at være politisk Ballast hørte Evne til at danne sig en Mening om politiske Ting og tilbørlig Kundskab om disse. Uden at ville tillægge de socialistiske Bevægelser Fortjenesten, maatte man dog indrømme, at de havde havt det gode Resultat, at man nu ikke længere betragtede Arbejdersagen fra et udelukkende koldt Regeringsstandpunkt, men erkjendte, at der ogsaa var et ethisk og religiøst Moment i Arbejderspørgsmaalet. Der var to Slags Socialisme, den djævelske,

der lærer Menneskene at tage, hvad der tilkomme dem, og den himmelske, der lærer ikke at tage, men at give og at lukke Haanden op. I den Betydning var Kristus Socialist"!

"Han vidste vel, at der [i 1864] kun var Nederlag at vente, naar Danmark indlod sig i en Kamp med en saadan Kolos som Tyskland, men i Folkenes Historie var der altid Tider, hvor der skulde og maatte træffes et Valg mellem de Offre, hvormed man vilde kjøbe Freden eller lade det komme til det Yderste . . . Han troede, at Dannevirkegrænsen var saa indgroet i det danske Folks Hjerte, at det, hellere end at opgive den, vilde føre en fortvivlet Kamp, selv om den skulde staae ved Kjøbenhavn, han troede, at Folket fremfor at afstaae det danske Slesvig vilde sige, lad saa Danmark gaae tilgrunde med eet Slag og lad det ikke gaae tilgrunde i Stumper og Stykker. Hans Forventninger om en fortvivlet Kamp vare ikke gaaede i Opfyldelse. Enten skulde man offre, hvad der forlangtes, eller kæmpe til det Sidste . . . Det Ansvar, som med Rette kunde paahvile Taleren, skulde han ikke vægre sig ved at overtage, han havde stærke Skuldre; men han havde ikke indledet Fredsunderhandlingerne, og hele Ansvaret for den uheldige Fred kunde derfor ikke paabyrdes ham"!

Monrad blev heller ikke denne gang (20. september) indvalgt i folketinget. Herefter mente han ikke atter at ville opstille til valg - "Men Menneskenes Tanker ere jo foranderlige. Det staaer for mig som ikke stemmende med Bispeembedets Værdighed at stille sig og deltage i alle disse Prøvevalg; denne Følelse bliver mere og mere levende for mig", skriver han dagen efter valget til Ada (24).

Herefter overvejede Monrad at skrive sine erindringer (25), men, skriver han 14. januar 1873 til Ada, "jeg mærker desværre, at min Hukommelse ikke er stærk". Ved samme tid skrantede datteren Louise, hvorfor der lå "en Taage over det daglige Livs Glæde" (26).

Monrad udfoldede en livlig visitatsvirksomhed. Den 12. maj 1873 skriver han til sine døtre: "Jeg har hidtil havt det meget godt paa Visitatsen og befundet mig vel paa Legem og Sjæl". - "Det er underligt, hvorledes min Sjæl efterhaanden glider ud af Politiken, næsten uden at jeg selv veed af det . . . Jeg . . . befinder mig som sædvanlig meget vel", skriver han 21. august til Viggo, og til Ada skriver han 15. september: "Jeg . . . befinder mig meget

vel . . . Jeg lever en ikke ringe Deel af min Tid i Bønnens Verden og er lykkelig, idet jeg haaber, at jeg ikke maa faae en altfor trang eller lang Alderdom".

Samtiden beskræftigede sig meget med Monrads person og hans gøren. Biskop *G. Brammer* beskriver ham "som alle Politikere beregnende men selv - som Menneske - uberegnelig" (27), og *"Fædrelandet"* taler i september 1873 om hans *"Overlegenhed"* og *store "Selvtillid"* (28): "Monrad har en overlegen Evne, og han ikke blot veed det selv, men Faa ere saa lidt som han i Stand til at skjule det; han bærer sin Overlegenhed med sig overalt i Mine, Holdning og Tale . . . Monrad ikke er og aldrig har været nogen Overbevisningens Mand med fixe og færdige Anskuelser . . . men derimod en tvivlende og grublende Aand, som lige til det sidste Øjeblik vejer og vrager, som nødig binder sig til noget bestemt, saa længe det kan undgaaes . . . Afholdt og højagtet af de fleste, som han i forskjellige Stillinger kom til at arbejde sammen med, fordi han altid var human i sin Dom og sine Fordringer og selv utrættelig arbejdsom, stod han dog, hvad enten han var i Regjeringen eller udenfor den, i Spidsen for Rigsdagens store Flerhed eller irrende om uden at finde noget Tilhold, i Grunden altid ensom i sin Storhed. Faa gav sig hen til ham, fordi han kun rent undtagelsesvis gav sig hen til Nogen. Nogle frygtede ham; Ingen vidste forud, hvor han vilde hen, eller hvad han vilde gjøre, og Mange tog fejl af ham; men han tog ganske vist ogsaa fejl af Mange . . . Hin Følelse af Overlegenhed havde affødt en høj Grad af Selvtillid . . . som engang har ladet ham tiltro sig selv en stor Magt over andre Mennesker, en næsten usvigelig Evne til at lede og dreje dem, som han vilde"!

"Jeg er rask og befinder mig vel, men vilde dog ikke blive misfornøiet, om jeg fik Afskedsordre, da jeg begynder at blive noget mæt af Dage. - Det politiske Liv interesserer mig ikke meget", skriver Monrad 9. november 1873 til Ada, og til Gomard, som havde ønsket ham til lykke på hans 62-års fødselsdag 24. november, skriver han (29): "Beed ikke om, at jeg maa leve længe, men om jeg maa døe i fuld Sjæls og Legems Kraft. Jeg har stor Gru for Affældighed og for legemlige Smerter, hvortil jeg ikke er synderlig

vant . . . Jeg glider mere og mere ud af Politiken og ind i Theologien, og befinder mig vel derved". Ikke desto mindre skriver han 11. december 1873 til kongen for at anmode om sæde i landstinget (30), for det forekom ham, "at Folkekirken dog burde kunne komme til Orde paa Rigsdagen gjennem een Mands Mund, og jeg troer ogsaa i andre Henseender at kunne gjøre noget Gavn. Landsthinget kræver saa lidt Tid, at jeg vilde faae Leilighed til at afbenytte Bibliothekerne". Kongen efterkom imidlertid ikke hans ønske (31). - "Jeg studerer Troesbekjendelsens Historie", skriver Monrad i slutningen af december til Krieger (32), "og dette Studium gjør et længere Ophold [i København] ønskeligt for mig. Sædet i Landsthinget . . . vilde give et passende Paaskud for og Midler til Fraværelsen. Iøvrigt føler jeg mig hverken ydmyget eller ulykkelig ved at være forskudt fra alle Sider . . . men regner mig tvertimod for et af Jordens lykkeligste Væsner"!

"Jeg nyder", skriver Monrad 7. februar 1874 til Viggo, "en mærkelig god Helbred . . . Intet, der plager, piner eller generer mig. Jeg kan imidlertid ikke nægte, at jeg begynder at blive, hvad Skriften kalder, mæt af Dage . . . Tiden begynder at staae mig saa besynderlig og uklar. Jeg føler, at jeg begynder ligesom at staae udenfor den . . . Tiden løber saa hastigt hen". - Veltilpas skriver han 8. maj 1874 til ham: "Det er underlig, hvor lidenskabelig man kan blive ved en saadan Undersøgelse [af trosbekendelsen]; man bliver ligesom en Jagthund, der er paa Sporet. Hvor flyve Dagene afsted, og hvor bliver man karrig paa sin Tid . . . Mit legemlige Befindende er særdeles godt . . . en ung Maler [N. Wiwel] har faaet Lyst til at male [mit gamle Fjæs (33)]". - Ved samme tid skrev han en "politisk Piece med Næb og Klør", ligesom han blev færdig med "et lille lærd Arbeide" om trosbekendelsen. "Jeg har været som beruset, medens jeg skrev, men føler mig nu noget fattig" (34).

Den 3. juni 1874 skriver Monrad til Ada: "Under Trykken er "politiske Breve", hvori jeg siger hele Verden Besked, navnlig har jeg behandlet Hegermann-Lindencrone", som havde udgivet en bog om begivenhederne i 1864 (35), hvori Monradministeriet blev gjort ansvarlig for krigens uheldige gang (36). - Om *"Politiske Breve 1-4"*

D. G. Monrad, malet af N. Wiwel 1874. (Lolland-Falsters Kunstmuseum)

D. G. Monrad. Fotografi. (Det kongelige Bibliotek)

skriver "Fædrelandet" (37), at det var vanskeligt at afgøre,"hvor meget af Rosen og Dadlen, der er Spot, og hvor meget Alvor". *C. Hegermann-Lindencrone* understreger brevenes "polemiske, satiriske og stundom paa en egen Maade spøgefulde Form" (38). Biskop *Martensen* skriver (39): "Værdighed og Substantialitet mangler jo aldeles i den Monradske Stiil og Fremstilling". - Det fjerde "Politiske Brev" er et gensvar til Hegermann-Lindencrone, hvoraf følgende skal fremdrages: "Derimod har det ikke været mig muligt at modtage det Indtryk, som han [H.-L.] søger at fremkalde ved Beskrivelsen i Skive . . . Da hele denne Begejstring, denne Beslutning om at kjæmpe paa Liv og Død kun var foranlediget ved en urigtig Underretning om Fjendens Stilling, altsaa kun foranlediget ved blind Allarm: saa burde den, da Blændværket oplystes, være afløst af en Latter saa stærk, at den kunde høres i Viborg. Kommer man ikke altid til at lee ved at see, at man er bragt i Uro og Spænding ikke ved en virkelig, men ved en indbildt Fare? . . . Hvilken Forskjel mellem Generalens Beretning om Overfarten til Mors og Livius' Fortælling om Hannibals Overgang over Rhonefloden! . . . General Hegermanns anden Plan bestod i at ville gaae ned til Dybbel og frigjøre denne Plads . . . Jeg kom uvilkaarlig til at frygte for, at han ikke vilde blive staaende her, men gaae videre, maaskee til Berlin og udraabe Christian den Niende til Preussernes Konge . . . Han [H.L.] er et yderst elskværdigt, et høist godmodigt Menneske; man vil see af hans Bog, at han i den venstre Haand holder et Overflødighedshorn med Roes og med den høire strøer Berømmelse ud til alle Sider. Men det kan jo ikke nægtes, at der i Krigsaaret 1864 var ikke Lidet at anke over; selv havde han den store Anke, at han ikke var kommen til at spille den Rolle, som han havde ventet. Den i Skive vundne Laurbærkrands forekom ham i Tidens Længde dog for tarvelig. Men hvor skulde Ophavet til det Onde søges? . . . Saaledes blev jeg da det Ondes Princip, det egentlige Ophav til alle Krigsaarets Ulykker. Dette er General Hegermann-Lindencrones Fixidee"!

Hegermann-Lindencrone svarer Monrad med et modskrift og giver heri blandt andet en væsentlig karakteristik af Monrads person (40): "Biskop Monrad [har] gjort mig den Ære at omtale min Personlighed paa en meget venlig Maade . . . Vi ere Ungdomsbekjendte,

og jeg er naturligviis ogsaa truffen sammen med Biskoppen ved mange Lejligheder i vor ældre Alder. - Min Farbroder var gift med en Søster til Monrads Fader, hvilket bragte os sammen i mine Forældres Huus. Den unge Ditlev Monrad var allerede tidlig bekjendt for sin Begavelse og vedholdende Flid, hans Physiognomi bar allerede den Gang Præget af den lynsnare Hurtighed, hvormed han kan gaae over fra een Gemytsstemning til en anden, saaledes som vi ved saa mange Leiligheder have havt Anledning til at iagttage det. Fra den dybeste Alvor - nu forenet med Værdighed - til munter Spøg og dristig Satire i populair Stiil, og saa pludselig op i Høiden igjen, dette var og er noget meget Charakteristisk hos Monrad. Han var den Gang lige saa mager og slank, som han nu er fyldig og kraftig, og havde ogsaa den Gang Smag for meget Andet end de gamle Folianter"!

I juli 1874 var Monrad blevet opfordret til at indtræde i ministeriet Holstein (41). Herom skriver han 22. juli til Viggo: "Der blev telegraferet efter mig. Jeg reiste, men afslog Æren . . . Det morer mig iøvrigt at have kunnet afslaae at blive Minister". Kongen havde for sit vedkommende ikke ønsket ham optaget i regeringen, ængstelig som han var for hans "Planrigdom", optegner *J.C. Fischer* (42). - Præsten *O. Møller* skriver (43): "Det var sært, at Monrad ikke havde Lyst til at være Minister . . . han kunde . . . nok holde det gaaende en Tid med sin smidige Bugtenom".

Umiddelbart noget forstemt skriver Monrad 27. august 1874 til Ada: "Jeg har endt min Bog [om trosbekendelsen] . . . I den senere Tid har jeg arbeidet med fuld Damp . . . og nu er jeg færdig og føler mig nedtrykt og underlig forladt . . . Jeg vil maaskee have godt af at gjøre den lille Møens Tour [hos godsejer Tutein, Marienborg] . . . Det begynder at staae for mig, som om jeg snart kunde have fortjent at stedes til Hvile, og dog er der . . . saa Meget, jeg nok kunde ønske at faae sagt forinden"!

Den sommer havde forfatteren *Erik Skram* netop truffet Monrad på en sjællandsk herregård. - Lidet flatterende beretter Skram om mødet (44):

"Monrad var 63 Aar . . . Enkemand og nyforlovet [med Emmy Hage, f. Tutein], da jeg i Sommeren 1874 som ung Mand [27 år] og Gæst blandt adskillige andre paa en sjællandsk Herregaard lærte ham personlig at kende, idet ogsaa han blev Gæst der i nogle Dage. - Jeg syntes ikke om ham, diger, ret usoigneret, tilsyneladende vel fornøjet med Tilværelsen og indladende som han var . . . Skæbnen . . . nylig havde ført en rig og begavet Dame i hans Arme . . . Vi lagde kun Mærke til den lidet pilne, fedladne Mand med den langsomme, tyndt lydende Stemme og den slæbende Gang, der ved Kaffen efter Middagsscenerne overfor de nedringede unge Damer en for en under smaa afsides Henvendelser tilbød i Forlovelsesanliggender at være deres Hjerters fortrolige (45) . . . Herren [Tutein?] . . . havde . . . fortalt den Historie . . .: "Fjernt fra Alfarvej groede der . . . en mægtig Eg . . . Under dens Grene maatte alle tale Sandhed . . . Højt maatte alle udsige, hvad der hidtil i Skjul havde ligget paa Bunden af deres Sind . . .". . . Saa lød Monrads underlige skrattende Stemme: "Det vilde nu alligevel være interessant at have et saadant Sandhedens Træ i sin Nærhed, for under det kunde man da i alt Fald altid faa at vide, hvad man selv mente"!

På de foreliggende kilder kan det ikke afgøres, hvornår Monrad havde indgået forbindelse med *Emmy Hage* (46). I et brev til Ada fra 28. december 1873 havde han nævnt hende: "Det var ret fornøieligt paa Marienborg . . . Hages Enke . . . har udviklet sig smukt under Samlivet med Hage . . . Hun staaer jo meget ene, men søger at faae noget at leve for ved at opdrage 4 Drenge".

"Jeg er nu færdig med et større Arbeide . . . Troesbekjendelsens Oprindelse, Laurentius Valla (47)", skriver Monrad 23. september 1874 til Krieger (48), "men nu da jeg er færdig, har jeg en stærk Følelse af Flauhed og Mathed". - Ved samme tid skrantede hans døtre, og et barnebarn døde, og "Det stundom kan falde lidt haardt at holde Modet oppe", skriver han 21. november 1874 til Viggo, og "jeg tilstaaer, at hvis jeg ikke havde Kristendommen, vilde Livets Tryk hvile saare tungt paa mig . . . Karen og jeg befinde os vel". - For politik interesserede han sig ikke (49): "Min Tid gaaer meget hurtigt, thi det ene Studium afløser det andet . . . Vor Politik er lutter Vrøvl (50) . . . Jeg er meget glad, at jeg staaer udenfor det Hele, og ikke spilder min Tid paa dette aldeles frugtesløse Arbeide".

Den 16. februar 1875 blev Monrad viet til Emmy Hage (51). Den næste dag skriver han umiddelbart selvfølende til kongen (52): "Jeg tillader mig herved allerunderdanigst at melde Deres Majestæt, at jeg igaar blev viet til Enkefru Hage . . . og udbeder mig Deres Majestæts allernaadigst beskyttende Velvillie for den indgaaede Forbindelse. Navnlig vilde det være mig kjært, om Deres Majestæt vilde tilkendegive Deres allerhøieste Mishag, om Nogen skulde driste sig til at finde, at jeg var lovlig gammel til at gjøre noget Saadant, selv om De selv skulde være af samme Mening. Ved ikke at sysselsætte mine Kræfter ved politisk Virksomhed i Landsthinget er det i Grunden Deres Majestæt selv, der har bevirket, i hvert Fald tildeels, at jeg ikke har kunnet modstaa Ønsket om at gjenfinde huuslig Lykke i en trofast Kvindes Kjærlighed"! Brevet havde mishaget kongen. Således beretter *Trap* (53): "Denne plumpe Fortrolighed kunde jo ikke behage min høie Herre". - Giftermålet vakte i det hele taget megen omtale. Selv skriver Monrad 13. marts til Viggo: "Da vi vare komne til at holde af hinanden, saae vi ingen Grund til, hvorfor vi ikke skulde leve sammen . . . [og hun] er en storslaaet høihjertet Kvinde, der deler mine Interesser, og med hvem jeg kan faae et virkeligt aandeligt Samliv". - Til svogeren Chr. Winther skriver han i begyndelsen af april veltilpas (54): "Jeg finder, at det er aldeles i Orden, at man skumler over, at en saa gammel Herre gifter sig (55) . . . Men jeg vilde finde det uforsvarligt, om jeg, for at bevare et falsk Skin af Fuldkommenhed vilde skyde fra mig, hvad min Samvittighed berettiger mig til at ansee for en god og velsignet Guds Gave, der styrker min Livslyst og Arbeidskraft . . . Jeg finder hende mageløs i alle Henseender . . . Altsaa summa summarum er jeg saa lykkelig, at jeg føler dyb Skamfuldhed over, at jeg har faaet langt mere, end jeg fortjener"! Ligeledes veltilpas forsvarer han to uger senere sit giftermål over for biskop Engelstoft (56): "Og efter den store Fylde, som mit huuslige Liv har faaet den 16. Februar, staaer enhver Forandring, selv et længere Ophold i Kjøbenhavn for mig som lidet ønskelig . . . Jeg føler mig saa lykkelig ved at eie denne høihjertede, storslaaede Kvinde, der deler min Tro og mit Haab, med hvem jeg kan bede mit Fadervor Morgen og Aften og tale om Alt, hvad der ligger mig paa Sinde, at jeg vilde

skamme mig meget, hvis denne Overraskelse og Forbauselse i mindste Maade forstyrrede min Glæde. Jeg finder lidt Spot fuldstændig berettiget, det er med en egen Fornøielse jeg læser . . . Moliéres den Gjerrige for min Kone, jeg kan spotte mig selv, men Spotten drukner i min Glæde over hende, thi jeg føler mig i min Samvittighed berettiget til at ansee hende som en god og velsignet Guds Gave, der styrker min Livslyst og Arbeidskraft. Dixi"!

"Efterhaanden glider mit Liv mere og mere ud af Politiken og ind i de stille Studier . . . Jeg er saa glad over min Stilling, at jeg med Rette maa regne mig til en af Jordens Lykkelige", skriver Monrad 20. maj meget veltilpas til Viggo, og "hertil bidrager jo Emmy i en væsentlig Grad". Om velbefindende vidner også et brev fra baronesse *E. Stampe* i slutningen af juli 1875 (57): "Tak for det gode Brev . . . Der aander saadan en mild lys Luftning i Deres Brev [Monrad], saadan som disse deilige Sommerdage . . . Det er rigtig deiligt at De er blevet glad". - "Den ene Dag glider saa hurtig bort efter den [anden] uden at efterlade Andet end kjære Minder", skriver Monrad veltilfreds 16. september 1875 til Viggo, "Og saaledes gaaer Dagene og saaledes gaaer Aarene, og naar jeg snart er ved Maalet, forekommer det mig, at jeg maa kunne have den Bevidsthed at have arbeidet efter Evne". - Den 24. november 1875 blev han 64 år og følte sig da "saa fuldkommen kraftig og sund saavel legemlig og aandelig" (58). Veltilfreds skriver han få dage senere til Gomard (59): "Jeg er meget lykkelig i mine nye huuslige Forhold. Bagefter undres jeg over min Dristighed. Menneske[ne] maa stole paa Instinctets Genialitet. Vort Samliv henglider saa fredeligt og lykkeligt"!

I slutningen af 1875 udkom Monrads senere meget udbredte andagtsbog *"Fra Bønnens Verden"*. Han havde påbegyndt den i efteråret 1874. - Dette arbejde kan regnes, som *Nyholm* udtrykker det (60), "ikke blot ind under Etiken, men ogsaa under Psykologien . . . Det er sjælelige Tilstande, man kender fra Monrads eget Liv" (61):

> "Det være sagt, at ogsaa i Bønnens Verden vandrer Sorrig og Glæde tilhobe . . . Som Havet stiger og falder, saa er der Ebbe og Flod i det menneske-

lige Bryst. Vil du være fri for Sorgen, saa maa du frigjøre dig for Glæden, saa maa du slukke Livet, thi Livet kommer med Glæden i den ene og Sorgen i den anden Haand . . . Det, hvorpaa det kommer an, er ikke Glæde eller Sorg, men Livets Fylde. Jo fyldigere Livet bliver, des højere bliver Glæden, des dybere Sorgen" - "Denne Anstrengelse for at komme bort fra Sorgen volder Sindet de største Smerter" - "Det er det store Vendepunkt i alle Lidendes Historie, naar de sige til Sorgen: "Jeg tager imod dig, jeg vil bære dig, du er min, du tilhører mig"" - "Der er et uafladeligt Liv, en ustandselig Bevægelse i Menneskets Tanker. Men hvor bliver Tanken af, idet den træder ud af Bevidstheden? Er den tilintetgjort, forsvundet? Det er uden Tvivl Tilfældet med den store Sværm af ligegyldige Tanker . . . Men hvorledes gaaer det med Tanker, der som et alvorligt Forsæt har sat Sindet i Bevægelse og været Gjenstand for Eftertanke? De træde ud af Bevidstheden i samme Øieblik, man ikke længer dvæler ved dem, men derfor træde de ikke ud af Sjælen, de træde ind i dens Skyggeverden. Hukommelsen gjemmer Kundskaben, Erindringen gjemmer ikke alene vore Følelser, men ogsaa Villiens Bevægelser, vore Beslutninger, Forsætter. Denne Skyggeverden er rig . . . bestandig skaber nyt Liv, saaledes tømmes ei Sjælens Skyggeverden, men stikker bestandig Tanker, Følelser, Forsætter op i Bevidstheds Lys . . . Som Dag og Nat vexle paa Jorden, saa er der en evig Vexlen i Menneskets Sjæl, en uafbrudt Overgang fra Bevidstheden til Sjælens Skyggeverden og fra denne til Bevidstheden. Disse Overgange er af den største Vigtighed for hver den, som vil bearbeide sin Sjæl" - "Hjertets Kulde er en af de farlige Sygdomme, hvormed Menneskene have at kjæmpe. Vel hjemsøger den mest de Gamle, men tit smittes ogsaa ofte den Unge, naar han er bleven ramt af en bitter Skuffelse, ja mangen Mands Sjæl ødelægger den midt under hans travle, rastløse Virksomhed" - "I Kampen mod Synden er jo Bønnen et af vore kraftigste Vaaben [han understreger den femte bøn: "Forlad os vor Skyld, som vi forlade vore Skyldnere"]" - "Gud vil prøve os, han vil opdrage os til en stærkere Tro. Da slukkes Glæden over Guds Naade, hele Tilværelsen hylles i Mørke, thi der er Intet, som vi elske. Da ere vi dybt bedrøvede . . . Og stundom høres Bønnen, og den forstyrrede Ligevægt gjenoprettes, men stundom høres den ikke. Da forsvinder Kraften til ogsaa at bede denne Bøn, og Sjælen bliver taus, thi den kan ei længer bede til sin Gud"!

"Igaar var det vor Bryllupsdag", skriver Monrad 17. februar (62) til Ada, og "Jeg holder lige saa meget af [Emmy] som for et Aar

siden . . . Jeg har megen Fornøielse af mine Artikler i Fædrelandet . . . Jeg er nu saa godt som rask, dog ikke fuldstændigt". - Monrad havde skrevet et par artikler mod professor *A. Steen*, som havde hævdet, at Monrad "i en taabelig populær Form" havde skrevet om Darwinismen (63). Noget spydigt lyder Monrads svar: "Jeg tilstaaer, at Prof. Steens Personlighed altid for mig har havt noget besynderligt Tiltrækkende . . . "Det er fordi han er kantet". Vi Mennesker gnides og slibes og rulles og daskes saaledes mod hinanden her i Livet, at vi i Almindelighed komme til at ligne hverandre som de glatte, runde Stene paa Strandbredden . . . Der er dernæst hos Prof. Steen en mærkelig - ja hvad skal jeg kalde det - Gjennemskuelighed. Det, der sætter hans Følelser i Bevægelse, hans Behag eller Mishag, hans Velvillie eller Uvillie træder frem paa en saa besynderlig anskuelig Maade. Det interesserede mig derfor meget paa [universitetet]at lægge Mærke til det Minespil, hvormed han ledsagede Foredragene . . . Det vilde være en Anmasselse, om jeg vilde fælde Dom over ham som Videnskabsmand"!

I april 1876 udkom Monrads *"Politiske Breve Nr. 5-7"*. - "Hvad Skikkelse har Parlamentarismen for Øieblikket hos os", spørger han heri: "Thingene dele broderlig mellem sig Parlamentarismens to Sider: Folkethinget er ministerfortærende: Landsthinget er ministerskabende. Landsthinget er Brahma, Folkethinget er Siva". Om ministeriet Estrup skriver han: "Dets Sammensætning gjør, forekommer det mig, et vist roligt, velgjørende Indtryk, et Indtryk, der ligner det, som Øiet faaer af eensfarvede Tapeter". - "En Politiker er en Bygmester . . . Man bygger anderledes paa Kongens Nytorv og i Ny-Zealands Skove . . . Han bygger med Strømningerne, der gaa gjennem den offentlige Mening, og som ere Lovens Kilder . . . Man maa ikke alene tage Hensyn til de Strømninger, der bevæge sig paa Overfladen, men ogsaa til Understrømmene, der ikke komme op til Dagens Lys . . . I de menneskelige Meninger er det Sande og det Falske ofte blandet saa besynderlig sammen. Det Falske vinder sin Styrke ved at knytte sig til det Sande . . . Den dybeste Understrøm er den, at vi med alle Anstrengelser [vedrørende landets forsvar] dog ikke kunne udrette Noget"!

Meget forundret skriver redaktør *V. Topsøe* i sin anmeldelse af de "Politiske Breve" (64): "Hvilken Monrad er det, der taler, spørger man saa atter sig selv, thi der er jo forskellige Monrad'er. Der er den nidkjære Biskop med den forunderlige velgjørende intensive Glød i sin Prædiken og den varme Interesse for sit Kald, der synes at maatte lade ham glemme alle verdslige Interesser . . . Og saa er der Politikeren eller rettere Politikerne Monrad; thi der er flere skarpt adskilte Skikkelser, mellem hvilke man tildels endog slet ikke kan øjne de forbindende Overgange"!

Monrad svarer Topsøe i form af *"Politisk Brev Nr. 8"*: "Jeg gjenkender ikke mig selv i det Billed, De giver af min Person, forsaavidt De løser den op i forskjellige Skikkelser. Ethvert Instrument, selv en Harmonika, har forskellige Toner, og derfor er det dog ikke sagt, at der fremkommer Disharmoni, naar man lader dem lyde. Det samme er Tilfældet med den menneskelige Sjæl. Det tør endogsaa ansees for et Menneskes Pligt at lade sine forskjellige Evner komme til fuld Udvikling og Anvendelse"! - Topsøe fandt Monrads tone i de Politiske Breve blandt andet morsom og koket og skriver 11. maj 1876 (65): "Naar en Mand har spillet den politiske Rolle, Monrad har spillet i Danmark, og har ikke blot et 1848, men ogsaa et 1864 paa sit Regnskab, saa gaar han ikke ind under den almindelige Maalestok". - Samme dag optegner *Krieger* i sin dagbog (66): "Topsøe svarer Monrad ret heldigt, bebreidende ham den Mangel paa Alvor, som findes i hans Brevtone, og som har stødt flere".

Inden for et år havde Ada mistet fire børn, og "jeg har faaet ligesom en Skræk i Blodet ved de mange Dødsfald paa Hummeltofte", skriver Monrad herefter 27. maj 1876 til Viggo, men "iøvrigt er jeg fordybet i Kirkefædrene og overgiver Politiken til sød Glemsel".

Bevæget taler Monrad ved datteren Louises bryllup 22. september 1876 (67):

> "Bjerget er alt, hvad der hindrer Udsigten, spærrer Veien; hvad der trykker og tynger; alle Lidelser, Smerter, Sorger; Bekymring for det daglige Brød; Skrøbelighed, Sygdom, Affældighed; Ufordragelighed i Hjemmet, Ufordragelig-

hed i Ens eget Sind, naar Sjælen bliver urolig, og den ene Tanke strider med den anden; Døden, den forfærdelige, naar den gaaer bort, der var vor Lyst, vort Haab, vor Glæde; og hvad der er endnu forfærdeligere, den evige Død; Synden, der er dens Moder, klæber fast ved os. Hver har sit eget Bjerg . . . Min Datter . . . saare meget har Du været for mig; vi have levet sammen hjemme og ude, paa de store ensomme Have, og i de dybe ensomme Skove. Hvor mangen Aften have vi ei været i Kanoen sammen, og sat Garnet, medens Floden bruste, og Solen sendte sine sidste Straaler fra de fjerne snedækte Bjerge . . . Vi have levet sammen i Aandens Verden . . . Du har delt med mig Livets Glæder og Sorger".

"Emmy . . . er min Alderdoms Støtte og Glæde", skriver Monrad 3. december til Viggo, og "nu er jeg nærmere 70 end 60". - Og "da jeg er ligesaa glad over Emmy, som da jeg førte hende hjem til Bispegaarden, saa haaber jeg, at denne Glæde skal holde ud til det sidste", skriver han 23. januar 1877 tilsyneladende veltilpas. Men, skriver han to uger senere til biskop C. Engelstoft (68): "Jeg er i denne Tid noget tung om Hjertet, uagtet jeg søger at drukne Sorgerne i Origines [kirkelærer]". - Endvidere havde han fået symptomer på *åreforkalkning i hjertet*. Således skriver han 1. marts til Viggos kone: "Jeg har begyndt at lide af et Onde i Hjertespidsen . . . naar jeg gaar, faar jeg ondt . . . og jo længere jeg gaar, desto stærkere bliver den". Ved samme tid nærede han megen bekymring over svigersønnens økonomiske transaktioner samt over landets politik. Således skriver han 10. april 1877 til Viggo: "Men Erfaringen har lært mig, at Mennesker, naar de staa ved Randen af en Fallit, i Reglen betages af en Svimmelhed, der faaer dem til at foretage Handlinger, som er i en afgjort Strid med deres Karakter . . . For at deltage i Tidens Tryk og frelse lidt Møbler af Addas Udstyr, have vi solgt vore Heste . . . Jeg gjør mig Flid for, at Glæden ei skal fortrænges af vort Hjem . . . I politisk Henseende ere vi komplet gale; vi glemme Danmark, og æde i Raseri hinanden op; jeg drukner mig i Kirkefædrene"!

Monrad anbefalede at tøve med en provisorisk finanslov og skriver i det ærinde 15. maj 1877 til kultusministeren J.C. Fischer (69): "Min Overbevisning gaar som en Perpendikel mellem to Modsætninger. Snart siger jeg: "Du maa være gal, da du finder, at

alle Andre er gale". Snart siger jeg: "Nu gaar den hellige Antonius's Spaadom i Opfyldelse". Han har nemlig spaat: "Tid vil komme, da alle Mennesker ville være gale paa Een nær; og de ville alle sige til den Ene: Du er gal""!

"Jeg er nu lykkelig og vel færdig med Visitatsen . . . hvorpaa jeg begyndte den 1ste Juni", skriver Monrad 26. juni til Viggo. - "Jeg har nu i otte Uger udelukkende syslet med Kirke og Skole, [men] Det var, som Slusen blev aabnet for de politiske Tanker ved Deres Brev [25.7.77] ", skriver han 27. juli 1877 til Fischer (70), "og jeg er ei længer i Stand til at staa mod deres Strøm. Jeg er i stor Spænding og Uro, og det Spørgsmaal, der volder denne Kamp, er dette: Skal du, eller skal du ikke træde offentlig frem med din Mening". - Til kongen skriver han 15. oktober 1877 noget besynderligt (71): "Deres Majestæt tilgive mig, at jeg føler en Ængstelse for, at De kunde komme til at begaa Grundlovsbrud. Jeg har mange Gange sagt til mig selv, at det er umuligt, men den ængstelige Følelse vil ikke forlade mig. Saa tyer jeg til Deres Majestæts mig vel bekjendte Naade og beder Dem tilgive, at det er blevet mig en Samvittighedssag at udtale for Dem min Angst"! - Kongen svarer Monrad (72): "De indtager nu en stor smuk Stilling som Biskop og Forfatter af gudelige Skrifter, hvilke sidste tjene til stor Opbyggelse baade her i Landet og selv i Udlandet. Det vilde derfor forekomme mig beklageligt, om De nu i Deres modne Alder og i Deres geistlige Stilling vilde befatte Dem med Politik [ved Skrift eller Tale]"! - Selvfølende og besynderligt svarer Monrad kongen 30. oktober (73):

> "Først maa jeg takke Dem, allernaadigste Konge for, at De ei har taget op i Unaade mit dristige Brev; men endog værdiget at give mig et beroligende Svar. De nævnte Artikler i Bladene [han havde 15.10. nævnt "Fædrelandet" og "Dagbladet"] vise, at Atmosfæren i Kjøbenhavn er truende, og det er ei givet nogen Dødelig i det Mindste ingen Undersaat at unddrage sig Paavirkningen af den Atmosfære, hvori man lever og aander . . . Jo mere oprigtig Taknemmelighed, jeg føler, des mere smerter det mig, at være ude af Stand til at opfylde det af Deres Majestæt udtalte Ønske. At sige til en Skribent: "skriv ikke", det er som at sige til en Fugl: "flyv ikke", til en Fisk: "svøm ikke". Jeg indrømmer, Deres Majestæt, at det var langt bedre,

om jeg kun gav mig af med Theologi, men jeg er nu engang paa Grund af min Natur og min Fortid et Amfibium. Som den eneste tiloversblevne Martsminister, som den, der har gjort det første Udkast til Grundloven, anser jeg det som en hellig Forpligtelse at udtale mig, inden jeg gaaer bort, om Grundlovens rette Forstaaelse. Jeg maatte foragte mig selv, om jeg ei gjorde det. Allernaadigste Konge! Hvis det blev sagt mig: "Gjør du det, saa mister du dit Embede", saa vilde jeg dog gjøre det og svare: "Herren gav, Herren tog, Herrens Navn være lovet". Blev det sagt mig: "Gjør du det, kan du ei blive i Landet", saa vilde jeg svare: "Helst vilde jeg, at mine Ben kom til at hvile i Danmark; men Verden er stor, og jeg kan finde mig tilfreds overalt i den hele vide Verden, i hvilkensomhelst Stilling . . . [i konceptet: "Det er ei Pral"] Jeg veed det af Erfaring . . . [i konceptet: "Hvis det blev sagt mig: "gjør du det, kommer du i Forbedringshuset", saa vilde jeg svare: "Det er yderst ubehageligt, men hvor vil der dog ikke i et [ulæselig]-Fængsel være Ro til at studere Kirkefædrene"] Hvis det blev sagt mig: "Gjør du det, saa mister du din Konges Naade", saa vilde jeg svare: "Det smerter mig dybt, men saa er jeg sikker paa ei at blive draget dybere ind i Politiken, end jeg ønsker det, og naar jeg engang har lukket mine Øine, vil Kongen sige: "Den Monrad var dog i Grunden en brav Karl og min tro Tjener". - Naar Sagen stiller sig saaledes for mig, vover jeg at haabe, at Deres Majestæt ei vil fastholde Deres Ønske, og ei vil se med altfor unaadige Øine paa den lille Piece"!

På samme tidspunkt optegner Krieger (74): "Monrad vil aldeles ikke høre Noget til Indvendinger eller Advarsel".

Den pågældende pjece er de meget omtalte *"Politiske Breve Nr. 9-13"*, som udkom i november 1877. - Topsøe fandt stilen deri for "livfuld" (75).

Den ene artikel (nr. 9) behandler *"Svimmelhed"*:

"Det er Begrebet "Svimmelhed", som jeg vil behandle. Det Begreb forfølger mig, og har saaledes bemægtiget sig mine Tanker, at jeg ikke kan frigjøre mig for det. "At være og ikke at være" falder for mig sammen med "ikke at være svimmel og være svimmel". Hos Drukkenbolten fremtræder Begrebet i en anskuelig, plastisk Skikkelse. Disse ravende Bevægelser, denne Svinglen og Dinglen er den legemliggjorte Svimmelhed . . . Hvor er dog ikke saadan en Drukkenbolt en Helt, hvor bringer han ikke umaadelige Offre! . . . Han

offrer Alt for en øieblikkelig Nydelse . . . Det samme kan . . . siges om alle de andre sandselige Tilbøieligheder . . . Al Synd er i Grunden ikke andet end Svimmelhed. Man beruses af det Øieblikkelige og glemmer det Fremtidige . . . Det ligger i Sandseverdenens Natur, at det Nære synes stort, det Fjerne smaat . . . Sandsebedraget finder Sted ikke alene i den ydre, men ogsaa i den indre, moralske Verden . . . Ganske eiendommelig er Fallent-Svimmelheden. Selv de solideste, dygtigste og besindigste Huse kunne aldeles uden egen Skyld ved Kriser, Andres Falliter o.s.v. bringes til Fallit . . . Naar en Mand nærmer sig Afgrunden, ser Fallitten ligge lige for sin Fod, saa gribes han ofte af denne besynderlige Fallent-Svimmelhed, der næsten gjør ham utilregnelig og bringer hans Handlinger i en underlig Strid med hans Karakter og hele Tænkemaade . . . Ogsaa i Videnskaben spiller Svimmelheden en stor Rolle, og vore Biblioteker vilde svinde meget ind, hvis de Bøger forsvandt, hvori Svimmelheden har Del. Der gaar en ny Tanke op for en Mand, og saa beruser han sig i den. Der er en Sandhed i denne Tanke, men i Stedet for at se den i dens Begrændsning, lader man den have uindskrænket Raaderum, og offrer alle andre Sandheder for den. Den udmærkede Videnskabsmand Darwin forbausedes over de Forandringer, som han kunde tilveiebringe med Hensyn til Duernes Næb og Legemsbygning. Dette foranledigede en hel ny Verdens-Anskuelse, Læren om Menneskets Nedstammen fra Aberne, thi han berusedes af sine Experimenter . . . Ogsaa i Theologien gjentager det Samme sig. Mange Sekter ere opstaaede, fordi man berusede sig i et enkelt Skriftsted. Det synes, at der paa Grund af den menneskelige Aands Begrændsning ikke kan fødes en ny Sandhed, uden at der fødes en Række af Vildfarelser. Jordens store Aander ere ofte høist ensidige Aander. Under al den forvirrede, larmende Kamp skrider Menneskeaandens Udvikling stille fremad, begrændser de enkelte Sandheder og anviser dem deres rette Plads. - Saaledes vil jeg danne Overgangen til mit egentlige Hovedthema: den politiske Svimmelhed. Romerne havde det Ordsprog, at Jupiter gjør den afsindig, som han vil fordærve. Jeg vil gjøre en lille Ændring i Ordsproget: Han gjør ham svimmel. Det er underligt, at en fremragende, stor Aand stundom ikke kunde se det, som en ganske jævn Mand med simpel, sund Menneske-Forstand kunde se klart og tydelig. Det er Afgjørelsen, der gjør svimmel. Ansvarets uhyre Vægt tynger paa Tanken og forvirrer den. Stil en Mand udenfor Afgjørelsen, tag Ansvaret fra ham, og han vil dømme sundt og klart. Læg Afgjørelsen i hans Haand og Ansvaret paa hans Hoved, og han bliver ofte svimmel. Og hans Svimmelhed bliver stor, og han styrter. Saa flyve alle de smaa Hanekyllinger op i Træet og gale: Kykkely-

> ky! Det skulde du ikke have gjort". Hvad der gjælder om Ansvaret, Afgjørelsen, det gjælder ogsaa de politiske Kampe. Kampen beruser, der gaar Ild i Blodet, Forstanden omtaages, det svimler for Manden. Saa kjæmpe Heltene, det ene Parti beruset af en, det anden af en anden Paragraf i Grundloven. Vore Fædres Sagn om Bersærker-Gangen var en Spaadom om vore Rigsdagsforhandlinger. Stil de samme Mænd udenfor Kampen, og de ere forstandige, besindige Mænd . . . Har et Menneske kun Valget mellem to lige uheldsvangre Onder, da er det ikke Svimmelhed, om han vælger eet af dem, skjønt det ofte kan komme til at se saaledes ud . . . Professor Clausen er et interessant Exempel paa, hvad der kan kaldes Ædruelighedens eller Jævnhedens Svimmelhed. Den, der anseer kloge Folk for gale, er selv gal; den, der anseer ædrue Folk for berusede, er selv svimmel . . . Menigmand siger om en Sø, der er en Smule dyb, at den er bundløs. Noget Lignende hænder Professor Clausen saavel i theologiske Spørgsmaal, som i Bedømmelsen af Personer, og det Bundløse tiltaler ham ikke . . . Der var stor Klarhed i hans Tanker, men de marscherede lige ud af Landeveien som vel dresserede Soldater. Til Nød kunde han finde sig i, at Andres Tanker gjorde Krumspring, naar de holdt sig til Jorden. I det jævnt Forstandige laa hans store Styrke. Det Høie og det Dybe maatte iføre sig det jævnt Forstandiges Dragt for at tiltale ham. Fred være med den ædle Sjæl"!

Ved udgivelsen af ovennævnte pjece skrev Monrad til Fischer (76): "Jeg er blevet undersøgt af to Læger. Jeg lider af et Hjerteonde. Jeg kan leve mange Aar med det, jeg kan gaa bort idag. Inden jeg gaar bort, har jeg som den eneste tiloversblevne Martsminister, som den, der har gjort det første Udkast til Grundloven, anseet det for en hellig Pligt at udtale mig frit og aabent om Grundlovens rette Forstaaelse. Efter at have gjort det føler jeg mig fritagen for den fortsatte Deltagelse i Kampen".

"Svimmelhed" er et fingeret brev til en fanatisk beundrer af Estrup, hvormed Monrad vil dokumentere, at den hellige Antonius' spådom er ved at gå i opfyldelse. Den politiske strid slås i hartkorn med alle,der efter hans mening er ude af balance. Det gælder for eksempel svigersønnen N.C. Frederiksen, Darwinister og sekterere (77). - *H.N. Clausens* memoirer var udkommet i 1877 - kort tid efter hans død. Clausen fælder skarpe domme over Monrad: "Jeg kunde ikke finde Bund i Manden. Det vilde ikke lykkes mig at

opdage Noget, der stod saa ubetinget fast for ham, at han ikke skulde kunne findes villig til at gaa paa Akkord" (78).

"Jeg mærker, at der er Vrede i min Pen", begynder Monrad et af de sidstnævnte politiske breve (nr. 10):

> "Du finder det ikke smukt, at jeg sammenligner dig med en Drukkenbolt og Fallent, og til Gjengjæld vil du sige mig rent ud paa godt, bredt Dansk, at jeg er et Vrag, og at du haaber, at jeg selv vil tiltræde denne Mening, naar jeg erindrer, at jeg er blevet vraget i Helsingør af Høire, i Roeskilde af Venstre, og ved alle Kongevalg af alle Ministerier. - Nu vel, lad mig være et Vrag, men tillad mig at leve og aande, selv som et Vrag. Du veed, at jeg er nærmere halvfjerds end treds, jeg kan ikke have saa mange Aar tilbage. Saadan et gammelt Vrag kan dog virkelig gjøre en Del Nytte . . . Hvis det ikke var ubeskedent, saae jeg dog heller, at du sammenlignede mig med et gammelt stynet Piletræ. De ere fældede, de stolte Ungdoms-Forhaabninger, gjennem Frihed at føre de forskjellige Nationaliteter til et fredeligt Samliv. Dog kan det gamle Træ maaske endnu afgive et lille, beskedent Bidrag til et Rishegn om Danmarks Have . . . En provisorisk Finantslov er et tveægget Sværd. Kom dog til Besindelse, vær ei svimmel! Lov mig at gjentage hver Dag disse to Ord: "Tiderne skifte". Disse to Ord ere et ligesaa sikkert Middel mod aandelig Svimmelhed som Kinin mod Feber, Opium mod Søvnløshed. Tiderne skifte. Kun Taaber negte det"!

I stærk kontrast til Monrads politiske agitationsform står hans gejstlige virksomhed. - Fra en præsteordination i Maribo i slutningen af november 1877 beretter præsten *T. Løgstrup* (79): "Op imod 40 Præster var mødt, saa det blev en af de største Ordinationer i hin Tid, og Biskoppen var i høj Grad i Aande, saa at en af de ældste Præster bagefter sagde: "Det er Højdepunktet af alle de Taler, jeg endnu har hørt ved hans Ordinationer" . . . Grebet og gribende talte han . . . Under Talen var Biskoppen tidt meget bevæget, hans graa Haar bølgede da som en Manke om det brede, kraftige Ansigt, og af hans dybe Øjne lyste Klarhed og Aand frem . . . Efter Præstevielsen var Biskoppen med til et Middagsmaaltid og begyndte Talernes Række . . . Baade Aanden og Røsten var betagende ligesom i Maribo Domkirke . . . Der var noget forunderligt æggende ved Biskop Monrad baade i hans Tales Indhold og Form".

"Jeg er omsværmet af en Mængde politiske Tanker", skriver Monrad 31. januar 1878 til Krieger (80), "men jeg drukner dem saa godt jeg kan, i det kirkefaderlige Ocean. Jeg har et lykkeligt, fredeligt Hjem, men kunne nok ønske mine Børn en blidere Skjæbne". - "Jeg er fremdeles nedsænket i det kirkefaderlige Ocean", skriver han 3. april 1878 til Chr. Richardt (81), "og Tiden flyver afsted under det stille Studium . . . Vinteren har havt diverse Sorger, meget lidt Fornøielse, men desuagtet megen Glæde".

I oktober 1878 udkom Monrads *"Politiske Breve Nr. 14-18"*, som er et selvfølende og hvast angreb på biskop Martensens "Den christelige Ethik":

> "Biskop Martensen har fundet Trang til at udtale sig om en Mængde Forhold og Anskuelser, der staae i en meget løs eller aldeles ingen Forbindelse med den kristelige Ethik. Derved er Værket blevet meget underholdende; ved det brogede Indhold føres man omkring til mangfoldige Steder i Tilværelsen. Man trættes aldrig ved at høre en saa aandrig, høitbegavet Mand tale, selv om han fører os langt bort fra Ethikens Omraade . . . Det maa altsaa fastholdes ved Læsningen af Ethiken, at vi der have to forskjellige Ting blandede sammen: den egentlige Ethik og Biskop Martensens Portrait. Det kan nu vistnok være meget behageligt for en Mand at heise den kristelige Ethiks Banner over sine individuelle Meninger og personlige Anskuelser, men Sagen har dog ogsaa sine Ulemper. De, der have de modsatte individuelle Meninger, de modsatte personlige Anskuelser, komme i en ubehagelig Stilling, naar den kristelige Ethiks Banner er heiset over Modstanderne. De blive stillede til Skue, som vare de uethiske . . . Biskop Martensen taler ofte smukt og gribende, sandt og træffende i den kristelige Ethiks, ja lader os sige det rent ud, i Kristi Navn; men naar disse høie, løftende Udsagn blandes sammen med aldeles individuelle Meninger, saa kunde de let synke ned for den uopmærksomme Læser til Enkeltmands vilkaarlige Yttringer, overfor hvilke modsatte Anskuelser ere ligesaa berettigede. Jeg vilde meget ønske, at Biskop Martensen vilde sondre sin Ethik . . . Han kunde f. Ex. sætte et Kors ved det, han udtaler i Ethikens, en Pil ved det, han yttrer i eget Navn. I sidstnævnte Yttringer er der gjerne en polemisk Braad. - Ved at gjøre dette vilde Biskop Martensen træde i Apostlen Pauli Fodspor, thi hvor omhyggelig skjelner denne dog ikke mellem, hvad han taler i Kristi, og hvad han taler i eget Navn . . . Biskop Martensen har i

> sin Ethik traadt Liberalismens Banner under Fod; jeg har kjæmpet under dette Banner i min Ungdom, og slipper det ei i min Alderdom, hvor mange der end forlade det. Biskop Martensen staar saa høit, at jeg ei kunde forsvare ikke at ændse hans Udfordring . . . Saa beder jeg Biskop Martensen om af Hjertet at tilgive og ikke unddrage mig sin Velvillie, om der end i disse Linier maatte forekomme Yttringer, hvorover han med Rette kan, eller hvorover han tror med Rette at kunne stødes"!

Endvidere imødegår Monrad polemisk og ironisk Martensens skrift på en lang række punkter som retskrivning, klasselotteri, litteratur, journalistik og kirkeligt tilsyn med skoler. - Eksempelvis kritiserer Monrad på en noget besynderlig måde hans betragtninger over ligbrændings uforenelighed med kristen tankegang:

> "Jeg var engang ude paa det store Verdenshav. Det var et stærkt Uveir, en forrygende Storm. Jeg havde de fleste af mine Kjære med mig. Da kom der en umaadelig Bølge, knuste Roret . . . Man maatte være fattet paa at lide Skibbrud, paa at dø. Jeg negter ikke, at det var mig en høist uhyggelig Tanke, at mit, at Mines Legemer skulde fortæres af Havets Fiske, blive Bestanddele af deres Legemer, og at saa disse Fiske atter kunde blive fortærede af andre Mennesker. Da lød for mit Øre: "Alt staar i Guds Faderhaand" og jeg sagde til mig selv: "Du bærer i dig en legemlig, men usynlig Spire til Opstandelsens aandelige Legeme. Denne Spire kan ikke raadne i Jorden, ikke fortæres af Luerne, ikke opløses af Elementerne, ikke sluges af Fiskene, ikke ædes af Ormene; den kan ikke indgaa som Bestanddel i nogen anden Organisme. Den er evig, uforkrænkelig. Den ligger stille og venter, hvad enten den ligger paa Havets Bund, eller i Jordens Skjød. Den ligger stille og venter, til Raabet lyder, det store, til Opstandelsesraabet lyder . . .". Naar man har gjort sig fortrolig med den Tanke at blive ædt af Havets Fiske, saa kan den Tanke, at det døde Legeme skulde brændes, ei virke saa afskrækkende. Det kan dog virkelig heller ikke ansees som lysteligt at raadne, fortæres af Orme, maaske sive igjennem og ødelægge den levende Næstes Drikkevand"!

Noget "maliciøst" (82) viser Monrad i sin kritik, at forglemmelse af væsentlige kristelige elementer i ægteskabets etik kan bane vej for "den frie Tankes Afveie". Ligeledes tager han afstand fra tilladeligheden af at "nyde det ægteskabelige Samlivs Rettigheder saaledes, at man drog Omsorg for, at derved ei noget nyt levende

Væsen sattes ind i Tilværelsen. Hvor denne Lære finder Indgang hos et Folk, der sættes Dødsmærket paa Folkets Pande". Endvidere ironiserer han over Martensens omtale af regler for selskabelige omgangsformer og skriver: "Hvad er Selskabelighedens Blomst? Det er det Reflexionsløse, Umiddelbare, Friske, Sprudlende. Da befinder Selskabet sig bedst, naar dets Samtale ligner Skovens Fuglekvidder". Endelig imødegår han Martensens 'udfald' mod jøder.

Monrads pjece mod Martensen skulle vække stor misbilligelse. - Selv skriver Martensen meget skarpt fordømmende herom til Gude (83): "Forsvaret for Liberalismen er usigelig svagt . . . Dette Menneske [Monrad] er overfladelig paa alle Puncter, vil tale med om Alt i stor Overlegenhedstone og forstaaer Intet. I politisk og social Henseende har han Intet lært og Intet glemt, og staaer endnu ganske paa samme Standpunct som i 1848 . . . En Uforskammethed er det, at han vil insinuere, at hvad jeg udtaler om periferiske og disputable Puncter i Ethiken, det udsiger jeg i "Christi Navn" . . . Monrads Insinuation er jesuitisk og beregnet paa hos Ukyndige at gjøre mit Standpunct forhadt som hierarchisk. Han koketterer og fisker til alle Sider. - Men hvad der særligt har indigneret mig, er den raillerende impertinente Tone, i hvilken han taler. Den Anerkjendelse, han yder mine Arbeider, er ligeledes fuld af Impertinence. Men hvad der end mere indignerer mig, er hans *biskoppelige* Optræden i dette Skrift, der maa betegnes som aldeles uværdig, og det uagtet alle hans Skriftsteder og Sentimentaliteter i opbyggelig Retning . . . Hans Skrift . . . kan virkelig siges at indeholde vigtige Selvafsløringer, der, hvis der ikke vare saa mange sløve Øine, maatte tilintetgjøre ham som Biskop i det moralske Omdømme . . . Men netop dette, det Uforenelige af dette Skrift med hans biskoppelige Stilling i Forbindelse med den hele Skidenhed i Farven, gjør det umuligt for mig at svare ham . . . Men det er hans og min Stilling i Kirken, der bereder en saa vanskelig Situation . . . Han fra sin Side vilde svare med den sædvanlige raillerende Letfærdighed og den ham eiendommelige modbydelige Brug af Skriftsteder og det Opbyggelige . . . Monrad synes ikke at kunne skrive i en anden Stiil end den politisk-persiflerende, som bruges mod politiske Modstandere . . . Det Hele er virkelig en huul og ormstukken Nød"!

Om pjecen mod Martensen skriver *"Dagbladet"* (84): "Det er skrevet med den mest spændstige Energi, og med et Liv, ja undertiden en Ungdommelighed i Foredraget . . . og i literær Henseende forekommer det os at staa højest af hans politiske Breve". - *"Dagens Nyheder"* anfører (85): "Biskop Monrad hører ikke til de "Stille i Landet" . . . Han trænger til Røre og Bevægelse, kort sagt til Kamp . . . Saaledes er der ogsaa Noget af en "Hedspore" hos Biskop Monrad . . . At Hr. Monrad er Biskop, er . . . mindre en Væsensbestemmelse hos ham end en Tilfældighed . . . Han er bleven det igjennem sin Politik, har opgivet Værdigheden for sin Politiks Skyld, har atter maattet iføre sig den for sin Politiks Skyld". - *"Folkets Avis"* skriver (85): "Men saadan rigtig og paalidelig gjør [Monrad] ikke Indtrykket af at være". - Professor *J. A. Bornemann* skriver *"Om Tonen"* heri (86): "Biskop Monrads politiske Breve fortjener vist altid Opmærksomhed, om ikke for Andet, saa for Stil og Tone. Han forstaar at give sine Ord Farve af sin Stemning, de aande en Animus -; selv vilde han rimeligvis hos en anden Forfatter kalde denne Affekt Lidenskab, en Betegnelse, der synes ialfald mere anvendelig paa hans Stil end paa en objektiv og docerende Fremstilling . . . Om end Dommen falder ud til, at Forfatteren slet ikke kjender den Virkelighed, hvorom han skriver, saa er den bitre Pille dog saa oversukret, at Læseren efter Smag og Evne kan vælge mellem det Søde og det Bitre. Dette Spillende, Smidige, Amfibolske giver den politiske Brevskriver selv det rette Navn. - Biskop Monrads Breve forekomme os saavel ved Indhold og Form, som ved den Situation de frembringe, saa mærkelige, at de fortjene at karakteriseres . . . Jeg maa overvinde mig selv for at fremdrage Biskop Monrads Misbrug af Skriftsteder . . . Mange Læsere finde vist en stor Del af det 15de Brev meget morsom . . . Uagtet Forudsætningen [vedrørende ligbrænding] ikke er tilstede, og ingen Lov er given, tør Biskop Martensen dog ikke udtale sig imod den for Manges Følelse afskyelige Raahed, førend Biskop Monrad faar Spørgsmaalet afgjort ved Erfaring. Dette er unægtelig morsomt, ligesom andet Mere". - Til G. Brandes skriver *V. Pingel* (87): "Monrads flotte Tone har forarget Mange. De har Ret, naar De taler om hans Pfaffentazten og Fløielspoter". Også *Fischer* var "misfornøiet" med tonen i pjecen (88). - Monrad

havde selvfølende veltilfreds tilsendt Fischer sin pjece 23. oktober 1878 (89): "Jeg tager mig den Frihed at sende [Dem] medfølgende Piece med Bøn om, at De vil læse den, idet jeg nærer det Haab, at der i den er meget, som De vil kunne tiltræde. - Hvis det var muligt, vilde jeg gjerne lægge en magisk Kraft i tre Navne [vedrørende ledige præsteembeder] . . . saa De hverken fik Ro Dag eller Nat, før De havde befordret de Personer, der bære Navnene. - Jeg bliver mere og mere bjergtagen af Kirkefædrene, og slipper neppe ud før om en halv Snes Aar. Hvordan mon Verden saa vil se ud? Til den Tid haaber jeg ogsaa at komme til Kjøbenhavn og hilse paa Dem". - *Krieger* optegner (90): "Adskillige af Monrads Strøbemærkninger synes mig at være holdt i mindre god Tone". Endvidere skriver han til ham (91), at pjecen kunne være skrevet i 1848. Monrad glædede sig over at erfare dette og svarer ham 29. oktober (92): "Det er en af Livets største Velsignelser i sin Ungdom at være kommet til en Opfattelse af Tilværelsen, som man, Sandheden tro, kan fastholde i sin Alderdom. Jeg anerkjender naturligvis, at man kan gjøre Fremskridt ved at slaa Kolbytter, men den Reisemaade har altid forekommet mig at være for besværlig"!

"Jeg [lider] meget ved, at Emmy i den senere Tid ikke har havt det rigtig godt", skriver Monrad 2. december til datteren Karen (f. 1858), men "jeg haaber imidlertid, at hun ikke vil gaa bort før jeg. Jeg er nu saa sammenlevet med hende, og hun skjænker mine gamle Dage . . . Glæde og Tilfredshed . . . Jeg er rask, og mærker næsten ikke noget til mit Hjerteonde" (93). - "Jeg har . . . en skyfri Alderdom, men Louises skrøbelige Helbred, Johannes' Oekonomi, Frederiksens Forhold gjør, at min Himmel ikke mangler Skyer", skriver han 16. december 1878 til Viggo.

I anledning af universitetets 400-års jubilæum blev Monrad i juni 1879 udnævnt til æresdoktor i teologi. Han rejste dog ikke til København til den lejlighed, idet han på grund af visitats- og rejsetræthed frygtede at skulle blive overanstrengt (94). - "Da nu min theologiske Virksomhed finder al den Paaskjønnelse, som jeg kan ønske", skriver han 25. august 1879 til Viggo, "saa er det ikke at undre sig over, at jeg fordyber mig mere og mere i theologiske Studier, i Kirkefædrene, og at Politiken efterhaanden

kommer til at staa som et fjernt Taageland. Og da der vel ikke kan være mange Aar tilbage til min Afreise fra denne Verden, saa passer det jo godt, at Tanken mer og mer sysler med det Evige og slipper det jordiske Fædreneland for at gribe det himmelske, hvortil vi dog alle stunde"! - "Jeg slet ikke mere forstaar Tiden", føjer han til.

Monrad udfoldede stor visitatsaktivitet i kirker og skoler. Således skriver han 21. september 1879 til Viggo: "Hvor Tiden dog løber hastigere og hastigere! Dagen bliver en Time og Aaret en Maaned . . . Jeg kommer om Søndagen uanmeldt saa til den ene og saa til den anden Kirke, og faar paa den Maade Kundskab om, hvorledes der prædikes".

Af Monrad har *J.C. Freudendal* samlet "200 Smaatræk" (95). Disse giver et indblik i Monrads visitatsvirksomhed, der skulle blive legendarisk. - Blandt andet berettes det: "Naar Monrad revsede - Præster eller Lærere - gjorde han det gjerne paa satirisk eller ironisk Vis. Han tog ikke altid Hensyn til, om Udtalelsen paa Grund af andres Nærværelse, Stedet eller Lejligheden kunde blive særlig saarende; undertiden sagde han det ved Bordet og Bægeret, som nærmere havde hjemme i Studereværelset, i Enrum og under mere alvorlige Forhold . . . Biskop Monrad havde i det hele taget en stærk oratorisk Gave og kunde hæve Stemmen fra svag Hvisken til en rungende, sand Pathos, og han gjorde det ofte, naar han talte i Kirken"! - Præsten *R. Bastrup* beretter (96), at Monrads "stemningsfulde Veltalenhed gjorde, at man aldeles ikke tænkte paa det noget læspende i hans Stemmeklang".

"Jeg taber efterhaanden al Interesse for Politik herhjemme; jeg forstaar den oprigtigt talt ikke", skriver Monrad til Viggo 14. november 1879 (97), "saa indskrænker jeg mig til at læse Dagbladet, og det endda temmelig skjødesløst. - Desuagtet er mit Liv dog ingenlunde interesseløst. [Jeg] læser Shakespeare . . . Det er dog en mageløs Forfatter. Jeg anser ham rigtignok ubetinget for Verdens største Digter . . . Naar jeg kun maatte eie to Bøger, da skulde Bibelen være den første og Shakespeare den anden . . . Mit Hovedstudium er imidlertid Kirkefædrene; jeg er som bjergtagen af dem. Det er saa umaadelig interessant at øse af selve Kil-

derne. Der er Arbeide for mig til ti Aar, og inden 10 Aar er jeg uden Tvivl for længst færdig". - "Jeg har efterhaanden tabt al Interesse for vor Politik herhjemme . . . Derimod har jeg megen Glæde af min Virksomhed som religiøs Skribent", skriver han tilsyneladende ligeledes veltilpas til Viggo 1. maj 1880, for "jeg er stadig beskæftiget med det store patristiske Værk, hvormed jeg vil slutte min jordiske Løbebane . . . Jeg har megen Glæde af selve Arbeidet, og min Embeds Gjerning lettes meget ved Dag ud og Dag ind at aande i Fortidens rene Atmosfære . . . Jeg maatte være meget utaknemlig, om jeg ei paaskjønnede den Lykke, Samlivets Fred skjænker mig". - "Naar jeg skriver, at Tiden gaaer saa hurtigt for mig", skriver han til Viggo 21. september 1880, "da har jeg egentlig underrettet dig om, at jeg befinder mig vel og er lykkelig. Naar man er i Smerte og Lidelse, da skrider Tiden langsomt afsted, og ligesaa, naar man har Sorg og Bekymring . . . Nægte kan jeg ikke, at mit Hjerte nu og da volder mig Besvær, men kun naar jeg gaaer . . . Der er ikke noget Embede paa den hele vide Jord, som jeg hellere vilde have end det jeg har . . . Politiken staaer fjernere og fjernere for mig". - "Hvor fremmed jeg end føler mig i mit eget Fædreland, og hvor fuldstændig løst jeg end er fra alle politiske Baand", skriver han 18. oktober 1880 til Viggo, "saa er der dog meget, der binder mig i kirkelig Henseende . . . Emmy er endelig ogsaa bundet ved stærke Baand . . . til Danmark. Hvad mig angaaer, da kan jeg ikke negte, at jeg anseer Ny Zealand for mit Fædreneland, thi det maa vel være der, hvor alle de ere, der bære mit Navn . . . Derfor kunde jeg nok ogsaa ønske, at have min Grav paa Ny-Zealand, hvis ikke Transporten var saa lang . . . Det vilde iøvrigt være mig meget kjært, om jeg engang kunde faa Raad til at opføre paa Ny-Zealand en Kirke, der kunde tjene som et Mindesmærke om mig foruden de levende Mindesmærker, der skyldes dine [Viggo] og Johannes's Anstrengelser"!

I 1880-81 udarbejdede Monrad *"Redegørelsen"* om 1864. *Råskitsen* hertil er formodentlig nedskrevet i tiden fra oktober til december 1880 (98). - Det havde imidlertid egentlig været hans "Bestemmelse at gaa taus" i graven "og overlade til Historien at oplyse Begivenhederne 1864" (99). - "Den, der har deltaget i Begivenhederne og øvet en medbestemmende Indflydelse paa dem, sjelden

egner sig til at beskrive dem", skriver han senere (100). - Men oberst *J. Ravn* og general *C. Hegermann-Lindencrone* havde skrevet om krigsførelsen på en sådan måde, at han følte at måtte give efter. - Han anmodede i samme ærinde *Estrup*, der da var konsejlspræsident, om adgang til statsrådsforhandlingerne fra 1864 (99): "Saa har jeg efter en fleraarig Modstand maattet give efter for den Overbevisning, at det er en Pligt saavel mod mig selv som mine daværende Kollegaer at offentliggjøre min Opfattelse af Begivenhederne 1864, inden jeg gaaer bort, - jeg gaaer i mit 70de Aar, - og medens de lever, der kan godkjende eller modsige min Opfattelse". Han fik imidlertid ikke tilladelsen (99). - "Jeg er færdig med det første Udkast", skriver han 20. januar 1881 til Viggo, og "meget er blevet mig klart, som jeg vel har anet, men som dog har været indhyllet i en vis Dunkelhed (100) . . . Opgaven er interessant nok: At sige Sandheden om 1864 uden at støde". - Monrad havde tænkt sig, at "Redegørelsen" skulle være hans "politiske Farvel" (101), men han var i tvivl om, hvorvidt den straks eller først 20-30 år efter hans og kongens død skulle udgives (102). "Redegørelsen" blev først udgivet i 1914 af historikeren *Aa. Friis*.

I "Redegørelsen" skal i særdeleshed afsnittet om *den gale R* understreges. Som omtalt i kapitlet om 1864 kan beretningen formodes at være selvbiografisk.

Fra "Redegørelsen" skal også fremdrages Monrads selvfølende, sarkastiske og kåde udfald mod J.A. Bornemann:

> "Hvorfor jeg ikke har svaret Professor Bornemann (103)? Men hvorfor skulde jeg svare ham? Han har Glæde af at sige mig Ubehageligheder. Hvorfor skulde jeg ikke unde ham den Glæde? Han har i Sandhed ikke havt for mange Glæder i Livet. Hvorfor skulde jeg da ikke lade ham beholde denne Nydelse? Det kunde dog være, at den vilde gaa tabt, hvis jeg svarede ham. - Ærlig talt, finder jeg et vist Behag i Ubehageligheder. De tjene mig til Prøvesten paa, om jeg har frigjort min Sjæls Fred fra Menneskenes Omdømme, og om jeg sætter mig selv saa lavt, at det ikke let kan lykkes nogen Anden at sætte mig lavere. Naar jeg lægger sammen alle de Behageligheder og alle de Ubehageligheder, der er blevne sagte mig, og det ikke alene paa mit Modersmaal, saa indrømmer jeg, at jeg endnu maa vente en hel Del Ubehageligheder,

hvis den endelig Sum skal svare til den Bedømmelse, der tilkommer mig med Rette. - Det gaar mig som Falstaff. Han glædede sig ikke alene over selv at sige Vittigheder, men ogsaa over ved sin Person at fremkalde Andres gode Indfald. Saaledes fornøier det mig ikke alene at glæde en Del Mennesker ved mine Skriverier, men ogsaa at skaffe Andre en Tilfredsstillelse ved at give dem Lejlighed til at udlufte deres Vrede. Det er en stor Nydelse at kunne give sin Vrede Luft. Hvorfor skulde jeg dog fordærve denne Nydelse for Professor Bornemann . . . Da jeg for 40 Aar siden begyndte min politiske Virksomhed, gjorde jeg mig til en Grundlov, aldrig at angribe nogen Mands Karakter, men altid at blive staaende ved de enkelte Yttringer eller Handlinger, uden at søge derfra til Sindelaget. Jeg troer med Rette at kunne give mig selv det Vidnesbyrd, at jeg aldrig har overtraadt denne Grundlov"!

I løbet af foråret 1881 var Monrad blevet "ængstelig" over flere dødsfald blandt sine bekendte (104). - "Jeg føler mig i dette Øieblik noget trykket. Emmy laa [syg] igaar . . . Pastor Krogh er død", skriver han 13. april 1881 til Karen (105), "og alt dette tilsammen . . . efterlader hos mig en trykket Følelse", og en uge senere skriver han til Chr. Richardt (104): "For at dog ikke alt skal være Skygge, maa jeg tilføie, at Glæden over min Hustru er uforstyrret, og at vi ved at bære tilsammen Livets Tilskikkelser voxe bestandig mere sammen". - "Her i Huset staaer Alt ved det Gamle", skriver han til Viggo 8. juni 1881, og "[jeg] er iøvrigt stærkt optaget af Studiet af Kirkefædrene . . . Ved siden heraf arbeider jeg paa 1864's Historie . . . Mit Hjerte melder ikke saa sjældent sin skrøbelige Tilstand, men det er dog kun, naar jeg gaaer".

Den 24. november 1881 fyldte Monrad *70 år*. - Svigerfaderen *Tutein* skriver i den anledning til ham (106): "Jeg er stolt af at have Dig til Svigersøn - Dit Navn vil altid indtage en høit hædret Plads i Danmarks Historie medens det ogsaa i den videnskabelige Verden staae høit hædret". - Selv skriver Monrad til F. Barfod (107): "Hos mig banker Døden paa hver Dag . . . Thi det er det Mageløse ved et saadant Hjerteonde, at det nøder En til at berede sig hver Dag. Hvad jeg lider i aandelig Henseende mest af, er Travlhed; der er jo en Del, som jeg gjerne vil have færdig, og

saa flyver Dagene fra mig som Timer. Men jeg har en god, overbærende Kone, der tager alle de smaa Bekymringer paa sine Skuldre". I februar 1882 skulle billedhuggeren *O. Evens* i anledning af Monrads 70 års dag lave en buste af ham til Maribo kirke. - "Men hvor er det dog saare besværligt at være Model", skriver Monrad 23. februar til Ada, "og hvor flyver Tiden atter afsted for mig, hurtigere og hurtigere for hvert Aar, der gaaer". Evens har senere til N. Bøgh berettet (108), hvorledes Mönrad i de første dage "sjoflede" ham. - Derimod bringer T. Løgstrup en beretning af en kvinde, hvem Monrad havde aflagt sygebesøg i Nykøbing (109): "Ved De, hvem der sidst sad paa den Stol . . . Det gjorde virkelig Biskop Monrad. Men i Dag fik jeg ikke saa godt af ham som ellers. Han var saa oprevet og prøvede at slaa det hen ved at tale saa overgivent, næsten som en kaad, ung Student. Men jeg er vis paa, at han gaar lige hjem og - græder". Løgstrup slutter: "Men selv saa jeg aldrig den store Psykolog ude af kristen Ligevægt"!

Til sin syge ven, præsten J.J. Wegener, skriver Monrad, hvad han i tilfælde af egen sygdom ville gøre (110): "For det Første vilde jeg aldeles ikke tale til nogetsomhelst om min Sygdom, Smerter og Lidelser uden til Lægen og maaske min Kone . . . For det Andet vilde jeg kjæmpe med min Tanke, tage den i Nakken og tvinge den til [at] gaa bort fra min Lidelse . . . Til den Ende er Sysselsættelse aldeles nødvendig, og da en uafbrudt stadig Beskæftigelse . . . Men hvad skal man gjøre de lange søvnløse Timer? . . . Søvnløshed er det eneste Tilfælde, i hvilket Villien ikke gavner, men skader. Søvnen vil komme af sig selv som en Naadesgave. *Vil* man sove, saa falder man ikke i Søvn. Dernæst skal man bruge de mange Timer til Omgang med Gud i Bønnen. Man skal tænke paa Hustru, Børn, Forældre, Søskende, Velgjørere, Venner . . . Dernæst . . . paa alle dem, der har gjort os Fortræd . . . tilgive dem og bede til Gud for dem . . . Gamle Kristne vidne, at det under Lidelser giver stor Kraft at tænke paa Kristi Kors . . . Og saa ender man med at sige: Ske din Villie! Lad mig lide, hvad det skal være, men send mig Glæden over din Naade! Lad denne Glæde straale frem som et Vidnesbyrd om, at min Tro har været sand, som et Amen til alle de Ord, jeg har forkyndt for Andre, saa at mit Sygeleie kan blive min Prædikestol [!]"!

I februar 1882 udsendte Monrad det sidste af sine politiske breve, nemlig nr. 19 omhandlende *"Den stille Magt"*. - Nærmere herom skriver han 11. februar til Ada: "[Provst] Kofoed-Hansen har skrevet en Bog om Skriftemaalet. Jeg har faaet Lyst til at skrive om samme Gjenstand. Saa fremstillede der sig først for min Tanke det Spørgsmaal: Hvad er det for en Magt, der har afskaffet det tidligere Skriftemaal? Men dette Spørgsmaal fik efterhaanden en mere almindelig Skikkelse: Hvad er det for en Magt, der ganske stille og ubemærket hæver bestaaende Love og Traktater, og hvorvidt have vi i vore Forhold mærket denne Magt? Det bliver saaledes en politisk Afhandling", og, fortsætter han to uger senere: "Dens Titel forekommer mig at være ret interessant, den skal hedde: Den stille Magt. Jeg er egentlig kommet til at skrive den lille Bog uforvarende. Den lavede sig selv, naar jeg kjørte, naar jeg spadserede, naar jeg laa vaagen og ikke kunde sove. Og da den saa var færdig, kunde jeg ikke være Andet bekjendt end at nedskrive den":

> "Det er skeet efterhaanden ved Skik og Brug. Og hvad er det for en Magt, der har forandret Skik og Brug? Det er den stille Magt. Og hvad er det for en Magt, og hvorledes gjør den sig gjældende paa andre Omraader? Idet jeg fordybede mig i Betragtningen heraf, saa kastede den politiske Dæmon den geistlige Dragt, hvori den først havde hyllet sig, og uden at vide det, var jeg kommen midt ind i Politiken . . . Hvor mange Magter er der i Staten? Den lovgivende, styrende, dømmende. Ja, og saa den fjerde: den stille Magt. Den stille Magt kommer lønligt, ubemærket som Himlens Dug. Den hader høie Raab og Spektakel, den bruger ikke Formulering og Lovbestemmelse, den kommer hviskende som en sagte Susen, den lister sig ind i Øinene, saa at Gjenstandene komme til at staa for dem i en anden Belysning, den sniger sig ind i Sjælene, saa at Tænkemaaden forandres, uden at man mærker det. Og farende saaledes frem med Lempe og ganske stilfærdigt omdanner den efterhaanden Verden, og viser sig stærkere end det Stærkeste, end Love og de helligste Traktater".

Efter udsendelsen af "Den stille Magt" blev Monrad opfordret til at opstille til valg i Middelfartkredsen. "Vel vilde jeg helst ikke faa nogen Opfordring, men dog er det ogsaa flaut ikke at faa den", skriver han 5. maj til Ada. - To uger senere skriver han til hende: "Dagens store Nyhed er, at jeg er blevet valgt ind i

Folkethinget . . . Jeg morede mig kosteligt ved Valgmødet". - I referatet af hans valgtale fra 16. maj hedder det (111):

> "Naar en Kandidat kommer til en Valgkreds . . . kommer han som en Bejler, der stræber at vinde Jomfruens Gunst. En saadan søger at gjøre det bedst mulige Indtryk; han tager sine bedste Klæder paa, pynter sit Haar og børster sin Hat, og det Eksempel vilde Taleren nu ogsaa følge. En Bejler fremhæver det i sin Karakter og sine Forhold, som Vedkommende kan have Krav paa at kjende, for at hun ikke bagefter skal komme til at fortryde sit Valg. Taleren ville da ogsaa fremhæve alle sine Fortræffeligheder, men dog . . . heller ikke lægge Skjul paa, hvad der kunde tale imod hans Valg. Han havde intet Ønske for sit eget Vedkommende . . . Det er godt, naar man skal gaa i Kampen, at have kække Soldater, der ikke frygter Døden; saaledes er det ogsaa godt at have en Rigsdagsmand, der for sit eget Vedkommende ikke ønsker eller frygter noget . . . Naar han seer tilbage paa sit lange politiske Liv - 42 Aar . . . kan han sige, at han aldrig i nogen Kamp har angrebet sine Modstanderes Karakter, og han kan føje til, at han ikke nærer Uvillie eller Fjendskab mod Nogen, hverken i Høire eller Venstre . . . Taleren tror derfor, at han, naar der trænges til Samdrægtighed og Enighed, i en vis Henseende er vel skikket til politisk Virksomhed . . . Og der er ingen Mennesker, hvem det er lettere at komme ud af det med, end ham, ingen, det er lettere at gjøre tilpas. "Vil De have mig, er det godt; saa er De mine Venner. Vil De ikke have mig, er det ogsaa godt; saa er De mine Velgjørere. Det venlige Sindelag bliver uforandret" . . . Hans Liv gaar mest ud paa den stille Granskning af de evige Sandheder, og man kan ikke forestille sig, hvilken Glæde og Fred der er i dette Liv. Naar man forlader Arbejdet om Aftenen, gjør man det med et Suk, og naar man tager fat igjen om Morgenen, er det med Glæde . . . Blev Taleren ikke valgt, vilde han vel føle sig lidt flov, men han vilde dog i Hjærtet være inderlig glad. Blev han derimod valgt, vilde han føle en vis Sejrsstolthed . . . Taleren var ikke Venstremand, men Høire betakkede sig for ham. Han vilde helst staae saaledes, som han gjorde, at Høire og Venstre dannede en Cirkel uden om ham, saa han var Midtpunktet, at han ligesom med en Frakkeknap kunde knappe Høire og Venstre sammen til Samvirken fra begge Sider, paa anden Maade vilde han ikke vælges"!

Monrad glædede sig imidlertid ikke til at skulle rejse til København (112). - "Mine Venner vente, at jeg skal udrette noget

D. G. Monrad. Fra det københavnske, højrepolitiske vittighedsblad Punch 1882.

D. G. Monrad. Fra det københavnske, højrepolitiske vittighedsblad Punch 1882.

Stort, betydningsfuldt", skriver han 16. september 1882 til Ada, og "mine Fjender glæde sig til, at jeg skal gjøre Fiasco" (113). - Noget besynderligt skriver han 28. september til Ada i anledning af afrejsen til København: "Alting er for Tiden i Opbrud . . . Jeg kan ikke just sige, at jeg er meget glad hverken ved Hurlumhejen eller ved Udsigterne til det Kjøbenhavnske Liv . . . Troen paa Guds Kjærlighed maa være saa stærk, at den føder den fuldkomne Hengivenhed i Guds Villie, saa at vi raabe, selv under Sorger, Lidelser og Smerter: Ske din Villie! Jeg tager mod alt af din milde Faderhaand". - Det skal her tilføjes, hvad Hauge til forfatteren har meddelt, nemlig at Monrads svigersøn, rektor *O. Bache* (til Hauge) har berettet, at Monrad 'i sin stue alene kunne bede højt, tale højt, råbe højt'.

Den 2. oktober 1882 åbnede Monrad som aldersformand folketinget. Mod al sædvane holdt han ved den lejlighed en, umiddelbart noget selvfølende, tale til tingets medlemmer påkaldende en "Fædrelandets Vaabenhvile" (114):

> "Da jeg, skjøndt det yngste Medlem af Forsamlingen, er af Alderen blevet hævet op paa dette Høisæde, hvis Kortvarighed er et sandt Billede paa den menneskelige Høiheds Forkrænkelighed, haaber jeg, at det maa være mig tilladt at henvende et Par Ord til Forsamlingen. Jeg ønsker den først velkommen men maa dertil føie et Ønske. I Middelalderen blev det en Institution, at man skulde holde den saakaldte "Guds Vaabenhvile". Den varede fra Lørdag Aften til Onsdag Morgen, og i den Tid havde man ikke Lov til enten at slaa hverandre ihjel eller brænde af for hverandre eller plyndre hverandre, man skulde holde Fred med hverandre. Jeg tror at det vilde være en Lykke for vor Tids politiske Forsamlinger, om man kjendte noget Lignende, om man havde en "Fædrelandets Vaabenhvile" . . . under hvilken man glemte al Lidenskab, alt gammelt Had og Vrede og saae ganske simpelt og jævnt paa Fædrelandets Anliggender . . . Se, det er mit Ønske . . . og hvis det ikke skulde gaa i Opfyldelse, ja, saa har jeg endnu den Trøst, at min Nærværelse her og næste Aar kun er som en Afskedshilsen til en politisk Virksomhed. Naar saa den tredie Samling stunder til, ja, da rører Trommerne, da lader Basunerne lyde og lad igjen det saakaldte Folkestyre, den saakaldte Anti-Folkethings-Parlamentarisme bestige Gangerne og kæmpe med hverandre"!

Umiddelbart selvfølende og iøvrigt ironisk spøgefuldt svarer Monrad 13. oktober et af folketingets medlemmer [Bærentzen] (115):

> "Men jeg, der, efter i 16 Aar at have været borte, møder i denne Forsamling, jeg skulde ved at sige nogle Ord i denne Forsamling løse Forviklingerne! Det er virkelig at sætte mig altfor høit og at gjøre mig til en Art Troldmand, naar man mener, at mine Ord skulde have en saadan Indflydelse. Jeg har paa ingen Maade saa store Tanker om mig selv, jeg har virkelig ikke store Tanker om mig selv, og det er mig let ikke at have dem. Min eneste Trøst under Livets Omvexlinger har været den, at jeg har søgt efter bedste Evne at ramme Fædrelandets Vel og de Kongers Vel, som det har været mig forundt at tjene, og der er tillige blevet givet mig den Gave, at jeg har den samme Overbevisning om enhver af de ærede Herrer, hvad enten de sidde til Høire eller til Venstre, og derfor er det heller ikke muligt for mig, selv om jeg ønsker det, at opdrive den Uvillie, der kunde være Moder til Lidenskaben".

"Det er underligt", skriver Monrad 4. november 1882 til Ada, "hvorledes alle de store Begivenheder blive smaa, naar man har Enden, Bortgangen, stadig for Øie. Derfor synke ogsaa de hidsige politiske Kampe og bittre Parti-Stridigheder for mig ned til Ubetydeligheder . . . Jeg har i rigt Maal Miskjendelsens Nydelse, og glæder mig over at have den. Jeg er kommet vidt i at være ligegyldig for Menneskenes Domme og dog bevare Kjærligheden og det velvillige Sind . . . Iøvrigt have vi det alle godt"!

Denne Monrads ligegyldighed for "Menneskenes Domme" kommer særdeles hånligt til orde i hans folketingstale 13. november 1882 (116): "Det ærede Medlem [Ingerslev] maa endelig ikke genere sig for at komme ganske uforbeholdent med sine nedsættende, sine kritiske Yttringer. Det er mig meget behageligt, at Folk give deres Følelser Luft her i Salen, end de gjemme paa dem, og de saa komme frem i Bladene, hvor de tidt faae en værre Duft. Mig gjør det virkelig aldeles ikke Noget; jeg har endog en vis Nydelse deraf, og jeg vil sige Dem, hvorledes. Det er ved at se, hvor vidt man er kommen i sin Ligegyldighed for de menneskelige Domme. Det er slet ikke saa vanskeligt at forstaa. Naar man er rykket saa langt frem i Livet, at man hver Dag maa tænke paa den evige Dom, taber Menneskenes Dom saa uhyre i Betydning"! Og otte dage senere skri-

D. G. Monrad. Fra det københavnske, højrepolitiske vittighedsblad Punch 1882.

D. G. Monrad. Fotografi 1885. (Det kongelige Bibliotek)

ver han til Ada: "Jeg er ret vel tilfreds med min politiske Virksomhed . . . Høirepressen raser imod mig . . . Jeg glæder mig over at mærke, hvor langt jeg er rykket frem i Ligegyldighed for Pressens Udtalelser. De have ikke et eneste Øieblik forstyrret mit gode Humør"!

Den 23. november 1882 opponerer Monrad i folketinget noget hånligt mod visnepolitikken (117):

> "Men det er ikke alene . . . de stærke Drikke, der beruse Sjælen; Vreden har ganske den samme Indflydelse til at beruse Sjælen, til at gjøre Gangen usikker, til undertiden at frembringe en dødlignende Tilstand . . . Naar vi nu spørge om Lægemidler mod [denne] Visnesygen, om der slet ikke er noget Lægemiddel, vil jeg sige: Jeg tror, at et kraftigt Lægemiddel vilde være - man kunde jo tænke sig det - naar man fik den Grundlovsforandring, at Ingen maatte være Medlem af Folkethinget, før han havde fyldt 70 Aar . . . Der er et vist Baand, der knytter mig til den høitærede Conseilspræsident [Estrup]. Han er egentlig i en vis Henseende - ja han vil nu sagtens ikke anerkjende det, men han er min ægtefødte Søn i een Henseende . . . til Jernbanesagen . . . Og dernæst kan jeg ikke negte, at det har noget forunderligt Betagende for mig at se den rørende Kjærlighed, som han har til Krigstoldloven. Under denne Krigstoldlov staar mit Navn, og jeg kan ikke negte, at, naar jeg ser, at han slutter sig med en saa rørende Kjærlighed til denne Lov, saa kan det ikke paa mig virke Andet end betagende . . . Men nu kunde det maaske synes, at de Organer, hvorpaa Ministeriet maa antages at udøve nogen Indflydelse, ikke hilste Indtagelsen af mit Sæde i denne Forsamling med nogen overdrevent stor Glæde. Det kunde maaske siges, at de ikke saa sjeldent give en forvrænget Fremstilling af min Virksomhed og underskyde mig allehaande Motiver, men det gjør ikke Noget . . . Jeg er i den Henseende rykket saa langt frem i Ligegyldighed for den Art Fornærmelser, at Følelsen af, hvor ligegyldig, jeg er, endog volder mig en vis Glæde"!

"Jeg er . . . for Øieblikket ikke bedrøvet, ikke forknyt", skriver Monrad 6. december 1882 til Ada, "men noget forstemt . . . og jeg haaber, at du ikke vil finde det underligt, naar du hører Grunden. Emmy reiste i Lørdags til Møen . . . Og naar hun er borte, saa bliver Tilværelsen mig saa underlig tom. Det er kun den ene Grund . . . Der kommer [heller] ingen Korrektur . . . Trykningen

af min Bog er standset . . . Endelig er jeg forstemt over den politiske Situation". Herom udtrykker han tre dage senere i folketinget (118): "En Ven af mig sagde til mig, at naar han betragtede Danmarks Kort, var det for ham, som om han hørte Gravklokker ringe, da var det for ham, som om han fornam en Lugt af Lig, og naar han blev ved at stirre derpaa, forvandlede det sig til en Gravhøi, hvorpaa der stod: "Herunder hvile Danmark"! - Noget voldsomt udtrykker han 14. december sammesteds (119):

> "Der maa gjøres Noget for Fædrelandets Forsvar . . . Ja . . . dette Lovforslags Henvisnen vil vække en Vrede, en Uvillie og en Forbittrelse . . . Dette er min inderlige Overbevisning, og jeg kunde derfor fristes til at sige, at jeg vil bede, at jeg vil bønfalde Dem om at ville gjøre det til Gjenstand for en alvorlig Behandling . . . I, der sætte Folkevilliens Kraft i, at der Intet udrettes, bliv ved, bliv ved at lade ethvert Forslag visne hen; lad os kun, saavel Regjeringen som Folkrerpræsentationen, synke dybere og dybere i Ringeagt i Indlandet og i Udlandet; lad os synke saa dybt, som det er muligt, men vid, at Ingen vil have Interesse for det Folk, som Intet kan udrette, og som ikke forstaar at leve. Det Folk, som ikke forstaar at leve, det dør, og det fortjener at dø . . . Jeg har gjort, hvad jeg kunde. Jeg har bedet, jeg har besværget dem om ikke at lade denne Sag visne hen . . . Saa har jeg een Trøst, en eneste Trøst, og det er den, at jeg er dette Things Aldersformand, at de Aar, der ere tilbage, vel ikke kunne være saa mange, og at, hvis det jordiske Fædreland gaar til Grunde, saa har jeg et andet Fædreland"!

"Jeg . . . befinder mig meget vel", skriver Monrad derimod 9. januar 1883 til Ada og fortsætter: "Anden Juledag prædikede jeg i Brøndbyerne, og Nytaarsdag i Helligaandskirken. Jeg skjønner saaledes, at jeg maa være Gud taknemlig for endnu at have saa megen Kraft. Det er som den større Vexel i Syssel kvægede mig og helbredte mig for en Træthed, der er bevirket ved et langvarigt, fortsat Studium af Kirkefædrene". - "I et i høi Grad beaandet Foredrag [i Helligåndskirken], der hørtes med aandeløs Stilhed af de Tilstedeværende, af hvilke dog vistnok Mange nærmest var komne af Nysgjærrighed, talte [Monrad] over Dagens Text - Han mindede bl. A. om, at det var 40 Aar siden, at han første Gang talte i en kjøbenhavnsk Kirke" (120).

I 1883 udkom Monrads store Værk: *"Den femte Bøn og dens Liv i Kirken indtil Luther"*. Det viser hans intense interesse for den femte bøn. Værket er for en stor del en række kirkehistoriske vidnesbyrd om forståelse af denne bøn. Det var hans overbevisning, at den indeholder "en Braad til Bearbeidelsen af Sjælen, og naar vi føle, at vi kunne bede Bønnen, en Forvisning om, at Gud tilgiver os vor Skyld" (121).

Også i "Den femte Bøn" beskæftiger Monrad sig med "Menneskenes Dom" (122). "Hvad Magt ligger der paa, om du berømmes eller dadles? Endnu en liden Stund, saa ligger du i Graven, og ned synker dit Navn i Glemselens dybe Sø. Hvad staaer dig for Øie? Hvad er det, som du ei kan glemme? Det er Guds Dom. Den lever i dine vaagne Tanker, den drager ind i dine natlige Drømme. Guds Dom! Den kommer, den kommer, Dommens og Regnskabens forfærdelige Dag; med hvert Aandedrag drager du nærmere til den. Lytter du nøie, da er det, som om du kunde høre dens Torden i det Fjerne. Denne Guds Dom er det, som gjør dig døv, ja død for Menneskenes Domme. De blive borte for dig, eller rettere, de træde slet ikke ind i din Bevidsthed, saa ubetydelige, saa intetsigende forekomme de dig . . . Derfor bliver det dig saare let at tilgive, thi du er saa optaget af dine Synder mod Gud, saa du ei lægger Mærke til andres Synder mod dig"! Denne beskæftigen sig med synd og skyld har personlig karakter (122): "Korset er vor Trøst og vor Tilflugt. Naar al Livets Synd samler sig i en eneste Sum, og naar Samvittigheden lægger denne Sums Byrde paa Sjælen, og naar Sjælen segner og er lige ved at synke ned i Fortvivlelse: da ty vi til Korset . . . Korset giver ogsaa Kraft til taalmodig at bære Smerter og Lidelser, hvad enten de ere legemlige eller aandelige, hvad enten de voldes os uden eller ved andre Menneskers Brøde . . . Ja, naar du mærker, at din Sjæl er voxet ved Bearbeidelsen, Selvovervindelsen og Tilgivelsen af dine Fjender, saa kommer du endogsaa til at takke Gud for Lidelsen, der gav Anledning til Sjælens Vext . . . Bange Tanker opstaa, naar vi tænke paa, hvad der kan skjule sig i den ubevidste Sjæleverdens Mørke. Hvad er vor Trøst mod disse bange Tanker, og hvorledes skulle vi faa Naadens Lys til at straale gjennem dem? Bearbeide vi ærlig og redelig vor Sjæl, hykle vi ei for os selv, halvt bevidst og halvt ubevidst, holde vi

Regnskab med os selv, og Dom over os selv som de, der staa for den Alvidende: Saa er det vort Haab og vor Fortrøstning, at han kun vil kræve os til Regnskab for det, der er traadt op i Bevidsthedens Lys"! - Til datteren skrev Monrad (123): "Der leve mange Kræfter i Sjælen, der ikke træde op i Bevidstheden. Disse skjulte Kræfter virke som et Instinkt og drive os til at tage en Beslutning, hvis Bevæggrund det ikke er os muligt at fremføre for Andre"!

Monrads politiske og religiøse skribentvirksomhed i de år berømmes af præsten *A.F. Brandt* (124): "[Monrad] er vistnok en af de frugtbareste Skribenter blandt dem, der *nu leve*, og han har, især fra 1864 og fornemmelig i det sidste Vicennium . . . frembragt, saa at sige, Slag i Slag, en Mængde Skrifter af ikke ringe Værdi, baade paa det politiske og det kirkelige Omraade . . . Biskop Monrad er utvivlsomt ikke blot en af vor Tids frugtbareste Forfattere, men tillige en af vor Tids store og stærke Aander, en af de genialeste og mest aandrige Mænd, som vore Dage have set, der med et eiendommeligt Dyb- og Skarpsind forener et sjældent Kjendskab til det menneskelige Hjærte og dets forskjellige Tilstande og med et vaagent og gjennemtrængende Blik paa Tidens Tegn, Forhold og Omstændigheder"!

Endnu kunne Monrad tale om "den sidste store Kamp". Således udtrykker han 19. januar 1883 i folketinget (125): "Det er muligt, at Danmark vil have at bestaae den sidste store Kamp, og jeg vilde nødig have, at denne Kamp skulde ledsages af Verdens Haanlatter over, at vi saa daarlig havde forsvaret os"! Men "Jeg . . . befinder mig . . . i det Hele ret vel", skriver han 5. februar til Ada, dog "denne Dobbelthed i Virksomhed, politisk og theologisk-kirkelig er mig anstrengende og gjør mig utilfreds. Det overstiger simpelthen mine Kræfter . . . Jeg er jo en gammel Mand [72 år] . . . Kræfterne tage af . . . At søge Afsked som Biskop dertil finder jeg ingen Anledning". - Ved samme tid fandt han ikke at kunne udrette noget i folketinget, men "hvad der opretholder mit Mod og aandelige Liv er Studiet af de gamle Bøger", skriver han 5. marts til datteren. - "Det er underligt, at der ikke er nogen, der tænker paa Danmark", skriver han 26. marts til hen-

de, og "da jeg . . . ikke kan bringe Sagerne ind i en anden Skure, saa glæder jeg mig ved Tanken paa, at min politiske Løbebane er endt om eet Aar. Det vilde dog være for galt, om jeg skulde anvende mine sidste faa Dage paa at tærske Langhalm". - Denne hans følelse af, at det var omsonst, kulminerer tre dage senere i folketinget (126): "Ja, det er sørgeligt at sige det, men jeg seer intet Lys, hvorhen jeg vender mit Øie; Regjeringens Magtesløshed bliver ikke mindre, og Thingets Magtesløshed bliver heller ikke mindre; magtesløse staa vi overfor hverandre, vi synke dybere og dybere i den europæiske Anseelse, idet vi se, at vi aldeles Intet kunne udrette. Om denne Opløsning er en Forberedelse til Danmarks Undergang, eller om den tør ventes afløst af en blidere Skæbne, ja, det skal jeg lade være usagt"!

Endnu få dage senere - den 2. april 1883 - giver Monrad i folketinget et noget selvfølende tilbageblik på sin hele politiske virksomhed (127): "Ja naar der nu skal være Tale om at forsvare sig selv, saa skal jeg villig anerkjende, naar jeg kaster Blikket selvprøvende tilbage paa min politiske Virksomhed, at jeg har havt visse store, væsentlige Mangler. Den ene er den, at jeg ofte har ladet mig føre bag Lyset; man har ofte intrigeret bag min Ryg, uden at jeg har lagt Mærke til det; den anden, at jeg har ondt ved at bøie min Overbevisning, hvilket er nødvendigt, naar man vil samvirke med Mange. Paa den anden Side tror jeg at kunne give mig selv det Vidnesbyrd, at aldrig har jeg i de 44 Aar, hvori jeg har givet mig af med Politik, aldrig har jeg angrebet min Modstanders Karakter, aldrig har jeg angrebet hans Hensigter, aldrig hans Hjertelag, jeg har altid holdt mig til hans Mening, til hans Udtalelser. Det Vidnesbyrd giver min Samvittighed mig ogsaa, at jeg redelig fra min Ungdom af har fulgt min politiske Overbevisning, jeg har fulgt den og bragt min Overbevisning store, store Offre, Offre, som jeg nu, da jeg staar ved min Livsbanes Ende, tvivler om, hvorvidt de dog ikke have været for store"! - Og tilsyneladende veltilfreds skriver han to uger senere til Ada: "Jeg befinder mig meget vel . . . Hvad der har holdt det aandelige Liv oppe hos mig er mit theologiske Studium . . . Trods min Utilfredshed med min politiske Virksomheds Betydningsløshed,

har jeg havt Glæde og Fred i Sjælen, takket være min Frelser"!

"Jeg har . . . megen Glæde af Visitatser", skriver Monrad 11. juni 1883 til Ada, og "Det morer mig at se og tale med disse mange Puslinger . . . Det glæder mig at forkynde det gamle Guds Ord i Kirkerne . . . Jeg taaler endnu godt Visitatsens Anstrengelser . . . De legemlige Onder have ikke været saa store". - "I Forbindelse med . . . Aftagen af Kræfter[ne]", skriver han derimod til hende 21. juli, "staaer uden Tvivl en aftagende Livslyst. Livet tynger mig. Naar jeg tænker paa mine Omgivelser . . . og alle mine Kjære, finder jeg det meget utaknemligt . . . Det er noget uvilkaarligt denne Livslyst; noget, der aldeles ikke afhænger af ens Villie. Jeg vil haabe, at det er en Følge af Visitatsens Anstrengelser, og at den gamle Livslyst vil vende tilbage. Jeg taler ikke derom til Nogen"! - Men, skriver han tre uger senere: "Iøvrigt er jeg i den senere Tid ikke saa tung om Hjertet. Det er noget underlig Noget med denne umiddelbare Livsfølelse. Englænderne kalde den animal spirits; man kan ganske uvilkaarlig føle sig glad eller nedtrykt. Har man en Sorg eller Bekymring . . . da kan man vel jage Sorgen og Bekymringen ud af Bevidstheden; men saa synker den ned i det ubevidste Liv og hviler med et Tryk paa Livsglæden. Det er . . . ret naturligt, at Visitatsens Anstrengelser efterlade en vis Følelse af Træthed. Hertil kommer det endeløse politiske Vrøvl . . . Endelig har man ondt ved at fæste Lysten til Livet her, naar man tærer stærkt paa sit 72. Aar . . . Se her har du en udførlig Begrundelse af den aftagne Livslyst, hvorover jeg klagede i mit foregaaende Brev. For Tiden befinder jeg mig meget bedre og føler mig slet ikke trykket"! - "Det er, som om der hvilede en Taage over Ny-Zealand", skriver han igen til Ada 26. august 1883, for "noget synes at være galt, ogsaa paa Carere hos Viggos . . . Jeg maa kjæmpe for ikke at føle mig trykket . . . Vort Liv forløber roligt".

Monrad var gådefuld for mange. - I efteråret 1883 havde en af hans gode bekendte, stiftsprovst *C. Tobiesen*, været i audiens hos kongen. Herunder spurgte kongen ham: "Monrad er mig en Gaade, og jeg vilde sætte nogen Pris paa, om De kunde give mig et klarere Blik paa ham". Tobiesen havde svaret: "Stemningen raader tit hos

ham meget mere end Karakteren". - "Det er en meget god Forklaring", replicerede kongen (128). - Flere fandt, at Monrad var *"gal"*. Heriblandt var *Hall*. Engang i 1880'erne - senest i 1883 - havde Monrad været i selskab hos maleren L. Fröhlich. Herom beretter *N. Bøgh* (129): "Efter Bordet stod jeg og talede med fru Hall, og Monrad stod lige ved Siden af. Jeg spurgte hende om hendes Mands Befindende og sagde blandt Andet: "Han er jo ganske aandsklar?" Hun svarede i Ansigtet paa Monrad: "Det er han rigtignok; *det* kan Du bare vide deraf, at han mener, Monrad er gal"!

Umiddelbart besynderligt og livligt udtrykker Monrad 17. november 1883 i folketinget (130):

> "Hvis Grundloven blev legemliggjort, hvis den traadte herind i Salen med sin majestætiske Skikkelse - det maatte vel være i en Kvindes Skikkelse - og satte sig der, hvor nu vor høitagtede Formand [C. Berg] sidder, som vistnok gjerne vilde vige sin Plads for den, bukkende sig saa dybt, at Panden berørte Jorden, og alle vi andre fulgte vel hans Exempel, og saa den høitagtede Kultusminister [J.F. Scavenius] stod paa den ene Side af Grundloven og de to ærede Forespørgere [S. Høgsbro og N.I. Larsen] paa den anden Side af den, saa er jeg overbevist om, at det vilde være den høitærede Kultusminister, som hun tog paa Skjødet, thi i Virkeligheden er det af ham foretagne Skridt en nærmere Opfyldelse af selve Grundlovens Bud end alle disse Raab paa Overskridelse af dens § 75 . . . Jeg maa takke den ærede første Forslagsstiller. Han titulerede mig tre Gange: det høiærværdige Medlem. Jeg har lagt Mærke til, at man titulerer mig saaledes, naar man i sit Hjerte er bleven overbevist om, hvad jeg har sagt, og jeg maa derfor glæde mig over, at han ikke har kunnet modstaa at titulere mig Høiærværdighed . . . Vi faae ikke Andet end dette evindelige, evindelige - ja, hvor skal jeg dog finde et fint Ord derfor . . . (*En Stemme*: Vrøvl!) Vrøvl, - ja, det var ikke mig, der sagde det - saaledes at Folkethinget siger, det er min Mening, og Regjeringen siger, det er nu vor Mening, og saa blive vi staaende lige overfor hverandre, Mening mod Mening, og der kommer ingen Afgjørelse. Nei, ere de virkelig af den Mening, at det er Grundlovsbrud, saa anlæg Sag! Lad os faae en Redelighed paa det, man bliver træt af al denne Ordstrid; handl engang! Lad det komme til Handling!"!

I "Slutningen af November og Begyndelsen af December" 1883 havde Monrad følt sig "temmelig stærkt medtaget. Træt, mat og søvnig". -

"Naar jeg var klædt paa, var jeg saa træt, at jeg havde den største Lyst til at klæde mig af og gaa i Seng. Al Livslyst var borte og afløst af Livslede"! (131). - "Jeg har . . . antaget Prof. Reisz til Læge", skriver han 23. november til Ada (132), - "Han lader mig bruge digitalis. Der er Intet af udsætte paa Hjertets Functioner . . . Pulsslaget er regelmæssigt. Men der er Smerte . . . Denne . . . kom tidligere kun nu og da . . . naar jeg gik. Nu kommer den ogsaa, naar jeg sidder . . . Men det er jo i Naturens Orden, at Skrøbelighederne indfinde sig, naar man er over 70. Det er naturligt, at Madlysten og den uvilkaarlige Livsfølelse, som Englænderne kalde animal spirits, taber sig. Naar Gud kun vilde give mig den Naade, at Aandskræfterne maatte staa sejrrig over al Skrøbelighed! At være glad, være glad i det store Haab, det er den store Opgave. Gid jeg maatte kunde løse den, og lære den stille, klare, glade Taknemlighed. Jeg trænger til en Opdragelse, Opdragelsen gjennem Lidelser; den har jeg hidtil savnet; nu lader det til, at den vil indfinde sig"! - Men fra et rekreationsophold hos svigerforældrene Tuteins på Marienborg skriver han 22. december 1883 til Ada (133): "Opholdet her har været ret gavnligt for min Sundhed; til "Opholdet" kunde jeg maaske have føiet: og de anordnede Lægemidler. Der er virkelig indtraadt en kjendelig Forbedring. Jeg har aldeles ikke mere nogen Smerte, naar jeg ikke gaaer . . . Jeg lider af Søvnighed . . . Det falder mig saaledes vanskeligt at faa mere end 7 Arbejdstimer ud af Dagen. Men i dem er jeg da ogsaa helt kvik og mærker aldeles ikke til nogen Træthed. Særlig glad er jeg over, at Livslysten - den uvilkaarlige, den, som kommer og gaaer af sig selv, uden at man kan anføre nogen Grund - er vendt tilbage"! - "Jeg . . . befinder mig ret vel", skriver han 25. januar 1884 til Ada, "og arbeider 8 à 10 timer om Dagen". - "Jeg har det virkelig i den senere Tid meget bedre", fortsætter han til hende 10. februar, og "den Kur, Prof. Reisz lader mig gjennemgaa, bekommer mig særdeles vel. Jeg er ligesaa rask, som da jeg kom til Lægen. Nogen Hurtigløber bliver jeg vist ikke i denne Verden . . . Efterhaanden begynder jeg at finde langt mere Behag i det kjøbenhavnske Liv".

Ved samme tid - i slutningen af januar 1884 - angriber Monrad livligt, sarkastisk ironisk Martensen i en avisartikel (134):

"Det er ikke min Agt, at anmelde Biskop Martensens sidste Bog [om sprogreskriptet] . Han hører nu engang til de lykkelige Forfattere , hvis Værker anmelde sig selv . . . Man forbavses over den Varme, Friskhed og Fyrighed, der strømmer gjennem Bogen. Dersom man ikke vidste bedre Besked andet Steds fra, og man blev spurgt om, hvor gammel mon den Forfatter er, saa vilde man svare: Han har næppe fyldt sit tredivte Aar. - Naar Velvillie, Erindringen om Venskab og inderligt, aandeligt Samliv fører Biskop Martensens Pen, hvor blive da ikke kans Karaktertegninger . . . henrivende. Det hører til en af Livets største aandelige Nydelser at se paa en Gang fremstraale et klart og skjønt, et fint og sanddru Billede af det, der har levet hos én selv i halvdunkle Følelser og Forestillinger, i usammenhængende Tanker. - Langt mindre tiltalende blive derimod hans Skildringer, naar Uvillie fører Pennen. Da sprudler gammel, gjemt, ikke sødt duftende Vrede frem som af en Vulkan. Man savner den rolige Besindighed, hvorved man stiller sig over sig selv og sin Modstander og fælder en retfærdig Dom. At kunne gjøre det er ofte et af Alderdommens Fortrin. Dog, det er vel en for stor Fordring, at man skulle forene Alderdommens og Ungdommens modsatte Egenskaber . . . Er Mynsters Efterfølger paa Sjællands Bispestol [i.e. Martensen] liberal? Man vil maaske forbavses over et Spørgsmaal, saa taabeligt; thi er der nogen Mand, hvis Skrifter strømme over af haarde, hensynsløse, fordømmende Domme over Liberalismen og de liberale, saa er det i Sandhed Biskop Martensens. I denne Henseende bliver han aldrig træt, aldrig udtømt . . . Naar jeg nævner Mynsters Navn, saa træder frem for min Tanke denne høje, mægtige Skikkelse, der blot ved at vise sig indgjød Ærefrygt. Og saa hører jeg ham tale. Hvor havde dog ikke hans Røst en vidunderlig Rigdom paa Udtryk, der nøje stemmede med Tankens og Følelsens fineste Afskygninger. Hans Røst kunde lyde som den rislende Kilde, som den rullende Flod, som det mægtige, brusende Hav. Og saa ser jeg ham tale. Enhver lille Bevægelse med Hænderne, Hovedet, hele Legemet var i Samklang med Røstens Udtryk, Tankens Indhold. Men hvor var han ikke konservativ!"!

Den 3. februar døde Martensen (135). Få dage senere bringer Monrad en fortsættelse af ovennævnte artikel (136): "Det var oprindeligt min Agt at slutte denne lille Afhandling med et Par Bemærkninger om Biskop Martensens personlige Optræden i de blandede Distrikter kort efter Sprogreskriptets Udstedelse. Men denne mægtige Aand har forladt os; medens disse Breve skrives, ligger den-

ne rigt udstyrede Mand, hvoraf Danmark med Rette er stolt, som et Lig, der snart skal stedes til Hvile i Jorden. Derfor skal jeg slutte med at vidne, at han altid redeligt har stræbt efter Sandheden, og at han ej har skyet at udtale frit og freidigt sin Overbevisning, om han end kunde forudse, at han derved vilde vække stor Vrede og Uvilje"!

Få dage senere - den 17. februar - bringer "Morgenbladet" af Monrad nogle vittige, ironisk sarkastiske *"Strøtanker"* med undertitlen *"Jakob Kusk"*. Monrad sigter hermed vel til Estrup. Artiklen er udformet som en dialog mellem mand og kone:

> "*Manden*: Pas dine egne Sager, og lad mig passe mine! Vort gode Samliv beror paa, at vi respektere hverandres Rettigheder. Siger jeg maaske til dig: Kokkepigen duer ikke; væk med Stuepigen; afsted med Jomfruen. Hvor kan det da falde dig ind at tale om, at jeg skulle have en anden Kusk? . . . Jakob Kusk er en udmærket Kusk. Hvor har han dog ikke en statelig Figur. Skjønnere Skjæg findes ikke i Danmark. Hvor hilser han ikke sirligt med Pisken, og Smæld kan han slaa, saa mine Vinduer klirre . . . Jakob Kusk er et paalideligt Menneske; jeg kan betro ham 1000 Kroner . . . Jakob Kusk lyver aldrig. Har du lagt Mærke til, hvorledes han bukker? Ingen Kammerjunker kan gjøre det bedre . . . *Konen*: Du har Ret, kjære Mand! Du har jo altid Ret. Men er det dog ikke kjedelig, at han ikke kan faa Hestene til at gaa ud af Porten? . . . Er det nogen rigtig Fornøjelse at holde Karet og Heste og Kusk paa den Maade? - *Manden*: Men, min lille Skat, det er jo ikke Jakob Kusks, men de forbandede stædige Hestes Skyld. Æde Havre hver Dag, det gider de; men bestille noget, det gider de ikke. Ja, den fjerner er jo ret skikkelig men hvad nytter det; den kan jo ikke slæbe det nærmer Asen med sig. Hvis jeg ikke undsaa mig for din Fader, der jo har foræret os den, saa lod jeg den skyde, og det den Dag i Dag. Dersom jeg lader Hestene afskedige min Kusk, saa ere Bæsterne Herre, ikke jeg. Det skal ej ske, selv om baade Du og jeg skulde knække Halsen. - *Konen*, der lægger hans Arme om sin og sine om hans Hals og ser ham ømt ind i Øjnene: Jeg holder dog langt mer af, at have dine Arme om min Hals end at faa den knækket af Jakob Kusk. Derpaa kyssede Manden Konen, og Konen kyssede Manden; men hvad det blev til med Jakob Kusk vides ikke"!

Lige så livligt skriver Monrad i "Morgenbladet" 24. februar og 2. marts mod præsten *O. Møller*, der i "Om Flertalsregimente" havde

givet udtryk for, at "ingen alvorlig Kristen kan befatte sig med Politik" (137).

> "Anden Gang læste jeg [Monrad] [bogen] med en levende Interesse. Jeg stillede mig nemlig paa et psykologisk Standpunkt, og saa til, hvorledes en Tanke, der er blevet stærk ved Tidens mægtige modsatte Strømninger, bemægtiger sig en begavet Mand, og tumler med ham, indtil han fortumlet tumler om, og synker ned i den dybe Søvn, i hvilken allehaande taagede Drømmebilleder give sig ud for at være tro Afspejlinger af Virkeligheden. Hensigten med at nedskrive disse Linier er dels den, om muligt at forebygge, at ej uforsigtige Mennesker skulle lade sig fange af Drømmebillederne, dels den at gjøre et Forsøg paa at vække den slumrende Forfatter. Naar man skal vække en sovende, raaber man, og sover han dybt, maa man raabe højt, ja maaske endogsaa ruske i ham. I Begyndelsen vrisser han, men er han blevet vaagen, takker han . . . Der er i Legemverdenen for Himmelkloderne en dobbelt Kraft, en, der flyer, og en, der søger Midtpunktet, og disse modsatte Kræfters Samvirken fremkalder den Harmoniske Bevægelse. Det samme gjentager sig i den aandelige, i den politiske Verden, hvorvel der her er langt flere Forstyrrelser paa Grund af den menneskelige Frihed og dens Udskejelser . . . Den politiske Visdom bestaar i, at man véd, hvad man vil, og at man forstaar Bevægelsen og dens Kræfter . . . At finde Rede i dette Virvar, at hale og at fire i rette Tid, deri bestaar hele den politiske Kunst . . . Uden rumlende Ord og uden al Gyngen i svulstige, luftige Taagebilleder vil vi forsøge at give en klar og tør Fremstilling af deres Bevisførelse, der formener, at Flertallet altid har Uret . . . Hvad der er vigtigt i Magistraten, bliver urigtigt i Borgerrepræsentanterne og omvendt. Ondt bliver godt, og godt bliver ondt; hæsligt bliver skjønt, og skjønt bliver hæsligt, hvidt bliver sort og sort bliver hvidt, og det uden at det gode, det onde, det skjønne, det hæslige, det hvide, det sorte undgaar den mindste Forandring. Er det ikke underligt? Jeg begynder fast at tvivle om, at man kan drømme saaledes, hvor vilde og fantastiske end Drømmene kan være . . . Den politiske Kunst bestaar i, at man tilveiebringer en Samvirkning mellem de forskjellige Kræfter. Vi kan ikke beundre det som en overlegen Statsmands-Dygtighed, at man lader Landet, Aar ud og Aar ind, hoppe paa det højre Ben, vi maa anse det for ønskeligt, at man gav sig til at gaa og ogsaa brugte det venstre Ben"!

Den 8. marts 1884 skriver Karen Monrad til Johannes (137): "Fader

har det saa godt, det er mageløst, som han er kommet sig, muligvis han endogsaa stiller sig [til folketinget] igjen, saa Du kan nok tænke, at han har det godt". - Samme dag holder Monrad en besynderlig tale i folketinget (138), som af tingets formand *C. Berg* blev karakteriseret således (139): "Jeg antager ikke, at de følgende Talere ville gaa saa meget i Detail i Skildringen af andre ærede Taleres Optræden og i personlige Sammenligninger, som det fandt Sted fra den ærede sidste Talers Side, da det ikke er Skik her i Salen"! - Af Monrads tale skal følgende fremdrages:

> "Den Ulykke, hvorunder vi . . . lide er den, at bag de politiske Spørgsmaal ligger der en Spaltning mellem de forskjellige Samfundsklasser; det er vor Ulykke, og netop en saadan Fremgangsmaade, som den ærede Ordfører [Holstein] har brugt, er et væsentligt Bidrag til at hæve denne Spænding . . . Men naar jeg nu saaledes anerkjender den høitærede Ordførers Betydning, maa det ogsaa være mig tilladt at gjøre et Par Bemærkninger. Jeg kan ikke negte, at jeg ved at se og høre ham ofte er kommen til at tænke paa Maorierne, Ny-Zealands Beboere. Det er nu underligt - jeg kjender ikke meget, men dog noget saavel til vore egne som til det franske og engelske Aristokrati - det er besynderligt, hvor megen Lighed der er mellem det europæiske Aristokrati og Maorierne paa Ny-Zealand. Der er hos dem begge en vis eiendommelig Finhed i hele Væsenet, en vis Elasticitet, Bøjelighed og Bevægelighed, en vis Ynde udbredt over Stillingerne. Jeg forsikkrer, jeg har ofte beklaget, at jeg ikke har været Maler, naar jeg har set saadanne Grupper af Maorier, som ikke staa paa Civilisationens øverste Trin. Hvoraf kommer nu denne besynderlige Lighed? Den kommer deraf, at begge, baade Aristokraterne og Maorierne, have i meget lange Slægtrækker, fra Fader til Søn, været fritagne for det haarde legemlige Arbeide og kun givet sig af med Jagt og Fiskeri og andre deslige Ting . . . Jeg kan ikke negte, at jeg ogsaa er kommen til at tænke paa, at der ogsaa er en vis Lighed mellem Maoriernes menneskefortærende Egenskaber og den høitærede Ordfører. Der er noget vist Menneskefortærende ved ham (Munterhed), ja ikke i Ordets bogstavelige Forstand, men mere i Aandelig . . . Jeg tilstaar, at det gik mig saaledes, at medens [Busk] talte, voxede han mere og mere, høiere og høiere, til han fik saadan en gigantisk Skikkelse, og saa snappede han den lille Præstekone fra Horsens Fængselsanstalt, saaledes at Blodet strømmede ud over mig. Dette kan jeg derimod ikke sige lykkedes vor ærede Ordfører med Hensyn til Justitsministeren. Det forekommer mig,

at Justitsministeren var noget seig. Han var ikke til at bide igjennem - han er jo ogsaa noget tørladen . . . Den høitærede [Rimestad] . . . hans Tænder løbe i Vand ved at se de af Venstre udførte Bedrifter, men det er nu en stor Lækkermund; han nøiedes ikke med de Levende, nei han gravede den Døde op blandt os. Jeg tilstaar, at J.A. Hansen havde et Hjerte der slog varmt for Fædrelandet . . . Grav ham kun op! Fortær ham! Velbekomme!"!

Veltilpas skriver Monrad 18. marts 1884 til Viggo: "Jeg har forvundet mit Ildebefindende, kan arbeide en 8-9 Timer om Dagen . . . Fra omtrent 1700 Vælgere har jeg modtaget en Opfordring til at stille mig [paa] Ny (140), og jeg har svaret Ja . . . Jeg har været en medvirkende Aarsag til, at Venstre har udsondret de radikale, atheistiske Bestanddele, og . . . at der er i Færd med at danne sig et moderat Høire. Jeg bliver efterhaanden kjøbenhavniseret og finder Behag i at omgaas gamle Venner. Jeg er led og kjed af Nykjøbing, thi min derværende Omgangskreds er enragerede Høiremænd, der se skjævt til mig . . . Bispeembedet er jeg ikke kjed af; Visitatserne interessere mig levende"! - Livligt udtrykker han to dage senere i folketinget (141): "Jeg tror, det er en Misforstaaelse, naar man antager, at Meddelelsen af Kammerjunkertitlen altid er en Belønning . . . Der er ganske andre Indflydelser, som i den Henseende gjøre sig gjældende. Det er tidt kvindelig Indflydelse. Han tager sig godt ud, han fører fortræffelig, bukker saa smukt, konverserer saa let og flydende; ham maa vi se at faae med paa Ballerne. Det er ofte den Slags Indflydelse, der er det Afgjørende i saa Henseende"!

Ved samme tid - 23. og 30. marts - skriver Monrad i "Morgenbladet" (142):

"Aldrig saasnart begynder et Menneske at give sig af med Politik, før Politikens rænkefulde Nisse kommer og sætter et Par Briller med farvet Glas paa hans Næse. Snart er Farven gul, saa sér han alting gult, snart er den blaa, saa sér han alting blaat. Og naar saa et Menneske siger: "Jeg vil se Sandheden ren, usminket; jeg skal nok vogte mig baade for de Gules og de Blaas Ensidigheder", saa tager den ondskabsfulde Nisse gult og blaat og blander det sammen, og giver ham grønne Billeder. Og det værste er, at, uagtet man har Briller paa, saa véd man det ikke, man ser med sine egne

> gode, sunde, skarpe, sanddru Øjne. - Dette politiske Farveskjær er saa mægtigt, saa gjennemtrængende, saa uimodstaaeligt, at det endog kaster sig over deres Øjen, der sidder i Rigsretterne . . . Folkethinget er . . . blevet saa skræmmet ved Ministeriets uvenlige Behandlingsmaade, at det lader sine egne Forslag blive paa Pulterkamret, hvorimod det stikker Ministeriets Forslag ned i Kjælderen. - Herved kommer nu de arme Væsner, der plages af Forslag . . . i stor Forlegenhed. De ligner Kvinder, der føder, men maa lægge de smaa i Kiste, saasnart de er fødte"!

"Jeg begynder at gaa noget i Forfald", skriver Monrad 19. april 1884 til Viggo, men "iøvrigt befinder jeg mig ret vel". - "Jeg er fremdeles temmelig skrøbelig. Affældigheden trænger ind paa mig", skriver han engang i maj til Ada (143), og "derved er jo intet at gjøre; det er saa Naturens Orden. Det falder mig meget besværligt at gaa, men haaber, at det skal blive bedre, naar jeg bliver færdig med en Forkjølelse . . . Iøvrigt forekommer mine aandelige Evner mig at være usvækkede. Jeg kan arbeide en 8 à 9 Timer om Dagen. Hukommelsen, der altid har været svag, er blevet endnu svagere". - At Monrad har haft symptomer på *fremadskridende* forkalkning i hjertets kransårer, kan udledes af hans brev til svigersønnen N.C. Frederiksen 7. juni 1884: "Navnlig faaer jeg, naar jeg gaaer, stærke Smerter i Bryst, Hals og Arme". Men umiddelbart psykisk veltilpas skriver han to uger senere til Ada: "Jeg har stor Glæde af mine Visitatser, det er saa forfriskende for mig at forkynde Guds Ord i Menighederne, og jo høiere Alderdommen bliver, des lysere straaler det store Haab mig imøde". - "[Jeg] mærker stadig min Skrøbelighed og har nogen Besværlighed ved at gaa hurtigt og gaa langt", skriver han 9. juli 1884 til hende, men "paa min Visitats har jeg imidlertid befundet mig særdeles vel. Jeg glæder mig til, over og efter min Visitats . . . Det er mig saadan en Fornøielse at tale med Børnene i Skolen . . . og ikke mindre Glæde er det mig at tale Guds levende Ord til Menighederne. Denne Glæde styrker mig", men, fortsætter han, "Min Visitats har en Tilsætning, der er mindre behagelig. Jeg kan tydeligt mærke, at Præsterne, der jo alle ere ivrige Høiremænd, se skjævt til min politiske Virksomhed og ønske, at jeg ikke var Rigsdagsmand. Men heri maa de virkelig finde sig. Jeg er den, jeg er, og kan ikke fornægte min Fortid"! - Således tog han atter sæde i

folketingssamlingen i oktober 1884. - "Jeg har det ret godt", skriver han 16. oktober til Ada, "thi jeg kan endnu arbeide en ni Timer om Dagen, alle Livsfunktioner foregaaer regelmæssigt".

"[Jeg] er meget nedtrykt og bedrøvet over den nærværende politiske Situation. Grundloven er i Virkeligheden sprængt . . . vi ere vendte [tilbage] til Absolutismen", skriver Monrad 30. april 1885 til Ada, "og saaledes seer jeg det Arbeide tilintetgjort, hvorpaa jeg begyndte for 45 Aar siden. Et saadant Syn kan man ikke have, uden at føle sig nedtrykt. Saa tyer jeg til det faste Værn mod alle Livets Sorger og siger med et stille Suk: Ske din Villie"! - Noget patetisk udtrykker han ved et politisk møde 17. juli 1885 (144): "Jeg véd intet bedre end at kalde Vælgerne den Valgtes Moder. Saa vil jeg da ogsaa tiltale Dem som en kjær Moder. Ja, kjære Moder, jeg har en Sorg at betro dig. Naar et Menneske har kæmpet en lang Række af Aar for noget, og det er lykkedes ham at naa det, og saa dette styrter pludselig sammen, da føler han en dyb og inderlig Smerte . . . Jeg har i 45 Aar arbeidet paa Danmarks konstitutionelle Frihed, og nu ser jeg paa en Gang Absolutismen bryde frem af vor Grundlov. Det kan ikke andet end volde mig en stor og en inderlig Smerte"! - "Jeg befinder mig ret vel i legemlig Henseende", skriver han 15. august 1885 til Ada,"men jeg kan jo ikke nægte, at jeg føler mig noget trykket. Det er saa smerteligt at se det styrte sammen, hvorfor jeg begyndte at arbeide, før du fødtes. Hele min Omgangskreds er fanatisk Højresindet, og jeg befinder mig ilde i dens Midte"! - "Fremtiden staaer saa mørk og truende", skriver han 21. september atter til Ada, og "jeg begynder at føle Modbydelighed for det politiske Vrøvl; jeg væmmes ved disse stinkende Eds- og Grundlovsbrud"! - Meget sarkastisk og ironisk er hans angreb mod ministeriet i folketinget 13. oktober 1885 (145): "Men jeg skjønner ikke rettere, end at Ministeriet - ja, det gjør mig ondt, at det ikke er til Stede - lider af en vis Nervøsitet. Gaa tilbage og regn op de Sager for Majestætsfornærmelser, vi have havt; gaa tilbage til Gorm den Gamles Tid og derfra op til Christian den Niende og læg dem allesammen sammen, saa tror jeg paa ingen Maade, at De ville faae en saa stor Sum som den, Ministeriet i Aar har tilveiebragt ved Sagsanlæg. Det forekommer mig, at det antyder noget Sygeligt, der er noget Nervøst

hos Ministeriet, der er en underlig, en vis Gridskhed paa Anlæg af Sager for Majestætsfornærmelse. Man kan endog se, at der bliver anlagt Sager, hvor Majestæten slet ikke har været omtalt med et eneste Ord, og man har dog ved Fortolkning faaet draget Hans Majestæt ind derunder. Dersom man blot siger: Alle Mennesker ere Syndere, kan man godt vente, at man kan faa Sag anlagt for Majestætsfornærmelse; man kunde da sige saaledes: Naar Du siger, at alle Mennesker ere Syndere, og Kongen jo er et Menneske, saa siger Du altsaa, at Kongen er en Synder, og det er en grov Majestætsfornærmelse"! - Ligeledes i folketinget udtrykker han tre dage senere ironisk over for Estrup (146): "Det er mig en stor Glæde atter at se de tomme Ministerpladser nu igjen indtagne . . . Jeg tilstaar, at jeg har savnet navnlig den høitærede Conseilspræsidents Nærværelse . . . Der er i den af ham afgivne Erklæring om de foreløbige Love Noget, der er mig uforstaaeligt, der har været mig aldeles uforklarligt; den høitærede Conseilspræsident kommer jo tidt med saa meget for den gamle konstitutionelle Verden Nyt, at det er ikke at undre sig over, at det undertiden bliver vanskeligt at begribe"! - Til vennen, provst Tobiesen, skriver han 30. oktober 1885 (147): "Jeg er blevet noget sørgmodig over, at ogsaa du vil drage bort. De gamle drage bort . . . og saa overfaldes man af en Forladtheds og Ensomheds Følelse . . . Jeg bliver gammel og græmmer mig over at se det styrte sammen, hvorfor jeg har arbeidet siden 1839"!

Atter 14. januar 1886 retter Monrad angreb mod Estrup (148): "Jeg tilstaar, at det er med en vis sørgmodig Følelse, jeg overværer disse Forhandlinger. Det er anerkjendt fra alle Sider, at der virkelig er Nød til Stede . . . Det er den sørgelige Tilstand, hvori vi befinde os. Jeg kan ikke nægte - det være mig tilladt som den Ældste her i Thinget at have et vist Frisprog - jeg kan ikke nægte, at det gjør det Indtryk paa mig, at vi Allesammen, baade Høire og Venstre, og de, der ligge midt imellem, ere nogle stivsindede, stivnakkede, haardhudede, haardmundede og umedgjørlige Mennesker, og det med den høitagtede Conseilspræsident i Spidsen som Fører; thi i den Henseende er han vor sande Fører"!

På basis af Monrads brev til Ada den næste dag kan det formodes,

at han ved denne tid har været i en urolig, nedtrykt stemning: "Ved du, hvad Oldingens værste Fjende er? Det er Livsleden, Savnet efter Livsglæden; Oldingen blivet let kjed af Livet, og det er ganske uvilkaarligt, uden nogensomhelst ydre Foranledning. Livsleden har for mig en Allieret i de politiske Forholds Jammerlighed; men ved min Side staaer Kjærlighed til Hustru, Børn, Børnebørn, Kirkefædrene. Bed for din Fader, at han maa seire"! - Men næste dag - den 20. januar - retter han i folketinget et noget spydigt angreb mod Estrup (149): "Jeg maa bede Conseilspræsidenten undskylde, at jeg tillod mig at tillægge ham et Smil, som han ikke vil vedkjende sig. Jeg tilstaar, at naar jeg har læst, at han udbragte et Leve for Grundloven eller erklærede, at han arbeidede paa dens Opretholdelse, da har han altid for mine Tanker staaet med et Smil saa betydningsfuldt, at jeg ønskede jeg kunde fotografere det"! - "Jeg begynder saa stærkt at føle Affældigheden og den aftagende Livskraft", skriver han 31. januar til svigersønnen N.C. Frederiksen, "at Tanken om Bortgangen fra denne Verden paatrænger sig af sig selv . . . Naar Emmy ikke er rask, kan jeg ikke være rigtig glad . . . Hvad jeg fra min Ungdom af har arbeidet for, er styrtet sammen. Min eneste Trøst er at sige: Ske din Villie som i Himlen saa og paa Jorden"! - Fem dage senere talte Monrad for sidste gang i folketinget (150): "Jeg er meget taknemmelig for den omhyggelige Opmærksomhed, de Herrer skjænke de Yttringer, jeg er kommen med for 10-11 Aar siden; jeg paaskjønner meget, at de værdige dem fremdeles Opmærksomhed. Skjænk de Yttringer, jeg nu kommer med, den samme Opmærksomhed, skjænk dem den endnu om 10-11 Aar, det vil være Dem gavnligt"!

En umiddelbart noget besynderlig og selvfølende artikel om *"Christendom og Politik"* af Monrad, og som også synes at være et ret perfidt angreb på Estrup, bringer "Middelfart Avis" 6. og 7. marts 1886:

> "Man har i den senere Tid ofte opkastet det Spørgsmaal, om Christendom har Noget at gjøre med Politik. Mig forekommer det ikke at være tvivlsomt, at dette Spørgsmaal maa besvares med ja. Christendommen er ikke indskrænket til Deltagelse i den offentlige Gudstjeneste, til Andagtsøvelser i Hjemmet, til de stille Bønner, som den troende Sjæl sender til vor himmel-

ske Fader, men som den bestemmende Livskraft gjennemtrænger den de mangfoldige smaa, daglige Gjerninger . . . Naar Christendommen saaledes trænger sig ind med sin Kraft i Livets daglige Gjerning, hvorledes skulde den da holde sig udenfor Politiken, der i den Grad fylder Sjælene og sætter Lidenskaberne i Bevægelse? . . . Hvis en Christen føler, at han ikke kan give sig af med Politik, uden at hans Lidenskab kommer saaledes i Bevægelse, at den som en løbsk Hest tumler afsted med ham; hvis han derfor kommer til den Overbevisning, at han ved at befatte sig med Politik lider Skade paa sin Sjæl: ja, da er det vistnok rigtigt, at han opgiver Politiken . . . Hvor er det dog ikke en besynderlig Paastand, at en Christen ei bør give sig af med Politik . . . Hvis det ikke er Christnes Pligt at drage ud af Landet og føre et Eneboerliv, hvis det er ham tilstedt at blive og som en god Borger opfylde sine Pligter mod Fædrelandet, hvorfor skulde det da være ham forment at give sig af med Politik? Hvis Christendommens Aand besjælede alle dem, der dreve Politik, fra Ministrene til Menigmand, hvor vilde det da lysne i Fædrenelandet! Hvor drister man sig dog at ville udelukke Jesu Christi frigjørende og frelsende Kraft fra et Omraade, der er saa stort og betydningsfuldt som det, Politiken omfatter . . . Om end Erfaringen lærer os, at de politiske Stridigheder saare ofte fremkalde Vrede, Had, Foragt, Modbydelighed, Væmmelse for Modstanderne, ja, om det, der foregaaer i vort eget Sind, underretter os om, at der er besværlig Kamp med saadanne onde Følelser, og at Seiren er vanskelig . . . Men Christendommen fremstiller ei alene Maalet for vor Stræben, den viser os Veien til at naa det . . . Vi have lært at bede: "og forlad os vor Skyld, som og vi forlade vore Skyldnere" . . . Vil altsaa den, der giver sig af med Politik, gjøre sig Haab om Syndstilgivelse, uden hvilken han ei kan vente at blive salig, da maa han i Sandhed bekvemme sig til, hvor vanskelig det end falder ham, at forlade ogsaa dine Modstandere deres Overtrædelser . . . saa skulde vi nedenfor angive nogle af de Midler, hvorved Kampen kan lettes. - Du siger maaske: "Jeg kan dog ikke kalde Sort for Hvidt eller Hvidt for Sort. Det er jo dog klart som Dagens Lys, at det Menneske ikke søger at fremme Fædrenelandets Tarv, men kun at tilfredsstille sin egen taabelige Ærgjærrighed. Hvor kan en saadan siges i Aand og Sandhed at overholde Grundloven". Eller Du siger maaske: "Overtræder han ei Grundloven og bryder han ei sin paa Grundloven aflagte Ed, der af egen Magtfuldkommenhed tager ud af Statskassens Penge, som ere ham nægtede af et af Thingene; der giver provisoriske Love, om hvilke han med Bestemthed veed, at de ere i Strid med en af den lovgivende Magts Faktorers Villie, og som ved alle-

haande Kunstgreb opretholder en saadan ulovlig Lovs Tilværelse? Han anser sig selv i sit sindssyge Hovmod for at være Fædrenelandets og Grundlovens frelsende Engel, men undergraver Forholdet mellem Throne og Folk og bereder Frihedens og Fædrelandets Undergang". Nuvel, jeg skal ikke her blande mig i Eders Strid, eller søge at formilde de mange haarde Ord . . . Troen paa det i Guds Billede skabte Menneske, og Haabet om, at det engang skal bryde seirrigt frem, er Grundvolden for den ægte, uovervindelige, christelige Kjærlighed. Har man denne Kjærlighed, da vil man ei have svært ved at tilgive sine Skyldnere og forlade ogsaa sine politiske Modstandere deres Overtrædelser . . . Bed og bed stadig for dem, hvis Overtrædelser Du ønsker at forlade, thi den stadige og udholdende Forbøn føder Kraft til at tilgive og forlade. Er der Lys og Fred i Sjælen, da vil Du, hvor haabløs end Kampen synes, ei blive træt af at kæmpe for det, der efter Din Overbevisning er Ret og Sandhed"!

"Jeg . . . befinder mig ilde", skriver Monrad 23. maj 1886 til Chr. Richardt (151), og "det er, som jeg smuldrede hen. Det er Affældigheden, og i den maa man finde sig, naar man er 74 1/2 Aar gammel". Således måtte han i august 1886 på sin læges opfordring definitivt opgive sit folketingsmandat (152): "Jeg føler ogsaa, at jeg aldeles ikke vilde kunne udrette Noget. Jeg tilstaaer, at det smerter mig at se Friheden knust og afløst af Absolutismen, og at det formelig er mig væmmeligt at høre dem raabe: Leve Grundloven, idet de trampe paa den".

"Nationaltidende" bragte herefter følgende vurdering af Monrads politiske indsats (153): "Idealistisk, noget poetisk, meget fantastisk - saadan har Monrad altid været, og hans skarpe Forstand har ofte ladet sig skyde tilside ved en af Indbildningskraft ophidset Følelse. Hertil føiede der sig utvivlsomt en overdreven Selvtillid . . . Hvor kunde den kloge D.G. Monrad [da han ville stille sig til folketinget efter hjemkomsten] være ene om at se, i hvilken Grad han havde tabt sine Landsmænds Tillid? Forklaringen kan kun findes i vilde Drømmerier og i en Selvvurdering, der tilhørte alt andet end Virkelighedens Verden . . . Det var en sørgelig Afslutning paa en politisk Løbebane, der begyndte saa glimrende . . . Der er naturligvis en indre Sammenhæng mellem de Feil, hans Alderdom aabenbarede, og de Misgreb, hvori han paa

tidligere Stadier havde gjort sig skyldig. Vi skulde dog ikke gaa videre, hverken historisk eller psykologisk. Dommen over Monrad som Yngling og Mand skal være Fremtiden forbeholden; hans Alderdoms Politik gjør man bedst i at glemme"! - Forfatteren *F. Oldenburg* havde få år forinden betegnet ham som en "psykologisk Kamæleon"! (154).

"Tiden forekommer mig saa besynderlig lang, og det, hvad enten jeg seer fremad eller tilbage. En Dag er som en Uge; en Uge som to Maaneder o.s.v.", skriver Monrad 21. september 1886 til Ada (155), og "det forekommer mig, at der hos mig er en stærk Aftagen af Livskraft, hvilket viser sig i en tiltagende Trang til Hvile og Søvn . . . Jeg bliver stedse mere uskikket til at opfylde alle de med Bispeembedet forbundne Pligter . . . Det er derfor ogsaa min Bestemmelse at søge min Afsked . . . i Juli næste Aar, hvis jeg ikke skulde [gaa] bort forinden". - "Hvad mig selv angaar", skriver han 21. januar 1887 til svigerdatteren Marie (156), "da befinder jeg mig i det Hele ret vel . . . Jeg glæder mig til Maaltider og sover godt". "Mit Hjerte [volder] mig megen Besvær", skriver han 26. februar 1887 til Karen (157), "og der gaar ikke nogen Dag, uden at jeg har stærke Smerter i Brystet og Armene . . . Under alle mit Livs Omskiftelser har disse Ord: Ske din Villie været min Havn og sikre Tilflugtssted". - "Det ikke vilde have været mig muligt at slippe gjennem Verden og bevare Sjælens Fred, hvis jeg ei havde havt Kristus", og "naar saa mit Sind er uroligt og bekymret, saa hviler jeg ud i den Havn, hvor jeg under mit lange Liv har fundet Fred under alle Storme: Ske din Villie", havde han nogle år tidligere skrevet til døtrene (158).

Den 28. marts 1887 døde Monrad - 75 år gammel - sandsynligvis af en blodprop i hjertet. - Han havde nogle timer forinden spurgt datteren Karen, om hun kendte "saadan stærke Smerter i Hjertet". - "Han var tydelig gaaet hen, medens han havde det godt, paa hans ene Side laa hans halvtudrøgede Pibe, paa den anden, det ny Testamente, det havde han læst i (159) den sidste Time før Døden kom", beretter Karen, der havde været til stede, et par dage senere (160).

Ved meddelelsen om Monrads død blev han mindet i *rigsdagen* (161): "Monrad tillægges med Rette den væsentligste Andel i Forfatterskabet til Udkastet til Juni-Grundloven, og i en meget lang Aarrække derefter udfoldede han i Folkethinget en Virksomhed, der i Omfang og med Hensyn til Indsigt og Arbeidsevne vistnok var større end nogen Andens . . . Danmark . . . i Biskop Monrad har mistet en af sine trofasteste, mest varmfølende og betydeligste Sønner . . . Det er et langt og saare indholdsrigt Liv, der her er udslukket. Faa Mænd i den nyere Tid have taget en saa væsentlig Del i vor politiske Udvikling og øvet en saa indgribende Indflydelse paa selve Begivenhederne i vort Lands Historie som netop Monrad. Meningerne om ham, hans Væren og Virken have lydt og ville vedblive at lyde indbyrdes stridende, men her er ikke enten Tiden eller Stedet til at holde Dom derover. Alle ville vi i dette Øieblik fyldes med Alvor ved Tanken om det Ualmindelige . . . med Alvor ved de for en ikke ringe Del vemodsfulde Minder, som denne Mand med de store, udmærkede Evner, men ogsaa med den paa forskjellig Maade høist eiendommelige Personlighed lade efter sig iblandt os, og som ikke ville forglemmes"! - I *"Berlingske Tidende"* hedder det (162): "Et efter vore Forhold ualmindelig bevæget Liv er saaledes afsluttet, rigt paa Granskning og Arbeide, en Tid lang baaret op til stor Popularitet og Statens høieste Stillinger, men senere lige saa rigt paa Omskiftelser, Skuffelser og frugtesløse Forsøg . . . Denne Eiendommelighed har Monrad altid bevaret; han hengav sig aldrig "med Hud og Haar" til en Sag eller et Parti, men lod sig af sit grublende, reflecterende og stedse til dialektiske Bevægelser oplagte Sind snart lede udenfor og kom da til at indtage en mere eller mindre isoleret Stilling, til at være, hvad man kaldte "Partiet Monrad""! - *"Nationaltidende"* skriver (163): "Vort Fædreland i ham har tabt en høit begavet Personlighed, der har spillet en af de mest fremtrædende Roller i hele vor nyere konstitutionelle Udvikling i det indre Reformarbejde, og som ved Siden deraf baade som Prædikant og som Forfatter har sat Kapitaler af blivende Betydning ind i vort Aandsliv. Det er en saa indholdsrig, mangesidig og efter vore smaa Forhold saa storartet Tilværelse, som her foreligger afsluttet . . . Han var . . . stor i Begavelse, mægtig i Evne til at fange og fostre Tidens Ideer, mægtig ved Talentets Kraft, ved Tankens Spændighed,

ved Ordets rungende Styrke og hviskende stille Magt, ved Følelsens rige Væld og Fantasiens advarende Spil. Han havde Villie, og han havde Mod; han havde Lidenskab til at handle, Taalmod til at lide, Tro til at bøie sig, Varme til at virke med Ungdoms Haab under Alderdoms Tryk . . . Han var en sammensat Natur . . . baade Grubleri og Drømmeri . . . laa tæt op ad et bevæget Følelsesliv. Derfor kunde han vanskelig give sig fuldt hen - derfor bristede det saa ofte for ham paa mange Punkter i det Smaa og Private, ikke mindre end i det store og Offentlige"! - *"Dagbladet"* skriver (164): "Denne mærkelige Drømmer, der holdt af at betjene sig af Profeternes Sprog, men som ogsaa ofte var uudgrundelig ligesom disse, var en af de højst begavede Aander, Danmark har frembragt . . . Hans store Skarpsindighed viste ham stadig nye Udveje, men han havde en naturlig Tilbøjelighed og et særligt Talent til Experimenter, der . . . kunde medføre store Farer . . . Hvad man nu end kan sige om ham, er og bliver han dog en af de mærkeligste Mænd i vor nyere Historie"! - Monrad blev få dage efter sin død ved et politisk møde mindet af *Viggo Hørup* (165): "Han var oven Mændene fra sin Aargang og han var aldrig som de andre. En vidt spændende Natur: Præst og Frisindet, en Sværmer og en praktisk Arbejdskraft som faa, Poeten blandt Politikerne, en pønsende Aand, en ensom Mand og dog en Verdensmand med sikker Gang iblandt Menneskene, i alt, hvad han skrev og talte, fuld af Personlighed og af Stemning, en Mester i de Overgange mellem Alvor og Skælmeri . . . Over alle den Tids Mænd rager et Hoved frem, der forsoner med meget. Monrads"!

Ved Monrads jordfæstelse talte blandt andre hans gode ven *Chr. Richardt* (166): "Alle have vi følt, at vi over for Monrad stode for det Ualmindelige; med ham er et Stykke Danmarkshistorie gaaet til Hvile . . . Mægtige vare hans Evner . . . Hvad der har været de inderste Bevæggrunde i denne eller hin Stund, ved dette eller hint Valg, det vilde han maaske selv havt vanskeligt ved at udrede . . . Med de stærke Omvexlinger for Øje i Monrads eget Liv, veed jeg ingen bedre Overskrift end de bekjendte Kingo'ske Linier:

Nu i Sorrig, nu i Glæde,
Nu i Fald, og nu i Sæde,
Ofte fuld af stor Uro -
Altid fuld af Jesu Tro!

thi mellem Sorrig og Glæde, Højhed og Fald, Uro og Fred, har hans Liv vexlet som faa"!

Sammenfattende foreligger der fra indeværende tidsrum et fyldigt og varieret kildemateriale, der tegner et *meget vekslende Monrad-billede*. - Til kildematerialet skal herefter anføres følgende betragtninger ud fra det fremlagte patografiske synspunkt: - Ved sin tiltræden i bispeembedet i april 1871 synes Monrad at have været i psykisk velvære, vel *noget selvfølende*, hvilket også gælder ved hans deltagelse i valghandlingen i august 1871. Derimod synes der efter hustruens død i september 1871 at have været tale om nogle måneder varende *livslede* eller *nedsat livslyst*. Det kan imidlertid ikke sikkert afgøres, hvad der skal tilskrives sorgreaktion, og hvad der kunne skyldes en melankolsk stemning. Ved nytårstid 1872 synes han atter i en *lys stemning* og deltager *selvfølende* i debatten om Darwinismen. Omkring marts 1872 synes han derimod at have været nedtrykt - *"det er meget mistrøstigt at være underkastet Stemninger"*. I juli 1872 følte han atter *manglende "Livslyst"*, men *selvfølende* træder han frem ved valgmøderne august/september 1872. - I hvert fald fra sommeren 1873 til sommeren 1874 fremtræder han veloplagt og ikke uden nogen *selvfølelse*. Han regnede sig for *"et af Jordens lykkeligste Væsner"*! "Politiske Breve Nr. 1-4" røber en spøgefuld, hånlig og polemisk, (øget) *selvfølende* tone. Derimod kan der fra omkring august 1874 have været tale om en *forstemthedsperiode* af nogle måneders varighed. - Veltilpas fremtræder han ved sit giftermål i februar 1875, og hans brev til kongen fra samme tidspunkt kunne umiddelbart tyde på, at han har været i en *løftet stemning*. Han regnede sig til *"en af Jordens Lykkelige"*, hedder det i maj 1875. En sådan *lys stemning* kan endvidere umiddelbart påvises igennem det næste halve års tid, og omkring februar 1876 har han skrevet sine artikler mod professor Steen samt "Politiske Breve Nr. 5-7", der kunne vidne om en *løftet stemning*. - I februar 1877 følte

Monrad sig *"noget tung om Hjertet"*. Endvidere frembyder han nu sikre tegn på hjertelidelse. - Hans breve til kongen fra oktober 1877 tyder på, at han har været i *løftet stemning*. Det gælder også hans "Politiske Breve Nr. 9-13" fra samme tidspunkt. - Ligeledes "Politiske Breve Nr. 14-18" fra omkring september 1878 røber tegn på en (øget) *selvfølende stemning*. - I de næste to år synes han stort set psykisk velbefindende, hvorimod hans hertelidelse var i tiltagen. - Under udarbejdelsen af råskitsen til "Redegørelsen" fra omkring oktober til december 1880 synes han (øget) *selvfølende*, tillige noget *urolig*.- Beretningen om *den gale R* skal understreges som vel værende *selvbiografisk*. - Under valghandlingen i maj 1882 fremtræder han *selvfølende*, men i september, kort forinden han atter tager sæde i folketinget, synes han måske lettere *forstemt*, hvorimod han i de følgende måneder frem til december 1882 umiddelbart synes i *løftet, urolig stemning*. Endnu i december 1882 er der dog tegn på *nogen forstemning*. Selv tilskriver Monrad det den politiske situation. Derimod synes han i de derpå følgende måneder i en *roligere stemning*, men han følte, at hans kræfter tog af, og at han ikke kunne udrette noget i folketinget. Hans folketingstale 2. april 1883 vidner om *øget selvfølelse*. Men i juli 1883 er der tegn på, at han har været nedtrykt. Han klager således over *"aftagende Livslyst". - "Livet tynger mig". Han talte ikke derom til nogen! - "Det er noget Uvilkaarligt denne Livslyst; noget der aldeles ikke afhænger af ens Villie"! - "Man kan ganske uvilkaarligt føle sig glad eller nedtrykt"!* - Han måtte "kjæmpe" for ikke at føle sig "trykket". - På den ene side kan der næppe være tvivl om, at Monrad beretter om stemningstilstande, der må tolkes som værende af melankolsk art, men på den anden side indgår formentlig et moment i form af ydre faktorer. Monrad havde ikke ubetydelige familiemæssige sorger og bekymringer. - I slutningen af november og begyndelsen af december 1883, skriver han, var al livslyst borte og *"afløst af Livslede"*, ligesom han måtte underkaste sig medicinsk behandling af sin hjertelidelse (digitalis). Men henimod slutningen af december 1883 var *"Livslysten - den uvilkaarlige, den, som kommer og gaaer af sig selv, uden at man kan anføre nogen Grund . . . vendt tilbage"* tydende på, at der har været tale om en *melankoli*. Han taler om at lide

af søvnighed, men ud over digitalis vides det ikke, hvilke medikamenter han blev behandlet med. - Førnævnte melankolifase kan være blevet efterfulgt af en *opstemthedsfase*. Således kunne hans livlige, sarkastisk ironiske avisartikler fra slutningen af januar 1884 mod Martensen samt artiklen fra få dage efter dennes død være udtryk herfor. - Med sin folketingstale 8. marts 1884 - skarpt kritiseret af tingets formand - må han ligeledes antages at have været i *løftet stemning*. - I sine sidste år havde Monrad symptomer på *fremskreden forkalkning af hjertets kransårer*, men på trods heraf havde han glæde af sin visitatsvirksomhed, ligesom han kunne deltage aktivt i folketinget. Han kunne, som han skriver i oktober 1884, "endnu arbeide en ni Timer om Dagen, [og] alle Livsfunktioner foregaaer regelmæssigt". Men han udtrykker stigende bekymring over de politiske forhold og fandt til sidst, at grundloven i virkeligheden var blevet sprængt. - Ofte retter han skarpe, sarkastiske angreb på den siddende regering og i særdeleshed på Estrup. Monrad kan i flere af disse situationer vel have været noget *eretisk opstemt*, men samtidig taler han om *"Livsleden, Savnet efter Livsglæden"* - og *"Oldingen bliver let kjed af Livet, og det er ganske uvilkaarligt, uden nogensomhelst ydre Foranledning"*. - Til trods for sin efterhånden invaliderende hjertelidelse kunne Monrad beklæde sit folketingsmandat næsten til det sidste. - Han døde sandsynligvis af en blodprop i hjertet. - Til det sidste bevarede han sine åndsevner tilsyneladende intakte. - *Et genialt stemningsmenneskes stormfulde livsløb var hermed afsluttet. - "Hvad man nu end kan sige om ham, er og bliver han dog en af de mærkeligste Mænd i vor nyere Historie"*. - Under alle omstændigheder kan det bekræftes, at *"Stemningen raader tit hos ham meget mere end Karakteren"*. - Koch fandt, at han var *"den mærkeligste Mand"*, han var kommet i berøring med, ligesom han træffende betegnes som *"en psykologisk Kamæleon"*. - Blandt andre har Hall været af den opfattelse, at han var *"gal"*. - Man kan være enig med *Nyholm* i, at Monrad til det sidste stod i et væsentligt forhold til tiden (167). - *Han indtager også i indeværende årrække med sit religiøse og politiske virke samt forfatterskab en meget fremtrædende plads i dansk åndsliv*. - I sine *psykologisk-religiøse* skrifter og prædikener er han uden

tvivl ofte *selvbekendende*, ligesom *synd, skyld og tilgivelse* og hermed *den femte bøn* i fadervor indgår som et *væsentligt tema* heri. Derimod fremtræder han i sine *politiske* skrifter (168) og taler ofte *livligt eller sprudlende og kåd, ikke sjældent sarkastisk ironisk og polemisk eller noget forslagen*. - Det er derfor heller *ikke* underligt, at samtiden med H.N. Clausens udsagn *ikke kunne "finde Bund" i ham*.

I det omhandlede tidsrum findes Monrad *vekslende mellem det habituelt cyklotyme og lette manio-depressive tilstande*. Der synes at være tale om - som iøvrigt generelt - hyppige, korterevarende og ofte let til moderat udtalte stemningsudsving. *Sikkert* at graduere *især* de stemningsløftede faser er næppe muligt eller meget vanskeligt.

Afhandlingens hovedsigte er herefter nået. Med afhandlingen finder man det dokumenteret, at Monrads personlighed og de psykopatologiske symptomer, han frembød, skal henføres til *den manio-depressive sygdoms formkreds*, der nærmere - relateret til den patografiske udredning af Monrad - vil blive omtalt i næste kapitel, efterfulgt af et kapitel, der afsluttende og resumérende vurderer afhandlingens resultater.

Henvisninger og noter:

De refererede privatbreve af Monrad beror i Monrads arkiv, med mindre andet er anført. En stor del af brevene er trykt i S. Hauge: D.G. Monrads Breve, 1969, 462 pp.

1) Gengivet efter Hauge 158. Ifølge Trap III, 179, havde han i sin ansøgning til embedet anført, at den præstelige virksomhed var den, der mest af alle havde tiltalt ham.

2) L. Koch: En gammel Præsts Erindringer, 1912, 91. - I N. Bøghs optegnelser om Monrad (Personalhistorisk Tidsskrift 12, III, 1948, 142) hedder det: "I den første Tid, da Monrad anden Gang var Biskop . . . vare hans Pengeforhold saa derangerede, at der kun blev kjøbt, hvad der skulde bruges i Huset halvpundevis, da Ingen i Nykjøbing vilde give Bispen Kredit. Han begyndte at save Træerne om i Bispegaardens Have for at bruge dem til Brændsel".

3) Talen ved prøvevalget ikke opsporet.

4) 3.8.71.

5) 5.8.71, gengivet efter C.St.A. Bille: Tyve Aars Journalistik, III, 613 ff.

6) Krieger V, 185 (4.8.71).

7) Til Viggo, udateret brev, formentlig primo september 1871.

8) Til Viggo 9.9.71.

9) 10.11.71, gengivet efter Nyholm 354 note 172.

10) Kopi af originalen (fra pastor Magle, Tønder) venligst stillet til rådighed af A. Nyholm.

11) Udateret, ifølge senere påskrift formentlig 30.12.71.

12) 24.1.72 til Ada.

13) I "Nyt Dansk Maanedsskrift", III, 228-236 - skrevet som et fingeret brev til I.P. Jacobsen. Cf. I.P. Jacobsen: Samlede Værker, V, 211-215, 397-405. Cf. "Endnu et Par Ord om Darwinismen" i "Dagbladet" 15. og 19.8.73.

14) Til justitsråd H. Christensen, gengivet efter Personalhistorisk Tidsskrift, 12, IV, 1949, 71.

15) "Fædrelandet" 4.-6. april 1872 (under mærket 44) - udkom som særtryk 1872. Monrads anledning var Brandes' forelæsninger: "Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur". Monrad til Ada 25.3.72: "Jeg har skrevet en Afhandling mod Brandes; den kommer maaske i "Fædrelandet".

16) G. Brandes: Samlede Skrifter, XIV, 554. Cf. Brandes' antikritik i hans Samlede Skrifter, XIII, 421 ff. Cf. Monrad til Viggo 3.5.72.

17) G. Brandes: Levned, II, 85.

18) Monrad til Viggo 3.5.72.

19) 12.3.72, Monrads arkiv.

20) Gengivet efter Nyholm 354.

21) 16.7.72, N.k.S. 3688 4°.

22) "Dagbladet" 30.8.72. - De nævnte "forandrede personlige Forhold" belyses af Monrads brev til Ada 3.5.72: "Medens Moder var syg, vilde det have været et stort Offer at tage ind til Kjøbenhavn", nu , slutter han, "kunde derimod et Ophold i Kjøbenhavn være ret godt saavel for Louise som for Karen. Paa den anden Side er det ikke sømmeligt, at en Biskop reiser Landet rundt, stiller sig og falder igjennem". - Den 30.4.72 havde han skrevet til hende: "Jeg har svaret Roeskildenserne, at det efter den indtraadte Forandring i mine huuslige Forhold ikke længer var noget Offer at stille mig, at jeg personlig morede mig ved en Valghandling, enten jeg valgtes eller faldt igjennem, men at det ikke var sømmeligt, at en Biskop reiste Landet rundt, stillede sig og faldt igjennem".

23) "Dagbladet" 2.9.72.

24) Ifølge en udtalelse til provst Tobiesen havde Monrad forventet at blive valgt (Bøghs optegnelser, Personalhistorisk Tidsskrift, 12, III, 146 f.). - Rigsarkivar Birkeland skriver 10.5.73 (Birkelands Breve, 268 f.): [Geheimearkivets Bestyrer . . . Wegener udtalte idag til mig med stor Iver om Monrad] at han ansaa ham for en for Danmark skjæbnessvanger Mand . . . Monrad var efter hans Mening ligesom besat af Ærgjærrighedens og Magtbegjærlighedens Dæmoner . . . Han [W.] troede, at Monrad nok kunde optræde i en ny Skikkelse, naar Magtens Veie krævede det . . . Monrads seige og dumdristige Fastholden af Magten i 1864 dadlede han . . . Paa den nysee-

landske Expedition havde han tilsat sin Kones Formue. Som Præst havde han ikke kunnet holde sig i Ro . . . "Drømmerierne" omtalte W med Ringeagt, ligeledes hans to Gange gjentagne forgæves Anstrængelser for at blive valgt i Rigsdagen - hvorved han havde compromitteret sig ved at skrive til J.A. Hansen om Hjælp, men faaet afslaaende Svar, uagtet han havde forestillet J.A.H. at denne kunne ærgre Bille ved at faae ham valgt, - samt hans Optræden som Candidat til Bispe-Embedet".

25) Monrad til Ada 23.11.72.

26) Monrad til Ada 23.12.72 og 4.1.73.

27) Til C.Th. Engelstoft 24.1.74, gengivet efter Kirkehistoriske Samlinger, 6, V, 1945-47, 227. Monrad havde netop med "Slaget ved Katekismen" forsvaret præsten P.A. Fengers udgave af Luthers lille katekismus, der imidlertid blev forbudt som afvigende fra den officielle udgave.

28) 25.9.73. Cf. S. Hauge: D.G. Monrad, Breve, 155 note 1, Nyholm 361.

29) Venligst stillet til rådighed af A. Nyholm. Cf. Monrad til Viggo 17.11.73.

30) Gengivet efter Hauge, Breve, 406.

31) Kongens svar 17.12.73 i Monrads arkiv, trykt i Hauge, Breve, 407. - Ifølge Bøghs optegnelser (Personalhistorisk Tidsskrift, 12, III, 1948, 146) havde kongen til N.G. Blædel fortalt om Monrads brev - "Dette [brev] fornærmede Kongen, han vidste ikke, om Monrad vilde gjøre Nar ad ham, og han valgte ham ikke".

32) Gengivet efter Danske Magazin 7, III, 291 f. - Til Kalkar havde Monrad skrevet 16.9.73 (N.k.S. 2426): "Jeg savner i den senere Tid meget kjøbenhavnske Bibliotheker og lærde Mænd". - 25.12.73 havde Krieger skrevet til Monrad (Danske Magazin 7, III, 287): "Jeg for min Deel vilde gjærne have Dem ind i Rigsdagen".

33) Til Ada 8.5.74.

34) Til Ada, udateret, formentlig maj 74 (cf. Hauge, Breve, 172).

35) "Om Krigsaaret 1864", 1874.

36) Monrad til Viggo 9.6.74. Cf. Nyholm 365.

37) 14.7. og 17.7.1874.

38) "Betragtninger i Anledning af D.G. Monrads politiske Breve", 1875, 17.

39) Til Gude 22.7.74, gengivet efter Martensens breve, III, 83.

40) "Betragtninger", 6 f.: "Min Fader . . . sagde [for over 40 Aar siden]: Dersom Vor Herre giver unge D. Monrad legemlig Kraft til at staae mod med, saa vil [man] see, at Monrads Evne, Flid og Ambition vil lade ham blive en fremragende Mand i Fædrelandet".

41) Nyholm 370 f.

42) J.C.H. Fischers politiske Dagbøger, udgivet 1966 (2.7.74).

43) S. Rørdam: Brevveksling, 345 (15.7.74).

44) E. Skram: D.G. Monrad og Tilbagetoget fra Dannevirke. Sønderjydske Aarbøger, 1925, 1 ff. Redaktionsudvalget for årbogen anfører, at Skrams ovennævnte afhandling giver et "ganske vist ensidig med dog velskrevet og interessant Forsøg paa at skildre" Monrads karakter. - Til K. Monrad Jones skriver Aa. Friis 17.8.1937 (Friis' privatarkiv, RA): "De har ingen Grund til at tage særligt Hensyn til Skrams Skildring; den var ganske subjektiv

og ikke egnet til Offentliggørelse. Det forstod han ogsaa selv efter Samtale med mig og det var ved en Misforstaaelse og ved andres uforstandige Indblanding, at hans Enke [C.K. Aagaard] efter hans Død [1923] lod Afhandlingen offentliggøre".

45) I Bøghs optegnelser om Monrad (Personalhistorisk Tidsskrift, 12, III, 1948, 142) hedder det: "Nu begyndte Monrad at gaa paa Frierfødder, f. Ex. paa Fuglsang, hvor Frøken Marie Neergaard [f. 1841] fængslede ham meget. Han lod sig der i Selskaberne drille med [hende] og lo da satirisk, men smigret. Her fik han Nej". Cf. idem 145.

46) Emmy Hage, f. Tutein, født 1831, enke efter Hother Hage (død 9.2.73). - Cf. P.A. Tutein til Monrad 13.11.73 (Monrads arkiv). - Monrad aflagde besøg på Marienborg i slutningen af november 1873 (cf. P.A. Tutein til Monrad 1.12.73, 11.12.73 samt 28.12.73, Monrads arkiv).

47) Laurentius Valla (1407-57), italiensk humanist. S. Hauge anfører (Hauge, 235): "Skriftet om Valla maa betegnes som Monrads bedste videnskabelige Arbejde". - A. Nyholm (Nyholm, 377) understreger, at der er *en række ligheds punkter mellem Valla og Monrad*. "Men hvor langt gaar Ligheden? Det forbløffende er, at Billedet af Valla ganske synes at svare til Modstandernes Opfattelse af Monrad. Var Monrad sig dette bevidst? . . . Hvad enten det er tilsigtet eller ikke, bliver Bogen et Debatindlæg i Striden om Monrads Person". I den nævnte afhandling skriver Monrad (p. 2 f.): "Laurentius Valla hører til de Mænd, der have grebet ind i Verdenshistorien, thi ei alene de gjøre dette, der ved deres Bedrifter forandre Verdens ydre Udseende, men ogsaa de, der gjennemføre eller forberede Omslag i Menneskeslægtens Tanke-Verden. Men var Laurentius Valla af Karakter en stor Mand? Han var i høi Grad veltalende. Han hører til de Forfattere , som man har ondt ved at rive sig løs fra . . . Han er fiin og kløgtig, saa indsmigrende, at man er nærved at bedaares af ham, selv om man gjennemskuer den beregnende Listighed. Hans Tanke er fri ligeoverfor herskende Anskuelser, og han satte en særlig Glæde i at overraske og forbause ved at trodse gjældende Meninger. Han tørstede efter Berømmelse, og tilstaaer det ofte selv; han er forfængelig, seer skjævt til Andres Ry, er heftig i sin Kamp. Hvor kan man ikke faae en rig Samling af latinske Skjældsord ved at gjennemlæse hans og hans Modstanderes Skrifter. Men hvor kunde han ikke ogsaa henrives af Begeistring over en Andens Lærdom og Begavelse . . . Erasmus og Luther ere paavirkede af Laurentius Valla, og satte ham høit".

48) Gengivet efter Danske Magazin 7, III, 304.

49) Udateret brev til Viggo, formentlig omkring 20.12.74. Cf. Monrad til V. Neergaard 7.1.75 (N.k.S. 4018 4°).

50) Til Viggo skriver han 21.11.74: "Herhjemme ligge vi trøstig i den gamle Søle . . . Man veed ikke rigtig, om man enten skal lee eller græde. Jeg vilde ønske, at jeg med et Trylleslag kunde sætte mig over i Ny-Zealand".

51) Vielsen forrettet i Frelser kirke af P.A. Fenger, som skal have givet Monrad "en stræng Tiltale". Folkevittigheden sagde, at "han havde holdt Guldbryllup" (Bøghs optegnelser om Monrad i Personalhistorisk Tidsskrift, 12, III, 1948, 142 f.).

52) Gengivet efter Hauge, Breve, 407. Kongen svarer 21.2.75 (cf. Hauge, Breve, 408).

53) Trap, III, 289.

54) N.k.S. 3688 4°.

55) Vedel til Quaade 18.2.75 (gengivet efter "Nordslesvigske Spørgsmaal", 351): "De veed da at stakkels Monrad har givtet sig forleden . . . Det gjør mig ondt thi jeg har altid bevaret en oprigtig Godhed for min gamle Chef, men jeg kan dog ikke forsone mig med at han i sin nuværende Alder og Stilling givter sig - i Sommer friede han ivrigt til Frøken Marie Neergaard, der er en meget rig Pige, og givter sig med P. Tuteins Datter. Men jeg er vis paa at hvorledes dette end tager sig ud for os Andre, saa har han for sig selv acceptable og hæderlige Grunde til dette Skridt".

56) 21.4.75, Engelstofts privatarkiv, RA.

57) Venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche.

58) P.A. Tutein til Monrad 24.11.75, Monrads arkiv.

59) 27.11.75, venligst stillet til rådighed af A. Nyholm.

60) Nyholm 382.

61) "Fra Bønnens Verden", 2, 30 f., 71, 78, 82 f., 93 f., 111, 119, 123, 154.

62) Til J.L. Heiberg skriver han samme dag (Heibergs privatarkiv, RA): "Deres Brev af Gaars Dato har været mig til meget Glæde. Saadanne Breve holder Modet oppe, naar det i mistrøstige Øieblik forekommer En, at Ens Ord er en Røst i Ørken".

63) Ved universitetets reformationsfest i efteråret 1875 havde professor A. Steen gjort udfald mod teologien (trykt i "Det nittende Aarhundrede", januar 1876). Monrad tog til orde i "Fædrelandet" 26.-27.1.1876. Steen svarede Monrad sammesteds 31.1.76 - efterfulgt af nok et indlæg fra Monrad 8.2.76.

64) "Dagbladet" 22.4.76.

65) "Dagbladet" 11.5.76. - Topsøe tilføjer: "Monrad kunde efter 1864 have trukket sig tilbage i klosterlig Ensomhed fra det politiske Liv . . . Men medens man ikke kommer tilbage fra St. Helena, kommer man tilbage fra Ny-Zeeland".

66) Krieger VI, 146 (11.5.76).

67) Viet til cand. theol. Otto Bache, brudetalen i Monrads arkiv.

68) Engelstofts privatarkiv RA. - Cf. Monrad til J.C.H. Fischer 15.5.77 i "Bispebreve fra Kultusminister J.C.H. Fischer" i Kirkehistoriske Samlinger, 6, III, 1940, 332 ff.

69) "Bispebreve", Kirkehistoriske Samlinger 6, III, 333.

70) Idem 345 f.

71) Gengivet efter Hauge, Breve, 408 f.

72) 25.10.77, Monrads arkiv, Hauge, Breve, 409. Cf. Krieger VI, 262 (28.10.77).

73) Hauge, Breve, 410, konceptet i Monrads arkiv. - Cf. Monrad til Krieger 30.10.77, trykt i Danske Magazin 7, III, 318. - Cf. P.A. Tutein til Monrad 13.4.78 (Monrads arkiv): "Jeg var ogsaa hos Kongen . . . Vi havde en længere Samtale om Dig, og Kongen fortalte mig hans hele Correspondance med Dig i Anledning af de sidste politiske Breve. Han fortalte om hvorledes Du havde svaret, at ligesom Fuglen ikke kunne undlade at flyve eller Fisken at svømme, saaledes kunde Du ikke undlade at udtale Dine Anskuelser. Han, Kongen, ønskede meget, at Du vilde forholde Dig rolig. Ved Afskeden spurgte jeg om jeg dog ligefuldt maatte bringe Dig en venlig Hilsen fra ham. Han svarede at skjøndt han ikke kunde bifalde alt hvad Du foretog Dig, nærede

han dog den største Agtelse for Din store Dygtighed og anerkjendte Dine mange gode Sider". Krieger optegner 1.11.77 (VI, 263), at Monrads brev til kongen "synes dog mere at irritere end at skræmme Kongen".

74) Krieger VI, 263 (31.10.77). Cf. idem, 264 (3.11.77).

75) "Dagbladet" 13.11.77. Cf. Krieger til Monrad 12.11.77, trykt i Danske Magazin 7, III, 318 f. Tutein skriver 22.11.77 til Monrad (Monrads arkiv): "Med al Anerkjendelse af det Geniale, der findes i Brevene, vil Du neppe forundres, naar jeg udtaler at de ingenlunde tiltale mig".

76) "Bispebreve", 355, brevet udateret, formentlig november 77. Cf. idem, 358 (31.12.77): "Efter mit Skjøn [M.'s] udkom den i et yderst heldigt Øieblik, og maatte virke som et kjølende Pulver".

77) Nyholm 390. Lauritsen 631.

78) "Optegnelser om mit Levneds og min Tids Historie", 1877, 482.

79) "Erindringer om Biskop Monrad", trykt i "Dansk Kirkeliv", 1932, 95 ff., 98. - Ordinationsprædikenen Gal. *2,20*. - Løgstrup (p. 96): "Hen mod Slutningen mindede Monrad os om at være død for Verden, og Verdens Dom, idet han fremdrog fra sine Kirkefædrestudier Legenden om Antonius".

80) Gengivet efter Danske Magazin 7, III, 322. Samme dag skriver han til Vedel (trykt i "Det Nordslesvigske Spørgsmaal", p. 5): "Det staaer mere og mere for mig, at det er umuligt at vække Landet saaledes, at det beredte sig til et kraftigt Forsvar". - Krieger optegner 6.5.78 (Krieger VII, 19): "Monrad er yderst misfornøiet med Tingenes Gang herhjemme; han vilde hellere end gjærne kaste sig ind i den politiske Journalistik paany, men han holdes tilbage ved det Arbeide om den apostoliske Troesbekjendelse . . . Hvilket Held for Estrup, at Monrad har anvendt 5 Aar . . . og at han endnu behøver 5 Aar for at fuldføre Arbeidet".

81) N.k.S. 3688 4°.

82) Nyholm 395.

83) Gengivet efter Martensens breve, III, 119 ff. (31.10.78), 122 f. (9.11.78).- Cf. H.L. Martensen: Af mit Levned, IV, 208 f.

84) 6.11.78 - "Monrad contra Martensen".

85) Refereret i "Dagbladet" 16.11.78: "Højres Presse om Monrad" - "Monrads Bog imod Martensens Ethik har selvfølgelig vakt Opmærksomhed i vide Kredse og er i Pressen blevn omtalt paa forskjellig Maade . . . Men det fortjener sikkert at paaagtes som et betydningsfuldt Tidens Tegn, hvor ringe Sympathi der indenfor Højres Rækker synes at være for Monrad, eller ialfald, hvor bestemt og skarpt Kritikken møder frem".

86) "Dagbladet" 7.11.78.

87) Gengivet efter G. Brandes og E. Brandes: Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd, III, 288.

88) Fischer til Monrad, udateret, ufuldstændigt koncept i "Bispebreve", 367 ff. Martensen til Gude 9.11.78.

89) Gengivet efter "Bispebreve", 366.

90) Krieger VII, 54 f. (25.10.78).

91) Ses ikke bevaret, men noget af dets indhold fremgår af Monrads svarbrev 29.10.78.

92) Gengivet efter Danske Magazin 7, III, 325.

93) Umiddelbart læses dateringen 2. Dec. 1874 - men i brevet nævner han at skulle deltage i svigerfaderen P.A. Tuteins 81-års fødselsdag 10. december. Tutein er født 10.12.1797, hvorved brevet må være skrevet i 1878. Dette giver også en ydre overensstemmelse, idet brevpapiret ligner andre af Monrads breve på den tid. Brevet er venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche.

94) Monrad til Viggo 2.6.79. Monrad til Fischer 1.8.79, "Bispebreve", 378.

95) J.C. Freudendal: Biskop D.G. Monrad. 200 Smaatræk, 1890, 27 ff.

96) "Nationaltidende" 19.11.1911.

97) Dateringen cf. Hauge, Breve, 237 note 1.

98) 24. oktober og 16. december 1880 er henholdsvis første og sidste datering af de fingerede breve, som udgør skriftets fremstillingsform.

99) Redegørelsen, XV ff. Cf. Nyholm 426 f.: "Artiklerne mod Dyrlæge Jensen, de politiske Drømmerier, Pjecen mod Hegermann-Lindencrone og Redegørelsen rummer Monrads Opgør med Begivenhederne i 1864".

100) "Middelfart Avis" 12.4.83. I samme artikel skriver han: "Jeg har oftere tænkt paa at nedskrive min Opfattelse af Begivenhederne i 1864 og et Par Gange har jeg begyndt paa at bringe Tanken til Udførelse. Hver Gang blev jeg imidlertid standset ved Hindringer, som jeg ikke formaaede at besejre. Jeg har kun ført Dagbog for Begyndelsen af 1864. Jeg har ikke haft en ubegrænset Adgang til de officielle Aktstykker. Omendskjøndt min Hukommelse næsten aldrig narrer mig ved at give mig urigtig Oplysning, saa svigter den mig saare ofte ved at brede Taage over Fortidens Begivenheder og deres Sammenhæng . . . Iøvrigt maa jeg ønske, at man ikke anvender paa mig den Grundsætning, at den, der tier, han samtykker. Der skal i den senere Tid være fremkommen utallige Angreb paa mig. Min Tavshed er ikke en Anerkjendelse af deres Rigtighed. Jeg er optaget af anden Syssel. Desuden gaar det mig som det vel gaar enhver Kristen: Jo mere man nærmer sig Livets Afslutning desmindre Vægt lægger man paa Verdens, Menneskenes, Historiens Domme, thi man optages bestandig af Tanken paa Guds Dom. Ved Dagenes Ende vil alt blive opklaret". Cf. Redegørelsen XIV f. - Monrads ungdomsven, historikeren C.F. Allen havde som tidligere nævnt i den første del af 1864 ført en dagbog over sine og Monrads næsten daglige samtaler om begivenhedernes gang. Disse optegnelser var med stor diskretion blevet benyttet af Kaptajn Sørensen. Da pågældende pakke efter Monrads død forefandtes forseglet og med påtegning: "Brændes uaabnet efter min Død", blev den tilintetgjort af hans pårørende. Redegørelsen blev i 1888 indleveret til Rigsarkivet med den klausul, at den først måtte offentliggøres efter 25 års forløb. - Monrad til Ada 11.2.82: "Kaptajn Sørensen, der skriver om 1864, sender jeg Korrekturarkene, og jeg gjør mine Bemærkninger, men maa atter og atter klage over min slette Hukommelse".

101) Monrad til Viggo 22.2.81.

102) Monrad til Viggo 8.6.81.

103) Bornemann havde i 1879 udgivet pjecen: "Om D.G. Monrads oeconomiske Lov" som svar på "Politiske Breve Nr. 14-18". - Cf. "Dagbladet" 7.11.78 (ref.86).

104) Monrad til Chr. Richardt 19.-20.4.81, N.k.S. 3688 4°.

105) Venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche.

106) 23.11.81, Monrads arkiv.

107) 26.11.81, N.k.S. 4652 4°. - Om sit "Hjerteonde" skriver Monrad i et brev (formentlig til Viggo) 9.3. [80?]:"Men da jeg alt kunde mærke samme i Stu-

denterdagene - Hornemann [C.J.E.] har mindet mig om, at jeg i den Anledning den Gang har konsulteret ham -, saa antager jeg, at det ikke har noget videre at betyde".

108) Personalhistorisk Tidsskrift 12, III, 1948, 143 f.

109) "Erindringer om Biskop Monrad", 104. - Løgstrup så Monrad for sidste gang i 1882.

110) Brevets datering kan læses som 30. januar eller juni 1882, eventuelt 1883, venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche. - Dog skriver Monrad 29.6.83 til Ada at have aflagt et sygebesøg hos Wegener.

111) Fyens Tidende 16.5.82, Middelfart Avis 17.5.82. - Til Ada skriver Monrad 19.5.82: "15 Bladreferenter, en Mængde Mennesker, ogsaa fra Jylland, var strømmet sammen. Jeg morede mig i Grunden kosteligt". - Et satirisk portræt i Punch 1882 (p. 152) må forestille Monrad. Det har overskriften "Ufortrøden" og teksten: "Wenn mir ein Wahlkreis recht gefällt, Dann hilft' kein Wiederstreben . . .". Tegningen er i Fritz Jürgensen-stil og forestiller Monrad spillende på et strengeinstrument, der bærer påtegningen: "Politisk Piece". - En anden satirisk tegning i Punch 1882 (p. 380) forestiller Monrad som "Den nye Bydreng" for Jens Busk.

112) Monrad til Ada 4. og 18.8.82.

113) Cf. G. Brandes til V. Pingel 26.6.82 (gengivet efter Brandes: Brevveksling, 356 f.): "For Monrad gjælder det øiensynligt om, angaaende den aktuelle Politik i Danmark . . . at sige saa lidt Almindeligt som muligt, thi han har selvfølgelig intetsomhelst politisk Princip; han opgav jo endog med fuldstændig Frækhed det, han selv havde kaldt Livssagen, paa Valgtribunen for bare at blive valgt; derimod gjælder det for ham om at gjøre saa gode Affærer, blive Minister saa snart som muligt og der maa han atter helst binde sig saa lidt som det blot gaaer an ved tidligere Udtalelser. Langt snarere havde han naturligvis gaaet ind paa at tale mod Darwin, om Vorherre og lignende som kun kan indbringe Popularitet hos alle gode Faar og alle Uddelere af Ministerposter. Han er Aar for Aar blevet mig væmmeligere". - Efter valget [16.5.82] skriver E. Brandes til broderen: "Synes du ikke Monrads Taler var væmmelige, den Rasmus Nielsenske Aandrighed sammen med den huleste Affektation". G. Brandes svarede: "Vi er enige om hans Taler. Noget ublandet væmmeligere har jeg sjelden læst. Det er den rene Præstepræk og saa utrolig plumpt forhyklet".

114) Rigsdagstidende, F. 82/83, sp. 13 ff. - Monrads tale affødte en satirisk tegning i Punch 1882 (p. 332) under overskriften: "Treuga Dei", forestillende Monrad siddende i bispeornat og med bispestav mæglende mellem to rytterskarer: "Bolde Riddersmænd og Kæmper, gjemmer eders Spjud og Pile!/ Vi fra Lørdag bør til Onsdag holde Rigsdagsvaabenhvile;/ Men i Fald til Kampens Bulder atter stander eders Hu,/Kan fra Onsdag det til Lørdag blive godt en Gang endnu".

115) Rigsdagstidende, F. 82/83, sp. 209, 239 f.

116) Idem, sp. 655.

117) Idem, sp. 731.

118) Idem, sp. 1012.

119) Idem, sp. 1099 f.

120) Middelfart Avis 5.1.83. Folkets Avis 3.1.83.

121) Monrad til Chr. Richardt 29.5.80, N.k.S. 3688 4°. Nyholm 443. Hauge 222 ff.

122) "Den femte Bøn" 175 ff, 192.

123) Til Karen 27.4.81, venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche.

124) I "Dansk Kirketidende" 1885 og 1886 - udgivet 1887 som særtryk: "Biskop Monrad som Vejleder i Kristendom", l. cit., 6 f. Brandt er især kritisk over for Monrads "Fra Bønnens Verden" og hans i 1879 udkomne "Tro, Daab, Gjerning, Tilgivelse". Cf. Hauge 226.

125) Rigsdagstidende, F. 82/83, sp. 1676.

126) Idem, sp. 3297 f.

127) Idem, sp. 3434. Cf. Monrad til F. Linderberg 26.3.83 (N.k.S. 3026 4°): "Det gjør mig ondt, at jeg har saaret Deres Følelser; det laa aldeles uden for min Hensigt . . . Jeg er selv engang blevet straffet, det er nu 44 Aar siden, og maatte erlægge en Bøde . . . Derfra lærte jeg Forsigtighed og Maadehold i mine Udtryk"!

128) I N. Bøghs optegnelser om Monrad, Personalhistorisk Tidsskrift 12, III, 148. - Tobiesen var medio oktober 1883 blevet Dannebrogsmand.

129) Idem 144 f. I beretningen omtales Monrads optræden i rigsdagen sammen med Venstre. Der kan vel således være tale om 82 eller 83.

130) Rigsdagstidende, F. 83, sp. 932, 962.

131) Til Viggo 12.2.84.

132) Han har også konsulteret vennen C.E. Fenger. - Ved Fengers bisættelse 26.9.84 talte Monrad (i Monrads arkiv): "Fenger har været min Læge . . . Ustadigt er ofte Menneskenes Sind; det drives som Himlens Skyer af Vinden, snart hid, snart did; men Fenger var den samme. Forlod end alle Andre dig og vendte dig Ryggen, han forlod dig ikke; i hans Venskab havde du en stille tryg Havn, hvor høit end Søgangen gik, hvor vildt end Livets Storme raste"! (Cf. Monrad til Emilie 30.10.38).

133) Cf. Emmy Monrad til F. Barfod 21.1.84, N.k.S. 4652 4° I. Monrad havde fået to ugers orlov fra folketinget.

134) "Morgenbladet" 22. og 29.1.84 - "Biskop Martensen og Sprogreskriptet".

135) Om Monrads deltagelse i Martensens bisættelse cf. Blaumüller: "Skilderier", 1903, 88 f.

136) "Morgenbladet" 12.2.84.

137) Refereret i et brev fra Karen Monrad til broderen Johannes 8.3.84, venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche.

138) Rigsdagstidende F. 84, sp. 1855 ff.

139) Idem, sp. 1860.

140) Adresse fra Middelfartkredsen i "Morgenbladet" 15.3.84.

141) Rigsdagstidende F. 84, sp. 1966.

142) I henholdsvis artiklerne "Det moderate Høire" og "Visne-Skyde" (om indførelsen af præmieskydning).

143) Dateret 13./28. Maj 84.

144) I Middelfart, gengivet i "Morgenbladet" 20.7.85.

145) Rigsdagtidende F. 85, sp. 112 f.

146) Idem, sp. 135.

147) Gengivet efter Personalhistorisk Tidsskrift 12, IV, 1949, 69.

148) Rigsdagstidende F. 86, sp. 395 f.

149) Idem, sp. 619.

150) Idem, sp. 1112. Samlingen afsluttedes 8.2.86.

151) N.k.S. 3688 4°.

152) Til Ada 17.8.86. Cf. fru Heiberg til Krieger 14.8.86 (Brevveksling, 373).

153) 12.8.86.

154) "Biskop Monrad i den politiske Partikamp", 1882.

155) Venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche.

156) Venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche.

157) Venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche.

158) 9.6.82 til Ada (Monrads arkiv), 16.9.84 til Karen, venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche.

159) H.J. Haars begravelsesprædiken over Monrad (cf. ref. 166): "Da han for otte Dage siden sad døende i sit Studerekammer, da havde han holdt det nye Testamente i sin Haand; der var opslaaet St. Pauli Brev til de Romere; har saa maaske vor Biskop i sin Dødsstund læst Ordet, som blev Dr. Martin Luthers Valgsprog: Den Retfærdige ved Troen skal leve [Rom. *1*, *17*]".

160) Til Johannes 30.3.87, venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche. - I samme brev: "Vor egen velsignede Fader; naar Du havde set ham i disse 14 Dage, saa vilde Du have set hvordan en Kristen kan dø, hvordan et Menneske, som elsker sin Frelser kan gaa bort". Nogle få dage før sin død havde han ifølge samme sagt: "At tænke sig at komme til min Frelser og han vil ikke forstøde mig, for jeg har elsket ham". - "Hver Dag spurgte han om Datoen, han havde sat sig i Hovedet at længere end til April vilde det ikke vare og han længtes saa saare . . . [Den 28. marts] Kl. 9 kom jeg . . . med hans Piller, saa sad han i sin Stol og paa hans nedhængende Haand saa jeg at det var galt fat, den bevægede sig krampagtigt . . . Han stønnede, saa fik jeg sendt bud til [dr] J. Struckmann . . . Jeg løste hans Tøj . . . det varede vist knap 5 Minutter, saa var han død . . . Emmy havde ventet det og taget Afsked, saa at sige hver Dag . . . og hørt ham bede til sin Gud og sin Frelser om at komme hjem". - Endnu et brev af Karen om Monrads sidste levedage er gengivet hos Vedel, 1905, 982 f. - I et brev fra Viggo Monrad til Vedel dateret 26.2.93 hedder det: "I de sidste Dage var [fader] mere aaben,"var træt og ønskede ikke at lide længer", "haabede ikke at overleve Emmy . . . Og kunde ikke taale for anden Gang at miste en elsket Hustru". "Jeg tror Gud vil være god imod mig . . . jeg har elsket Jesus"".

161) Rigsdagstidende F. 87, 28.3.87, sp. 3394 f., Rigsdagstidende L. 87, 28.3. 87, sp. 1593.

162) 28.3.87 (aften).

163) 28.3.87 (aften) - Det er ligesom blevet stående, at Monrad havde vanskeligt ved at give sig fuldt hen til andre. - Derimod skriver en fra Monrads bekendtskabskreds igennem hans senere år, godsejer *V. Neergaard*, Fuglsang, til Karen Monrad to dage efter hans død (brevet venligst stillet til rådighed af E.L. Manniche): "Mindet om de mange Aftener, jeg har tilbragt med Deres Fader og i hans Familiekreds samler sig til et yndigt Billede, som jeg altid vil bevare med Beundring og Taknemlighed, fordi hvert Træk i det er præget af hans Aand, - en stor og god Mands Aand. Deres Fader var

altid sig selv lig, - lige mild og venlig i gode som i onde Dage. Jeg har nok set ham mere eller mindre taus, naar noget trykkede ham, men aldrig "gnaven" eller i daarlig Humør. Han besad mere end nogen anden, jeg har kjendt, Troens og Villiens Styrke til at bevare Sindets Ligevægt; var derfor ogsaa mildtdømmende eller rettere sagt: talte aldrig ondt om Mennesker; i den Henseende har jeg ikke kjendt Deres Faders Lige. - I disse Dage, da der har staaet saa meget i Bladene om Deres Faders offentlige Virksomhed, om hans Begavelse, hans Arbejdsomhed og hans Patriotisme, er jeg glad ved at kunne supplere det for Alle tilgængelige Billede af hans Personlighed med nogle for Mængden skjulte Smaatræk, som jeg ved personlig Omgang havde erfaret . . . Og til Hjælp var han altid rede, - lige meget hvad Trangen gik ud paa Penge, Undervisning, Raad eller lidt Drilleri; det sidste kan man undertiden trænge mere til end til noget andet, og jeg kan ikke undvære den dermed forbundne Ejendommelighed hos Deres Fader, naar jeg tænker over hvorledes han var og hvorfor jeg holdt af ham".

164) 29.3.87.

165) "Mindetale over Monrad" i "V. Hørup I Skrift og Tale", 1903, II. 150, 153.

166) Ved Biskop D.G. Monrads Jordefærd, 4. April 1887 (taler af sognepræst H.J. Haar, stiftsprovst F. Helweg og Chr. Richardt. Mindedigt af Chr. Richardt).

167) Nyholm 473.

168) Cf. L. Tamdrup: D.G. Monrads Syn På Konstitutionalisme Og Parlamentarisme 1869-1886, Jyske Samlinger, Ny række, VIII, 1968-70, 14-97.

Kapitel 26

TRÆK AF DEN MANIO-DEPRESSIVE SYGDOMS FORMKREDS

Inden en afsluttende vurdering af nærværende undersøgelses resultater skal man - især som en vejledning for læseren uden for psykiatriske fagkredse - kort redegøre for afgrænsningen og fænomenologien af den manio-depressive formkreds. En sådan redegørelse skal i det væsentlige relateres til den patografiske udredning af Monrads personlighed og diagnostiske rubricering af de sygdomsanfald, han frembød, som har været undersøgelsens hovedsigte.

Den manio-depressive stemningslidelse er kendetegnet ved *periodisk* optrædende - overvejende af indre årsag (endogent) betinget - tendens til faseagtig omstilling af den psykiske funktionsmåde enten i form af udelukkende løftet grundstemning, øget tanke- og handlingsliv (*mani*) eller i form af udelukkende forsænket grundstemning, hæmmet eller øget tanke- og handlingsliv (*endogen depression = melankoli*) eller i form af en mere eller mindre udtalt vekslen mellem mani og melankoli, eller endelig ved en blanding (kobling, parring) af mani og melankoli i form af såkaldte *blandingstilstande*. - Imellem anfaldene - *intervallært*- er manio-depressive individer enten normale (raske) i psykisk henseende, eller de frembyder en mere eller mindre udtalt *habituel* for-

skydning af den psykiske funktionsmåde enten lidt over det normale (*hypoman konstitution*) eller lidt under det normale (*depressiv konstitution*), eller de frembyder *habituelt* kortbølgede svingninger (*cyklotym konstitution*) (*Wimmer*).

Manien er karakteriseret ved løftet grundstemning enten i form af abnormt forøget lystfølelse eller abnormt forøget vredagtighed (eretisme). I den lystbetonede stemningsløftning er manikeren umotiveret sprudlende, munter, særdeles veloplagt, jovial, udadvendt, ganske taktløst og hæmningsløst og uden persons anseelse indblandende, opsnappende, spøgefuld, vittig, kåd eller ironisk drillende og sarkastisk. Han er uden situationsfornemmelse og selvkritik og kaster sig ofte ukritisk, ubekymret, optimistisk, øget selvfølende og selvovervurderende ud i vovelige foretagender uden tanke for ansvar og konsekvenser. Manikeren er uimodtagelig for modforestillinger, der derimod kan befordre, at han bruser yderligere op. Han lader sig ikke tale til ro. Pludseligt og uden varsel eller mindste anledning kan han fra en lystbetonet stemning eksplodere i ubehersket vrede eller raseri. Manikeren har øget skrive- og taletrang. Han er ideligt i bevægelse, letafledelig og foretagsom. Hans tankegang er abnormt øget, stigende til tankeflugt, uophørligt springende fra et emne til et andet og ofte ganske *uden* sammenhæng. Manikerens selvtilfredshed og selvovervurderen kan antage form af storhedsideer om eget værd og egen formåen (ekspansive vrangforestillinger). Manikerens opfattelse er flygtig, overfladisk, overordentlig følelsesstyret uden realitetsbetoning medførende manglende overblik, ændret, kompromitteret dømmekraft og ofte optimistisk blindhed for vanskeligheder. Lettere grad af mani betegnes som *hypomani*.

Melankolien tegner det modsatte billede af manien. Der er her forsænket grundstemning. Melankolikeren vil kunne klage over ikke længere at kunne nære følelser, ej heller over for sine nærmeste, hvilket er ham yderst pinefuldt. Han grubler over fortiden, finder nutiden utålelig og fremtiden håbløs. Han føler, at livet er ham en tyngende byrde, og han kan frygte for at blive sindssyg. Der er ofte livslede ledsaget af selvmordstanker eller selvmordstilskyndelser. Tankevirksomheden forløber langsomt og besværet.

Alt initiativ aftager eller helt ophører. Bevægelser og handlinger kan føles besværlige eller uoverstigelige. Der tales i så tilfælde om psykomotorisk hæmning (hæmmet melankoli). Ikke sjældent derimod er det psykomotoriske tempo øget, og melankolikeren vil da være meget angstpræget og rastløs, således at han ikke kan finde ro eller fred nogen steder, samt utrøstelig, klagende eller lamenterende over (evig) fordømmelse, fortvivlelse og syndefuldhed (agiteret melankoli). Melankolikeren kan være irritabel og vredagtig. Han vil ofte berette om somatisk lydende klager og symptomer. Der optræder ofte karakteristiske søvn- og døgnrytmer. Ved sværere tilfælde af melankoli bliver tankeindholdet patologisk i form af depressive vrangforestillinger. Melankolikeren vil da fremsætte urimelige, uindfølelige, grundløse og ukorrigerbare selvbebrejdelser, være selvundervurderende, selvanklagende, skyld- og ringhedsfølende. Han kan føle sig fortabt, fordømt og uværdig og finder årsagen til sin liden ikke i sygdom, men derimod i egen syndefuldhed og ringhed. Han betragter ikke sjældent tilstanden som en fortjent straf.

Tilstandsbilledet ved den manio-depressive sindslidelse kan variere betydeligt og blive ukendeligt, hvis man ikke er opmærksom på de såkaldte blandingsformer. Ved sådanne - *manio-depressive blandingstilstande* - optræder der en kobling eller parring af symptomer fra begge syndromer (melankoli og mani). De optræder ved overgang fra den ene fase til den anden eller som kortvarige episoder inden for den enkelte fase, eventuelt i form af døgnsvingninger samt undertiden selvstændige længerevarende anfald (*Friedenreich*, *Wimmer*).

Den hypomane konstitution kan betegnes som en "godartet", afdæmpet form af den egentlige mani. Den *habituelt* hypomane er optimistisk, glad, munter, meget idérig og foretagsom. Det kommer til udtryk blandt andet i hans skrifter og tale(r), men hvori der - i modsætning til hos manikeren - er *bevaret* sammenhæng. Hypomanikeren er ofte meget opmærksomhedskrævende, tyrannisk, dominerende, indblandende, ekscentrisk, undertiden letsindig eller upålidelig, omskiftelig og lunefuld. Han er ofte letvakt aggressiv, irritabel, ironisk og sarkastisk. Den hypomane er overfladisk, hurtigt trættet

eller distraheret. Han begejstres let (og for let) for en sag eller idé og fremtræder ofte under agitationens og polemikkens skarpe form. Han fører ofte en meget omskiftelig tilværelse.

Ved *den depressive konstitution* er der tale om en *habituel* hæmning af hele den psykiske funktionsmåde. Habituelt depressive er stille, indadvendte, selvusikre, oversamvittighedsfulde og medfølende individer. De er grublende, selvransagende, selvanklagende, selvdømmende og ringhedsfølende samt ensomme og sky (*Wimmer*).

Ved *den cyklotyme konstitution* (*Kahn*) er der tale om (morbide) stemningsmodifikationer af cirkulær art. Egentlige symptomfrie (lucide) intervaller mangler. Den cyklotyme er *habituelt* enten for glad eller for trist. Han er enten for aktiv eller for inaktiv. Han er enten for indblandende eller for indifferent. Han er altid så at sige for meget eller for lidt. Han veksler stemningsmæssigt næsten kalejdoskopisk. Det, der er mest konstant hos cyklotymikeren, er hans inkonstans. Uanset hvor udtalte stemningsudsvingene er, optræder de hele tiden. Ethvert ophør af en cyklotym periode er blot begyndelsen til en anden. Svingningerne kan være talrige i løbet af en enkelt dag, eller de optræder fra dag til dag, fra uge til uge, eller fra måned til måned. Til forskel fra øjeblikkeligt optrædende situationsbestemte affekter er stemningsudsvingene længerevarende og dybere. Den cyklotyme er meget påvirkelig af sine omgivelser, som ofte bemærker de af det cirkulære temperament forårsagede karakterændringer. Omgivelserne og den cyklotyme selv betragter ikke opstemtheden som patologisk, hvorimod melankolien er hans mest iøjnefaldende fase både for ham selv og omgivelserne. Den cyklotyme er i en vis udstrækning i stand til at skjule sine stemningssvingninger over for omgivelserne. Han har indsigt i sin tilstand. Han udvikler ikke vrangforestillinger. Hos alle cyklotymikere støder man på temaet skyld. - *Når opstemt* finder cyklotymikeren alt smukt og rosenrødt. Han er optimistisk, veltilfreds, let at begejstre. Han føler sig som en verdensmand. Han bliver ofte kurtiserende eller udskejende og tænker kun på at være lykkelig. Han lever udelukkende i nu'et og er selvovervurderende og (øget) selvfølende, energisk og foretagsom. Søvnen er som regel særdeles god, ligesom han er utrættelig.

Han er udadvendt og selskabelig og frembyder følelsesbetonede reaktioner. Han har øget kontakttrang, men hans følelser er overfladiske. Han associerer rigt og hurtigt. Han er meget talende og skrivende, ofte polemisk og oratorisk. Han er lunefuld, uforudsigelig og ambitiøs. Ofte bliver han vredladen, maliciøs, spydig og kynisk samt indiskret. Han kan reagere med stærke affekteksplosioner. Hans nærmeste vil ofte finde ham vanskelig eller umulig at omgås. Han har så at sige intet fikspunkt. Hans dømmekraft kan være påvirket af en umiskendelig optimisme. Han er dygtig til at realisere planer. Der er *sammenhæng* i hans handlen og adfærd i modsætning til manikeren. - *Når depressiv* fælder cyklotymikeren ingen tårer. Alt, hvad der før interesserede ham, lader ham nu indifferent, og alt, hvad der før lod ham indifferent, irriterer ham nu. Han kan ikke nære følelser. Han elsker intet. Lykkelige begivenheder giver ham ingen glæde, og ulykker fremkalder ingen sorg. Derfor er han forpint og føler sig syg. Han udtrykker ikke sin melankoli men lider i tavshed og gerne i isolation. Manglen på selvtillid gør ham rådvild og ubeslutsom. Dømmekraften er dog oftest normal, men besværet. Han udskyder beslutninger. Verdensmanden er blevet misantrop. Den måske før fritænkende bliver ikke sjældent religiøs. Der kan være selvmordstanker. Søvnforstyrrelser er ikke altid til stede. - Også ved cyklotymi kan der optræde symptomkobling i form af blandingstilstande.

I forløbet af et manio-depressivt sygdomsanfald er det ofte vanskeligt at trække nogen skarp skillelinie mellem de enkelte faser. Der vil ofte være tale om et *stemningskontinuum* med glidende overgange. Vurderingen vil ofte yderligere være kompliceret af, at *situationsbetingede* affekter kan træde i forgrunden og derved ligesom tilsløre den bagvedliggende grundstemning. Endvidere skal det understreges, at manio-depressive tilstande nok ikke så sjældent kan være fremprovokeret af ydre forhold. Hertil kommer det, at ikke få manio-depressive individer uden for deres eventuelle sygelige (psykotiske) stemningsfaser konstant (*habituelt*) er præget af stemningsudsving, der kan være vanskelige eller patografisk umulige at skelne på den ene side fra *lette* manio-depressive tilstande og på den anden side fra *normal*individers stemningsudsvingninger. I så tilfælde kan man (netop) opstille

(*grænsegruppen*) *cyklotymi* , der med *Helweg* kan betegnes som "en Tilbøjelighed til Stemningsudsving, der hverken er helt normal eller helt anormal". - Ligeledes *fortræffeligt* udtrykker Helweg om individer, der i det hele taget er *udpræget* manio-depressive konstitutioner, at man "maa nøjes med i Personlighedens Totalbillede at udpege de Træk, der klart kendetegner sig som værende i Slægt med Sindssygdommens Symptomer, og som er til Stede med en saadan Tydelighed, at de paatrykker Personligheden et særligt Præg. Fuldstændig at udskille de sygelige Træk lader sig ikke gøre, de indgaar som en Del af den samlede Personlighed".

Psykiatrisk rubriceres manio-depressive individer, psykotiske (sindssyge) eller ikke-psykotiske (ikke sindssyge), under samlebetegnelsen *den manio-depressive psykose*. I de senere år har denne betegnelse vakt megen debat og undergået nogen revision i psykiatriske fagkredse *især* ud fra den betragtning, at den manio-depressive patient *kun* periodisk befinder sig i en psykotisk tilstand. Til erstatning for betegnelsen manio-depressiv psykose anvender derfor efterhånden en del fagfolk udelukkende betegnelsen *manio-depressiv sygdom* (*Lunn*), og i tilfælde af lettere manio-depressive tilstande har *Rafaelsen* i stedet for foreslået betegnelsen *manisk-melankolsk modus*.

I alle tilfælde vil for afgørelsen: psykotisk/ikke psykotisk (sygelig/ikke sygelig) et væsentligt kriterium være det, om der i det enkelte tilfælde er tale om en i forhold til det pågældende individs habituelle, kompromitteret eller væsentligt svækket (svigtende) dømme- og handlekraft. Skulle det være tilfældet, vil man ofte betegne den givne stemningstilstand som værende af sygelig art. - Endvidere skal det medtages, at der gælder det forhold, at individer i løftede stemningsfaser trods *påviseligt* syge ofte ikke har sygdomserkendelse eller sygdomsfølelse, hvorimod sidstnævnte ofte forefindes ved melankoli og ikke helt sjældent ved blandingstilstande.

Slægts- og tvillingeundersøgelser viser, at den manio-depressive sygdom først og fremmest er arveligt betinget. Slægtsundersøgelser viser desuden, at der formentlig er tale om en (uregelmæssig)

dominant arvegang med en beregnet sygdomsrisiko for både de syges forældre, deres søskende og deres børn af størrelsesordenen 10-25%. Det arvelige anlæg (den *endogene* faktor) er en *nødvendig*, men langt fra altid tilstrækkelig, forudsætning for lidelsens frembrud. Således spiller ydre forhold - men hvorom der vides meget lidt - ofte en udløsende rolle. Den syge selv kan oftest ikke påpege nogen ydre årsag. - Det skal nævnes, at der er en sikker korrelation mellem manio-depressivitet og den pykniske legemstype. - Fra psykoanalytisk side har man fremsat psykodynamiske forklaringsmodeller, men uden at man har villet benægte arvelige faktorers betydning for sygdommens fremkomst.

Patografi har til genstand analyser af oftest genialt eller meget højt begavede personligheder, der med deres usædvanlige indsats eller frembringelser på det ene eller andet område har spillet en større eller mindre fremtrædende rolle i historien. Derfor må disciplinen ofte nærmere tage stilling til det *særdeles* ømtålelige og omstridte spørgsmål, hvorvidt der hos sådanne personligheder består en *sikker* sammenhæng mellem det usædvanlige i indsats eller frembringelser og eventuel forekomst af sindslidelser. Hermed rejser der sig også det spørgsmål, hvor langt man må strække sig i bedømmelsen af usædvanlige begavelser, før man griber til patologiske tydninger. - Problemstillingen - kort sagt *geniproblemet* - har siden *C. Lombroso* under slagordet "Geni og Sindssyge" affødt en lang række arbejder (for en stor dels vedkommende refereret af *Lange-Eichbaum* og *Kurth*). - Blandt andre skal nævnes *Juda*, der med en statistisk- arvebiologisk undersøgelse af *historiske* geniale "probander" finder, at sindslidelse slet ikke er nogen nødvendig forudsætning for den store eller geniale præstations fremkomst. - Blandt undersøgelser fra de senere år, der stiller sig noget afvisende over for Judas resultater, skal nævnes *Andreasens* og *Canters*, som finder *klinisk* at have dokumenteret, at der i hvert fald for manio-depressives vedkommende *er* en sammenhæng mellem stor indsats (kreativt) og psykisk lidelse.

Herhjemme fremfører *Helweg* overbevisende, at en gennemgang af historiens store skikkelser sikkert vil afsløre mange manio-depressive, og at man i tidligere tider har været utilbøjelig til ved

lette tilfælde at opfatte disse som psykopatologiske, og at de pågældende individer, der formentlig ofte ikke selv har erkendt sig som syge, derfor ofte vil have fortsat deres arbejde helt eller delvist gennem sygdomsanfaldene, hvorved indflydelsen har kunnet blive så stor.

Henvisninger og noter:

Adserballe, H.: Psykosebegrebet i nyere klinisk psykiatri: Frihedsberøvelse og tvang i psykiatrien, 1977, 363-367. Disputats.

Andreasen, N.J.C. & Canters, A.: The creative writer: Psychiatric symptoms and family history. Comprehensive Psychiatry 1974, *15*, 123-131.

Andreasen, N.J.C. & Powers, P.S.; Creativity and psychosis. Archives of General Psychiatry 1975, *32*, 70-73.

Andreasen, N.J.C.: Mania and Creativity: Mania an Evolving Concept. Ed. Belmaker, R., 1980, 377-386.

Birnbaum, K.: Psychopathologische Dokumente, 1920.

Campbell, J.: Manic-Depressive Disease, 1953.

Ellermann, M.: Geni og Sindssyge, 1936.

Ellermann, M.: Sind og Mennesker, 1940, 9-33.

Ellis, H.: A Study of British Genius, 1926.

Ey, H., Bernard, P. & Brisset, C.: Les psychoses périodiques maniaco-dépressives: Manuel de Psychiatrie. Masson, 1974, 280-292.

Fieve, R.R.: Moodswing. The Third Revolution in Psychiatry, 1975.

Friedenreich, A.: Den manio-depressive Sindssygdom: Kortfattet, Speciel Psykiatri, 1921, 5-30.

Færgeman, P.: Den depressive personlighed og den manio-depressive psykose i psykoanalytisk opfattelse. Nordisk psykiatrisk Tidsskrift 1964, *18*, 617-626.

Glatzel, J.: Endogene Depressionen. Zur Psychopathologie, Klinik und Therapie zyklotymer Verstimmungen, 1973.

Helweg, H.: N.F.S. Grundtvigs Sindssygdom, 1918.

Helweg, H.: Søren Kierkegaard. En psykiatrisk-psykologisk Studie, 1933.

Helweg, H.: Den manio-depressive Psykoses Betydning for historiske Personligheder. Hospitalstidende 1934, *77*, 1-21.

Jeanneau, A.: La Cyclothymie. Étude Psychoanalytique, 1980.

Juda, A.: Höchstbegabung. Ihre Erbverhältnisse sowie ihre Beziehungen zu psychischen Anomalien. Urban & Schwarzenberg. - Arbejdet er udført 1928-1940, udgivet posthumt 1953. Et resumé af bogens indhold findes på engelsk: The Relationship between Highest Mental Capacity and Psychic Abnormalities. The American Journal of Psychiatry 1949, *106*, 296-307. Cf. I. Ostenfelds recension i "Seks Patografiske Miniaturer", 1966, 68 ff.

Kahn, P.: La Cyclothymie. De la constitution cyclothymique et de ses manifestations, 1909. Disputats.

Karlsson, J.L.: Genetic association of giftedness and creativity with schizophrenia. Hereditas 1970, *66*, 177-181.

Kretschmer, E.: Geniale Menschen, 5. Auflage, 1958.

Lange-Eichbaum, W. & Kurth, W.: Genie, Irrsinn und Ruhm. Genie-Mythus und Pathographie des Genies, 1967.

Leonhardt, K.: Die präpsychotischen Temperamente bei den monopolaren und bipolaren phasischen Psychosen. Psychiatria et Neurologia, Basel 1963, *146*, 105-119.

Lunn, V.: Psykosebegrebet. Ugeskrift for Læger 1979, *141*, 1261-1266.

Myerson, A. & Boyle, R.D.: The incidence of manic-depressive psychosis in certain socially important families. The American Journal of Psychiatry 1941, *98*, 11-21.

Ostenfeld, I.: J.Th. Lundbye. Et Stemningslivs Historie. Studier Over Lette Manio-Depressive Tilstande, 1937. Disputats.

Ostenfeld, I.: Undtagelsesmennesker. Berlingske Tidendes kronik 16.2.1979.

Ostenfeld, I.: Personlige meddelelser.

Ostow, M.: The Hypomanic Personality in History: Mania an Evolving Concept. Ed. Belmaker, R., 1980, 387-393.

Perris, C.: A study of bipolar (manic-depressive) and unipolar recurrent depressive psychoses. Acta psychiatrica scandinavica, 1966, Supplementum *194*.

Rafaelsen, O.J.: Manic-depressive psychosis or manic-melancholic mode. Danish Medical Bulletin 1974, *21*, 81-87.

Rowe, C.F. & Daggett, D.R.: Prepsychotic personality traits in manic depressive disease. The Journal of Nervous and Mental Diseases 1954, *119*, 412-420.

Schou, H.I.: Religiøsitet og Sygelige Sindstilstande, 1928, 31-48.

Schou, M.: Artistic productivity and lithium prophylaxis in manic-depressive illness. British Journal of Psychiatry 1979, *135*, 97-103.

Schou, M.: Manio-depressiv sygdom:Lithiumbehandling af manio-depressiv sygdom. En vejledning. 2. omarbejdede udgave, 1983, 12-23.

Shopsin, B.: Manic Illness, 1979.

Strömgren, E.: Manio-Depressiv Psykose, i Psykiatri, 13. udgave, 1979, 135-164.

Wimmer, A.: Manio-depressiv Sindssygdom, i Speciel klinisk Psykiatri for Studerende og Læger, 1936, 375-435.

Kapitel 27

AFSLUTNING

Man finder ikke nogen ensartet bedømmelse af Monrad. Samtiden kunne ikke "finde Bund" i ham. - Stor undren men tillige stor beundring omkring hans person udtrykker en så fremtrædende personlighed som *Vedel*, der havde haft særlig rig lejlighed til at iagttage ham. Monrad stod for ham som "ulige det interessanteste Menneske", han havde truffet mellem "alle vore betydeligste Mænd", "den betydeligste Personlighed", han havde kendt, og han karakteriserer ham som "denne saa mærkelig sammensatte og ligesaa hemmelighedsfulde som gaadefulde Natur", der måtte påkalde sig opmærksomheden som en af den tids "eiendommeligste og originaleste" mænd, der "for en Psycholog ville . . . være en Guldgrube at studere"! (1). - *H. Ploug* finder senere (2), at "Historikeren [let vil] knække Halsen under Forsøget paa at tegne denne Personligheds Billede for os". - *Nyholm* understreger (3), at "enhver, der blot har beskæftiget sig lidt med Monrads mærkelige liv og virke vil give Hother Ploug ret", og at der hos Monrad netop er "en hemmelig nøgle til hans inderste, som man ikke kan få fat i . . . [ligesom] det er et stort puslespil at samle kildernes brogede mosaik til et helhedsbillede. Her lader sig ikke bygge på kendsgerninger alene" og citerer forfatteren *Harald Nielsen* (4): "Psykologen, ja, Æstetike-

ren maa gaa i Spidsen, hvis Historikeren skal finde Vej. [Der maa andre Metoder til end dem, han er vant til at anvende]", og endelig - efter en gennemgang af Monrad i litteraturen - konkluderer Nyholm, at "sandsynligvis vil det aldrig lykkes hverken digtere eller historikere at give et helt sandt portræt af Monrad, [men at] man får blive stående ved *Povl Engelstofts* ord om Monrad (5): "Han var saa sammensat, at det ikke vil være muligt at finde en nogenlunde gyldig Generalnævner for hans Evner og Personlighed"" . - *Aa. Friis* fandt Monrad den "mærkeligste Personlighed i hele Danmarks nyere Historie, men tillige den, der er vanskeligst at skildre". Friis ønskede, at *en læge* skulle vurdere ham fra sit synspunkt (6). - Vil det netop ad den vej være muligt at nå til en tilstrækkeligt sikker og udtømmende karakteristik og helhedsbedømmelse af, *hvem Monrad egentlig var*? - Fra *psykiatrisk* hold har det i forsøget på at opnå en sådan, men uden at problemstillingen ud fra den patografiske metode har været gjort til genstand for en systematisk og dybtgående undersøgelse, været fremført, at det tilsyneladende gådefulde hos Monrad kunne formodes at være betinget af, at han i perioder af sit liv frembød symptomer på *manio-depressiv sindslidelse*.

Det er af Nyholm som et fundamentalt spørgsmål blevet fremført, hvilken værdi man kan tillægge Monrads ord i skrifter, taler og breve som historisk kilde, når man derudfra vil slutte noget om hans personlighed (7). Om de religiøse og politiske skrifter skriver han (8), at Monrad "ikke saa ganske sjældent lægger sin egen Personlighed . . . saa aabent, at man maa overraskes over det Indblik, han derved giver en i sit eget Indre . . . Men søger man paa Grundlag af saadanne Glimt at fortsaa hans Væsen, føler man sig skuffet", og "søger man til det utrykte Materiale i Haab om der at finde Nøglen til hans Væsen, gaar det en paa samme Maade. Man møder Steder, som man med stor Interesse noterer sig som karakteristiske Afsløringer af Sider af hans Væsen. Men det er i alt væsentlig de samme Sider, som man kender fra hans trykte Skrifter. Ingen Steder finder man noget, der ligesom lægger hans Væsen i et klart Dagslys". Hans privatbreve finder Nyholm ret forbeholdne og meget nøgterne, og at man alt i alt må forbavses over, hvor lidt

man derigennem kommer Monrad "nærmere ind paa Livet". Nyholm understreger dog det impulsive og stemningsbevægede over Monrad og konkluderer, at "det vil altsaa være vanskeligt at give en metodisk Regel, hvorefter Monrads Ord med Sikkerhed kan vurderes som historisk Kilde", men anbefaler, som iøvrigt *Hauge* , at vurdere ud fra helhedsbilledet (7).

Monrad har ikke efterladt sig egentlige livserindringer (9), men med det i nærværende patografiske undersøgelse i form af mange og ofte længere citeringer fremlagte *omfangsrige* og *alsidige* kildemateriale kan der foretages en undersøgelse af så at sige hele hans livsløb, og hvormed der tegner sig et *så* indgående helhedsbillede af ham, at det *tilstrækkeligt* sikkert kan belyses, at hans personlighed og de psykopatologiske symptomer, han frembød, skal henføres til *den manio-depressive sygdoms formkreds.*

Det kan påvises, at Monrad tilhører en slægt, der i arvepatologisk henseende må rubriceres som tilhørende den manio-depressive formkreds. Faderen frembød en typisk manio-depressiv psykose med mange anfald livet igennem og måtte derfor i en lang årrække opholde sig i sindssygeanstalt. Moderen var udsat for mange psykiske belastninger medførende mange og svære sorgreaktioner, men hun frembød umiddelbart ingen tegn på psykisk lidelse. For Monrads to søskende, der gennemlevede voksenalderen, er det sandsynligt, at i hvert fald den ene, Lene Sofie, har frembudt anfald af manio-depressiv psykose. Man skal i denne undersøgelse af diskretionsmæssige hensyn ikke komme nærmere ind på Monrads descendenter udover, at det kan dokumenteres, at der blandt dem findes flere, der frembød typiske manio-depressive lidelser.

Foruden en påvisning af, at Monrad var disponeret for manio-depressiv stemningslidelse, kan det påvises, at hans opvækst har været meget disharmonisk (faderens sindssygdom og senere skæbne, tre søskendes tidlige død, hjemmets opløsning, hans anbringelse i pleje hos familien og moderens død), hvilket foruden en væsentlig rolle for hans psykiske udvikling i barndom og ungdom utvivlsomt har spillet en afgørende rolle for udformningen af hans endelige personlighedsstruktur, som man kender den fra hans voksen-

alder. Det er forhold, som alt andet lige er væsentlige for en mere psykodynamisk forståelse af ham. Selv foregriber han iøvrigt flere gange en "psykoanalytisk" tankegang.

Det helhedsbillede, der med undersøgelsen kan tegnes af Monrad, er karakteriseret ved, at han har været i besiddelse af en usædvanlig høj eller genial begavelse, og at han var af manio-depressiv konstitution i form af et *udpræget cyklotymt temperament. Han kan betegnes som et genialt stemningsmenneske.*

Allerede præsten *Søtoft* antyder i forbindelse med Monrads konfirmationsforberedelse hans geniale begavelse. Han fremviste senere fremragende skole- og universitetsmæssige præstationer. Livet igennem var han blandt landets førende og toneangivende i den offentlige debat, ikke at tale om den fremtrædende rolle han skulle komme til at spille som gejstlig, skolemand og politiker. Inden for samtlige disse områder har han sat sit særlige, personlige præg. Det kan med nærværende undersøgelse dokumenteres, at netop dette særlige, personlige præg foruden i hans begavelse skal ses i lyset af hans *cyklotyme* personlighedsstruktur. - Der vil være tale om en stadig vekselvirkning mellem personlighed og omgivelser. Monrads reaktion på omgivelserne og disses reaktion på ham spiller hele vejen igennem en vigtig rolle.

Så tidligt som i Monrads femten års alder ser man i hans stile tegn på stemningsbetonethed, og fra hans studieår kan tegnes et *klart* billede af hans personlighedstype. Således er blandt andet *Birkedals* karakteristik en god generalnævner herfor: Monrad var "ilter" og "altid ivrig i alle sin Sjæls Bevægelser . . . Hans Aand kunne stige højt . . . saa gik der stundom stærke Dønninger gjennem hans Sjæl", - han kunne "stundom være saare nervøs og eksalteret . . . Snart var han overstadig, lystig og talende, skjøndt ofte saaledes, at man følte gjennem hans Spøg og Lystighed en dunkel Baggrund af Smerte - snart var hans tavs og tilbagetrukken i sig selv . . . Han kunde ogsaa være kaad og da ikke tage det behørige Hensyn til den Alvor, Gjenstanden krævede"! ligesom Birkedal skrev til ham: "Livet rører sig for Dig i sine store Ideer, Følelser og Bevægelser".

En lige så væsentlig karakteristik haves i *Hegermann-Lindencrones*: "Monrads Fysiognomi var . . . præget af den lynsnare Hurtighed, hvormed han kan gaae over fra en Gemytsstemning til en anden . . . fra den dybeste Alvor . . . til munter Spøg og dristig Satire . . . og saa pludselig op i Høiden igjen"!

Der ses således som noget karakteristisk hos Monrad en stadig og tilsyneladende hurtig vekslen mellem mere eller mindre udtalte løftede og melankolske stemningstilstande. Svingningerne synes også at have kunnet være til stede uden særlig ydre foranledning.

En væsentlig dokumentation fra Monrad selv for, at han har været *udtalt* stemningssvingende, haves blandt *meget* andet i hans *Pariserbreve*: Han blev "opfyldt med en uudsigelig Velvære; den stille dybe Glæde, der har et Element af Længsel og altsaa af Sorg strømmende ind i Sjælen . . . Den staaer i Modsætning til en besynderlig Uro, til en ængstelig Bespændthed, der undertiden knuger Sjælen, men den har dog det tilfælleds med den, at den griber Sjælen uden nogen udvortes Anledning, uden at være fremkaldt ved Tanken paa Noget; det er som en fremmed ukjendt Magt, der drager ind i Aanden. - Omendskjøndt jeg just ikke er meget overtroisk, saa har jeg dog fra min tidligste Ungdom forbunden nogle egne besynderlige Tanker med Hensyn til disse Stemninger"! - "Fenger har jeg . . . kjendt siden mit tiende Aar . . . Der er noget overordentligt sundt og roligt hos ham, han er aldrig melancholsk, er og finder med Grækerne at Melancholie er Afsindighed. Men det er en naturlig Følge deraf, at der ikke i hans Gemyt findes den Dybde, hvor Verdens store Disharmonier kæmpe med hinanden . . . Hans Liv er uden Dissonantser, men derfor kjender han heller ikke den Harmonie som følger af deres Opløsning"!

Pariserbrevene giver i høj grad mulighed for med korte intervaller at følge Monrads uafbrudte stemningssvingninger visende, at han enten er (for) glad og begejstret undertiden jublende eller (for) trist stigende til det melankolske. Det samme gør sig gældende i hans *breve fra skolestudierejsen*. Hans stemning synes aldrig i ro. *Det cyklotyme synes umiskendeligt*.

Omgivelsernes reaktion over for Monrad skulle ikke udeblive. Man fandt ham *ubestemmelig*, *uberegnelig* og *gådefuld*. - *Fyldig* dokumentation herfor begynder at foreligge, efter at han i 1839 brat og overraskende trådte ind i politik og debuterer med *"Flyvende politiske Blade"*, der afslører "et eget vulkansk Temperament".

Sturzenbecker beretter, at der kunne være "noget uhyggeligt" ved Monrads "glatte, artige og belevne Ord" og omtaler hans "morderiske Ironi", "Sarkasmer" og "Vrede". *Sibbern* taler om hans kolde "Skarpsindighed . . . Tenacitet og Assiduitet", som han ikke tilskrev "Ærgjerrighed . . . hans Grundimpulser ere af ganske andet Udspring". *F.V. Schytte* taler om hans "Ironi og Lethed". Redaktør *C. St. A. Bille* taler om hans "Ubestemmelighed". Han fandt hans mening som politiker "sammenfiltret af Ironi", således at man ikke kunne "finde Rede" i den eller finde ind til hans "egentlige Overbevisning". Fru *Andræ* beretter, at han "er en intriguant Betydelighed . . . Han er insinuant og intriguant og, som Følge deraf, meget farlig ved Siden af Enhver". Hun benævner ham som "en stor Dramatiker", og at der ved ham er "noget saa *Uberegneligt*, at det ikke er godt at sige Noget med Bestemthed". Endvidere udtaler hun: "I Monrad er jo denne evige Gjøren (Omgjøren), denne besynderlige Uro, som gjør Alt ubehageligt"! Ifølge *Tillisch* var han "ikke til at stole paa". *Bardenfleth* fandt, at hans "egentlige Mening som oftest bliver et uudgrundeligt Dyb". *Krieger* finder, at han fremkalder "saa mange Understrømninger" og taler om hans "Experimenteringslyst". Biskop *Martensen* udtaler, at han "kan falde paa det Utroligste og hengive sig til de dumdristigste Experimenter" og taler om hans "Selvtillid" og "Indbildskhed" samt "Ufiinhed" og "Plumphed". Han var for Martensen "fræk og fordærvelig". Flere betegnede ham som en "Jesuit". *Vedel* taler om hans "experimenterende Drift, der aldrig kan forblive rolig . . . dette Urolige, Flyvende, Uhyggelige"! *H.N. Clausen* kunne ikke "finde Bund" i ham og bebrejder ham hans "Charakterløshed", og "det vilde ikke lykkes . . . at opdage Noget, der stod saa ubetinget fast for ham, at han ikke skulde kunne findes villig til at gaa paa Akkord". *Lehmann* taler om en "Svaghed i hans Karacter" og om hans "dæmoniske Higen, som stedse havde jaget ham fra det ene til det andet". *Rosenørn* nævner hans "Cynisme". Enkedronning

Caroline Amalie beretter, at "der er mange forskjellige Elementer i Monrad". *Høgsbro* taler om den "underlige dobbelthed i Monrads stemning . . . i hans forunderlige, uforklarlige stemningsudtalelser". Den svenske gesandt *Hamilton* betegnede ham som en mand "med slughet att stundom förställa sig, men med häftiga [lidenskaber] stor maktlystnad och äregirighet, samt mycket hög tanka om egen förmåga . . . Yterligheterna ere hans element". *N. Bøgh* beretter om hans "teatralsk beregnende Veltalenhed", og han havde, hedder det, "en stærk oratorisk Gave og kunde hæve Stemmen fra svag Hvisken til en rungende, sand Pathos, og han gjorde det ofte, naar han talte i Kirken". *L. Koch* betragtede ham som "den mærkeligste Mand", han var kommet i berøring med. *Tobiesen* fandt, at "Stemningen raader tit hos ham meget mere end Karakteren"! *G. Brandes* betegnede ham som "sofistisk" og "væmmelig". En artikel i *"Fædrelandet"* betegner ham som en mand, der bærer "sin Overlegenhed med sig overalt i Mine, Holdning og Tale . . . Monrad ikke er og aldrig har været nogen Overbevisningens Mand med fixe' og færdige Anskuelser . . . Ingen vidste forud, hvor han vilde hen, eller hvad han vilde gjøre, og Mange tog Fejl af ham; men han tog ganske vist ogsaa fejl af Mange . . . Hin Følelse af Overlegenhed havde affødt en høj Grad af Selvtillid . . . som engang har ladet ham tiltro sig en stor Magt over andre Mennesker, en næsten usvigelig Evne til at lede og dreje dem, som han vilde". - *"Nationaltidende"* skriver: "Idealistisk, noget poetisk, meget fantastisk - saadan har Monrad altid været, og hans skarpe Forstand har ofte ladet sig skyde tilside ved en af Indbildningskraft ophidset Følelse. Hertil føiede sig utvivlsomt en overdreven Selvtillid . . . Dommen over Monrad skal være Fremtiden forbeholden"! *"Dagbladet"* skriver ved hans død: "Hans store Skarpsindighed viste ham stadig nye Udveje, men han havde en naturlig Tilbøielighed og et særligt Talent til Experimenter, der . . . kunde medføre store Farer . . . Hvad man nu end kan sige om ham, er og bliver han dog en af de mærkeligste Mænd i vor nyere Historie"!

Skulle en bedømmelse af Monrads personlighed *alene* baseres på samtidens karakteristikker af ham, ville man kunne nå til det resultat, at han har været en noget *karakterafvigende* personlighed.

At han *ikke* har været en sådan, men *stemningsvekslende og desårsag karaktervekslende som følge af en manio-depressiv konstitution*, kan blandt andet dokumenteres gennem de ypperlige psykologiske skildringer, som hans religiøse skrifter indeholder så mange af, hvortil han ikke sjældent må have hentet inspiration i *selvoplevede* stemningstilstande:

"Men at Mennesket har en fri Villie ogsaa med Hensyn til Sorg og Glæde, at han med Hensyn til sin egen Stemning kan vælge og vrage, kan bortstøde og optage, derom synes stundom enhver Forestilling at være forsvunden. Derfor følger Menneskets Sind Begivenhedernes Gang, ligesom Bølgerne følge Vinden . . . Saaledes gaaer det ofte med Menneskets Hjerte, enten der skal være Ro og Glæde og Tilfredshed, eller Sorg og Smerte og Fortvivlelse, det lader Mennesket være afhængigt af, hvad der møder ham i Livet. Derfor see vi en evig Afvexling, en evig Omtumlen fra den ene Stemning til den anden i Menneskets Sind; Smiil følge paa Taarer og Taarer paa Smiil; snart bemægtiger en Forsagthedens og en Forsagelsens Aand sig Sjælen, snart er Hjertet fro og freidigt; Jubel og Fortvivlelse følge paa hverandre i korte Mellemrum. - Undertiden bliver den ene eller den anden af disse to Grundstemninger den fremherskende i Menneskets Sjæl . . . Og naar Hjertet er knust, da flygte Lyset bort [fra] Tilværelsen, og den hyller sig i Mørke, da bliver Øret tungt til at høre, og det fornemmer ei de Glædes Toner, der klinge gjennem Livet og aldrig forstumme"! (december 1841) - "Kjender Du ei Sorgen? Livet er rigt paa Smerter, der er store iøinefaldende Sorger, der sees af Mange og kjendes af Mange, og der er denne dybe, denne stille lønlige Smerte, der kjendes af Ingen, og som sees af Ingen, og som kjendes af Ingen uden af Dig, Du som bær den, Du som skjuler den dybt i Dit Bryst, og som kun tager den frem for Dig i de Timer, i hvilke Du er ene med Dine egne Tanker . . . Som Skyggen følger Synden Dig fra Vuggen . . . til Graven"(april 1851) - "Skyd ei Bekymringen for Din egen Sjæls Frelse bort fra Dig, naar den opstaaer hos Dig, og skyd ei Frygten og Bævelsen bort fra Din Sjælesorg, naar den opstaaer. Derpaa kan Du kjende, at denne Frygt og Bæven ei er af Sygdom, men af Sundhed. Dersom den driver Dig fremad i Din Virksomhed, saa er den et Tegn paa en aandelig Sundhed. Dersom den derimod lammer Dig, dersom den fortærer Dig, saa

er den Tegn paa en sygelig aandelig Tilstand, der ei har med Bedrøvelsen efter Gud at skaffe"! (januar/februar 1853). - "Hengiver Du Dig til en . . . stor Sorg, der har ramt Dig, da bliver det saa mørkt og eensomt i Din Sjæl, da brister efterhaanden Baandene, der binde Dig til Livet, og der opstaaer hos Dig Livslede. Opfyldelsen af Livets mangehaande smaa Pligter bliver Dig imod, Du henfalder til Uvirksomhed, Anstrængelsen slappes, thi hvorfor skulde Du arbeide? Gjør Du Sorgen til din Herre, da skal Du fornemme, at den gjør Dit Hjerte haardt og koldt; rugende ene over, hvad der saa dybt har bedrøvet Dig, taber Du Velvillien i Omgangen med Din Næste, bliver vanskelig og fortrædelig, sammenlignende Din Sorg med andres Lykke, fyldes Du af Uvillie og Bitterhed imod de Lykkelige, og selv Medlidenheden med de Ulykkelige mister Du, thi, siger Du, hvilken Sorg kan dog sammenlignes med min"! (maj 1853)- "Har Du ei lagt Mærke til, at naar Dit eget Hjerte bliver koldt, saa bliver Verden saa mørk og Menneskene saa onde, og deres Mangler, som Du dog ellers har kjær, bliver Dig saa store, saa besværlige; og naar Dit eget Sind opvarmes og mildnes, da bliver Alt omkring Dig atter lyst og smilende"! (september 1857) - "Har din Synd aldrig trykket dig saa haardt, saa du fristedes til enten at drukne din Sorg i Letsind eller at overgive din Sjæl til Fortvivlelse"!(Prædikener 2,7) - "Har du aldrig i dit Liv havt lyse, hellige Øieblik, i hvilke din Sjæl løftedes over Jordens Synd og Sorg og Jammer, i hvilke et nyt Liv rørte sig stærkt og mægtigt hos dig"!(Prædikener 35) - "Hænder det dig aldrig, at du kan faae en saadan Modbydelighed for Verden, at du fristes til at trække dig bort fra den og indeslutte dig i dig selv . . . Saa ledes du ved dig selv, som du ledes ved Verden, og Livet bliver dig en Byrde"! (Prædikener 87) - "Du flyder som et Vrag om i Livet; din Kraft er brudt, dit Haab er tilintetgjort, gid Stunden var nær, da du skulde synke ned i det mørke Dyb" (Prædikener 123) - "Og hvor kan dog ikke det menneskelige Hjerte være som tilfrosset; al Varme kan stundom være veget fra det, saa det bliver koldt ved Tanken paa Gud og hans Naade og ligegyldigt for Næsten!" (Prædikener 384) - "En underlig Ting er det menneskelige Hjerte; hvor vanskeligt er det dog ei at forstaae vor egen Sjæl! Betragt Perpendiklen i et Uhr, og see, hvorledes den svinger uden Ophør

saa til Høire, saa til Venstre; saaledes svinger dit eget Hjerte snart mod Forsagthed og Mistrøstighed, snart mod Trods og Hovmod" (Prædikener 405) - "Paa saare mange Mennesker hviler der et Tryk, stundom kjendt af Mange, stundom ukjendt af Alle, et Tryk, der kan følge et Menneske hele Livet igjennem . . . Du strider ei imod, du kaster ei Sorgen fra dig, men du bøier dig ned, tager den op, lægger den paa dine Skuldre, og bærer den som en Byrde, der tilhører dig" (Prædikener 415) - "Men ei forvexle du Længsel efter Gud med Livslede, thi de ere saa forskjellige som Nat og Dag . . . Da kan du stundom overfaldes af en saadan Lede og Modbydelighed ved Livet, at du ret inderlig kan ønske at faae Ende paa det Hele"! (Prædikener 529) - "Hjertets Kulde er en af de farlige Sygdomme, hvormed Menneskene have at kjæmpe . . . Ja mangen Mands Sjæl ødelægger den midt under hans travle, rastløse Virksomhed"! (Bønnens Verden 82) - "Gud vil prøve os, han vil opdrage os til en stærkere Tro. Da slukkes Glæden over Guds Naade, hele Tilværelsen hylles i Mørke, thi der er Intet, som vi elske. Da ere vi dybt bedrøvede . . . Og stundom høres Bønnen, og den forstyrrede Ligevægt gjenoprettes, men stundom høres den ikke. Da forsvinder Kraften til ogsaa at bede denne Bøn, og Sjælen bliver taus, thi den kan ei længer bede til sin Gud"! (Bønnens Verden 93).

Monrad skildrer således sindstilstande, som ville kunne svare til de af melankolikeren oplevede stemningstilstande. - En fremragende beskrivelse af *livsleden* og de ændringer i følelseslivet, der hermed kan indtræde, finder man i *"Aforismerne"*:

"Lykke er Livsglæde, Ulykke er Livslede . . . Som Solen i et Nu kan formørkes, saa kan Livsglæden slukkes i din Sjæl. Her hjælper ingen Trøst, intet Haandtryk eller Smil, intet Arbeide, ingen Anstrengelse, ja ingen Bøn . . . Da er du eensom, ja i Sandhed eensom. Hører du, at en kær Søn ligger dødelig syg, da fælder du ingen Taarer, men det er, som din Sjæl lettedes ved Tanken om at han bliver befriet for Livets Tryk. Erfarer du, at din Datter har Haab om at blive Moder, da sukker du uvilkaarligt, thi din Hu fæstes ved Livets svare Byrder, der vente paa den Ikke-Fødte, og seiler du over Havet med, hvad der er dig kjært, og reiser et Uveir sig og mærker du, at dit Skib har at bestaae en Kamp paa Liv

og Død, da gyser du ikke men tænker: oh, gid en Bølge vilde rulle hen over os alle og Havet gjemme os i sit Dyb . . . Ingen kan tage Livsglæden, det er Guds Gave. Ingen kan afkaste Livsleden, det er ogsaa en Guds Gave, men som en Pest, Hungersnød . . . Intet er uden Aarsag, saaledes har vel ogsaa Livsglæden sin Aarsag . . . Og med Livsleden forholder det sig som med Livsglæden. De, der ikke kjende den, ville være tilbøielig til at lægge Ansvaret for den paa Menneskets egen Villie . . . Vil Livsglæden ikke være din Giæst, saa kan du ikke nøde den. Tag imod Livsleden, reed Leie for den, naar du lægger dig til at sove, giv den en Plads ved din Side, naar du sætter dig til Bords og byd den Armen paa dine Vandringer. Hvem veed om den ikke kan forbarme sig over dig og forlade dig . . . Selv Livet i Gud kender Livsleden. Det er Gudsforladtheden. Beder du, da var det, som der ei var noget Øre, der hørte dig . . . Det er Anfægtelsens Tid. Fortvivl ikke fordi du føler dig forladt af Gud . . . Forvexl ikke Sorg med Livslede! Den Livslede vilde glæde sig, om han kunne sørge . . . Det er med Misundelse, at den Livslede ser et Menneske vride sine Hænder i sin Fortvivlelse og udgyde Taarer . . . Deri bestaaer den Livsledes Ulykke, at hans Hierte er tomt, at hans Kiærlighed er slukket"!

For ikke-religiøse naturer gælder det, at de under melankolske tilstande kan udvikle religiøse, eventuelt sygeligt religiøse, forestillinger. Der er i så tilfælde tale om en (slags) religiøsitet, der kommer og går med melankolien. For religiøse naturer derimod gælder det, at det ofte vil være vanskeligt eller umuligt at adskille det, man i givet fald måtte betragte som normal religiøsitet, fra den religiøse betoning, man måtte tilskrive en tilstedeværende melankoli. Hos melankolikeren kan der være af melankoli forårsaget religiøs tvivlen og grublen, sjælelige anfægtelser, selvbebrejdelser, sygelig syndserkendelse og fortabthedsidéer.

Monrads forkyndelse er som nævnt umiddelbart selvbekendende. Foruden om livsleden og de *udslukte* følelser, som man netop som noget karakteristisk ser ved melankoli, taler han ofte om synd og skyld. Han er blevet betegnet som den femte bøns prædikant.

Det kan således påvises, at melankolske stemningstilstande har udgjort en formentlig væsentlig komponent i Monrads psykiske konstitution. - Han røber tegn på at have kunnet skelne mellem *normal* og *sygelig* "Frygt og Bæven", som for sidstnævntes vedkommende, nævner han,"ei har med Bedrøvelsen efter Gud at skaffe". Det vil kunne tages som udtryk for, at han ved sådanne forstemninger kan have haft sygdomserkendelse (og sygdomsfølelse). Hans skildringer af *"Livslede"* er ganske afgjort *personligt* prægede. - "Tag imod Livsleden, reed Leie for den . . . giv den Plads ved din Side . . . og byd den Armen paa dine Vandringer"! - "Min største Vanskelighed er det at bevare Livslysten usvækket. Det er jo en Lyst, som man ikke kan tage af sig selv, men som kommer og gaaer efter Behag. Naar den er borte, saa er der ikke Noget, som man kan glæde sig [over], thi Glæden over dem, som man har kjær forvandler sig til en Medynk med dem over, at de maa leve. Sorgens Høitid er Smerte og Taarer eller rettere, det, at Øiet bliver vaadt. Dens Hverdag er derimod Livslede"! (november 71). - "Det er noget underligt Noget med denne umiddelbare Livsfølelse. Englænderne kalde den animal spirits; man kan ganske uvilkaarligt føle sig glad eller nedtrykt . . . Al [min] Livslyst var borte og afløst af Livslede" (august 83, november 83). - At det har været et personligt anliggende for ham, kan yderligere og ikke mindst bekræftes af *M. Hammerichs* udsagn: "Monrad har fra Ungdom af paa Bunden af sin Sjæl baaret paa Tungsind og Livslede, Menneskeforagt"! *Birkedal* beretter, at der bag hans "Spøg og Lystighed" var en "dunkel Baggrund af Smerte".

Forholdet mellem Monrads melankolske stemningstilstande og kristendom kan påvises. Han har trods svære religiøse kriser fundet et blivende ståsted i kristendom. - "Fra min tidligste Barndom af er min Sjæl draget hen til Religion, der var en Tid hvor jeg med megen Alvor tænkte paa at blive Missionær. - Da kom Tiden Tvivl og bortjog Kjærligheden til Himlen, men jeg takker Gud, fordi han igjen skjænker mig den. Det forekommer mig tit som Christus staaer, og breder Armene ud imod mig og siger til mig: Kom hid til mig, Du som er bedrøvet, jeg vil skjænke dig Hvile"! (februar 1839).- Hans tvivlen har kunnet antage sygelig karakter: "Tvivlen har heftigt bevæget mig, min Tro paa Gud og Udødeligheden har væ-

ret knust" (august 1835). - Til Viggo skriver han: "Tro mig, min kjære Søn, [Jesus Christus] er den trofasteste af alle, du kan ikke forestille dig, hvormeget at jeg skylder ham, at jeg under alle Livets Omvexlinger er glad og tilfreds, det skylder jeg ene ham" (december 1859). - "At jeg har kunnet bevare Sjælens Fred og Glæde under Livets stærke Bølgegang, det skylder jeg ene den Herre Kristus" (Redegørelsen 245). - "Det vilde ikke have været mig muligt at slippe igjennem Verden og bevare Sjælens Fred og Glæde, hvis jeg ei havde havt Kristus" (juni 1882).

I udformningen af Monrads religiøsitet har faderens og i det hele taget familiens kranke skæbne (samt skæbnetro) uden tvivl spillet en betydelig rolle. Han har arvet faderens tungsind, og for hans egen kristne tro og hans personligt prægede forkyndelse har tungsindet formentlig været en væsentlig og skabende forudsætning. Men det vil være væsentligt at understrege, at han under sine prædikenhandlinger ikke nødvendigvis har været melankolsk. Han vil udmærket i løftet stemning have kunnet prædike over temaer, hvortil han har hentet inspiration i melankolske tilstande. Opstemthedsfaser ville også kunne virke religiøst inspirerende. Det egentligt befordrende har måske været de *vekslende* stemninger.

Monrads samtid samt eftertiden har rejst det spørgsmål, hvorledes han kunne *forene* sit politiske og gejstlige virke. *P.C. Kierkegaard* taler om denne hans "vedvarende Dobbeltvirken". Redaktør *Topsøe* spørger: "Hvilken Monrad er det, der taler . . . thi der er jo forskjellige Monrad'er. Der er den nidkjære Biskop med den forunderlige velgjørende intensive Glød i sin Prædiken og den varme Interesse for sit Kald, der synes at maatte lade ham glemme alle verdslige Interesser . . . Og saa er der Politikeren eller rettere Politikerne Monrad; thi der er flere skarpt adskilte Skikkelser, mellem hvilke man tildels endog slet ikke kan øjne de forbindende Overgange".

Om dette spørgsmål beretter Monrad selv: "Hvor er det dog ikke en besynderlig Paastand, at en Christen ei bør give sig af med Politik" (marts 86). - "Blandingen af det Theologiske og Politiske i min Natur anseer jeg som noget Medfødt. Det kommer af, at min Fa-

der og Farfader vare Jurister, og de sex foregaaende Generationer geistlige Mænd" (Redegørelsen 245). - "Denne Blanding af geistlige og verdslige Forretninger tiltaler mig og ligger netop for min Natur"!(februar 1871). - "Naar jeg kommer i Virksomhed, saa bliver denne deels politisk, deels religiøs . . . Jeg anseer det for urigtigt, at blande Christendom ind i Politiken, men den bør gjennemtrænge Politiken som en skjult Varme som Sandhed og Naade" (marts 1871) . - "Saa kastede den politiske Dæmon den geistlige Dragt, hvori den først havde hyllet sig, og uden at vide det var jeg kommen midt ind i Politiken"! (Politiske Breve Nr. 19).

Om denne "vedvarende Dobbeltvirken" anstiller Nyholm disse betragtninger (10): "Afgørende Faktorer i Monrads Liv er fra først til sidst en Livsanskuelse, der - først hegelsk farvet, senere rent kristeligt bestemt - gør det naturligt for ham at virke baade i Statens og Kirkens Tjeneste. Ikke fordi han føler et religiøst "Kald" dertil, saalidt som religiøse Grunde nogensinde principielt har holdt ham borte fra det politiske, eller politiske Grunde principielt har holdt ham borte fra det religiøse, men blot fordi baade Stat og Kirke efter hans Livsanskuelse er det naturlige Virkefelt for den, der stiller sig i Guddommens Tjeneste . . . Endvidere er det et Temperament, der altid drages mod store Opgaver, ægges af Modstand og utaalmodigt opponerer, hvad enten det er Troens Liv . . . eller det er den politiske Frihed . . . Og endelig er det en udtalt Følelse for, hvor fantastisk spinkelt Grundlaget er for Landets uafhængige Eksistens. Den driver ham til, ikke blot som Politiker at forberede, udforme og underbygge den Frihed, han ansaa for Landets bedste Redning, men ogsaa til som gejstlig at arbejde for at bevare det religiøse Grundlag for Samfundet, uden hvilket Friheden i hans Øjne vanskeligt kunde bestaa. - Nogen principiel Modsætning mellem Politikkens og Religionens Verden er der til ingen Tid at spore . . . Han ægges til det sidste af aktuelle religiøse og politiske Opgaver, staar til det sidste i et væsentligt Forhold til Tiden . . . Monrad giver som ældre i sit kirkelige Sprog faktisk i meget Udtryk for en Livsindstilling, der i det væsentlige svarer til den Livsindstilling, han i sine unge Aar gav Udtryk for i sit hegelske Sprog. Han tror paa en Plan i Historien, og han finder, at den menneskelige Sandhedser-

kendelse hverken politisk eller religiøst naar den absolutte Sandhed . . . Hegelianismen er kun gaaet Monrad i blodet, forsaavidt den passede til hans Temperament. Dette er det primært bestemmende for hans Livsindstilling. - Dette lader sig . . . bestemme som en ejendommelig Blanding af en Dialektikers Hang til at se enhver Sag fra flere Sider og en utaalmodig Trang til at se Resultater . . . Om hans Politik i sin Helhed kan siges at være gennemtrængt af Kristendommen, om den vil findes værdig eller uværdig for en Kirkens Mand, det vil være det store Spørgsmaal, naar Monrads Levned skal tegnes (11)".

En livsanskuelse, en bærende idé, har utvivlsomt gjort sig stærkt gældende hos Monrad i hans politiske (12) og religiøse gerning. Men heri *alene* haves ikke nogen *tilstrækkelig* forklaring. En sådan fås formentlig *først* ved at supplere med den vurdering af ham, man kan nå til med nærværende patografiske undersøgelse.

Monrads politiske virke har uden tvivl givet ham afløb for uroen, rastløsheden og den udadvendte virketrang i hans temperament, ligesom han i kristendommen blandt andet har fundet et middel mod sit tungsind. *Vekselvirkningen* mellem tungsindet og opstemtheden hos ham skal hele tiden haves in mente. Det er et synspunkt, man *næppe* kan komme uden om, når Monrads indsats og livsværk skal vurderes.

Det kan som nævnt med nærværende undersøgelse påvises, at Monrad var disponeret for den manio-depressive sindslidelse. Ligeledes tillader kilderne at bestemme hans personlighed som værende af manio-depressiv, *cyklotym* konstitution. Foruden den sjælelige konstitution har man også mulighed for at vurdere hans fysiske konstitutionstype ud fra beskrivelser af hans udseende samt ud fra en del portrætter af ham. Som ung har han haft en noget spinkel, svagelig konstitution, men i manddomsårene bliver han korpulent, ligesom portrætterne viser, at hans hoved har været bredt og kraftigt, alt tydende på, at han sikkert har været pykniker.

Det afgørende i forståelsen af Monrads personlighed er påvisningen af, at han har været af manio-depressiv, cyklotym konstitution. *Dette har formentlig været det udslaggivende i hans væremåde*

og handlen. Men hertil kommer en række *sygdomsanfald* hos ham, hvoraf en del med meget stor sandsynlighed har været *anfald af manio-depressiv sindslidelse*.

Det er ofte vanskeligt eller umuligt at afgøre, hvad der skal tilskrives Monrads sjælelige konstitution, og hvad der kan tilskrives udslag af mere eller mindre udtalte manio-depressive tilstande. Dette forhold skyldes ikke alene den begrænsning, der ligger i den patografiske metode, men tillige, som nævnt i forrige kapitel, de vanskeligheder klinikken og afgrænsningen af den manio-depressive sygdoms formkreds frembyder.

Ikke mindre kompliceret bliver vurderingen af, at Monrad ikke så sjældent sikkert har befundet sig i *manio-depressive blandingstilstande*. Det kan ikke udelukkes at være sådanne, der ligger til grund for hans iøvrigt ypperlige skildring af *"blandede Følelser"* (Redegørelsen 19): "Vil man lære at kjende sig selv, og det, der bevæger sig i Ens egen Sjæl, maa man lægge nøie Mærke til de blandede Følelser. Hvor er det underligt at se, hvorledes modsatte Følelser kunne gjennemtrænge hinanden og bo Side om Side i det samme Hjerte, uden at svække hinandens Styrke. Man kan paa een Gang være inderlig Glad og dybt bedrøvet; i Legemverdenen bliver der en Stillestaaen og Ubevægelighed, naar to modsatte Kræfter mødes, men denne Lov gjælder ikke for Aandens Verden. Her kunne de begge bevare deres Styrke, idet de trænge ind i og opfylde hinanden og frembringe en Sjælstilstand, hvorfor det er vanskeligt at finde et Navn i Sproget"! Man vil nok også kunne hævde, at han her skildrer, hvad man nu om dage betegner som (normale) ambivalente følelser.

Med den følgende umiddelbart selvbekendende skildring ("Theologisk Afhandling") kan Monrad have efterladt sig en lige så fortræffelig beskrivelse af den form for sygelig tankevirksomhed, der benævnes *tankemylder*, og som (netop) kan optræde ved manio-depressive blandingstilstande. Tankemylder ytrer sig (*Ostenfeld* (13)) "som en hjælpeløs følelse af hæmning over for evnen til at tænke i fornuftige, regulerede baner. En sund, fremadskridende tænkning kan ikke komme i stand, den kommer ingen vegne, fordi

den ustandselig slås i stykker af de uvedkommende indbrydende associationer. Disse repræsenterer ingen tænkning, kun urimelige og absurde, løsrevne tankebilleder, der uden indre konsekvens afløser hinanden i hastig følge". Monrad beretter: "Der er tanker, som anfalde dig, myldrende frem som Mosqvitoerne i den stille varme Sommernat. Forgjæves knuser Du den ene efter den anden, forgjæves skjuler og bedækker Du Dig; de finde Veien til dig gjennem den fineste Sprække og Aabning . . . Det kan ofte være forbundet med stor Anstrængelse at tvinge Tankerne hen i en bestemt Retning . . . Ingen Rytter maa kjæmpe mer med den fyrrige utilredne Hest end Mennesket med Tanken. Derfor koster det Anstrængelse at styre Tanken, derfor bliver Du træt af at bede; derfor behøver Tanken Tugt, dersom Du vil leve et i Sandhed aandeligt Liv . . . Ingen Zigeuner er en større Landstryger end Tanken . . . Ei alene ved at spilde Livet ere de unyttige Tanker skadelige; de kunde ogsaa paa en anden Maade have en end mere fordærvelig Indflydelse paa Sjælen. Slipper Villien Tømmen og lader Tankerne gaae deres egne Veie, da hænder det sig let, at Drifterne og Tilbøielighederne bemægtige sig det ledige Herredømme i den herreløse Sjæl og paa en umærkelig Maade drager den ene omvandrende Tanke til sig efter den anden, og inden man bliver opmærksom derpaa, afløses de uvilkaarlige Tankespring til Tankerækker, ledede af Tilbøielighed. Da vaagner Villien, men Villien beherskes at Tilbøieligheden, og saaledes vinder ofte mangen ond Lidenskab Herredømme i Sjælen".

Det skal også haves in mente, om der kunne være tale om hypomanisk/manisk tankeflugt. Man ville måske også kunne hævde, at der er tale om en litterær fremstilling af almene, sjælelige foreteelser.

Med den patografiske undersøgelse kan man foruden Monrads personlighed *tilstrækkelig sikkert* belyse de sygdomsanfald, han frembød:

Monrad nævner i *barneårene* at have måttet døje "Sygelejets Kval", men det kan ikke nærmere belyses, hvad det har drejet sig om. Det har formentlig været omkring tolv års alderen, at "troen og

sindets ro [gik] til grunde". Tankevækkende - omend dunkel - er afslutningen i Søtofts opråb "om Sygdom ei rammer". Ligesom der i hans tidlige udvikling er tegn på, at han har været svagelig, eventuelt sygelig, frembyder han også *i ungdomsårene* tegn på en noget svagelig konstitution og ét eller eventuelt flere tilfælde af *"Nervefeber"*, hvis nærmere art dog ikke isoleret kan analyseres, men sammenholdt med det øvrige kildemateriale kan det have drejet sig om anfald af den *manio-depressive psykose*.

Studieårene skulle få et noget uregelmæssigt og forlænget forløb trods Monrads meget høje begavelse og store flid, fordi han*"atter og atter faldt i alvorlige Sygdomme"*! Således måtte han i juni 1832 indlægges i Frederiks Hospital. Overleveringen vil vide, at vennen, *C.F. Allen*, umiddelbart før indlæggelsen, på Regensen skal have afværget, at han i sindsforstyrret tilstand begik selvmord. Som nævnt oplyser *sygejournalen* vedrørende den tre uger varende indlæggelse en slags diagnose *"delirium furibundum fere hereditarium"*. Lægerne har overvejet, om tilstanden har været arveligt betinget. Faderens sindssygdom har da været en kendsgerning. Monrad har under sygdommen været urolig og måske eretisk eller voldsom (furibund = rasende), men iøvrigt foreligger der intet sikkert om form og indhold. Der har tillige været tale om en lidelse i genitalia - formentlig af venerisk art - men hvilken rolle den eventuelt kan have spillet omkring den formodede sindslidelse kan ikke sikkert afgøres. Et af feber fremkaldt delir kan vel ikke udelukkes men findes heller ikke på det foreliggende overvejende sandsynligt. Hvad sindslidelsens karakter angår, kan det vel ikke helt udelukkes, at der kan have været tale om en psykogen psykose, for fremkomsten af hvilken den veneriske smitte i så fald kunne have været det udløsende traume. Når man imidlertid skal slutte tilbage fra Monrads hele levnedsløb, ligesom det arvelige moments påpegen, kan man antage, at der har været tale om et anfald af *manio-depressiv psykose*. Man kunne tænke sig, at det har drejet sig om en enten eretisk eller furibund mani eller en agiteret manio-depressiv blandingstilstand. Den veneriske smitte ville i så fald kunne forklares på baggrund af øget erotisk aktivitet som følge af en løftet grundstemning. - I den efterfølgende rekonvalescens kan han have været i *løftet stemning*

(hypomani?). Udelukkes kan det ikke, at han i foråret 1833 har været på endnu et rekreationsophold. Der har måske været en pause i studierne, og fra flere sider tales der om, at hans svagelige helbred burde skånes. - I august 1834 var han igen indlagt i Frederiks Hospital. Arten af sygdomsanfaldet kan på den sparsomt oplysende *sygejournal* isoleret ikke sikkert vurderes. Lægerne har lagt vægt på, at han var "opslugt af alt for intense studier", og at han to gange tidligere havde haft *"betydelige kongestioner i hovedet med ret så alvorlige phantasiae"*. Det kan ikke vurderes, om den pågældende sygdom har været af lignende art som de tidligere tilfælde, men har tilfældet imidlertid været af psykisk art, kan der i så fald have været tale om en måske ukarakteristisk (atypisk) *melankoli* i form af noget fysisk prægede symptomer. I den efterfølgende rekonvalescens fremtræder han livlig og noget selvfølende men dog ikke sikkert opstemt. Omkring marts 1835 kan han have befundet sig i *forsænket grundstemning*, ligesom der i de følgende måneder frem til omkring august 1835 er tegn på ulykkelig kærlighed, *"Sygdom og Modgang"*. Han havde følt sig "saa umaadelig svag". Det kan således ikke udelukkes, at der har været tale om en *melankoli*. Endvidere har der eventuelt været en pause i studierne. Han har eventuelt igen været på rekreationsophold.

Monrads sygdomstilfælde i studieårene kan - samtidig forudsættende hans disposition og personlighedsstruktur samt kildematerialet generelt - antages at have været anfald af *manio-depressiv psykose*.

Sygdomstilfældene har udøvet en psykologisk, *inspirerende* virkning på ham - "Et kraftigt aandeligt Liv grunder sig dog . . . ei alene paa Lære af Systemer, og det kan, hvad jeg veed af Erfaring, suge Næring saavel af Sygdom som Sundhed" (august 1832).

Under studieårene har der været *grublen* og *tvivlen* over det religiøse. - "Tvivlen har heftigt bevæget mig, min Tro paa Gud og Udødeligheden har været knust". - "Det synes, som om der er ingen kjærlig Styrelse af Verden; det er, som om en Skjebnens Vogn gik hen over Jorden og knuste Alt under sine Hjul, ubekymret om alle Hjerters Kval og Pine". - "Medens jeg læste det gamle testamente

ødelagdes min mening om de messianske profetier, og ved dette brud trængte sig alle drengens tvivl frem. Idet jeg opgav håbet, forlod jeg teologien. Jeg søgte at gøre mig til herre over sprogene sanscrit og arabisk, idet jeg atter og atter faldt i alvorlige sygdomme. Jeg var bragt tilbage på bar bund, fra bar bund måtte jeg begynde".

I de to gammeltestamentlige dramaer *"Tvivlen"* og *"Kong Saul"* er det blandt andet slægtens og Monrads egen skæbne, der må anses for at være temaet. I *"Møens Klint"* synes dødstanken at indtage en dominerende plads. Den deri nævnte *"forhenværende vanvittige Yngling . . . foran Hospitalet"* må umiddelbart lede tanken hen på Monrad selv.

Med antagelsen af, at Monrads sygdomstilfælde under studieårene har været af manio-depressiv art, vil man videre eventuelt kunne tolke hans religiøse krise(r) som havende været et udslag af *melankolsk* grublen og tvivlen.

Fra omkring september 1836 til omkring marts 1837 er der tegn på endnu en *sygdomsperiode*. Der tales da om, at Monrads helbred var svagt, ligesom *ulykkelig* forelskelse i Anna Mathea Aagaard har spillet nogen rolle. Han nærede en "afgjort misantropisk Anskuelse af Verden". Tilstanden kan umiddelbart tolkes som en *agiteret melankoli eller blandingstilstand*. I sommeren 1837 derimod fremtræder han i noget løftet grundstemning.

Under *studieopholdet i Paris 1838-39* svinger Monrad ideligt mellem glæde, begejstring, undertiden jubel, og bedrøvelse samt ængstelse stigende til det melankolske. I bedømmelsen, som foretages på grundlag af de mange intime breve derfra, skal medtages hans uforstilte, ofte patetiske, kærlighed til og voldsomme længsel efter Emilie. Men man fornemmer ved siden af alt dette *en noget skrøbelig person*. Denne skrøbelighed leder iøvrigt tanken hen på den tragiske familieskæbne, han i sine tidlige opvækstår måtte opleve. I vurderingen skal der også lægges vægt på hans bekymring over faderens og søsterens tilstand. Læser man samtlige breve i sammenhæng, får man dog et klart indtryk af, at han har været underkastet *endogene stemningssvingninger*, der imidlertid har ud-

vist stor udløselighed over for ydre påvirkninger. Stemningsudsvingene har antagelig flere gange været så store, at der har været tale om *melankolske og hypomaniske stemningstilstande*. - Monrad afbrød i utide studieopholdet, som oprindeligt var planlagt til at skulle vare i to år. Han indfriede således ikke de store forventninger, man fra flere sider havde næret dertil. Nok har hans længsel efter Emilie og faderens sygdom spillet en rolle for hans ændrede planer, men er næppe tilstrækkelig forklaring. Derimod kan man med den patografiske vurdering antage, at det *primære* har været hans manio-depressivitet. - "For ikke at blive syg" måtte han i Paris undertiden "lade hele Dage gaa hen uden at arbejde"!

Monrads *politiske debut* med studentermødet på d'Angleterre 3. december 1839 kom brat og overraskende. Der er ligefrem blevet talt om en politisk vækkelse hos ham. Et voldsomt temperament kommer frem i hans politiske skrifter de år. I denne sin politiske agitation fremtræder han følelsesbetonet patetisk eller ilter, (øget) selvfølende, vittig, bidende ironisk og sarkastisk. En fejlkilde blandt andet vil være den da herskende pressecensur, som han jo netop ønskede at provokere og bekæmpe. Men alt andet lige kan *stemningsløftede faser* have været et og for forståelsen heraf ikke uvæsentligt moment. Taktik *alene* er næppe *tilstrækkelig* forklaring på hans *egenartede* agitationsstil.

I efteråret 1841 kan en *melankoliperiode* ikke udelukkes. Han kan da have haft plan om at søge præstekald. Det kan imidlertid ikke påvises, om en sådan kan have været forårsaget af en eventuel melankolsk tilstand.

Under *skolestudierejsen* fra november 1842 til marts 1843 kan man i brevene til Emilie atter (som i Pariserbrevene) med ret korte mellemrum følge hans umiddelbart hyppige stemningssvingen. Han synes aldrig at være helt i ro, men han er præget af enten "sort Humeur", "mørk, fortrykt Stemning", mismod eller begejstring stigende til jubel. Han taler om at have været "aandelig mat" og noget "tom", men der kunne også være "et Rosenskær over alting". Der kan foruden det habituelle have været tale om såvel *melankol-*

ske som *hypomaniske* faser. Tankevækkende er hans skildring af at kunne blive så forstemt efter at have fuldført et arbejde, at han *ligefrem* kunne føle sig *syg*. Det er et tema, han sidenhen ikke helt sjældent vender tilbage til.

I *redaktørperioden* fra 1843 til 1846 fremtræder Monrad i sine artikler og taler følelses- og stemningsbetonet, (øget) selvfølende, ofte spøgefuld, meget polemisk, provokerende drillende, sarkastisk, ironisk, tillige patetisk og ekscentrisk. - Nok herskede der pressecensur, således at han har måttet tage alle virkemidler i brug for ucensureret at kunne skrive næsten lige, hvad han ønskede, men der er dog *næppe* - som før nævnt - tale om taktik alene. Hans selvfølende stil er af et sådant præg, hvori man tydeligt genkender hans eget stemningsbetonede temperament, at den også må *afspejle* virkelige stemningstilstande hos ham. Det kan ikke sikkert afgøres, om der i dette tidsrum har været tale om abnorme stemningsudsving enten af især manisk eller melankolsk karakter. Man må imidlertid meget overveje, om han ikke med den besynderlige episode i Aarestrups hjem har været i en *(let) manisk* tilstand, forudsat at der ikke har været tale om en berusselsestilstand. Blandt andre episoder skal fremhæves hans forelæsninger over Danmarks nyere historie og hans længe husket tale for Nordens kvinder, hvor han i begge tilfælde kan have befundet sig i en *løftet stemning*.

I juli 1846 søgte Monrad præsteembede. Forud herfor og måske også som medvirkende årsag hertil kan have været en "nedtrykt Stemning". Hans motiver til at have søgt embedet kan dog ikke sikkert belyses. - I de to år som *landsbypræst* fremtræder han, omend klart selvfølende, mere stemningsstabil. - Med den politiske situation, som skulle opstå i januar 1848, har han ikke længere kunnet holde sig i ro. Han trådte da forrest frem i det politiske liv. Noget stemningsmæssigt abnormt hos ham kan da ikke umiddelbart påvises, men hans "rastløse Temperament" har uden tvivl været en væsentlig drivkraft for ham.

I perioden som *"Martsminister"* i 1848 har Monrad været meget aktiv og handlekraftig samt selvfølende, men abnorme stemningsfaser

kan ikke sikkert påvises. Man kan ikke patografisk nærmere belyse dét, at han i løbet af to dage skal have nedskrevet grundlovsudkastet. Han menes at have været yderst aktiv ved sin egen udnævnelse til biskop i 1849, og som i vide kredse vakte megen overraskelse, harme og kritik.

Fra *bispeperioden 1849-54*, hvori man ikke kan påvise sikkert abnorme stemningsudsving hos ham, skal den betydelige kontrast, der vitterligt er, mellem hans politiske og gejstlige virke fremhæves. Som politiker fremtræder han ofte nærmest forslagen og meget slagfærdig, udadrettet, spydig og ironisk, hvorimod han som prædikant findes from, ydmyg og hengiven samt sjælesørgende og ikke mindst *selvbekendende*. Han har således - forståeligt nok - været ganske *ubestemmelig* og *gådefuld* for sine omgivelser. I forståelsen af dette åbenlyse modsætningsforhold kan man næppe komme uden om det patografiske synspunkt. Netop ud fra dette vil man kunne forklare det nærmest kalejdoskopisk vekslende og urolige billede, han frembyder. *Det cyklotyme er umiddelbart umiskendeligt.*

Under perioden som *skoledirektør 1855-59*, hvori Monrad blandt andet gennemførte betydelige skolereformer, beskrives han af de personer, der havde lejlighed til på nært hold at iagttage ham, som værende agerende, eksperimenterende, intrigant, insinuant, ikke til at stole på, uudgrundelig og uberegnelig, og atter står man her over for et umiddelbart besynderligt modsætningsforhold mellem hans virke som en forslagen og slagfærdig politiker og som en gribende, hengiven og selvbekendende prædikant. Det er ofte vanskeligt nærmere at bedømme, hvad der ligger bag ved hans *til samme tid* meget forskelligartede udsagn. Det skal understreges, at hans prædikener i højere grad end kronologisk må analyseres tematisk. Derimod vil hans folketingstaler nok oftere mere afspejle hans øjeblikkelige stemning. I indeværende periode kan sikkert abnorme stemningsfaser ikke påvises, *men det cyklotyme træder fortsat umiskendeligt frem.*

Under *ministerperioden 1859-63* betegnes Monrad som uforklarlig, uberegnelig og ubestemmelig. Der tales om hans *"evige Gjøren (Omgjøren), denne besynderlige Uro, som gjør Alt ubehageligt"! frem-*

bydende en undertiden "letsindig" eller "dumdristig" - "experimenterende Drift, der aldrig kan forblive rolig . . . dette Urolige, Flyvende, Uhyggelige"! Man fandt ham selvtillidsfuld og selvovervurderende med "liden Grundsætningernes Styrke" og "Mangel paa Principper" og "Characterløshed". - "Uden fast Grundbetragtning som uden Erfaringer springer han energisk fra det Ene til det Andet"! Man fandt, at der i disse år var en stigende uro over ham. - I november 1859 findes han "næsten ustyrlig" og hans "Uro og Klogskab" opløsende, ligesom man fandt, at der måtte være "Noget galt" med ham, således at han kan have været i *løftet stemning*. Da han i december 1859 efter Rottwittministeriets dannelse brat medsamt sin familie tager ophold i Paris, kan en noget *(eretisk) løftet grundstemning* formodes. I februar 1860 hjemkaldes han med henblik på en regeringsdannelse, og hans opførsel er da vistnok "heelt eiendommelig", ligesom han beskrives som *"gal"*, således at han kan have været i en *hypomanisk, eventuelt let manisk tilstand*. Også hans "overmenneskelige Arbeidsomhed" under "Den store Session", hvoraf jernbaneloven var et resultat, lader umiddelbart formode, at han har været i *løftet stemning*. Ligeledes hans "uredelig" selvfølende handlen, da han - udtrykkeligt mod kongens ønske - udnævnte Grundtvig til titulær biskop, kunne lade formode, at han har været i *løftet stemning*. - Kilderne om Monrads, Lehmanns og Halls forhandlinger i januar 1863 med den svenske gesandt Hamilton om en nordisk union, og hvilke der er blevet betegnet (af Hamilton) som en slags *landsforræderi*, kunne for Monrads vedkommende umiddelbart tyde noget på, at han har været i *løftet stemning*.

Et af hovedspørgsmålene i belysningen af Monrad vil dreje sig om hans sindstilstand, da han i juleugen 1863 tilbød sig hos kongen som konsejlspræsident. - Nyholm har forklaret det med, at det var hans selvtillids og hans rastløse temperaments reaktion over for en desperat situation, der har været det udslaggivende. - *Patografisk må man umiddelbart konkludere, at Monrad under noget "uoverskuelige" forhold, men i en let løftet grundstemning og netop desårsag selvovervurderende, har under- eller fejlvurderet den foreliggende politiske situation og for let har taget beslutningen om at tilbyde sig hos kongen. - Derimod taler kilderne ik-*

ke afgørende for, at han da har frembudt en fra hans habituelle væsentligt ændret eller kompromitteret dømmekraft.

Endnu et meget centralt punkt i belysningen af Monrad er spørgsmålet om hans sindstilstand i 1864, da han i en skæbnesvanger fase af vor historie havde så stor indflydelse på dansk politik. Patografisk må man umiddelbart konkludere, at Monrads psykiske tilstand i 1864 antagelig har været stadigt vekslende mellem det habituelt cyklotyme og let(te) til moderat udtalt(e) manio-depressiv(e) tilstand(e) under et uroligt billede i form af opstemthedsfaser vekslende med blandingstilstande. Rene melankolifaser lader sig derimod ikke sikkert påvise.

Kan man ikke sikkert vurdere graden af hans stemningstilstand i 1864, må man imidlertid skønne, at han dog mere eller mindre desårsag har udvist uensartet og i flere afgørende situationer tillige svigtende dømme- og handlekraft, og i så fald ville man kunne udtrykke, at det var hans "manio-depressive gemyt" (Skovmand) eller -sygdom, der gjorde udslaget! - Meget tankevækkende er Monrads skildring af *den gale R.*

Også for 1865 tegner der sig et *vekslende, uroligt Monradbillede.* Det er dog næppe muligt tilskrækkelig sikkert at bedømme tidspunktet for og den psykiske tilstand, da Monrad har truffet den for de fleste *helt* uforståelige beslutning om medsamt det meste af sin familie *at udvandre til Ny Zealand. En manio-depressiv blandingstilstand* kan dog meget vel have været det udslaggivende. - *Lehmann* er inde på, at der i beslutningen indgår Monrads "*dæmoniske Higen*, som stedse havde jaget ham fra det ene til det andet" og slutter, at det var hans "Uro", der nu drev ham til så *"excentriske Planer"*. Endvidere havde Monrad til ham sagt, at han nærede den største afsky for det hele. - *Hammerich* fremfører den anskuelse, at Monrad ved at blive herhjemme var bange for at skulle "blive Bytte for Vanvid". - Ved selve afrejsen kan han have været i en *manio-depressiv blandingstilstand*, men en *løftet, eretisk stemningstilstand* kan dog heller ikke udelukkes. Derimod tyder brevene fra udrejsen på, at han da nærmest har været i sin habituelle tilstand. Det kan således ikke *patografisk* bekræftes, at han med og under udrejsen har været så åndelig ned-

brudt eller deprimeret som førhen antaget. - Man finder det sandsynligt, at "Aforismerne" er en almen selvskildring af stemningstilstande (*"Livslede"*), som på væsentlige punkter kan svare til beretninger af manio-depressive individer.

Under sit tre og et halvt år varende *nybyggerliv på Ny Zealand* levede Monrad medsamt familien under meget *primitive* og ofte *farefyldte* levevilkår. I det hele taget er der noget *fantastisk* og *paradoksalt* over dette ophold. Monrads tilstand under opholdet synes at have været *vekslende mellem det habituelle og især opstemthedsfaser*. - Det kan imidlertid ikke sikkert afgøres, om han eventuelt (og vel ikke særlig usandsynligt) tillige har været i let maniske tilstande. Derimod synes *nedstemthedsfaser* ikke at have været et *så* fremtrædende moment. *Patografisk* kan det således ikke umiddelbart bekræftes, at Monrad som nybygger fortsat måtte kæmpe med livsleden. - I den "Theologiske Afhandling" synes der atter at være tale om *almene* selvskildringer og i så fald blandt andet den form for tankevirksomhed, der - som såkaldt *tankemylder* - kan optræde hos manio-depressive.

Også i den to-årige periode som *sognepræst i Brøndbyerne 1869-71* er der tegn på, at Monrad har været ganske stemningsbetonet. - Umiddelbart selvfølende stemningsfuldt taler han ved Regensfesten. "Mageløs" og stemningsfuld er hans tiltrædelsesprædiken, da han indsættes som sognepræst, ligesom hans *ironiske* artikelserie mod dyrlæge Jensen skal fremhæves. - Et højst besynderligt billede af hans agitatoriske politiske optræden haves i de næsten berygtede *"Politiske Drømmerier"*. Alene samtidens bedømmelser heraf lader stærkt formode, at man hermed har betragtet ham som havende været i *en halvsygelig til sygelig sindstilstand*. Det har formentlig været på grund af forelæsningerne, at *Hall* da har slået på, at han var *"gal"*! Medens han endnu havde været i færd med at forfatte dem, havde *Krieger* næret bekymring for, at han "arbejdede omkap med Vanvidet". *Patografisk* må man umiddelbart formode, at Monrad med foredragene har været i *let til moderat løftet stemning(er)*. Hans svarartikler på pressens voldsomme kritik røber ligeledes tegn på, at han har været i *løftet stemning*. Men herefter var han i et års tid umiddelbart noget *fysisk*

skrantende, men der findes samtidig tegn på en vis *vitalitetsnedsættelse*, dog uden at hans stemning da sikkert kan bedømmes. Eventuelle melankolske tilstande kan have været "maskeret" af den fysiske svagelighedstilstand. Af særlige ydre omstændigheder skal understreges hustruens sygdom og operation. - Men i hvert fald fra februar 1871 synes der atter tegn på, at han har været *lys* af stemning. Han taler nu ikke længere om på grund af svageligt helbred at måtte overveje at søge sin afsked. Tværtimod. Med udnævnelsen til biskop bryder han op atter engang efter en selvfølende afskedsprædiken. Han førte således en *yderst* omskiftelig tilværelse! - Hans *politiske tirsdagsartikler og søndagsprædikener* udøver en ejendommelig vekselvirkning. Meget forståeligt gav han indtryk af at være et *"mærkværdigt"* og *"besynderligt"* menneske, hvad netop ofte er tilfældet for cyklotyme individers vedkommende.

Også i Monrads *anden bispeperiode* fra 1871 til hans død i 1887 kan det påvises, at han har været underkastet mere eller mindre udtalte *manio-depressive stemningssvingninger*, ligesom han efterhånden skulle komme til at lide af svær *angina pectoris* (forkalkning af hjertets kransårer). I de år beretter han, at det var "meget mistrøstigt at være underkastet Stemninger". - "Det er noget Uvilkaarligt denne Livslyst; noget der aldeles ikke afhænger af ens Villie", og "man kan ganske uvilkaarligt føle sig glad eller nedtrykt". Han taler tilbagevendende om "Livsleden", "Savnet efter Livsglæden", og at "Oldingen bliver let kjed af Livet, og det er ganske uvilkaarligt, uden nogensomhelst ydre Foranledning". Til andre tider følte han sig som "et af Jordens lykkeligste Væsner", "en af Jordens Lykkelige". - Der tegner sig således også i dette livsafsnit *et vekslende, uroligt Monradbillede*, der, som det tidligere i kronologisk orden i nærmere enkeltheder er blevet beskrevet, synes præget af *det habituelle, cyklotyme, men dertil både melankolske faser og, hvad opstemthedsfaser angår, i hvert fald sådanne stigende til det hypomane.*

Med sit gejstlige og politiske virke samt forfatterskab indtager Monrad også i indeværende lange årrække en meget fremtrædende plads i dansk åndsliv. I sine *psykologisk-religiøse* skrifter og

som prædikant er han ofte *selvbekendende*, ligesom synd, skyld og tilgivelse og hermed den femte bøn er et hyppigt tema. *Han er blevet betegnet som den femte bøns prædikant.* Derimod fremtræder han - og ofte samtidigt dermed men i stærk kontrast dertil - i sine politiske skrifter og taler ikke sjældent livligt eller sprudlende og kådt, sarkastisk ironisk og polemisk eller forslagen. Det er således heller ikke på den baggrund underligt, når man ikke kunne "finde Bund" i ham. *I ikke så få situationer har hans uensartede eller mangeartede handlen været ganske opsigtsvækkende, særdeles provokerende eller ligefrem præget af sygelige stemningstilstande.*- Han havde få tilhængere, men mange modstandere. - *Koch* fandt ham "den mærkeligste Mand", han var kommet i berøring med, og *Oldenburg* betegner ham træffende som en *"psykologisk Kamæleon". - "Stemningen raader tit hos Monrad meget mere end Karakteren"*! kunne *Tobiesen* berette til kongen. *Hall* undlod ikke at fremhæve, at han var *"gal"*! - *Men "hvad man nu end kan sige om Monrad, er og bliver han dog en af de mærkeligste Mænd i vor nyere Historie"!*

Kan nøglen til det gådefulde Monradbillede omsider findes? Dette spørgsmål kan herefter besvares bekræftende, idet man i denne undersøgelse på basis af det ved den patografiske metode opnåede resultat finder at have dokumenteret, at billedet først og sidst siden Monrads ungdomsår er præget af stemningsudsving, der skal henføres til den manio-depressive formkreds.

Hermed er undersøgelsens endelige formål nået. - Desforuden kan det konstateres, at en *psykopatografisk* studie af et *genialt stemningsmenneske* som Monrad tjener til en belysning af *væsentlige* træk og problemstillinger inden for den manio-depressive formkreds. Endelig kan det med nærværende afhandling bekræftes, at den patografiske metode kan lægge noget *væsentligt* (eventuelt uundværligt) til belysningen af *historiske personligheder og deres indsats.* Den patografiske metode kunne således betegnes som en i historieforskningen ikke uvæsentlig *hjælpedisciplin* (14).

Henvisninger og noter:

1) Monrads arkiv, fire breve (marts 87, februar og november 93, udateret - omkring 1900), Sjøqvist II, 289, 369 note 88.

2) H.Ploug, "Ugens Tilskuer" 24.11.1911 (p. 62).

3) A. Nyholm: D.G. Monrad i Litteraturen, Danske Studier, 1958, 62, 64.

4) Harald Nielsen: Mænd Og Deres Gerning, 1929, 9.

5) Dansk Biografisk Leksikon, XVI, 1939, 112 f.

6) Aa. Friis til H.I. Schou 3.4.1944 (i "Friiskorrespondancen").

7) Nyholm 481 f., Bagge 19 f.

8) "Monradiana" i "Festskrift til Jens Nørregaard", 1947, 214 f.

9) I digterisk form ("Hvor fandt Du Lykken") opgjorde Monrad i 1886 sit livsudbytte. Digtet er skrevet under mærket "En Afdød", og som først efter hans død måtte ombyttes med D.G. Monrad. Trykt i "Norden. Illustreret Skandinavisk Revue", 1887. Det findes gengivet hos Lauritsen 688-692.

10) Nyholm 469-478.

11) Cf. Karen Monrad Jones: En Kirkens Mand Værdig. Et bidrag til klarhed over D.G. Monrads politik, 1971, 1, 206: "Når der er tale om de krav, som religionen stiller til den daglige gerning og det politiske liv, da ligger Monrad rigtignok [som Grundtvig og Kierkegaard] *vor uns*, da lyder hans ord med en endnu gældende myndighed, som kun den mands kan have, der selv har stået midt i de hårdeste politiske kampe og ikke skyet ansvar eller arbejde, en virksomhed "værdig for en kirkens mand "".

12) Cf. Bagge 15-20, 224 f.

13) I. Ostenfeld: Psykiatrisk begrebslære, 1972, 180 f.

14) I de sidste årtier er der i U.S.A. opstået en særlig patografisk disciplin, *psykohistorie*, hvis udøvere er både *historisk* og *psykoanalytisk* uddannede. Cf. History of Childhood Quality: The Journal of Psychohistory. - Cf. L. de Mause: The New Psychohistory, 1975. Cf. E. Kringlen: Psykiatri og Historie, 1977, 10.

ENGLISH SUMMARY

A biography of D.G. Monrad in English has been written by G.C. Petersen: "D.G. Monrad, Scholar, Statesman, Priest and New Zealand Pioneer and His New Zealand Descendants", printed by Kerslake, Billens & Humphrey Ltd. Levin, N.Z. 1965.

Chapter 1: D.G. Monrad (1811-87), Danish Bishop and politician, Prime Minister in 1864, when Denmark fought the Prussian-Austrians and lost two fifths of its territory (the German duchies of Holstein and Lauenburg and the old Danish crownland, Slesvig) and one third of its population, has been characterised as one of the most singular and enigmatic personalities in modern Danish history. The several biographies and dissertations to which he has been subjected are named. The first psychiatric evaluation concerning him was put forward in 1944, namely that he, at various times during his life, had suffered from manic-depressive states, and years later this opinion, without having been submitted to a more profound analysis by means of the pathographical method, found its way into official Danish history. The aim of this work is to subject the matter to a thorough examination, using the pathographical method. The method is defined and the extensive and comprehensive sources of information on Monrad accounted for. A chiefly *chronological* presentation of *many*, often *lengthy* quotations from the various available sources allows a *comprehensive* picture of Monrad's almost entire life and the life-events which influenced him.

Chapter 2: Monrad's lineage is presented, among which there existed a number of priests and lawyers who were highly gifted and of whom several were odd and eccentric personalities.

Chapter 3: Monrad's parents and siblings are described and hospital journals of the father and two sisters are presented. It is

concluded by the author that the father suffered from a chronic manic-depressive state, which necessitated commitment to a mental asylum for many years and that one of the sisters had symptoms that can be interpreted as presumably manic-depressive. It is mentioned that several of Monrad's descendants (not specified by name for discretional reasons) have shown undoubtable symptoms of manic-depressive states. It is concluded that Monrad was hereditably predisposed to manic-depressive disease. With respect to Monrad's mother, no sign of psychiatric ailment can be shown.

Chapter 4: Monrad's childhood and adolescent years are described - a rather sad period influenced by the impact of his father's insanity, several deaths among his brothers and sisters and the dissolution of the family, resulting in Monrad's placement as a foster-child with his aunt and uncle in Præstø. The pastor of the local church discovered the boy's unusual gifts and raised financial help to secure his enrolment at a school in Vordingborg, where students were coached for university.

Chapter 5: Some of Monrad's school essays are presented, illustrating both his outstanding scholastic abilities and his development of character. Monrad now lodged with his teacher, who soon became like a father to him. After one and a half years, the teacher resigned from the high school to become a priest and taking Monrad with him, he continued the boy's education himself. During Monrad's last years of preparation, he suffered one or more attacks of "nerve fever" which postponed his entrance to university. It is concluded by the author that the nature of these attacks is uncertain. Monrad's mother died during the above-mentioned period.

Chapters 6-10: The university years 1830-36 are described. Monrad distinguished himself as a highly gifted student in Theology, Arabic languages and Philosophy and the University professors foresaw a most promising career ahead of him. His friends and associates characterised him as having frequent and sudden changes of mood. Various accounts from different sources illustrating this

are given, presenting a picture of a *cyclothymic personality*. He succumbed to various attacks of disease ("iterum iterumque in morbos graves incidens"). In 1832 he was admitted to Frederik's Hospital in Copenhagen for "delirium furibundum fere hereditarium" and in 1834 because of "cephalgia . . . cum pulsatione molesta arteriarum temporalium et lassitudine totius corporis". The hospital record's scanty information is presented. The author concludes that it cannot be excluded that the attacks were *manic-depressive states*. Besides the above-mentioned attacks, Monrad suffered periods of mild elation and melancholy. Excerpts of Monrad's poems and Old Testament dramas from this period, reflecting his personality and possible fate, are presented. It is learnt that he suffered because of unhappy love. He had one or more serious religious crises (melancholic moods?) and several interruptions of his studies. However, in 1836 he passed his theological examination with distinction.

Chapter 11: The postgraduate years 1836-38 are described. Monrad's health is poorly and he appears to have suffered a period of melancholy during this time. He is now engaged and finishes his thesis on Semitic languages. Finally he sets out on a study tour to Paris.

Chapter 12: The study tour to Paris 1838-39 is illustrated by means of Monrad's many, rather intimate letters to his fiancée. These show his mood as almost constantly oscillating between happiness, enchantment, hilarity, sadness or uneasiness, seemingly independent of outer causes, although he longed for his fiancée and, furthermore, worried about his father's and a sister's health. Finally, he interrupted his study tour without having achieved his original goals (among others, a trip to various Arabic countries). He occasionally let days pass without studying "in order not to fall ill". He very often changed his mind concerning plans for his career.

Chapter 13: At the d'Angleterre meeting in Copenhagen, in December 1839, Monrad unexpectedly entered the political arena with a long

remembered, eloquent speech supporting the demand for a liberal constitution. His reputation rapidly spread, by means of his stormy political pamphlets in which he strived to show that only a constitution could cure the ills of the Monarchy. Censorship of the press prevailed at that time and Monrad was fined and subjected to personal censorship for one year. He also participated for some years in the editorship of the liberal newspaper "Fædrelandet" (The Fatherland). Excerpts presented here of his political writings disclose a vehement temperament. A number of his sermons are presented, giving an insight into his personality.

Chapter 14: During the latter part of 1842, Monrad set out on a six months' journey to study the school systems of protestant Germany, Holland and England. This served as a preparation for the post of Administrative Director of the Municipal Schools in Copenhagen. The study tour is illustrated by means of his numerous letters to his wife which, in resemblance to the Paris correspondence, depict his oscillating mood.

Chapter 15: On Monrad's return to Denmark he was appointed Editor of the weekly "Dansk Folkeblad", published by the Society for Freedom of the Press. He became renowned for his irony, sarcasm, fiery and passionate temperament and dialectical skills. He behaved oddly in the poet (and physician) Aarestrup's home, painting "mene, mene, tekel, ufarsin" on the ceiling, presumably in a state of elation. The royal family was provoked by his lectures delivered at the university, concerning recent Danish history. With the aid of these lectures he hoped to awaken a democratic movement. The desired post of School Director was given to another, presumably because of the King's disapproval of Monrad. Monrad's eloquent, bombastic and high-flown speech for the women of the Northern Countries is presented. As a whole, an agitated and ever-changing picture of Monrad appears. In 1846 he applied for, and received, an appointment as a country parson.

Chapter 16: Monrad's period as a country parson (1846-48) is reviewed. It is not possible to elucidate why he unexpectedly chose

to retire to a country parish, far from Copenhagen. An impatient temperament and his dissatisfaction with the political situation at that time may have influenced his decision.

Chapter 17: In January 1848, Monrad was summoned by his associates to Copenhagen, which was in a state of political unrest. The King put forward a proposition for a Constitution which was, however, unacceptable to the Liberal Movement of which Monrad was in the forefront. A new Cabinet was formed, Monrad was appointed Minister of Culture and Ecclesiastical Affairs and he became the driving force behind the cabinet. He drafted the Liberal Constitution which became effective a year later. After eight months in office, the cabinet was compelled to resign and Monrad was appointed a Bishop. It was suspected that he had influenced his own appointment. During the above-mentioned period he is found to be conceited, temperamental and inconsistent, presumably attributable to a cyclothymic character.

Chapter 18: Excerpts of Monrad's sermons during the period as Bishop (1849-54) are presented. He preached in such a manner about loathing of life and dejected spirits that he presumably must have had personal experience of melancholic states. A friend of his stated that since his youth, Monrad had had tendencies to melancholy and loathing of life and mankind. The author concludes that Monrad presumably constantly suffered from mood vacillations and that his cyclothymic temperament is most probably referable to the manic-depressive spectrum. In 1854, Monrad was dismissed from the post of Bishop on political grounds.

Chapter 19: Monrad was appointed School Director (1855-59). He accomplished important reforms within the school system. Close observers characterised him as a posing, scheming, insinuating, unreliable, inscrutable and incalculable personality. In the "Folketing" (Parliament) his speeches were conceited, sometimes bubbling, witty and jocose, often ironical and sarcastic. His sermons in church were full of humility, devotion and self-confession. These sources serve to establish Monrad's ever-changing

mood as presumably being of manic-depressive origin.

Chapter 20: From 1859 until 1863 Monrad was Minister (1859, 1860-63 of Cultural and Ecclesiastical Affairs, 1860-61 of the Interior). A friend of his described how Monrad's agitation increased during this period. Other close observers characterised him as inexplicable, incalculable and indeterminable. They spoke of the way in which his strange, grim state of mind rendered everything unpleasant. He was described as creating "undercurrents" and as being ambitious, powerhungry, overconfident, conceited and self-overestimating. His "curious duality of mood" and "strange, inexplicable statements caused by his moods" are presented as being very characteristic of Monrad. It is submitted as probable that during this period, he often experienced moods of elation. In 1859, due to discontentment with the political situation, Monrad took his family to Paris where he intended to stay for a year. However, after only two months he was summoned back to Copenhagen to endeavour to form a new government. His behaviour at that time was described as having been quite peculiar. Some believed him to be mad. It is probable that he was in a state of mild mania. During "The Great Session" from October 1860 until February 1861 , his great activity ("superhuman working capacity") affected the whole Parliament. Monrad made approximately one fifth of all speeches which were delivered and was the driving force behind the legislation of several important laws. Shortly after, he was described as "very wild". In January 1863, Monrad and several other outstanding politicians were engaged in secret negotiations with the Swedish envoy Hamilton, in order to establish a Nordic Union. These negotiations were characterised by the envoy as high treason. It is probable that Monrad at this time overestimated himself and his abilities. In January 1863, Monrad's father died of old age. Towards the end of December 1863, during a very critical political situation, Monrad offered his services to the King as Prime Minister (very much to the fear and dismay of those who had some insight into the situation, including most of his associates and supporters). The author concludes that Monrad, in high spirits, ambitious and powerhungry, underestimated the serious political

situation and seized the opportunity to become appointed Prime Minister.

Chapter 21: In January 1864, an outstanding politician (Krieger) described Monrad's vanity, bustling activity and restless inclinations and speculated upon the inconsistency between his actions and his intelligence and talents. His shiftiness and his weaving backwards and forwards were underlined. War against Prussia (the Prussian-Austrians) broke out. In February 1864, the Danish army evacuated and fled the fortifications of "Dannevirke" in Slesvig without a show of resistance (much to the dismay of the country). It was said that Monrad a day earlier, in the company of the Danish King at the fortifications, had performed a part in the decision to decamp. He was described, when informed of its effection, as being in a state of bewilderment and exaltation. The King spoke of "Monrad's eccentricity, which sometimes touched upon madness". After the evacuation, Monrad wrote a strange, conceited proclamation to the army and gave a similarly conceited account of the evacuation in Parliament. He then dismissed the Chief-Commanding General (de Meza), much to the King's displeasure. In March 1864, one of Monrad's friends and colleagues (Krieger) described him as "continually changing his mood". In April 1864, Monrad, defying all expert advice, ordered the Dybbøl entrenchment ("Dybbølskanserne") maintained against the superior Prussian-Austrian army. The entrenchment was captured by the enemy, causing the loss of a great many Danish lives. Monrad was described as treating the affairs of the country very lightly. Shortly after the overthrow of Dybbøl, he tried in vain to persuade another to take over the position of Prime Minister. The London Conference then began and a ceasefire was enforced. At this time (the latter part of April 1864) key persons stated that Monrad had lost control over the situation. He self-importantly corresponded with the Swedish King concerning the formation of a Nordic Union. Without his knowledge, Monrad was observed and subjected to censorship by two leading statesmen (Krieger, now a delegate at the London Conference, and Vedel, Director of the Office of Foreign Affairs). Vedel wrote to Krieger on the 19th of May 1864: "Monrad doesn't seem to have the proper use of his head . . . The situation in the Ministry is so

bad that I have to be present at nearly every Cabinet meeting . . . Monrad apologised the other day, saying that "his mind was so confused" - in that he was correct. Thus, I have to be present in the Ministry many times a day". On the 20th of June 1864, Monrad, unable to make a decision himself, left it to the King to decide whether to accept the arbitration of the London Conference or not. The King rejected the proposals and a few days later, war broke out again. Als was invaded and Monrad recommended that Denmark fight until the last man. Monrad was dismissed as Prime Minister on the 8th of July 1864. He was said, on receiving the news of his dismissal, to have acted like a madman. During the following months, Monrad made moving and rather high-flown speeches in Parliament about the country's ruin and destruction and repeatedly requested a fight to the last man. In November 1864, he spoke strongly against the Peace Treaty in which Denmark would have to relinquish two fifths of its territory (the German duchies of Holstein and Lauenburg and the old Danish crownland, Slesvig) and one third of its population. The author concludes that Monrad's mental state in 1864 presumably oscillated from cyclothymic to mild manic-depressive states (among which mixed states cannot be excluded). An assumption by the historian R. Skovmand, that Monrad's manic-depressive temperament might have influenced the above-mentioned events, is confirmed.

Chapter 22: In 1865, Monrad decided to emigrate to New Zealand with his wife and most of his children - a decision which most people found incomprehensible. Years later, he related that his health had been seriously impaired at the time of departure and that the journey away had saved his life. In an account written 16-17 years later, Monrad related that at the time the Danish people were as if dead to him and Denmark a corpse. It is put forward that a manic-depressive condition may have been the determining factor in the above-mentioned decision.

Chapter 23: Monrad lived as a settler in New Zealand for three and a half years. His colonist existence was somewhat fantastic and paradoxical, with its extremely primitive and often dangerous living conditions. An insight into his state of mind during the

stay is given by the many private letters from Monrad himself and his family members. It is submitted that during this period, Monrad alternated between cyclothymic and mild manic-depressive states.

Chapter 24: Upon his return from New Zealand, Monrad became parson (1869-71) in a small parish near Copenhagen and, simultaneously, a political journalist. In December 1869, he delivered two lectures at the Copenhagen University ("Political Reveries"), which dumbfounded and horrified his contemporaries. The lectures were bombastic and bore the stamp of a fluctuating mood. C.C. Hall, the former Prime Minister, said that Monrad was mad. It is concluded by the author that Monrad had been elated during this period. In 1870, Monrad was in poor physical health and a reduced vitality cannot be precluded. His wife fell seriously ill from a bowel disease and an operation was necessary. However, from around February 1871, Monrad again seemed to have been in high spirits. He was once more appointed Bishop in his former episcopal residence. The almost diametrical contrast between his political articles and his sermons must be emphasised.

Chapter 25: Monrad's period as Bishop (1871-87) is illustrated. He once more obtained a seat in Parliament (1882-86). His wife died and a few years later he remarried. It is concluded that he oscillated between habitual cyclothymic and mild manic-depressive states. During this period, he again held a prominent position in Danish intellectual and spiritual life, through his religious and political work and his immense literary activities. Monrad died on the 28th of March 1877 at the age of 75 (presumably from a coronary thrombosis). He was claimed to be one of the strangest and most important figures in modern Danish history.

Chapters 26 and 27: An account is given of the manic-depressive psychosis, including a description of cyclothymic states. The often rather intricate problem of deciding whether a given manic-depressive state is of psychotic dimensions is illustrated, as are the reasons for replacing the term manic-depressive psychosis with the term manic-depressive disease. It is submitted as prob-

able that Monrad constituted a manic-depressive personality (*the cyclothymic type*) and suffered from *mild to moderate manic-depressive states*. It is also put forward that in investigations of Monrad, it is scarcely possible to achieve conclusive results by other methods than the pathographical. The results achieved invalidate the earlier view put forward by several historians that a true portrait of Monrad cannot be elicited. The pathography of a highly gifted and manic-depressive personality such as Monrad provides a rare occasion for elucidating essential features and problems within the manic-depressive spectrum, especially the cyclothymic and mild manic-depressive states. The regrettably *often* disputed pathographical method is shown to be an essential tool in both psychiatric and historical research.

KILDE- OG LITTERATURFORTEGNELSE

Utrykte kilder

Rigsarkivet

D.G. Monrads privatarkiv (trykt fortegnelse Rigsarkivet 1977)
C.T. Engelstofts privatarkiv, Aa. Friis' privatarkiv, J.H. Hegermann-Lindencrones privatarkiv, J.L. Heibergs privatarkiv, P. Hiort-Lorenzens privatarkiv, Kongehusets arkiv, O. Lehmanns privatarkiv, Universitetets arkiv, P. Vedels privatarkiv, Aagaard-Hammerichs privatarkiv.
Det kongelige Frederiks Hospitals arkivalier.

Andre arkiver

H.R. Carlsens arkiv (Gl. Kjøgegaard).
Landeskrankenhaus Schleswig.
Uppsala Universitetsbibliotek.

Det kongelige Bibliotek

Monrad - breve til F. Barfod (Ny kongelig Samling 4652, 4°), C. St. A. Bille (Nyere brevsamling D), A.C. Bindesbøll (N.k.S. 4619, 4°), G. Buschs enke (Nyere brevs. D), Dorph (N.k.S. 4175, 4°), N.L. Høyen (N.k.S. 1537), P.C. Kierkegaard (N.k.S. 3174, 4°), J.L. Kolderup-Rosenvinge (N.k.S. 3101, 4°), F. Linderberg (N.k.S. 3026, 4°), Lund (Abr 3), O. Kalkar (N.k.S. 2426), V. Neergaard (N.k.S. 4018, 4°), O. Petersen (N.k.S. 4747, 4°), C. Ploug (N.k.S. 3316, 4°), C. Richardt (N.k.S. 3688, 4°), C. Winther (N.k.S. 2815, 4°), H.C. Ørsted (Ørsted 1-2,2°). - Emilie Monrad til F. Olsen (N.k.S. 3998, 4°).
"Møens Klint" (N.k.S. 729, 8°, N.k.S. 1770, 2°), Acta Lycei Havniensis (N.k.S. 768).

Monradfamilien

"Dansk Stilebog under Hr. J.C. Westengaard for D.G. Monrad 1826 & 27" (P. Fenger Bache), "Religions-Opgaver udarbeidede af D.G. Monrad" (1827-29) (P. Fenger Bache), "Lyriske Digte" (1. og 2. Hefte) 1831 (P. Fenger Bache), "Tvivlen", "Kong Saul" (P. Fenger Bache), "Kong Saul" (P. Monrad), talrige breve af Monrad og familie (E.L. Manniche).

Andre

Aa. Friis' korrespondance med diverse læger om Monrad (P. Bagge), personlige meddelelser (S. Hauge), A. Nyholms korrespondance med H.I. Schou (A. Nyholm), kopier af Monrads breve til J. Gomard (A. Nyholm), digt til V. Birkedal fra marts 1835 (J. Birkedal Hartmann).

Trykte kilder

Breve

Vigtige trykte udgaver af Monrads breve:

A.F. Kriegers, D.G. Monrads og P. Vedels indbyrdes Brevveksling 1846-1888, v. Aa. Friis og J. Rahbek, Danske Magazin, 7, III, 1940.

Bispebreve til Kultusminister J.C.H. Fischer, v. B. Kornerup, Kirkehistoriske Samlinger, 6, III, 1940.

Bidrag til D.G. Monrads Levned I-II, af B. Kornerup, Personalhistorisk Tidsskrift, 12, III, 1949.

Danske politiske Breve fra 1830'erne og 1840'erne, I-IV, udg. 1945-58 v. P. Bagge, P. Engelstoft og J. Lomholt-Thomsen.

D.G. Monrad Breve, udg. 1969 af S. Hauge, 462 pp. (indeholder bl.a. breve til Monrads børn, kongehuset, F.M. Knuth, H.R. Carlsen, C.F. Allen og Chr. Richardt).

Diverse Monradbreve iøvrigt:

Johanne L. Heiberg og A.F. Krieger, En Samling Breve, v. Aa. Friis og P. Munch, I-II, 1914-15.

Sophus Høgsbro: Brevveksling og Dagbøger, v. Hans Lund, I-II, 1923.

Af Orla Lehmanns Papirer, v. Julius Clausen, 1903.

A.F. Tschernings efterladte Papirer, I-III, 1876-78.

Breve fra og til Chr. Winther, v. F.L. Liebenberg, 1880.

Breve fra og til H.C. Ørsted, v. Mathilde Ørsted, I-II, 1870.

Højskolebladet 25.3.1937, Nr. 13 (Brevene på Rødkilde).

Illustreret Tidende 8.2.1914, Nr. 19.

E. v. Quanten: Kong Karl XV's Unionsforslag, Af Dagens Krønike 1889.

Monradarbejder

Vedrørende større arbejder henvises der til litteraturlisten nedenfor. Arbejder med videre, der er publiceret i aviser eller tidsskrifter, er ikke medtaget deri, men er, når anvendt, anført i de enkelte kapitler. En mere eller mindre komplet fortegnelse over Monrads arbejder med videre forefindes i A. Nyholms Monradafhandling pp. 488-496.

Prædikener (foruden de af Monrad udgivne)

D.G. Monrad Efterladte Prædikener, udg. af A. Nyholm 1961, 220 pp.
(Der er tale om prædikener, der af Monradfamilien blev stillet til rådighed til S. Hauges Monradafhandling).

Taler

Monrads taler i rigsdagen og rigsråd i henholdsvis Rigsraads- og Rigsdagstidende samt i Statsrådets Forhandlinger (referater), endvidere avisreferater af diverse politiske taler.

Aviser

Berlingske Tidende, Dagbladet, Dansk Folkeblad, Extrabladet, Folkets Avis, Fyens Tidende, Fædrelandet, Illustreret Tidende, Kjøbenhavns flyvende Post, Kjøbenhavnsposten, Kristeligt Dagblad, Lolland-Falsters Stiftstidende, Middelfart Avis, Morgenbladet, Nationaltidende, Nyt Aftenblad, Søndagen.

Tidsskrifter

Danske Magazin, Dansk Kirkeliv, Frederiksborg Amts Aarbog, Gæa, Historisk Tidsskrift, Illustreret Skandinavisk Revue, Jyske Samlinger, Kirkehistoriske Samlinger, Kirken og Tiden, Lolland-Falsters historiske Samfund, Museum, Maanedsskrift for Litteratur, Nord og Syd, Nyt Dansk Maanedsskrift, Personalhistorisk Tidsskrift, Punch (Kbhvn.), Studenterhjemmets Julebog, Sønderjydske Aarbøger, Tilskueren, Vindex.

Litteratur

P. Andræ: Geheimekonferentsraad Carl Georg Andræ. En biografisk Fremstilling med Bidrag til Belysning af hans Samtidige, I-III, 1887-1911.

P. Andræ: Andræ og Fællesforfatningen, 1903.

En Brevveksling mellem Andræ og Krieger under Londonkonferencen 1864, udg. 1894 af P. Andræ, Historisk Tidsskrift, 6, V.

Geheimeraadinde Andræs politiske Dagbøger, udg. af Poul Andræ, I-III, 1914-20.

S. Arildsen: Blev N.F.S. Grundtvig ikke titulær Biskop? Kirken og Tiden, 1935.

M. Attrup: En Landsbydegns Erindringer, 1938.

P. Bagge: Studier over D.G. Monrads Statstanker, 1936 , disputats.

C.E. Bardenfleth: Livserindringer, udg. v. J. Bardenfleth, 1890.

F. Barfod: Et Livs Erindringer, 1938.

(F. Barfod) "1/12" i Illustreret Tidende 3.6.1860.

L. Bergmann: D.G. Monrad. Kirkehistoriske Samlinger, 6, V, 6, VI, 1945-50.

C.St.A. Bille: Tyve Aars Journalistik, I-III, 1873-77 (fra "Dagbladet").

V. Birkedal: Personlige Oplevelser, I-III, 1890-91.

Breve fra riksarkivar M. Birkeland (1848-1879), udg. af F. Ording, 1920.

E. Blaumüller: Skilderier, 1903.

G. Brandes: Samlede Skrifter, 1899-1910.

G. Brandes: Levned, I-III, 1905-08.

G. Brandes og E. Brandes: Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd, I-VIII, 1939-42, udg. af M. Borup.

A.F. Brandt: Biskop Monrad som Vejleder i Kristendom, 1887.

M.P. Bruuns Dagbog 1856-74, udg. 1961.

H. Brøchner og Chr. K.F. Molbech: En Brevveksling, v. H. Høffding, 1902.

N. Bøgh: Christian Winther, I-III, 1893-1901.

N. Bøghs Optegnelser om D.G. Monrad, udg. v. B. Kornerup, Personalhistorisk Tidsskrift, 12, III, 1949.

H.N. Clausen: Optegnelser om mit Levneds og min Tids Historie, 1877.

J. Clausen: Skandinavismen, 1900.

C.N. Davids Optegnelser 1863-65, udg. v. Aa. Friis, Historisk Tidsskrift, 8, V, 1914-15.

Danske politiske Breve fra 1830'erne og 1840'erne, I-IV, 1945-58, udg. v. P. Bagge, P. Engelstoft & J. Lomholt-Thomsen.

P. Engelstoft: Biskop Engelstofts Optegnelser fra November 1863, Historisk Tidsskrift, 8, V, 1914.

P. Engelstoft: Biskop Engelstofts Dagbog fra hans Ministertid Januar-Marts 1864, Personalhistorisk Tidsskrift, 8, II, 1923.

P. Engelstoft: D.G. Monrad, Dansk Biografisk Haandleksikon, II, 1923.

P. Engelstoft: D.G. Monrad, Dansk Biografisk Leksikon, XVI, 1939.

P. Engelstoft: Anmeldelse af P. Stavnstrups Monradbiografi, Berlingske Tidende 2.11.1948.

P. Engelstoft: Anmeldelse af P. Lauritsens Monradbiografi, Berlingske aften 4.10.1950.

P. Engelstoft: D.G. Monrad, Dansk Biografisk Leksikon, X, 1982.

Europa, Danmark og Nordslesvig. Aktstykker og Breve fra udenlandske Arkiver til Belysning af Danmarks udenrigspolitiske Stilling efter Freden i Wien 1864-79, I-IV, 1939-59, udg. af Aa. Friis og P. Bagge.

K. Fabricius: Regensen gennem Hundrede Aar, 1923.

A. Falk-Jensen & H. Hjort-Nielsen: Candidati et Examinati Juris, 1736-1936, 1957.

H.M. Fenger: Erindringer fra Mit Liv, 1925.

T. Fink: D.G. Monrad og Skæbneåret, Kristeligt Dagblad 16.1.1964.

T. Fink: Otte foredrag om Danmarks krise 1863-64, 1964.

J.C.H. Fischers politiske dagbøger 1852-56. 1872-75, udg. af I. Gejl, 1966.

J.C. Freudendal: Biskop D.G. Monrad. 200 Smaatræk, 1890.

Aa. Friis: Det nordslesvigske Spørgsmaal 1864-79, II, 1925.

Aa. Friis: Monrads og Lehmanns Forslag om en nordisk Union, 1933.

Aa. Friis: Skandinavismens Kulmination, Historisk Tidsskrift, 10, III, 1934-36.

C. Giessing: Nye Samling af Danske, Norske og Islandske Jubellærer med Slægts-Registre og Stamtavler, 1786, III.

Breve fra og til N.F.S. Grundtvig, udg. af G. Christensen og S. Grundtvig, I-II, 1924-26.

Th. Graae: D.G. Monrad, En biografisk Skitse, 1887.

Th. Graae: I Bispegaarden. Extrabladet 27.12.1911.

Th. Graae: Monrad og Christian IX, Extrabladet 12.4.1914.

Ur H. Hamiltons brefsamling, udg. af G. Carlquist, I-II, 1914.

Fr. Hammerich: Et Levnetsløb, 1882.

S. Hauge: Studier over D.G. Monrad som religiøs Personlighed, 1944, disputats.

S. Hauge: D.G. Monrad, Breve, 1969.

C. Hegermann-Lindencrone: Om Krigsaaret 1864, 1874.

C. Hegermann-Lindencrone: Betragtninger i Anledning af D.G. Monrads politiske Breve, 1875.

Johanne Louise Heiberg og Andr. Fr. Krieger: En Samling Breve, 1860-89, udg. af Aa. Friis og P. Munch, I-II, 1914-15.

Johanne Louise Heiberg: Et liv genoplevet i erindringen, 5. rev. udg., 1973 v. N.B. Wamberg.

E. Henrichsen: Mændene fra 48, 1911.

P. Hjort: Kritiske Bidrag til nyere dansk Tænkemaades og Dannelses Historie. Politisk Afhandling 1828-50, 1852.

H. Hjort-Nielsen: Danske Prokuratorer med kongelig Bevilling, 1660-1869, 1935.

J.J. Holten: I dansk og ægyptisk Statstjeneste, udg. v. C. Dumreicher, 1923.

C. Hostrup: Erindringer fra min Barndom og Ungdom, 1891.

S. Høgsbro: Mit Forhold til Grundtvig, Tscherning og Monrad, udg. v. S. Høgsbro, 1902.

S. Høgsbro: Brevveksling og Dagbøger, udg. af H. Lund, I-II, 1923 ff.

V. Hørup: Mindetale over Monrad. V. Hørup i Skrift og Tale, II, 1903.

C. Ibsen: Spredte Erindringer om vort Barndomshjem, 1903.

K. Monrad Jones: En Kirkens Mand Værdig. Et bidrag til klarhed over D.G. Monrads politik, Jones Press Florida, 1971.

A.D. Jørgensens Breve, udg. 1939.

H. Jørgensen: Statsrådets Forhandlinger 1848-63, 1954.

T.G. Jørgensen: A.F. Krieger Og D.G. Monrad I 1863 Og Senere, Jyske Samlinger, Ny Række, 1957.

W. Kauffmann: Tilbagetoget fra Dannevirke og dets hemmelige Historie, 1865.

H. Koch: Anmeldelse af S. Hauges Studier over D.G. Monrad, Historisk Tidsskrift, 11, I, 1944-46.

L. Koch: En gammel Præsts Erindringer, 1912.

B. Kornerup: Bidrag til D.G. Monrads Levned, I-II, Personalhistorisk Tidsskrift, 12, III, 1949.

A.F. Kriegers Dagbøger, 1848-1880, udg. af E. Koppel, Aa. Friis og P. Munch, I-VIII, 1920-43.

F.C. Kålund-Jørgensen: Skoledirektørembedet i København, Historiske Meddelelser om København, 1955.

P. Lauritsen: D.G. Monrad. Grundlovens Skaber og Folkefrihedens Bannerfører, 1950.

Ldf. (F. Barfod?), Lolland-Falsters Stiftstidende 7.5.1864.

O. Lehmanns Beretning om Ministerskiftet i November-December 1863, udg. v. Aa. Friis, Historisk Tidsskrift, 10, IV, 1937-38.

Af Orla Lehmanns Papirer, udg. af Julius Clausen, 1903.

Les Origines Diplômatiques de la Guerre de 1870-71.

T. Løgstrup: Personlige Erindringer om Biskop Monrad, Dansk Kirkeliv, 1932.

J.N. Madvig: Livserindringer, 1887.

H.L. Martensen: Af mit Levned. Meddelelser, I-III, 1882-83.

Biskop H. Martensens Breve, udg. v. B. Kornerup, I-III, 1955-1957.

J. Mathiassen: Hans Egede Schack som jurist og politiker, 1978.

J. Mathiassen: Kopisten, 1979.

D.G. Monrad: Flyvende politiske Blade, Nr. 1 - Nr. 5, 1839-42.

D.G. Monrad: Gjengangeren, 1844 (beslaglagte artikler).

D.G. Monrad: Propheten Esaias, oversat fra Grundteksten, 1865.

D.G. Monrad: Hiob og Psalmerne, oversatte fra Grundteksten, 1865.

D.G. Monrad: Politiske Afhandlinger, I-III, 1869-71. (De ugentlige artikler i Berlingske Tidende maj 1869 - april 1871.)

D.G. Monrad: Om politiske Drømmerier. To Forelæsninger, 1870.

D.G. Monrad: Prædikener, 1871.

D.G. Monrad: Politiske Breve, Nr. 1-4, 1874.

D.G. Monrad: Den første Kamp om den apostolske Troesbekjendelses Oprindelse, 1875.

D.G. Monrad: Fra Bønnens Verden, 1876.

D.G. Monrad: Politiske Breve, Nr. 8, 1876.

D.G. Monrad: Politiske Breve, Nr. 9-13, 1877.

D.G. Monrad: Politiske Breve, Nr. 14-18. Liberalismens Gjenmæle, 1878.

D.G. Monrads Deltagelse I Begivenhederne 1864, en efterladt Redegørelse, udg. 1914 af Aa. Friis.

D.G. Monrad: Politiske Breve, Nr. 19, 1882. Den stille Magt.

D.G. Monrad: Den femte Bøn og dens Liv i Kirken indtil Luther, 1883.

D.G. Monrad: Et Bidrag til den apostolske Troesbekjendelses Historie, 1886.

D.G. Monrad: Ordinationstaler og Prædikener, 1887.

J. Monrad: Selvbiografi, udg. af S. Birket-Smith, 1888.

J. Monrad: Vilhelm Birkedal, 1919.

P. Munch: Monrads Udkast til Grundloven, Tillægshæfte til Historisk Tidsskrift, 8, IV, 1913.

I.P. Mynster: Om Hukommelsen. Bispevielsesprogram, 1849.

E. Møller: Skandinavisk Stræben og svensk Politik omkring 1860, 1948.

E. Møller: Helstatens Fald, I-II, 1958.

J. Møller: Om Orla Lehmanns Del i Udkastet til Junigrundloven, Historisk Tidsskrift, 9, V, 1926-27.

O. Møller og Skat Rørdam: En Brevveksling, 1915-16.

N. Neergaard: Under Junigrundloven, I-II, 1892-1916.

N. Neergaard: D.G. Monrads Redegørelse, Tilskueren, 1914.

G. Nielsen: Udvalgte Bladartikler, 1899.

H. Nielsen: Mænd og deres Gerning, 1929.

N.V. Nielsen: Præstø Købstads og Klosters Historie, 1899.

Nord og Syd, 1848, II: Ditlev Gothard Monrad.

Nord og Syd, 1856, III: D.G. Monrad. Et politisk Livsbillede.

L. Nyegaard: Vilhelm Birkedal, I-II, 1895-96.

A. Nyholm: Anmeldelse af S. Hauges Monradstudier, Dansk Teologisk Tidsskrift, VII, 1944.

A. Nyholm: Religion og Politik. En Monrad Studie, 1947, disputats.

A. Nyholm: Monradiana. Trykt i Festskrift til Jens Nørregaard, 1947.

A. Nyholm: D.G. Monrad, Christian Richardt og Profeterne, trykt i Gads Danske Magasin, 1950.

A. Nyholm: D.G. Monrad i Litteraturen, trykt i Danske Studier, 1958.

A. Nyholm: D.G. Monrad. Efterladte Prædikener, 1961.

F. Nørgaard: D.G. Monrad. Et Levnedsløb, 1918.

F. Oldenburg: Biskop Monrad i den politiske Partikamp, 1882.

G.C. Petersen: D.G. Monrad, Scholar, Statesman, Priest and New Zealand Pioneer and His New Zealand Descendants, N.Z. 1965.

H. Ploug i Ugens Tilskuer 24.11 1911.

N.M. Plum: Schleiermacher i Danmark, 1934.

G.J. Quaades Redegørelse for sin Indtrædelse i Ministeriet Monrad, meddelt v. Aa. Friis, Personalhistorisk Tidsskrift, 7, VI, 1921.

E. v. Qvanten: Kong Karl XV's Unionsforslag, Af Dagens Krønike, 1889.

Chr. E. Reich's Dagbog fra 1864, udg. v. Aa. Friis, Danske Magasin, 6, II, 1914.

K.C. Rockstroh: General de Meza og Dannevirkes Rømning, 1930.

M.H. Rosenørn: Løsrevne Blade af Livsminder, 1888.

M. Rubin: D.G. Monrads Deltagelse i Begivenhederne 1864, Historisk Tidsskrift, 8, V, 1914-15.

H.F. Rørdam: Peter Rørdam. Blade af hans Levnedsbog og Brevveksling, I-III, 1891-95.

V. Sjøqvist: Peter Vedel, Udenrigsministeriets direktør, I-II, 1957, 1962, disputats.

R. Skovmand: Politikens Danmarkshistorie, XI.

E. Skram: D.G. Monrad og Tilbagetoget fra Dannevirke, Sønderjydske Aarbøger, 1925.

P. Stavnstrup: D.G. Monrad, Politiker og Gejstlig, 1948.

P. Stavnstrup: 1864 Danmarks skæbneår - forudsætninger og forløb, kronik Berlingske Tidende 31.12.1964.

O.P. Sturzenbecker: Hinsidan Sundet, 1846.

J.E. Suhr: Smaaskrifter af Pædagogisk og Historisk Indhold, Anden Deel, 1843.

C. Th. Sørensen: Den anden slesvigske Krig, I-III, 1883.

S. Thorsen: De Danske Ministerier, 1848-1901, 1967.

I.P. Trap: Fra Fire Kongers Tid, udg. v. H. Jørgensen, I-III, 1966-67.

Af Anthon Frederik Tschernings efterladte Papirer, I-III, 1876-78.

Af Eleonora Christine Tschernings efterladte Papirer, 1908.

P. Vedel: D.G. Monrad, Dansk Biografisk Lexicon, XI, 1897.

P. Vedel: Bidrag til Monrads Biografi, Tilskueren, 1904-05.

Vindex (udgiver J.A. Hansen): Magister Monrad - Minister Monrad, 1861.

Breve fra og til Chr. Winther, udg. af F. Liebenberg, 1880.

C. Zeuthens Dagbog fra den grundlovgivende Rigsforsamlings Tid, udg. v. P. Møller, Danske Magasin, 7, IV, 1945.

Fortegnelse over D.G. Monrads Bogsamling ved Auktionen 1865, Kgl. Bibl. Kat. 51. S. 203, 8°.

Ved Biskop D.G. Monrads Jordefærd, 4. April 1887 (Taler af Sognepræst H.J. Haar, Stiftsprovst F. Helweg og Chr. Richardt. Mindedigt af Chr. Richardt).

NAVNEFORTEGNELSE

Allen, C.F., 48, 60, 177, 192, 196, 260, 284, 377, 383, 398, 403, 411, 414, 437, 518, 550.
Andræ, C.C.G., 245, 255, 257, 260, 277 ff., 291, 314, 360, 384, 436.
Andræ, H.P., f. Schack, g.m. C.C. G.A., 245 f., 253, 255, 257, 262, 288 f., 538.
Andræ, P., 575.
Arildsen, S., 575.
Attrup, M., 28.

Bache, Louise, Monrads datter, g.m. O.F.B., 389 f., 398, 400, 402 ff., 405, 453, 456, 461, 466 f., 477, 513.
Bache, O.F., 485, 516.
Bagge, P., 2, 5 f., 77, 150, 168, 195, 217, 561.
Bang, H., 7.
Bang, P.G., 210, 245.
Bardenfleth, C.E., 213, 246, 538.
Barfod, P.F., 57, 72 f., 78 f., 85, 91, 107, 110, 150, 186, 266 f., 372, 481, 520.
Bastrup, R., 478.
Berg, C., 493, 498, 511.
Bergmann, L., 575.
Berling, J.C.E., 257, 423.
Bille, C.St.A., 228, 279, 294, 302, 306 f., 348 f., 351, 353, 359, 367, 371, 387, 394, 419 f., 432 f., 514, 538.
Bindesbøll, A.C., enke efter S.C.B., 438, 448.
Bindesbøll, S.C., 438, 447,
Birkedal, S.P.V., 48-51, 56, 58, 78 f., 86, 89, 91 f., 101, 109, 114, 120, 150, 168, 284, 334, 354, 369, 377, 385, 393, 536, 544.
Birkeland, M., 339, 366, 513.
Bismarck, O. v., 277, 365.
Björnstjerna, O., 321, 324, 327.
Blaumüller, E., 395, 520.
Blixen-Finecke, C.F.A.B., 253, 257, 259 f., 286, 375.
Bloch, V., 102.
Bluhme, C.A., 226, 282, 339, 342, 352.
Blædel, N.G., 514.
Boesen, E., 112 f. 121.
Bornemann, J.A., 73, 86, 476, 480 f., 518.
Brammer, G.P., 457.
Brandes, E., 519.
Brandes, G., 454, 476, 513, 519, 539.
Brandt, A.F., 490, 520.
Bruun, M.P., 259, 262, 266, 270, 296, 329, 331, 342, 353, 367, 388.
Brøchner, H., 244.
Brøndsted, P.O., 121.
Busck, G., 416, 448.
Busck, J.M., enke efter G.B., 438, 448.
Busk, J., 498, 519.
Bøgh, N., 110, 277, 440 f., 445, 482, 493, 512 514 f., 520, 539.
Bøteling, C., 205.
Baagø, K., 109.

Carl XV, 315, 317 ff., 320, 322.
Carlsen, H.R., 311 ff., 322, 338, 355, 366, 384 ff., 394.
Caroline Amalie, Chr. VIII's dronning, 189, 261, 387, 539.
Carøe, K., 67.
Casse, A.L., 262.
Castenskjold, G., 298.
Christensen, H., 288, 513.
Christian IV, 10.
Christian VIII, 152, 155 f., 159, 186 ff., 199, 203 f., 207 ff.
Christian IX, 276 ff., 284, 292, 294, 297 ff., 301 ff., 306 ff., 309 ff., 315 ff., 320, 322 ff., 326, 328 f., 330 f., 334, 337 ff., 359 f., 366, 383, 401 f., 410, 458, 460, 462, 468 f. 492 f., 509 f., 514-517, 556, 560.
Christiansen, V., 65 f., 73.
Clausen, H.N., 107, 112, 229, 231, 266, 269 ff., 283, 384, 431, 471, 512, 538.
Clausen, J., 194, 196, 217.
Collin, E., 431.
Crone, H.C., 77.

Dahl, J.C., 297 f.

Dahl, T.C., 213.
Danner, Louise, 241, 324.
Darwin, C., 453, 470, 513.
David, C.N., 278, 284, 307, 359.
Dorph, P., 49, 74, 86, 91, 96, 387.
Dotézac, fransk gesandt, 293 f., 309, 327, 335, 358 f.
Duncker, B., 446 f.

Engelstoft, C.T., 107, 275 f., 302, 324, 337, 462, 467, 514.
Engelstoft, P., 2, 359 f., 364, 368, 534.
Estrup, J.B.S., 471, 480, 487, 496, 502 f., 511, 517.
Evens, O., 482.

Fabricius, K., 92, 99, 446.
Fallesen, M.E., 348 ff.
Fenger, C.E., 112, 119, 125 f., 154, 257 f., 264, 280 f., 437, 520, 537.
Fenger, H., 322, 440.
Fenger, P.A., 514 f.
Fenger Bache, P., 44, 57.
Fink, T., 364, 379.
Fischer, J.C.H., 226, 229, 234, 243, 252, 460, 467 f., 471, 476 f., 516, 518.
Francke, K., 210.
Frederik VI, 149, 151 f., 155, 158.
Frederik VII, 163, 207 ff., 234, 243, 256 f., 261, 267, 276, 294, 308, 362.
Frederik, kronprins, senere Frederik VIII, 308, 328.
Frederiksen, Ada M., Monrads datter, g.m. N.C.F., 16, 237, 241, 258, 383, 389 f., 397 ff., 433, 435-439, 451 f., 454-458, 460 f., 464, 466, 482 f., 485 ff., 490 ff., 494, 500 ff., 505 f., 513 f., 518 f., 521.
Frederiksen, Karen, Monrads datter, g.m. C.N.F., 402 f., 405, 461, 477, 481, 490, 497, 506, 513, 521 f.
Frederiksen, N.C., 383, 437, 467, 471, 500, 503.
Freudendal, J.C., 478.
Friis, Aa., 1 f., 6, 62, 65, 67, 91, 285, 290, 292, 480, 514, 534.
Frijs, C.E., 415.
Frølund, M., 74.

Gad, P.C.S., 199, 204.
Garde, Annelise, 58, 292.
Gerlach, G.D., 312.
Glarbo, H., 180, 194.
Goethe, W., 75 f.
Goldschmidt, M.A., 184, 194 f., 211.
Gomard, J., 452, 457, 463.
Gram, H.C., 66 f., 71.
Graae, T., 292, 297, 338, 388.
Grundtvig, N.F.S., 226, 240 f., 244 f., 267, 287, 422, 556.
Gude, L.J.M., 240, 255, 262, 270, 290, 325, 382, 475.

Hage, A., 269, 455.
Hage, Emmy, f. Tutein, enke efter H.H., Monrads anden hustru, 461-464, 467, 477, 479, 481 f., 487, 503, 515 ff., 518, 520 f.
Hage, H., 164, 198, 200 ff., 221, 225, 250, 386, 394, 454, 461.
Hall, A.M., f. Brøndsted, g.m. C.C.H., 282, 493.
Hall, C.C., 58, 86, 90, 234, 244 f., 251, 255 ff., 259 ff., 264, 266 ff., 273, 277-282, 284, 292 ff., 329, 331, 342, 366 f., 379, 433, 438, 493, 511, 556, 558, 560.
Hamilton, H.L.H., svensk gesandt, 270-273, 275, 287, 305, 312, 373, 539, 556.
Hammerich, Anna Mathea, f. Aagaard, g.m. M.H., 59, 85, 87, 90, 102, 109, 112, 114 ff., 121, 289, 552.
Hammerich, F., 99, 213.
Hammerich, H., 338, 366.
Hammerich, M., 95, 97, 99, 111 ff., 116, 118, 143, 169, 229, 238, 262, 275, 279, 283, 286, 386, 544, 557.
Hansen, C., 180, 194, 238.
Hansen, I., 107.
Hansen, I.A., 250, 270, 347, 350, 388, 450, 499, 514.
Hansen, M., 150.
Hartmann, J.B., 109.
Hauge, S., 2, 5, 28, 44, 52, 57 f., 67, 87, 102, 109 f., 120, 168 f., 203 ff., 216, 239, 240 f., 253, 394, 411, 445, 485, 512, 514 f., 518 ff., 535.
Hegel, G., 51 f., 87, 96, 107, 114, 215.
Hegermann-Lindencrone, C., 50 f., 277, 297, 337, 458 ff., 489, 514, 518, 537.
Hegermann-Lindencrone, J.H., 11, 460, 514.
Heiberg, J.L., 169, 184 f., 195.

Heiberg, Johanne L., 255, 281 288, 516, 521.
Heltberg, 16, 124.
Helweg, F., 522.
Henrichsen, E., 364.
Hesse, R., 22 f., 77, 98.
Hiort-Lorenzen, P., 161, 163.
Hjort, P., 210, 260.
Hohlenberg, M.H., 47, 86, 121.
Holstein, L., 498.
Holten, J.J., 283, 299, 300 f., 316, 330, 363, 371 f., 419.
Holst, 260.
Holst, H.P., 58.
Hornemann, C.J.E., 519.
Hostrup, C., 150.
Hvidt, L.N., 211, 213.
Høgsbro, S., 150, 261 f., 268, 286, 296, 304, 338, 354, 387, 493, 539.
Hørup, V., 508.
Høyen, N.L., 198, 201, 204, 241.
Haar, H.J., 521 f.

Ibsen, C., 91.
Ingerslev, H.P., 486.

Jacobsen, H.H., 195.
Jacobsen, J.P., 453, 513.
Jensen, C., 208.
Jensen, H., 417-422, 443, 518, 558.
Jessen, P.W., 15, 192.
Johannsen, C.T. 120.
Johnsson, J.W.S., 66.
Jones Monrad, K., 11, 91, 292, 339, 377, 514, 561.
Jørgensen, A.D., 292.
Jørgensen, H., 577.
Jørgensen, T.G., 378.

Kalkar, C.A.H., 514.
Kant, I., 238.
Kauffmann, H.A.T., 298-303, 309.
Kayser, J.C., 119, 138, 142.
Kierkegaard, P.C., 102, 106, 110, 150, 383, 438 f., 545.
Kierkegaard, S., 386, 404 f.
Knuth, F.M., 164, 192, 199, 205.
Koch, H., 6, 577.
Koch, H.P.G., 241.
Koch, L., 449, 511, 539, 560.
Kofoed-Ancher, 382.
Kofoed-Hansen, H.P., 483.
Kolderup-Rosenvinge, J.L.A., 139.
Kornerup, B., 577.
Kornerup, R., 14, 25 ff.
Krieger, A.F., 169, 198-203, 209 f., 213, 221, 223, 247, 251, 255 ff., 259 f., 262, 264, 266, 268, 270, 273, 278 f., 281, 284, 286, 288, 290, 292 ff., 296, 302, 304, 308, 311 ff., 315 ff., 319, 321-327, 329 ff., 336 ff., 340, 343, 355 f., 358, 360 ff., 366 f., 378, 384, 387, 393, 413 f., 423, 430 f., 433, 435 f., 444, 451, 458, 461, 466, 469, 473, 477, 514, 516 f., 521, 538, 558.
Krogh, A.L., 196, 238, 252.
Kühle, S., 44.
Kålund-Jørgensen, F.C., 195.
Kaarsted, T., 6. 377.

Lange, J., 454.
Larsen, N.I., 493.
Lauritsen, P., 2, 6, 169, 217, 517, 561.
Lehmann, O., 150, 164, 180, 192, 194, 200, 213, 217, 223, 241, 257, 259, 264, 267 ff., 271, 273, 275, 278-281, 284, 290, 329, 331, 353 f., 367, 385, 393, 436, 538, 556 f.
Levinsen, 114.
Liebe, J., 305, 359.
Lindberg, J.C., 102, 109.
Linderberg, F., 520.
Louise af Hessen, Chr. IX's dronning, 294, 304 f., 307, 322.
Lund, F.C., 325.
Lundbye, C.C., 299, 301 ff., 309 f., 313 ff., 317, 322.
Luther, M., 515, 521.
Lütthans, J.H., 116, 131 f., 134, 240.
Læssøe, W.H., 164.
Løgstrup, T., 472, 482, 517, 519.

Madvig, J.N., 219.
Manderström, C.R.L., 270, 272, 290.
Manniche, E.L., 11, 22 f., 99, 120, 196, 241, 290 f., 377, 394, 411, 446 f., 516, 518-521.
Martensen, H.L., 89, 227, 237, 255, 262, 267, 269 ff., 275 f., 294, 313, 316, 325, 334, 362, 382 ff., 418, 431, 459, 473-476, 494 ff., 511, 517, 538.
Mathiassen, J., 169, 578.
Meza, C. de, 298-303, 306, 309-311, 359 f.
Moltke, A.W., 219.
Monrad, Anna M., f. Frederiksen, g.m. J. Monrad, 339, 377.

Monrad, Charlotte F., f. Riis, Monrads moder, 14, 16, 25, 41, 124, 535.
Monrad, Emilie N., f. Lütthans, Monrads første hustru, 109, 116, 118, 123-146, 149, 157, 171-176, 192, 207, 210, 245, 257, 266, 275, 291, 297, 339, 344, 367, 377, 398 ff., 402-405, 411, 416 f., 433, 435-439, 444, 451, 513 f., 552 f.
Monrad, J., Monrads søn, 276, 398, 401 ff., 404 f., 423, 453, 477, 479, 497, 521.
Monrad, Lene S., Monrads søster, 11, 14 f., 17 ff., 21, 26, 134, 138, 535, 552.
Monrad, Olga M., f. Berg, g.m. V.M., 467, 506.
Monrad, O.S., Monrads fader, 10 f., 13-16, 19 f., 22, 25, 72, 138, 145, 149, 192, 222, 273, 535, 550, 552 f.
Monrad, P., 57.
Monrad, V., Monrads søn, 258, 276, 291 f., 295, 309, 311, 316 f., 339, 356, 375, 386, 388, 390, 398, 402-405, 413, 415, 422 f., 433, 435 ff., 438, 440, 447, 451 ff., 456, 458, 460-463, 466 ff., 477-481, 492, 494, 499 f., 513 ff., 518, 521, 545.
Munch, P., 213, 578.
Mynster, I.P., 495.
Møller, E., 361 f., 364, 373, 375, 379, 444.
Møller, J., 213, 578.
Møller, O., 373, 460, 496 f.
Møller, P.M., 104, 110.

Neergaard, M., 515 f.
Neergaard, N., 225, 264, 268, 289, 291 f., 359, 363, 372, 379, 395.
Neergaard, V., 515, 521.
Niebuhr, C., 140.
Nielsen, G., 322, 372.
Nielsen, H., 4, 357, 533.
Nissen, K., Monrads plejesøn, 289.
Nutzhorn, C., 322.
Nyegaard, L., 58, 91 f.
Nyholm, A., 2-6, 11, 44, 55, 57 f., 84, 91, 99, 102, 109 f., 120 f., 146, 150 f., 167 ff., 182, 194 f., 203 ff., 213, 215 ff.,
Nyholm, A., fortsat, 239 ff., 245, 252 f., 276, 287, 289-292, 357 f., 359 f., 365, 368 f., 372-376, 379, 393 f., 410, 412, 444 f., 447 f., 463, 511, 513-519, 533 ff., 546, 556, 579.
Nørgaard, F., 2, 52, 60, 196, 203 f., 252, 291.

Oldenburg, F., 388, 506, 560.
Olesen, F., 252.
Ostenfeld, I., 2, 358, 378,
Oxholm, W., 279, 384.

Paget, A., 328 f.
Paine, T., 26, 106.
Paludan-Müller, F., 88.
Paulli, J. 325.
Petersen, F.C., 60, 86.
Petersen, G.C., 2, 411, 563.
Petersen, O., 447 f.
Pingel, V., 476, 519.
Plessen, O. v., 327 f.
Ploug, C., 7, 241, 253, 266, 431 f., 437.
Ploug, H., 379, 533.
Plum, N.M., 91.
Pontoppidan, H., 7.

Quaade, G.J., 282 f., 293, 309, 312, 317, 323, 326 f., 330.
Quanten, E. v., 374.

Ravn, J., 480.
Reich, C.E., 322, 331, 334, 366, 375 f.
Richardt, C., 7, 436, 455, 473, 481, 489, 505, 508, 519, 522.
Roepstorff, 344, 367.
Rohde, H.P., 194.
Rosen, S., 299.
Rosenørn, M.H., 260, 376, 538.
Rottwitt, C.E., 257, 259.
Rubin, M., 292.
Russell, J., 323, 325, 326.
Rørdam, P., 253, 261, 293, 435.

Salomonsen, B., 91.
Scavenius, J., 493.
Schack, H.E., 255.
Scheele, L., 258.
Schleiermacher, F.E.D., 86 f.
Schmidt, H., 68-71.
Schou, H.I., 2, 6, 57, 67 f., 73, 146, 287, 292, 358, 369, 379, 561.
Schouw, J.F., 208.
Schytte, F.V., 229, 263, 538.

Shakespeare, W., 73, 76, 115, 404 f., 478.
Sibbern, F.C., 97, 109, 154 ff., 211, 216, 538.
Simony C.F., 324.
Sjøqvist, V., 6, 289, 290, 292, 373, 375, 378, 395.
Skovmand, R., 358, 364, 379, 557.
Skram, E., 460 f., 514 f.
Sparre, J., 16, 222.
Sponneck, W., 226, 228.
Stampe, C.M.S., 384, 463.
Stavnstrup, P., 2, 6, 28, 44, 91, 110, 168, 195, 217, 239, 241, 253, 288 f., 291 f., 365, 368 f., 374 ff., 379, 448.
Steen, A., 465, 509, 516.
Sturzenbecker, O.P., 178, 194, 538.
Suhr, J.E., 29.
Säve, P., 196.
Sørensen, C.T., 285, 298 f., 302, 518.
Søtoft, W.B., 26-29, 58, 73, 75 f., 78, 112, 536, 550.

Tamdrup, L. 522.
Tillisch, F.F., 246, 538.
Tobiesen, C., 337, 376, 492 f., 502, 513, 520, 539, 560.
Topsøe, V., 466, 469, 516, 545,
Trap, I.P., 196, 211, 257, 260, 267, 290, 299 f., 321, 328, 359, 372 f., 376, 383, 401, 446, 462, 512.
Tryde, E., 210.
Tscherning, A.F., 212, 217, 221, 226, 249, 257, 263, 314, 356, 360, 385, 404, 414 f., 435.
Tscherning, E.C., f. Lützow, g.m. A.F.T., 212, 241, 314 f., 327, 337, 360, 362, 374 f., 404.
Tutein, P.A., 431, 460, 481, 494, 515-518.

Valla, L., 461, 515.
Vedel, P., 1, 6, 14, 16, 28, 58, 150, 168, 177, 194, 196, 222, 266, 273, 284, 292, 294, 304 f., 312 f., 315-319, 322-330, 339 f., 340, 344, 355 ff., 360-368, 378, 387 f., 395, 411, 414, 416, 423, 431, 433, 516 f., 521, 533, 538.
Visby, C.H., 102, 109.

Wegener, C.F., 513 f.
Wegener, J.J., 482, 519.
Wehrlich, Hanna O., Monrads søster, 14, 16, 19 ff., 149, 535.
Weller, L., 91.
Werliin, C., 116.
Westengaard, L.C.D., Monrads plejefader, 17 f., 29, 30, 33 f., 35, 41 f., 44, 73, 106, 115 f., 121, 177, 182, 194, 202, 234.
Westengaard, M., f. Høyen, g.m. L.C.D. W., 79, 84 f., 115, 202.
Wilster, C., 104 ff., 110.
Winther, C., 7, 104, 198, 402, 416.
With, 257, 286.
Wiwel, N., 458.

Zeuthen, C., 214.

Oehlenschläger, A., 58.
Ørsted, A.S., 234, 243.
Ørsted, H.C., 51, 54, 74, 78, 91, 139.
Ørsted, S., 114.

Aagaard, G., 59, 86, 96, 246.
Aagaard, H., 59, 103.
Aarestrup, E., 7, 182, 194 f., 198, 554.

D. G. Monrad (1811-87) er en af de betydeligste politikere og åndspersonligheder i Danmarks nyere historie. Han studerede teologi, filosofi og østerlandske sprog. Med Fr. VI's død i 1839 trådte han ind på den politiske arena, 1841-46 var han borgerrepræsentant, 1843-46 redaktør og derpå ständerdeputeret, 1846-49 landsbypræst, marts til november 1848 kultusminister, hovedforfatter til junigrundloven, 1849-65 medlem af folketinget, 1849-54 biskop over Lolland-Falsters stift, 1855-59 overskoledirektør og departementschef for kultusministeriet, 1859 og 1860-63 kultusminister (og 1860-61 tillige indenrigsminister), konseilspræsident december 1863 til juli 1864, i denne periode tillige udenrigsminister, finansminister og minister for Holsten og Lauenborg. Efter nederlaget i 1864 udvandrede han i 1865 med sin familie til Ny Zealand, 1866-69 nybygger på Ny Zealand, vendte hjem og blev præst i Brøndbyerne 1869-71, på ny biskop i sit gamle stift 1871-87, atter medlem af folketinget 1882-86. Gennem hele sin voksentilværelse udfoldede han en betydelig og omfattende litterær, teologisk og politisk skribentvirksomhed og var blandt de førende og toneangivende i den offentlige debat. – Afhandlingens forfatter er psykiater.